

KENTSEL EKONOMİK ARAŞTIRMALAR SEMPOZYUMU

CİLT - I

MART 2004

KENTSEL EKONOMİK ARAŞTIRMALAR SEMPOZYUMU

CİLT - I

MART 2004

Yayın ve referans olarak kullanılması
Devlet Planlama Teşkilatının iznini gerektirmez.

Bu yayın 1000 adet basılmıştır . Elektronik olarak 1 adet pdf dosyası üretilmiştir.

CİLT I

İÇİNDEKİLER

Sunuşlar

- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Dr. Ahmet TIKTIK. ....iii-v
- Pamukkale Üniversitesi Rektörü Prof.Dr. Hasan KAZDAĞLI .....vi-viii

Sempozyum Düzenleme Kurulları

- Düzenleme Kurulu ix

Sözlü Bildiriler (Soyadı Sırasına Göre)

- Bölgesel Yakınsamada Kamu Yatırımları: Türkiye Örneği, Sacit Hadi AKDEDE ve Fuat ERDAL 1-8
- Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP), Deniz AKKAHVE..... 9-15
- Ege Bölgesinin Kalkınmasında Finansal Kurumsallaşma Araç Olabilir Mi?, N. Oğuzhan ALTAY, Aydanur GACANER ve Nazif ÇATIK..... 16-42
- Denizli Kent Gelişimi Üzerinde Jeotermal Enerji Kullanımının Etkileri, Hakan AYGÖREN ve Tülay AYGÖREN 43-57
- Uşak'ta Kentsel İşlevler ve Kentsel Alan Kullanımı, Nurettin BİLGİN..... 58-69
- Kent Planlanması ve GAP'ta Kent Planlamasına İlişkin Yaklaşımlar, Yakup BULUT 70-90
- Türkiye'de Kentsel Büyüme Ve İhracat İlişkileri: Panel Veri ve Yatay-Kesit Analizleri, M. Kemal DEĞER ve Ö. Selçuk EMSEN 91-102
- Zonguldak, Bartın, Karabük Bölgesel Gelişme Projesi, Necati DOĞRU 103-113
- Kentsel Gelişmede Etkili Olan Faktörlerin Urla-İzmir Örneğinde İrdelenmesi, Gözde EMEKLİ..... 114-125
- Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler, Ayda ERAYDIN 126-146
- Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı (TOPSES) Bağlamında Sürdürülebilir Yenilikçi Bölgesel Ve Kentsel Gelişme, Hüsnü ERKAN..... 147-159
- İşletme Fonksiyonlarının Küreselleşmesi ve şebeke Organizasyonlar (Denizli Örneği), Feyzullah EROĞLU, Ayşe İRMİş ve Bilge AKÇA..... 160-170
- Kentsel Gelişme İçin Plan Neden Gereklidir? Kentsel Gelişme Süreçlerinde İl Gelişme Planlarının Rolü: Bolu ve Düzce İl Gelişme Planı Deneyimleri, Uğur ESER 171-175

- İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişme Endekslerine Göre Sıralanması ve Belirleyici Faktörler, Kenan GER 176-188
- Uşak’taki Sanayi İşletmelerinin retim ve Yönetim zellikleri, Alparslan şahin GöRMüş 189-200
- Ekonomik Kalkınmada Yerel Alternatifler, Hüseyin GL 201-219
- Bölgesel Kalkınmada Ekonomik Göstergeler İle Yerel Kültür zellikleri Arasındaki İlişkiler: Aydın ve Denizli rnekleri, Yaprak GÜLCAN ve Ceyhan ALDEMİR 220-232
- Doğu Anadolu Bölgesi’nde Faaliyette Bulunan Küçük ve Orta Boy İşletmelerde Girişimcilik-Yenilikçilik, Fatma GüNDOğDU 233-246
- Kentsel Ekonomi ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Projeleri, A. Yılmaz GÜNDÜZ 247-275
- Kahraman Maraş’ın Kuruluşu, Gelişimi ve Mekansal Analizi, Mehmet GÜRBÜZ, Ersin Kaya SANDAL ve Murat KARABULUT 276-285
- Kocaeli Depreminin Yerleşme ve Sanayi zerindeki Etkileri, Meryem HAYIR ve Christop JENTSCH 286-301
- Türkiye’de 500 Büyük Sanayi Kuruluşunun lke Sanayi İçindeki Yeri, nemi ve Bölgesel Dağılışı, Hamdi KARA 302-313
- Türkiye’de Bölgesel Düzeyde Kamu Yatırımları ile GDP İlişkisi, Erdal KARAGL ve Kerim ÖZDEMİR 314-319
- “Dünya Kenti” Kavramına Alternatif Bir Bakış, Elif KARAKURT 320-336
- Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları, Taner KAVASOğLU 337-347
- Bölgesel Kalkınma Ajansları: Türkiye zerine neriler, Serap KAYAS ve Suna Senem YAşAR348-357
- Yeni Ekonomi Anlayışı İçinde Kurumsallaşma: Kurumsal Ekonomi ve Yönetişim, Serap KAYAS ve Uğraş DOYDUK 358-363
- Yığılma Ekonomileri, mit KIYMALIOğLU 364-374

SUNUŐ

Cumhuriyetimizin 80. yılını kutlama etkinlikleri çerçevesinde Pamukkale Üniversitesi ile birlikte Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumunu Denizli’de düzenlemekten kıvanç duymaktayız. Üniversitelerimizle birlikte etkinlikler düzenlemek, il ve bölge kalkınmasında birlikte fikir üretmek ve üniversitelerimizin çalışmalarından yararlanmak bizim temel politikamızdır.

Bilindiğı gibi, Planlı Kalkınma döneminde; makro, sektörel ve proje planlaması aşamalarından oluşan bir planlama yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşıma, bölgesel gelişme ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azatılması politikaları entegre edilmeye çalışılmıştır.

Bölgesel Gelişme Politikalarının araçları olarak da kalkınmada öncelikli yöre uygulamaları ile bölgesel gelişme planları kullanılmıştır. Ancak, uygulanan araçlarla bu politikalarda istenilen düzeyde bir başarı elde edildiğini söylemek güçtür.

Kalkınmada öncelikli yöre kapsamının çok geniş tutulması, bu yörelere yönelik politikaların etkinliğini önemli ölçüde azaltmıştır. Diğer taraftan, hazırlanan bazı bölge planları ise istenilen düzeyde uygulanamamıştır.

Küreselleşme sürecinde, dünyada yaşanan değişimler çerçevesinde;

- Bugünkü Planlama yaklaşımımız ne olmalıdır?
- Yerel potansiyelimizi nasıl harekete geçirebiliriz?
- Rekabet gücümüzü nasıl artırabiliriz?
- Acaba her bölgenin rekabet edebileceğı bir alan var mıdır?

gibi soruların cevabının daha kolay verilebileceğini düşünüyorum.

Küreselleşme süreci;

- Ulus Devletlerin kendi aralarındaki bölgesel bütünleşme hareketlerini hızlandırmış,
- Ulus Devletlerin yerel yönetimlere verdikleri önemi artırmış,
- Gelişen teknoloji ile birlikte, bölge ve alt bölgelerin Dünya sistemi ile doğrudan etkileşim içerisine girmesini sağlamıştır.

Benzer şekilde, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ile birlikte, gerek bölge tanımı ve gerekse bölgesel gelişme alanındaki yaklaşımlar değişmiştir. Günümüzde; küçük ölçekli işletmeler, sürdürülebilirlik, katılımcılık ve her bölgenin kendine özgü potansiyelleri, kalkınma anlayışına yenilik getirmiştir. Bu doğrultuda, yörelerin bilgi toplumunda rekabet edebileceğı prensibini benimseyen, mekansal sürekliliğın geri planda olduğu, strateji ağırlıklı planlar önem kazanmaya başlamıştır.

Yukarıdan aşağıya, yani merkezden yerele, planlama yaklaşımının giderek önemi azalmıştır. Biz de bu değişim çerçevesinde merkezden yerele makro planlama çalışmaları ile aşağıdan yukarıya planlama çalışmalarını entegre eden, bizihi yöre halkının katılımıyla gerçekleştirildiğı ve ulusal

stratejilerimizle uyumlu yaklaşımları benimsemek durumundayız. Bir anlamda “etkileşimli planlama” yaklaşımına doğru bir dönüşüm yaşadığımız söylenebilir.

Yerel düzeyde, bir yörenin kalkınması için, belirli hedef ve stratejiler doğrultusunda; katılımcı bir anlayışın benimsendiği, proje üreten ve bu projeleri sahiplenene, yapılar oluşturmak durumundayız. Bu çerçevede merkezi ve yerel düzeylerin işbirliği ile yeni kurumsallaşma arayışlarımız devam etmektedir.

Yeni planlama yaklaşımı, yeni ve daha etkin bir kurumsal yapılanmayı da gündeme getirmiştir.Bu kapsamda en önemli gelişme Bölgesel Kalkınma Ajansları kurulması yönünde sürdürülen çalışmadır.

İdarenin bütünlüğü ve yerinden yönetim ilkesi çerçevesinde;

- Bölgesel stratejiler oluşturmak,
- Yerel potansiyelleri harekete geçirmek,
- Özel kesim ve sivil toplum kuruluşları ile kamu kesimi arasındaki işbirliğini gerçekleştirmek ve bu çerçevede koordinasyonu sağlamak,
- Performansa dayalı kaynak tahsis etmek ve
- Ekonomik ve sosyal uyum çerçevesinde AB fonlarının kullanımını sağlamak amacıyla Bölgesel Kalkınma Ajansları kurulacaktır.

Yöre potansiyellerin harekete geçirilmesinde planlama ve kalkınma kültürünün yerele yayılmasında önemli görevler üstlenebileceğini düşündüğümüz Bölgesel Kalkınma Ajansları, Avrupa Birliğinin de üzerinde önemle durduğu bir husustur.

Politika oluşturmada, kalkınmanın en önemli stratejilerinden biri, kamu ve özel kesiminin doğrudan katılımı ile ortak bir uzlaşma noktasına ulaşılması ve bu çerçevede hem kamu, hem de özel kesim tarafından, bu politikaların uygulamaya konulmasıdır.

Uygulamaya konulan program ve projelerin değerlendirilmesi ve izlenmesi, bu politikaların uygulanması kadar önemlidir. Bu şekilde, başarılı uygulamaların tespit edilerek, benzer özellik gösteren bölgelere aktarılması, politikaların başarısını artıracaktır. DPT Müsteşarlığı olarak, bu anlayış çerçevesinde çalışmalarımızı yürütmekteyiz.

Geliştirmekte olduğumuz yeni bölgesel gelişme anlayışında KOBİ'lerin öncelikli bir konuma sahip olacağını da vurgulamak isterim.

Teknolojideki hızlı değişim, genişleyen pazarlar ve bilgiye olan yoğun talep; genelde, yerel ve bölgesel gelişme için, özelde ise sanayimizin itici gücü olan KOBİ'lerimiz için yeni fırsatlar sunmaktadır. Ancak bu gelişmeler; yerel ve bölgesel düzeyde işgücünün niteliğinin yükseltilmesini, etkin ve hızlı karar verebilen bir yönetim anlayışı ile katılımcılığın benimsenmesini gerektirmektedir.

Bilgi toplumunda, teknolojinin çok hızlı değiştiği bir ortamda, KOBİ’lerin değişen teknolojilere çok hızlı ayak uydurmaları nedeniyle rekabet gleri artmaktadır. Ancak, KOBİ’lerin kendi içinde ve Dünya ile bütünleşerek kurumsallaşmaları “olmazsa olmaz” bir koşuldur. Böyle bir yaklaşım benimsenmediği takdirde, KOBİ’lerin rekabet etme gleri azalacak, değişime ayak uydurmaları güçleşecek ve zaman içinde, maliyetleri önemli ölçüde yükselecektir. Kurumsallaşma ve/veya ortak hareket etme; araştırma-geliştirme konularından ağ sistemi oluşturmaya, birlikte hammadde temininden, birlikte pazarlamaya değin uzanmaktadır.

Ulusal düzeyde belirleyeceğimiz bölgesel gelişme stratejilerini ve KOBİ politikalarını yerel düzeyde yapılacak çalışmalar ile bütünleştirmek suretiyle ülke sathında sahip olduğumuz potansiyeli harekete geçirmeyi hedeflemekteyiz. Hep birlikte bir öğrenme süreci yaşayarak geliştireceğimiz bu yeni yaklaşım, üniversitelerimiz başta olmak üzere tüm kesimlerin katkısını ve katılımını gerektirmektedir.

Hızlı bir değişimin yaşandığı Dünyamıza, biz de hızla entegre olmak zorundayız. Yeni kalkınma ve planlama yaklaşımlarının sadece belirli bir kesim tarafından değil, kamu, özel kesim, sivil toplum kuruluşları, kısacası tüm kesimlerce benimsenmesi ve uygulanması düşüncesiyle bu Sempozyumun ülkemize en st düzeyde katkı sağlayacağını umuyorum.

Saygılarımla.

DR. AHMET TIKTIK

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı

SUNUŐ

Pamukkale Üniversitesi, Devlet Planlama Teşkilatı ile birlikte ölkemizde bir ilk durumunda olan Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu I'ı (KEAS'03) 10-12 Eylül 2003 tarihinde Denizli'de düzenlemiştir. Bu sempozyumun başta gelen ayırt edici özelliği kent ve kentleşmeyi kendi açılardan inceleyen beş ayrı disiplinden araştırmacıların bir araya gelmeleridir. İktisat, Sosyoloji, şehir ve Bölge Planlama, Kamu Yönetimi ve Coğrafya alanlarında kentsel araştırmalarla uğraşan ölkemizin önde gelen üniversitelerinden gelen bilim adamları üç gün boyunca hem kendi bireysel bilim alanlarının bakış açılarıyla konuya yaklaştılar hem de diğer disiplinlerin yaklaşımlarını irdeleyerek kent ve kentleşme olayını interdisipliner bir analizle değerlendirmeye çalıştılar. Bu çerçevede, farklı alanların kentsel araştırmalar hakkındaki örtüştükleri alanlar ile birbirlerini tamamladıkları alanlar belirlenmeye çalışıldı. Böylece, kent ve kentli insana bakışın mutlaka çok yönlü bir analize dayanması gerektiği, tek boyutlu çalışmaların eksik ve yetersiz olacağı bir kez daha vurgulanmıştır.

Dünya'da ve özellikle ölkemizde kent olgusu gibi insan yaşamını ekonomik, sosyolojik ve kültürel açıdan doğrudan etkileyen, uygarlık düzeyinin adeta bir göstergesi olan ve oldukça karmaşık bir yapı gösteren bir konuda farklı disiplinlerden oluşan bilim adamı ve uygulamacıların bir araya gelerek bir "ekip çalışması" sergilemesi örneği oldukça kısıtlı görünmektedir. Bu bakımdan, bu sempozyum ölkemizde böyle bir yaklaşımın ilk adımı olarak değerlendirilebilir.

Sempozyumun diğer bir ayırt edici özelliği de Denizli'de ve genç bir üniversite olan Pamukkale Üniversitesinde düzenlenmiş olmasıdır.

Denizli 80'li yılların başından bu yana gösterdiği hızlı ekonomik gelişme performansı ile ölkemizde dikkatlerin üzerinde toplandığı Anadolu kentlerinin başında gelmektedir. Denizli imalat sanayi, özellikle de tekstil ürünleri ihracatında sağladığı hızlı ihracat artışı ile dış pazarlara dönük sanayileşme politikasının hemen hemen en tipik örneklerinden biri durumuna gelmiştir. Sözü edilen gelişim çizgisi boyunca Denizli kentinde ve kent merkezi civarında hızlı bir biçimde fabrikalar oluşmaya başlamıştır. Fabrikaların bazıları Organize Sanayi Bölgesinde planlanmış bir yapı içinde yer alırken önemli bir bölümü de kentin civarında düzensiz ve plansız bir biçimde yayılmıştır. Bu gelişmenin başlattığı dinamizm ve nüfus hareketleri kent açısından son tahlilde çarpık denebilecek bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bunun yanı sıra, bir kent için olmazsa olmaz durumunda olan belediye hizmetlerindeki bütünlük, kentin bitişiğindeki eski mahalle veya köylerin belediye yapılmasıyla, dar bir alanda 22 ayrı belediyenin oluşması gibi örneği çok ender görülebilecek bir parçalanmışlık yüzünden bozulmuştur. Bu ve benzeri diğer özellikleriyle Denizli kent araştırmaları için adeta bulunmaz bir laboratuvar niteliğindedir. Dolayısıyla, her alandan kentsel araştırmacıların ilgisini çekmektedir.

Pamukkale Üniversitesi, Anadolu'daki diğer bir çok üniversite gibi 1992 yılında kurulmuş genç bir üniversitedir. Üniversite genç yaşına rağmen hızlı bir gelişme perfromansı sergilemiş, eğitim öğretimde alt yapı eksikliklerini giderek standartları yakalamanın yanı sıra, bulunduğu yörenin sorunlarına ilgi gösteren ve akademisyenlerin araştırma alanlarını daha çok bölgesel konulara kaydıran ve kent ile bu anlamda bütünleşmeye önem ve öncelik veren bir yaklaşım içinde olmuştur. Üniversitemizde Pamukkale, turizm, kültürel ve tarihsel miras, bölgenin jeolojik ve jeoteknik özellikleri, girişimcilik, sanayinin profili, eğitim, sağlık, ulaşım, enerji gibi konularda kentle ve bölgeyle ilgili çalışmalar yoğun olarak gerçekteştirilmektedir.

Sempozyumun açılış konuşmaları bölümünde Üniversite Rektörü sempozyum amaç ve kapsamıyla ilgili ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Dr. Ahmet TIKTIK uygulamaya ve düşündükleri yeni planlama yaklaşımını ortaya koyan sunuşlar yapmışlardır.

Akademik bildiriler ODTÜ’den Prof. Dr. İlhan Tekeli’nin sempozyumun çerçevesini çizen açılış bildirisi ile başlamıştır. Açılış ve çerçeve bildirilerini takiben Sempozyumun hitap ettiğı araştırmacıların çalıştığı beş bölümün her birini temsilen birer öğretim üyesi, kent ekonomisi ve kentsel ekonomik araştırmaları, kendi bölümlerinden / alanlarından bakışla toparlayan ve ana paradigmlar ile tartışma konularının gelişimini özetleyen özlü birer sunuşta bulunmuşlardır. Bu özel açılış oturumu ile sona eren birinci günün ardından, ikinci gün sabah Sempozyumun bu yılki ortağı Devlet Planlama Teşkilatından uzman ve daire başkanları da özel bir oturumda projelerini ve yeni yaklaşımlarını aktarmışlardır. Buraya kadar olan konuşma ve bildiriler paralel oturum olmaksızın sürdürülürken, ikinci gün öğleden sonra, aynı anda ikişer oturum olmak üzere, olabildiğince farklı disiplinlerden akademisyenleri ve onların sunuşlarını biraraya getiren paralel oturumlara geçilmiştir. Son gün yine beş farklı ilgili bölümden (iktisat, sosyoloji, şehir ve bölge planlama, kamu yönetimi ve coğrafya) birer konuşmacı kapanış panelinde hem bildirileri ve Sempozyumu genel olarak değerlendirmişler hem de gelecek yıllara ilişkin önerilerde bulunmuşlardır.

Gerek açılış özel oturumu, gerek DPT ve paralel oturumlardaki sunuşların sahipleri ve gerekse kapanış panelindeki konuşmacılar ile dinleyiciler neredeyse her oturumda KEAS’03’ün disiplinlerarası özüne ve amacına uygun olarak gerçekleşmiştir.

Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumlarında her yıl birbirini tamamlayan temaların ele alınması planlanmaktadır. KEAS’ın değişmemesi beklenen özü ise dört kriter ya da özellik üzerine oturmaktadır: Bunlar, KEAS’ın disiplinlerarası niteliğı, farklı akademik ünvanlardan uzman ve akademisyenleri biraraya getirmesi, hem teorik hem de uygulamalı sunuşlara yer vermesi, konuyla ilgili uzmanlar ve akademisyenler için fikirlerin değişimi ve geliştirilmesi için bir platform olması gibi özellikler KEAS’ın disiplinlerarası niteliğini oluşturmuştur.

Sonuç olarak, KEAS’03 göstermektedir ki, Türkiye’de kentsel ekonomik araştırmalar alanında çalışan, akademik veya profesyonel hayatının az veya geniş bir kısmını bu alana ayıran yetişmiş insan gücü çok sınırlı değildir. Bu alanda yurtiçi ve yurtdışından birbirinden çok farklı lisans ve lisansüstü programlarına yetişmiş ve yetişmekte olan yüzlerce insan vardır.

Gelecek yıllarda yapılması planlanan KEAS’lara, KEAS’03’e özellikle davet edilen beş farklı bölüme, tarih (özellikle kent tarihi) işletme (özellikle girişimcilik) ve mimarlığın (özellikle şehircilik) dahil edilmesinin yararlı olacağı katılımcılar tarafından vurgulanmıştır.

Sempozyumun gelecek yıllardaki organizasyonlarının, önce az sayıda davetli ile sonra da bildirilere açık bir biçimde iki dilli (Türkçe ve İngilizce) ve uluslararası olması planlanmaktadır. Gelecekte KEAS organizasyonlarının uluslararası bir boyut kazanacağına inanmaktayız. Bunun için ulusal organizasyonun aksatılmadan yürütülmesi büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca, farklı görüş ve yaklaşımlara yer vermek ve kentsel ekonomik araştırmalar alanında çalışan uzman ve katılımcıların hepsini kucaklamak amacıyla KEAS’ların her yıl kısmen de olsa değişen ve

ilgili her bölümden en az bir, tercihen ikişer, ğretim üyesinin bilim / danışma kurulunda yer alması ile gerçekleştirilmesinin yararlı olacağı belirtilmiştir.

Kentleşme ve kentlileşme derecelerinin arttığı, kentlerin giderek önem kazandığı ve ulusal ekonomilerin gclendirilmesi için yerelde başarılı uygulamaların varlığının kaçınılmaz olduğu bu dönemde böyle toplantılara maddi ve manevi katkıda bulunan ve bildiri sunarak veya dinleyerek faaliyetin bir parçası olan katılımcılara ayrı ayrı candan teşekkür ederim. Böylesine önemli bir konuda Pamukkale niversitesi gibi genç bir niversite ile işbirliği yapan, bizlere her konuda destek olan Devlet Planlama Teşkilatına başta Sayın Müsteşar Dr. Ahmet TIKTIK olmak üzere, Müsteşar Yardımcısı Lütfi ELVAN ve ekibine şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Sempozyum fikrinin ortaya atılmasından başlayarak son aşamasına kadar hiç bitmeyen bir enerji ile çok titiz bir çalışma sergileyen sempozyum yürütme kurulu yesi Pamukkale Üniversitesi İktisat Bölümü ğretim yesi Doç. Dr. Celal KÜÇÜKER'e ve aynı heyecan ve çalışma azmi ile sempozyumun gerçekleşmesinde çok önemli görevler üstlenen ve bildiriler kitabının editörler kurulunda yer alan Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÖZGÜR'e candan teşekkür ederim. Ayrıca, sempozyum öncesi ve sempozyum esnasında büyük emekleri geçen ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde sempozyumun ev sahipliğini yapan Fakülte Dekanımız Prof. Dr. İnan ÖZER'e sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca, sempozyumun her aşamasında canla başla görev yapan, organizasyon ve konuklarla yakından ilgilenen ve editörler kurulunda yer alan Yrd. Doç. Dr. Muhammet KSECIK, Yrd. Doç. Dr. Evinç TORLAK ve Dr. Can BAKKALCI'ya yürekten teşekkür ederim. Sempozyum iletişimine ve organizasyonuna sürekli yardım eden Rektörlük zel Kalem Müdürü Vesile ALKAN'a ayrıca teşekkür ederim. Bunların yanı sıra, sempozyumun profesyonel bir organizasyona dönüşmesi için Sempozyum Yürütme Kuruluna katkıda bulunan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin Araştırma Görevlileri S. Yaman KOÇAK, Rezzan AYHAN, Pınar YAVUZÇEHRE, Filiz AKBAş, Habibe Naza şENSAN, Nigar DEğİRMENCİ, zgr ALTUNTAş, Sevcan GüNEş, Necmi GÜNDÜZ'e ve İdari Personel Sevilay YÜREKTEN'e ve tüm Pamukkale niversitesi çalışanlarına teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

Saygılarımla,

Prof. Dr. Hasan KAZDAğLI
Pamukkale Üniversitesi Rektörü

Düzenleme Kurulu

Dr. Ahmet TIKTIK
Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı

Prof.Dr.Hasan KAZDAĞLI
Pamukkale Üniversitesi Rektörü

Yürütme Kurulu

Prof.Dr.İnan ÖZER, *Pamukkale Üniversitesi, İİBF Dekanı*
Doç.Dr.Celal KÜÇÜKER, *Pamukkale Üniversitesi, İktisat Bölümü ve Türkiye Ekonomi Kurumu Yönetim Kurulu Üyesi*
Yrd.Doç.Dr.Hüseyin ÖZGÜR, *Pamukkale Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü*
Yrd.Doç.Dr.Muhammet KÖSECİK, *Pamukkale Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü*
Yrd.Doç.Dr.S.Evinç TORLAK, *Pamukkale Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü*
Dr.Can BAKKALCI, *Pamukkale Üniversitesi, İktisat Bölümü*

Bilimsel Danışma Kurulu

Prof.Dr.Rana ASLANOĞLU, *Uludağ Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü*
Prof.Dr.Çınar ATAY, *Dokuz Eylül Üniversitesi, ŞBP Bölümü*
Prof.Dr.Sencer AYATA ODTÜ, *Sosyoloji Bölümü*
Prof.Dr.Raci BADEMLİ, *ODTÜ, ŞBP Bölümü*
Prof.Dr.Zeynel DİNLER, *Uludağ Üniversitesi, İktisat Bölümü*
Prof.Dr.Hayati DOĞANAY, *Atatürk Üniversitesi, Coğrafya Bölümü*
Lütfi ELVAN, *DPT Müsteşar Yardımcısı*
Prof.Dr.Ayda ERAYDIN, *ODTÜ, ŞBP Bölümü*
Prof.Dr.Hüsnu ERKAN, *Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisat Bölümü*
Prof.Dr.Hasan ERTÜRK, *Uludağ Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü*
Prof.Dr.Hamdi KARA, *Ankara Üniversitesi, DTCF, Coğrafya Bölümü*
Prof.Dr.Zerrin Toprak KARAMAN, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü*
Prof.Dr.Yalçın KARABULUT, *Ankara Üniversitesi, DTCF, Coğrafya Bölümü*
Prof.Dr.Kenan MORTAN, *Anadolu Üniversitesi, İktisat Bölümü*
Prof.Dr.Servet MUTLU, *Başkent Üniversitesi, İktisat Bölümü*
Prof.Dr.Mustafa MUTLUER, *Ege Üniversitesi, Coğrafya Bölümü*
İsmail SARICA, *DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürü*
Prof.Dr.İhsan SEZAL, *Gazi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü*
Prof.Dr.İlhan TEKELİ, *ODTÜ, ŞBP Bölümü*
Prof.Dr.Erdinç TOKGÖZ, *İktisat ve Türkiye Ekonomi Kurumu Vakfı*
Prof.Dr.Erol TÜMERTEKİN, *İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Bölümü*
Prof.Dr.Erdal TÜKKAN, *Akdeniz Üniversitesi, İktisat Bölümü*
Prof.Dr.Ercan UYGUR, *Türkiye Ekonomi Kurumu Başkanı*
Doç.Dr.Alpay FİLİZTEKİN, *Sabancı Üniversitesi, İktisat Bölümü*
Doç.Dr.Çağatay KESKİNOK, *ODTÜ, ŞBP Bölümü*
Doç.Dr.H.Tarık ŞENGÜL, *ODTÜ, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü*
Yrd.Doç.Dr.Necla TÜRKÖĞLU, *Ankara Üniversitesi, DTCF, Coğrafya Bölümü*

Editörler

Metin ÖZASLAN
Planlama Uzmanı
Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı

Yrd.Doç.Dr.Hüseyin ÖZGÜR
Pamukkale Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Muhammet KÖSECİK
Pamukkale Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.S.Evinç TORLAK
Pamukkale Üniversitesi

Bölgesel Yakınsamada Kamu Yatırımları: Türkiye Örneği

Sacit Hadi AKDEDE

Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın

Fuat ERDAL

Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın,

International Centre for Economic Research, Torino, İtalya

1. GİRİŞ

Bölgeler arasındaki büyüme farklılıklarının nedenleri, kalkınma ekonomisinin en çok tartışılan konularından birisi olmuştur. Bir çok bilim adamı, bazı bölgelerin neden diğerlerinden daha hızlı büyüdüğünü açıklamak için çalışmalar yapmıştır. Bölgeler arasındaki büyüme farklılıklarının azaltılması, sürdürülebilir kalkınmanın ana koşullarından biri olarak görülmektedir. Neoklasik yakınsama hipotezi, bölgeler arasındaki bu farklılıkların, kalkınma ile birlikte azalacağını öngörmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’deki coğrafi bölgelerin ve şehirlerin ekonomik büyüme oranları bakımından birbirine yakınlaşıp yakınlaşmadığı test edilmiştir. Bunun yanısıra, gelir farklılıklarının azaltılmasında kamu sermayesinin bir rolü olup olmadığı incelenmiştir. 73 şehir ve 7 coğrafi bölge araştırmaya dahil edilmiştir.

Türkiye gelişen bir ülke ve bir G-20 üyesidir. Diğer G-20 ve gelişen ülkelerde olduğu gibi, ülkemizde de farklı bölgeler, farklı kalkınma ve gelir düzeylerine ve dolayısıyla değişen ekonomik büyüme oranlarına sahiptir. Çoğu büyüme teorileri, neden bölgelerin ve ülkelerin farklı hızlarda büyüdüğünü araştırmaktadır. Neoklasik büyüme teorisine göre, düşük gelirli ekonomiler, yüksek gelirli ekonomilerden daha hızlı büyürler.

Tarihsel olarak Türkiye’nin doğu bölgeleri nispeten az gelişmiş ve düşük gelirli bölgeler iken, batı bölgeleri daha gelişmiş ve daha yüksek gelire sahiptir. Marmara, Ege ve Akdeniz Bölgeleri, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinden daha hızlı gelişmiştir.

Endüstri üretimi ve yatırımların yoğunluğu, batı bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Bu tür ikili yapılar diğer gelişmekte olan ülkelerde de gözlenir ve bu durum kalkınma ekonomisinin kabul edilen genel-geçer doğrularından birisidir. Bu çalışmada, kamu sermaye yatırımlarının gelişmiş bölgelerde crowding-in yani özel yatırımları çekip çekmediği, az gelişmiş bölgelerde ise crowding-out yani özel yatırımları uzaklaştırıp uzaklaştırmadığı araştırılmıştır.

Kamu sermayesinin üretim ve diğer ekonomik değişkenler üzerindeki rolünün araştırılması yeni değildir. Arrow ve Kurts (1971) kamu sermayesinin özel üretim üzerindeki etkilerinin derinlemesine incelemişlerdir. Kamu sermayesi, yeni büyüme modellerinde de önemli bir role sahiptir (Barro, 1990; Barro ve Sala-i Martin, 1992; Glomm ve Ravikumar, 1994, 1997). Büyüme yazınındaki bazı makalelerde, kamu sermayesinin özel yatırımlar kadar verimli olduğu ortaya konulmuş ve kamu sermayesi yatırımlarından özel sermaye

yatırımlarına doğru pozitif bir dışsallık etkisi olduğu bulunmuştur (Aschaur, 1989). Diğer bazı makaleler ise, kamu sermayesinin büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olmadığını bildirmiştir (Evans ve Karras, 1994). Yeni büyüme teorilerine göre, politika değişkenleri uzun dönem büyüme oranlarını etkilemektedir.

Kamu sermayesi, örneğin altyapı yatırımları, özel sermayenin ya da girdilerin verimliliğini artırabilir. Örneğin, yapılan altyapı yatırımları (yol, köprü vs.), bir ulaşım şirketinin maliyetlerini azaltabilir ve üretkenliğini artırabilir. Aschaur (1989) kamu sermayesinin özel sermayeden çok daha üretken ve verimli olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiş ve Amerika'daki 1970'lerdeki verimlilik azalışını kamu altyapı yatırımlarının eksikliğine bağlamıştır. Diğer bir görüş ise, büyük kamu sektörünün ekonomik büyüme ve etkinliğine olumsuz etki yapacağını ileri sürmektedir. Bunun nedenleri arasında, kamu sektörünün etkinsiz işlediği, devletin müdahaleci davranışının ekonomik sistem üzerine aşırı yük ve maliyet bindirdiği, devletin maliye ve para politikalarının iktisadi özendiricilik sistemini bozduğu ve sistemin verimliliğini azalttığı gibi nedenler sayılabilir (Ram, 1986). Bu çalışma, Türkiye bölgeleri ve şehirleri örneğinde, bu argümanların hangisinin daha etkili olduğunu analiz etmektedir.

Makalenin geri kalan kısmı, şöyle organize edilmiştir. 2. bölümde kullanılan model açıklanmış, 3. bölümde veri ve bazı tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Ekonometrik analizlerin sonuçları, 4. bölümde incelenmiştir. 5. bölümde ise sonuçların değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. MODEL

Bu makalede temel olarak Barro (1997) modeli kullanılmıştır. Barro'nun yatay kesit çalışması ölkeler arasında yapılmışken, bu çalışma şehirler ve bölgeler arasındaki büyüme farklılıklarını incelemektedir. Model şöyle özetlenebilir:

$$Dy = f(y, y^*) \quad (1)$$

Dy kişi başına düşen gelirdeki büyüme oranı, y^* durağan gelir seviyesidir ve farklı bölge ve ölkeler için farklı nedenleri olabilir. Bu makalede durağan gelir seviyesinin uzun dönemde kamu sermayesi tarafından etkilendiği varsayılmıştır (Shioji, 2001).

$$y_{it}^* = \phi PUB_{it} + c_{it} \quad (2)$$

PUB kamu sermayesini temsil etmektedir.

Durağan gelir düzeyini etkileyen bölgelere ve şehirlere özgü içsel verimlilik gibi bütün diğer faktörler, bölge ve şehre özgü sabit terim c ile karşılanmaktadır. İkinci denklemi birinci denklemde yerine koyarak, aşağıdaki denklem elde edilebilir:

$$Dy = \beta y_{it-1} + \phi PUB_{it} + c_{it} + u_{it} \quad (3)$$

Üçüncü denklem, tahmin denklemimizdir. Başlangıç yılı gelirinin katsayısı bize beta yakınsama oranını verir, dolayısıyla koşullu yakınsamayı gösterir. Kamu sermayesinin etkileri, neoklasik üretim fonksiyonuna bu değişkeni bir üretim faktörü olarak sokarak ta, yani daha geleneksel bir yolla da modellenmelidir. Ancak, kamu sermayesinin bu şekilde üretim

fonksiyonuna sokulması, diğ er üretim faktörlerinin de yani emek ve özel sermaye stokunun da aynı üretim fonksiyonuna dahil edilmesini gerektirir ve bu yaklaşım söz konusu değışkenlere ait sağıklı veri bulma g       ile karşı karşıyadır.

3. VERİ ANALİZİ VE BAZI TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

       denklem, her şehir için gelir ve kamu sermayesi verisinin bulunmasını gerekli kılar. Gelir ve kamu yatırımları verileri Devlet İstatistik Enstitüsü'nden (D E) alınmıştır. D E'de daha önceden hazırlanmış kamu sermayesi verisi bulunmamaktadır. Kamu sermaye stoku verisi, sürekli envanter yöntemi ile de bulanabilir. Fakat, bu şekilde oluşturulan bir kamu sermaye stoku verisi, başlangıç yılı ve amortisman oranına göre çok hassas olacağından, güvenilir bir veri seti olmayacaktır. Bu nedenle burada, ekonomi yazınında daha önce de yapıldığı gibi, kamu yatırımları, kamu sermaye stoku yerine kullanılmıştır. Kamu yatırımları, yerel yönetimlerin yaptığı yatırımlar (ki bazıları konsolide b   e tarafından finanse edilmiştir) ile diğ er kamu kuruluşları tarafından yapılan b    n harcamalar ve yatırımlardan oluşur. Dolayısıyla, kamu yatırımı değışkeni, altyapı yatırımlarını ve eğıtim ve sağık gibi diğ er tip kamu harcamalarını da içine alır. Gelir ve kamu yatırımları verilerinin ikisi de kişi başına terimlerle ifade edilmektedir. İki veri de 1987 fiyatları ile tanımlanmaktadır. Aşağıdaki tablo (Tablo 1) farklı bölge ve şehirler için bazı tanımlayıcı istatistikleri vermektedir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler (Bin TL)

	Kişi Başına Düşen Gerçek Gelir				Kişi Başına Düşen Gerçek Kamu Yatırımı			
Bölgeler	Ortalama	Std. sapma	Maksimum	Minimum	Ortalama	Std. sapma	Maksimum	Minimum
Akdeniz (7)	5408.05	23947.7	38067.47 Antalya	17837.78 Isparta	267.86	488.61	1258.32 Antalya	124.42 Isparta
Ege (8)	11814.44	33026.4	68013.26 Muğla	19852.47 Afyon	1066.55	820.32	5179.91 Muğla	68.01 Uşak
İç Anadolu (13)	7268.51	23271.5	43703.91 Nevşehir	13895.69 Aksaray	371.66	570.78	1674.75 Ankara	175.12 Aksaray
Doğı Anadolu (13)	4185.88	14476.5	24030.48 Elazığ	7334.03 şırnak	1024.04	811.34	5140.39 Bingöl	177.51 şırnak
G�neydoğı Anadolu (7)	3235.73	16098.7	25799.05 Adıyaman	11394.06 Batman	410.5061	476.01	2151.71 şanlıurfa	145.65 Mardin
Karadeniz (15)	16768.90	29215.2	90874.19 Bolu	12992.05 Bayburt	548.93	568.64	3251.12 Bolu	126.19 Tokat
Marmara (10)	14570.27	38368.6	81920.03 Kocaeli	21123.65 Sakarya	393.32	596.07	2082.62 Kocaeli	154.60 Sakarya
Tüm şehirler (73)	13220.56	25694.7	90874.19 Bolu	7334.03 şırnak	696.93	697.40	5179.91 Muğla	68.01 Uşak

Tablo 1'den Karadeniz Bölgesinin ortalama en yüksek kişi başına düşen gelire sahip olduğı g r lmektedir. Bunu Marmara ve Ege Bölgeleri takip etmektedir. Giriş bölümünde belirtildiğı gibi, her ne kadar Karadeniz Bölgesi en yüksek ortalama gelire sahip olsa da, Marmara, Ege ve Akdeniz Bölgeleri Türkiye'nin daha gelişmiş bölgeleridir. Karadeniz Bölgesinin en yüksek ortalama gelire sahip olmasında, Bolu şehrinin önemli bir etki yarattığı söylenebilir. Bolu bir turizm merkezidir ve bu nedenle de bir çok özel ve kamu yatırım ve harcamalarını cezbetmektedir. G neydoğı Anadolu en düşük ortalama gelire, Doğı Anadolu

ise ikinci en düşük ortalama gelire sahiptir. Bolu, kişi başına düşen gerçek gelir bakımından en zengin, şırnak ise en fakir şehirdir.

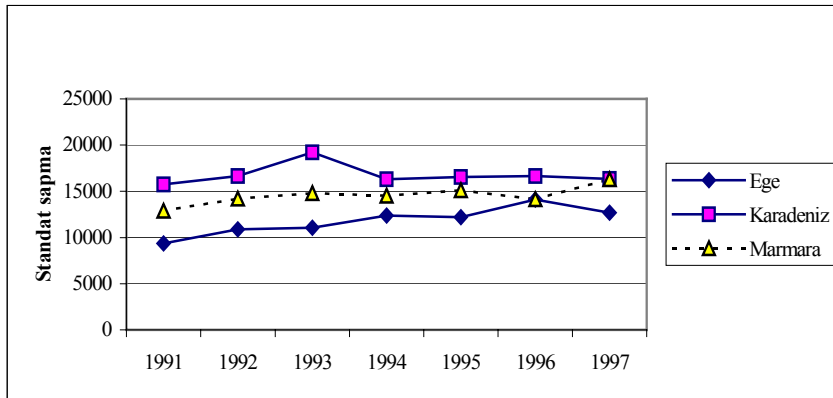
Kişi başına düşen gerçek kamu yatırımı bakımından ise, Doğu Anadolu en yüksek ortalama rakama, Akdeniz ise en düşük rakama sahiptir. Tablo 1'de görüldüğü gibi, Ege Bölgesi hariç bırakılırsa, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgeleri en yüksek kamu yatırımı yapıldığı bölgelerdir. Muğla'nın en yüksek kamu yatırımı sahip olması, Ege bölgesini öne çıkarmaktadır. Muğla'nın en yüksek kişi başına kamu yatırımı sahip olması, buranın bir turizm bölgesi olmasına ve şehir merkezinin düşük nüfusa sahip olmasına bağlanabilir. Tablo 1'den gözlemlenen belki de en önemli özellik, devletin kişi başına geliri düşük olan bölgelere daha çok kamu yatırımı yapmakta olduğudur.

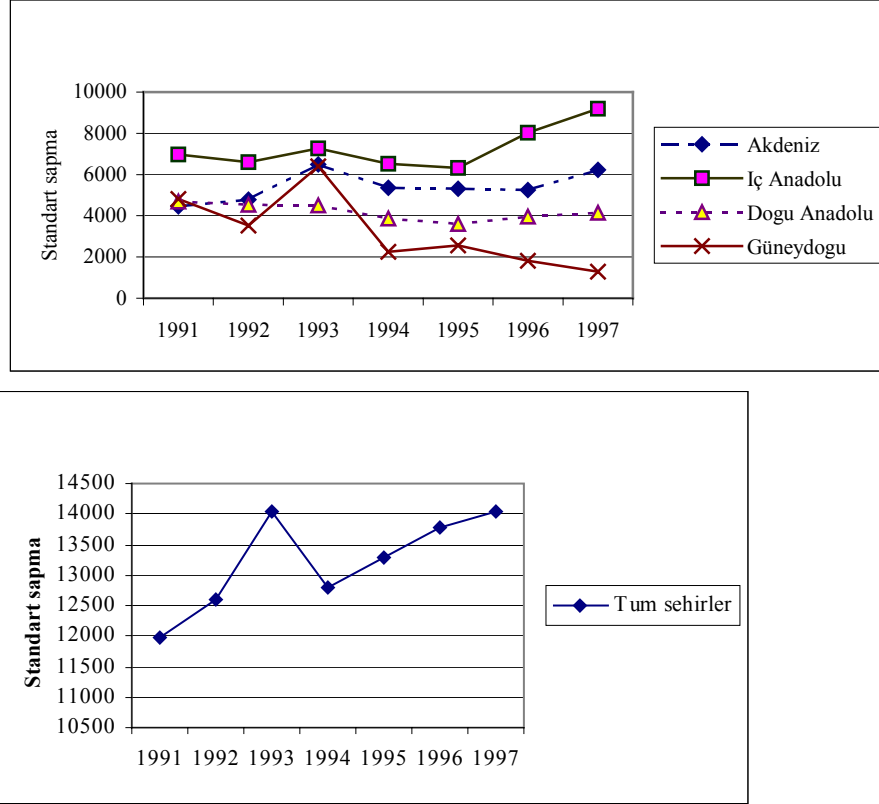
4. YAKINSAMA HİPOTEZİ

İktisat yazınında yakınsamanın bir çok tanımı olsa da, yatay kesit ve panel veri çalışmalarında genellikle iki kavram en çok kullanılanlar arasındadır. Birincisi beta, ikincisi de sigma yakınsamasıdır. Kişi başına düşen gelir düzeyleri arasındaki farklılıklar azalma eğiliminde ise, sigma yakınsamasından söz edilir. Sigma yakınsaması, standart sapmanın zamanı karşı grafiğini çizerek kolayca gözlemlenebilir. Eğer standart sapma zamana göre artıyorsa, sigma yakınsamasından söz edilemez. Değişim katsayısı (coefficient of variation) da sigma yakınsamasını test etmekte kullanılabilir (Kenworthy, 1999).

Beta yakınsaması ise gelirdeki büyüme oranı ile, başlangıç yılı geliri arasındaki ters yönlü bir ilişkiye işaret eder. Gelişmiş ölkelerde sermayenin azalan marjinal getirisi ve üretim faktörlerinin serbest dolanım sayesinde marjinal getirinin nispeten yüksek olduğu yoksul bölgelere hareketi ve bunun yanısıra teknoloji ve yeniliklerin yaygınlaşması ile, gelişmiş ve azgelişmiş ölkeler yada bölgeler arasındaki gelir farklılıklarının uzun vadede ortadan kalkabileceği öngörülmektedir. Bu nedenle, az gelişmiş bölgeler daha hızlı büyüme potansiyeline sahiptir.

Başlangıç yılı gelirinin katsayısı olan beta, yakınsama hızını ölçer. İki çeşit beta yakınsaması vardır: Mutlak ve şartlı yakınsama. şartlı yakınsama ile her öлке ya da bölge, kendi durağan yada denge gelir seviyesine yakınsamaktadır. Mutlak yakınsamada ise farklı bölgeler ya da ölkeler, tek bir durağan gelir seviyesine yakınsamaktadır. Beta yakınsama sonuçları bundan sonraki bölümde verilecektir. Sigma yakınsaması sonuçları ise aşağıda şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1 Sigma yakınsama: Bölgesel gelir farklılıkları

Şekil 1'de görüldüğü gibi üç bölgede sigma yakınsaması gözlenmektedir, yani sözkonusu bölgelerdeki şehirler arasındaki kişi başına gelir farklılıkları giderek azalma eğilimindedir. Bu bölgeler Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleridir. Bu üç bölge bir önceki bölümden de hatırlanacağı gibi en düşük kişi başına gelir seviyesi ve en yüksek kişi başına kamu yatırımları seviyesine sahiptir. Diğer dört bölgede ise sigma yakınsaması gözlenmemiştir. Türkiye'nin bütün şehirleri için, birkaç yıl haricinde yakınsama görülmemektedir.

5. EKONOMETRİK ANALİZLER

Beta yakınsama testi için, üçüncü denklem tahmin edilmiştir. Bu denklem, sabit etkiler ile (fixed effect) ve sabit etkiler olmadan En Küçük Kareler yöntemi ile tahmin edilmiş, sonuçların çok farklı olmadığı gözlenmiştir. Denklem 3'ü tahmin etmenin diğer bir yolu, bölgeye özel sabit terimleri yok etmek için değişkenlerin farkını almak olabilir. Fakat, bunu yapmak bizi yüksek dereceli endojenlik sorunu ile karşı karşıya bırakır. Bu endojenlik sorunun üstesinden gelmek zor olabilir, çünkü yanlış enstrümanlar regresyon sonuçlarını daha da kötüleştirebilir.

Tablo 2. Beta Yakınsaması Ve Kamu Yatırımları. *Bağımlı değişken: GPCY (1991-1997)*

	Sabit	PCY91	PCPI	R-squared	Gözlem sayısı
Bütün Şehirler	1,021 (58,511)**	-0,002 (-1,032)		0,002	511

	1,011 (58,367)**	-0,004 (-2,039)*	0,0046 (4,412)**	0,038	511
7 Bölge	0,883 (23,900)**	0,012 (3,253)**		0,184	49
	0,815 (19,390)**	0,012 (3,535)**	0,010 (2,823)**	0,305	49
Akdeniz	0,942 (14,799)**	0,007 (1,075)		0,024	49
	0,956 (14,742)**	0,004 (0,567)	0,002 (1,096)	0,048	49
Ege	0,929 (26,411)**	0,007 (2,239)*		0,085	56
	0,973 (23,432)**	0,002 (0,451)	0,002 (1,876)	0,142	56
İç Anadolu	1,069 (23,338)**	-0,006 (-1,411)		0,021	91
	1,056 (21,675)**	-0,006 (-1,368)	0,002 (0,796)	0,028	91
Doğu Anadolu	1,225 (29,031)**	-0,023 (-5,308)**		0,241	91
	2,232 (29,795)**	-0,027 (-5,878)**	0,004 (2,279)*	0,283	91
Güneydoğu Anadolu	1,519 (7,484)**	-1,054 (-2,611)*		0,126	49
	1,199 (4,749)**	-0,031 (-1,353)	0,016 (1,941)	0,198	49
Karadeniz	1,061 (42,278)**	-0,006 (-2,278)*		0,048	105
	1,074 (43,481)**	-0,010 (-3,571)**	0,005 (2,877)**	0,119	105
Marmara	1,034 (31,168)**	-0,003 (-0,929)		0,013	70
	1,035 (31,969)**	-0,005 (-1,559)	0,003 (2,047)*	0,071	70

Not: Parantez içinde t- değerleri verilmiştir. * ve ** katsayının sırasıyla 5% and 1% anlamlılığını göstermektedir.

Türkiye'de özellikle geri kalmış bölgelerde kamu yatırımları dışsal bir yapıya sahiptir, çünkü bu yatırımlar faiz oranlarındaki dinamikleri takip etmezler. Dolayısıyla endojenlik probleminin fazla önemsenmesi gerekemeyebilir. İşte bu nedenlerden dolayı denklem 3, bir kamu yatırımlı ve kamu yatırımsız ve bir de sabit etkili ve sabit etkisiz tahmin edilmiştir. Sonuçların çok farklı olmamasından dolayı, yalnızca sabit etkisiz sonuçlar aşağıda Tablo 2'de sunulmuştur.

Bağımlı değişken, GPCY kişi başına düşen gelirdeki göreceli büyümedir. PCY91 1991 yılındaki kişi başına düşen gerçek gelirdir. PCPI kişi başına düşen gerçek kamu yatırımdır. Bütün değişkenler logaritmik formda ifade edilmişlerdir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi kamu yatırımlarının olmadığı regresyonlarda yakınsama görülmemektedir. Bu sonuç bir önceki bölümdeki sigma yakınsama testi ile paralellik gösterir. Kamu yatırımlarını diğer bir regresyon değişkeni olarak kullandığımızda %0.4 oranında anlamlı ve negatif bir beta yakınsama bulunmuştur. Bu yüksek bir yakınsama oranı olmayabilir. Fakat her koşulda bir yakınsama sözkonusudur ve ekonomi yazınında daha önce buna benzer sonuçlar bildirilmiştir. Kamu yatırımları her ne kadar küçük de olsa pozitif

katsayıya sahiptir, bu sonuç da ekonomi yazını ile uyumludur. Yedi bölgeyi içine alan testlerde yakınsama bulunamamıştır. Doğu Anadolu'da kamu yatırımlarının olmadığı regresyonda beta negatif ve anlamlı bulunmuştur ve yakınsama oranı %2.3'dür. Kamu yatırımlarını regresyona eklediğimizde, yakınsama %2.7'ye yükselmektedir ve kamu yatırımlarının katsayısı her ne kadar küçük de olsa pozitif ve anlamlıdır. Açıklama değeri, 0.24'den 0.28'e yükselmiştir.

Karadeniz bölgesindeki şehirler arasında da kişi başına gelir düzeyleri birbirine yaklaşmaktadır. Bu şehirler için, kamu yatırımlarını regresyona eklediğimizde, yakınsama hızı 0.006'dan 0.01'e yükselmektedir. Kamu sermayesi değişkeninin katsayısı pozitif ve anlamlıdır ve de katsayının büyüklüğü ekonomi yazını ile uyumludur. Açıklama değeri, 0.04'den 0.11'e yükselmiştir ve bu rakam da bir panel çalışma için yeterince anlamlıdır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kamu sermayesini eklemeyeğimiz regresyonda beta yakınsaması vardır ve bu bir önceki bölümde söz ettiğimiz sigma yakınsaması ile uyumludur. Bu üç bölgenin dışında diğer bütün bölgelerde beta yakınsamasına rastlanmamaktadır. Bu durum bölgelerdeki uç değer oluşturan şehirlerin varlığıyla açıklanabilir. Örneğin Muğla, Ege Bölgesinde uç değer oluşturan bir şehirdir.

Analizlerin bir diğer ilgi çekici sonucu da, coğrafi bölgeler arası gelir farklılıklarının artan eğilimde olmasıdır (katsayı pozitif ve anlamlı). Bölgelere yapılan kamu yatırımları ise, bu farklılıkları giderek artırmaktadır. Bu durum, bölgesel kalkınma stratejilerinin ve kamu yatırımları teşvik politikalarının gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Tüm 73 şehir arasındaki gelir farklılıkları ise, yavaş ta olsa azalma eğilimindedir.

6. SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'deki coğrafi bölgeler ve bu bölgelerdeki şehirler arasındaki, kişi başına gelir farklılıklarının zamanla azalıp azalmadığı incelenmeye çalışılmıştır. Bu konu, literatürde yaygın olarak kullanılan sigma ve beta testleri ile analiz edilmiştir. Aynı zamanda kamu sermayesinin ya da kamu yatırımlarının bu farklılıkları gidermede bir işlevinin olup olmadığı incelenmiştir. Sonuçlar kişi başına düşen en yüksek kamu yatırımlarına sahip olan nispeten fakir bölgelerde yakınsamanın varlığını göstermiştir. Başka bir deyişle, en fakir bölgelerde kamu sermayesi şehirlerin birbirine yakınsamasına olumlu etki yapmaktadır. Fakat, bölgelerin birbirine yakınsaması konusunda, yapılan analizler çok fazla kanıt verememiştir. Tam tersine, bölgeler arasındaki gelir farklılıklarının artan eğilimde olması, bu konunun daha detaylı analizinin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu da, bundan sonraki çalışmaların konusunu oluşturabilir.

KAYNAKLAR

- Arrow, K. ve Kurts R. (1971), *Public Investment, the Rate of Return and Optimal Fiscal Policy*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Aschaur, D. A. (1989), "Is Public Expenditure Productive", *Journal of Monetary Economics*, 23, ss.177-200.

- Barro, R. J.(1990), “Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth”, *Journal of Political Economy*, Vol. 98, No 5, ss. 103-125.
- Barro, R. J. ve Sala-i Martin, X. (1992), “Convergence”, *Journal of Political Economy*”, 100, ss. 223-251.
- Barro R. J. (1997), *Determinants of Economic Growth: A Cross-country Empirical Study*, The MIT Press.
- Kenworthy, L. (1999), “Economic Integration and Convergence: A Look at the US States”, *Social Science Quarterly*, 80(4), ss. 858-869.
- Shioji, E. (2001), “Public Capital And Economic Growth: A Convergence Approach”, *Journal of Economic Growth*, 6, ss. 205-227.
- Ram, R. (1986), “Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence From Cross-Section And Time Series Data”, *American Economic Review*, Vol. 76, 1, ss. 191-203.
- Glomm, G. ve Ravikumar, B. (1994), “Public Investment in Infrastructure in a Simple Growth Model”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 18, ss. 1173-1187.
- Glomm, G. ve Ravikumar, B. (1997), “Productive Government Expenditures and Long-run Growth”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 21, ss. 183-204.
- Evans ve Karras (1994), “Are Government Activities Productive? Evidence of a Panel of U.S. States”, *Review of Economics and Statistics*, 76(1), ss. 1-11.

Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP)

Deniz AKKAHVE

Yüksek Şehir Plancısı, Bölgesel Gelişme Ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü

1. GİRİŞ

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın "Bölgesel Gelişme Hedef ve Politikaları" başlıklı Yedinci Bölümünde yer alan 496 numaralı tedbirde; bölgelerarası gelişmişlik farklarının zaman içerisinde azaltılması, geri kalmış yörelerde yaşayan nüfusun refah düzeylerinin yükseltilmesi, metropollere büyük yük getiren göç eğilimlerinin istikrarlı bir dinamiğe kavuşturulmasının hedeflendiğı belirtilmektedir. Bu çerçevede; bölgelerin özellikleri, farklılıkları, gelişmişlik düzeyleri ve temel sorunları ile potansiyellerinin belirlenmesine yönelik olarak bölge planlama çalışmalarına devam edileceğı hususu Sekizinci Plan'da üzerinde önemle durulan konulardır.

Karadeniz Bölgesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden sonra ülkenin geri kalmış bölgelerinden birisidir. Sosyal ve ekonomik gelişmişlik sıralamasında yedi coğrafi bölge içinde beşinci sırada yer almaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesinin gelişmesi Türk ekonomisinin artan büyümesine katkı sağlayabilir. Son yıllarda, Sovyetler Birliğı'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarına kavuşan yeni cumhuriyetlerin doğuşu, Karadeniz Ekonomik İşbirliğinin (KEİB) gündeme gelmesi, uluslararası ticarete deniz ve kara taşımacılığı maliyetlerinin asgariye inmesi, Tuna Nehri yoluyla Avrupa ve Asya ülkelerinin daha kısa yoldan ticaretlerinin geliştirilmesi imkanı, Karadeniz'i ve Karadeniz Bölgesini önemli konuma getirmiştir.

Bu çerçevede Doğu Karadeniz Bölgesi, Türkiye'nin komşu ülkelerle daha gelişmiş ilişkiler oluşturmada ve uluslararası toplumdaki konumunu daha da güçlendirmesinde bir anahtar konumundadır. Bu bakış açısıyla, Karadeniz Bölgesinin doğusunda yer alan illeri kapsayacak alt bölgede, ülkenin diğer bölgeleriyle olan gelişmişlik farkının azaltılması, bölgede yaşayan nüfusun refah düzeyinin yükseltilmesi ve göç eğilimlerinin istikrarlı bir dinamiğe kavuşturulması için bölgesel gelişme projesi hazırlanması ihtiyacı doğmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından Japon Hükümeti nezdinde yapılan teşebbüsler çerçevesinde, Japon Hükümeti, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nın (DPT) koordinasyon ve desteğinde olmak üzere, Doğu Karadeniz Bölgesi için çok-sektörlü bir bölgesel gelişme planını hibe olarak hazırlaması için Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı'nı (JICA) görevlendirmiştir.

Bu teknik işbirliği çerçevesinde Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon'dan oluşan Doğu Karadeniz Bölgesi için hedef yılı 2020 olmak üzere, kısa ve uzun dönemli bir entegre bölge gelişme ana planı hazırlanması ve bu plan doğrultusunda öncelikli sektörlerin ve mümkün olabilecek yatırım projelerinin belirlenmesi temel amaç olarak belirlenmiştir.

2. DOKAP HAZIRLIK SÜRECİ VE KATILIM

Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı çalışmalarına, Japonya'nın mali yılbaşı olan 1 Nisan 1999 tarihinde başlanılmış olup, Ağustos 2000'de tamamlanmıştır. Çalışma, JICA'nın görevlendirdiği Japon, Türk ve Çinli uzmanlardan oluşan bir çalışma ekibi ve DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü'nün belirlediği bir uzman grupla sıkı işbirliği içerisinde yürütülmüştür.

Çalışmanın yürütülmesi için DPT'nin (Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü) koordinasyonu ile ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının, mahalli idarelerin, sanayi ve ticaret odalarının temsilcileri ile ülke çapında bölgeyi temsil niteliğine sahip ve çalışmaya katkı sağlayabilecek olan sivil toplum örgütlerinin katılımıyla iki yönlendirme komitesi (Merkez Yönlendirme Komitesi ve Bölgesel Yönlendirme Komitesi) kurulmuştur. Bu komiteler Çalışmanın yürütülmesine destek vermiş ve öneri getirerek, danışmanlık yaparak yol gösterici rol üstlenmişlerdir.

Çalışmanın yürütülmesine yardımcı olmak üzere DPT tarafından ilgili sektör uzmanlarının katılımıyla bir de Danışma Grubu oluşturulmuştur. Yönlendirme Komitelerinin daha çok mevcut yapıya yönelik sorunların tespiti ile gelişme politikasına ilişkin konuları tartışıp çözüm bulması diğer taraftan, Danışma Grubunun, Çalışmanın teknik konularını Proje Grubu ile daha sık biraraya gelip tartışması öngörülmüştür.

Çalışma, Türkiye'de yürütülen bir seri saha çalışması ve Japonya'da yapılan bazı ilave işlerle yürütülmüştür:

- Birinci Saha Çalışması (Mart 1999 - Temmuz 1999); mevcut koşulların analizi, gelişme çerçevesi ve senaryosunun oluşturulması ve bir taslak entegre bölgesel gelişme planı formüle edilmesi,
- İkinci Saha Çalışması (Ekim 1999 - Ocak 2000); seçilen öncelikli projeler/programlar için profillerin hazırlanması ve bir eylem planının formülasyonu,
- Üçüncü Saha Çalışması (Şubat 2000 - Mart 2000); Nihai Raporun hazırlanması işlerini kapsamıştır.

Ayrıca Plan çalışmaları kapsamında, Türk tarafının istekleri doğrultusunda birtakım ek işler de yapılmıştır. Bunlar; Sosyal Yapı Araştırması (DİE ile birlikte), Doğal Yapı Araştırması, Kentsel Etki Alanları Araştırması (KTÜ ile birlikte), Sanayi Araştırması (KOSGEB ile birlikte), Coğrafi Bilgi Sistemi (GIS) Çalışmasıdır. DOKAP Tanıtım Programı kapsamında ise, Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi ile birlikte bir video filmi çekimi ve broşür basımı işleri gerçekleştirilmiştir.

İlk Saha Çalışması aşamasında Yönlendirme Komitelerinin geniş katılımıyla Ankara'da ve bölgede (Trabzon'da) iki toplantı düzenlenmiştir. Atölye çalışmaları şeklinde gerçekleştirilen toplantılarda; Çalışmanın kapsamı, süreci, yöntemleri, programı, uygulamaya ilişkin düzenlemeleri ve Çalışma ile ilgili diğer hususları içeren "Başlangıç Raporu" ile ilgili bilgi verilmiştir. Komite üyelerinin de katılımıyla bölgenin sorunları, potansiyelleri ve öncelikli yatırım konuları tartışmaya açılmıştır.

İş Tanımına uygun olarak İlk Saha Çalışması'nın sonunda; saha çalışması etkinliklerini özetleyen, gelişme vizyonunu, çerçeve ve senaryo ile öncelikli sektörleri belirleyen "Gelişme

Raporu” DPT’ye teslim edilmiştir. Raporla ilgili olarak Danışma Grubu’nun görüşleri alınmış ve Japon  alışma Grubu “Ara Rapor” ile ilgili çalışmaları yapmak üzere Japonya’ya d nm ştir.

DOKAP İkinci Saha  alışması aşamasında; seçilen öncelikli projeler/programlar için proje profilleri hazırlanmış ve eylem planının formülasyonu çalışması başlatılmıştır. Bu aşamada “Ara Rapor”, 13 Ekim 1999 tarihinde DPT Danışma Grubu ile tartışılmış ve 20 Ekim 1999 tarihinde Ankara’da, 17 Kasım 1999 tarihinde ise Trabzon’da yapılan toplantılarda Yönlendirme Komitelerinin görüşlerine sunulmuştur. Yine bu aşamada  alışma Grubu’nun projeler ve sektör raporları ile ilgili çalışmaları ve eylem planının hazırlığı devam etmiştir.

   nc  Saha  alışması’nda ise 25 şubat 2000 tarihinde Ankara’da, 28 şubat 2000’de Trabzon’da düzenlenen toplantılarda, hazırlanan “Nihai Rapor Taslağı”, DPT Danışma Grubu ve Yönlendirme Komitelerinin görüşlerine sunulmuştur. Ayrıca 1 Mart 2000 tarihinde İstanbul’da düzenlenen tanıtım toplantısında, “Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı”  zellikle Karadeniz kökenli işadamları ve yatırımcılara tanıtılmıştır.

Gerek bu toplantılarda dile getirilen gerekse daha sonra yazılı olarak DPT’ye ulaştırılan görüşler gözönüne alınarak Rapora son şekli verilmiş ve  alışma Ağustos 2000’de tamamlanmıştır. Ancak Plan Raporunun İngilizce ve Türkçe olmak üzere iki dilde basımı işi Nisan 2001’de bitirilmış, DOKAP Nihai Raporu 25 Nisan 2001 tarihinde DPT’ye teslim edilmiştir.

3. DOKAP ANA PLANININ TEMEL DOKÜMANLARI

DOKAP  alışmaları kapsamında hazırlanan “Nihai Rapor”; Ana Plan, Sektör Raporları (Ekonomi, Sosyal Yapı,  evre, Mekan/Altyapı Gelişimi, Kurumsal Düzenleme) ve Proje Raporu ile Yönetici  zeti olmak üzere 8 ciltten meydana gelmektedir. Yine Plan  alışmaları kapsamında bir tanıtım filmi hazırlanmış ve tanıtım broşürü basılmıştır.

4. DOKAP STRATEJİSİ

DOKAP Ana Planı’nda bölgesel kalkınma amaçları sosyal, ekonomik ve  evre konularında gözlenen olumsuzlukları giderecek şekilde ifade edilmiştir. Bunlar:

- Bölgenin ekonomik yapısını güçlendirerek ortalama gelir düzeyini yükseltmek ve bölge içi gelir dağılımını iyileştirmek,
- Bölgenin sosyal gelişmesini ve dayanışmayı sağlayarak bölge içi entegrasyonu sağlamak,
- Bölgenin doğal kaynaklarını ve  evre kapasitesini koruyarak uzun dönemli sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaktır.

Kalkınma stratejisi ise bölgenin temel sorunlarını üzecek bir şekilde ifade edilmiştir. Stratejinin dört temel bileşeni; ana ulaşım altyapısının geliştirilmesi, çok amaçlı su kaynaklarının geliştirilmesi, toprak mülkiyeti ve kullanımının iyileştirilmesi ve mahalli idarelerin güçlendirilmesidir. Bu ögelerin oluşturduğu çerçevenin istenen başarıya ulaşması, Bölgenin insan kaynaklarının geliştirilmesine bağlı olacaktır.

4.1. Ekonomik Gelişme Stratejisi

4.1.1. Tarım

Bölgenin tarımsal gelişmesi için kıyı kesiminde ürün çeşitlendirmesine, iç kesimlerde sulamaya bağlı yeni bir ürün deseninin geliştirilmesine ve bütün bölgede verimliliğin artırılmasına ağırlık verilmesi öngörölmüştür. Her üç konuda önemli etkileri olacak araştırma/yayım, toprak mülkiyeti ve kullanımı sisteminin iyileştirilmesi ve çiftçi eğitimi konularında iyileştirmeler gerekli görölmektedir. Benzer çalışmaların bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık ve su ürünleri konularında gerçekleştirilmesi gereklidir.

4.1.2. Sanayi

Sınai gelişme için mevcut işletmelerin desteklenmesi yanında yeni ürün üreten işletmelerin de kurulması gerekli görölmektedir. Bu amaçla, üretim kapasitesini geliştirecek teknoloji ithali/uyarlaması/geliştirilmesi, uygun maliyetli ve yeterli düzeyde finans sağlanması, işgücü eğitimi ve pazarlama faaliyetlerinin bir bütün olarak geliştirilmesi önerilmiştir. Böyle bir yaklaşım ile bölgesel, ulusal ve dış pazarlara ürün sunacak bir dizi işletmenin desteklenmesi planlanmıştır.

4.1.3. Hizmetler

Turizm sektörünün geliştirilmesi için bölge turizm kaynaklarının geliştirilmesi ve tanıtılması, bir Doğu Karadeniz turizm imajı yaratılması ve bunun çevre ölkelerin kaynakları da göz önünde tutularak pazarlanması önerilmiştir. Üzerinde önemle durulan iki konu, bölgeye gelenler için uygulanan gezi programlarının çeşitlendirilerek bütün bölgeye yayılması ve bu ürünlerin yeni bir yaklaşımla pazarlanmasıdır.

Hizmet sektörünün ikinci önemli bileşeni uluslararası ticarettir. Bu alt sektör için geliştirilen öneriler; kıyı ve sınır ticaretinin geliştirilmesini ve dış ticaret rejimi altında ihraç edilen ürünlerin bölgede üretimini kapsamaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin orta ve uzun dönemde ihtisaslaşmış bir eğitim ve sağlık hizmetleri merkezi olması önerilmiştir. Bu hizmetler yalnız Türkiye için değil, aynı zamanda Kafkasya'ya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne de hizmet verecek şekilde planlanmalıdır.

4.2. Sosyal Gelişme Stratejisi

Eğitim sistemi, temel eğitimin yaygınlığını ve kalitesini artıracak ve bölge insanının uzmanlık yeteneklerini geliştirecek şekilde planlanmıştır. Sekiz yıllık temel eğitimin bütün Bölgede en iyi şekilde uygulanması ve mesleki eğitim kurumlarının hem kapasitesinin hem de hizmetin niteliklerinin iyileştirilmesi öngörölmüştür.

Sağlık sorunlarının çözümü yöre insanının ve yerel yönetimlerin daha aktif katılımını gerekli kılmaktadır. Sistemin kendi içinde ihtisaslaşmasının sağlanması ve personel eksikliklerinin giderilmesi hususlarının önemi üzerinde durulmuştur.

Orta ve uzun dönemde yeni kalkınma önerilerinin geliştirilmesi ve plan önerilerinin benimsenmesi için halkın planlama sürecine aktif katılımı sağlanmalıdır.

4.3. Çevre

Orman eko-sisteminin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik olarak orman kaynakları envanterinin çıkarılması için çağdaş teknolojilerin uygulamaya konması gereklidir. Orman işletmeciliğinde ve korunan alanların yönetiminde de yeni düzenlemeler önerilmiştir.

Su kaynaklarının korunması için, kıyı yönetiminin bütüncül bir yaklaşımla düzenlenmesi gereklidir. Katı atıktan kaynaklanan sorunların çözümü için yerel yönetimlerin işbirliği yapmaları, Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin ise su kaynaklarını korumak için yeni eğitim ve araştırma programları geliştirmesi önerilmiştir.

Kentsel gelişmenin çevreye zarar vermeyecek şekilde yönlendirilmesi gereklidir. Kıyı şeridi üzerindeki tüm kentsel yerleşmeler için çevre düzeni planları hazırlanmalıdır. Benzer şekilde, hızla gelişmeleri planlanan alanlar için fiziki plan çalışmaları yapılmalıdır. Yerel yönetimlerin bu konularda işbirliğini sağlayacak bir mali teşvik sistemi önerilmiştir.

Kırsal çevrenin korunması, yayla turizmi önerisinin temel taşıdır. Köylü-orman ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, orman üzerindeki olumsuz etkilerin giderilmesi için mutlaka gereklidir. Türkiye'nin mevcut mera düzenlemesinin, aşırı kullanımı önlemek ve meraları kullanacak olan yayla turizmi konusu da gözönüne alınarak iyileştirilmesi gerekmektedir.

4.4. Mekansal Düzenleme ve Altyapı Geliştirme Stratejisi

2020 yılı için arazi kullanımı ile ilgili temel bazı öneriler; verimli tarım topraklarının tarımsal kullanım için korunması, sulamanın toprak kapasitesini ve verimliliği aynı anda koruyacak şekilde yapılması, orman alanlarının mümkün olduğunca ağaç dışı ürün üretimine açılması, kentleşmenin verimli tarım toprakları dışında gerçekleştirilmesi ve mera kullanımının iyileştirilmesidir.

Bölgenin yerleşme sistemi beklenen kentleşme düzeyi ve bu kentlerin çevre özellikleri düşünülerek planlanmıştır. Kıyı kesimindeki kentleşmenin planlı bir şekilde Rize-Trabzon gelişme koridorunda ve Ordu kenti etrafında oluşturulacak bir kalkınma odağında toplanması önerilmiştir. Hem toplam, hem de kent nüfusu içinde geleneksel olarak yüzde 20 civarında olan iç kesimlerin payının artırılması hedeflenmiştir.

Yerleşme kademelenmesi farklı yerleşmelerin sağlayacağı hizmetler ve bölge kalkınmasında yapacakları katkı göz önünde bulundurularak geliştirilmiştir. Önerilen yapının oluşması için planlanan ulaşım ve arazi kullanım sistemleri ile ilişki kurulmuştur. Önerilen kademelenmede; Trabzon, Ordu ve Rize bölge/altbölge merkezleri olarak işlev göreceklerdir. İkinci kademe merkezler; Giresun, Ünye, Artvin, Bayburt ve Gümüşhane olarak belirlenmiştir. Bir alt kademede ise 10 adet hizmet, turizm ve üretim merkezi belirlenmiştir.

Bu çerçevede; Bölgenin dağınık kentsel yerleşme düzeni gözönünde bulundurularak, grup köy yolları uygulamasında olduğu gibi yeni bir altyapı planlama yaklaşımının benimsenmesi önerilmektedir. Yeni yaklaşımların gerektirdiği kurumsal düzenlemeler yapılmalıdır.

Ulaşım sistemi bölgesel gelişme amaçlarını gerçekleştirecek şekilde geliştirilmelidir. Temel ilke karayolu, demiryolu ve hava ulaşım sistemlerinin birbirini destekleyecek şekilde entegre bir bütün olarak geliştirilmesidir.

Ulaşım altyapısı çok çeşitli ulaştırma türlerine olanak vermelidir. Bu çerçevede, özelleştirilmekte olan limanların işletim sistemleri gözden geçirilerek yeni, tamamlayıcı yatırımların yapılmasına olanak sağlanmalıdır. Gelecekte iletişim sisteminin giderek artan önemi göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sistem, planlanan sağlık, eğitim ve pazar ağı gerekleri ile birlikte planlanmalıdır.

Kentsel altyapı, önerilen yerleşme kademelenmesini ve yerleşmelerin bölge içinde hedeflenen dağılımını desteklemelidir. Gelişmenin dinamiğini sağlayacak olan büyük kentlerin gerekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Altyapı ve evre düzenlemeleri konusunda yerel yönetimler arasında işbirliği önerilmiştir.

Çok amaçlı su kaynakları geliştirme projelerine yerel katılım sağlanmalıdır. Sulama sistemlerinin henüz tam olarak gelişmediği bölgelerde, ek sulama gerekleri göz önünde bulundurulmalıdır.

Enerji projelerine yöre halkının katılımı sağlanmalıdır. Bölgesel enerji ağı komşu ülkelerle enerji ticaretine izin verecek şekilde planlanmalıdır. Enerji sektöründeki özelleştirmelerin, fiyatlandırma ve etkin çalışma konusunda büyük sorunlar yaşanmaması için uygun kamu denetimi mekanizmaları ile desteklenmesi önerilmiştir.

5. DOKAP KALKINMA PROGRAM VE PROJELERİ

Ana Plan önümüzdeki 20 yılda uygulamaya konulacak olan 10 program ve bu programların içindeki 52 projeden oluşmaktadır. Bu programların  mekansal yapı ile ilgilidir. Bölgenin ekonomik yapısını güçlendirmek için üç program; idari yapıyı iyileştirmek, sosyal ve çevresel gelişme için üç ayrı program hazırlanmıştır. Son program DOKAP Bölgesinin imajını oluştırmaya yöneliktir.

Program paketlerinden  DOKAP mekansal yapısının dnştrlmesi amaçıyla geliştirilmiş olup, çeşitli altyapı faaliyetlerini iyileştirmek ve toprak verimliliğini artırmak için seçilen yatırımlar yoluyla yerleşim yapısının değiştirilmesinde aracı olacaklardır. Bu programlar:

1. Mekansal Yapının Geliştirilmesi Programı,
2. Kentsel Gelişme ve Kent Yönetimi Konusunda Kurulmuş Yerel Birlikler ve
3. Kapsamlı Toprak ve Su Kaynakları Yönetimi Programı'dır.

DOKAP çerçevesinde kırsal ve kentsel alanlardaki ekonomik faaliyetleri etkin bir şekilde destekleyerek, ekonomik yapıyı güçlendirmeyi amaçlayan  program daha geliştirilmiştir. Bunlar:

4. Sanayi ve Ticaret Destek Programı,
5. Kırsal Ekonominin çeşitlendirilmesi ve Yoğunlaştırılması Programı
4. Uygulamalı Araştırma Programı'dır.

Bu altı programın uygulanabilmesi ve geliştirilebilmesi için, kalkınma planlaması ve yönetimi, insan kaynakları gelişimi ve yaşam çevresinin iyileştirilmesi konularında artan yerel inisiyatifin desteğine ihtiyaç vardır. Bu nedenle nnc gruptaki programlar, idari, sosyal ve çevresel sorumluluğu artırmayı hedeflemektedir:

4. Mahalli İdarelerin Güçlendirilmesi Programı,
5. Sürdürülebilir İnsan Kaynakları Geliştirme Programı ve
6. Yaşanılan Çevrenin İyileştirilmesi Programı'dır.

Başarılı ve hızlı bölgesel kalkınmanın sağlanabilmesi için, hem kamu sektöründe hem de özel sektörde dış kaynakların harekete geçirilmesi gerekmektedir. Bu amaca hizmet etmek üzere DOKAP kimliğinin oluşturulmasına yönelik son bir program daha önerilmiştir:

10. DOKAP Kimliğinin Oluşturulması Özel Programı.

DOKAP bölgesel gelişme hedefleri bu 10 program yoluyla gerçekleştirilecektir.

6. DOKAP Uygulama Süreci:

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) DOKAP kalkınma senaryosunun birinci dönemini oluşturmaktadır. Bu çerçevede 2001 Yılı Programı hazırlanırken DOKAP kapsamında yer alan Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerindeki başlıca projelere “DOKAP” simgesi konularak projeler takibe alınmıştır.

Diğer taraftan, 19.07.2001 tarihli 2002 Yılı Yatırım Programı Hazırlıkları konusundaki 2001/7 sayılı Başbakanlık Genelgesi'nde; “Yatırım tahsislerinde Kalkınmada Öncelikli Yörelere kalkınmasına hız kazandırıcı ekonomik ve sosyal altyapı yatırımları ile istihdam ağırlıklı projelere öncelik verilecektir. Bu kapsamda özellikle Güneydoğu Anadolu Projesi Ana Planı (GAP), Doğu Anadolu Projesi Ana Planı (DAP), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) ve Zonguldak-Bartın-Karabük (ZBK) Bölgesel Gelişme Raporlarında öngörülen projelere öncelik verilecektir.” talimatı yer almıştır.

Diğer taraftan DOKAP uygulamalarında JICA ile teknik işbirliği devam etmektedir. Bu kapsamda DOKAP Ana Planı'nda belirlenen öncelikli program ve proje önerilerine yönelik detaylı çalışmalar yürütülecektir. Bu çerçevede “Doğu Karadeniz Bölgesinde Turizmin Geliştirilmesine Yönelik Küçük Ölçekli Kalkınma Çalışması” başlatılmıştır. JICA tarafından yine hibe olarak bir Türk firma tarafından 15 Ağustos-31 Aralık 2003 döneminde hazırlanacak çalışmada; Doğu Karadeniz Bölgesinin turizm potansiyelinin belirlenmesi ile Bölgenin turizm alanında sürdürülebilir gelişiminin yollarının ortaya konulabilmesi ve yapılması gerekenlerin planlanması öngörülmektedir.

Ayrıca DOKAP Bölgesinde kırsal kalkınma konusunda tarımsal faaliyetlerin çeşitlendirilmesiyle kırsal nüfusun gelirini artırmaya yönelik bir proje başlatılması planlanmıştır.

Ege Bölgesinin Kalkınmasında Finansal Kurumsallaşma Araç Olabilir Mi?

N. Oğuzhan ALTAY

Yrd. Doç. Dr. Ege Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü

Aydanur GACANER

Arş. Gör. Ege Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü

Nazif ÇATIK

Arş. Gör. Ege Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü

GİRİş

Belli bir bölgenin ekonomik ve sosyo-kültürel yapısının değiştirilmesi olarak tanımlanan bölgesel kalkınma, ülke kalkınmasına göre daha karmaşık bir ilişkiler ağını içermektedir. Bölgesel kalkınmanın sağlanması için gerçekleştirilecek maddi, kurumsal ve personel altyapı faaliyetleri yanında finansman sorunu ana unsurlardan birisidir. Finansman sorununun çözümü, ancak etkin işleyen bir kaynak aktarım mekanizmasına bağlı oluşturulacak finansal kurumlar ile mümkündür. Ulusal finans piyasalarında kullanılan araçlar ile piyasadaki iktisadi ajanların gerekli etkinliğe sahip olmaması, kısaca kurumsallaşma düzeyinin yetersizliği kalkınma süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Öte yandan, teorik temelden yoksun tutarlı bölgesel kalkınma stratejilerinin uygulanamaması Türkiye’de bölgeler arasındaki gelişme farklarının derinleşmesine yol açmaktadır.

I- BÖLGESEL KALKINMANIN TEORİK TEMELLERİ

A- Neo-Klasik İktisatta Bölgesel Kalkınma

Neo-klasik iktisatçılar, bölgeler arasındaki dengesizliklerin üretim faktörlerinin ve malların fiyatlarından izlenebileceğini ifade ederken, üretim faktörlerinin ve malların tam hareketliliği varsayımı altında faktörler ve malların fiyatların düşük olduğu bölgelerden yüksek olduğu bölgelere doğru akacağını ve sürecin bölgeler arası fiyat farklılığını ortadan kaldırıncaya kadar devam edeceğini savunmaktadır. Bu, aynı zamanda bölgeler arası gelişme farklılığının ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Çünkü, neo-klasikler bölgelerin her birinde faktör fiyatlarının eşit olması durumunda gelir seviyesinin de eşit olacağını varsaymaktadırlar.

Öte yandan, bölgeler arası dengenin sağlanması gelişmiş bir ulaşım ve iletişim ağının kurulmasına bağlıdır. Piyasa güçlerinin kusursuz rekabet, bütün fiyatlarda tam esneklik ve faktör fiyatlarının marjinal verimliliklerini yansıtmaları varsayımları altında kendi kendine kararlı dengeye ulaşılabileceğini belirten neo-klasikler, bölgesel farklılıkları ortadan kaldırabilmek için emeğin marjinal verimliliğinin düşük olduğu bölgelerden yüksek olduğu bölgelere doğru kaydırılması gerektiğini savunmuşlardır.

B- Dengeli ve Dengesiz Kalkınma Tezinde Bölgesel Kalkınma

19. yüzyılın ilk yarısında Friedrich List, ulusal sanayinin desteklenmesi ve dışa karşı korunması gerektiğini söyleyerek stratejik bakımdan dengeli kalkınma görüşünü ortaya atmıştır. İlerleyen yıllarda dengeli kalkınma kavramı Rosenstein-Rodan, Nurkse, Fleming, Rostow ve Lewis gibi iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. Dengeli kalkınma modelleri iki grupta toplanabilir (Savaş, Han ve Kaya, 1999: 264): Bunlar sırasıyla;

i-Ekonominin bütün alanlarına yapılacak yatırımların bu alanların aynı hızla büyümesini sağlayacak biçimde yapılması görüşü ile

ii-daha ılımlı modeller. Bu modele göre bütün ekonomik alanların aynı hızla büyümesi gerekli değildir. Önemli olan tüm sektörlerin aynı anda gelişme göstermesidir.

Daha önce de açıklandığı üzere, neo-klasik yaklaşımda piyasalar tam serbestlik içerisinde tüm iktisadi problemleri çözebilecek güçlere sahiptir. Belirtilen yönü ile neo-klasik model, piyasanın tek başına kalkınmayı sağlayamayacağı ve kalkınmanın bir plan çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini savunan dengeli kalkınma modellerinden ayrılır. Dengeli kalkınma yaklaşımı, kalkınmanın başlaması ve kendi kendini besleyen bir sürece girebilmesi için gelirin arttırılmasını savunur. Bunun için ekonominin sadece bir sektörüne değil tüm sektörlerine sektörler arası bağımlılıklar dikkate alınarak yatırımlar yapılmalıdır.

Dengeli kalkınma yaklaşımının öncülerinden Rosenstein-Rodan ile Nurkse, azgelişmiş ülkelerde kaynakların yetersizliğini temel bir sorun olarak görmüş ve özellikle kalkış hızı ile kişi başına gelir artış hızı üzerinde durmuşlardır. Yatırımların birbirini tamamlayan sektörlerle yapılmasına özel önem veren yazarlar, bu koşul gerçekleştiği takdirde azgelişmiş ülkelerdeki talep yetersizliği sorununun ortadan kalkacağını savunmaktadırlar (Rosenstein-Rodan, 1966:54). Tamamlayıcı sektörlerin karşılıklı bağımlılığı nedeniyle ortaya çıkan dışsallıklar piyasa hacmini genişleterek ülkenin kendi kendini besleyen büyüme sürecine girmesine yol açacaktır. Rosenstein-Rodan ve Nurkse, sektörel tamamlayıcılığın sağlanması, kaynak dağılımındaki etkinsizliğin giderilmesi ve azgelişmişliğin kısır döngüsünün kırılabilmesi için gerekli olan sermayenin dış yatırım ve dış borçlanma ile giderilmesi gerektiğini savunmuştur.

Dengeli kalkınma yaklaşımına karşı en önemli eleştiriler A. O. Hirschman tarafından yöneltilmiştir. Dengesiz kalkınma tezinin öncülerinden olan Hirschman, az gelişmiş ülkelerin temel sorununu üretim faktörleri arzının inelastik ve pazarların sınırlı olmasına bağlamaktadır. Yazara göre, tüm sektörlerle eşit oranda büyümelerini sağlayacak şekilde yatırım yapılması ve sektörler arası tamamlayıcılığa tam anlamıyla uyulması, bu sektörlerdeki firmaların optimum ölçeğin altında faaliyet göstermesine, dolayısıyla kaynak dağılımında etkinsizliğe yol açacaktır. Dengeli kalkınma modeli ona göre, az gelişmiş ülkelerin kapasite ve olanakları dikkate alındığında gerçekçi olmayan temellere dayandırılmış, her yönüyle örgütlenmiş bir pazara ve yeterli girişimciye sahip gelişmiş bir ülkenin uygulayabileceği bir stratejidir (Dinler, 1994: 397). Hirschman'ın yaklaşımındaki ileri ve geri bağlantılar kavramı analizin ayrılmaz bir parçasıdır (Krishna ve Perez, 2003: 2). Bir firma tarafından yapılan yatırım bu firmanın çıktısını girdi olarak kullanan diğer bir firma tarafından yapılan yatırımı ileri bağlantı yoluyla uyarabilir. Benzer şekilde bir firmanın yatırımı o firmaya girdi sağlayan diğer bir firmanın

yatırımını geri bağlantı yoluyla uyarabilir. Daha sonra bu sektörlerin ileri ve geri bağlantıları ekonominin geri kalanının sanayileşmesini sağlayabilir.

Dengeli kalkınmaya karşı getirilen en önemli eleştir, birkaç sektördeki gelişmenin hızla ekonomide bir takım darboğazları ortaya çıkaracağı yönündedir (Dinler, 1994: 400). Oysa, Hirschman, bu kriz ortamlarının aynı zamanda yenilik süreçlerinin de yaratılmasını sağlayan bir fırsat olduğunu zaten belirtmiştir. Dengeli-dengesiz kalkınma tercihine az gelişmiş ülkeler açısından bakıldığında, dengesiz kalkınmanın az gelişmiş ülkeler açısından daha uygun bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Az gelişmiş ülkelerin temel sorunlarından üretim faktörlerinin sınırlılığı ve pazar darlığı, piyasa mekanizmasının tek başına kaynak dağılımında etkinliği sağlayamamasına neden olmaktadır. Bu durumda, hangi sektörlerin kilit sektörler olarak seçileceği ve bu sektörlerin hangi bölgelerde kurulacağı sorularının cevabı az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunsalı açısından yaşamsal önem taşımaktadır.

Sektörlerin faaliyette bulunduğu yöre analize dahil edildiğinde teknik alan analizinden ekonomik alan analizine geçilmektedir. Öncelik verilen sektörün faaliyette bulunduğu yöre ve çevresiyle olan ilişkilerle ilgili konular kalkınma kutupları teorisinde incelenmektedir (Dinler, 1994: 401). Dolayısıyla sektörler arasındaki ilişkileri göz önüne alan dengesiz kalkınma analizine alan unsuru katıldığında kalkınma kutupları teorisi gündeme gelmektedir.

C- Kalkınma Kutbu Teorisinde Bölgesel Kalkınma

Kalkınma kutbu kavramı ilk kez Fransız iktisatçı Francois Perroux tarafından 1949 yılında ortaya atılmıştır. Büyüme merkezi şeklinde de adlandırılan kalkınma kutbu yaklaşımı ekonomik kalkınmanın az gelişmiş ülkelerde tüm sektörlerle eşit oranda kaynak aktarılması ile gerçekleştirilemeyeceğini ve sanayileşme ile birlikte bölgesel ekonomik farklılaşmalar meydana geleceğini belirtmektedir. Ülkenin çeşitli bölgelerindeki farklı sosyo-ekonomik koşullar belli dönemlerde belirli sanayi kuruluşlarının belirli bölgelerde toplanmasına yol açar. Bunun en önemli nedeni, bölgelerdeki uzmanlaşmış emek ve sermayenin en etkin şekilde kullanılması zorunluluğudur.

Büyüme merkezleri (kalkınma kutupları) ile ilgili yapılmış olan çalışmaların pek çoğu Boudeville'in (1966) yaptığı üç bölge tanımlamasına, homojen, polarize ve planlama bölgeleri kavramlarına dayandırılmaktadır (Mercado, 2002: 12). Homojen bölge, bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik politikaları içeren bir bölge türü olup, aynı gelişmişlik seviyesindeki komşu iller homojen bölgeyi oluşturur. Polarize bölge, bölgesel kalkınma politikalarının uygulanması sırasında bölgeler arasındaki ilişkileri dikkate almaktadır. Uluslararası ticaretteki merkez-çevre ülke ilişkisi yerine merkez-çevre bölge ilişkisi söz konusudur. Bu açıdan kutuplaşma kavramı, merkez ve etrafındaki çevre ile ilişkisini açıklayan dinamik bir kavramdır. Kutuplaşma belli sayıdaki iktisadi kuruluşun faaliyetleri nedeniyle iktisadi bütünleşme sonucunda ortaya çıkan dengesiz bir kalkınma sürecidir (Savaş, Han ve Kaya, 1999: 274). Bir bölgede kutuplaşmanın oluşması o bölgedeki pazarın hacmine, gerekli altyapı koşullarının yaratılmış olmasına, hammaddelere ulaşabilmek açısından etkin ulaşım ağına ve o bölgenin nitelikli işgücü potansiyeline sahip olmasına bağlıdır.

Bir bölgede kalkınma kutbunun ortaya çıkışı, ilgili bölgenin üretiminde niceliksel artış yanında teknik ilerlemeler ve yeni yatırım alanlarının ortaya çıkması anlamında da niteliksel olarak bölge ekonomisine katkıda bulunur. Perroux, zamanla yaratılan kutup ile çevresindeki

geleneksel alanlar arasındaki farkların aradaki işgücü ve mal akımı nedeniyle ortadan kalkacağını da savunmaktadır.

Perroux'un kalkınma kutbunun kalkınmayı bölgenin öteki kısımları ve diğer bölgelere yayacağı savına karşı Gunnar Myrdal, kalkınma kutbu ile bu alanlar arasındaki yakınsamanın gerçekteşmeyeceğini belirtmektedir. Myrdal'a göre, kalkınma kutbunun yarattığı dışsallıklar ve sağladığı teknik imkanlar bu bölgelerin diğer bölgeler aleyhine gelişerek diğer bölgelerdeki mevcut üretim faktörlerini kendisine çekmesine yol açacak, bunun sonucunda geri kalmış bölgeler tamamen yoksullaşacaktır. Örneğin, Ege bölgesinin ülke gayrisafi yurtiçi hasılasının yaklaşık %15'ini, İstanbul ve çevresinin yaklaşık %35'ini oluşturması ve bu bölgelerin aldığı göçlerle ülke nüfusunun önemli bir kısmını barındırması, Gunner Myrdal'ın kutuplaşmanın çevre bölgeleri geriletici etkisi tezini desteklemektedir.

D- Sınai Kümeler Yaklaşımında Bölgesel Kalkınma

Yetmişli yılların başlarında yaşanan petrol şokundan sonra dünya ekonomisini etkisi altına alan ve temel iktisadi paradigmanın da değişimi ile sonuçlanan ekonomik krizin görünen nedeni petrol şoku iken, asıl neden üretim sistemlerindeki dönüşümle açıklanmaktadır (Taymaz,1993:56-61). Diğer bir ifade ile artık fordist kitle üretim sisteminin sınırlarına ulaşılmıştır. Kitlesele üretim, standart ürünlerin niteliksiz işgücü ve özel amaçlı makineler kullanılarak büyük ölçekli üretimi olarak tanımlanırken, mikro-elektronik teknolojisindeki gelişme ile birlikte sayısal kontrollü takım tezgahların üretim süreçlerine girmesi post-fordist , diğer değişle esnek uzmanlaşmayı ortaya çıkarmıştır. Esnek uzmanlaşma, kitlesele üretimin aksine nitelikli emek ve esnek biçimde, genel amaçlı makineler kullanılarak gerçekleştirilen çeşitli ürünlerin küçük ölçekli imalatıdır. Post-fordist üretim sisteminde;

-üretim faktörlerinin tam istihdamına yönelik olarak kapasite kullanım oranını alabildiğine arttırmaya gerek kalmamakta,

-işçiler üzerindeki baskı hafıflediğinden verimlilikleri artmakta ve üretim süreçleriyle ilgili iyileştirmeler hakkında düşünmeye vakit bulabilmekte,

-üretim miktarı yüksek olduğu ölçüde birim maliyetlerin düşük olması anlamındaki ölçek ekonomilerinin önemini geri plana atacak biçimde küçük ölçekli işletmeler de uluslararası rekabette başarılı olmakta,

-aynı ve benzer girdilerin kullanılacağı birden fazla ürün modeli, firmanın pazarlama bölümünden tüketici tercihleriyle ilgili olarak gelen talep tahminleri doğrultusunda, fabrika içindeki çok küçük değişikliklerle ve çok az zaman kaybıyla üretilebilmekte,

-verimlilikleri artan işçilere daha yüksek ücretler ödenebilmekte ve bütün bunlar olurken, hammadde, ara malları ve nihai ürünler için stoklama gereksinimi azalacağından, maliyet tasarrufları sağlanmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 66-71).

Kısacası Fordist kitle üretim sisteminin aksine esnek üretim sistemlerinde üretilen malların kalitesi yükselirken maliyetlerde bir düşüş sağlanabilmektedir. Bu gelişmeler günümüzdeki anlamıyla küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyük ölçekli firmalarla yurtiçi ve

yurtdışında rekabet edebilmelerinin ve aralarında ürün farklılaştırmasına ve network ağına dayalı sınavi kümeler oluşturabilmelerinin kapısını aralamıştır.

Porter’a göre sınavi küme (cluster), ortak bir endüstride faaliyette bulunan birbirleriyle bağlantılı şirket ve kurumların belirli bir coğrafi alanda yoğunlaşması ile ortaya çıkan dinamik bir yapıdır. Sınavi küme kavramı, sınavi kümenin bulunduğu endüstriyi destekleyen bölgedeki firmalar arasında işbirliğini özendirici uzmanlaşmış altyapı içeren bir düzeni nitelemek için de kullanılmaktadır. Sınavi küme modeli iktisadi anlamda sadece sınavi kümeyi oluşturan firmalar arasındaki dinamik ilişkiyi ve networku değil, aynı zamanda hükümet ile diğer destekleyici, eğitim, sivil toplum örgütleri arasındaki etkileşimi de temsil etmektedir. Günümüzde sınavi küme içerisinde yer almayan şirketlerle karşılaştırıldığında, bulundukları bölgeye uluslararası alanda rekabetçi avantajları ve yüksek refah düzeyini yakalamalarında önemli katkılar sağlayan birçoğ başarılı sınavi küme oluşturulmuştur.

Bir endüstride sınavi kümeleşme çeşitli yollarla başlayabilir. Firmaların uzman, nitelikli işgücü kullanımı, uygun bir yerleşim yeri, bol doğal kaynaklar, gelişmiş bir altyapı veya üniversiteler bünyesinde yapılan akademik araştırmalar firma gruplarının kendi aralarında sınavi kümeler kurarak büyümelerine yardımcı olabilir. İşletme yetkililerinin aralarındaki yüz yüze iletişim de sınavi küme gelişiminde ve bu sürece ilişkin koşulların yaratılmasında yardımcı olabilir. Ayrıca önceki sınavi küme örneklerinin en iyi şekilde değerlendirilmesi, kilit endüstrilerdeki ve bölgedeki kurumların, kısaca, tüm iktisadi karar birimlerinin bir araya getirilerek işbirliğinin arttırılması, bu işbirliği süreci sonucunda alınan kararların hiçbir bürokratik engele takılmadan hemen uygulanması sınavi kümelerin gelişimi için gerekli olan diğer koşullardır.

Her bölge kendine has birtakım özelliklere sahiptir. Hangi alanda rekabetçi avantajı yakalayabileceğine en iyi şekilde karar verebilmiş bir bölge sınavi kümeleşmeden birçoğ stratejik yarar sağlayabilir. Bunun yanında Porter, sınavi kümelerin örtük bilgi, motivasyon ve informal öğrenme gibi yerel nitelikte küçük ve sürekli yeniliklerin kaynağı olan, daha sonra da birikimsel etkileri nedeniyle içsel teknolojik gelişmeleri yaratan unsurları da beraberinde getireceğini belirtmiştir. Böylece sahip olduğu sınavi kümeleri destekleyerek onları geliştiren bölgeler diğer bölgelere nazaran rekabetçi avantajlar yaratma sürecinde önemli ölçüde ileride olacaklardır. Yaratılan network ağı sayesinde çevresindeki iktisadi sorunlar ve bunların nedenleri ile ilgili daha sağlıklı bilgiler edinebilen kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve diğer destekleyici kuruluşlar hizmetlerini daha etkin bir şekilde sürdürebileceklerdir. Örneğin sınavi kümelerin ihtiyaçları ve sorunları konusunda bilgi alan kalkınma plancıları bölgede yer alan endüstrilerin durumunu da dikkate alarak geniş bir perspektif çerçevesinde bölgenin ileriye dönük kalkınma stratejisini oluşturabileceklerdir.

II- BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARINDA KURUMSALLAşMA

Buraya kadar, genelde bölgesel kalkınmaya yönelik kuramsal görüşler ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Teorik açıklamalarla birlikte küreselleşme olgusu dikkate alındığında bölgesel kalkınma stratejilerinin de buna göre oluşturulması gereklidir. Öte yandan seçilen stratejiye uygun bir finansal yapılanma modeli önerilmelidir. Kuramsal açıklamalara ek olarak aşağıda, bölgesel kalkınma ajansları ve İrlanda ülke örneği ile Avrupa Birliği’nin yapısal fonları anlatılacak, ilerleyen kısımda da Ege Bölgesi’nin mevcut iktisadi ve finansal yapısı bazı göstergelerle ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

A- Bölgesel Kalkınma Ajansları

Günümüzde birçok ülkenin geri kalmış veya eski önemini kaybetmiş bölgelerinde sınai küme yapısının oluşturulması amacıyla bölgesel kalkınma ajansları kurulmuştur. Kalkınma ajansları, merkezi yönetimden bağımsız, sınırları belirlenmiş bir bölgenin sosyo-ekonomik koşullarını geliştirip canlandırmak amacıyla kurulmuş ve faaliyetlerini tamamen veya kısmen kamunun finanse ettiği kuruluşlardır (Arnold, 1991: 6). Bu kurumların amacı, bölgenin potansiyelini ve sorunlarını göz önüne alarak geliştirdikleri politikalar ile bölgedeki ekonomiyi canlandırmak ve bölge halkının gelişmeye katılımını ve gelişmeden yararlanmasını sağlamaktır (Kumral,1994:7). Günümüzdeki anlamıyla kurulan ilk bölgesel kalkınma ajansı, ABD’ndeki Tennessee Valley Authourity (TVA)’dir. 1930’da Federal Hükümet tarafından Tennessee nehrinin boşaltma havzasında yaşayanlara ucuz elektrik enerjisi sağlamak amacıyla oluşturulan TVA, bölgenin ekonomik ve sosyal gelişimine çok önemli katkılarda da bulunmuştur (Mc Niven ve Plumstead, 1998: 44).

Bölgesel kalkınma ajansları faaliyetleri yönünden küçük ajans ve çok fonksiyonlu ajans olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Esas faaliyetleri bölgelerine dış yatırımcıyı çekebilmek, bir başka deyişle bölgelerini pazarlayabilme amacını taşıyan ajanslara küçük ajans denilmektedir (Kumral,1994:8). Küçük ajanslar, bölgedeki ve bölge dışındaki firmaların bilgilendirilmesi amacıyla yurtiçi ve yurtdışında tanıtım amaçlı hizmet birimleri kurmak, yatırım yapacak yabancı firmalara çeşitli kolaylıklar yanında bunların yerli firmalarla stratejik ortaklıklar oluşturmalarını sağlamak gibi çeşitli fonksiyonlara da sahiptirler. Örneğin, Ege Ekonomisini Güçlendirme Vakfı’nın (EGEV) 1993 yılında kurduğu Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı (EBKA), ağırlıklı olarak bölge tanıtımını üstlenmiş küçük ajanstır. Buna karşılık, bölgedeki altyapının, arazi ve gayrimenkul yapısının geliştirilmesi, kentsel alanların yeniden yapılandırılması, tarıma dayalı sanayiinin geliştirilerek kırsal kesimin kalkınmasının sağlanmasına yönelik seçilmiş sektörlerdeki küçük ve orta ölçekli işletmelere teşvikler verilmesi çok fonksiyonlu bölgesel kalkınma ajanslarının işlevlerindendir.

Bölgesel kalkınma ajansları, AB ve diğer ülkelerde çoğunlukla genel bütçeden ve yapısal fonlardan finanse edilmektedir. Örneğin İngiltere’de bölgesel kalkınma ajansları gelirlerinin %60’ını AB fonlarından temin etmekte, geri kalan gelirlerini bütçeden, devlet fonlarına proje sunarak, sağladıkları ticari hizmetlerden ve cüzi bir kısmını da Avrupa Komisyonu ve Dünya Bankası’nca ayrılmış olan fonlardan elde etmektedir.

B- Bölgesel Kalkınmanın Finansmanında AB Yapısal Fonlarının Rolü

Avrupa Birliği’nde bölgeler arası farklılıkların giderilmesine yönelik atılan ilk adım 1958 yılında Avrupa Yatırım Bankası’nın (European Investment Bank) kurulmasıdır. Bankanın kuruluş amacı, üye ülkelerdeki geri kalmış bölgelerinin altyapı yatırımlarını finanse etmektir.

Avrupa Birliği’nin bölgesel kalkınma politikası ulusal programların yerini almayı amaçlamamaktadır. Yapısal fonların finansmanının tümü ulusal hükümetler ve AB arasında ortaklaşa gerçeķleştirilmektedir. Bu anlamda yapısal fon programı ile amaçlanan, ulusal hükümetin bölgesel kalkınma planını desteklemektir. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF), Avrupa Komisyonu’nun XVI. Genel Direktörlüğü’ne (GD XVI) bağlı, topluluğun

ekonomik ve sosyal gelişiminden sorumludur. Geçmiş ve günümüz ile bir kıyaslama yapmak gerekirse örneğin, 1988 yılı bölgesel politika reformunda üç çeşit sorunlu bölge belirlenmiştir:

- i- Gelişimi diğer bölgelerin gerisinde kalmış bölgeler,
- ii- Azalan endüstriyel faaliyetlerin belirgin olduğu bölgeler,
- iii- Tarımsal üretimin baskın olduğu bölgeler.

Bu bölgeler sürdürülebilir verimlilik, istihdam veya gelir sağlayamayan birkaç geleneksel ekonomik faaliyete dayalı aşırı bağımlı bölgeler olarak nitelendirilmiştir. ERDF'den yararlanacak bölgelerin belirlenebilmesindeki bazı ölçütler, kişi başına GSYİH, işsizlik oranının AB ortalamasına göre payı ve seçilen bölgenin göç verme oranlarıdır. Günümüze gelindiğinde, dört tip AB yapısal fonu bulunmaktadır:

- i- Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF),
- ii- Avrupa Sosyal Fonu (ESF),
- iii- Avrupa Tarımsal Rehberlik ve Güvence Fonu (EAGGF),
- iv- Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı (FIFG).

Yukarıdaki fonların yedi öncelikli hedefi bulunmaktadır (Mc Niven ve Plumstead, 1998: 10):

- 1- Geri kalmış bölgelerin ekonomik kalkınmasının uyumlaştırılması,
- 2- Daralan endüstriyel bölgelerin sosyal ve ekonomik olarak diğer bölgelere yakınsaması,
- 3- Gençlerin ve emek piyasasının dışında kalma tehlikesi olanların mesleki entegrasyonunu kolaylaştırılması ve uzun dönem işsizlikle mücadele edilmesi,
- 4- İşsizliği engellemek için çeşitli önlemler aracılığıyla işçilerin endüstriyel değişime ayak uydurmalarının sağlanması,
- 5- a)Ortak tarım politikası reformu çerçevesinde tarım ve balıkçılık yapısının uyumlaştırılması,
- b) Zayıf kırsal alanların ekonomik olarak çeşitlendirilmesi ile
- 6- Çok düşük nüfus yoğunluğuna sahip bölgelerin ekonomik dönüşümünün sağlanmasıdır.

1, 2, 5b ve 6. hedefler, fona ihtiyaç duyan bölgelerin seçilmesindeki temel koşulları oluşturduğundan bölgesel amaçlar olarak da nitelendirilmektedir. Diğer amaçlar, Avrupa'nın tümünü kapsamaktadır. İkinci, üçüncü ve dördüncü hedefler için seçilebilirlik kriterlerinden bir tanesi de işsizlik oranıdır.

Birinci hedef doğrultusunda fonlanmasına karar verilen ülkeler Yunanistan, Portekiz ve İrlanda'dır. Bunun yanında İspanya'nın büyük bir kısmı ve üyeliğe başvuran merkez ve doğu Avrupa ülkeleri de birinci hedef doğrultusunda fonlanmaktadır. Bölgesel kalkınmanın finansmanı için kullanılan temel fon ERDF'dir. Fon, ortak finansman, bölgesel yardım programları, altyapı projeleri, küresel finansman, teknik yardım desteği, proje hazırlama ve değerlendirme gibi çeşitli finansal destekleri yardım amacıyla kullanmaktadır. Ayrıca, sürekli istihdamın yaratılması veya korunması için altyapı yatırımlarını veya diğer verimli yatırımları

da finanse etmektedir. Fon, özellikle girişim hizmetlerinin bulunduğu alanlardaki küçük ve orta ölçekli işletmelerin yerel potansiyelini geliştirmek, teknoloji transferi, sermaye piyasaları ve birinci amaç bölgelerde eğitim ve sağığı doğrudan yardımlar, araştırma ve geliştirme, çevreyi koruma, topluluk ve proje hazırlama, tahmin, gözetim ve değerlendirmeyi içeren projeleri desteklemektedir.

DG XVI aynı zamanda Uyum Fonu'nun (Cohesion Fund) yönetiminden de sorumlu tutulmuştur. Uyum Fonu, 1999'da Maastricht Anlaşması'nın yaratacağı ekonomik etkilerden zarar görebilecek ülkelere yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Söz konusu fondan sadece Yunanistan, İrlanda, Portekiz ve İspanya GSYİH'ları birlik ortalamasının %90'ının altında olduğu için yararlanmışlardır. Örneğın, Avrupa Birliği'nin 1994-1999 programlama dönemindeki yapısal fonlar 200 milyar ECU olup, birlik bütçesinin üçte birine denk gelmektedir. Birinci hedef çerçevesinde bölgelere yardım kapsamında dağıtılan yapısal fonlar toplam fonların yaklaşık %70'ini teşkil etmiş ve AB nüfusunun yarısına yakını yapısal fon programından yararlanmıştır.

Öte yandan AB, katılım öncesi strateji çerçevesinde Orta ve Doğu Avrupa ile Baltık Ülkelerine yönelik çeşitli alanlarda mali destekler içeren üç araç geliştirmiş olup, bunlar PHARE, ISPA ve SAPARD'dır.

i- PHARE, küçük ve orta boy işletmelerin geliştirilmesiyle ilgili projelere finansman sağlayan bir programdır.

ii- ISPA (Instruments for Sutructural Policies for PRE-accession, Katılım Öncesi Süreç İçin Yapısal Politika Araçları), ulaştırma ve çevrenin korunması için yapılan altyapı yatırımlarına finansman sağlamaktadır.

iii- SAPARD, kırsal kalkınma konusundaki aktiviteleri desteklemek amacıyla kurulmuştur.

2000-2006 döneminde bu programlar çerçevesinde Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Litvanya, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'ya sağlanacak kaynakların toplamı 21 milyar 840 milyon Euro'dur. AB, şu an yürürlükteki 2000-2006 programına göre üye ve aday ülkelere yapısal önlemler çerçevesinde 260 milyar dolar kaynak aktarmayı planlamakta, bu da AB bütçesinin yaklaşık 1/3'üne karşılık gelmektedir. Seksenli yıllardan itibaren özellikle 1. hedef sınıflamasında yer alan İspanya, İrlanda, Portekiz ve Yunanistan'a önemli kaynaklar aktarılmıştır. Aşağıdaki Tablo 1'den de görülebileceği gibi, bu durum 2000-2006 döneminde de devam ederken uyum fonlarından Yunanistan'a 21 milyar 961 milyon Euro, İrlanda'ya 3 milyar 88 bin Euro, İspanya'ya 43 milyar 87 milyon Euro hibe edilmesi kararlaştırılmıştır. Aday ülke kapsamındaki Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yaklaşık 3milyar 120 milyon Euro (yaklaşık kişi başi 30 Euro) aktarılması söz konusudur.

2001 yılı ortalarında komisyon tarafından hazırlanan ve henüz yasalaşmamış önerinin yasalaşması halinde, Türkiye-AB mali işbirliği sürecinin Akdeniz programında yer verilen zaman alıcı prosedür değiştirilmiş olacaktır. Bununla bölgesel kalkınmanın finansmanı sürecinde Türkiye'nin en azından diğer aday ülkeler kadar yapısal fonlardan yararlanması mümkün olabilecek, kişi başi asgari 30 Euro'luk ek bir kaynak sağlanabilecektir. Yapısal fonlar çerçevesinde gerçekteştirilecek altyapı yatırımlarının sağlayacağı dışsalılıklar da göz ardı edilmemelidir. Bunun en güzel örneği, yapısal fonlar çerçevesinde birinci hedef bölge sınıflamasına alınan Orta ve Batı Avrupa Ülkelerine yapılan doğrudan dış yatırımlardaki artıştır.

Tablo 1 2000-2006 Yılları Arasında Üye Devletlere Tahsis Edilen Fonlar

Üye Ülke (1999 Fiyatlarıyla, Milyar Euro)	Hedef 1	Geçiş Yardımları (Önceki Hedef 1 Bölgeleri)	Hedef 2	Geçiş Yardımları (Önceki Hedef 2 Bölgeleri)	Hedef 3	Balıkçılık Enstrümanı (FIFG) (Hedef dışındaki Bölgeler)	Toplam
Belcika	0	625	368	65	737	34	1 829
Danimarka	0	0	156	27	365	197	745
Almanya	19 229	729	2 984	526	4 581	107	28 156
Yunanistan	20 961	0	0	0	0	0	20 961
İspanya	37 744	352	2 553	98	2 140	200	43 087
Fransa	3 254	551	5 437	613	4 540	225	14 620
İrlanda (*)	1 315	1 773	0	0	0	0	3 088
İtalya	21 935	187	2 145	377	3 744	96	28 484
Lüksemburg	0	0	34	6	38	0	78
Hollanda	0	123	676	119	1 686	31	2 635
Avusturya	261	0	578	102	528	4	1 473
Portekiz	16 124	2 905	0	0	0	0	19 029
Finlandiya	913	0	459	30	403	31	1 836
İsveç (**)	722	0	354	52	720	60	1 908
Birl. Kral (*)	5 085	1 166	3 989	706	4 568	121	15 635
AB-15	127 543	8 411	19 733	2 721	24 050	1 106	183 564

(*) 2000-2004 yılları için hazırlanan Barış Girişimi (Peace Initiative) dahil, (**) İsveç kıyı bölgeleri için varolan özel program dahil. Kaynak: Avrupa Komisyonu

Türkiye'ye katılım öncesi strateji çerçevesinde bölgesel kalkınmanın finansmanı ve geri kalmış bölgelerin altyapı, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçlarına kaynak sağlamak amacıyla 1996-1999 yılları arasında Akdeniz Programı'ndan 90 milyon Euro'luk karşılıksız yardım yapılmıştır. 2000-2006 programında bu miktar 180 milyon Euro'ya çıkarılmasına rağmen Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerine yapılan yardımların çok gerisinde kalmıştır.

Tablo 2 Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerine Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi (Milyon Dolar)

ÜLKE	1988-93 yıllık ortalama	1994	1995	1996	1997	1998	1999
ESTONYA	114 ⁽¹⁾	214	201	151	267	581	306
MACARİSTAN	1 033	1 146	4 453	2 275	2 173	2 036	1 944
LİTVANYA	36 ⁽¹⁾	214	180	382	521	357	366
LETONYA	20 ⁽¹⁾	31	73	152	355	926	486
POLONYA	478	1 875	3 659	4 498	4 908	6 365	7 500
ROMANYA	72 ⁽²⁾	342	420	265	1 215	2 031	961
SLOVAKYA	111 ⁽³⁾	245	195	251	206	631	322
BULGARİSTAN	35 ⁽³⁾	105	90	109	505	537	770
ÇEK CUMH.	502 ⁽⁴⁾	869	2 562	1 428	1 300	2 720	5 108
SLOVENYA	49	128	176	185	321	165	90
TOPLAM	2 450	5 169	12 009	11 005	11 771	16 349	17 853

(1) 1992-93 dönemi yıllık ortalaması; (2) 1991-93 dönemi yıllık ortalaması; (3) 1990-93 dönemi yıllık ortalaması; (4) 1989-90 dönemi yıllık ortalaması. Kaynak: BM, World Investment 2000.

C- Örnek Ülke Uygulaması: İrlanda

Seksenli yılların sonlarından itibaren İrlanda AB içerisindeki konumundaki değişiminden ve ekonomik yeniden yapılandırma programından kaynaklanan olağanüstü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşüm çeşitli göstergelere bakılarak daha da belirginleştirilebilir. 1960-1989 yılları arasında İrlanda'da kişi başı GSYİH Avrupa Birliği 12 üye ortalamasının %62'si kadar olup, dönem sonunda işsizlik oranı %11.3'lük AB ortalamasının üzerinde (%18.7) gerçekleşmiştir. Bunlarla birlikte hem kentsel ve hem de kırsal alanlarda yaşanan dış göç nedeniyle ülke nüfusu hızla gerilemiştir.

1- İrlanda'da Dönüşümün Öyküsü

AB'nin bölgesel politikalarına göre birinci hedef bölge kapsamındaki İrlanda, ulusal anlamda bölgesel kalkınma stratejisine sahip değildir. Hükümetler daha çok dengeli kalkınmayı amaçlayan ulusal çıkarılara dayalı genel bir sanayileşme politikası üzerinde yoğunlaşmışlardır. İrlanda'da 1988'den itibaren ulusal kalkınma planları hazırlanmakta, bu planların ilki 1988-1993, ikincisi 1994-1999 ve üçüncüsü de 2000-2006 yılları arasında kapsamaktadır. 2001 yılına kadar İrlanda'daki gelişmeler aşağıdaki gibi bir seyri izlemiştir.

1993 tarihli Endüstriyel Kalkınma Sözleşmesi, Endüstriyel Kalkınma Otoritesi'ni (IDA) üç gruba ayırmıştır. Bunlar kısaca, IDA-Ireland, Forbairt ve Forfas'tır. Adı geçen yeni kurumlar Girişim ve İstihdam Bakanlığına bağlanmış, faaliyetleri de aşağıdaki gibi tanımlanmıştır.

i- Forfas, İrlanda'nın endüstriyel kalkınmasından sorumlu politika geliştirme ve danışmanlık kurulusudur. Politikaların yürütülmesini Forbairt ve IDA-Ireland'a devreden ajans, kalkınma politikalarının koordinasyonu ile yükümlü kılınmıştır.

ii- IDA-Ireland, daha çok İrlanda'da yatırım yapmak isteyen yabancı yatırımcılara yardımcı olmakta ve büyümek isteyen firmaları teşvik etmektedir. Yardımları, hizmetler, bağışlar, kredi garantileri, kira yardımları, eğitim ve diğer finansal yardımlar ile vergi teşvikleri şeklinde olmaktadır.

iii- Forbairt, yerel sanayiinin geliştirilmesi ile ilgilenmekte, ayrıca çeşitli bilim teknoloji hizmetleri ve programları sağlamaktadır. Destekler, rekabetçi firma kapasitesini oluşturarak firma ve endüstri düzeyinde kapasite artışı gerçekleştirilmeye yöneliktir. Forbairt küçük firmaları desteklemek amacıyla 11 bölgesel kurul kurmuştur. Bağışlar, öğrenim bursları eğitim paketlerini içeren çeşitli destekleme araçlarını kullanan ajans hisse senedi yatırımları da yapmaktadır.

Öte yandan, mali teşvikler teşvik politikasının önemli bir kısmıdır. Örneğin, İrlanda'daki imalat sanayii şirketleri 2010'a kadar sadece %10 kurumlar vergisi ödeyecektir. Başkent Dublin'deki finans işletmeleri de 2005'e kadar bu orana tabidir. Bölgesel politikaların etkin bir biçimde sürdürülebilme, özde de fonların dağılımının etkinliği için 1992 yılında Bölge Kalkınma İşletmesi, 1994'te de 8 bölgesel kalkınma otoritesi kurulmuştur. Bu otoritelerin temel amacı AB yapısal ve uyum fon programlarının uygulanmasını gözden geçirmek ve bu konuda danışmanlık yapmaktır.

2001 yılına gelindiğinde İrlanda 1980'lere nazaran çok farklı bir görünüm sergilemiştir. 1990'ların ortasından itibaren yıllık %7 olan ortalama büyüme oranı 2000 yılında zirve noktasına ulaşarak yaklaşık %11 oranında gerçekleşmiştir. 1991-1999 arası toplam istihdam

%40 artarken, işsiz sayısı %52 gerileyerek işsizlik oranı %4'ün altına düşmüştür. 1998'de kişi başı GSYİH, AB ortalamasına yükselmiştir. 2000 yılında İrlanda, en yüksek kişi başı GSYİH'na erişerek Avrupa Birliği içerisinde Lüksemburg'tan sonra ikinci sıraya yerleşmiştir. Bu gelişmelere paralel ülkeye dışardan göç artmaya başlamış, son on yılda nüfus 250.000, istihdam 500.000 artmıştır.

2- Dönüşümün Önemli Aracı: Kurumsallaşma

1990'ların başından itibaren gözlemlenen bu olağanüstü dönüşümün arkasında birbirini destekleyen birçok faktör vardır. İrlanda'nın başarısı, aralarında OECD üyelerinin de olduğu çok sayıda ülkenin ilgisini çekmiş ve bir çok gelişmekte olan bölge ve ülke tarafından örnek alınmıştır. İrlanda'nın başarısında dikkati çeken en önemli unsur, sözü edilen dönüşümün açık ekonomi koşulları altında gerçekleştirilmesidir. 1950'den bu yana göreve gelen hükümetler İrlanda ekonomisini Dünya ve Avrupa ile eklemlenmeyi amaçlayan liberal politikalar izlemişlerdir. Günümüzde İrlanda OECD ülkeleri arasında Lüksemburg'tan sonra en açık ikinci ekonomiye sahiptir.

Avrupa piyasalarına ve küresel piyasalara artan entegrasyon, hükümetler tarafından uygulanan bölgesel kalkınma stratejileri üzerinde de etkili olmuştur. Seksenlerdeki zorlu ekonomik koşullar altında uygulanan kalkınma stratejilerindeki öncelik bölgelerin dengeli kalkınmasından içeriye yatırım çekmeye, bölgesel kalkınma politikalarındaki birincil hedef de AB ile aradaki kişi başı GSYİH farkını kapatmaya kaymış ve bu strateji İrlanda'da başarıya ulaşmıştır.

İrlanda'nın hızlı bir büyüme trendi yakalamasında AB'nin yapısal fonları ve tek piyasaya yönelik çalışmalar ile ülkenin uyguladığı doğrudan dış yatırımı çekme politikalarının önemli etkileri olmuştur. Ancak buna rağmen, çoğu gelişmekte olan ülkede olduğu gibi seksenli yıllarda altyapı yatırımlarının yeteri ölçüde gerçekleştirilememesi kaydedilen büyümenin ülkenin sadece Dublin, Galway gibi belli şehirleri ile sınırlı kalmasına yol açmıştır. Bu bölgelere yönelik iç göçlerden kaynaklanan hızlı nüfus artışları beraberinde konut sıkıntısına bağlı konut fiyatlarında da artışa yol açmıştır.

Bu koşullar altında İrlanda'da Kasım 1999'da dengeli bölgesel kalkınmayı amaç edinen Ulusal Kalkınma Planı 2000-2006 (National Development Plan 2000-2006) yayınlanmıştır. Plan, gerçekleştirilen yatırım programları arasında 50 milyar euro ile en yüksek bütçeye sahip plan olup yatırım tutarı, 1994-1999 planındaki yatırım hacminin iki katıdır. Ulusal bölgesel kalkınma stratejisinde gerçekleştirilmek istenen amaçlar şöyle sıralanabilir (Walsh, 2002, 5):

- 1- Ulusal ekonomik büyümenin ve istihdamdaki artışın devam ettirilmesi,
- 2- İrlanda'nın uluslar arası rekabet gücünün geliştirilmesine devam edilmesi,
- 3- Dengeli bölgesel kalkınmanın teşvik edilmesi,
- 4- Toplumun tüm katmanları için yaşam kalitesinin iyileştirilmesi,
- 5- Doğal çevrede ve kültürel mirastaki çeşitliliğin ve kalitenin korunması ve arttırılması,
- 6- İrlanda'daki barış ortamının devam ettirilmesi ve ada içerisindeki politik, ekonomik ve sosyal etkileşimin geliştirilmesi.

Burada hükümetin nihai amacı, dengeli sürdürülebilir kalkınmayı sağlama amacına yöneliktir. Bilindiği gibi, sürdürülebilir kalkınma    kavramın bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. Bunlar sırasıyla şunlardır:

i- çevresel s rd r lebilirlik; doğal çevresel sistemlere sınırları içerisinde zarar vermeden yaşamak,

ii- Ekonomik s rd r lebilirlik; refahın ve istihdam fırsatlarının devam ettirilmesinin sağlanması,

iii- Sosyal s rd r lebilirlik; kişisel refah ve yaşam kalitesini arttırarak bireylerin ekonomik başarıdan eşit oranda faydalanmasını sağlamak.

Yukarıda sözü edilen dengeli bölgesel kalkınma stratejilerinde iki hükümet ajansı bölgesel kalkınmada büyük rol oynamıştır. Bunlardan, Gaeltacht endüstriyel kalkınmayı teşvik edilmesi, Udaras Na Gaeltachta,  rlanda dilinin korunması ve geliştirilmesi için 1970’te kurulmuştur. Dünyaca  nl  ekonomik kalkınma ajanslarından biri olan Shannon Serbest Havalimanı Kalkınma Ajansı ise sadece bir havalimanı olmaktan öte giderek  rlanda’nın orta-batı bölgesindeki gelişmenin sürükleyicisi haline gelmiştir.

3- Kurumsallaşma  rneği Olarak Shannon Serbest Havalimanı Kalkınma Ajansı

Ajans, 1959 yılında  rlanda’nın batısında yer alan Shannon bölgesini kalkındırmak amacıyla kurulmuştur. Shannon havalimanı konaklama ve yakıt ikmal yeri olarak 1958 yılına kadar Kuzey Atlantik trafiğinin önemli bir kısmının geçiş yeri olmuştur. Ancak jet uçaklarının kullanımının yaygınlaşması ile havalimanı eski önemini yitirmiştir.  rlanda ekonomisinin önemli gelir kaynaklarından biri olan Shannon havalimanının yeniden ekonomik canlılığına kavuşabilmesi için hükümet iki tedbir almıştır. Birincisi havalimanın fiziksel altyapısının iyileştirilmesi, ikincisi de, Shannon Serbest Havalimanı Kalkınma Ajansı’nın kurulmasıdır. Bu ajansın en önemli görevi, Shannon Havalimanı’nın dünya’daki belli başlı havalimanları arsındaki yerini koruması ve bunun garanti altına alınmasıdır (Shannon Development Agent of Change, 1992: 3). Ajans bu görevi gerçekleştirebilmek için gerek mal, gerekse insan taşımacılığında havalimanının önemini arttırma çalışmalarını başlatmıştır. Yaklaşık 40 yıl boyunca ajans, gerek tek başına, gerekse kamu kurumları, sivil toplum örgütleri ve özel sektör firmaları ile birlikte bölgenin tüm gelişim potansiyelini arttırmak amacıyla çalışmalar yapmıştır. Temel faaliyetleri;

i-bölgede sanayi sektörünün geliştirilmesi ve güçlendirilmesine dönük hedeflenmiş girişimler için bilgi çağına uygun iş kültürünün oluşturulması,

ii-Shannon serbest bölgesinin imalat sektörü ve uluslararası alandaki ticarete konu hizmet ve imalat sanayiinde dünya standartlarına sahip uluslararası bir yatırım yeri olarak geliştirilmesi ve yönetilmesini sürdürmek,

iii-yüksek  ğretim kurumları ile işletmeler arasındaki doğrudan bağlantılı bilgi ağının geliştirilmesi. Sözü edilen bilgi ağı, Network Limerick’teki Milli Teknoloji Parkı’nı, Tralee’deki Kerry Teknoloji Parkı’nı, Thuries’teki Teknoloji Parkı’nı, Offaly’deki Enerji Teknolojisi Merkezi, Clare’deki Ennis Enformasyon  ağı Parkını kapsamaktadır.

iv- endüstri ile paralel İrlanda turizminin sorunlarına anında cevap verebilmek amacıyla bölgeye dönük yeni turizm pazarlama programları ve yeni turizm ürünlerini geliştirmek,

v- kale festivalleri ve günü birlik ziyaret etkinliklerini sahip olduğu şirketi (Shannon Castle Banquets&Heritage) aracılığıyla sürdürmek,

v- bölgesel ekonomik entegrasyonu ve dengeli bölgesel gelişimi sağlamak amacıyla kentsel ve kırsal düzeyde teşvik etmektir (Shannon Development Annual Report, 2003:1).

Ucuz emeğe dayalı geçici maliyet avantajlarının yerine teknoloji ve bilgi üretiminin bölgesel rekabetçi avantajların yaratılmasında kilit öneme sahip olması Shannon Bölgesel Kalkınma Ajansı'nın temel yaklaşımıdır. Gelişen endüstri bölgeleri, turizm etkinlikleri ve sanayi- üniversite işbirliğini sağlayan network ağı ile Shannon Kalkınma Ajansı dünyaya entegre olmuş bir yapıya sahiptir. 2002 yılında Ajans tarafından desteklenen 723 şirket, satışlarını %12, ihracatlarını %7.2 arttırmış, bu şirketlerin ekonomiye yarattığı katma değer %25 artmıştır. 2002 yılında Shannon Serbest Bölgesi'nde 1393 ek istihdam yaratılmıştır. (Shannon Development Annual Report, 2003: 8). 2002 yılı sonunda İrlanda sermayeli şirketlerde 12.853 kişi çalışmaktadır.

Şirketler düşük emek maliyeti yoluyla rekabetçi avantaj yaratmanın artık mümkün olmadığını görerek sürekli rekabetçi avantajı, dünya standartlarındaki iş tekniklerinin kullanımı ve bilgi teknolojisinin daha yaygın kullanımında aramaktadırlar. Böylelikle bölgedeki şirketlerin ileriye yönelik yenilikçi kapasitelerini arttırabilecekleri amaçlanmaktadır. Shannon Kalkınma Ajansı, 2002 yılında yeni kurulmakta olan on teknoloji yoğun firmaya risk sermayesi yatırım ortaklığı yoluyla 1.6 milyon Euro'luk bir kaynak sağlamıştır. Buna rağmen özellikle büyümenin ilk safhalarındaki şirketlere yapılan risk sermayesi yatırımlarındaki yetersizlik bölgede yeni işletmelerin kurulması ve teknolojilerin geliştirilebilmesinde önemli bir engel olarak görülmektedir.

Shannon Kalkınma Ajansı network ağı, bölgede yer alan beş yerleşimdeki işletme eğitim kurumları ve yenilik merkezlerini bir araya getirmektedir. Bunlar Limerick Milli Teknoloji Parkı, Kerry Teknoloji Parkı, Tipperary Teknoloji Parkı, Birr Teknoloji Merkezi, Ennis Enformasyon Çağı Parkı'dır. Limerick Milli Teknoloji Parkı yazılım, genetik mühendisliği ve sıhhi teçhizatlar sektörlerinde faaliyet gösteren firmalara cazip yatırım imkanları sunmaktadır. Limerick kentinde 1980 yılında kurulmuş bu merkezde küçük sanayi işletmeleri yatırım yapmaktadır. Aynı merkezde üretim yapmaları işletmelere maliyetler açısından avantaj sağlamaktadır. Kalkınma ajansı, bölgede belirli merkezlerde kurulmuş iş birimleri arasında network sağlamıştır. Tipperary Teknoloji Parkı, telekomünikasyon hizmetleri konusunda hizmet vermektedir. 2002 yılında Shannon kalkınma ajansı bölgenin altyapısının gelişimi için 9.4 milyon Euro'luk yatırım yapmıştır.

Yıldan yıla genişleyen bir alanda faaliyet gösteren Shannon Bölgesel Kalkınma Ajansı sayesinde İrlanda'nın batı bölgesi ülke üretimin yarısından fazlasının gerçekleştirildiği bir yer haline gelmiş ve bu başarısıyla bir çok gelişmekte olan bölgenin kalkınmasında önemli bir örnek olmuştur.

III- MAKRO EKONOMİK BÜYÜKLÜKLERLE EGE BÖLGESİNİN GÖRÜNÜMÜ

Ege bölgesinin kalkınmasına yönelik model önerisine temel olması açısından bölgenin iktisadi büyüklüklerinin envanterinin çıkarılmasının kuşkusuz sayısız yararları vardır. Bu bağlamda, öncelikle Ege'nin milli gelire yaptığı katkı, Marmara bölgesi ile kıyaslanarak (bazı verilerde olduğu gibi) verilecek, bunun yanı sıra toplam vergi gelirlerinden alınan pay ve teşvikler ile istihdam yapısı genel ekonomik göstergeler olarak ortaya koyulacaktır. Bankacılık sektörü ile İMKB verileri de Ege bölgesi açısından incelenecektir. Daha öncede belirtildiği üzere sözü edilen veriler bölge envanterinin çıkarılması için kullanılırken, diğer yandan bölgenin son yıllardaki iktisadi gelişiminin izlenebilecektir. Çalışmada Ege Bölgesi DPT tarafından yapılan ve 8 ili (İzmir, Denizli, Aydın, Manisa, Muğla, Uşak, Kütahya ve Afyon) kapsayan bir tanım çerçevesinde ele alınmış ve veriler güncel kaynaklarla desteklenmeye çalışılmıştır. Bankacılık ve sermaye piyasalarına ilişkin rakamlarda son yıllara ulaşılrken, özellikle milli gelir hesapları gecikmeli açıklandığı için aynı yıllar sözü edilen bu verilerde kullanılamamıştır.

A- Genel Ekonomik Büyüklükler Yönünden Ege Bölgesi

Ege Bölgesi'nin GSYİH'ya yaptığı katkı 1993-1999 döneminde (cari fiyatlarla) ortalama %15,5, buna karşılık Marmara Bölgesi'nin payı ortalama %36,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ele alınan dönemde en önemli sıçrama 1996 yılında olup, bu da %16,1 oranındadır.

Tablo 3 Ege Bölgesi'nin GSYİH'ya Katkısı (cari fiyatlarla)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
EgeB.(Tn.TL)	0,303	0,614	1.211	2.375	4.408	8.023	11.722
Türkiye(Tn.TL)	1.982	3.868	7.762	14.772	28.836	52.225	77.415
Ege B.Payı (%)	15,3	15,9	15,6	16,1	15,3	15,4	15,1
Mar.B.Payı (%)	36,0	35,6	36,8	36,6	37,9	36,9	36,5

Kaynak: DİE

Bölgeler arasındaki farklılıkları gidermek amacıyla ekonomik kalkınmaya yönelik kullanılan en önemli araç teşviklerdir. Bu kapsamda teşvik belgeli yatırımlar yatırım tutarları, belge sayıları ve istihdam ayırımı dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Toplam yatırım tutarına göre, Ege ve Marmara bölgelerinin Türkiye toplamından aldıkları pay hesaplandığında 1997-2002 döneminde sırasıyla ortalama %11,1 ve %37,37 düzeyindedir (Bkz. Tablo 5). Ege Bölgesi yatırım tutarı açısından bölgeler arası sıralamada ikinci sırada yer almakla birlikte, ilk sırada yer alan Marmara Bölgesi Ege Bölgesinin yaklaşık 3,5 katı teşvik belgeli yatırımdan yararlanmaktadır. Ege Bölgesi 1997 yılı ile birlikte toplamda yaşanan büyük oranlı düşüşü takip eden bir seyir izlemiş ve 2000 yılında en düşük seviyeye ulaşmıştır.

Tablo 4 1997-2002 Döneminde Teşvik Belgeli Yatırımlarda Toplam Yatırım Tutarı Açısından Ege ve Marmara Bölgelerinin Karşılaştırılması (2002 fiyatlarıyla)

(Trilyon TL.)	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Ege Bölgesi	19.078	8.500	4.526	2.409	1.650	1.862
Marmara Bölgesi	55.865	20.318	15.525	11.388	6.462	5.964
Türkiye	127.531	89.326	37.281	31.328	15.890	15.234

Kaynak: EBSO

Diğer taraftan, teşvik belgeli yatırımlarda toplam istihdamda 1997 yılından 2001 yılına kadar devam eden düşüş eğilimi Ege Bölgesi'nde de aynı yönlü olarak gerçekleşmiştir. Aşağıdaki tablodaki rakamların ortalaması dikkate alındığında altı yıllık dönem boyunca Ege Bölgesi istihdam açısından ortalama %15,7, Marmara Bölgesi ise %36,7 paya sahip olmuştur.

Tablo 5 1997-2002 Döneminde Teşvik Belgeli Yatırımlarda İstihdam Açısından Ege ve Marmara Bölgelerinin Karşılaştırılması

(Kişi)	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Ege Bölgesi	51.479	47.101	31.049	25.331	17.853	22.018
Marmara	110.949	107.688	66.927	78.673	36.633	54.004
Türkiye	335.480	287.453	192.355	190.394	102.921	142.863

Kaynak: EBSO

Teşvik belgeli yatırımlarda belge sayısı açısından da Ege Bölgesi'nin ikinciliği devam etmiş, ortalama pay %16 olmuş ve Marmara Bölgesi için aynı oran %38,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1997-1998 yılları arasında ülke ekonomisinde de büyümenin görece yüksek olduğu dönemlerde, belge sayısı daha fazla, 1997-2002 döneminin tamamı dikkate alındığında ise Ege bölgesinin ciddi anlamda gerilediğini görmek mümkündür.

Tablo 6 Teşvik Belgeli Yatırımlarda Belge Sayısı Açısından Ege ve Marmara Bölgeleri

(Adet)	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Ege Bölgesi	885	639	518	559	345	450
Marmara Bölgesi	1.813	1.573	1.050	1.358	834	1.357
Türkiye	5.144	4.290	2.966	3.521	2.154	3.002

Kaynak: EBSO

Kamu yatırım harcamalarından Ege Bölgesi'nin 1991-1997 döneminde aldığı pay ortalama %15,4 iken, Marmara Bölgesi'nin payı %24,7'dir. Söz konusu dönemde Ege Bölgesinin aldığı en büyük pay 1992 yılına aittir. Buna karşılık, Marmara Bölgesi'nin payı en düşük yıldır. Beş yıl boyunca sürekli azalan bir seyir izleyen harcamalar, 1997 ile birlikte artmaya başlamıştır.

Tablo 7 Kamu Yatırım Harcamaları açısından Ege ve Marmara Bölgelerinin Karşılaştırılması

(Milyar TL.)	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Ege Bölgesi	2.757	5.251	5.625	6.146	10.427	23.738	57.678
Marmara Bölgesi	2.933	3.874	7.958	12.997	28.660	60.886	121.197
Türkiye	13.202	22.762	31.406	48.201	96.285	226.041	488.912
Ege B.Payı (%)	20,9	23	18	12,75	10,8	10,5	11,8
Mar.B.Payı (%)	22,2	17	25,3	27	29,7	26,9	24,8

Kaynak: DPT

Söz konusu gelirin yaklaşık %60'ı Marmara Bölgesi, %17'si İç Anadolu Bölgesi kaynaklıdır. Bu bağlamda, Ege Bölgesi'nin 1997 yılında vergi gelirlerine katkısı %11 oranında gerçekleşmişken, aynı yıl kamu yatırımlarından aldığı pay %11,8 düzeyinde olmuştur.

B- Bankacılık Sektörü Yönünden Ege Bölgesinin Görünümü

2001 yılı itibariyle Ege Bölgesinde faaliyet gösteren bankaların toplam şube sayısı 1093, Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların toplam şube sayısı 6881’dir. Ege bölgesinin toplamdaki payı ortalama %15,9 olmakla birlikte, bu oran sürekli bir düşüş eğilimindedir. 1991-2001 dönemi dikkate alındığında şube sayıları açısından Türkiye genelinde %14,7 oranında bir artış söz konusu iken, Ege Bölgesi için bu oran %4 oranında gerilemiştir. Toplam şube sayıları açısından bankaların %41,2’si kamusal sermayeli, %48,1’i ise özel sermayelidir. Bölgede kamusal sermayeli bankalar açısından Ziraat Bankası ilk sırada yer alırken, bunu Halk Bankası ve Vakıflar Bankası izlemektedir. Özel sermayeli bankaların şube sayıları açısından ilk sırayı %26,4’lük payı ile İş Bankası, ikinci sırayı %20,3’lük payı ile Akbank ve üçüncü sırayı %11,6’lık payı ile Yapı ve Kredi Bankası almaktadır.

Tablo 8 Ege Bölgesi’nde Faaliyet Gösteren Bankaların Şube Sayıları

Yıllar	1991	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2003*
EgeB.Topl.	1.138	1.095	1.073	1.083	1.116	1.160	1.230	1.267	1.284	1.093	10
Türkiye T.	5.999	6.155	6.063	6.198	6.416	6.837	7.327	7.632	7.796	6.881	5.891

Kaynak: TBB, www.tbb.org.tr, * 16.07.2003 itibari ile.

İzmir ili hariç diğer illerde şubesi bulunan bankaların tamamı ticaret bankası niteliğindedir. İzmir, Manisa ve Muğla illeri hariç diğer illerde kamusal sermayeli bankaların ağırlığı söz konusudur. Bölge kalkınmasında önemli finansal işlevler üstlenebilecek kalkınma ve yatırım bankalarının İzmir’de toplanması ve özel ticari bankaların şube ağlarını bölgenin tamamına yaymamaları aslında bölgenin iktisadi yapısı içinde bir gösterge niteliğindedir. İzmir ilinde faaliyet gösteren 523 şubenin 520’si ticaret bankası, 3’ü kalkınma ve yatırım bankası grubundadır. Kalkınma ve Yatırım Bankaları grubundan Türk Eximbank kamusal sermayeli, Nurol Yatırım ile Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası özel sermayeli ihtisas bankalarıdır.

Ticaret bankaları kapsamındaki yabancı bankalar açısından İzmir ili diğer illere nazaran farklı bir konumdadır. Zira İzmir hariç, diğer bölge illerindeki yabancı banka statüsünde yer alan şubelerin tamamı Türkiye’de kurulmuş yabancı bankalar sınıfında ve tamamı HSBC Bank şubeleridir.

Tablo 9 Ege Bölgesinde Faaliyet Gösteren Bankaların İl Bazında Şube Sayıları Dağılımları (2001 Yılı)

	İzmir	Aydın	Denizli	Manisa	Muğla	Kütahya	Afyon	Uşak	Ege .	Türk.T.
TOPLAM	523	111	90	113	112	46	65	33	1.093	6.881
TİC.BAN	520	111	90	113	112	46	65	33	1.090	6.862
Kam.Ser.Bank.	180	53	45	46	42	30	40	15	451	2.721
Özel Ser.Bank.	286	40	38	55	57	14	22	14	526	3.501
TMSF	37	16	5	11	11	2	2	3	87	411
YAB.BANK	17	2	2	1	2	0	1	1	26	229
Türkiye Kurulmuş	13	2	2	1	2	0	1	1	22	197
Türkiye Şube Açan	4	0	0	0	0	0	0	0	4	32
KAL.ve YAT. B.	3	0	0	0	0	0	0	0	3	19
Kam. Serm.	1	0	0	0	0	0	0	0	1	4
Özel Serm.	2	0	0	0	0	0	0	0	2	12
Yab. Serm.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3

Kaynak: TBB, www.tbb.org.tr

Tüm bu değerlendirmeler 16.07.2003 tarihi itibariyle yapılacak olursa, bölgede faaliyet gösteren toplam banka sayısı 30, toplam banka şubesi sayısı ise 910'dur. Bunun %34,17'si (311 şube) kamusal sermayeli, %59,34'ü (540 şube) özel sermayeli olup; 27 şube yabancı banka statüsünde, 29 şube TMSF bünyesinde ve 3 şube de Kalkınma ve Yatırım Bankası niteliğindedir. Özel sermayeli banka şubeleri açısından 2001 yılına göre bir değişiklik söz konusu olmayıp, ilk sırada 137 şube (%22,8) ile İş Bankası, ikinci sırada 106 şube (%17,7) ile Akbank ve üçüncü sırada da 60 şube (%10) ile Yapı ve Kredi Bankası yer almaktadır.

Bölgeyi oluşturan iller açısından bir değerlendirme yapılacak olursa, yukarıdaki Tablo 9'dan da görülebileceği gibi, toplam şube sayılarına göre İzmir ilk sırada, Muğla ikinci sırada, Manisa üçüncü sırada yer alırken, bunları sırasıyla, Aydın, Denizli, Afyon, Kütahya ve Uşak illeri izlemektedir.

Tablo 10 Ege Bölgesi Açıısından Kredilerin Dağılımı (Milyar TL)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İzmir (Tn. TL)	56	136	258	534	916	1.181	1.805	1.827
Aydın	3.150	7.927	19.833	42.502	68.376	84.609	144.513	97.895
Denizli	8.227	21.247	49.721	141.471	196.083	266.578	479.824	431.037
Manisa	3.472	9.720	23.526	59.168	92.406	115.203	204.844	138.977
Muğla	2.914	5.691	17.016	42.069	70.532	80.233	137.019	101.672
Afyon	2.032	5.580	12.690	29.661	47.128	61.521	110.272	80.701
Kütahya	1.020	2.894	7.075	13.418	23.115	35.434	72.071	29.327
Uşak	768	2.292	5.790	13.694	21.717	26.936	40.242	30.861
Ege B. (Tn TL)	78	192	394	876	1.436	1.851	2.994	2.737
Türkiye (Tn.TL)	780.861	1.743	3.860	8.811	14.122	21.715	34.213	37.086
Ege Böl./ Türkiye	0,10	0,11	0,10	0,10	0,10	0,09	0,09	0,07

Kaynak: TBB, www.tbb.org.tr

1994-2001 döneminde bankacılık sektörünün bölgeye açılan kredileri incelendiğinde İzmir bölgeye tahsis edilen kredilerin önemli bir bölümünü almaktadır. Ancak bu ile ait veriler dikkate alındığında son yıllarda bir düşüş eğilimi gözlenmektedir. 1994 yılındaki %72,2'lik pay, 2001 yılında %66,7'ye gerilemiştir.

Buna karşılık, söz konusu dönem boyunca Denizli ili krediler açısından oldukça büyük bir ilerleme (%5139'luk bir artış) kaydetmiştir. Denizli 1994 yılında bölgede kullandırılan krediler toplamının %10,5'ine sahipken, bu oran 2001 yılında %15,7'ye yükselmiştir. İncelenen dönem boyunca bölgenin toplam kredilerden aldığı pay ortalama %9,5 düzeyindedir ve bu oran gittikçe azalan bir seyir izlemektedir. Bu orandaki gerileme aynı zamanda bölgenin yatırım talebinin, genelde de harcama talebinin azaldığını göstermektedir.

2001 yılı kredi türleri açısından değerlendirildiğinde, özellikle ihtisas dışı kredilerin ağırlığı göze çarpmaktadır. Her ilin söz konusu yıla ilişkin kullandığı krediler içerisinde ortalama %75'i bu sınıfa dahildir. Türkiye için ihtisas dışı kredilerin payı %87,8 iken, ihtisas kredilerinin payı %12,2'dir. Denizli ili dışındaki bölge illeri ihtisas kredileri açısından Türkiye

ortalamasının üstünde yer alırken, ihtisas dışı krediler açısından söz konusu iller ortalamanın altında yer almaktadır. İhtisas kredilerinde her ile ait veriler farklılaşmakla birlikte önceliği tarım almakta, bunu diğer ve gayrimenkul kredileri izlemektedir.

Tablo 11 Ege Bölgesinde Kredi Türlerinin Yüzde Dağılımı (2001 Yılı)

	İhtisas Kredileri						İhtisas Kredileri	İhtisas Dışı
	Tarım	G.menkul	Mesleki	Denizcilik	Turizm	Diğer		
İzmir	19,2	0,8	0,8	0,0	0,0	1,2	22,1	77,9
Aydın	16,0	1,3	4,6	0,0	3,0	6,3	31,1	68,9
Denizli	2,1	0,3	0,9	0,0	0,0	2,4	5,7	94,3
Manisa	15,4	0,7	5,8	0,0	0,0	6,5	28,4	71,6
Muğla	7,9	1,0	3,5	0,0	3,2	1,9	17,5	82,5
Afyon	13,2	9,0	3,0	0,0	0,0	5,4	30,6	69,4
Kütahya	17,8	4,8	4,5	0,0	0,0	4,9	31,9	68,1
Uşak	12,0	0,5	2,4	0,0	0,0	20,9	35,7	64,3
Türkiye	7,3	1,2	0,5	0,0	0,2	3,0	12,2	87,8

Kaynak: TBB, www.tbb.org.tr

Bölgenin tasarruf yapısını izleyebilmek için bankacılık sektörünce toplanan mevduat hesaplarına bakmak gerekmektedir. Yukarıdaki Tablo 13 incelendiğinde, mevduat büyüklükleri TL ve YP cinsinden ele alınırsa bölge açısından İzmir'in önde olduğu görülebilir. Bunu Denizli, Muğla (1997 yılına kadar Aydın ilinin gerisinde) ve Aydın illeri izlemektedir. Dikkat çekici nokta YP cinsinden mevduat büyüklüklerinin TL cinsinden mevduat büyüklüklerini yakından izlemesi, hatta 2001 yılında TL cinsinden mevduat toplamını aşmış olmasıdır. Şubat 2001 krizi para ikamesini yaratan temel nedendir.

Diğer taraftan, Ege Bölgesinin Türkiye toplamından aldığı pay ortalama %10,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1994 yılında %12 olan bu pay, giderek azalan bir seyir izlemiş ve 2001 yılında %9,5'a kadar gerilemiştir.

Hem Türkiye, hem Ege Bölgesi açısından mevduat türlerinin 2001 yılındaki dağılımına bakıldığında iki önemli büyüklük göze çarpmaktadır. Bunlar, tasarruf mevduatı ve döviz tevdiat hesaplarıdır. Tasarruf mevduatı bölge illerinin tümünde Türkiye ortalamasının üzerinde yer alırken, döviz tevdiat hesaplarında İzmir, Manisa, Muğla ve Aydın illeri Türkiye ortalamasının altında yer almaktadır. Manisa ve Muğla illeri hariç diğer tüm illerde döviz cinsinden mevduat büyüklükleri, TL cinsinden mevduat büyüklüklerinden fazladır. Özellikle Afyon ve Uşak illerinde bu büyüklük toplam mevduatın yaklaşık %65-70'ine tekabül etmektedir. Ele alınan dönemde yaşanan finansal krizler sonucu TL'ye karşı duyulan güvensizlik ve istikrarsız ekonomik ortam bu sonucun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Tablo 12 Ege Bölgesinde Mevduat Türlerinin Yüzde Dağılımı (2001 Yılı)

	Tas. Mevd.	Mevd. Sertifi.	Res. Kur. Mevd.	Tic.Kur Mevd.	Bank. Mevd.	Döviz Tev.Hes.	Diğer Mevd.	Altın Depo Hsp.	Topl.
İzmir	39,6	0,0	0,7	6,8	1,1	48,8	3,1	0,0	100
Aydın	45,8	0,0	0,9	3,5	0,0	47,7	2,1	0,0	100
Denizli	32,8	0,0	0,8	5,5	0,1	58,7	2,1	0,1	100
Manisa	49,2	0,0	0,8	5,3	0,0	42,1	2,7	0,0	100
Muğla	47,6	0,0	0,8	2,5	0,0	47,8	1,3	0,0	100
Afyon	26,8	0,0	1,5	4,0	0,0	65,2	2,5	0,0	100
Kütahya	25,7	0,0	3,1	8,4	0,0	59,7	3,1	0,0	100
Uşak	27,0	0,0	0,5	2,0	0,0	68,3	2,3	0,0	100
Türkiye	23,5	0,0	1,3	7,2	5,6	55,9	6,4	0,1	100

Kaynak: TBB, www.tbb.org.tr

Toplam mevduatların ne kadarının kredi olarak kullanıldığını, dolayısıyla ne kadarlık finansman kaynağı yaratıldığını gösteren kredi/mevduat oranı Denizli, İzmir ve Manisa illerinde diğer illere nazaran oldukça yüksektir (Bkz. Tablo 14).

Tablo 13 Ege Bölgesinde Kredi/Mevduat Oranları (%)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İzmir	68,7	78,5	67,2	74,1	68,5	42,3	47,9	28,4
Aydın	23,3	31,0	36,3	41,5	35,4	23,0	30,5	11,6
Denizli	55,2	75,3	88,7	131,4	95,3	64,6	87,9	41,8
Manisa	32,6	46,2	51,6	67,5	57,0	33,6	48,3	20,4
Muğla	24,9	24,3	33,0	40,6	34,5	20,7	27,8	10,2
Afyon	23,2	33,9	41,0	53,4	49,2	34,6	47,1	18,3
Kütahya	17,7	27,3	36,4	36,9	35,5	29,4	44,8	9,9
Uşak	10,6	16,8	23,0	27,7	23,6	14,6	17,2	7,6

Kaynak: TBB, www.tbb.org.tr

Denizli özellikle tekstil ve konfeksiyon sektörünün yoğunlaştığı bir ildir. 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşması sonrasında dış ticaretin önündeki engellerin ortadan kalkması ile ihracat açısından öne çıkan bu sektörün finansmanı amacıyla büyük oranda kredi imkanları yaratılmıştır. Bu nedenle oran bölge geneline göre Denizli ilinde oldukça yüksektir. Ancak 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşanan finansal krizler bu oran üzerinde daraltıcı bir etki yaratmıştır.

C- Menkul Kıymetler Borsasında Faaliyet Gösteren Ege Bölgesi Merkezli Şirketler

2003 yılı Ağustos ayı itibariyle, idari merkezleri Ege bölgesi sınırları içerisinde yer alan ve İMKB’de işlem gören toplam 45 şirket bulunmaktadır. Bunların 36’sı ulusal pazarda, 1’i ikinci ulusal pazarda, 3’ü gözüaltı pazarında işlem görmekte ve geriye kalan 5’i de kot dışı pazar kaydında olup geçici olarak işlem görmekten men edilen diğer şirketler kategorisinde yer almaktadırlar.

Tablo 14 Ege Bölgesi Merkezli ve İMKB’de İşlem Gören Şirketlerin Piyasa Değerleri Toplamı

Şirket Hisselerinin İşlem Gördüğü Pazarlar ve Sektörler	Milyar TL.
1. Ulusal Pazar	3.222.601
a. İmalat Sanayii	3.074.054
Gıda, İçki ve Tütün	297.146
Dokuma, Giy.Eşyaları ve Deri	109.600
Kağıt ve Kağıt ürünleri	303.830
Kimya,Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünleri	1.716.920
Taş ve Toprağa Dayalı San.	521.210
Metal Ana Sanayii	70.343
Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapımı	55.005
b. Toptan ve Perakende Ticaret, Otel ve Lokanta	
Perakende Ticaret	140.547
c. Mali Kuruluşlar	
Holdingler ve Yatırım Şirketleri	8.000
2. İkinci Ulusal Pazar	15.848
3. Gözaltı Pazarı	16.005
Ege Bölgesi Toplamı	3.254.454
İMKB Toplamı	61.180.213

Kaynak: İMKB

Söz konusu şirketlerin idari merkezleri açısından İzmir bölgenin en önemli ili konumundadır. 45 şirketin 37’si İzmir, 4’ü Denizli, 1’i Afyon, 1’i Kütahya, 1’i Uşak ve 1’i de Aydın merkezlidir. Aynı tarih itibariyle, idari merkezleri Ege bölgesi sınırları içerisinde yer alan ve İMKB ulusal pazarda işlem gören şirketlerin 34’ü imalat sanayiinde, 1’i toptan ve perakende ticaret, otel ve lokanta, 1’i de mali kuruluşlar sektöründe faaliyet göstermektedir.

Piyasa değerleri açısından değerlendirildiğinde bölge şirketlerinin ulusal pazar büyükleri toplamının İMKB toplamına oranı %5,32 düzeyindedir. İMKB ulusal pazarda faaliyet gösteren Ege’li şirketlerin tamamına yakını aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi imalat sanayiinde yer almaktadır. Şirketlerin faaliyet gösterdiği alt sektörlerdeki payları açısından bir sıralama yapıldığında ilk sırayı Kağıt ve Kağıt Ürünleri (%23), ikinci sırayı Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünleri (%20,56) ve üçüncü sırayı da Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi (%16,7) almaktadır (Bkz. Tablo 14).

Diğer taraftan, piyasa değerleri açısından ulusal pazarda işlem gören bölge şirketlerinin Ulusal-100 toplamı içerisindeki payı %6 iken, Ulusal-Tüm içerisindeki payı %5,38 düzeyinde gerçekleşmiştir. Öz sermayelerine göre bölge şirketlerinin ulusal pazar büyükleri toplamının İMKB bünyesindeki pazarlar genel toplamına oranı %5,05 düzeyindedir. Aynı göstergelerle, ulusal pazarda işlem gören bölge şirketlerinin Ulusal-100 toplamı içerisindeki payı %6,36 iken, Ulusal-Tüm içerisindeki payı %5,6 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Ege bölgesi merkezli olup, İMKB’de işlem gören şirketlerden 24’ü İstanbul Sanayi Odası’nın (İSO) 2002 yılı için belirlediği “500 Büyük Sanayi Kuruluşu” listesine dahil olmuştur. Örneğin, bu grupta Türkiye genelinde 11. sırada yer alan Petkim A.Ş. Ege Bölgesi yönünden ilk sırada dır. Bir önceki yıla göre bu şirketin sırasında herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır. Bir önceki yıl finansal krizlerin yansımalarının deriz izler bıraktığı bir yıldır. Bu nedenle bölge şirketlerinin genel gidişatına bakıldığında 24 şirketin 8’i bu

sıralamada bir önceki yıla göre daha üst sıralara çıkmışken, 2'si aynı sırayı korumuş ve geri kalan 14 şirket alt sıralara düşmüş ancak 500 büyük sanayi kuruluşu listesinde kalmaya devam etmişlerdir.

Tablo 15 Ege Bölgesi Merkezli İMKB’de İşlem Gören Şirketlerin Özsermayeleri Toplamı

Şirket Hisselerinin İşlem Gördüğü Pazarlar ve Sektörler	Milyar TL.
1. Ulusal Pazar	2.041.330
a. İmalat Sanayii	1.956.877
Gıda, İçki ve Tütün	206.692
Dokuma, Giy.Eşyaları ve Deri	191.436
Kağıt ve Kağıt ürünleri	184.149
Kimya,Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünleri	902.218
Taş ve Toprağa Dayalı San.	299.282
Metal Ana Sanayii	147.119
Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapımı	25.981
b. Toptan ve Perakende Ticaret, Otel ve Lokanta	
Perakende Ticaret	74.318
c. Mali Kuruluşlar	
Holdingler ve Yatırım Şirketleri	10.135
2. İkinci Ulusal Pazar	15.052
3. Gözaltı Pazarı	(201.271)
Ege Bölgesi Toplamı	1.855.111
İMKB Toplamı	36.719.483

Kaynak: İMKB

Öte yandan, Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO) tarafından her yıl yayınlanan ve üretimden satışlara göre yapılan sıralamada yedi (7) Trilyon TL barajını aşan firmalardan Ege Bölgesi merkezli ve İMKB’de işlem gören şirketler sıralamasında ilk dört içerisinde yer alan firmaların bir önceki yıl sahip oldukları sıralamada herhangi bir değişiklik olmamıştır.

D- Türkiye’de Bölgesel Kalkınmaya İlişkin Genel Açıklamalar

Bölgesel gelişme farkları ile yerel ve bölgesel aktörlerin ulusal kalkınma politikalarına dahil edilmelerinde ortaya çıkan sorunlar bölgesel kalkınma anlayışını uyaran ana faktörlerdir. Diğer taraftan, bölgesel kalkınma için tutarlı bölgesel politikaların yanında, hedeflenen amaçlara uygun finansal kaynak demetinin de belirlenmesi gereklidir.. Bölgesel kalkınmanın finansal kaynakları incelendiğinde, ulusal ve uluslararası kaynaklar şeklinde ikili bir ayırım yapılabilir. Bunlar aşağıdaki gibi gruplandırılabilir:

Ulusal finansal kaynaklar; (i) kamusal kaynaklar, (ii) özel sektörden sağlanabilecek kaynaklar, (iii) firmaların öz sermayeleri. Uluslararası finansal kaynaklar; (i) AB Fonları, (ii) Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşların kaynakları, (iii)Uluslararası özel finansal kuruluşların (bankalar, yatırım ve fon şirketleri gibi) kaynakları, (iv) İkili ülke anlaşmaları ile sağlanan kredi, hibe ve benzeri finansal kaynaklar.

Yukarıda sözü edilen kaynaklar, ilgili ülkenin finansal kurumsallaşma düzeyi yanında hedefe odaklanmış bir bölgesel kalkınma stratejisi ile etkinlik kazanabilir. Doğal olarak bu iki unsurun etkinliği istikrarlı bir ekonomik ortamda güçlenirken, aynı zamanda istikrara da katkı

yapacaktır. İstikrarsızlık ve belirsizliğin hüküm sürdüğü bir ekonomide bankacılık sektörü, özellikle orta ve uzun vadeli krediler vermekten kaçınacak, uluslar arası kaynaklara erişmenin maliyeti yükselecek ve hatta son yıllarda Türkiye’de yoğun biçimde yaşanan şekliyle kamu en büyük fon talep edicisi olarak ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla ekonomik istikrar önemli bir ön koşul olarak görülebilir.

Bunlarla birlikte, tutarlı bölgesel politikalara ihtiyaç vardır. Ülkemizdeki bölgesel politikalara ilişkin değerlendirmeyi Avrupa Toplulukları Komisyonu’nun 2001 Düzenli İlerleme Raporu’ndan takip edelim. “Türkiye’de bölgesel politika var olmakla beraber, yapısal politikaların uygulanması için hazırlıklar gerçek anlamda başlamamıştır. Türkiye, Yapısal Fonlar’ın uygulanması için gerekli yapıları kurmalıdır. Türkiye’de bölgesel dengesizlikler ile mücadele edilmesi, ülke içindeki sosyoekonomik kaynaşmayı güçlendirmek ve katılım için hazırlanmak açısından temel bir hedef olmalıdır. Ancak, bu konulara yönelik kapsamlı, uzun vadeli bir strateji hâlâ yoktur. Dolayısıyla, Topluluk standartları ile uyumlu olan ve geri kalmış bölgelerdeki belli başlı konuları ele alan, etkili ve çağdaş bir bölgesel politika oluşturulmasına yüksek öncelik verilmelidir. En azından, ulusal ortalamasının %56’sı (Topluluk ortalamasının %19’u) düzeyinde bir kişi başına GSYH rakamıyla, ülkenin yüzölçümünün yarıdan çoğunu ve nüfusunun üçte birden çoğunu temsil eden, “öncelikli” iller denilen illere yönelik spesifik tedbirler geliştirilmelidir. Bunun için, başka şeyler yanında, altyapı eşitsizliklerini azaltmayı, özel yatırımlar için elverişli bir ortam yaratmayı, beşeri kaynak gelişimine ivme vermeyi ve yaşam koşullarını düzeltmeyi amaçlayan, çok daha yüksek bir kamu yatırım düzeyine gerek olacaktır” (ATP, 2002: 75)

Öte yandan, Türkiye’de beşinci beş yıllık kalkınma planında bölge planlamasına ilişkin hedefler kısmında 16 polarize bölge belirlenmiş ve birinci derecede polarize bölge merkezinin İstanbul olduğu saptanmıştır. Ancak, İstanbul sadece, periferisinde yer alan Bolu, Çanakkale, Sakarya, Tekirdağ, Zonguldak, Kastamonu, Kocaeli, Edirne, Kırklareli gibi şehirleri değil tüm ülkeyi çeken bir cazibe merkezidir. İkinci derece polarize merkezler Ankara, İzmir, Gaziantep ve Adana’dır. Ege bölgesinin cazibe merkezi konumunda olan İzmir’in periferisini Afyon, Antalya, Aydın, Burdur, Denizli, Isparta, Manisa oluşturmaktadır. Ancak Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda söz edilen bu ayırım bundan sonraki planlarda dikkate alınmamıştır.

Bölgesel politikalara, dolayısıyla bölgesel kalkınmaya bakışın yukarıdaki görünümü finansal yapılanmada da pek farklılık göstermemektedir. İstanbul merkezli finansal kurumsallaşma ile Ankara merkezli kamu kaynaklarının dağıtım politikasının dışında aşağıda bölgesel bir örgütlenme modeli sunulacaktır. Model, bölgesel kalkınmanın hem bir aracı, hem de uygulayıcı aktörü olarak tasarlanmıştır. Zira, önerilen finansal kurumlar ile bir araç, yeniden yapılandırılması gerektiği savunulan Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı (EBKA) aracılığıyla da politika yürütücüsü veya aktörü olarak tasarlanmıştır.

IV- EGE BÖLGESİNİN KALKINMASINDA FİNANSAL KURUMSALLAŞMA MODELİ

Ege bölgesi, ülke GSYİH’na katkısı sabit fiyatlarla son on yıl ortalaması yaklaşık %16.5, aynı dönemde kamu yatırım harcamalarından da son yıllarda % 10 civarında pay alan bir bölgedir. Aynı dönemde, Marmara bölgesinin kamu yatırım harcamalarının 1991’de %22’lik bir pay aldığı, bu oranın 1995 yılında %29,7’ye ulaştığını ilerleyen dönemlerde de %25 seviyesine gerilediğini göstermektedir.

Ülkenin yatırım düzeyinin artırılmasında bilindiği gibi, özellikle kalkınma ve yatırım bankalarının varlığı ayrı bir önem taşımaktadır. Yatırımların orta ve uzun vadeli kredilerle desteklenmesi, şirketlerin sermaye piyasalarından fon sağlamasına aracılık gibi fonksiyonlar belirtilen finansal kurumların ülke kalkınmasına yönelik temel işlevlerindendir. Örneğin, Ege bölgesinin İzmir dışındaki illerinde kalkınma ve yatırım bankası bulunmaması ve İzmir’de de faaliyet gösteren 523 banka şubesinin sadece üçünün kalkınma ve yatırım bankası grubundaki bankaları şubesi olması konunun önemini daha da öne çıkarmaktadır. Ege bölgesinin genel iktisadi görünümünün sergilendiği bir önceki bölüm dikkatle analiz edildiğinde, bankacılık sektörü tarafından verilen kredilerde bölgenin payı örneğin kriz yılı olan 1994’de %10 iken, bu oran 2002 yılı başında %7’ye gerilemiştir. Dolayısıyla Ege, hem banka sayıları, hem de bankalar tarafından açılan krediler değerlendirildiğinde son yıllarda ciddi kayıplar yaşamıştır.

Ege bölgesi merkezli şirketlerin İstanbul Sanayi Odası tarafından her yıl yapılan Türkiye’nin 500 büyük sanayi kuruluşu içerisindeki sayısına 2002 yılı için bakıldığında 59 özel sektör firması görülmektedir (İSO, 2003: 98-127). Bölgenin ikinci büyük iktisadi gücü olan Denizli bu firmaların 12’sine sahiptir. Diğer taraftan, elli dokuz firmadan 24’ü İMKB’na kayıtlı olup hisseleri işlem görmektedir. Yukarıda bölge şirketlerinin İMKB içerisindeki payları incelenirken de belirtildiği gibi, borsada işlem gören 330 şirketin 45 tanesi bölge merkezlidir.

Yukarıdaki gibi bir görünüm sergileyen bölgede finansal kurumsallaşmanın yeni örnekleri sayılabilecek girişimler geçtiğimiz yıllarda SPK tarafından 1996 yılı içerisinde Denizli’de (ve Gaziantep) bölgesel bir borsa kurulması yönündeki açıklamalarla kendini göstermiştir. Türkiye’de buna benzer ilk girişimler, 1987 yılında İzmir Ticaret Odası (İTO) öncülüğünde İzmir’de bir menkul kıymetler borsası kurulması talebi ile başlatılmıştır (Bkz. Ertuna-Altay, 1996). 1993 yılına gelindiğinde ABD’deki NASDAQ örneği temel alınarak bölgesel KOBİ borsasına dönüşen talepler, 1996 yılı başından itibaren İzmir merkezli ve faaliyet alanı Ege bölgesi ile tanımlanan Ege Menkul Kıymetler Borsası (EMKB) adı altında yürütülmüştür. Diğer taraftan, çalışmaları yürüten İzmir Ticaret Odası öncülüğünde bölgedeki tüccar ve sanayiciler ile İzmir Büyükşehir Belediyesi öncülüğünde Ege Belediyeler Birliği üyelerinin katılımıyla bölgesel bir kalkınma ve yatırım bankasının kurulması yönünde de girişimler sürdürülmüştür. Son dönemde Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), çeşitli bölge ve illerdeki yatırımcıları bir araya getirecek elektronik işlem platformuna işlerlik kazandırılması yönündeki çalışmalarına ağırlık vermiştir.

Ege bölgesinin kalkınmasına dönük İzmir merkezli yürütölen gerek bu çalışmalar, gerekse EBKA deneyimi birleştirildiğinde yaratılacak sinerji olumlu değerlendirilir ve merkezi idarenin desteği alınırsa ortaya önemli bir bölgesel kalkınma aktörü çıkabilir. Çalışmanın ön bölümlerinde açıklanan İrlanda deneyimi, tutarlı bölgesel planlama ve doğru tanımlanan hedefe odaklanmış bir bölgesel kalkınma ajansının başarılarını göstermektedir. Bu doğrultuda kalkınma paradigmasında sorgulanması gereken konu, merkezi gücün yetkilerini yerel ve/veya bölgeye devretmesidir. Sözü edilen yetki devri üç şekilde ortaya çıkmaktadır (Haliloğlu, 1999: 49):

-kalkınma politikalarının geliştirilmesi ve idaresinde yerel ve/veya bölgesel aktörlerin katılımı (tabandan yukarıya doğru yaklaşım),

-merkezi politikaların yürütölmesinde yerel ve/veya bölgesel aktörlerin etkin biçimde rol alması (uygulama özerkliği),

-merkezi politikalar ile yerel ve/veya bölgesel politikalarla ikamesi (tasarım özerkliği).

Çalışmada önerilen model yeni bir ulusal kalkınma anlayışının bir parçası olarak hem tasarım özerkliğini, hem de tabandan yukarıya doğru katılım yaklaşımının bir sonucudur. Bu bağlamda, ilk aşamada EBKA ve bölge için aşağıdaki faktörler birer ön koşul olarak kabul edilmelidir. Ön koşullar sırasıyla;

1- EBKA dar kapsamlı bölgesel kalkınma ajansı fonksiyonunu hızla terk ederek, geniş kapsamlı bir fonksiyon üstlenmeli,

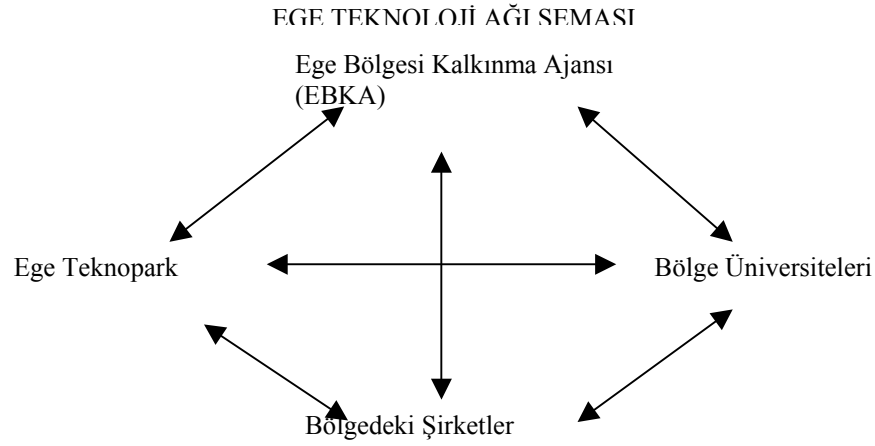
2- bireysel, kurumsal ve kent lobileri arasındaki çatışmaların yerini “Ege Bölgesinin Kalkındırılması” anlayışı almalı,

3- bölge aktörlerinin hedefleri ile merkezi idarenin hedefleri arasında bir uyum ve uzlaşma sağlanarak “Ege Bölgesi Kalkınma Stratejisi” oluşturulmalıdır.

Ege Bölgesi Kalkınma Stratejisi hedefleri doğrultusunda anonim şirket şeklinde yeniden yapılandırılacak çok fonksiyonlu EBKA ikinci aşamada, kamu-özel sektör ortaklığına dayalı, ancak özel sektörün modern yönetim tekniklerine göre tasarlanarak aşağıdaki finansal ve ticari şirketlerle güçlendirilmelidir:

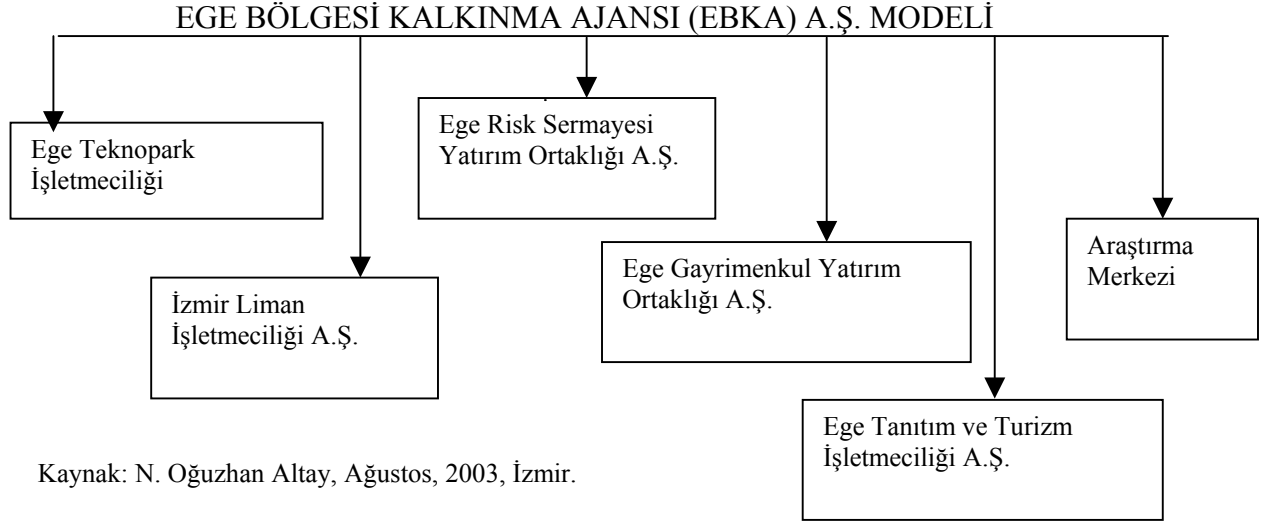
- 1- Gelişme ve yenilik yaratma gücü yüksek KOBİ’leri öncelikle destekleyecek bir risk sermayesi şirketi EBKA öncülüğü ve patronajında kurulmalıdır. Risk sermayesi şirketleri günümüzde gerek sanayi kümelerinde yer alan KOBİ’lerin finansmanından yönetim yapılarına kadar destek sağlayan Girişimci Klinikleri fonksiyonuyla destek sağlayan, gerekse münferit faaliyette bulunan, teknoloji ve yenilik yaratma gücü yüksek, ancak finansman gücü olmayan KOBİ’ler yönünden çok önemli işlevler üstlenen finans kurumlarıdır (bkz. Altay-Gacener, 2003:18-28). Önerildiği biçimi ile örneğin Ege Risk Sermayesi Şirketi, modelin finansal temelini oluşturarak bölgesel kalkınmanın finansmanında ana kurum olacaktır.
- 2- Özelleştirme faaliyet ve desteğinin arttığı bu dönemde, EBKA açısından en önemli gelir ve lojistik destek şirketi olarak tasarlanan İzmir Limanı’nın ajansa devredilmesi veya sembolik bir ücretle satılmasının bölge ekonomisi açısından çok yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu haliyle tasarlanırsa EBKA’nın bağlı şirketi olarak İzmir Limanı işletmesi hem özelleştirilme tartışmalarından, hem de taşınma tartışmalarından uzak tutularak gerçek işlevine dönüştürülebilir. İzmir limanı bilindiği gibi, Denizli’den Afyon’a, hatta hafif ticari araç ihracatında Bursa’yı da hinterlandına alan bir coğrafi alana hizmet ederken bölgenin dış ticaret kapısıdır.
- 3- EBKA bünyesinde tasarlanan finans şirketlerinden birisi de gayrimenkul yatırım ortaklığı şirkettir. Bölgedeki şirketlerin merkezleri için tasarlanan iş merkezleri ile sanayi bölgelerinin yapımı, işletmeciliği ve gerekirse sözü edilen yapıların hisse senetlerinin halka arzı ve menkul kıymetler borsasına taşınması işlevleri Ege Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Şirketi aracılığıyla yerine getirilebilir.
- 4- Bölgenin iktisadi ve coğrafi varlıklarının tanıtımını üstlenecek bir şirket kurularak, orta vadede bölgedeki, örneğin İzmir Fuarı şirketi İZFAŞ gibi oluşumlar bu şirkete devredilmelidir.

- 5- EBKA öncülüğünde gerçek bir teknopark şirketi ile araştırma-geliştirme merkezi kurularak, bunlar, bölgedeki üniversiteler ile ortaklaşa bilgi üretmeli, bölgede kurulu ve/veya kurulacak yeni firmalara destek sağlamalıdır.
- 6- Yukarıdaki madde kapsamında olmak üzere EBKA öncülüğünde “Ege Teknoloji Ağı” tesis edilmelidir. Bununla sanayi-üniversite işbirliğı slogan düzeyinden gerçek yaşama indirgenebilir. Önerilen ağı aynı zamanda Ege Bölgesi’nin kalkınması açısından “Bölgesel Yenilik Sistemi” olarak da algılanmalıdır. Ege Teknoloji Ağı (Networku), EBKA öncülüğünde Ege Teknopark, bölge üniversiteleri ile bölgedeki şirketler arasında karşılıklı etkileşimi sağılayan bir bölgesel yenilik sistemi şeklinde fonksiyon üstlenmelidir. şematize edilirse aşağıdaki gibi gösterilebilir.

Kaynak: N. Oğuzhan Altay, Ağustos, 2003, İzmir

Buraya kadar önerilen kurumlar dikkate alındığında EBKA aşağıdaki gibi bir holding şirket şeklinde modellenebilir:

SONUÇ

Teorik yönden konu incelendiğinde, günümüzün kalkınma paradigmasındaki sürdürülebilirlik kavramı yerel ve bölgesel inisiyatiflerin süreçlere dahil edilmesi boyutunu gündeme getirmektedir. Uygulama yönünden bakıldığında da, tam üyelik görüşmeleri sürdürülen AB'nin fonları ile diğer uluslar arası kuruluşların fonlarına böyle bir model kapsamında, sermaye yetersizliği sorunu çeken Türkiye'nin daha kolay ulaşabileceği, dolayısıyla bölgesel ve ulusal kalkınmanın finansmanı sorununun çözülmesinde önemli aşamaların kat edilebileceği sonucuna da ulaşılabilir. Ulusal kalkınma anlayışında yenilikçi bir sistem önerildiğinde bölgesel kalkınma politikalarında yukarıda önerilen model dikkate alınabilir.

KAYNAKÇA

- Altay, N. Oğuzhan ve A. Gacener (2003) "Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Finansman Sorunlarının Çözümünde Banka Dışı Finansal Kurumlar ve Venture Capital Örneği", *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, Yıl 5, Sayı 28.
- ATP-Avrupa Toplulukları Komisyonu (2002) *Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine 2001 Düzenli Raporu*, Brüksel.
- DİE (2002) *Türkiye Ekonomisi: İstatistikler ve Yorumlar*, Ekim-Aralık.
- Dinler, Zeynel (1994) *Bölgesel İktisat, 4. Baskı*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- DPT; *Bölgesel Gelişme Raporu-1983/97 Döneminde Bölgesel Gelişmeler*, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bg83-97.html>.
- DPT (2003) *Kamu Yatırımlarının İllere Göre Sektörel Dağılımı*, <http://www.iso.org.tr/html/siteindex.html>

- DPT (2003) *İllerin Bölgelere Göre Dağılımı*, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bolgeler.html>
- EBSO (2003) *2002 Yılı Teşvik Belgeli Yatırımlar Türkiye, Bölgeler ve İller Bazında, İnceleme, Araştırma, Ekonomik İlişkiler ve Enformasyon Müdürlüğü, Haziran.*
- Ertuna, Caner ve N. O. Altay (1996) *Ege Finans Merkezi İzmir*, İzmir Ticaret Odası Yayını, İzmir.
- European Comission (1999) *Report From The Commission 11th Annual Report on The Structural Funds*, http://europa.eu.int/eurlex/en/com/rpt/2000/act698en01/com2000_0698en01-01.pdf.
- İMKB (2003) Yıllık Rapor 2002, <http://www.imkb.gov.tr/veri.htm>
- İSO (2003) *Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2002*, <http://www.iso.org.tr/html/siteindex.html>
- Haliloğlu, Necla (1999) "Zonguldak Bölgesinde Ekonomik Yapılanmaya İlişkin Reformlar", iç: *Zonguldak Bölgesinde Ekonomik Yapılanmaya İlişkin Reformlar*, Mod.: Cem Toker, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi-Toplum ve Ekonomi Enstitüsü-Friedrich Naumann Vakfı Ankara.
- Kibritçioğlu, Aykut (1998) "Porter's Approach of Competitive Advantages and The theory of economics", *Journal of Future's Technologies*, 48, ss.66-71.
- Krishna, K., Perez, C. (2003) *Unbalanced Growth*, <http://econ.la.psu.edu/~kkrishna/unbalgro.pdf>
- Kumral, Neşe (1994) *Ekonomik Kalkınma Ajansları ve Girişimciliğin Teşviki*, EĞİAD Ekonomik Raporlar No: 10.
- Lynden, Arnold (1992) *Development Agencies and European Regional Financial Incentives: An Assesment*, UK.
- McNiven, J.D., Plumstead J.E. (1998) *Comperative Perspectives on Regional Development*, North American Policy Group.
- Mercado, Ruben G. (2002) "Regional Development in The Philippines: A Review Of Exprience State of The Art and Agenda for Research and Action", <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/apcity/unpan005113.pdf>
- Porter, Michael A. (1998) "Clusters and The New Economics of Competition", *Harvard Business Review*, Nov-Dec, ss. 77-90.
- Rosenstein-Rodan P.N. (1966); "Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın Sanayileşme Problemleri" (çev: İ. Önder), *İktisadi Büyüme ve Gelişme-Seçme Yazılar*, İktisat Fakültesi, No.189, ss. 50-61, İstanbul.
- Savaş, Vural F., Han E., Kaya A. A. (1999) *İktisadi Kalkınma, 1.Baskı*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Shannon Development Annual Report 2002, 2002.
- Shannon Development (1992) Agent of Change Report, <http://www.shannon-dev.ie/press/1992%20Agent%20of%20change%20Report.pdf>, 1.08.2003.
- Taymaz, Erol (1993) "Kriz ve Teknoloji", *Toplum ve Bilim, Bahar*, ss. 56-61.
- United Nations Conference on Trade and Development(2000); *World Investment Report 2000 Cross-border Mergers and Acquisitions and Development*, New York and Geneva, http://www.unctad.org/en/docs/wir2000_en.pdf, 15.08.2003.
- Walsh, Jim (2001) "The National Spatial Strategy as a Framework for Achieving Balanced Regional Development", http://www.may.ie/nirsa/events/nss_jim_walsh.pdf, 15.08.2003.

Denizli Kent Gelişimi Üzerinde Jeotermal Enerji Kullanımının Etkileri

Hakan AYGÖREN

Yrd. Doç. Dr., PAÜ İİBF, İşletme Bölümü

Tülay AYGÖREN

Arş. Gör., PAÜ Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü

GİRİŞ

Hızlı bir gelişim süreci yaşayan dünyamızda enerji kaynakları ve çevreye olan etkileri günümüzün önemli problemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hızlı nüfus artışı, yaşam standartlarındaki gelişmeler ve sanayi alanındaki ilerlemeler enerji ihtiyacının daha da artmasına sebep olmuştur. Dünyadaki enerji ihtiyacının büyük bir kısmı kömür, petrol gibi fosil yakıtlardan sağlanmaktadır. Ancak fosil enerji kaynakları her geçen gün azalmakta ve kullanıldıktan sonra havaya çok miktarda zehirli gaz bırakarak çevre kirliliğine sebep olmakta, ekolojik dengeyi bozmaktadır. Çevre bilincinin hızla geliştiği günümüzde sürdürülebilir kalkınma kriterleri de göz önünde bulundurulduğunda yeni enerji kaynakları arayışı hız kazanmıştır. Dünyanın kirlilik oluşturmayan yeni enerji kaynaklarına ihtiyacı vardır. Jeotermal enerji bu gruba giren yeni enerji kaynakları arasında yer almaktadır.

Jeotermal enerji; yerkabuğunun çeşitli derinliklerinde birikmiş ısının oluşturduğu sıcaklıkları sürekli olarak bölgesel atmosferik ortalama sıcaklığın üzerinde olan, çevresindeki normal yeraltı-yerüstü sularına göre daha fazla erimiş mineral, çeşitli tuzlar, gazlar içerebilen basınç altındaki sıcak su-buhar olarak tanımlanabilir (Orme Jeotermal, 1996). Jeotermal enerji özellikle deprem kuşakları, önemli fay kırıkları ve genç volkanların çevresinde bulunur. Jeotermal akışkandan sıcaklık ve kimyasal özelliklerine göre çok çeşitli alanlarda yararlanılmakta olup, dünyada jeotermal enerjinin kullanım alanları her geçen gün artmaktadır.

Türkiye bugün dünyadaki jeotermal potansiyelin %8'ine sahiptir. Türkiye sahip olduğu bu potansiyel ile dünyada 7. sırada, Avrupa'da ise 2. sırada yer almaktadır. MTA tarafından açıklanan verilere göre Türkiye'nin olası jeotermal enerji potansiyeli 31.500Mw'dır. Ancak bugün Türkiye'de jeotermal enerji potansiyelinin sadece 820Mwt'lık kısmı değerlendirilebilmekte, enerjinin geriye kalan büyük bir kısmı ise kullanılamamaktadır (Karabulut, 2000: 128). Türkiye'de jeotermal enerji potansiyeli yüksek bölgeler arasında Denizli ilk sıralarda yer almaktadır.

1. DENİZLİ JEOTERMAL SAHALARININ ÖZELLİKLERİ

Denizli'deki jeotermal sahalar çoğu jeotermal sahada olduğu gibi yoğun güncel aktif tektonizma ve deprem aktivitesi ile birlikte bulunur. Bu nedenle sıcak su kaynakları fay hatları boyunca sıralanır. Bölgedeki jeotermal alanların çoğunluğu Büyük Menderes grabeni , bir kısmı da Büyük Menderes ve Gediz grabenlerinin kesiştiği yerler ile Gediz grabeninin doğu uzantısında ve Çürüksu grabeninde bulunurlar. Denizli yöresinde jeotermal sistemler batıdan doğuya Kızıldere, Tekkehamam, Kamara-Yenice, Karataş, Sarayköy, Tosunlar, Buldan, Gölemezli, Karahayıt, Pamukkale ve Gözpinarı şeklinde sıralanır. Kaynakların sıcaklıkları

23,2-98°C arasında değişmektedir. Sondajlarda elde edilen en yüksek değer ise 242°C olarak lmştr (zpınar vd., 1994: 156).

Günümüz dünyasında sürdürülebilir kalkınma için temiz ve sürekli bir enerji kaynağına ihtiyaç vardır. Burada karşımıza jeotermal enerji çıkmaktadır. Jeotermal enerji; evre kirliliği yaratmayan, ucuz ve tükenmeyen bir enerji olarak bölgelerin kalkınmasında önemli bir güçtür. Denizli bu konuda şanslı bir il olup Türkiye'nin en zengin jeotermal sahalarına sahiptir. Denizli hızlı büyüyen bir şehirdir. Bütün hızlı büyüyen şehirlerde olduğu gibi Denizli'de bir takım sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunların başında hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşme (gecekondulaşma) ve evre kirliliği gelmektedir. Denizli gelişen sanayisi ile önemli bir çekim merkezi konumundadır. İş imkanlarının gelişmesi bölgeye olan güçleri artırmakta, buna bağlı olarak da il nüfusunun hızla arttığı gözlenmektedir. Bu hızlı nüfus beraberinde düzensiz, alt yapısı tamamlanmamış yerleşmelerin oluşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca Denizli'de evre kirliliği her geçen gün insan sağlığına zarar verecek seviyelere yükselmektedir. Denizli'nin sürdürülebilir bir kalkınma ve sağlıklı yaşam koşullarına sahip olabilmesi için jeotermal enerjiden maksimum düzeyde yararlanması gerekmektedir.

Bunların yanı sıra Denizli jeotermal sahasında büyük bir enerji kullanılmadan boşa harcanmaktadır. Bu büyük bir enerji kaybıdır. Ayrıca bu kullanılmayan sıcak akışkan gerek sıcaklığı gerekse bünyesindeki zararlı maddelerle Büyük Menderes Nehri ve çevresinde evre kirliliğine sebep olmaktadır. Hem enerji kaybının ve evre kirliliğinin önlenmesi hem de Denizli'nin modern bir şehir statüsüne kavuşabilmesi için jeotermal enerjinin Denizli'deki kullanım alanlarının en kısa sürede geliştirilmesi gerekmektedir.

Denizli yöresi jeolojik ve coğrafi konumu nedeniyle çok zengin jeotermal sistemlere sahiptir. Jeotermal kaynakların yerleşim yerlerine yakın olması ve ulaşımın kolay sağlanabilmesi bu enerjiden çok yönlü ve ekonomik olarak yararlanılmayı sağlayacaktır. Bölgede jeotermal enerji elektrik üretiminde, seraların ısıtılmasında, karbondioksit üretiminde ve tedavi amaçlı kaplıcalarda kullanılmaktadır. Denizli'de jeotermal enerjinin kent merkezi ve bazı ilçelerinin ısıtılmasında, bu enerjinin ısı gerektiren entegre sistemlerde, çeşitli sanayi alanlarında ve balneolojide kullanılması ile hem bölge hem de ülke ekonomisine büyük kazanç sağlayacağı açıkça grlmektedir.

Bu bölümde Denizli'de jeotermal enerjinin kent gelişimi üzerindeki etkisine geçmeden önce, Denizli'de jeotermal enerjinin kullanım alanları hakkında kısaca bilgi verilecektir.

2. DENİZLİ'DE JEOTERMAL ENERJİNİN KULLANIM ALANLARI

2.1. Elektrik retiminde Kullanılması

Denizli'de jeotermal enerjinin, elektrik üretiminde kullanıldığı saha Denizli'ye 35 km uzaklıktaki "Kızıldere jeotermal sahası"dır. Burası Türkiye'de jeotermal enerjinin elektrik üretiminde kullanıldığı ilk saha olması nedeniyle çok önemlidir (zkaya, 1994: 13).

Denizli'de jeotermal enerjiden elektrik elde edilmesi ilk olarak MTA Genel Müdürlüğü tarafından Kızıldere jeotermal sahasında yapılan sondajlarla 1968 yılında başlanmıştır. Sahadan küçük ölçekli yararlanma Kızıldere'de küçük bir buhar türbini (0.5Mw) kurulmasıyla 1975'de başlamıştır. TEK tarafından fizibilite çalışmaları tamamlandıktan sonra Kızıldere'de 20.4Mw kurulu kapasite ile bir santral inşa edilmiştir. İnşaat 1984'de tamamlanmış santralden

ulusal elektrik şebekesine 17.8Mw elektrik verilmiştir. Son 10 yıllık periyotta santral sadece 10Mw civarında üretim gerçekleştirebilmiştir.

Kızıldere jeotermal santralinde yeterli teknoloji kullanılmadığı için bu eşsiz kaynaklardan yeterince yararlanılamamaktadır. Kızıldere’de saatte sadece 170 ton civarında buhar işlenmekte, 2000 ton civarında kaynar su atık olarak heba edilmektedir. Burada enerjinin %10’luk kısmından yararlanılmakta, %90’lık büyük bir kısmı atılmaktadır. Atılan bu enerji aslında düşük entalpili santraller için başlı başına önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Günümüzde düşük entalpili kaynaklardan da elektrik elde edilebilmektedir. Bu kadar büyük bir enerjinin boşa harcanması yerine şuan ki Kızıldere elektrik santraline destek verecek yeni santrallerin kurulması için çalışmalara başlanmalıdır. Bu jeotermal enerjiden yararlanma olanaklarını daha da artacaktır (Acar ve Eşder, 1994: 112). Böylece bölge ve ülke ekonomisine büyük katkılar sağlanabilecektir.

2.2. Kuru Buz Üretimi

lkemizde ve özellikle dünyada tek uygulama alanı olan jeotermal enerjiden kuru buz üretimi Denizli Kızıldere bölgesinde gerçekleştirilmektedir. Kızıldere jeotermal elektrik santralinde kullanılmayan buhar santrale çok yakında kurulmuş olan Karbogaz fabrikasına satılmakta, buradaki fabrika özel sektör tarafından işletilmektedir. Kuru buz üretilirken, buhar içinde kullanılmayan ve kondanse olmayan gazlardan yararlanılmaktadır. Kızıldere’de üretilen karbondioksit ve kuru buzun çok geniş kullanım alanları vardır. Bunlar kısaca; Meşrubat sanayi, Tekstil firmalarında (Arıtma işlerinde), Seralarda, Endüstride (rnek: kaynak işleri), Yangın söndürme aletlerinde, Gıda maddesi saklamada, Trigonik Kamyonlarda, Termik santrallerde (Kuru buz bazı parçaların montajı sırasında kullanılır, Hazır dondurmacılarda, Eğlence Merkezlerinde, Cenazelerde, Tıp Alanında (Organ nakillerinde, ilaçların yapım ve korunmasında), Kömür ocaklarında (Kömür çıkartılırken), imento fabrikalarında (Baca yangınlarının sndürölmesinde) vb. pek çok kullanım alanı vardır.

Kızıldere jeotermal sahasında üretilen kuru buz hem yurt içi hem yurt dış pazarlarına satılarak bölge ve ülke ekonomisine önemli bir katkı sağlamaktadır. Bunun yanında Kızıldere Jeotermal Santralinden havaya bırakılan buharın sera etkisi yapması nlenererek vre kirliliğinin azaltılmasına katkı sağlanmıştır. Öte yandan bu tür yatırımların bölgesel kalkınmayı da destekleyeceği düşünüldüğünde bu tip yatırımların arttırılması gereği ortaya çıkmaktadır.

2.3. Sera Isıtılmasında Kullanımı

lkemizde jeotermal enerjinin seraların ısıtılmasında kullanımıyla ilgili ilk uygulama MTA tarafından Denizli-Kızıldere jeotermal sahasında gerçekleştirilmiştir. Denizli-Kızıldere sahasında 1994 yılı verilerine göre; 5400 m2 Tarım İl Müdürlüğü’ne ve 7500 m2 İl Özel İdaresine ait olmak üzere toplam 12.900 m2 kapalı sera alanı kullanılmakta idi. Günümüzde ise; 19.500 m2 Tarım İl Müdürlüğü tarafından, 7500 m2 özel sektör tarafından kullanılmak üzere toplam 27.000 m2 kapalı sera alanı kullanılmaktadır. Denizli’de Tarım İl Müdürlüğü tarafından işletilen sera alanları tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1 Denizli’de Jeotermal Enerji İle Isıtılan Sera Alanları

Sera Alanları	Alanı (m ²)
Kızıldere	14.000
Gölemezli	4.000
Tekkehamam-Bağcık	1.500
Yenice	Yapım aşamasında
Kızıldere-özel sektör	7.500
Toplam	27.000

Kaynak: Tarım İl Müdürlüğü (2003).

Bölgedeki seralarda elde edilen ürünlerin tümü Denizli il merkezinde tüketilmektedir. Ancak, buradaki üretim talebi karşılayamamaktadır. Burada yapılacak bilinçli çalışmalar sonucunda yöre halkının ihtiyacı karşılanabileceği gibi yurt içine ve yurt dışına satışlarda yapılabilecektir. Kızıldere jeotermal sahasındaki seralarda topraksız tarım yöntemi uygulanmakta, seralar yine Kızıldere jeotermal elektrik santralinden atılan akışkan ile ısıtılmaktadır.

Ülkemizde seracılık son yıllarda gelişme gösterse de hedeflenen düzeye ulaşamamıştır. Bunun nedenleri arasında ısıtma giderlerinin çok yüksek olması başta gelmektedir. Yakıt fiyatlarının yüksekliği insanları alternatif enerji aramaya zorlamaktadır. Ülkemiz seracılığının gelişiminde önemli rol oynayabilecek faktörlerden birisi de jeotermal enerji kullanımının yaygınlaştırılmasıdır. Yenilenebilir, ekonomik ve çevre ile dost bir enerji kaynağı olan jeotermal enerji, ülkemizde ısıtmalı seracılığın yaygınlaşmasında tek çözüm gibi görünmektedir. Yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarından olan jeotermal enerjinin sera ısıtmasında kullanılması ile sera tarımı toplam üretim giderleri içerisinde büyük yer tutan ısıtma giderleri azalacak ve buna bağlı olarak birim üretim maliyeti düşecektir. Seralardan beklenen en yüksek verimin elde edilmesi için, dış ortam sıcaklığının düşük olduğu dönemlerde seranın ısıtılması gerekir. Isıtma giderlerinin yüksek olması nedeniyle seralar yıl içerisinde düzenli olarak ısıtılmadığından yetiştirilen ürün kalitesinde düşüşler meydana gelmektedir. Jeotermal enerjinin seraların ısıtılmasında kullanımıyla yıl içerisinde düzenli bir ısıtma daha ucuza sağlanacağı için, ürünlerin kalitesinde bir düşüş gözlenmeyecektir.

Denizli-Kızıldere jeotermal sahasında kurulan seralar Kızıldere jeotermal santralinden alınan sıcak suyla ısıtılmaktadır. Yani seraların ısıtılması için enerji kaynağı mevcuttur. Denizli’de kurulacak seralarda ısıtma giderleri sıfır olacaktır. Örneğin Türkiye’de 1 dekar seranın Ekim ayından Nisan ayına kadar 15°C’de tutulması için Antalya’da 22 ton, Yalova’da 46 ton, Ankara’da 86 ton fuel-oil’a ihtiyaç duyulmaktadır. 2003 yılı itibarıyla 1 ton fuel-oil’ın 550\$ olduğu düşünüldüğünde Antalya’da 12100\$, Yalova’da 25300\$ ve Ankara’da 47300\$ ödenecektir. Bir başka ifade ile 1 kg domates için 1-1,5 kg fuel-oil, 1 dekar için ise 1000-1500lt. mazot yakılması gerekmektedir. Sadece dondan korumak amacıyla yapılan ısıtmada dahi yaklaşık olarak 500-600 lt. mazota ihtiyaç vardır. Bu bile Türkiye koşullarında hiç ekonomik olmamaktadır. Oysa Kızıldere jeotermal sahasında kurulan seralarda böyle bir problem yoktur. Çünkü ısıtma için hiçbir maliyet ödenmemekte; Kızıldere’den atılan atık su ısıtmada kullanılmaktadır.

Bölgedeki seralarda her türlü sebze üretimi, kısmen çiçek ve meyve yetiştiriciliği yapılmaktadır. Ancak mevcut potansiyel tam olarak değerlendirilememektedir. Jeotermal enerjinin seracılıkta kullanımı yalnız ekonomik anlamda önemli olmayıp, sağlığa olan katkısı da oldukça önemlidir. Sera üreticiliğinde iklim koşullarının ideal olarak sağlanamaması durumunda çoğu zaman hormonlu ve kimyasal katkı maddeli üretim yapılması yoluna gidilmektedir. Bu tür kimyevi katkılar iklim koşulları sağlanamayan sera üretiminde, söz konusu ürünün görüntüsü ve boyutu için kullanılmaktadır. Hormonlu ürünlerin insan sağlığına zarar verebilmesi ve doğal tadının olmayışı nedeniyle hormonlu ürünler tüketici tarafından talep edilmemektedir (Pamukkale Üniversitesi İİBF Proje Merkezi , Proje Önerisi Detay Raporu, 2001: 4). Bu bağlamda hormonsuz sağlıklı sebzeçilik pazar açısından büyük önem arz etmektedir. Jeotermal kaynakların kullanımı ile kimyasal madde kullanımına ihtiyaç duyulmadan üretim gerçekleştirilebilecektir.

Jeotermal kaynakların seracılıkta kullanımının diğer önemli bir katkısı da çevreye olan olumlu etkisidir. Seracılıkta ısıtma ile ilgili enerji ihtiyacının tamamı bu yolla karşılandığı için diğer klasik enerji türlerinin sebep olacağı kirliliğinde önüne geçilmiş olmaktadır. Ayrıca diğer enerji türlerinde görünmeyen giderler vardır. Bunlar atıkların atılması ve depolanmasından dolayı oluşan giderlerdir. Jeotermal enerji kullanımıyla bu tip giderler görülmeyecektir. Böylece, jeotermal enerji ile seraların ısıtılması sadece maliyet ve insan sağlığını olumlu yönde etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda çevrenin korunmasına da aracılık etmektedir. Bütün bu açıklamaların yanında seracılık su potansiyelini yerinde tüketeyeğinden, çevre kirliliği açısından sorun yaratmayacaktır.

Denizli jeotermal sahasında yapılan fizibilite çalışmalarına göre jeotermal enerjinin sera ısıtmacılığında değerlendirilmesi durumunda 138.000m²'nin üzerinde sera alanı ısıtılabilir. Örneğin Kızıldere jeotermal sahasındaki seralardan 1 dekardan 25 ton domates yetiştirilmekte ve kilosu ortalama 600.000-700.000 TL'den satılmaktadır. Denizli jeotermal sahasında 138.000 m² sera alanının ısıtıldığı düşünöldüğünde, bütün sahadan yaklaşık olarak 250.000.000.000 TL gelir elde edilecektir. Bölgede geçimini tarımdan sağlayan çiftçi emeğinin karşılığını almadığı için mağdur durumdadır. Seracılığın bölgede gelişmesi ile çiftçi emeğinin karşılığını alabilecektir. Bu da bölgede yok olmak üzere olan tarım sektörüne canlılık kazandıracaktır. Ayrıca köyden kente olan göçlerin oranında da düşüş olacaktır. Bölgede seracılık faaliyetlerinin artması ile buna bağlı entegre tesisler kurulacağından bölgede hızlı bir ekonomik ve sosyal kalkınma gözlenebilecektir. Öyle ki potansiyelin etkin kullanımı ile gelecekte Denizli'nin Türkiye'nin yada Avrupa'nın seracılık merkezi olması kaçınılmaz olacaktır. Böylece bölge halkının ekonomik gücü daha da artacak, buna bağlı olarak bölgede hem sosyal hem de kültürel alanda büyük gelişmeler yaşanacaktır.

2.4. Kaplıca Olarak Kullanımı

Ege Bölgesi'nin ikinci büyük kenti olan Denizli; tekstil, ticaret ve sanayi sektörlerindeki gelişmeleri yanında özellikle turizm sektöründeki gelişmeler ile de dikkati çekmektedir. Denizli sahip olduğu doğal ve tarihi güzellikleri ile önemli bir turizm merkezi durumundadır. Turizm faaliyetlerinin diğer sektörler üzerindeki etkisi dikkate alındığında, bu potansiyelin Denizli ekonomisine büyük katkı sağlayacağı açıkça görölmektedir.

Denizli’de turizm faaliyetleri denildiğinde ilk akla gelen yer Pamukkale travertenleridir. Pamukkale termal suyunun doğal özelliği, yöreye iç ve dış turizm açısından çok büyük önem kazandırmaktadır. Pamukkale zaman içinde tahrip edilse de son yıllarda alınan tedbirler ile saha kısmen kurtarılmıştır. Pamukkale gerek şıfa verici özelliği, gerekse içerisindeki serbest karbondioksit nedeniyle oluşturduğu beyaz travertenleri ile dünyada eşi olmayan bir doğal güzelliştir.

Denizli’de jeotermal enerjinin en eski ve en geniş kullanım alanı kaplıcalardır. Denizli termal turizm potansiyeli açısından ülkemizin önemli merkezlerinin başında gelmektedir. Bölge kaplıca bakımından çok zengindir. Denizli’de, Buldan İlçesinde: Yenicekent, Çizmeli kaplıcaları, Sarayköy İlçesinde: Kabaagaç, İnaltı, Ortakçı, Tekkeköy, Kızıldere kaplıcaları ile Pamukkale ve Karahayıt’ta olmak üzere çok sayıda kaplıca vardır. Denizli jeotermal alanındaki suların kimyasal yapıları laboratuvarlarda incelenmiş ve “tedavi özelliği olan sular” gurubundan olduğu belirtilmiştir. Bölgedeki kaynakların çoğu 1970 yılından beri işletilmekte olup, ilk zamanlar birkaç oda ve havuzdan oluşan kaplıcalar bugün modern bir yapıya dönüşme çabası içinde yer almaktadır.

Denizli jeotermal alanındaki kaplıca ve ılıcalardan banyo, buhar, çamur ve içme olarak yararlanılmaktadır. Denizli’yi kaplıca amaçlı ziyaret eden kişi sayısı Denizli Turizm Müdürlüğündeki bilgilerin yetersizliği nedeniyle net olarak bilinmemektedir. Bölgede kaplıca sahiplerinin verdiği bilgiler doğrultusunda kabaca bir rakama ulaşılmıştır. Buna göre 2001-2002 yılında bölgedeki kaplıcalardan yaklaşık 15.000-20.000 kişi tedavi amaçlı yararlanmıştır. Kaplıcalarda tedavi süresi genelde 20-25 gün arasında değişir. Burada konaklama ücreti 2003 yılı itibariyle kişi başı geceliği 10.000.000 TL’dir. Kaplıcalarda konaklayan kişi sayısı 2003 yılında ortama 20.000 kişi ve bunların 15-20 gün kaldığı düşünöldüğünde bölge için büyük gelir sağladığı açıktır. Çalışma sahasında bulunan büyük otellerde ise kişi başı gecelik fiyatı 60-70.000.000 TL’dir. Bölge halkı 100-120 gün süren kaplıca döneminde gelen yerli ve yabancı turistlere hizmet vermektedir. Ancak bölgedeki kaplıca tesisleri çok yetersizdir. Yeni modern tesisler ile yatak sayısında ve kalitedeki artış bölgeye daha fazla turist ve daha fazla gelir getirecektir.

Denizli’de ayrıca yayla turizmi, avcılık turizmi de çok önemlidir. Bütün bunlar düzenli bir şekilde planlandığında turizm Denizli’nin en önemli gelir kaynağı olacaktır. Denizli’nin turizm potansiyeli yüksek olmasına rağmen elde edilen sonuç hedeflenen düzeyde değildir. Denizli’nin bu konudaki en büyük sıkıntısı gelen turistlerin ilde uzun süreli kalmayıdır. Bu da turizmin Denizli’ye ekonomik katkısını azaltmaktadır.

Denizli’de tarihi, kültürel ve doğal güzelliklerin tanıtılması, turizmin gelişebilmesi termal turizmin gelişmesine bağlıdır. Termal turizmin bölge ekonomisine katkısının arttırılması için eldeki mevcut kaplıca tesislerinin en kısa zamanda modernleştirilmesi gerekmektedir. Yapılacak yeni çalışmalarla bölgede büyük çaplı sağlık amaçlı işletmeler kurulmalıdır. Sağlık, dinlenme ve eğlence gibi etkinliklerin düzenli bir şekilde yapıldığı, eğitimli kişilerin çalıştığı modern tesisler ile Denizli’de turizm faaliyetleri tüm yıla yayılabilecektir.

Denizli’de jeotermal enerjinin mevcut kullanım alanlarının yetersiz olmasına karşılık yine de Denizli’ye hareketlilik kazandırdığı ortadadır. Denizli bu konuda şanslı bir konuma

sahip olup bunu en iyi şekilde ve en kısa sũrede değerlendirmelidir. Denizli'ye jeotermal enerjinin katkısı saydığımız bu alanlar ile sınırlı değildir.

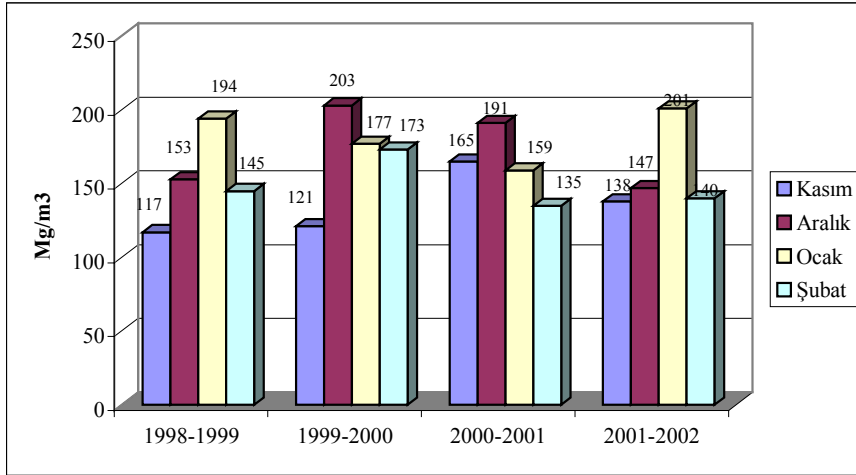
.....3. JEOTERMAL ENERJİNİN ÇEVRE VE EKONOMİK YÖNDEN KATKISI

Kentleşmenin ve sanayileşmenin hızla geliştiği Denizli'de hava kalitesi her geçen gün daha da kötüye gitmektedir. Hava kirliliğinin en önemli sebebi kullanılan yakıt türüdür. Denizli enerji ihtiyacını fosil kaynaklardan sağlamaktadır. Fosil kaynaklar kullanıldıktan sonra havaya çok miktarda karbondioksit, kükürt ve partikül madde bırakmaktadır. Havadaki bu madde oranları özellikle kış aylarında artan kullanıma bağlı olarak yoğun bir hava kirliliği oluşmakta, insan sağlığına zarar vermektedir. Denizli hava kirliliğini önleme konusunda acil önlemler almak zorundadır. Bu önlemlerin başında fosil yakıtların yerine yeni enerji kaynaklarının yani jeotermal enerjinin kullanımı gelmektedir. Denizli bu konuda şanslı olup Kızıldere, Gölemezli jeotermal alanları şehri ısıtabilecek düzeydedir. Bilindiği gibi jeotermal enerji, evre dostu, ısı değeri fazla ve ucuz alternatif bir enerji kaynağıdır. Denizli'de hava kirliliğinin önlenmesi için ısıtmada jeotermal enerjiden kesinlikle faydalanılmalıdır.

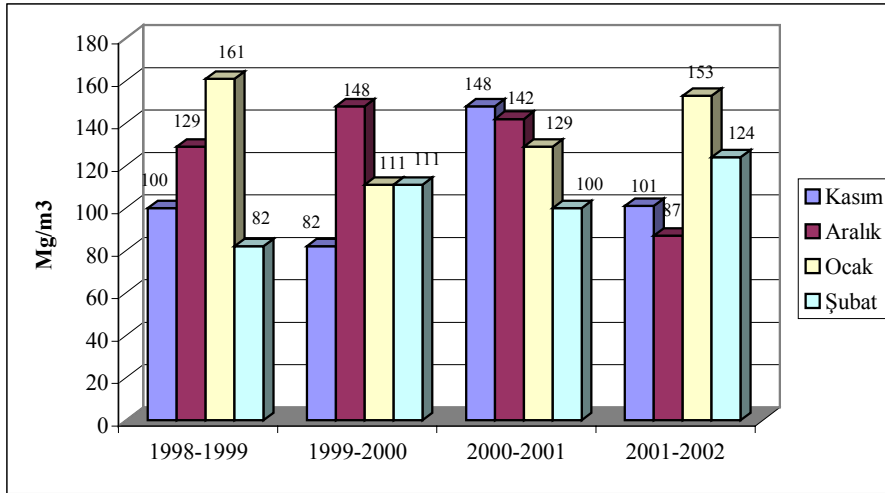
Denizli'de bulunduğu konum itibariyle Akdeniz ve İç Anadolu iklimi hakimdir. Kışlar deniz kenarındaki şehirlere göre daha sert geçmektedir. Denizli'de 1931-2001 yılları arasında Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün yayınlamış olduğu 71 yıllık rasatlara göre; Ocak ayı ortalama sıcaklık 5,7°C, en yüksek sıcaklık 42,2°C, en düşük sıcaklık -11,4°C ve toplam ısıtma günü 127 olarak belirlenmiştir. Uzun süreli rasatlardan oluşan günlük ortalama sıcaklıkların, maksimum ve minimum mutlak değerlerin bir diyagram üzerinde gösterilmesiyle bölgenin termik rejim diyagramı oluşturulmuştur. Bu diyagram incelendiğinde yıl boyunca sıcaklıkların nasıl bir değişme gösterdikleri ve bu değişimlerin sınırlarını görmek mümkündür (Koçman, 1993: 41).

Denizli'de; soğuk-serin, sıcak, çok sıcak ve ılık olmak üzere 4 dönemli bir termik rejim tipi görölmektedir (bakınız ek 1). Denizli'de soğuk-serin dönem (22 Kasım-27 Mart) tarihleri arasında 127 gün sürmektedir. Bu soğuk-serin dönemde ortalama sıcaklıklar; +4°C'den yüksek, 12C°'den ise düşüktür. Ayrıca, Denizli il merkezi nüfusunun hızla artması özellikle kış aylarında linyit tüketimini arttırmakta ve Denizli'de hava kirliliği insan sağlığını tehdit edecek noktaya ulaşmaktadır. Özellikle nüfusun yoğun olduğu Hastane Caddesi ve Sevindik Mahallesi gibi yerleşim yerleri hava kirliliğinden en çok etkilenen bölgelerdir. Aşağıda Devlet istatistik Enstitüsünden alınan veriler Denizli'de hava kirliliği sorunun ne kadar ciddi boyutlarda olduğunu göstermektedir.

Şekil 1 ve 2 incelendiğinde SO₂ ve Partikül madde oranlarının kış mevsiminde fosil yakıt kullanımındaki artış nedeniyle sürekli arttığı, Denizli'nin önemli bir hava kirliliği sorunu yaşadığı görölmektedir. Oysa jeotermal enerji fosil enerji kaynaklarına göre kullanıldıktan sonra havayı kirletici hiçbir zararlı madde bırakmamaktadır.

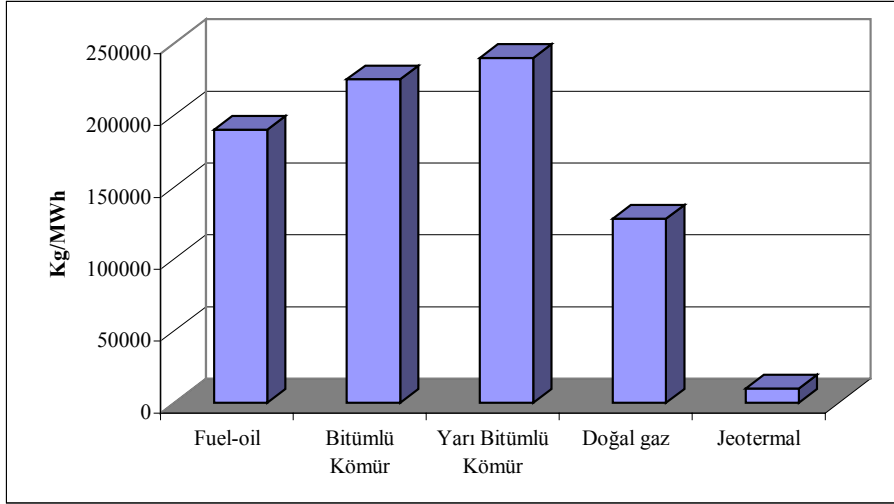
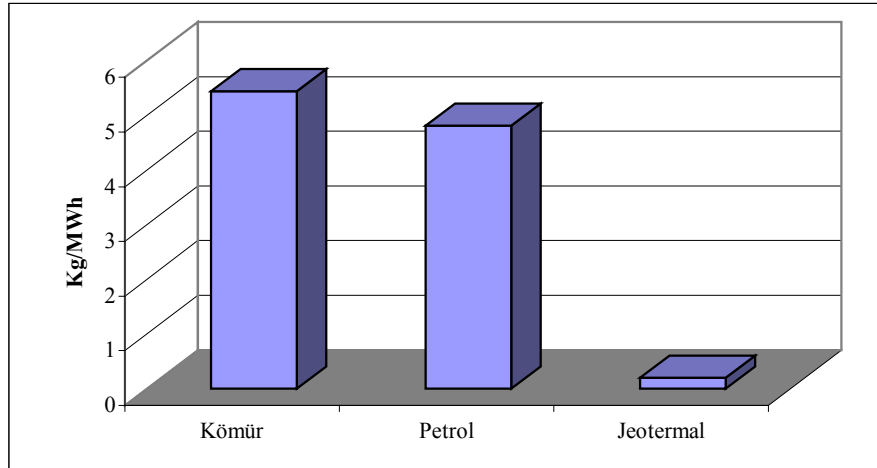

Şekil 1 Denizli İli SO₂ Ölçümleri- DİE (2003)'den alınan verilere göre hazırlanmıştır.

Şekil 2 Denizli İli Partikül Madde Ölçümleri- DİE (2003)'den alınan verilere göre hazırlanmıştır.

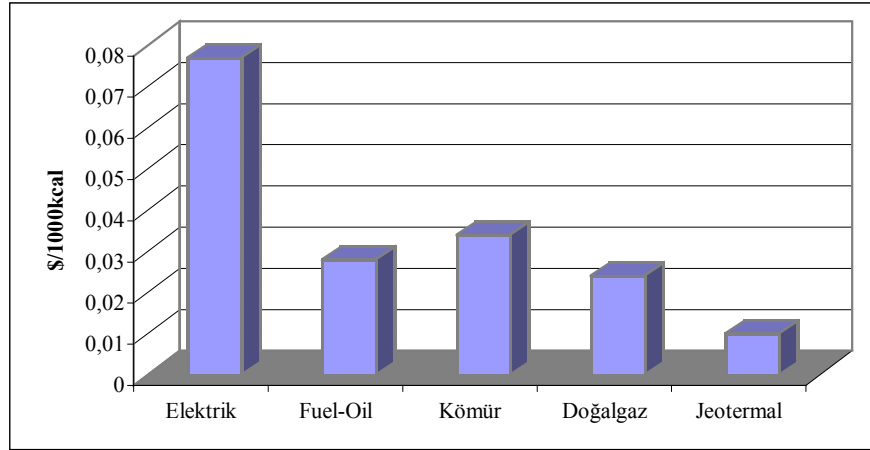
Jeotermal enerji kullanımının yaygınlaşması ile fosil yakıtların tüketimi ve bunların kullanılmasından doğan sera etkisi ve asit yağmuru gazların atmosfere atımından dolayı meydana gelen zararlı etkiler azaltılabilecektir. Jeotermal enerjiye dayalı modern jeotermal santrallerde zehirli gaz atımı çok düşük olup özellikle merkezi ısıtma sistemlerinde sıfırdır. Yeni kuşak modern jeotermal santrallerde, yoğunlaşmayan gazları buharın içinden alıp kullanılmış jeotermal akışkan ile birlikte yeraltına geri veren reenjeksiyon sistemleri vardır. Bu jeotermal santraller ile jeotermal ısıtma sistemleri tarafından dışarı atılan hiç bir şey yoktur denilebilir. Yani, tüm istenmeyenlerin sıfır olduğu bu enerji kaynağı hava kirliliğinin önlenmesinde son derece önemlidir. Kullanım alanlarındaki işlevleri bittikten sonra jeotermal akışkan, rezervuar kayalara tekrar gönderilir, dolayısı ile herhangi bir çevre kirliliği yaratmadığı gibi kendilerini de tekrar beslemiş olurlar. Aynı zamanda, jeotermal enerjinin çevreye katı atık bırakmaması da önemli bir avantajdır (Orme Jeotermal, 1994).

Şekil 3 Farklı Enerji Kaynaklarının Karbondioksit (CO₂) Atımının KarşılaştırılmasıŞekil 4 Farklı Enerji Kaynaklarının SO_x Emisyonu

Denizli'nin nüfusu yaklaşık 280.000 olup bir evde ortalama kişi sayısı ise 4 ve konutların ortalama alanı ise 110 m² olarak kabul edilmektedir. Denizli'de konut ısıtılması %64 oranında sobalı, %29 oranında kaloriferli ve %7 oranında fuel-oil ile yapılmaktadır. Denizli'de tüketilen yıllık kömür miktarı yaklaşık 200.000 ton olup bu kömürün kalori değeri 2500 ile 4500 Kcal/kg arasında değişmektedir. Denizli'de yıllık odun tüketimi yaklaşık 50.000 ton ve yıllık fuel-oil tüketimi ise 2000 ton civarındadır. Denizli'deki bir konutun (110m²) ısıtılabilmesi için tüketilen linyit miktarı 1.5 ton ile 4 ton arasında değişmektedir. 2003 yılı itibarı ile Denizli'de 1 ton kömür 180.000.000 TL., 1 ton fuel-oil 790.000.000 TL, 1 ton odun 150.000.000 TL'dir. Denizli'de 110m² bir evin ısıtılması için 2-3 ton kömür ve 1 ton odunun kullanıldığı düşünüldüğünde 660.000.000 TL. harcanmaktadır. Buna taşıma gibi giderler de eklendiğinde bu miktar biraz daha yükselecektir. Oysa jeotermal enerjinin ısıtmada kullanımı ile konutlar ayda 30.000.000-50.000.000 liraya ısınabilecektir. Denizli'de ısıtma sırasında karşılaşılan bir diğer sorun da ucuz kömürün kullanılmasıdır. Ucuz kömürün kalori değeri çok düşüktür. Denizli'de halk fazla ödeyip az ısınmaktadır.

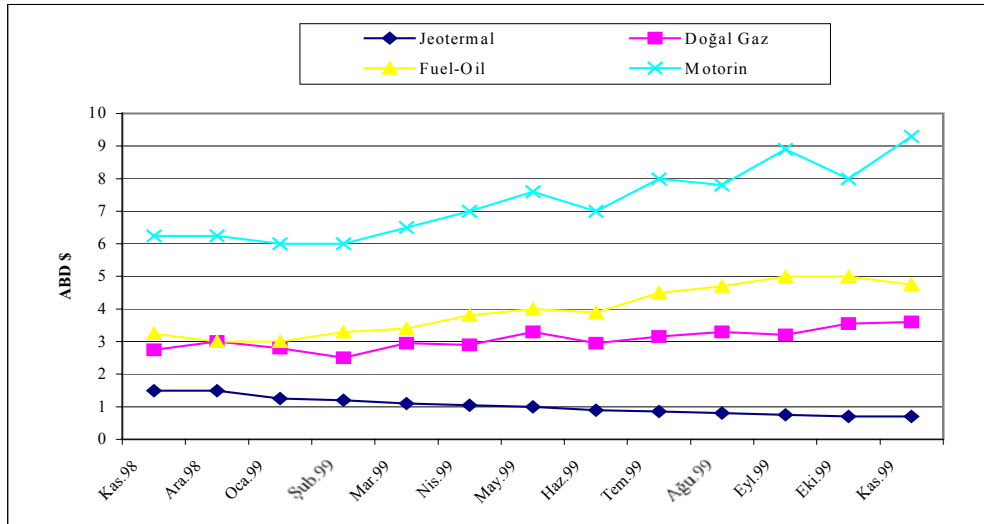

Jeotermal enerji ucuz bir enerji olarak tanımlanmaktadır. Jeotermal enerjinin kullanımı sırasında maliyet çok düşüktür. En büyük maliyeti yatırım giderleri özellikle de jeotermal enerjinin taşınacağı boruların maliyeti oluşturmaktadır (%60) (Öz, 1999: 44). Jeotermal merkezi ısıtma sistemi yatırımları kendilerini en geç 5-10 yılda geri ödeyen, alt yapı hizmeti getiren, kömür, fuel-oil, doğal gaz, elektrik ve dolayısıyla döviz tasarrufu sağlayan yatırımlardır.

Şekil 5 Türkiye’de Ortalama Isıtma Maliyetleri- Erişen, (1987)’den alınmıştır

Türkiye’de uzun zamandır konutların ısıtılmasında jeotermal enerjinin kullanıldığı İzmir-Balçova’da jeotermal enerji, ısıtma maliyetleri açısından diğer enerji kaynakları ile karşılaştırılmıştır.

Şekil 6, Fosil Enerji ısı Satış Fiyatları İle Balçova Jeotermal Merkezi Isıtma sistemi ısı Satış Fiyatlarının karşılaştırılması- Türkiye Jeotermal Derneği Bülteni (2001)’den alınmıştır.

Şekil 5 ve 6’da da görüldüğü gibi jeotermal enerji diğer enerji kaynakları içerisinde en ucuz olanıdır. Konut başına düşen jeotermal merkezi ısıtma sisteminin yatırım maliyeti \$2.000 civarında olmaktadır. Konutların ödediği jeotermal dönüşüm giderleri ise daire başına \$150-\$200 arasında değişim göstermektedir. Jeotermal merkezi ısıtmanın konut başına dönüşüm giderleri, doğal gazın dönüşüm giderlerinin en az 1/7’sine mal olur. Aynı zamanda, jeotermal

merkezi ısıtmanın işletme maliyeti doğal gazın 1/8-1/10'una mal olması jeotermal merkezi ısıtmanın cazipliğini ortaya çıkarmaktadır (Erişen, 1987: 81).

Yapılan hesaplara göre, Denizli'de ortalama bir konutun konfor ısınma ve kullanım suyu için jeotermal eşdeğeri aylık ısı bedelinin kömür ile ısıtmada 85.-\$ olduğu, diğer yandan aynı ısı bedelinin jeotermal enerji ile 43.-\$ olacağı hesaplanmıştır. Buna göre jeotermal enerjinin kömüre nazaran %50 daha ucuz olacağı sonucuna varılmıştır (Denizli Belediyesi, Aralık 2002).

Denizli'de jeotermal enerji yalnız konutların ısıtılmasında değil tüm kamu kurum ve kuruluşları ile işyerlerinin ısıtılmasında ve soğutulmasında kullanılabilecektir. Jeotermal enerjinin kamu kuruluşlarında kullanımı ile kış boyunca oldukça önemli bir maliyet olan ısıtma giderleri çok düşecektir. Böylece devlet ekonomisine katkı sağlanacaktır. Denizli belirli konularda kendine yeten bir şehir konumuna gelecektir. Denizli belediyesi tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre Denizli'de jeotermal enerji potansiyelinin etkin kullanımı ile 30.000 konutun ısıtılabilceği belirlenmiştir. Bu durumda hem kömür tasarrufu sağlanmış hem de hava kirliliği sorunu büyük ölçüde çözümlenmiş olacaktır.

Denizli'de ısıtma dışında sıcak su temininde odun, elektrik veya tp kullanılmaktadır. Jeotermal enerjinin şehrin ısıtılmasında kullanımı ile diğer giderler olmayacağı gibi, Denizli'de tüketilen 50.000 ton odundan da tasarruf edilmiş olacaktır. Sonuçta bölgemiz ormanları üzerindeki baskı azalmış olacak, ormanlar ısınma amaçlı tahrip edilmeyeceğinden asli fonksiyonlarına devam edebileceklerdir.

Tüm bu sebeplerin yanında; jeotermal enerji ile merkezi olarak ısıtılan bir bölgede, bacalardan karbondioksit, karbonmonoksit, kükürtoksit, azotoksit gibi havayı kirleten gazlar teneffüs edilmeyeceğinden insanların ve diğer canlıların sağlık sorunlarında azalma görülecektir.

Katı, sıvı, gaz, kl, ısı, koku vb. yakıt atıkları olmayacağından konut ve iş yerlerinin i ve dış yüzeylerindeki ısınmadan dolayı kirlenmeler yaşanmayacak, fiziki mekanların bir kısmı değil tamamı ısınacak, sıcak su elde etmek için elektrik, tp, şofben gibi ısıtıcılar kullanılmayacak, günün her saatinde sıcak su musluklardan akabilecektir. Yıl boyunca sıcak su imkanı, ucuz ısı temini ve temiz bir çevrede yaşama isteği gibi nedenler jeotermal enerjiyle ısıtılan bölgelere olan talebi artıracaktır. Denizli'de de jeotermal enerji ile ısıtılacak bölgelerin çekiciliğinin artacağı örneklerden de anlaşılmaktadır.

Denilebilir ki, jeotermal enerji ile merkezi ısıtma sisteminin uygulandığı bölgelerde insanlar, ekonomik olarak ısınabilecekleri gibi, rahat, konfor, huzur, yeşil, temiz hava gibi insan hayatındaki en önemli faktörleri de beraberinde bulabileceklerdir. Ayrıca, jeotermal enerjinin kullanılacağı yeni yerleşim bölgeleri kurulacaktır. Böylece altyapı sorunu olmayan, temiz yeni yerleşim bölgeleri kurularak şehrin gelişmesi kontrol altına alınabilecektir.

Denizli'de jeotermal enerji sadece sıcak su ve ısıtma amaçlı değil kentin soğutulması amacıyla da kullanılabilecektir. Dünyada jeotermal enerjiden; Endüstriyel soğutma, evlerin mahallelerin soğutulması, soğuk hava deposu işletmeciliği, mantar yetiştiriciliği için soğuk ve serin ortamların hazırlanması işlemlerinde. Denizli'de yaz mevsimi oldukça sıcak geçmektedir. Termik rejim diyagramı (bakınız ek1) incelendiğinde Denizli'de yaklaşık olarak 155 gün serinletilmesi gereken bir dönem grlmektedir. Denizli'de yaz mevsiminde serinlemek için klima kullanılmaktadır. Elektrikle alışan bu makinelerin kullanımı jeotermal

enerji ile soğutma sistemlerine göre oldukça pahalıdır. Ayrıca binaların dış cephesine düzensiz yerleştirilen bu makineler şehrin görüntüsünü bozmaktadır. Jeotermal enerjinin Denizli’de diğerkullanım alanları dışında soğutma sistemlerinde de kullanılmasıyla halk daha rahat ve konforlu bir hayata kavuşacaktır.

Denizli Ege Bölgesinin sanayisi gelişmiş illeri arasında yer almaktadır. Denizli sanayii ağırlıklı olarak tekstile dayanmaktadır. İldeki sanayi hızla gelişmekte buna bağılı olarak da enerji ihtiyacı hızla artmaktadır. Ancak bugün için enerji sağlama yöntemlerinin yüksek maliyeti; tekstil sektörünün ne kadar kaliteli üretim yaparsa yapsın, yurt içi ve yurtdışı piyasalarda yeterince rekabet etmesine engel olmaktadır. Bugün organize sanayi bölgesinde 120’den fazla tekstil fabrikası bulunmaktadır. Denizli’de sanayii sektöründe enerji kaynağı olarak jeotermal enerjinin kullanılması maliyeti düşüreceğinden Denizli’de üretilen ürünler daha ucuza mal edilebilecek, dış pazarlarda daha fazla rekabet gücüne kavuşacaktır. Böylece şehirde yeni iş yerleri açılarak artan işsizlik probleminin çözümünde önemli bir adım atılmış olacaktır. Denizli’de sanayi tesislerinin dağılımında bir düzensizlik söz konusudur. İlk olarak Denizli’nin dışında kurulan sanayi tesisleri bugün Denizli’nin hızlı büyümesine bağılı olarak şehrin içinde kalmıştır. Bu gerek gürültü gerek görüntü gerekse sağlık açısından (hava kirliliğı) hiç istenmeyen bir durumdur.

Tüm bu sorunların çözümü ve jeotermal enerjinin etkin kullanımı ancak Denizli jeotermal sahasında potansiyelin yüksek olduğı bölgelerde yeni sanayi bölgelerinin kurulması ile sağlanabilecektir. Böylece yeni sanayi bölgeleri belirli bir yerde, şehir merkezinden uzakta kurulacaktır. Bölgede yine jeotermal enerji tarımsal faaliyetlere bağılı olarak, sebze ve meyve kurutma gibi yeni sanayi kollarında kullanılabilir. Dünyada jeotermal enerjinin sebze-meyve ve tahıl kurutma alanlarında kullanıldığı çok sayıda örnek vardır. Bu tür tesislerde fasulye, soğan, sarımsak, biber, patates, badem, bamya gibi sebzeler yanında elma, üzüm ve incir gibi meyveler kurutulabilir. Ayrıca, pişmiş yiyecek hazırlama, hazır çorbalar da üretilebilir. Denizli’de bu amaçlı kurulacak tesisler işsizlik sorunun çözümünde etkili olarak, bölgesel kalkınma sürecini hızlandıracaktır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Denizli’de sürdürülebilir kalkınmanın yaşanması, sanayiinin gelişebilmesi, sahip olunan doğal kaynaklardan en az zararlı yararlanılabilmesi ve halkın sağlıklı bir ortamda huzur içinde yaşayabilmesi için jeotermal enerji kaynaklarının maksimum düzeyde kullanılması gerekmektedir. Böylece ekonomik alanda gelişecek olan Denizli’de ilin kalkınması için yeterli yatırımlar yapılacak, alt yapı sorunu olmayan yeni yerleşim yerleri kurulacak, Denizli çevre kirliliğı yaşanmayan modern bir şehir görüntüsüne kavuşacaktır. Geleceğın enerji kaynağı olan jeotermal enerjinin Denizli’de etkin olarak kullanılamadığı açıkça görülmektedir.

Denizli’de jeotermal enerjinin kullanımını engelleyen bir takım sebepler vardır. Bu sebepleri kısaca, Tabii Sorunlar, Yanlış Kullanımdan Kaynaklanan Sorunlar, Hukuki Sorunlar, Yetişmiş Eleman Eksikliği, Politik Yaklaşımlar, Devlet Politikası ve Bölgesel Sorunlar olarak sıralayabiliriz. Öncelikle ülkemizde jeotermal enerji konusunda yasal boşluklar mevcuttur. Jeotermal enerjinin kullanımı konusunda devlet politikası yetersiz kalmaktadır. Devlet jeotermal enerji ile ilgili konularda özel sektörü teşvik edici önlemler almalıdır. Yine ülkemizde jeotermal enerji konusunda yetişmiş eleman sayısı oldukça azdır. Bu sayının artması için ülkemizde üniversitelerde “jeotermal mühendisliği” gibi bölümler açılarak bu eksiklik kapatılmaya çalışılmalıdır. Ayrıca yerel yönetimlerde jeotermal enerji ile ilgili

alışmalara devamlılık kazandırmak açısından yerel yönetimlerin bu konuda sürekli bir politikalarının olması gerekmektedir. Tüm bunların yanı sıra halk jeotermal enerjiyi tanımamaktadır. Halkın bu konuda bilgilendirilmesi için yerel yönetimler niversiteler ile birlikte hareket ederek konferanslar düzenlemelidirler. Böylece halkın jeotermal enerji konusunda bilgi sahibi olması sağlanmış olacaktır. Sürdürülebilir kalkınma için tükenmeyen ve evre kirliliği yaratmayan jeotermal enerjinin öneminin ilköğretim çağından itibaren okullarda öğretilmesi, gelecek kuşakların bilinçlendirilmesi için şarttır.

Denizli'nin modern bir şehir statüsüne kavuşmasında etkili olacağı açık olan jeotermal enerjiden maksimum düzeyde yararlanabilmek için tüm karar vericilerin en kısa sürede harekete geçmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, M.; Yiğit . (1994) "Jeotermal Enerji Santralleri ve Ekonomik Durumu", Jeotermal Uygulamalar Sempozyumu 27-30 Eylül 1994 Pamukkale Üniversitesi Bildiri Metinleri, Denizli, [107].

Acar, .; Eşder T. (1994) "Jeotermal Enerjinin Temiz Kullanımında Yeni Bir Teknoloji", Jeotermal Uygulamalar Sempozyumu 27-30 Eylül 1994 Pamukkale Üniversitesi Bildiri Metinleri, Denizli, [112].

Denizli Belediyesi Fizibilite Raporu (2002) Denizli 30.000 Konut Kapasiteli Jeotermal Enerji İle Merkezi Isıtma, Sera Isıtması, Sanayi Proses Isısı Temini ve Sıcak Kullanma Suyu retim Sistemleri Teknik ve Ekonomik Fizibilite Raporu, Denizli.

Denizli Belediyesi (1997) Denizli Jeotermal Enerji İle Isıtma Soğutma Projesi, Kreditanstalt Fr Wiederaufbau, Denizli, [3-12].

Denizli Meteoroloji Müdürlüğü (2003).

Erişen, B. (1987) "Jeotermal Enerji Kullanımı ve Türkiye'deki Durumu" Jeotermal Dergisi, Mart Sayı 15, Ankara, [81].

Gül, S. (2000) Kızıldere Jeotermal Sahasında Jeotermal Enerji Kullanımı, Pamukkale Üniversitesi Mhendistlik Fak. Jeoloji Bl.Yüksek Lisans Tezi, Denizli, [12-30].

Jeotermal Derneği, "Dünya ve Türkiye Jeotermal Enerji Potansiyeli" <http://www.jeotermaldernegi.org.tr/> , (son ulaşım: 01 Nisan 2003).

Karabulut, Y. (2000) Türkiye Enerji Kaynakları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi , [128].

Koçman, A. (1993) Ege Ovalarının İklimi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:73, [44].

Kumsar, H.; zpınar Y. (1994) "Kızıldere (Denizli) Jeotermal Elektrik Santralinden Büyük Menderes Nehrine Atılan Jeotermal Akışkanın Denizli'de Tüketilen Linyit Eş Değerinin Belirlenmesi ve Ekonomik Değerlendirme", 27-30 Eylül Jeotermal Uygulamalar Sempozyumu Pamukkale Üniversitesi Bildiri Metinleri, Denizli, [59].

Orme Jeotermal. (1996) Milli Kaynağımız Olan Jeotermal, evre Dostu ve Yeşil Enerjidir, Temmuz, Ankara.

Orme Jeotermal (1997) Çevre Açısından Temiz Enerji Kaynağı Olarak Nitelendirilen Jeotermal Enerji Uygulamalarının Bölgesel ve Sektörel Kullanım Alanlarındaki Alternatiflerinin Araştırılması ve Tanıtım Projesi, I. Cilt., Çevre Bakanlığı, Ankara.

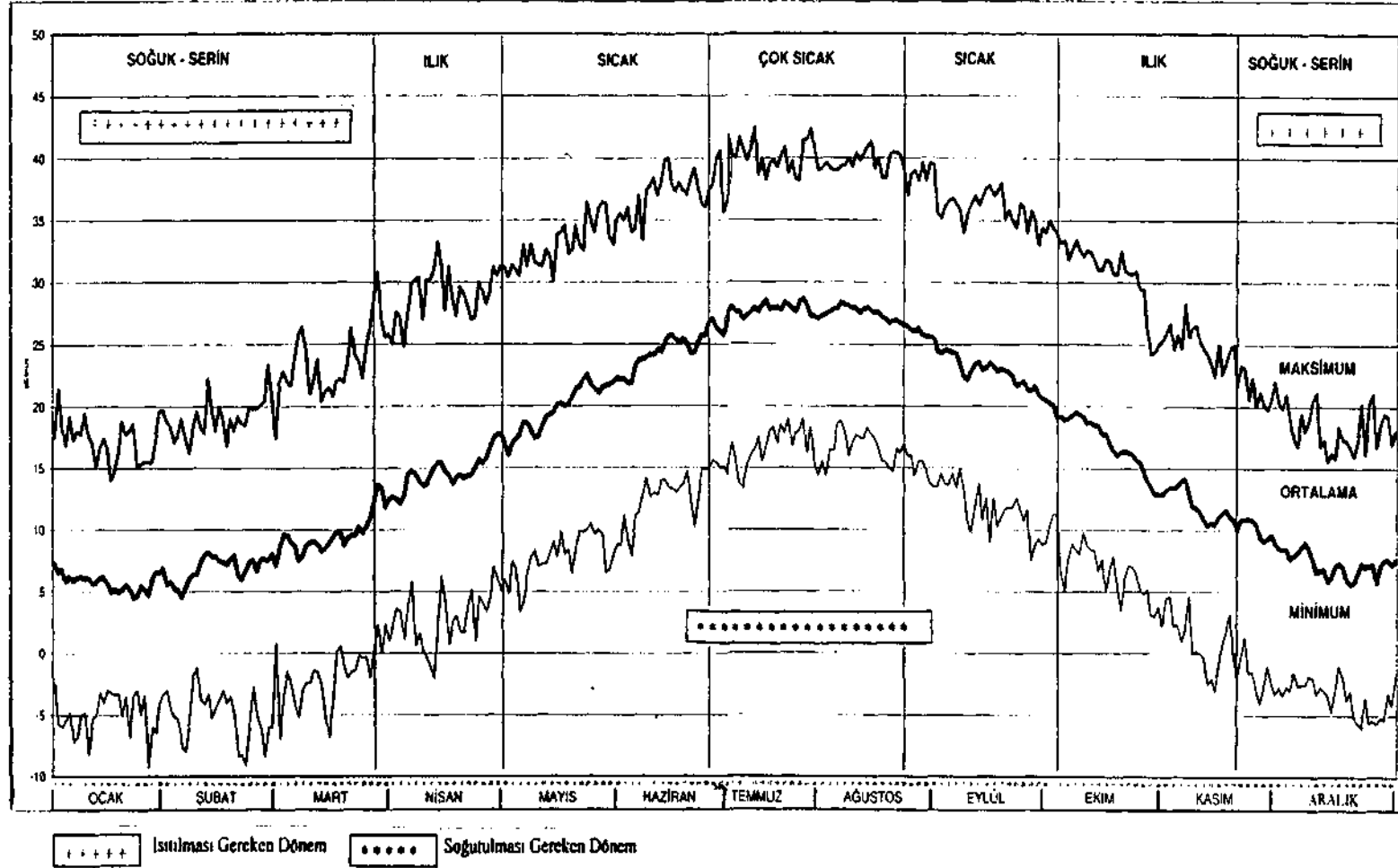
Öz, E. (1999) Türkiye’de Çevre Dostu Jeotermal Enerjiden Isıtmada Yararlanmanın Avantajları ve Uygulama Örnekleri, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, [44].

Özkaya, M. (1994) “Denizli Jeotermal Santrali Tarihçesi ve Bugünkü Durumu”, Jeotermal Uygulamalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Denizli, [13].

Özpınar, Y.; Gökğöz, A.; Kumsar, H.; Topel, K. (1994) “Denizli İl Merkezinin Isıtılmasında Denizli Yöresindeki Jeotermal Kaynakların Kullanılmasıyla Ortaya Çıkabilecek Sorunlar ve Ekonomik Analiz”, 27-30 Eylül Jeotermal Uygulamalar Sempozyumu Pamukkale Üniversitesi Bildiri Metinleri, Denizli, [154-158].

Pamukkale Üniversitesi İİBF Proje Merkezi. (2001) Jeotermal Enerji ve Bilgisayar Kontrollü İklimlendirmeye Dayalı Özel Kaplamalı Cam Sera İşletmeciliği ve Organizasyonu Modelinin Geliştirilmesi, Proje Önerisi Detay Raporu, Denizli, [4-5].

Ek 1 Denizli Termik Rejim Diyagramı

Uşak'ta Kentsel İşlevler ve Kentsel Alan Kullanımı

Nurettin BİLGİN

Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakóltesi

1.GİRİş

Uşak İ Batı Anadolu Bölümü'nde yer alan kentlerden birisidir. Uşak idari olarak 15 Temmuz 1953 tarihinden önce Kütahya'ya bağlı bir ilçe merkezi iken; bu tarihte müstakil bir il merkezi haline getirilmiştir. Günümüzde Türkiye'deki 81, Ege Bölgesi'ndeki 8, İ Batı Anadolu Bölümü'ndeki 3 il merkezimizden birisidir. Uşak nüfus miktarı itibariyle Türkiye'de 36., Ege Bölgesinde ise 6. sırada yer alır.

Uşak'ta yerleşme İ.Ö. 4000 yılına kadar iner. Tarih boyunca pek çok kavmin ve ulusun istila ettiği Uşak ve çevresi; çok kere el değiştirmiş, yağmalanmış hatta yakılıp yıkılmış olmasına karşın hiçbir zaman önemini yitirmeyerek günümüze değin sosyo-ekonomik yönden sürekli bir gelişim sürecini devam ettirmiştir. Öyle ki, İstanbul'dan önce elektriğin, İstanbul'dan sonra telgrafın geldiği ilk Anadolu kentidir. Burada yaşayan girişim gücü yüksek halk 1905'te iplik fabrikasını, 1910 yılında şayak fabrikası ve 2. iplik fabrikasını en önemlisi de 1926'da Türkiye'nin özel sektöre bağlı ilk şeker fabrikasını işletmeye açmışlardır. 1913 yılında gerçekleştirilen sanayi sayımı sonuçlarına göre, tüm Osmanlı Devleti sınırları içersinde bulunan 13 dokuma ve iplik fabrikasından 3'ü Uşak'ta faaliyet gösteriyordu. Aydın-İzmir Demiryolundan kısa bir süre sonra 1898'de Uşak'a da demiryolu ulaşmışır. 1923'te Uşak Sanayi ve Ticaret Odası kurularak buradaki girişimci ruh dinamik tutulmuş ve organize edilmiştir.

1919-1922 yılları arasında iki yıl Yunan işgali altında kalan ve 2/3'si yakılan Uşak bütün olumsuzluklara rağmen kısa zamanda derlenip toparlandı, 1950 yılına gelindiğinde Uşak'ta çok canlı bir ekonomik yapı kurulup gelişmiştir. Tunçdilek'in ifade ettiği gibi "şekerpancarının Anadolu'da ekilmesinin yaygınlaşması Anadolu kentlerinin adeta dirilişi olmuştur". Uşak bir yandan tarıma dayalı sanayisini kurup geliştirirken, bir yandan da imalat sanayisini kurup geliştirebilen az sayıdaki kentlerimizin başında gelir.

1950-1980 yılları arasında ise; bireysel olarak kredi kullanmayı sevmeyen ve ortaklıktan hoşlanmayan girişimcilerin çokça varlığı nedeniyle ekonomik yapıda belli oranda yavaşlama meydana gelmişse de 24 Ocak 1980 Ekonomik Kararlarının etkisiyle; ekonomi yeniden atılıma geçmiştir. Bu atılım Uşak'taki tüm kentsel işlevlere olumlu etkiler yapmıştır.

Son yıllarda Uşaklı girişimciler tekstil, deri, seramik ve halıcılık başta olmak üzere pek çok sektörde dış piyasalara açılmışlar, dışarıdan hammadde ve makine ithalatında bulunarak üretimde nitelik ve niceliği arttırmışlardır. Uşak ekonomisi 1992 yılında Türkiye ekonomisine 19 trilyon TL yani yaklaşık 271 milyon \$ katkı sağlamışır. Günümüzde ve bundan sonraki dönemlerde de Uşak kentsel işlevlerini hızla artıracak,günümüzde olduğu gibi işsizlik sorunu gibi sorunlar büyük oranda çözölmüş olacaktır

Bu alışmada Uşak Kenti'nin canlı kentsel etki alanları ile gelişen yönetim, ticaret, sanayi, turizm ve sosyo-költürel kentsel işlevleri bilimsel metotlarla ele alınıp analiz edilmiş ve ortaya konmuştur. Çalışmanın başında Uşak'ın coğrafi konum ve önemi, kuruluş yeri ve yerleşmenin evrimi üzerinde durulmuştur. Ayrıca yeni yerleşim alanları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde

de kentsel işlevler ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Sonuç bölümünde görüş ve öneriler dile getirilmiştir.

1. UŞAK'IN TARİHÇESİ

Uşak ve çevresinde yerleşme M:Ö 4000 yılına kadar iner. Kalkolitik çağ olarak adlandırılan devirde, özellikle Bronz çağından itibaren buradaki yerleşim açık şekilde görülmektedir. Uşak'ın kaynaklardaki ilk adı "Temenothyrai"dir. Ancak Prof. Dr. Ramsay *Anadolunun Tarihi Coğrafyası* adlı eserinde; bu yörede ele geçirilen paralar üzerinde okunan Flaviapolis'in de Uşak olduğunu söylemektedir. Uşak kelimesi, Çağatay Türkçesi'nde "oğul, torun", Arapça'da "aşıklar"; halk dilinde ise "esir, köle" gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.

M.Ö. II. binde Anadolu'da ilk siyasi birliği kuran Hititlerin batı sınırında yer alıyordu. Uşak; yeri kesin olarak belli olmayan "Arzawa-Ahiyya" ülkesi sınırları içerisinde kalmaktaydı. M.Ö. I. binde uzun süre Frigya egemenliğinde kalan Uşak; VII Yüzyılda Lidyalıların egemenliğine geçmiştir. Dünyada ilk kez parayı basan ve kullanan dönemin en zengin krallığı olan Lidya'nın egemenliği 120 yıl kadar kısa sürmüştür. Ancak, bu süre içerisinde Efes'ten başlayıp Sus'a kadar devam eden "Kral Yolu" yapılış ve bu yol Gediz (Hermos) Nehrini takip ederek Uşak'ın batısındaki Güre Köyü, Uşak ve Keromon Agora kentlerine uğrayarak devam etmiştir. Uşak; daha sonra sırasıyla Pers, Makedonya Krallığı, Bergama Krallığı ve Roma İmparatorluğu'nun egemenliklerinde kalmıştır.

Uşak M.S. XII. Yüzyıla kadar Doğu Roma (Bizans) hakimiyetinde kaldı. 1071 Malazgirt Savaşını kazanan Türkler (Selçuklular) tüm Anadolu'yu yavaş yavaş ele geçirerek Marmara kıyılarına kadar ilerlediler. Kutalmışoğlu Süleyman Şah 1075'te İznik'te Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurdu. Bundan sonra Bizans'la yaptığı sürekli savaşlar sonucunda batıya doğru yayılarak, 1076'da Uşak ve çevresinde de hakimiyet kurdu. Selçuklular bayındırlık işlerine önem verdiler. Bu dönemde yapılan eserler şunlardır: Canlı Köprü, Sarıkız Köprüsü, Halıpazarı Köprüsü, Taş Han, Lonca Han ve Şehri çepeçevre kuşatan beş kapılı Kale. Selçuklular'ın dağılmasından sonra bölgede Germiyanogulları egemenlik sürmüştür. Germiyanoglu Yakup Beyin Vasiyeti üzerine Uşak 1429'da Osmanlılara katılmıştır. Uşak'ın Milli Mücadelede önemli bir yeri vardır. Yunan orduları Komutanı General Trikopis Uşak'ta esir alınmıştır. 1 Eylül 1922'de Uşak işgalden kurtulmuştur. Uşak Cumhuriyet Döneminde Kütahya iline bağlı bir ilçe merkezi iken; 15 Temmuz 1953'te çıkarılan 6129 sayılı yasa ile il statüsüne getirilmiştir.

2. KENTSEL İŞLEVLER VE KENTSEL ALAN KULLANIMI

2.1. Kentsel İşlevler Ve Kullanım Alanları

2.1.1. Yönetim İşlevi

Uşak, Türkiye'nin idari yapısı içerisinde 81 il merkezimizden birisidir. (1999) Aynı zamanda Uşak, Ege Bölgesi'nde yer alan 8 il (İzmir, Manisa, Denizli, Aydın, Muğla, Kütahya, Afyon ve Uşak) merkezinden biri olup 15 Temmuz 1953 tarihinde il merkezi haline getirilmiştir. 30 Kasım 2000 Yılı Genel Nüfus sayımı sonuçlarına göre Uşak kent nüfusu 137.001'dir. Nüfus miktarı yönüyle Uşak Türkiye'de 36. sırada, Ege Bölgesinde 6. sırada gelmektedir.

Uşak Osmanlı Devlet Teşkilatında pek geniş Anadolu Beylerbeyliğinin (Eyaletinin) 14 sancağından (vilayetinden) biri olan Kütahya merkez sancağına bağlı bir kaza (ilçe) merkezi idi.

(M.1363 yılı) Uşak Tanzimat'tan sonra da (19. Yüzyılda) merkezi Bursa olan Hüdavendigâr Vilayetinin (eyaletinin) beş sancağından biri olan Kütahya'ya bağı bir kaza merkeziydi. Cumhuriyet'ten sonra sancaklara (Liva-mutasarrıflık) vilayet veya il denildi. Uşak bu dönemde de Kütahya iline bağı bir kaza/ilçe merkeziydi.

1363 yılından beri kaza statüsünde olan Uşak, 15 Temmuz 1953 tarihinde; TBMM'nin aldığı bir karar ile müstakil bir vilayet (il) merkezi haline getirildi. Aynı tarihte, Uşak'a bağı birer nahiye olan Karahallı, Banaz., Sivaslı ve Ulubey yerleşim merkezleri de Uşak'ın ilçeleri oldular. Ayrıca bu tarihe kadar Manisa ilinin bir ilçesi olan Eşme, bu tarihten sonra Uşak'a bağı bir ilçe merkezi haline gelmiştir. Buna göre, Uşak merkez ilçe ile birlikte toplam 6 ilçe merkezi; Uşak Vilayetinin alt idari birimleri olmuştur. Uşak'ın 23 km batısında yer alan Güre uzun yıllar Uşak'ın bucağı (nahiyesi) statüsünde olan tek yerleşim yeridir. Günümüzde Bucak (Nahiye) merkezleri köy statüsünde kabul edildiğinden "Güre" Uşak'ın 2000 kişiden fazla nüfusu olan en büyük iki köyünden biridir. Bunlar; Bölme Köyü (2418 kişi) ve Güre (2168 kişi)dir. (1997). Uşak'ın şu anda 91 köyü olup bunlardan 2 tanesi 2000 kişiden fazla nüfusa sahip, 8 tanesi 1000-2000 kişi arasında nüfusa sahip, 15 tanesi 1000-500 arası, 66 tanesi de 500 kişiden az nüfuslu yerleşim yerleri (köyler)dir. Uşak il sınırları içerisinde toplam 266 köy yer almaktadır. Uşak Merkez ilçenin yüzölçümü 1333 km², belediye imâr planı sınırları yüzölçümü 4800 hektar, yerleşik alan ise 4325 hektardır. Uşak kent merkezinde 19 mahalle yer almaktadır.

Bir kentin idari fonksiyonu yani yönetim işlevi "kente merkeziyet" gücü kazandıran çevre ile ilişkiyi temin eden önemli bir fonksiyondur. Bundan dolaydır ki, herhangi bir merkezin il veya ilçe merkezi konumunda fonksiyon üstlenmesi o merkezin kentleşme sürecinde belirgin bir rol oynar. 14. Yüzyılın ikinci yarısında kaza merkezi olan Uşak, 1363-1919 yılları arasında hızlı bir kentleşme süreci geçirmiştir. Bu süreç içerisinde hem kentin alansal hem de nüfus yönüyle büyüdüğü bir gerçektir. Ancak 20. yüzyılın başında Osmanlı Devletin de yaşanan askeri, siyasi ve ekonomik buhranlar tüm Anadolu kentleri gibi Uşak Kentimizi de olumsuz etkilemiştir. Tunçdilek bu olumsuz olguya "Anadolu Kentlerinde çökme" tabirini kullanır ve

“... özellikle Kurtuluş Savaşı içinde Batı Anadolu kentleri gerek konutların (yakılıp) yıkılması gerek sosyo-ekonomik faaliyetlerin durması ve dağılması açısından büyük darbeler yemiş oldular, savaş esnasında hemen her şey yok oldu. Bu şekilde ekonomik çöküşün üzerine gelen ve işgallerin getirdiğı çöküntü ile Anadolu kentleri gerçekten yangın yemiş harabe kentler halinde 1923 yılına ulaşmış oldular.”

şeklinde bu olumsuz olguyu açıklar. 1923-1953 yılları arasındaki Cumhuriyetin ilk yıllarında Uşak Osmanlı Devleti zamanında olduğı gibi Kütahya iline bağı bir ilçe-kaza merkezi olarak kaldı.

Uşak'ın bu idari fonksiyonu, 30 yıllık bu zaman diliminde kentleşme olgusuna çok büyük katkı sağılamışsa da, bundan daha büyük katkıyı burada yaşayan halkın öz kaynaklarına dayalı olarak yürekli bir girişim ruhu içerisinde ekonomi alanında yaptıkları yatırımlar sağılamıştır.

Uşak'ta idari merkezlerin yapısına gelince; yönetim işlevi gören yapılar ve binalar biraradalık göstermezler. Buna karşın kentin merkezinde yoğunlaşmışlardır. Özellikle idari özelliğı bulunan binalar Dörtöyol mevkii adını verdiğimiz (eskiden İstasyon Caddesi denilen, şimdiki) İsmet Paşa Caddesi'nin doğusundan başlayan ve Belediyenin kuzeyinde, Belediye İş hanı binasına kadar devam eden Büyük caddenin (İsmet Paşa Caddesi) özellikle batısında olmak

üzere, her iki yakasında yoğun olarak yer alırlar. Bunun dışında Uşak-İzmir, Uşak-Ankara yolu üzerinde Karayolları 23. Bölge Müdürlüğü, YSE ve Köy Hizmetleri, Tarım İİ Müdürlüğü Tarımsal Araştırmalar Müdürlüğü, Otogar Müdürlüğü, Meteoroloji Müdürlüğü, Bölge Trafik Müdürlüğü gibi idari binalar yer yer serpiştirilmiş halde yer alırlar. Devlet Su İşleri Müdürlüğü ise Ulubey yolu üzerinde, Bölme Köyü yakınlarında yer almaktadır.

Cumhuriyet Mahallesiindeki Askerlik Şubesi ise; Egemenlik Caddesiyle Tren İstasyonu karşısında keşişen Şeref Caddesi üzerinde yer almaktadır. Askerlik şubesinden başka güvenlik ve emniyetle ilgili diğerk yapılar Nuri Şeker Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Uşak'ta valilik (vilayet) binası Kurtuluş Mahallesi'nde İsmet Paşa Caddesi üzerindedir. Valiliğın güneyinde Adliye Sarayı ve Orman İşletme Müdürlüğü binaları yer alır. Valiliğın batısında ise Milli Eğitim il müdürlüğü binası, Uşak Lisesi ve Uşak Endüstri Meslek ve Teknik Lisesi binaları yer alır. Vilayet Binasının kuzeyinde yani ön (giriş) cephesinde yer alan "Kent Meydanı" çok güzel bir peyzaja sahip olup içersinde Atatürk'ün heykeli yer alır (kaide yüksekliğı ile birlikte heykelin yüksekliğı 5 metredir). Kent meydanının doğusunda İsmet Paşa Caddesi ve yüksek binalar yer alır. Bu binaların çoğunluğu ticari işyeri ve bürolardır. Kent meydanının kuzeyinde ise Maliye ve Defterdarlık bulunur.

Defterdarlığın kuzeyinde Postane (PTT), Türk Telekom binaları ve Ziraat Bankası yan yana sıralanmışlardır. İsmet Paşa Caddesinin sona erdiğı Ulu Caminin hemen karşısında Belediye hizmet binası yer alır. Belediye sarayının şekli "U" şeklinde ve ana giriş üç katlı olup;diğerk binalar ise zeminden sonra tek katlıdır.Belediye Başkanı, Belediye Encümeni Fen İşleri Müdürlüğü, İmar Müdürlüğü, Zabıta Müdürlüğü, Emlak Müdürlüğü Sular İdaresi vb. birimler Belediye Sarayının çeşitli katlarında yer almışlardır. Belediye Sarayının zemin katında 20 kadar dükkan ve mağaza türü ticâri işletme yer almaktadır. Belediye bu dükkanları kira karşılığında özel şahıslara tahsis etmiştir.

Belediye Sarayının kuzeyindeki Belediye Parkının kuzeyinde yer alan Belediye Merkezinde (iş hanında) Tapu Kadastro Müdürlüğü, Aşevi, Belediye toplu Konut İdaresi, İnşaat Mühendisleri Odası gibi birimler yanında çok sayıda ticari işletme de yer almaktadır. Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. (TEDAŞ) işletme binası ise Belediye iş hanının batısında Yılancıoğlu İş Merkezinde yer alır .

Yukarıdaki resmi - idari binaların dışında her mahallede muhtarlıklar vardır. Müftülük Özdemir Mahallesinde, Sosyal Sigortalar Kurumu Cumhuriyet Mahallesinde, Türk Telekom bakım İkmal müdürlüğü Fevzi Çakmak Mahallesinde, Beden Terbiyesi İİ Müdürlüğü Kurtuluş mahallesinde,Toprak Su Müdürlüğü de Ünalın Mahallesinde dağınık olarak bulunan idari merkezlerdir.

2.1.2 Ticaret İşlevi

Günümüzde Uşak'ta ticaret işlevi çok canlıdır. Gerek yurt içi, gerekse yurtdışında ticaret potansiyeli giderek artmaktadır. 61.609 kişilik çalışan nüfus içersinde 7.468 (%12) bir ticaret sahibi veya ticari işyerinde çalışan personel konumundadır (DİE 1990). 1995 yılında Uşak Belediyesinin 16 mahallede yaptığı (1997 yılına kadar 16 mahalle vardı) numarotaj çalışmaları sonunda, ticari ve sanayi ile ilgili 8038 adet işyeri iş yeri tespit edilmiştir. Bu rakam 1998 yılı itibariyle 8.897 işyerine ulaşmıştır. Bunun da 8.181 tanesi ticari işyerlerini meydana getirmektedir. Bunun 584 tanesi küçük, 153'ü de büyük sanayi tesisi (fabrika) olmak üzere 737'si endüstri tesisi olduğuna göre, 7301 tanesi ticarethaneleri oluşurmaktadır (Tablo 1).

Uşak'taki 7.301 ticari işletmenin 3600 tanesi (%49,3) perakende ticaret, 950 tanesi toptan ticaret (%13,0), 21 tanesi banka, sigorta ve finans kurumları, 2731 tanesi de %37,4 kişisel büro ve mesleki hizmet birimlerinden oluşmuştur.

Tablo 1 Uşak'ın ticari işyeri sayıları (1998)

Ticaret Türü	İşyeri Sayısı	Oran (%)
Perakende Ticaret	3.600	49,3
Toptan Ticaret	950	13,0
Banka-Finans Kurumu	21	0,3
Kişisel büro ve mesleki hizmetler	2.731	37,4
TOPLAM	7.301	100

Perakende ticaret kapsamındaki işyerleri ; bakkallar, marketler, manavlar, manifatura, tuhafiye, züccaciye, konfeksiyon, kundura, halı, mobilya, kırtasiye, kuyumcu ve dayanıklı tüketim malzemesi vb. satan dükkanlar ile kişisel büro ve meslek  hizmetlerin işyerleri terziler,marangozlar, demirciler, muhasebeciler, doktorlar, avukat, mühendislik-müşavirlik büroları, tamirciler, kuaför ve berberler, fotoğrafçılar vb. ticar  işletmelerin çoğunluğunu oluştururlar 6331 işyeri (%86.7) .

Uşak'ta banka sayısı 15 olup bunun yanında bir finans kurumu (döviz bürosu) beş tane de sigorta şirketi vardır. Nüfusu 100.000'in üstündeki bir kent için bu sayıda bankanın varlığı yetersiz kabul edilebilir. Ancak bankaların yıllık ticari hedeflerini yakalamış ve yüksek oranda kredi kullandırmış olmaları Bankacılık sektörünün de canlı olduğunu gösterir.

2.1.3 İş ve Ticaret Merkezi İşlevi

İ  Batı Anadolu eşiği üzerinde yer alan Uşak'ta ekonomik olarak iç piyasa faaliyetlerine tacir, esnaf ve sanatkarlar yön vermektedir. Uşak yakın çevresi için (Gediz, Simav, Dumlupınar,  ivril,  al, S ller, Kula Selendi vb.) olduğu kadar uzak mesafeler için de canlı bir alışveriş merkezidir. Üretim (istihsal) olarak daha çok sanayi mamullerine dayanan Uşak endüstrisinin malları olan başta elbiselik zig deri, pamuklu dokuma mamulleri, fayans, mısır nişastası, peluş battaniye, kilim, halı şeker vs. başta İstanbul, İzmir, Konya, Gaziantep, Kayseri, Ankara ve diğer illerimize satılmaktadır. Uşak diğer illerimizden daha çok gıda maddesi ve makine ve yedek parça satın almaktadır. Kent merkezinde 12 işyerinin devamlı olarak faaliyet gösterdiği Uşak hal binasına Antalya, Mersin, Adana, Salihli, Turgutlu gibi il ve ilçelerden %95 oranında yaş sebze ve meyve gelmekte ve halka sunulmaktadır. Uşak yaş sebze ve meyve halinde 1995 yılında yapılan satışların tutarı 44.105.000.000 TL (1995 birim fiyatlarıyla) olup, Uşak Belediyesi satışlarından 3.604.150.500. TL gelir elde etmiştir.

Uşak'ta 5590 sayılı kanuna göre kurulan Ticaret ve Sanayi Odasının kuruluş tarihi Cumhuriyetle yaşıttır; yani 1923 yılında kurulmuştur. Uşak Merkez Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı 2693  ye bulunmaktadır.Bu odaların 20 tanesi merkez ilçede yer almakta olup, bu odalara kayıtlı 8509  ye mevcuttur. Uşak'ta ticaretin canlanmasında kooperatiflerin de rolü büyüktür. Merkez ilçe de 106 adet kooperatif faaliyet göstermektedir. Bunlardan 86 tanesi konut yapı kooperatifi, 9 tanesi tüketim kooperatifi, 4 tanesi motorlu taşıyıcılar kooperatifi, 4 tanesi küçük sanat ve sanayi sitesi, kooperatif, 3 tanesi temin tevzi kooperatifi, 1 tanesi esnaf ve sanatkarlar kredi kefalet kooperatifidir.

Uşak'ta 1997 yılında 1.263 ticari amaçlı şirket yer alıyordu. Ticaretin gelişmesine paralel olarak şirketlerin hem sayısı artmakta, hem de büyükmektedir. Örneğın; 01.01.1996 ile 01.08.1996 tarihleri arasında 7 aylık dönemde Uşak'ta 6'sı Anonim, 103'ü Limited olmak üzere 109 şirket kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. Genel olarak şirketlerin adları ve sayıları şöyledir: Anonim şirket 40, Limited şirket 1.099, Kollektif şirket 24, toplam 1263'tür.

Uşak'ta 1996 yılı itibariyle devletin tüm gelirleri 4,227,200,000,000 TL'yi bulurken, kamu kuruluşu harcamaları ise 452,915,000,000 TL olarak gerçekleşmiştir. Uşak ta dış ticaret ise son 15-20 yıl içinde giderek artmıştır. Özellikle 24 Ocak kararlarıyla banka ve faiz işlemlerinin düzene girmesi,döviz alım ve satımının serbest bırakılması bu artışın temel nedenlerindendir. İhracata konu olan bu malların sektörel bazda dağılımı şöyledir (1994): İplik %10, Battaniye %24, Deri %44, diğerleri %22.

UGİAD (Uşak Genç İşadamları Derneğı) 1997 yılı Raporunda, Uşak Dış Ticareti hakkında, şu bilgiler yer almaktadır: 1997 yılında yaklaşık 158.926.678 milyon dolarlık ithalat, 125.895.179 milyon dolarlık da ihracat gerçekleşmiştir. Ancak Uşak'ta Deri sektöründeki ithalat potansiyelinin bu rakamların çok üstündedir. Ne var ki, 1997 yılına kadar 3. sınıf gümrük olarak kalan Uşak Gümrük Müdürlüğü ithalat ve ihracatta söz sahibi olamamıştır. 1997'de Uşak Gümrüğü 1. sınıf gümrük statüsüne getirilmiştir. Ayrıca, 30.06.1998 tarihinde hizmete açılan Uşak Havaalanı da bundan sonra Uşak'ın dış ticaretinde 1. derece rol oynaması beklenmektedir.

Uşak'ta ticari işlevi olan müesseselerin çoğı Nuri şeker Caddesi, Cumhuriyet Caddesi, Mimar Sinan Caddesi üzerinde veya yakınlarında toplanmışlardır. Örneğın bankaların hemen hemen tamamı İsmet Paşa Caddesi üzerinde yer alırken, manifaturacılar belediye çevresinde, İsmet Paşa Caddesi, İslice Mahallesi, Köme ve Özdemir Mahallerine kadar, Nuri şeker Caddesi, Cumhuriyet ve Mimar Sinan Caddeleri, gıda maddeleri satanlar Zahir Pazarı, Belediye Hali ve Ankara asfaltı üzeri, Nuri şeker Caddesi, Balık Pazarı çevresinde, bakkallar ve marketler hemen ve bütün mahallelerde, lokantalar İsmet Paşa ,Mimar Sinan Avcılar Ulubey yolu ve Nuri şeker caddelerinde, pastaneler İsmet Paşa Caddesi ve çevresinde, yaş sebze-meyve komisyoncuları Belediye Halinde,derici ve tabaklar Tabakhane ve çevresinde, hayvan tacirleri, kasaplar şehir merkezi ve çevresinde, Belediye işhanında, un ve yağ satıcıları Zahir Pazarı, inşaat malzemesi satıcıları Garaj çevresinde kiremit ve tuğlacılar Avcılar Uluyolu üzerinde; züccaciyeciler ve beyaz eşya satanlar, Nuri şeker, İsmet Paşa Caddesi, Mimar Sinan Cumhuriyet Caddesinde, kırtasiye ve kitap evleri İsmet Paşa Caddesi ve çevresinde, halı kilim battaniye satıcıları Belediye çevresi İslice ve Kurtuluş Mahallelerinin çarşısında yer almaktadırlar.

2.1.4 Sanayi İşlevi

Uşak; Türkiye'nin sanayileşme ve ekonomik (iktisadi) atılımlarını kendi özkaynakları ve girişimciliğı ile daha 1900'lü yıllarının başında başlatabilen ender kentlerinden birisidir. 19. yüzyılda yabancı sermayeli Osmanlı Bankası, o zamanki vilayetlerin pek çoğunda şube ve birimlerini oluşturmadan önce, o dönemde henüz birer kaza merkezleri olan Uşak ve Alaşehir'de şube açmıştır.

Uşak'ta sanayileşme, işsizlik sorununu büyük ölçüde çözmüştür. 1990 yılında, merkez ilçede, son hafta bir işte çalışan 51.343 kişiden 11.819 kişisi doğrudan sanayi sektöründe çalışmaktadır. Sanayiye destekleyen yan sektörlerde çalışan nüfusla birlikte kentte istihdam oranı 25.000 kişidir. Bu da tüm çalışanların %48,6'sını oluşturmaktadır. Uşak'ta sanayileşmede halı ve

kilimcilik önemli rol oynamıştır. Bölgede bu sektörde dış pazara yönelik üretimin gelişmesi halı dokumacılığında kullanılan girdilere talebi artırıyordu. Girdilerin bir bölümü il dışından getiriliyor, bir bölümü ise geleneksel yöntemlerle ilde üretiliyordu. Bu durum fabrika kurmaya yönlendiren en önemli faktörlerden biri olmuştur. İlk olarak 1905 yılında Bıçakçızade Biraderler ve Mehmet Zeki Kumpanyası iplik fabrikasını açmışlardır. Bundan sonra 1910 yılında Hamamzadeler ve Şürekası iplik ve şayak fabrikası ile Yılcıncızade Biraderler ve Şürekası şayak fabrikası adıyla iki fabrika daha açılmıştır. 1913 yılında yapılan sanayi sayımı sonuçlarına göre, Anadolu’da yün ipliği üreten ve dokumacılık yapan 13 kuruluşun 3 tanesi Uşak’ta bulunuyordu. Bütün Osmanlı Devleti içerisinde 13 tane olan dokuma fabrikası sayısının %23’ünün (3 adet) Uşak’ta bulunması; Uşak’ta sanayiye verilen önemi ve Uşaklıların girişimciliğini daha iyi ortaya koymaktadır. Uşak’ta münferid olarak faaliyet gösteren ve dağınık bir durumda bulunan tüccarlar ve sanayiciler 1923 yılında Uşak Ticaret ve Sanayi Odasının kurulması ile bir çatı altında toplandılar.

Türkiye’nin ilk iki şeker fabrikasından biri olan Uşak Şeker Fabrikasının temelleri 6.10.1925’te atılmış; 1926 Ekim’inde işletmeye açılması öngörülmüştür. Ancak açılış iki aylık gecikme ile 10.12.1926’da gerçekleşmiştir. Alpulu Şeker Fabrikası ise 26.11.1926 tarihinde açılmıştır. Tamamen özel sektörün çabalarıyla kurulan Uşak Şeker Fabrikası 1926’da 1.262 ton pancar işleyip, 114 ton şeker üretmiştir. 1982’de 1.435 kişinin çalıştığı fabrikada 330.000 ton pancar işlenmiş, 37.400 tonu kristal, 6.500 tonu küp şeker olmak ere toplam 43 ton şeker üretilmiştir.

1996 yılı sonunda Uşak Şeker Fabrikasında 950 kişi istihdam edilmekteydi. 1500 ton/gün şeker pancarı işleme kapasitesi olan Uşak Şeker Fabrikası 1996-1997 döneminde şeker üretimi 30.540 ton olarak gerçekleşmiştir. 1997 yılı başında Uşak’ta 49 dalda üretim yapan 604 fabrika ve işyerinde 27.199 kişi çalışmakta idi. Çalıştırdığı işçi sayısına göre ilk beş sektör şunlardır: Halı ve kilim (10.750 kişi), battaniye ve trikotaj (5.500 kişi), deri (3.750 kişi), pamuklu dokuma (3.000 kişi), şeker (950 kişi).

Görüldüğü gibi, en önemli endüstri kolu halı, kilim ve battaniye endüstrisidir. Uşak’ta endüstrinin yoğunlaştığı alanlar yakın zamana kadar şehir merkezinin doğusunda kalan zahire pazarının hemen çevresinde başlıyordu. Yapımı hızla tamamlanan Uşak Organize Sanayi Bölgesi, Uşak Deri Organize Bölgesi ve 1 Eylül Küçük Sanayi Sitesi sayesinde fabrikalar ve atölyeler kısmen de olsa şehir dışına doğru yer değiştirmişlerdir.

1981 yılı ortalarına kadar kalkınmada 2. derece öncelikli yöreler arasında yer alan Uşak’ta, bu tarihten sonra sanayi hızla gelişmiş ve bu parlak düzeye ulaşmıştır. Uşak’ta sulanabilir tarım arazilerinin azlığı tarımı zorlaştırdığından insanlar daha çok imalat endüstrisine yönelmişlerdir. Yukarıda değinildiği gibi, Uşak’ta sanayi yerel kaynakların aktif olarak kullanımı ile gerçekleşmiştir;devletin katkısı ise çok azdır.

Uşak sanayisinde en önemli iki sektör tekstil ve dericilik sektörleridir. Tekstil şehrin doğusunda Durak ve Sarayaltı Mahallelerinin birleştiği eksen üzerinde yoğunlaşmıştır. Organize sanayi bölgesi açılınca orada da tekstil fabrikaları açılmıştır. Tekstil sektöründe üretilen tülbent (400 milyon m/yıl) idrofil gazlıbez (100 milyon m/yıl) ve kaput bezinden (100 milyon m/yıl) yıllık 3.500.000.000.000TL (1995 yılı rakamlarıyla 75.000.000\$) gelir sağlamıştır.

Uşak merkezinde ve köylerinde zengin maden rezervleri yoktur. En zengin rezerv Merkez Karaçayır Köyü'ndeki 800.000 ton rezervli Kaolen'dir. Aşağı Eğlence Köyü'ndeki 42.900 tonluk talk yatakları, Fakılı Köyü'ndeki 510 tonluk Uranyum mineralleri ile İlyaslı Köyü'ndeki Kömür belli başlı madenlerdendir. Buradaki kömür madeninin ekonomik değeri yoktur. Uşak maden endüstrisi yönüyle canlı bir yapı göstermemekle birlikte 1997 yılında bu sektörde çalışanların sayısı 57'ye ulaşmıştır. Bu sayı; sanayide çalışan nüfusun (11.819) ancak %0,45'ini oluştırmaktadır. Çok az gelişen bu endüstri kolunda mermer, zımpara, alüminyum sülfat gelişme gösteren madenlerdendir.

2.1.5. Sosyo - Kültürel İşlev

Sosyo-kültürel işlev kapsamı içersinde, kentteki sosyo-kültürel kurumlar ve yer aldığı alanlar ve onların sosyo-kültürel faaliyetlerine değinilmektedir. Bu anlamda, resmi kurumlar hariç, sosyal donatım alanları, sağlık, ibadet ve spor aktivitelerin gerçekleştiği alanları ve faaliyetleri ele alınmaktadır.

Uşak'taki Cumhuriyet sonrasında bugünkü ilköğretim okulu düzeyinde eğitim- ğretim veren kurumların başında 1899 yılında Uşak'ta "Gülşen-i Marifet" adıyla açılan ve 1926 yılına kadar aynı adı taşıyan, 1926-1928 yılları arasında "2 Numaralı Erkek Mektebi" adını alan, 1928'den 1997'ye kadar da "Aybey İlkokulu" olarak adını sürdüren okul gelmektedir. 14 Eylül 1914 tarihinde eğitim ve öğretime başlayan Uşak İdadi Mektebi Yunan işgali sırasında kapanmıştır. Bu okul daha sonra Uşak'ın Yunan işgalinden kurtulduğu sene tekrar a ıldı ve 1923'de bir ders yılı içerisinde "Uşak Lisesi" adını aldı.

Uşak'ta 1997-1998  ğretim yılında yüksek öğretimle birlikte toplam  ğrenci sayısı 32.980'e ulaşmıştır. 1056 derslikte devam eden eğitim ve  ğretim faaliyetlerinin önemli bir kısmını da özel okullar ve dershaneler üstlenmiştir. Stat Caddesi  zerindeki 3 katlı Kütüphane (350 kişilik) ile Doğan Caddesi  zerindeki 1968 yılında açılan Uşak Arkeoloji Müzesi, Uşaklılar için kültürel değeri yanında verdiği hizmetlerinin büyüklüğü ile de çok önemli yapıtlardır. Uşak Müzesi, 1996 yılında K run Hazinelelerinin yurt dışından tekrar geri getirilmesi ve Uşak Müzesinde sergilenmeye başlaması ile ayrı bir önem kazanmıştır. Uşak Müzesinde  oğunluğu Bizans ve Roma Dönemlerine ait 10.000'den fazla eser sergilenmektedir. 1 Eylül 1978 tarihinde "Atatürk ve Etnografya Müzesi" olarak hizmete açılan ikinci müze binası Mustafa Kemal Paşa'nın 1922 de Uşak'a geldiğinde kaldığı, bunun yanında Yunan Başkomutanı Trikopolis'in (G ğem köyünde Türk askerleri tarafından 2 Eylül 1922 de esir alınmıştır) 2 Eylül 1922 günü Atatürk' n huzuruna getirildiği binadır. Bu bina da Paşa Caddesi  zerindedir. Müzeler Pazartesi günleri hariç her gün ziyarete açıktır.

Uşak'ta 325 yataklı Devlet Hastanesi, Sağlık Meslek Lisesi, Uşak Sağlık Meslek Yüksek Okulu, Verem Savaş Dispanseri,  evre ve Halk Sağlığı Laboratuvarı, ana  ocuk sağlığı ve aile planlaması merkezi ile 1 No'lu Sağlık Ocağı Egemenlik Caddesinin D rt ylla birleşen kısmının güney batısında yer alırlar. Burada adeta tam bir sağlık Kompleksi oluşmuştur. Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) ile SSK Hastanesi ise Cumhuriyet Mahallesinde 2. Sigorta sokak üzerinde yer alırlar. Burada Sigorta Hastanesinin lojmanları da yer alır .Diğer beş sağlık ocağı kentin değişik semtlerinde serpişmiş durumdadır. 1997 yılında Uşak Devlet Hastanesinde 17.408 kişi hastaneye yatarak tedavi görmüş, SSK Hastanesinde 8.229,  zel  ztan Sağlık Hastanesinde ise 846 kişi yatarak tedavi g rm ştir. Aynı yıl (1997) Uşak merkez ilçesinde 19.236 kişi hasta olarak sağlık merkezlerine sevk edilmiştir.

Uşak'ta dini yapıların tarihi çok eskidir. Belediye Hizmet binasının kuzeyinde yer alan Ulu Cami (Hicri 822, Miladi 1419) Germiyanoglu Beyliği döneminden kalmazdır. Burma Cami, Ulu Camiden 100 sene sonra yapılmış olup, Ulu Caminin doğusunda yer alır. Uşak'taki diğer önemli ve tarihi değeri olan camiler şunlardır: Kurşunlu Cami , Kargıcı Cami, Hacı Efe Cami, Sümbüllü Cami, Mutaş Camii, Yamanlarlı Camii, Keleter Cami, Alaa Cami, Karaağaç Cami, Zincirci Cami en geniş alanlı olan Belediye Cami, Nur cami, Yılcı Cami, Deveci cami, Cinibiz cami, akaloz cami, şeker Fabrikası Cami, 1 Eylül Sanayi Sitesi Camii. 1998 yılı itibariyle Uşak'ta 178 adet cami vardır.

Uşak kent merkezindeki spor sahaları şunlardır: Atatürk kapalı spor salonu, 1 Eylül Stadı ile şehitler Futbol Sahası, evre Köyü Futbol Sahası, Bozkuş Köyü Futbol Sahası, Kaşbelen ve Bölme Köyü Futbol Sahaları. Uşak Merkez İlçede futbol ile birlikte, binicilik, cirit gibi spor kulüplerinden 24 tanesi faaliyettedir. İl genelinde 196'sı bayan, 2342'si erkek olmak üzere toplam 2538 lisanslı sporcu vardır. Atıcılık, bılardo, futbol, güreş, halter, basketbol, teakwando, boks, voleybol gibi spor dallarında 788 antrenör de görev yapmaktadır. Kentte spor faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı yerlerin başında Kurtuluş Mahallesinde 1 Eylül Stadı evresi gelmektedir. Beden Terbiyesi İl Müdürlüğü de burada yer almaktadır.

Uşak'ta yeşil alanlar (parklar, çocuklar için oyun bahçeleri) giderek artmaktadır. Bunlar arasında önemli olanları şunlardır: Ilıcak Subaşı Parkı, Memur Evleri Parkı, Tiritoğlu Parkı, Belediye Parkı, Uşak Kent Meydanı Parkı, Egemenlik Parkı, Atatürk Parkı okkoşlar Dinlenme ve Mesire Parkı, inge Parkı, Yeni Otogar Parkı, Kadir Uysal Parkı önemli dinlenme ve oyun alanlarını oluşturmaktadır.

Atatürk parkında bir kültür sitesi yapılmaktadır. (1999) 8400 m² açık, 960m² kapalı alana sahip olan bu sitede başta oda tiyatrosu olmak üzere sinema, panel, sempozyum gibi her türlü sosyal ve kültürel etkinlik yapılabilecektir. Uşak'ta en geniş yeşil alan Elmalıdere Mahallesiinin kuzeyindeki Akse amlığıdır. Uşak halkının çok az masrafla piknik yapabildiği bu alan 70 hektar alana sahip olup kızılçam serisi ormanlardan meydana gelmiştir. Bu amlıkta Eylül ayı sonuna kadar mesire yapılabilmektedir. Kente 15 km uzaklıkta Gğem amlığı, 5 km uzaklıkta ise Kalfa Koruluğu da önemli yeşil alanlardandır. Belediye fidan dikme, taşıma ve sökme amaçlı bir araç satın almıştır. Ayrıca Ilıcak Subaşı'nda 9 dönüm üzerine bir fidanlık (sera) kurularak 28 tür ss bitkisi üretimine başlanmıştır.

Uşak'ta son yıllarda kültürel etkinliklerin sayısı giderek artmıştır. Bu konuda Belediye yetkililerinin halkın istekleri doğrultusundaki girişimleri çok büyük netice vermektedir. İlki 1995 yılında gerçekleştirilen ve 2003'te 9.su yapılan "Kurtuluş Haftası" etkinlikleri çerçevesinde konserler, şiir dinletileri, tiyatro ve halkoyunları (folklor) ile futbol karşılaşması, cirit ve bisiklet yarışı gibi sportif ve kültürel etkinlikler yapılmakta, konferanslar ve bilimsel paneller düzenlemektedir. Uşak'ta her yıl düzenlenen ve geleneksel hale gelen "Kurtuluş Haftası" etkinlikleri 30-31 Ağustos, 1 Eylül tarihlerinde gerçekleştirilmektedir.

Bu etkinliklerde Kültür Bakanlığı Devlet sanatçıları ile tanınmış sanatçılar, yöredeki ozanlar (aşıklar) konserler vermektedirler. Kentte Zafer sineması ve Kent sineması olmak üzere iki sinema salonu vardır. Konferans salonu ise 1 adet olup, Uşak kütüphanesinin yanındadır. Kültür sarayının 1999 yılı sonunda bitmesi ile konferans salonu, tiyatro salonu spor ve sergi salonları hizmete girmiştir. Kentteki yardım dernekleri (Kızılay, ocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu, Yardım Sevenler Derneği, Aşevi, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakfı, özel vakıflar, siyasi parti örgütleri, mesleki oda ve dernekler sosyo-kültürel alanlarda faaliyet gösteren

kuruluşların başında gelirler. Aşevinde her gün yoksullara ve kimsesizlere yiyecek yardımı yapılır. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakfı fakirlere tedavi yardımı, eğitim öğretim yardımı (burs) gibi hizmetler verirler. Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü de yetiştirme yurdunda kimsesiz çocukların bakım, eğitim, barınma gibi ihtiyaçlarını karşılar.

2.1.6. Turizm İşlevi

Uşak gerek tarihi varlıklarının zenginliği, gerekse doğal güzelliklerinin fazlalığına rağmen turizm işlevi olarak yeterli bir düzeye henüz ulaşamamıştır. Bunun en büyük nedeni, bu sahada sahip olunan değerlerin yeterince tanınmaması ve bu sahada yeterince yatırımın yapılmamış olmasıdır. Tarihi anıtları, şifalı suları, zengin tarihi yapıları ve arkeolojik alanları ile Uşak kısa zamanda bugünkünden daha iyi düzeye ulaşabilecek turizm kapasitesine sahiptir. Turizm alanında devletin yanında özel sektörün de yenilikçi bir yol izleyerek, projeler geliştirmesi zorunludur.

2000 yılı itibariyle Turizm işletme belgeli 5, Turizm yatırım belgeli 2, belediye belgeli 6 olmak üzere toplam 13 belgeli otel bulunan Uşak'ta yatak kapasitesi 639 yataktır. Nitelsiz belgeli otellerin sayısı 12 olup, bunların yatak kapasitesi ise 3.349'dur. İşletme belgeli tesislerdeki yatak kapasitesi 264 olup bu oran ülke kapasitesinin %27'sidir.

3. KONUT ALANLARI

3.1. İlk Kuruluş Yeri

Uşak'ta ilk yerleşme yeri bugünkü kentin 9 km. kadar batısında bulunmaktaydı. Bugün Uşak'ın ilk kurulduğu yerde Hacıkadem köyü vardır. Hacıkadem köyünün eski adı "Mende" idi. Uşak ve çevresinin Mende Köyü'nden bugünkü Uşak'a taşınması 13. Yüzyıla dayanır. Mende köyü bu tarihte Selçuklu Türklerinin hakimiyetinde olup, Selçukluların Mende Beyi olan Ey-Beg ve oğulları ile kalabalık bir Türkmen grubu Mende köyünde yerleşmişlerdir. Mende Köyü Lidyalılar zamanından beri (MÖ 670-547) tarihi Kral Yolu üzerinde önemli bir ticari fonksiyona sahip olduğundan kısa sürede gelişerek büyük bir kasaba haline geldi. Aktif ticari hayatın sürgit devam etmesi nedeniyle Mende ve çevresinde nüfus fazlalaştı. Mende Beyi oğluna, bugünkü Uşak kenti içersinde akmakta olan Dokuzsele Çayının kuzey kenarında bir çiftlik ve mandıra yaparak oraya yerleşmesini emretti. İşte 13. Yüzyılda Uşak Kenti bugünkü Aybey mahallesinde (Eski adı Ey-Beg) kuruldu.

13. Yüzyıldan sonra Uşak giderek her gelişti ve Dokuzsele çayının her iki yakasına yayıldı. Mende'ye göre daha verimli bir araziye sahip olan bu yeni yerleşmeye "Uşak" ya da "Uşşak" denildi. Uşak bu yönüyle Mende'nin fonksiyonlarını devraldı. Mende küçülürken Uşak durmadan gelişti. Selçuklular şehri korumak için şehri kaleyle çevirdiler. Aynı dönemde Uşak'ta bayındırlık faaliyetlerinin gelişmesi sonucu üç adet köprü iki adet de han inşa ettiler. (Bugün kale dışında bunların hepsi mevcuttur). Uşak Germiyanogulları Beyliği döneminde (1302-1408) bir kaza merkezidir. Bu dönemde Uşak alansal olarak güneye ve güneybatıya doğru genişledi. Tutsak'ın tespitlerine göre 16. Yüzyılda Kütahya'nın bir kazası olan Uşak'ta 11 mahalle ve 441 hane bulunmaktaydı. Bu mahallelerin en büyüğü Cami Mahallesi, en küçüğü ise Selman Fakı Mahallesi'dir. Uşak'taki bu mahalleler 17., 18. ve 19. Yüzyıllarda sayısal olarak aynı kalsa da alansal olarak büyüdüler. Kentte yaşayan Müslüman halk hemen hemen bütün mahallelere ya yılmış durumdaydı. Buna karşın Gayr-ı Müslim (Hristiyan, Yahudi vb) unsurlar ise daha çok iki mahallede yoğunlaşmış idi. Gayr-ı Müslim halkın yoğunlaştığı iki mahalleden birincisi Kemalöz

Mahallesi (o zamanki adı, "Gavur Mahallesi" idi), ikincisi ise Ünalın Mahallesi (Hacı Hasan Mahallesi)dir. 1928'de Uşak şehir merkezinde 11 mahalle vardır.

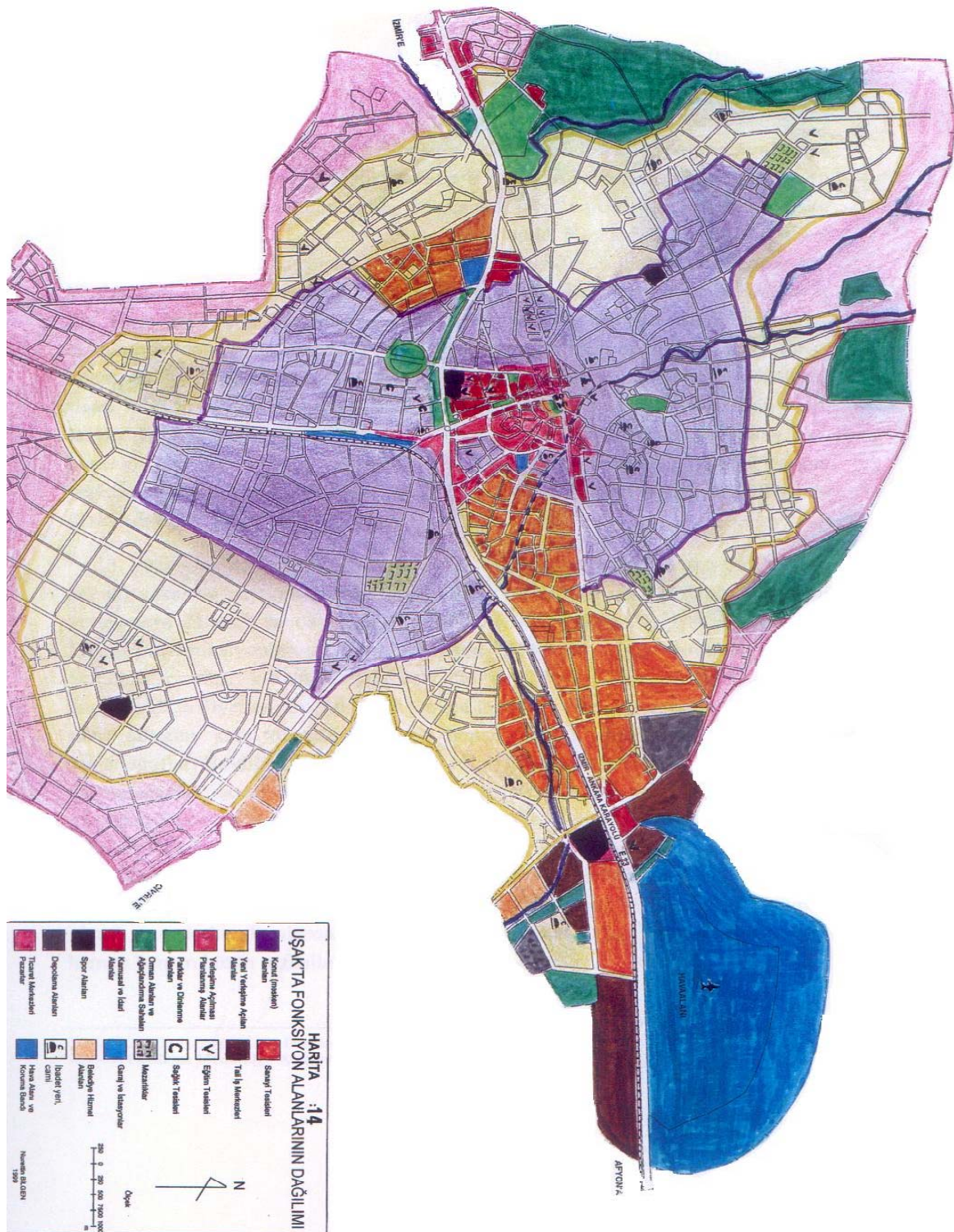
Bu mahallelerden Durak Mahallesi (Hamidiye-Yörükler Mahallesi)ne II. Abdülhamit zamanında, Anadolu'nun doğusundan getirilen Türkmen ve Yörük aşiretleri iskân edilmiştir. Uşak'ta 1928'den sonra kent doğuya ve güneydoğuya doğru genişleme eğilimi göstermiştir. Uşak'taki 11 mahalleye ilave olarak Sarayaltı Mahallesi ve Fevzi Çakmak Mahallesi adıyla iki yeni mahalle daha kurulmuştur. 1973'e kadar Uşak'ta 14 (Kalfa mahallesi ile birlikte), 1974-1997 arasında ise 16 mahalle bulunuyordu. Elmalidere, Cumhuriyet ve Atatürk mahalleleri sonradan kurulmuştur. 1997 yılında kurulan Fatih, Mehmet Akif Ersoy ve Dikilitaş mahalleleri ile mahalle sayısı 19'a ulaşmıştır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada Uşak örneğinde kentsel alan kullanımı ve kentsel işlevler belirli bir süreç içerisinde ortaya konmuştur. Araştırmada özellikle 1999 yılındaki doktora tez çalışmalarım ile birlikte yeni bilgi ve gözlemlerim birlikte ortaya konmuştur. Uşak Ege bölgesinde kendi öz sermayesiyle kalkınan tek ilimiz değildir. Bu bağlamda bundan sonraki araştırmalarda Denizli ve Manisa örnekleri de benzer yönleriyle ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Atalay İbrahim (2000) *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Baykara Tuncer (1998) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara.
- Capital (1995) *Aylık Ekonomi Dergisi*, Sayı 4, İstanbul.
- Darkot Besim ve Metin Tuncel (1998) *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No 99, İstanbul.
- DİE (1998) *1997 Genel nüfus Tespiti Sonuçları*, Ankara.
- DİE (2002) *2000 Genel nüfus Tespiti Sonuçları*, Ankara.
- DPT (1982) *Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelendirilmesi*, DPT Yayınları, No 1806, Ankara.
- Doğanay Hayati (1994) *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yayını, No 39, Erzurum.
- Evliya Çelebi (1990) *Seyahatname, Anadolu-Musul ,Hicaz Bölümü*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Özav Lütfi, Kara Hasan (1998) *Cumhuriyetin 75. Yılında Uşak*, Uşak Valiliği, Uşak.
- Tunçdilek, Necdet (1986) *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü, Yayınları, No 4, İstanbul.
- Tümertekin, Erol (1973) *Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar*, İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No: 72, İstanbul.
- Tümer, Haşım (1971) *Uşak Tarihi*, Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Yayını, No 14, Uşak.

Kent Planlanması ve GAP'ta Kent Planlamasına İlişkin Yaklaşımlar

Yakup BULUT

Yrd. Doç. Dr., MKÜ, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Hatay

1. GİRİş

Türkiye’de 1950’lerde başlayan ve bugün de hızlılığını sürdüren bir kentleşme süreci yaşanmaktadır. Bu süreç yaşanırken kentsel mekanların yaşanabilirliği açısından alınan önlemlerin de hızlı olması ve hayata geçmesi gerekir. Kentsel nüfusu artıran bir çok etmenler (göç, iş sahaları vs.) aynı zamanda yeni yerleşim alanlarını da ortaya çıkarmaktadır. Yerleşim sorunu ise “arsa”, “toprak faktörü” ve “kent planlaması” ile birlikte ele alınması gereken bir husustur. Çünkü yerleşim sorunu ile birlikte kentlerin alt yapıları, konut, ulaşım, yerleşim düzenleri, yeşil alanları, sanayi bölgeleri, eğitim ve kültür mekanları, kısacası kentle ilgili hemen her şey gündeme gelmektedir. Bu açıdan kent planlaması ekip çalışmasını gerektiren, çok yönlü ve farklı disiplinlerin elde ettiği sonuçlardan yararlanan bir sanat ve çalışma alanı olmuştur. Bu çerçevede geleceğin yaşam merkezli kültürünü oluşturmada yeni kent planlama teorileri ve pratiklerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu gelişme sürecinde teknolojik imkanlardan yararlanmak ve bu çerçevede kent coğrafi bilgi sistemleri, kent tasarım sistemleri kurmak ve sağlıklı kent planlarını oluşturmak lazımdır. Kent planlaması, kentle ilgili çok yönlü ilişkileri kapsadığı için üretilen politikalar ve planlama stratejileri, kentsel büyüme dinamikleri bağlamında irdelenmesi gerekmektedir. Ülkemizde, Cumhuriyetten buyana, kent planlaması ve kentlerin yaşanabilirliği sürekli gündemde yer alan bir konu olmuştur.

Bu çalışmada **öncelikle** literatür bilgiler çerçevesinde kent planlama kavramı, kent planlamanın amacı, süreci, yasal araçları, kent planlamasını işlevsiz ve işlevli kılacak etmenlere yer verilmektedir. **İkinci olarak** GAP kapsamındaki illerde yapılan anket çalışmasından elde edilen bulgular değerlendirilmektedir. **Sonuç olarak** teorik bilgiler ve uygulama sonuçları birlikte dikkate alınarak genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Çalışma, GAP kapsamındaki dokuz il merkezi ile sınırlandırılmış olup, buradaki mülki amirleri (vali ve vali yardımcılarını), belediye başkanı ve başkan yardımcılarını, ilgili meslek örgütlerini (sanayi odası ticaret odası, mimarlar ve mühendisler odası vb.) ve üniversitesi olan illerdeki mimarlık ve mühendislik konularında çalışan öğretim elemanlarını kapsamakta ve onların kendi kentlerini dikkate alarak kent planlaması hakkındaki görüş ve yaklaşımlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada anket yöntemi kullanılmış ve elde edilen bulgular tablolar şeklinde hazırlanmış ve yorumlanmıştır.

2. KENTSEL PLANLAMA KAVRAMI

Planlama çok geniş bir kavramdır. Ülke, bölge, alt bölge ve kentte çeşitli planlamalar yapılmakta ve kavramın anlamı ona göre bir boyut kazanmaktadır. Dolayısıyla yaşanan çevrede kaynakların kullanımına ilişkin her türlü uzun vadeli sosyal, ekonomik, yönetsel ve mekansal değişim düşünceleri, planlama kavramı içinde değerlendirilebilir. Kent planlamasıyla, kentlerin önceden belirlenen belli amaçlar çerçevesinde gelişimi kastedilmektedir. Diğer bir ifade ile, kent planlaması, bir kentin gelecekte alacağı şeklin önceden planlanmasıdır. Zaten bu çalışmada planlama kavramıyla anlaşılması gereken de kentsel mekanın planlamasıdır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, planlama, içeriği ne olursa olsun önceden saptanmış hedef veya hedeflere, yine önceden saptanmış sürede ulaşmak için izlenecek yön ve yöntemleri belirleme eylemi (Bozkurt, 1998: 206) olarak tanımlanmaktadır. Bir kentin tarihsel süreci, içinde bulunduğu sorunlar, ihtiyaçları ve kaynakları dikkate alınarak, gelecekteki gelişmeleri önceden tahmin etmek ve kentin geleceğine ilişkin önerileri biçimlendirmek kent planlamasının önemli bir aşamasıdır (Geray, 1973: 95). Bu aşamayla ortaya çıkan bir kent imar planının istenen doğrultuda olması ise yasal düzenlemeler yanında yönetim ve sivil toplum kurumlarının etkileşimini ve işbirliğini gerektirir. Çünkü “kamuya danışma” ve “vatandaş katılımı”, başarılı bir planda en temel unsurlardır. Özellikle sorunların analizi ve amaçların belirlenmesinde, alternatif planlar geliştirmede ve plan seçip benimsetmede resmi memurlar, planlayıcılar ve vatandaşların birlikte planlama sürecinde yer alması önemlidir (Lane, 1995: 14/7). Kentin en küçük birimi olan mahallelerin de kentsel planda çok önemli rol oynayacağı, mahalle temsilcilerinin daha çok katılımı ile kentsel planlama konusundaki gelişmelerin daha kolay olacağı söylenebilir (Kaplan, 1991: 286). Bu açıdan, Yayla (1975: 9), kent planlamasını, “şehirselleşmelerin mevcut ve gelecekteki kültürel, iktisadi ve sosyal şartlarla bir düzen içinde bağdaştırılması için gerekli işlem ve eylemlerle, örgütlenme çabalarının tümü” olarak tanımlamaktadır.

3. KENTSEL PLANLAMANIN AMACI

Kentsel planlamanın amacı, kentin ileride alacağı görünümü (geleceğini) önceden belirlemek ve yönlendirmektir. Bunun için, amaç, bütün kesimlere fırsat eşitliğinin sunulduğu, kentlilerin aktif katılımının sağlandığı, dayanışma ve iletişimi güçlü, sosyal ve fiziksel alt yapısı yeterli bir kent modeli ortaya çıkarmaktır (Çalışkan, aydinlanma1923.org). Her şeyden önce yaşamaya elverişli hoş bir çevre oluşturmaktır. Bu amaçla planlama, her düşünce ve meslek grubundan, her yaş ve eğitim (tahsil) kategorisinden bütün insanları ilgilendirir. Bu açıdan kentsel planın amacı, ekonomik, sosyal ve teknik ilerlemenin ve dönüşümün yaşanabilir bir zeminde gerçekleşmesidir (Tunçer, yapiworld.com). Bu zeminin oluşması için kentsel mekanlarda yapılaşmalar meydana gelmeden, yapılaşmanın nasıl olması gerektiğini önceden hazırlamak, siyasal etkilerden ve rant olgusundan uzak tutmak gerekir. Bu çerçevede hazırlanması öngörülen Çevre Düzeni Planları da ülke ve bölge planlarına uygun olarak konut, sanayi, tarım, turizm, ulaşım gibi yerleşme ve arazi kullanımına ilişkin kararları belirlemelidir (İmar Yasası Md.5).

Gelecekte Avrupa kentlerinin gelişiminin yönlendirilmesine ilişkin bir tartışma metni oluşturan Atina Çartı’nda da kent planlamasına ilişkin bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Çart, kent planlamasının rolünün ve planlama mesleğinin izleyeceği rehber ilkelerin belirlenmesini ve tanımlanmasını amaçlamıştır. Kent gündeminde, çevresel, ekonomik ve toplumsal konuların tümü kent planlaması ve kentlerin şekillenmesi ile ilgili olduğu vurgulanarak planlamanın çok yönlü amaçlanmasını vurgulamıştır (spo.org.tr).

Zamanla kentlerin modernleşeceği düşünülürse plan üretme, kenti zaman içinde modernleştirmenin aracı olarak görmek mümkündür. Bu açıdan kentsel planın yapılmasındaki amaçlardan biri de kentsel alanların modernleşmesine yön vermektir. Dolayısıyla kentsel planlama ile yapıların, yolların, parkların, kamu kurumlarının, kısaca kentin tüm fiziksel öğelerinin düzenlenmesi ve sosyo-ekonomik gelişiminin sağlanması amaçlanmaktadır (Aslanoğlu, 1998: 176). Bugün dünya kentlerinin küresel sistem içinde birden fazla rolü ve işlevi

olmakla beraber, yetkin olduğu temel rolün belirlenmesi, kentin gelişiminin planlanması açısından büyük önem taşımaktadır (VIII. BYKP, 2000: 171).

4. KENT PLANLAMASINA İLİŞKİN SÜREÇ

İnsanlar, içinde yaşadıkları mekanları önceden hazırlanmış bir plana göre geliştirmeye başlaması oldukça eskidir. Mısır’da, Roma’da ve Yunan’da, Hindistan’da, Çin’de, Japonya’da, Mezopotamya’da önceden hazırlanmış olan planlara göre kurulmuş bir çok kent harabeleri vardır (Yavuz, 1962: 79). Mekansal planlamaya ilişkin ilk örnekler ise Anadolu’da görülmüştür. İnsan yerleşmelerinin ussal olarak örgütlenmesi, bilinen ilk kent plancısı olan Milet’li Hippodamus tarafından M.Ö. V. Yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilmiştir. Hippodamus, kentsel araziye; özel-kamusal-kutsal olmak üzere üç bölme ve mülkiyet ve planlama kurumlarını birleştirmektedir (Günay, 2000: 115; Çalışkan, aydinlanma1923.org). Mülkiyet ilişkileri o dönemden bugüne kadar planlamanın teorik ve pratik çerçevesini değiştirmede önemli olmuş ve planlama kavramı, mevcut ekonomik ve sosyal sistemin bağımlı bir değişkeni haline gelmiştir (Çalışkan, aydinlanma1923.org).

13. Yüzyıldan 17. Yüzyıla kadar, yani surun hakim bir unsur oluşturduğu dönemlerde zaman zaman “ideal plan akımı” ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimiyle beraber, 19. Yüzyıl kentsel mekanları nüfus akınına uğramış ve bu alanlarda sosyal, ekonomik, yönetim, sağlık ve kent estetiği gibi önemli sorunlar yaşanmaya başlamıştır. İşte planlı kenti doğuran da bu hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı sorunlardır. Bu bağlamda, kent planlaması batıda 1850’ler sonrasında sanayi kentinin sorunlarının çözümü için geliştirilmiştir (Aslanoğlu, 1998: 176; Yavuz, 1962: 81).

Günümüzde ise dünyada özellikle küreselleşmenin de etkisiyle kentsel planlama yeni boyutlar kazanmakta ve bünyesine yeni kavramlar katmaktadır. Birleşmiş Milletlerin “kentsel binyıl” (urban millenium) olarak nitelediği yeni binyılda, kent planlamasına ilişkin yeni dinamikler de beraberinde gelecektir. Bugün yoğun kentleşme sürecini aşmış gelişmiş ülkeler artık yenileme, dönüşüm gibi konuları kent gündemine taşıırken, az gelişmiş ülkeler, hala kentleşmenin yol açtığı sorunlara çözüm aramaktadırlar. Dünyanın en hızlı gelişen 20 kentten yarısı Asya’dadır. Önümüzdeki 30 yıl içinde Dünya nüfusuna eklenecek 2-3 milyar insanın 3/5’inin Asya, Afrika ve Latin Amerika’daki az gelişmiş ülke kentlerinde toplanması beklenmektedir (Erten, 2000: 44; Çalışkan, aydinlanma1923.org).

Türkiye’de kent planlaması, 1930’lu yıllarda yasal ve yönetsel yapılanma çerçevesinde, daha sonra ise, imar planlama olarak tanımlanan fiziksel mekan tasarımı yaklaşımıyla başlamış ve sürmüştür (Güven, 1996: 196). Bugün Türkiye’de çarpık kentleşmenin yaşanması plansız bir gelişmeden kaynaklanmaktadır. Yerleşim mekanları düzenden ve plandan yoksun olarak ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı konuttan alt yapıya, hava kirliliğinden çevre düzenlemesine kadar hemen her şey, kent planlaması ve yasal düzenlemelerden önce ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifade ile gelişme, planlama ve düzenleme arasında zaman uyumsuzluğu yaşanmıştır (Karaman, 1995: 33).

Kent planlamasına ilişkin doğrudan bir düzenleme hiçbir anayasada yer almamıştır. 1961 Anayasası “... toprağın kaybolmasını önlemek ...” (M/52), 1982 Anayasası da buna ek olarak “... toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek ...” (M/44) görevini devlete vermiştir. Bu hükümler de kent planlamasıyla doğrudan ilgili değildir. Ancak, Anayasalar dışında

kent planlamasına ilişkin bir çok düzenleme yapılmıştır. Yerleşmeler ve planlamaya ilişkin bu düzenlemelerin yirmi kadarı yasa elli kadar ise yönetmeliktir (Gökçeer, 1993: 45).

Kent planlamasına ilişkin ilk düzenleme 1928’de çıkarılan 1351 sayılı kanun ile olmuştur. Kanun ile Ankara’da kurulan İmar Müdürlüğü’ne, Ankara için imar planı yaptırma görevi verilmiştir. 1930’da çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu ile bütün belediyelere imar planı yaptırma görevi verilmiştir. Aynı yıl çıkarılan 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu, bu zorunluluğu sadece nüfusu 20 bin ve daha yukarı belediyeler için öngörmüş ve plan yapımı için 3 yıllık süre tanımıştır. 1933’te çıkarılan 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu ise beş yıl içinde bütün belediyelerin kent planlarının düzenlemesini öngörmüştür. Bu kanun 22 yıl yürürlükte kalmış ve bu dönemde 860 belediyeden 503’ü yani %58’i imar planı yaptırmıştır. Ancak bu planlar genellikle uygulanmamıştır (Geray, 1972: 97). Bu dönemde yapılan planların bir özelliği ise genellikle çizim (design) olarak anlaşılmış, planların sosyo-ekonomik yönü ihmal edilmiştir (Karaman, 1995: 44).

17 Ocak 1957’de 6785 sayılı İmar Kanunu çıkarılmıştır. Kanun, önce nüfusu beş binin üzerinde olan belediyeleri imar planı yaptırmakla yükümlü tutmuş, ancak 1972’de yapılan değişiklikle (1605 sayılı kanun ile) imar planı yaptırma görevi, nüfusu 10 binden yukarı olan yerlerdeki ve il merkezlerindeki belediyelere verilmiştir. Böylece 1367 belediyeden 1003’ü yani %80’i, imar planı yaptırma zorunluluğu dışında bırakılmıştır. Bununla beraber uygulamada nüfusu ne olursa olsun belediyeler için normal imar planı yaptırılma yoluna gidilmiştir (Geray, 1972: 97). İmar Kanununun 47. Maddesi de değişikliğe uğramıştır. İmar Kanununun sadece belediye sınırları içinde uygulanması ile ortaya çıkan aksaklıkları gidermek amacıyla yapılan bu değişiklikle, belediye sınırlarına yakın bulunan ve belediyelerin gelişmesi için uygun görülen sahalarda hatta köyleri kapsayacak şekilde bu kanunun hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir. Böylece kent planlamalarında bir bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca kent planları daha geniş kapsamlı hale gelmiştir (Karaman, 1995: 46).

Planlı dönemle beraber metropoliten ölçekte de kent planlaması yapılmaya başlanmıştır. 1965’te 6/4970 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile İstanbul, Ankara ve İzmir Nazım İmar Planlarının İmar ve İskan Bakanlığı yönetimi altında kurulacak özel bürolarla ele alınması öngörülmüştür. Bu karara bağlı olarak kurulan İzmir Nazım İmar Planı Bürosu, “metropoliten” ve “büyük kent” bütünü olmak üzere iki ayrı ölçek olarak çalışmalarını yürütmüştür. İzmir Büyükkent Planı 1972’de onanmıştır. Bu tür gecikmeler ve düzensizliklerin diğer kentlerde de yaşanmış olması yeni yasal düzenlemelerin olmasını gerektirmiştir. 1980’lerde belediyeçilik alanında oluşan yeni dönüşüm, kent planlaması uygulamalarını da etkilemiştir. Belediyeler İmar Yasasıyla planlama yapma, uygulama ve onama yetkisine sahip olmuştur (Altaban, 1998: 61). Nitekim 1984’te çıkarılan “Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında 3030 sayılı yasa çıkarılmıştır. Bu yasa ile başlangıçta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere üç büyük belediyeye imar ve diğer kentsel hizmetlere ilişkin geniş yetkiler vermiştir. Yasanın 6/b maddesi büyük kent nazım imar planının yapılması, yaptırılması ve uygulamasının temini ile gerektiğinde imarla ilgili bütün faaliyetlerin denetimini büyük kent belediyelerine bırakmıştır. Nazım planları dışındaki tatbikat imar planları ise ilçe belediyelerince yapılmakta ve yaptırılmaktadır (Karaman, 1995: 47).

3030 sayılı yasa ile kent planlaması konusunda yerel yönetimler özellikle büyükşehir belediyeleri ön plan çıkmış ve büyük şehir yönetimleri imtiyazlı bir duruma gelmiştir. Ancak

1985'te çıkarılan ve 6785 sayılı İmar Yasası'nı değiştiren 3194 sayılı yeni İmar Yasası¹ bu imtiyazlı durumu değiştirmiştir. Yasa, palanları “bölge planları” ve “imar planları” olmak üzere ikiye ayırmıştır. İmar planlarını da “nazım imar planı” ve uygulamalı imar planı” olarak ayırmıştır (m.6). İmar yapma yetkisi genel olarak belediyelere verilmekle beraber yasanın 9. Maddesinde öngörölen bazı durumlarda bakanlık belediyelere bilgi vererek, gerektiğinde işbirliği yaparak imar planı yapmaya, yaptırmaya, değiştirmeye gerekirse re'sen onaylamaya yetkili kılınmıştır. EK:24.11.1994-4046/41 md. ve EK ibare3.4.1997-4232/4 md. imarı, bir kamu hizmeti çerçevesinde değerlendirmekte ve bu konuda belediyelerin de göröşüne başvurmaktadır.

Genel olarak bakıldığında 3030 sayılı yasaya kadar kent planlamalarında merkezi yönetimin esas yetkili olduğu, diğer bir ifade ile yerel yönetimlerin yetkilerinin çok kısıtlı olduğu görölmektedir. Bu yasayla beraber, durum tam tersine dönmüş, esas yetki yerel yönetimlerde olmuş, merkezi yönetim bazı özel ve istisnai durumlarda ön plana çıkmıştır. Ancak özellikle 1960'lı yıllarla beraber kent planlamasına ilişkin araştırmalarda önemli gelişmeler olduğu, konuya ilişkin çeşitli yarışmalar düzenlendiği ve raporlar hazırlandığı, ön çalışmalar ve anket çalışmaları yapıldığı dikkate alınmalıdır. Çünkü bu gelişmeler imar planlarının yerelleşmesine bir alt yapı hazırlamıştır (Geray, 1973: 104; Yavuz, 1962: 69-71). Bununla beraber, 1980 sonrası kent planlama adına yapılan düzenlemeler bütöncöllük ve eşgödüm sağlayamamış, aksine dağınıklı ve yetki kargaşası nedeniyle planlamayı eylemsiz ve işlevsiz kılmıştır. Ayrıca imar afları ve af kapsamına girmeyen yerlerin belediye olarak ilan edilmesi hem belediyeciliğe yeni boyut kazandırmış hem de ketsel gelişmeyi yönlendirecek olan planları bilimsellikten uzak, rant oluşturucu ve dağıtıcı belgeler haline getirmiştir. Bir bakıma kent planlaması, “kent işletmeciliği” ve “kentsel coğrafya”ya indirgenmiştir (alışkan, aydinlanma1923.org; Keskinok, 2000:16).

Dolayısıyla Türkiye'de kentlerin gelişimini planlar yönlendirmemiş, aksine kentsel gelişmeler planlara yön vermiştir. Planlar da bu gelişmelere uydurulmuştur. Geç kalan planlar da teknik olarak uygulanabilir olamamıştır. Sezer (1999: 17), kentsel planların, siyasal anlamda da uygulanabilirlikten uzak kaldığını belirtmektedir. Sezer'e göre, “bugünkü görünümüyle kentsel planlama sürecine egemen olan, kentliler, plancılar ve hatta kent meclisleri değil, kent yönetimlerini kendi kişisel yararları doğrultusunda yönlendirme gücünü elinde bulunduran çıkar grupları” olmuştur. Kentsel Planların bireysel müdahalelere veya çıkarlara göre sıklıkla değiştirilmesi bir bakıma geleneksel hale dönmüşüştür. Diğer bir ifade ile planlama, çoğu kez rant paylaşımı kavgasının kağıt üzerindeki yazılı-çizili belgesi olduğu bir süreci yaşayan ve bazı kesimlerin çıkarları doğrultusunda hazırlanan bir araç olarak gelişimini sürdürmüşüştür. (Tunçer, yapiworld.com). Gerçekten de, bugüne kadar ölkemizde hemen hemen bütün belediyeler ölçeğinde nazım ve uygulama planları yapılmış olduğu halde, planlama eyleminin ve hazırlanan planların sağlıklı bir yaşam çevresi oluşturmada pek de başarılı olduğu söylenemez. Bugün, kent sınırlarının nerede başladığı ve nerede bittiği anlaşılmaz bir boyuta ulaşmıştır. Hatta, kent merkezlerinde ve yakın çevrelerinde plan değişiklikleri yapılarak yeşil alanlar ve tarımsal topraklar yerleşime açılmaktadır. Özellikle, imar afları nedeniyle uygulan Islah İmar Planı Modeli, diğer nazım ve uygulama planlarını da deldiği için, plan bütönlüğü bozulmakta ve kentsel mekanlar yeşil alanlardan yoksun ve sosyal donatısı olmaya yerleşmeler olarak ortaya çıkmaktadır (antalyakentkonseyi.org.tr). Aslında sorun çok boyutlu olmakla beraber imar ile ilgili

¹ Resmi Gazete: 9.5.1985, Sayı:18749.

yasa ve yönetmelikler arasındaki boşluklar ve çelişkilerin de bunda payı vardır (Çakılcıoğlu ve Deveci, 2002 =kentli.org).

5. KENT PLANLAMASINA İLİŞKİN YASAL ARAÇLAR

Kent planlamasına ilişkin yasal araçlardan bazıları kamu yönetiminin genel yetkileri arasında iken (kamulaştırma, vergileme gibi), bazıları doğrudan kent planlamasına özgü (bölgeleme ‘zoning’, yapı yasağı, yapıya zorlama, parselleme) yetkililerdir.

Bölgeleme: Kent içinde çeşitli amaçlar için yer tahsisi ve arsalardan faydalanma bakımından bazı sınırlamalar koymak anlamına gelir (Yavuz, 1962: 100-101). Kent estetiğı gibi toplumsal yarar nedeni ile kentte her kullanıma belli bir yer ayrılması, her yapı ve tesisin planda kendine ayrılan yerde kurulması gerekmektedir. Bu açıdan bölgeleme, kentsel mekanda gelişen ve değışen alanları kontrol etmenin ve çok amaçlı planların uygulanmasının da bir yöntemidir (Lane, 1995: 14/37). Ancak kent ölçeğinde mekana ilişkin planlama kararları bu bölgelerde değışiklik yapılarak yozlaştırılabilmektedir (Geray, 1972: 313-323). Bu yozlaşmada siyasal etkiler söz konusu olduğı gibi, çıkar gruplarının yönlendirmeleri de etkili olabilmektedir. Özellikle daha çok gelir getirecek veya taşınmaz malda değıer artışına sebep olacak planlama kararlarına gidilmesine çıkar gruplarının etkisi olmaktadır. Bunlar, belediyelerin ve Bakanlığın kararlarını da etkileyebilmektedirler (Geray, 1973: 114).

Yapı yasağı ve yapıya zorlama: Bu konuda İmar Yasasında yaptırıcı hükümler vardır. Yasanın 13/3 maddesi hangi alanlarda yapı yasağının olduğunu açık ve geniş bir şekilde hükme bağlamıştır.

Parselleme: Kent topraklarının plana en uygun biçimde yapıya elverişli hale getirmek amacıyla parselleme yapılmaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası hız kazanan “parselleyip satma” işlemi, büyük şehir belediye sınırları içinde ve dışında planların uygulanmasını zora sokacak şekilde küçük parsellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Planlı çalışmaları engelleyen bu küçük parsellerin birleştirilerek yeniden dağıtılması için “hamur yöntemi” geliştirilmiştir ki bu yöntem bir çok ülkede uygulanan bir yöntemdir (Karaman, 1995: 49). Bu konuda Türkiye’de ilk düzenleme 1928’de Ankara için çıkartılan bir yasada² yer almıştır. Daha sonra 6785 sayılı yasanın 42. Maddesi böyle bir hüküm getirmiş ancak, ilgili hüküm Anayasa Mahkemesi tarafından, 1961 Anayasasının 38. Maddesine aykırı olduğı gerekçesi ile iptal edilmiştir.³ 1972 yılında 1605 sayılı yasa 42. Maddeyi değıştirmiştir. Değışikliğe göre belediyelerin “%25’e kadar eksik dağıtma yetkisi” yerine, birleştirilip dağıtılacak arsalardan yeteri kadar bir alanın düzenleme ile ortaya çıkacak değıer artışları karşılığında “düzenleme ortaklık payı” adı ile ayrılması ilkesi benimsenmiştir (Karaman, 1995: 50). 3194 sayılı İmar Yasası bu konuda yeni hükümler getirmiştir. Yasa, “düzenleme ortaklık payını” hükme bağlamış ancak, bu payın, düzenlemeye tabi tutulan arazi ve arsaların düzenlemeden önceki yüz ölçümlerin %35’ni geçmeyeceğini de hükme bağlamıştır (Md.18/2).

² 28.05.1928 tarih, 1351 sayılı Kanun.

³ 22.11.1963 gün ve 665/275 sayılı karar.

Kamulaştırma: Kent planlaması için önemli bir yasal araç da kamulaştırmadır. Gerek 1982 Anayasası (Md.46), gerekse 2942 sayılı Kamulaştırma Yasası, bir tüzel kişilik olan belediyeleri de kamulaştırma alanında yetkili kılmıştır. Tamamen kamu yararı nedeniyle oluşturulacak olan kamulaştırma hükümlerinin malike zarar vermeyecek şekilde uygulanması gerekir. Nitekim, İmar Yasası (Md.18/12), “belediye ve valilik, ödeyecekleri kamulaştırma bedeli yerine ilgilinin muvafakati halinde kamulaştırılması gereken yerlerine karşılık, plan ve mevzuat hükümlerine göre yapı yapılması mümkün olan belediye veya valiliğe ait sahalarda yer verileceğini” belirtmektedir. Dolayısıyla, belediyeler sit alanlarındaki kültürel amaçlı yapıları kamulaştırıp onarım imkânına sahiptir. Takas da denilebilen bu uygulamayla, kentsel sit alanlarındaki bazı yapılar mal sahipleri ile yerel yönetimler arasında anlaşmayla, takas yapılarak mülkiyeti belediyeler tarafından elde edilebilir. Yerel yönetimlere yasal olarak sağlanan bu olanaklar parasal ve teknik destekle birlikte kullanılmalıdır.

Bütün bunlarla beraber, kent planlama sürecinde, özellikle plan kararlarının hayata geçmesinde sorunlar yaşanmaktadır. Kentin güncel dinamikleri, planlı gelişmenin önüne geçmekte, planın vizyonuna engel olmaktadır. Bunun nedeni de uygulama araçlarının yetersizliğidir. Kavramsal, kuramsal ve yasal araçlardaki eksiklikler planlama sürecine dinamizm getiren çok aktörlü karar verme, katılım, çevresel etki değerlendirme gibi denetim araçlarına imkan vermemekte (8. BYKP, 2000: 157) ve kent planlaması işlevsiz kalmaktadır.

6. KENT PLANLAMASINI İŞLEVSİZ KILACAK ETMENLER

Genellikle aynı temel metodoloji ile yaklaşılan bütün planlama sorunlarının temelinde şu etmenler yatmaktadır: Sorunları ve koşulları doğru tanımlamak, eğilimleri ve ihtiyaçları doğru tahmin etmek, amaçları ve hedefleri belirlemek, alternatif plan geliştirmek ve taslağını çizmek, tavsiye edilen planı seçmek, finansal teknikleri ve detaylı uygulamaları geliştirmektir. Hazırlanacak olan kentsel bir planda bu temel etmenler dikkate alındığında planın da başarıya ulaşacağı söylenebilir (Lane, 1995: 14/4-5). Ancak, ülkemizde bu etmenler düzenli olarak işlememekte ve çoğu kez yanlış uygulamalarla kentsel planlar işlevsiz hale gelmektedir.

Türkiye’de kentsel planlamayı işlevsiz hale getiren etmenlerden biri, kronik hale gelen kır-kent dengesizliğinin neden olduğu *kentsel rantlardır*. Özellikle büyük kentlerde bu tür rantlar nedeniyle sermaye, spekülatif kazanç istemiyle gayri menkule yönlendirilmektedir. İstanbul için bir değerlendirme yapan Sönmez (1998: 138), İstanbul’da eskiden sanayiye yönelen büyük sermayenin, artık lüks villalar, siteler, alışveriş ve eğlence merkezleri yaparak inşaat sektörüne yöneldiğini, çünkü sanayiciliğin kentsel rantlar kadar para etmediğini ileri sürmüştür. Bunun için, kentlerdeki doğal ve tarihsel değerler de rant baskısıyla karşı karşıya kalabilmektedir (Keskinok, 1996: 206; Çalışkan, aydinlanma1923.org). Böyle bir ortamda, kamuca bir planlama yaklaşımı da çıkar ilişkileri içerisinde etkisizleşmektedir. Belediyecilik anlayışı da bu çerçevede ön plana çıkmakta ve belediyeler kentsel gelişmeyi kentsel rantlarla yönlendirme tercihine gitmektedirler. Oysa, bu tür tercihler uzun vade de bir çözüm olmadığı, kamusal kent topraklarını kamu yararı doğrultusunda yönlendiren bütüncül kent planlarını da zora sokmaktadır (Çalışkan, aydinlanma1923.org).

Planlı kentleşme sürecine yönelik olumsuz bir etki de, küreselleşme baskılarıyla ortaya çıkan ve çoğu kez kamu yararından ziyade kişisel çıkarlara zemin hazırlayan kentsel mekandaki *özelleştirme uygulamalarıdır*. Aslında bu gelişme, 1986’da BM’in ve daha sonra da Dünya Bankasının yapısal uyum çerçevesinde, gelişmekte olan ülkelere dayattığı bir kentsel gelişme modelidir. Kamu mülkiyetindeki *arazinin yetersizliği* de dikkate alındığında, plan kararlarında çeşitli spekülasyonlar çıkmakta ve planlar uygulanamaz hale dönüşmektedir (Keskinok, 2000: 16; Çalışkan, aydinlanma1923.org).

7. KENTSEL PLANLAMAYI İŞLEVSEL HALE GETİRECEK ETMENLER

Kentsel planlamayı işlevsel hale getirecek bir çok etmen sayılabilir. Nitekim bu konuda bir çok görüş ve öneriye rastlamak mümkündür (Bkz. VIII. BYKP, 2000: 177; Tunçer, yapiworld.com:5-11; Çalışkan, aydinlanma1923.org; milli.emlak.gov.tr). Bu görüş ve önerilerin ortak noktaları; bütün kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri arasında bir konsensusun sağlanması, karşılıklı bilgilenme ve işbirliğinin olması, sorumluluk alanların net olarak belirlenmesi, karar alma süreçlerine meslek odaları, sivil toplum kurumları, yurttaş girişimleri ve üniversitelerin aktif olarak sokulması, teknolojik gelişmelerden yararlanılması, yerel yönetimlere teknik ve parasal destek sağlanması, sürdürülebilir kalkınma anlayışının göz önünde tutulması ve bunlara ilişkin yasal düzenlemelerin yapılması şeklinde özetlenebilir. Bu öneri ve görüşleri artırmak mümkündür. Burada önemli olabileceği düşünülen üç etmen üzerinde kısaca durmak gerekir.

7.1. Kent Planlamasında Sorumluluk Alanının Belirlenmesi

Kent planlamasına ilişkin sorumluluğun kimde olacağı konusu, her ülkenin kendi siyasi ve idari sistemine göre değişebilmektedir. Genel yaklaşım, yerinden yönetimler üzerinde odaklanmakla beraber, merkezi yönetimin destek ve denetimi de öngörülmektedir. Bu tür ikili karma sistem Fransa, İngiltere gibi ülkelerde, hatta Türkiye’de yürütülmektedir. Kent planlaması toplumsal yararı ön planda tuttuğu için kamusal bir görev olarak merkezi yönetime veya yerinden yönetim birimlerine veya her ikisine birden verilmiş bir kamu görevi olarak kabul edilmiştir (Geray, 1973: 96). Türkiye’de 1993’te yapılan bir çalışmada (Gökçe, 1993: 44) tüm belediyelerimizin imar planlarının %94,7’si İller Bankası tarafından ele alınmış ve tamamlanmış, %5,3’ü ise belediyeler ve merkezi yönetim kuruluşlarınca yaptırılmıştır.

Ancak, imar ve kent planlarının ehliyetli kişi ve uzmanlardan oluşan bir ekipten ziyade, “diplomalı şehir plancıları”, “yetki belgesi sahibi mimarlar”, “plancının imzasını alan harita mühendisleri”, “taşrada hiçbir yetkisi olmadan imza atan mimarlar veya fen adamları”, imar planı olmaksızın imar haklarına ilişkin kararlar veren belediye meclis üyeleri” tarafından yapıldığı tartışılmaktadır (Güven, 1996: 197). Böyle olunca, ortaya çıkan sorunlarda sorumlunun kim olacağı ya da kim olduğu tam netleşmiyor. Hemen her belediyenin bir imar planı olduğu halde bütün çevrelerin plansız ve çarpık bir kentleşmeden bahsetmeleri aslında iyi ve sorunsuz bir kent planının olmadığını ortaya çıkarıyor. Dolayısıyla, kent planlarının, bütün kesimlere yapıcı bir sorumluluk yüklemesi ve bir yönetim çerçevesinde hazırlanması gerekir (Güven, 1996:197). Bu yönetim sağlanırken, özellikle yetki karmaşası giderilmeli ve sorumlu makamlar net olarak belirlenmelidir. Çünkü yetki karmaşası, kent planlarının, planlamayla ilişkisi olmayan meslek gruplarınca yapılmasına neden olmaktadır. Şehir Plancıları Odasının yaptığı bir çalışmada, Marmara’da yer seçimi kararı gerektiren 8.900 adet

imar planının sadece %13'ünün yeterli sahibi şehir plancıları tarafından yapıldığı ortaya çıkmıştır (TMMOB, 2000: 15).

7.2. Kent Planlamasında “Sürdürülebilir Kalkınma” Anlayışı Hakim Olmalıdır

Sürdürülebilir kalkınma, çevreyi tahrip etmeden ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama imkanlarını azaltmadan yürütölen politikalaradır. Bu açıdan, insan yerleşimlerinin dolayısıyla kent planlamasının hayatiyeti için gerekli olan ekonomik, sosyal ve çevresel imkanları korumayı esas alan bir yaklaşımı ifade eder (Eryılmaz, 1996: 180).

Sürdürülebilir kalkınma ile kent planlaması arasında yakın bir ilişki vardır. Çünkü, kalkınmanın odak noktasını kentler oluşturmaktadır. Bugün kentsel gelişmenin, büyüme oranlarının çevresel etkileri, gelişmeyi sürdürülemez hale getirmektedir. Özellikle, kontrolsüz büyüme, yanlış arazi kullanımı ve çarpık yapılaşma nedeni ile 17 Ağustos 2000'da yaşanan Marmara Depremi, 1 Mayıs 2003'te Bingöl depremi büyük bir faciaya dönüşmüştür. Afet İşleri Genel Müdürlüğünün verilerine göre, Türkiye'deki sanayi tesislerinin %98'i de deprem bölgelerinde bulunmaktadır (Cumhuriyet, 2000: 13). Büyük ölçekteki depremlerde bu tesisler büyük zarar görmekte ve ekonomi de darboğazlar yaşatmaktadır. Bu bedeller ödenirken dersler de çıkarılmalı; ulusal kalkınma planlarından kentleşme stratejilerine ve ilgili mevzuatın yeniden değerlendirilmesine kadar her şeyi gözden geçirmek gerekmektedir. Dolayısıyla, sürdürülebilirlik çerçevesinde kentsel sistem tartışmaları da önem kazanmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de, kentsel alanların büyümenin ve yeniliklerin gerçekleştiği alanlar olması ve teknolojik dönüşümün bu alanlarda meydana gelmesidir (VIII. BYKP, 2000: 152, 175).

Günümüzde kentlerin üzerindeki nüfus, üretim ve tüketim baskıları, bu mekanlarda çeşitli çevresel sorunları da yoğunlaştırmıştır. Bugünkü neslin yaşam kalitesi düşmesine karşın en azından gelecek kuşakların yaşanabilir bir kente sahip olmasının kentsel planlamayla yakın ilişkisi vardır. Bu bağlamda, kentlere “sürdürülebilir kentler” niteliği kazandırılması, sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Ertürk, 1996: 174-175).

Kentsel mekandaki nüfus artış düzeyi ve insan kaynaklarının nitelikleri önemli bir yer tuttuğundan kentsel planlamada nüfus, istihdam, adil kaynak dağılımı gibi sorunların da çözüme yönelik olması gerekir. Ayrıca, toprak kaynakları üzerindeki olumsuzlukların giderilerek, insanlığın besin güvenliğinin de sağlanması gerekir. Özellikle kentleri bir ekosistem olarak algılayan “ekolojik planlamanın” kent planlamasının her aşamasında ele alınması ve böylece kent planlamasının her aşamasında ortaya çıkabilecek sorunların sürdürülebilirlik anlayışı ile çözüme olanaklı hale getirilmesi gerekir. Kentlerdeki ulaşım sorunu da kent planlamasında dikkate değer bir konudur. Ertürk'e göre, kentlerde ulaşım talebini azaltmak için “bölgeleme” anlayışında değişiklik yapılarak, ev ile iş yerlerini belli bölgelerde kaynaştıracak biçime dönüştürölmesi gerekir. Böylece kentler sadece araç hareketliliğinin olduğu mekanlar değil aynı zamanda insan için olanaklı hale getirilecektir (Ertürk, 1996: 177-178). VIII.BYKP'nı da kentsel alanda sürdürülebilirliğin sağlanması için, bölgelemeden sakınmayı, buna karşın karma kullanımları özendirmeyi önermektedir (VIII.BYKP, 2000: 155).

Kentsel alanlar, toprakların kentsel kullanımlara dönüşümü, doğal kaynakların tüketilmesi ve kentsel atıklar yönünden çevreyi etkilemektedirler. Bu tür olumsuzlukları engellemek için etkin bir kent ve çevre yönetimi ve her kent için en acil konulara yönelik olarak özel öncelikler, politikalar ve eylemler gerekmektedir. Bu konuda Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Merkezi, kent plancılarına önemli sorumluluklar öngörmüştür. Bu çerçevede kent plancıları, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri çerçevesinde kentle ilgili hemen her şeyi planlarında düşünmelerini, her toplumun şartlarına uyarlanmak üzere yeni süreç ve yaklaşımlar tasarlamalarını istemiştir. Kentsel çevresel planlama ve yönetimine stratejik yaklaşım ise, katılım, karar oluşturma ve etkili politika seçimine dayanmaktadır (VIII.BYKP, 2000: 153).

Gerçekten de, kent planlamasının en önemli aktörleri olan kent plancıları, kentleri, yaşam-merkezli bir kültür mekanı haline getirmelerinde önemli sorumluluklara sahiptirler. Bu sorumluluğu taşıyabilmek için hemen her profesyonel meslek grubu için geçerli olan iyi bir eğitime ve donanımına sahip olması gerekir. Çünkü, kent planları, yeni kentsel çevrelerin oluşturulmasında, doğal çevrenin korunması ile birlikte yeni bir yaşam tarzı ve kentli oluşturmalarının başlıca araçlarından biri olmuştur. Her kentin “sürdürülebilir kent planları” ile yaşanabilir kılınması gerekir. Bu amaçla planları hazırlarken, verileri doğru ve kolay ulaşılabilir hale getirmek gerekir. Bunun için de, Kent Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve bilgisayar destekli tasarım yöntemleri kullanılmalıdır. Çünkü, yaşam merkezli bir kültür için sürdürülebilir kent planlarının oluşturulması ve uygulanması iyi bir CBS’nin oluşmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda, kent uygulama planlarının daha detaylı olarak hazırlanması ve kendine özgü uygulama araçlarına sahip olması sağlanmalıdır. Bu planlarda kentsel rantları denetim altına alacak mekanizmalar oluşturulmalı ve kentsel rantın kamu (merkez ve yerel) ve özel sektör arasında kamu yararlı paylaşımı sağlanmalıdır (Tunçer, 2002: 15-18 = yapiworld.com).

7.3. Kent Planlaması Bir Kentsel Tasarım Eylemi Olarak Ele Alınmalıdır

Kentsel tasarım ve kentin estetiği, kentin mekanındaki görülen alanların kalitesini ve niteliğini geliştirme, tanımlama ve kentsel paylaşım ile ilgilidir ve bu nedenle kompleks ve karışıktır. Farklı bir çok meslek grubunun ortak çalışmasını ve yeteneklerini gerektirir. Her bir meslek grubu kendi alanına uygun olarak kent içinde konuttan ulaşım, altyapıda bina katlarına, mahalleye, park alanlarına, tarihi yerlerin korunmasına kadar her şeyde ilgili formlar düzenleyecek raporlar hazırlayabilirler (Lane, 1995: 14/19-20).

Kentsel tasarım, henüz yasal bir zemine oturmamış olması ve kapsamının ne olduğu belli olmamış olan bir kavram olmakla beraber, bugün yerel yönetimlerin, kentsel sorunları çözmek için kullandıkları önemli bir araç niteliğindedir. Özellikle, farklı disiplinlerin ve ilgili uzman kişilerin ortak çalışması ve kentsel sorunlara daha kısa zamanda ve etkin bir çözüm sunma girişimi için “bir eylem planlaması” yöntemi olarak görülebilmektedir (Tunçer, 2002: 4 = yapiworld.com). Kentsel tasarımın amacı “yaşanabilir bir kent” oluşturmaktır. Bir bakıma kentsel tasarım eylemi, aslında kent koşulları ne olursa olsun kentin yapım sürecini ifade eder. Onun için, planlamanın her aşamasında kentsel tasarımın gerekliliği vurgulanmalıdır. Kentsel mekanla ilgili sonuçlar, sürecin tümünde oluşmalıdır. Kentsel tasarım, planlama kararlarının hayata geçmesine kadar etkinleşen bir süreklilik içinde olmalıdır (Türkoğlu, 1998: 1). Çünkü,

kentsel planlama, kentin niteliksel olarak da düzenlenmesini gerektirir. Planda  ncelik, mülkiyet sınırlarında değil, toprak kalitesi, drenaj hatları, sel yatakları, vadi tabanları ve fay hatları gibi jeolojik veriler de olmalı ve bunlara ilişkin raporlar hazırlanmalıdır ( alışkan, aydinlanma1923.org). Dolayısıyla, kentsel tasarım, kent planlamasıyla, hatta kent mekanında mahalle, sokak, meydan ve yapı ölçeğinde ele alınan koruma çalışmalarıyla yakın ilişkilidir ve bir ekip çalışmasını gerektirmektedir.

Kentsel mekanda yapılacak sosyal ve fiziksel araştırmalardan elde edilecek verileri, uygulama  l eğine kadar indirebilecek tasarım projeleri, kente ait daha üst ölçekteki planlama kararlarını, alt ölçekteki uygulama kararlarına indirgeyen bir tutum içinde yorumlanmalıdır. Kent dokusuyla i  i e olan tarihsel kent merkezlerinin planlamasında, kentsel tasarımın etkin olarak kullanılmasının yollarından biri “B l ve Yönet Modeli” olarak tanımlanan planlama yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, Ankara, Antalya ve Konya tarihsel kent merkezlerinde uygulanmıştır. Günümüzde kentsel tasarım kent planlarının öngördüğü katı kararlar ile sınırlanmıştır. Bu da kentsel tasarımı işlevsiz ve sonuçsuz bırakmaktadır.  lkemizde bir çok kent, önemli bir mimari kültür, gelenek ve birikime sahiptir. Bu merkezlerde doğal, tarihsel ve arkeolojik alanlar adeta içiçe girmiştir. Dolayısıyla, kent planlama süreci içinde bu mekanların öncelikle yeri olmalıdır. Tarihsel  evre bilincinin gelişimiyle eski-yeni kent dokusu bir bütün olarak ele alınmalı ve kente ait kararlar da bu  er eve de verilmelidir. Aslında, planlamada bu önceliğin yer alması gerektiği düşüncesi yaygınlaşmaktadır Bununla beraber, tarihsel kent merkezlerinde planlama ve uygulama sorunları karmaşık bir haldedir. Geleneksel dokuyu tahrip edecek yeni ulaşım aksaklıkları, otopark uygulamaları, anıtsal ve sivil mimarlık örneklerinin yıkımına yol açacak yoğunluk artışları ve kullanım kararları (depolama gibi) kent planlarında unutulmuş konular olmuştur (Tunçer, 2002: 1-5 =kentli.org).

Kentsel tasarımlarla, kent mekanında varolan ve varolması gereken, yollar, yeraltı yapılaşmalar (otopark,  arşı), yapı yerleri ve şekilleri, kültürel ve tarihsel yapılar kısacası hemen her şey etüt edilerek planlara yansıtılmalıdır. Diğer bir ifade ile, “kentsel tasarım, kent planları bütününde ele alınmalı ve üst-alt ölçekler arasında b t nl ğ  sağlayacak biçimde temel ilkeler, kent planlarında belirlenecek olan alt uygulama bölgeleri ve proje paketleri şeklinde gerçekleştirilmelidir”. Alt uygulama bölgeleri belirlenirken kent planlarında getirilen kararlar, kentsel tasarımı bağlayıcı ve esnek olmayan kararlar olmamalıdır. Üst  l ekli kent planı tasarım kararları, daha alt ölçekteki plan-tasarım uygulamalarının verileri ile tekrar değerlendirilmeli ve gerektiğinde değiştirilmelidir (Tunçer, 2002: 6 =kentli.org).

Kent merkezlerinin koruma amaçlı planlanması, çeşitli disiplin dallarının birlikte çalışmasını ve disiplinler arası eşgüdümün sağlanması gerektirmektedir. Bugün, kentsel alanı korumak amacıyla yeni şehircilik düşünceleri geliştirilmektedir. Çok fonksiyonlu ve değişken bir kenti ifade etmek için “Delta Metropolis” olarak adlandırılan bu şehir, fonksiyonların yoğun olduğu, bileşmenin ve dönüşümün karakterize edildiği bir mekan olarak değerlendirilmektedir. Böyle kentlerde sosyal düzen ve güvenlik de ön plana çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile, kompleks ve çok yönlü gelişmeler (trafik, ulaşım, inşaat vs.) yaşama eklenmektedir (Stoop, 2003: 465-480). Dolayısıyla, sağlıklı bir kentsel tasarım kent planlamasını işlevsel hale getirip kentsel sorunların  z m ne katkıda bulunabilir.

8. GAP'TA KENTSEL PLANLAMA

GAP Master Planı'na göre Bölge'nin mekansal gelişme yapısını, büyük oranda, gelişmiş karayolu ağları, dağınık yerleşim ve çeşitli ekonomik faaliyetlerle idari ve askeri

fonksiyonların yoğunlaştığı birkaç büyük kent belirlemektedir. Bölgenin mekansal kalkınmasının planlamasında üç büyük kenti (Gaziantep, şanlıurfa ve Diyarbakır) birleştiren bir kırık gelişme aksı öncelikle gelişme koridoru olarak tespit edilmiştir. Mevcut kentsel altyapının da bulunduğu bu koridor kısa vadede altyapı yatırımlarının ve stratejik sanayilerin gerçekteşmesiyle sağlanacak gelişmenin ilk ivmesini oluşturacaktır (gap.gov.tr).

Bilindiği gibi, 388 sayılı Kanun Hükümünde Kararname (KHK) ile Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresine (GAP-BKİ) proje kapsamına giren illerdeki imar planlamaya ilişkin İmar Kanununun ilgili idarelere tanımış olduğu onama yetkisi verilmiştir. Bir bakıma, GAP Bölge İdaresi, bir bölge yönetimi gibi fonksiyonlar üstlenmiştir (Bulut, 2002: 272). Dolayısıyla, GAP kentsel planlama konusunda tümüyle devreye girmiştir. Bunun sonucu, bölgede oluşacak yoğun sosyal ve ekonomik faaliyetlerin çok önemli bir bölümü kent merkezlerinde yer alacağından, bu faaliyetlerin mekanda dağılımını düzenlemek ve kentlere yönelik nüfus baskısını azaltmak amacıyla, GAP-BKİ tarafından 1993-1997 yılları arasında bölgede aralarında Adıyaman, Batman, Kilis ve şırnak il merkezleri de bulunan 36 kentsel yerleşmenin İmar Planları yapılmıştır. Ayrıca, GAP-BKİ'nin kuruluşundan (1989) 1997 yılı sonuna kadar, 95 adet kent imar planı GAP İdaresi tarafından onaylanmıştır (gap.gov.tr). Bu planlamalardan biri olan Karaköprü (şanlıurfa) İmar Planı, katılımcı bir anlayışla hazırlanmıştır. İmar planı yapımı sürecine halkın katılımı çıkış noktasından hareketle, planın bir çok aşamasında halkın plandan beklentilerinin tespit edilmesi ve bilgilendirilmesi amacıyla bir dizi toplantı organize edilmiştir. Bu toplantılara sadece imar planı üretmekteki ilgili idareler (GAP-BKİ, Karaköprü Belediyesi) değil, geniş yelpazeli bir katılım sağlanmıştır. 1996 ve 1997 yıllarında dört kez gerçekteştirilen bu toplantılara ayrıca şanlıurfa Valiliği, şanlıurfa Belediyesi, meslek odaları ve sivil toplum örgütleri temsilcileri ile hemen hemen her meslekten yöre halkı katılmıştır (gap.gov.tr).

GAP-BKİ öncülüğündeki “katılımcı planlama” yaklaşımıyla hazırlanan Karaköprü (şanlıurfa) İmar Planı, GAP'taki ilk örnektir. İkinci örnek İslahiye (Gaziantep) İmar Planıdır. Aynı süreçte yer alan bu planın ilk toplantısı Temmuz 1997'de, nazım imar planı ile ilgili olanı ise Aralık 1997'de gerçekteştirilmiştir. Anılan bu imar planının da 1998 yılı ortalarında aynı tarz bir yaklaşım ile tamamlanarak uygulamaya geçmesi öngörülmüştür (gap.gov.tr).

Katılımcı plan yapma anlayışının hayata geçmesi, bölgede yerel halkın eğitimini ve bilinçlenmesini de sağlayacaktır. Her bölgenin hatta her kentin kendine özgü bir yapısı olduğu dikkate alındığında, planların, kentlerin kültürel, tarihsel ve iklim yönünü de yansıtaçağı söylenebilir. Gerçekten de, kent planlamalarında her kentin kültürü, iklimi doğal ve tarihi yerleri vs. önemli unsurlar olarak dikkate alınması gerekir. Örneğin, tarihi bir kent olan şanlıurfa'da, plan uygulaması yönünden dikkate alınması gereken bir nokta, yapıda kullanılan malzemedir. Özellikle, kesme taştan (kalker) kalın ve yüksek duvarların ve toprak örtülü tonozlu damların kullanılması, sıcaklığın 40-45 dereceye çıktığı yaz aylarında, sıcaklığı önemli ölçüde azaltmaktadır. Ayrıca, sokakların dar, duvarların yüksek tutulmasıyla günün her saatinde gölgelik bir kesim elde edilmektedir (Maraş, 1986: 63; Tunçer, yapiworld.com).

Bugün, GAP'ta kentsel ve çevresel planlamaya ilişkin önemli projeler de geliştirilmektedir. Bunlardan biri, “GAP Kentsel Planlama ve Sanitasyon Projesi”dir. Projenin amacı, Mardin, Diyarbakır, şanlıurfa ve Siverek yerleşimlerinde çevresel öneme sahip konuların projelendirilmesidir. Proje kapsamında Diyarbakır'da kentsel planlama çalışmasında kullanılacak Coğrafi Bilgi Sisteminin (CBS) kurulması da hedeflenmektedir. Bu hedef önemlidir. Çünkü belediyeler, kent insanının ihtiyaçlarını karşılaması ve etkin bir hizmet

sunabilmesi için, kentin mevcut arazi kullanımı, mülkiyet bilgileri ve planlama gibi konularda doğru, güncel ve sağlıklı veriler kullanmak durumundadırlar. Bu sebeple de, bilgi teknolojilerinden yararlanmaları gerekir. İşte bunun bir aracı da, CBS’ni kullanarak hızlı ve sağlıklı verileri elde edip bu verileri işleyecek Kent Bilgi Sistemi (KBS) oluşturmaktır. Bu çerçevede, mali sebeplerden dolayı henüz uygulamaya geçmemiş olsa da 1999’da sonuçlandırılan ve GAP Kentsel Sanitasyon Projesi kapsamında yer alan Diyarbakır Büyük Şehir CBS ve Diyarbakır KBS çalışmaları başlatılmıştır. Diyarbakır’da CBS’nin kurulması kent planlama ve kamu hizmetlerinin gereksinimleriyle başa çıkmanın en hızlı ve doğru yolu olarak görülmüştür. Ayrıca, Diyarbakır kenti için KBS’nine oluşturulması da GAP alanında yapılan önemli bir başlangıç çalışmasıdır (Arıcan, 1999: 86-89; gislab.ktu.edu.tr).

Diğer bir proje, “GAP Bölgesi Çevre Düzeni Planları”dır. GAP’ın uygulaması ile oluşacak sosyo-ekonomik ve çevresel değişimlerin/etkilerin düzenli ve dengeli gelişmesini sağlamak, koruma-kullanma dengesini oluşturmak ve gelişmesi beklenen yerleşmelerin planlı gelişmesini sağlamak amacıyla, 9 alt-bölge için (Gaziantep, Adıyaman, Diyarbakır, Bismil, Çınar, Kilis, Mardin-Kızıltepe, Nizip-Birecik, Şanlıurfa ve Viranşehir) çevre düzeni planları yapılmıştır. Halen uygulanmakta olan planlarda sulanacak tarım alanlarının öncelikle korunması, kentsel büyümenin koruma-kullanma anlayışı çerçevesinde kontrol edilerek olumlu gelişmelerin temin edilmesi hedeflenmiştir (gap.gov.tr).

Yine başka bir proje, “Birecik Barajı’ndan Etkilenecek Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımlar İçin Planlama ve Uygulama Projesi”dir. Proje kapsamında, alternatif yeni yerleşim alanları tespitinde planlama çalışmalarına ağırlık verilmektedir. Bu tür planlama çalışması, Çevre Bakanlığı ve ilgili konsorsiyumun ortak çalışması ile yürütülmektedir (gap.gov.tr).

Bölgede kentsel planlama açısından önemli bir çalışma da, “Adıyaman İli Eko-Kent Planlama Çalışması”dır. Rio Konferansı’nda (1992) kabul edilmiş bulunan Gündem 21’in “Sürdürülebilir İnsan Yerleşmelerinin Teşvik Edilmesi” başlıklı yedinci bölümünde (Keating, 1993: 37-39) ve “Arazi Kaynaklarının Planlaması ve Yönetiminde Entegre Yaklaşım” başlıklı onuncu bölümünde (Keating, 1993: 46-49) belirtilen ilkeler çerçevesinde (planlama için uygun araçlar kullanılması, halkın katılımı ve bilinçlendirilmesi vs) GAP İdaresi, GAP Bölgesi özelinde irdelenmesi amacıyla Adıyaman İli için “Eko-Kent Planlama Çalışması”nı başlatmıştır. Çalışmanın amacı, Adıyaman alt-bölgesinde sürdürülebilir kentsel gelişmeyi taşıma kapasitesi, koruma-kullanma dengeleri ve Yerel Gündem 21 kavramları etrafında bir eko-kent planlama yaklaşımı oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında, “fiziksel planlamaya altlık oluşturacak bir teorik ve teknik çerçeveyi” oluşturmak, “alt-bölgedeki her türlü gelişmeye açık dinamik ve esnek ekolojik bir planlama altlığını” geliştirmek, “eko-kent planlama politikalarının uygulanması için stratejileri” oluşturmak, “eko-kent planlama sürecinde halk katılımını sağlayacak mekanizmaları” geliştirmek, GAP İdaresi’nin kurumsal yapısını eko-kent planlama yaklaşımına uygun olarak geliştirmek ve desteklemek konularına ağırlık verilmesi öngörülmüştür. Çalışmada Adıyaman ve çevresi pilot alan olarak seçilmiştir. Adıyaman’ın seçilmesinin nedeni; kentin orta büyüklükte bir merkez olması, GAP’ın sulama projelerinden etkilenmesi nedeniyle gelişmesinin çevre konusuyla birlikte düşünülmesine ihtiyaç duyulması ve halen sanayinin kontrolsüz gelişme eğilimi göstermesidir. Ayrıca GAP İdaresi’nce kentin 1/25000, 1/5000 ve 1/1000 ölçekli nazım imar planlarının yapılmış olması da Adıyaman’ın pilot olarak seçiminde etken olmuştur (gap.gov.tr)

9. GAP KAPSAMINDAKİ İLLERDE YAPILAN ALAN ARAŞTIRMASINA İLİŞKİN ANKET VERİLERİ

Burada araştırma sonucu anket verilerinden elde edilen bulguların değerlendirilmesi yapılmaktadır.

9.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı, Sınırları ve Yöntemi

Bu araştırma, GAP kapsamındaki illerdeki (il merkezleri) mülki amirlerin, belediye başkanlarının, ilgili meslek örgütlerinin ve üniversitedeki öğretim üyelerinin, bölgedeki kentlerde “kent planlamasına” ilişkin görüş ve yaklaşımlarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, GAP kapsamındaki dokuz il merkezi ile sınırlandırılmış olup, buradaki mülki amirleri (vali ve vali yardımcılarını), belediye başkanı ve başkan yardımcılarını, ilgili meslek örgütlerini (sanayi odası ticaret odası, mimarlar ve mühendisler odası vs.) ve üniversitesi olan illerdeki mimarlık ve mühendislik konularında çalışan öğretim elemanlarını kapsamaktadır.

Araştırmada anket yöntemi kullanılmakla beraber, yüz yüze görüşmeler (mülakat yöntemi) de yapılmış ve bazı gözlemlerde bulunulmuştur. Ancak, bazı illerde (Mardin, Adıyaman, Diyarbakır, Şırnak) ilgili kişilerle yüz yüze görüşme fırsatı bulunamadığından, sadece anket doldurulmuş ve adresimize postalanmıştır. Araştırmada, öncelikle ankete katılanların kişisel özellikleri incelenmekte, daha sonra çeşitli olgusal ve görüş bildirme soruları ile deneklerin görüş ve yaklaşımları belirlenmektedir. Anketlerden elde edilen veriler önce tabloda gösterilip sonra yorumlanmakla beraber, bazıları, sadece sonuçları itibarıyla değerlendirilmektedir.

9.2. Ankete Katılan Denek Sayısı Ve Geri Dönüş Sayısı

Anket, 27’si mülki amir (vali ve vali yardımcıları), 26’sı belediye başkanı ve başkan yardımcıları, 30’u üniversitelerin ilgili bölümlerindeki araştırmacılar ve 67’si meslek örgütü olmak üzere **toplam 150 denek üzerinde yapılmıştır**. Bunlardan 19’u mülki amir (vali ve vali yardımcısı), 18’i belediye başkanı ve başkan yardımcısı, 22’si öğretim elemanı, 44’ü ilgili meslek örgütü olmak üzere **toplam 103 denek anket sorularını cevaplandırmıştır**. Anketin **geri dönüş oranı %68,6’dır**.

9.3. Ankete Katılanların Kişisel Özellikleri

Ankete katılanların büyük bir kısmı (%65), orta yaş grubu diyebileceğimiz 30-50 yaş grubu içindedir. Genç denebilecek kesim ise (20-30) %16,6 kadardır. Buna karşın, 50 yaş ve üzeri olanların toplam oranı ise %18,4’tür. Dolayısıyla, ankete katılan yönetici, meslek örgütü ve araştırmacılar, genellikle **orta yaş** grubunu temsil etmektedir.

Eğitim düzeyleri ise oldukça yüksek denilebilir. Nitekim büyük bir kısmının (%88,5) üniversite mezunu olduğu, bunlardan da %22,4’nün master ve doktora yaptığı görülmektedir. Bunların dışındakiler ise (%11,5) genellikle orta öğrenim düzeyinde eğitim almışlardır. Üniversite eğitimi görenlerin %45,7’sinin mimarlık ve mühendislik, %13,6’sının siyasal bilgiler, %24,3’ünün iktisadi ve idari bilimler, %4,8’inin de hukuk **alanında** eğitim gördükleri ortaya çıkmıştır.

Meslek durumlarına bakıldığında, %49,5’inin yönetici, %21,4’nün akademisyen, %19,4’nün mimar ve mühendis ve %9,7’sinin ise serbest meslek grubundan olduğu görülmektedir. Cinsiyet durumları ise, %88,4’ü erkek, %11,6’sı ise kadındır. Kadınların

genellikle mimar, mühendis ve akademisyenlerin içinden olduğu, yönetici konumunda bulunmadıkları dikkat çekicidir. Medeni durumları dikkate alındığında, katılanların %88,6'sı evli, %19,4'ünün bekar olduğu ve bunların %33'ünün il, %41,7'nin ilçe ve %25,3'nün ise köy doğumlu olduğu belirlenmiştir.

10. GAP'TA KENTSEL MEKANIN PLANLANMASINA İLİŞKİN VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Burada GAP kapsamındaki kentlerde, kentsel mekanın planlanmasına ilişkin anket verilerinden elde edilen bulgular değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, bölge kentlerinde sit alanlarının olup olmadığı, bu sit alanlarının kentsel mekanların planlanmasına olumsuz bir etkisinin söz konusu olup olmadığı, kentlerin imar planlarının nasıl belirlendiği, kimlerin söz sahibi olduğu, sağlıklı bir kentsel planlamanın yapılmasına engellerin olup olmadığı, planlamanın hangi düzeyde ele alınması gerektiği, belediyelerin hangi işleve sahip olması gerektiği, sivil toplum örgütlenmelerinin katılımının sağlanıp sağlanmaması, katılacaksa hangi aşamada katılımının sağlanması gibi soruların cevapları aranmıştır.

10.1. GAP Kapsamında Olan Kentlerdeki Sit Alanları ve Planlamaya Etkisi

GAP kapsamındaki kentlerin bir çoğunda sit alanları mevcuttur. Ankete katılanların %55'i kentlerinde sit alanlarının olduğunu ifade ederken, %45'i sit alanlarının olmadığını belirtmiştir. Ankete katılan bazı belediye yöneticileri ve meslek örgütleri kendi kentlerinde sit alanlarının olup olmadığına ilişkin bu soruyu cevaplamamıştır. Sit alanlarının mevcut olduğunu belirtenlere “bu alanların, kentlerin planlanmasına olumsuz bir etki yapıp yapmadığı” sorulduğunda, ankete katılanların %69,4'u olumsuz bir etki yapmadığını belirtirken, %30,6'sı sit alanların kent planlamasında olumsuz bir etki yaptığını ileri sürmüştür. Sit alanlarına ilişkin, ankete katılanların yaklaşımlarını ayrı ayrı değerlendirdiğimizde belediye yöneticilerinin yaklaşımı, daha çok olumsuz etkisi yaptığı yönünde iken, mülki amirler, akademisyenler ve meslek örgütlerinin yaklaşımı olumsuz bir etki yapmadığı yönünde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla denilebilir ki, GAP kapsamındaki kentlerde sit alanları vardır ve bu alanların az da olsa sağlıklı bir kentsel planlamanın yapılmasına olumsuz etkisi söz konusudur.

10.2. GAP Kapsamındaki Kentlerde İmar Planlarının Nasıl Belirlendiği

Burada GAP kapsamındaki kentlerde imar planlarının nasıl belirlendiği yönünde, ankete katılanların görüş ve yaklaşımları ele alınmaktadır.

Tablo 1 Kentinizde, kent imarının planlanması nasıl belirleniyor?

Görüşler	Vali Yrd.	Bel. Başk.	Üniversite	Meslek Ör.	Toplam	%
	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı		
İmar planları doğrultusunda	10	13	6	22	51	49.6
Arsa spekülâtörlerinin isteği doğrultusunda	2	-	10	11	23	22.3
Köyden kente göçenler tarafından	4	3	2	3	12	11.6
Fiziksel koşullar doğrultusunda	3	2	4	8	17	16.5
Toplam	19	18	22	44	103	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere, ankete katılanların yarıya yakını (%49,6), GAP kapsamında bulunan kentlerdeki, kent imar planlarının daha çok “imar planları doğrultusunda” belirlendiği görüşündedir. Buna karşın kent imar planlarında “arsa spekülâtörlerinin isteği” (%22,3) ve

“fiziksel koşulların” da (%16,5) etkili olduğu söylenebilir. Burada dikkati çeken bir konu da köyden kente göç edenlerin az da olsa imar planlarının belirlenmesinde rol oynamasıdır. Ankete katılanların bir kısmıyla yapılan bireysel görüşmelerde, kente göç edenlerin imar planlamalarına etkilerinin, doğrudan değil de dolaylı bir etki olduğu yönündedir. Diğer bir ifade ile göç edenler dikkate alınarak önceden yerleşim alanların belirlenmesi, arsa üretilmesi, konut yapımı gibi gecekondulaşmayı önleyecek ve sağlıklı bir yapılaşmayı sağlayacak önlemlerin alınmasına katkıda bulunmaktadır.

10.3. GAP Kapsamındaki Kentlerin İmarı ve Planlanmasında Söz Sahibi Olanlar

GAP kapsamındaki kentlerin imarı ve planlamasında kimlerin daha çok söz sahibi oldukları konusunda ankete katılanları görüş ve yaklaşımları Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2 Sizce, kentlerin imar ve planlamasında kim söz sahibi olmalıdır?

Görüşler	Vali/ V. Yard.	Bel. Baş./ B. Yard.	Üniversite	Meslek Örgütleri	Toplam	%
	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı		
Yalnızca, mühendisler ve mimarlar odası	-	-	1	-	1	0,9
Mühendisler ve mimarlar odası ile yerel yönetimler	9	11	9	19	48	46,7
Yalnızca yerel yönetimler	3	5	3	3	14	13,6
Yalnızca merkezi yönetim	-	-	-	-	-	-
Merkezi yönetim ile yerel yönetimler	2	-	3	2	7	6,8
Merkezi Yönetim, yerel yönetimler, mühendisler ve mimarlar odası	5	2	6	20	33	32
Toplam	19	18	22	44	103	100

Tablo 2’de görüldüğü gibi kentlerin imarı ve planlanmasında mimarlar ve mühendisler odası ile yerel yönetimler genellikle birlikte ön plana çıkmaktadır. Bununla beraber, gerek MMO’nın (%0,9), gerekse merkezi yönetimin (%0) tek başına söz sahibi olamamalarına karşın yerel yönetimlerin (%13,6) kentlerin imarı ve planlanmasında tek başına çok daha fazla söz sahibi olduğu görülmektedir. Genel dağılıma bakıldığında ankete katılanların %46,7’si kentlerin imar ve planında, MMO ile yerel yönetimlerin söz sahibi olduğunu, %32’si ise MMO, yerel yönetimler ve merkezi yönetimin birlikte söz sahibi olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla GAP kapsamındaki kentlerin imar ve planlamasında genellikle MMO ile yerel yönetimlerin söz sahibi olduğu söylenebilir.

10.4. Sağlıklı Kentsel Planın Yapılmasının Engelleri

Yapılan bireysel görüşmelerde genellikle sağlıklı bir kentleşme planının yapılamadığı ve bunun önünde bazı engellerin olduğu dile getirilmektedir. Bu engellerin bir boyutunu rant paylaşımı oluştururken bir boyutunu da kentsel mekanlarda var olan sit alanları ve kentlere olan göçler oluşturmaktadır. Bu bağlamda sağlıklı bir kentsel planlamada ne tür engellerin olduğuna ilişkin anket verileri Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3 Sağlıklı bir kentsel planın yapılmasında en önemli engel nedir?

Görüşler	Vali/ V.Yrd.	Bel. B/ B. Yrd.	Üniversite	Meslek Örgütleri	Toplam	%
	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı		

Bazı arazilerin değer kaybetmesiyle, çıkarları zedelenen kesimlerin oluşturduğu baskı	5	5	5	6	21	20,4
Siyasal güç sahiplerinin, kentsel planları kendi çıkarları doğrultusunda düzenlenmesiyle oluşan yozlaşma	11	4	14	30	59	57,3
Sit alanlarının olumsuz etkisi	-	3	-	-	3	2,9
Gecekondu alanlar	3	6	3	8	20	19,4
Toplam	19	18	22	44	103	100

Tablo 3'te görüldüğü gibi, GAP kapsamındaki kentlerde sağlıklı bir kentsel planın oluşturulmasına daha çok çıkar kesimlerinin oluşturduğu baskı engel olmaktadır. Nitekim, ankete katılanların %57,3'üne göre siyasi güç sahipleri, kentsel planları kendi çıkarları doğrultusunda düzenleyerek, planlamayı yozlaştırmakta ve sağlıklı bir planın çıkmasını engel olmaktadır. Katılanların %20,4'ü ise, bazı arazilerin değer kaybetmesi nedeni ile çıkarları zedelenen kesimlerin baskı oluşturarak sağlıklı bir planın oluşmasına engel olduğu görüşündedir. Bu iki kesimin daha çok bir rant paylaşımı nedeniyle sağlıklı bir planın yapılmasına engel oluşturdukları açıktır. Buna karşın, kentsel mekandaki gecekondu alanlarının da (%19,4) önemli bir engel teşkil ettiği söylenebilir. Sit alanlarının (%2,9) ise sağlıklı bir kentsel planın yapılmasında önemli bir engel olmadığı görülmektedir.

10.5. Kentsel Planlamanın Ele Alınması Gereken Düzey

Kentsel planlamanın merkezi düzeyde mi, bölgesel düzeyde mi yoksa kent düzeyinde mi ele alınması gerektiği konusunda ankete katılanların görüş ve yaklaşımları Tablo:IV'te verilmektedir.

Tablo 4 Sizce, kentsel gelişme için, planlamanın hangi düzeyde ele alınması gerekir?

Görüşler	Vali/ V. Yrd.	Bel. B./ Baş. Yard.	Üniversite	Meslek Örgütleri	Toplam	%
	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı		
Merkezi düzeyde bir planlama çerçevesinde ele alınmalıdır	-	2	7	8	17	16,6
Bölgesel düzeyde ele alınmalıdır	6	9	10	18	43	41,7
Kent düzeyinde ele alınmalıdır.	13	7	5	18	43	41,7
Toplam	19	18	22	44	103	100

Tablo 4'te kentsel gelişme için planlamanın bölgesel düzeyde ele alınmasını isteyenlerle (%41,7), kent düzeyinde ele alınmasını isteyenlerin (%41,7) aynı oranda olduğu görülmektedir. Buna karşın, merkezi düzeyde ele alınmasını isteyenler %16,6'lık bir oranı oluşturmaktadır. Dolayısıyla GAP kapsamında kentsel gelişim için planlamanın bölgesel ve kentsel düzeyde ele alınması gerektiği söylenebilir.

10.6. Kentsel Mekanın Planlamasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Katılımı

Katılımcı bir yönetimin gereği olarak sivil toplum kuruluşlarının kentsel hizmetlerde, kentlerin planlamasında ve kent yönetimine katılması her zaman öngörülmektedir. Bu bağlamda GAP kapsamındaki kentlerde, kentsel mekanın planlanmasında sivil toplum örgütlerinin katılıp katılmaması yönünde ankete katılanların görüşleri Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5 Kentsel mekânın planlanmasında, sivil toplum kuruluşlarının katılımı sağlanmalı mıdır?

Görüşler	Vali ve V. Yar.	Bel. Baş. ve Baş. Yar.	Üniversite	Meslek Örgütleri	Toplam	%

	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı		
Evet	16	18	19	40	93	90,3
Hayır	3	-	-	-	3	2,9
Kısmen	-	-	3	4	7	6,8
Toplam	19	18	22	44	103	100

Tablo 5’te görüldüğü gibi, ankete katılanların tamamına yakını (%90.3) kentsel mekanın planlaması yapılırken sivil toplum kuruluşlarının katılımını isterlerken, sadece %2.9’luk bir kısmı buna karşı çıkmıştır. Katılanların %6.8’i ise kısmi bir katılımdan yanadır. Dolayısıyla bölgedeki kentlerde kentsel mekanın planlanması yapılırken sivil toplum kuruluşlarının da katılımı sağlanmalıdır.

10.7. Katılma Aşaması

Bir önceki tabloda sivil toplum kuruluşlarının kentsel planlamaya katılmalarının gerektiği görülmüştü. İşte bu katılımın hangi aşamada olması gerektiği yönünde de ankete katılanların görüşleri alınmak istenmiş ve katılanlara “katılımın hangi aşamada olması gerektiği” sorulmuştur.

Tablo 6 Sizce, kent planlamasının hangi aşamasında katılım olmalıdır?

Görüşler	Vali ve V. Yard.	Bel. Baş. ve B. Yrd.	Üniversite	Meslek Örgütleri	Toplam	%
	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı		
Hedeflerin belirlenmesinde	5	4	8	9	26	25,3
Araştırma aşamasında	2	3	-	7	12	11,6
Plan yapma ve karar verme aşamasında	12	9	14	27	62	60,2
Planın uygulanması aşamasında	-	2	-	1	3	2,9
Toplam	19	18	22	44	103	100

Tablo 6’da görüldüğü gibi, ankete katılanların %60,2’si, kent planlaması yapılırken, sivil toplum kuruluşlarının “plan yapma ve karar verme aşamasında katılımının sağlanması gerektiğini” belirtmiştir. Planın uygulama aşamasında ise katılımın bir anlam ifade etmediği görülmektedir. Ayrıca plan yapılmasına ilişkin araştırmaların yapılması aşamasında katılımın olmasını öngörenler (%11,6)’lık bir oranı, “hedeflerin belirlenme aşamasında katılımın sağlanmasını öngörenler ise, %25,3’lük bir oranı oluşturmaktadır. Dolayısıyla, GAP kapsamındaki kentlerde kentsel planlara sivil toplum kuruluşlarının daha çok plan yapma ve karar verme aşamasında katılımının sağlanması gerektiği söylenebilir.

11. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kentsel planlama kentlerin geleceği ile ilgi olduğu için, kentsel mekanda meydana gelen gelişmeler ve dönüşmeler, yeni kent planlama teorilerini ve pratiklerini de gündeme getirmektedir. Teknolojik gelişmelerle beraber kent planlama kavramı içine yeni kavramlar girmekte ve kentsel planlama yeni boyutlar kazanmaktadır. Bu çerçevede kentsel planlama ile ilgili çalışmalar, temelde yaşanabilir alanlar oluşturmak kapsamında değerlendirilmelidir. Bunun içinde ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan çalışmalar takip edilmeli ve teknolojiden yararlanılmalıdır.

Ülkemizde 1930’larda başlayan ve bugün de devam eden kent planlama çalışmaları hala istenen düzeye ulaşmamıştır. Kentsel planlamaya çoğu kez rant, çıkar ilişkileri ve siyasi

etkiler damgasını vurmuş ve kentsel planlama amacından saptırılıştır. Kentsel planlamayı işlevsiz kılacak bu olumsuzların giderilmesi gerekir. Yapılan yasal düzenlemelerde de önemli boşluklar ve çelişkiler vardır. Bu boşlukların ve çelişkilerin yeniden gözden geçirilerek yeni düzenlemelere gidilmesine ihtiyaç vardır. Bu düzenlemelerde “sürdürülebilirlik”, “kentsel tasarım”, “CBS”, “KBS”, “katılımcılık” gibi kavram ve gelişmelerin dikkate alınması gerekir.

Bu çerçevede;

GAP bölgesinde yapılan kent planlama çalışmalarında bölgenin ve bölgedeki her kentin sosyo-ekonomik ve kültürel yönleri kent planlamasında dikkate alınmalıdır. Katılımcı bir anlayışı hayat geçirerek ve teknolojik gelişmelerle beraber yeni kent planlama çalışmaları bölge kentlerinde yaygınlaşmalıdır. Diğer bir ifade ile Diyarbakır’da, Gaziantep’te Şanlıurfa’da, Adıyaman’da yapılan kent planlama çalışmaları daha da hızlandırılmalı ve diğer kentlere de yaygınlaştırılmalıdır.

Araştırmadan elde edilen bulgular dikkate alındığında GAP kapsamındaki illerde kentsel planlama için dile getirilen görüş ve önerileri ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

*GAP kapsamındaki kentlerde var olan sit alanları az da olsa sağlıklı bir kentsel planlamanın yapılmasına olumsuz etki etmektedir.

*Kent imar planları daha çok “imar planları doğrultusunda” belirlenmekle beraber, “arsa spekülâtörlerinin” (%22,3) ve “fiziksel koşulların” da (%16,5) etkili olduğu söylenebilir.

*Kentlerin imar ve planlanmasında genellikle MMO ile yerel yönetimlerin söz sahibi olduğu görülmektedir.

*Kentlerde sağlıklı bir kentsel planın oluşturulmasına daha çok çıkar kesimlerinin oluşturduğu baskı engel olmaktadır. Nitekim, ankete katılanların %57,3’üne göre siyasi güç sahipleri, kentsel planları kendi çıkarları doğrultusunda düzenleyerek, planlamayı yozlaştırmakta ve sağlıklı bir planın çıkmasını engel olmaktadır.

*GAP kapsamında kentsel gelişim için planlamanın bölgesel ve kentsel düzeyde ele alınması gerektiği ileri sürülmüştür.

*Ankete katılanların tamamına yakını (%90,3) kentsel mekanın planlaması yapılırken sivil toplum kuruluşlarının katılımını istemektedir. Dolayısıyla bölgedeki kentlerde kentsel mekanın planlanması yapılırken sivil toplum kuruluşlarının ve halkın da katılımı sağlanmalıdır.

*Ankete katılanların %60,2’si, kent planlaması yapılırken, sivil toplum kuruluşlarının “plan yapma ve karar verme aşamasında katılımının sağlanması gerektiğini” belirtmiştir. Planın uygulama aşamasında ise katılımın bir anlam ifade etmediği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Altaban, Özcan (1998) “Cumhuriyetin Kent Planlama Politikaları ve Ankara Deneyimi”, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Türkiye İş Bankası ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 41-64.

Arıcan, Gamze (1999) “GAP Kentsel Sanitasyon ve Planlama Projesi Kapsamında Diyarbakır Kent Bilgi Sisteminin Oluşturulması Çalışmaları”, Yerel Yönetimlerde Kent Bilgi Sistemi Uygulamaları Sempozyumu, KTU, Trabzon, s.84-94.

Aslanoğlu, Rana A. (1998) *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, ASA Kitabevi, Bursa.

Bozkurt, Ö., Ergun, T., sezen, S. (1998) Kamu Yönetimi Sözlüğü, TODAİE, Yay., Ankara.

Bulut, Yakup (2002) “Bölgesel Planlama ve Kalkınma Projesi Olarak GAP ve Yönetimi”, Avrupa Birliğı İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler (Editör: Bekir Parlak-Hüseyin Özgür), Alfa Yayınları, İstanbul, 253-284.

Cumhuriyet Gazetesi (Mart, 2000) “Deprem Bölgesindeki Sanayi Tesisleri”, 27 Mart, 13.

Çakıcıoğlu, Mehmet ve Deveci, Filiz (2002) Planlama İle İlgili Yasa ve Yönetmeliklerde Varolan Çelişkiler ve Boşluklar”, Mali Yönetim ve Denetim Dergisi, Sayı 14. http://www.kentli.org/makale/meh_fizl.htm.

Çalışkan, Olgun, “Türkiye Planlama Sorunsalına Genel Bakış ve Yapısal Çözüm Önerileri 1”, <http://www.aydinlanma1923.org/sayi34/34-03.htm>.

DPT, VIII. BYKP (2000) Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara.

Erten, Metin (1999) Nasıl Bir Yerel Yönetim?, Anahtar Kitaplar, İstanbul.

Ertürk, Hasan (1996) “Sürdürülebilir Kentler”, Yeni Türkiye Dergisi, Habitat II Özel Sayısı, Yıl 2, Sayı 8, Mart-Nisan, 174-178.

Eryılmaz, Bilal (1996) “Kentleri Yönetilebilir Kılmak”, Yeni Türkiye Dergisi, Habitat II Özel Sayısı, Yıl 2, Sayı 8, Mart-Nisan, 179-185.

Geray, Cevat (1973) “Kent Planlamasının Yasal Çerçevesi ve Araçları”, Prof. Dr. Kemal Fikret Arık’a Armağan, Sevinç Matbaası, Ankara, 95-124.

Geray, Cevat (1972) “İmar Planında Değişiklik Yapılması”, İller ve Belediyeler Dergisi, Yıl 28, Sayı 321-322, 313-323.

Gökçeer, Fikri (1993) “Kent Planlama-Uygulama Süreci ve Belediyeler”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, 39-46.

Günay, Baykan, (1999) Property Relations and Urban Space, METU Faculty of Architecture Press, Ankara.

İnternet, http://www.antalyakentkonseyi.org.tr/raporlar_imarveplanlama_grubu.htm

İnternet, “Adıyaman İli Eko-Kent Planlama Çalışması”
=<http://www.gap.gov.tr/Turkish/Dergi/D691998/ekokent.html>

İnternet, “Gap’a Yönelik Çevre Projeleri”
=<http://www.gap.gov.tr/Turkish/Dergi/D6101998/proj.html>

İnternet, “Gap’ta Mekansal Planlama Stratejisi”
=<http://www.gap.gov.tr/Turkish/Dergi/D691998/strateji.html>

İnternet, <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Dergi/D691998/katilim.html>

İnternet, http://www.gislab.ktu.edu.tr/KBS99/11_gap.doc

Kaplan, Ayşegül (1991), “Kent Planlamasına Katılım-Olanaklar ve Sınırlar”, AÜ, SBF Dergisi, Cilt 46, Sayı 3-4, 277-288.

Karaman, Zerrin Toprak (1995) Kent Yönetimi ve Politikası, 3. Baskı, Anadolu Matbaacılık, İzmir.

Keating, Michael (1993) Yeryüzü Zirvesinde Değişimin Gündemi, Gündem 21 ve Diğer Rio Anlaşmalarının Popüler Metinleri, UNEP Türkiye Komitesi Yayını (Ortak Geleceğimiz Merkezi'nin İşbirliği İle Yayınlanmıştır), Önder Matbaa, Ankara.

Keskinok, Çağatay (1996) "Kentler, Rantlar ve Planlama", Özelleştirme Değil Kamulaştırma, Kaynak Yayınları, İstanbul, 205-217.

Keskinok, Çağatay (Şubat-1999) "Özelleştirme ve Kent Planlama", Teori, 3-21.

Lane, N., William (1995) "Cominuty And Regional Planning", Standart Handbook for Civil Engineers, Editors: Frederic S. Merritt, M.Kent Loftin, Janathan T. Ricketts, McGraw.Hill 4th ed. Section Forteen.

Maliye Bakanlığı, T.C. Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü http://www.milliemlak.gov.tr/e_devlet/e_devlet.htm.

Maraş, A.Mehmet (1986) Peygamberler Şehri Şanlıurfa, Birlik Yay. İstanbul.

Sezen, Seriyen (1999) Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama, TODAİE Yayını, Ankara.

Sönmez, M. (1998) Bölgesel Eşitsizlik, Alan Yayıncılık, İstanbul.

Stoop, A., John (2003) Safety Science, Volume 41, 465-480.

=<http://www.elsevier.com/locate/ssci>

TMMOB, SPO, (Ocak, 2000) "Yer Seçimleri Kimin Meslek Alanı", Haber Bülteni, 15.

TMMOB, SPO (1998) "Avrupa Kent Plancıları Konseyi, Kentlerin Planlamasında Yeni Bir Çarta Doğru, Yeni Atina Çartı", http://www.spo.org.tr/atina_carti.htm.

Tunçer, Mehmet (2002) "Kentsel Tasarımın Tarihsel Çevre Korunmasında Etkin Olarak Kullanımı, 'Böl ve Yönet Modeli'" Ankara, Konya, Antalya Tarihi Kent Merkezleri (1) = <http://www.kentli.org>.

Tunçer, Mehmet, "Kent Merkezleri Planlamasına Ekolojik Yaklaşım" http://www.yapiworld.com/cevre/tuncer_kent_eko.htm

Tunçer, Mehmet, "Türkiye'de Bölge-Kent Planlaması ve Kentsel Tasarım: Uygulama Sorunları ve Görüşler", http://www.yapiworld.com/tuncer_bolgekent.htm

Türkoğlu, K. (1998) "Bir Koruma Aracı Olan Kentsel Tasarımı Zorunlu Kılan Yeni Kent Planlama Süreci", 9. Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.

Yavuz, Fehmi (1962) Şehircilik, Sevinç Matbaası, Ankara.

Yayla, Yıldızhan (1975) Şehir Planlamasının Başlıca Hukuki Meseleleri ve İstanbul Örneği, İstanbul Üniversitesi Yayını 2098, İstanbul.

Türkiye’de Kentsel Büyüme ve İhracat İlişkileri: Panel Veri ve Yatay-Kesit Analizleri

M. Kemal DEĞER

Arş.Grv., Atatürk Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü

Ö. Selçuk EMSEN

Yrd.Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü

1. GİRİş

İhracat ve ekonomik kalkınma ilişkileri, kalkınma literatüründe oldukça büyük bir ilgiye konu olmuştur. 1970 ve 1980’lerden sonra yeni sanayileşen ölkelerin başarılı ekonomik büyüme performansları, “ihracatın ekonomik büyümeyi artırdığı” yönündeki Neo-Klasik görüşü destekler niteliktedir. Bu görüş taraftarlarına göre, ihracat sektörleri, faktör verimliliklerinin en yüksek olduğu üretim alanlarıdır ve ihracat sektörlerinde yaşanacak gelişmeler hem kendi sektöründe hem de ticarete konu olmayan sektörlerde önemli çarpan etkilerine yol açabilir. 1980’lerden sonra ihracatı üretim girdilerinden birisi olarak gören bu gelişmeyle birlikte, ihracatın ekonomik büyüme üzerinde etkileri ampirik çalışmalarla ortaya konulmaya başlanmıştır. Özellikle Asya ölkeleri (Tayvan, Hong Kong, Güney Kore, Singapur gibi) üzerine yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular, yukarıda ifade edilen ihracat-ekonomik büyüme ilişkisini teyit ederken, geçiş ekonomileri olarak adlandırılan piyasa ekonomisini yeni yeni deneyim eden ölkelerde (Çin gibi) anlamlı bulgulara ulaşılamamıştır.

İhracat ve ekonomik büyüme üzerine ortaya çıkan bu farklı sonuçlar, bazı yazarların da üzerinde tartıştığı gibi ölkelerin ekonomik yapıları ve kalkınma düzeyleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu yazarlar (Kohli and Singh, 1989: 391-400; Moschos, 1989: 93-102; Greenaway and Sapsfort, 1994: 152-174; Poon, 1995: 75-90; Yaghmaian, 1994: 977-995), düşük ve çok yüksek gelirli ölkelerde ihracatın ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkilerinin ortaya çıkarmadığını, buna karşılık ihracat artışlarının ekonomik büyümeyi en kolay şekilde etkilediğı ölkeler grubu olarak orta düzey gelirli ölkeler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu ifadelerden ihracatın etkin bir şekilde ekonomik büyümeyi etkileyebilmesi için dışa yönelik kalkınma politikalarıyla birlikte ölkelerin minimum kalkınma düzeyine erişmiş olmasının gerektiğı anlaşılmaktadır.

İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilere teorik düzeyde bakan bu anlayışı ölkeler düzeyinde test eden birçok ampirik çalışma (Feder, 1982: 59-73; Moschos, 1989: 93-102; Ram, 1985: 415-425 ve Ram, 1987: 51-72) bulunmasına rağmen, söz konusu ilişkileri kent düzeyinde ele alan ampirik çalışmalar (Sun and Parikh, 2001: 187-196) yok denecek kadar azdır. Yerel ekonomik kalkınma sorununun kökeni, Sanayi Devrimine kadar dayansa da, kent düzeyinde bu tür çalışmaların eksikliği, kent ekonomilerinin 1990’lardan sonra popüler bir ilgi alanı olmasından kaynaklanmaktadır. Yine kent düzeyinde özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ölkelerde bir takım değişkenlere ait veri sıkıntılarının varlığı ve panel veri yöntemlerinin kent ekonomilerine yeni yeni uyarlanması, kent tabanlı çalışmaların az olma nedenleri arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin varlığı, Türkiye'nin yüksek ve orta düzey gelirli kentleri (sanayi gelişmişlik endeksine göre gelişmiş ve normal yöre kapsamında yer alan iller) ile gelişmemiş kentleri (sanayi gelişmişlik endeksine göre kalkınmakta öncelikli iller) açısından araştırma konusu yapılmıştır. İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin ampirik uygulaması için Feder'in öncülüğünü yaptığı, ihracatı üretim girdilerinden birisi olarak ele alan Neo-Klasik retim fonksiyonundan yararlanılarak, yatay-kesit ve panel verilere dayalı regresyon analizleri yapılmıştır. Bu amaçla ihracatın etkilerini daha kolay ortaya çıkarabileceği kent grubu olarak, minimum kalkınma düzeyine eriştiği dşnlen ve sanayi gelişmişlik endeksine göre normal yöre olarak değerlendirilen kentler ele alınmış ve hipotezin doğruluğunu sınamak amaçıyla normalin üzerinde gelişmiş ile normalin altında kalmış iller de araştırma kapsamına alınmıştır.

2. VERİLER VE METODOLOJİ

Türkiye'de kentsel düzeyde ekonomik büyümede dış ticaretin öneminin araştırıldığı çalışmada kullanılan değişkenler; kentlerin ihracat büyüme oranı ($\square X/X$), kent toplam geliri içerisinde dış satımın payı ($\square X/X)(X/Y)$, nüfus artış hızı ($\square N/N$), toplam kredilerin kent toplam gelirine oranı (C/Y), kamu yatırım harcamalarının kent toplam gelirine oranı (GI/Y) ve kamunun diğer (cari ve transfer) harcamalarının kent toplam gelirine oranı (GCT/Y)'dan oluşturulmuştur^(*). Veriler başta Dış Ticaret Müsteşarlığı, DİE ve DPT olmak üzere bir kısım kamu kurum ve kuruluşları ile Bankalar Birliği'nin web sayfasından derlenmiştir.

Çalışmanın veri dönemi 1991-2000 arasını kapsadığından ve veriler yıllık olduğundan, zaman serisi ile çalışma yapmanın bir takım sorunları ortaya çıkacağı açıktır. Bu nedenle tahmin sonuçları açısından yatay kesit ve zaman serisi özelliğini içeren panel veri ile sadece 1991-2000 ortalamasını içeren yatay kesit tahminlere gidilmiştir. Dolayısıyla panel tahminlerde kısa zaman kesiti içeren ve benzer nitelikte olan veri setleri için "grup etkili" (panelde yer alan iller için ortak bir sabit katsayı tahmini), "sabit etkili" (panelde yer alan her bir il için ayrı bir sabit katsayı tahmini) ve "tesadüfi etkili" (panelde yer alan her bir il için ayrı bir sabit katsayı tahminini tesadüfi olarak elde etme) olmak üzere üç tür tahmin yapılmıştır. Model kapsamındaki seriler Augmented-Dickey-Fuller (ADF) birim kök test sınamasına tabi tutularak durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. ADF test sonuçlarına göre GSYİH, ihracat ve nüfus gibi büyüme oranı cinsinden değişkenler durağan çıkarken; toplam kredilerin, kamu yatırım ve personel harcamalarının GSYİH içindeki payı cinsinden değişkenlerin genelde durağan olmadıkları gözlemlenmiştir. Durağan olmayan il serileri fark alınarak durağan hale getirilerek tahminlerde kullanılmıştır.

3. UYGULAMA SONUÇLARI

Bu alışmada Neo-Klasik büyüme fonksiyonundan hareketle, dünyada lkeler için geliştirilen büyüme modellerinin benzeri şekliyle bir ülkenin illeri için yapılması yoluna gidilmiştir. Cobb-Douglas tipi büyüme eşitliğini ima eden Neo-Klasik büyüme fonksiyonunda, ekonomik büyümenin belirleyicileri olarak insan gücü ve sermaye birikiminin yanı sıra kamu harcamaları ile dış satım alınmıştır. Çalışmanın amaı, dünyada lkeler arasında dışa açılmaya paralel olarak ihracatın büyüme üzerindeki etkilerinin incelenmesine (Chen and Thang, 1990: 577-585; Dutt and Ghosh, 1996: 167-182) benzer biçimde, bir lkede

^(*) Bilinen Neo-Klasik büyüme modeline kamuyu da dahil eden çalışmalardan (bkz. Lin ve Song, 2002: 2255-2257) hareketle, bu çalışmada kamu kesimini temsil etmesi amaçıyla kamunun yatırım harcamaları ile kamunun diğer harcama kalemleri modele dahil edilmiştir.

yer alan illerin ekonomik büyümesinde ihracatın rolünü araştırmaktır. Dünyadaki ülkeler arasında genellikle orta gelirli ülkelerde ihracatın büyüme üzerinde olumlu ve anlamlı etkisinin olduğuna dair literatür baz alınarak, Türkiye’de illerin ekonomik gelişmesinde ihracatın özellikle orta gelirli illerde anlamlı ve olumlu etkilerinin olabileceği düşüncesi sınama konusu yapılması temel amaçlardandır. Bu çerçevede iller açısından tahmin edilmeye çalışılan modeli aşağıdaki şekliyle ifade etmek mümkündür.

$$\square Y/Y = \square + \square_1 \square X/X + \square_2 \square X/X(X/Y) + \square_3 \square N/N + \square_4 C/Y + \square_5 GI/Y + \square_6 GCT/Y$$

Burada eşitliğin sağ tarafında yer alan değişken, illerin ekonomik büyüme oranlarını gösterirken, diğer değişkenler daha önceden tanımlandığı şekliyledir. Gelişmiş iller ile az gelişmiş illerin ekonomik büyümesine neden olacağı düşünülen yukarıdaki eşitlik çerçevesindeki grup etkili model panel tahmin sonuçları ile sabit ve tesadüfi etkili model tahminleri Tablo 1.a ve 1.b’de verilmiştir. Panel tahmininden elde edilen tahmin sonuçlarından hangisinin daha güçlü olduğunu da Hausman ve Lagrange Multiplier (LM) test sonuçlarıyla belirlemesi yoluna gidilmiştir (Greene, 2000: 572, 577-587). Test sonuçlarında gelişmiş iller için tesadüfi etkili (hesaplanan LM değeri (4.02) %5’lik ki-kare tablo değerinden büyük olduğu için tesadüfi etkiler geçerli; fakat kesin değildir. Ayrıca hesaplanan Hausman test istatistik değeri 9.043’dür. Bu değer, %1 önem düzeyinde ki-kare tablo değerinden küçük olduğu için sabit etkili modele göre tesadüfi etkili modelin daha güvenilir tahminler verir) ve az gelişmiş iller için grup etkili (hesaplanan LM test istatistik değeri 1,673’tür. Bu değer, %1 önem düzeyinde ki-kare tablo değerinden küçük olduğu için panel dahilindeki illerde bireysel etkilerin olmadığına karar verilir) model tahmin sonuçlarının daha sağlıklı-güvenilir tahminler verdiği tespit edilmiştir.

Tablo 1.a Grup Etkili Büyüme Modeli Tahmini

<i>Değişkenler</i>	<i>Gelişmiş</i>	<i>Az Gelişmiş</i>
C	0.021262 ^a	0.022632 ^a
$\square X/X$	0.007571 ^b	-0.000254
$\square X/X(X/Y)$	-0.318942 ^c	0.000198 ^c
$\square N/N$	-0.178159	-0.497040 ^b
C/Y	0.040480	0.031591
GI/Y	0.752519 ^b	0.451823 ^a
GCT/Y	-0.720212 ^b	-0.280235 ^b
	F=3.58334 ^a	F=2.70832 ^b
	R ² =0.07584	R ² =0.06578
	D.W.=2.47566	D.W.=2.32718

Not: Modelde yer alan parametrelerin anlamlılığını ifade eden t-istatistikleri için (a) %1 önem düzeyinde, (b) %5 önem düzeyinde ve (c) %10 önem düzeyinde anlamlılıkları ifade eder.

Tablo 1.b Sabit ve Tesadüfi Etkili Büyüme Modeli Tahminleri

Değişkenler	Gelişmiş İller		Değişkenler	Az Gelişmiş İller	
	Sabit Etkiler	Tesadüfi Etkiler		Sabit Etkiler	Tesadüfi Etkiler
C		0.022343a	C		0.023499a
□X/X	0.007888b	0.007272b	□X/X	-0.000201	-0.000235
□X/X)(X/Y)	-0.377303b	-0.283541b	□X/X)(X/Y)	-0.000130	0.000439
□N/N)	0.844904	-0.196317	□N/N)	-1.202174	-0.483622a
C/Y	0.008500	0.038892	C/Y	0.036275	0.026936
GI/Y	1.618856a	0.512712b	GI/Y	0.912256a	0.348873a
GCT/Y	-0.813472b	-0.672007a	GCT/Y	-0.299676b	-0.299032b
	R2=0.114115	R2=0.02424		R2=0.14474	R2=0.00989
	D.W.=2.58604	D.W.=2.38117		D.W.= 2.53236	D.W.=2.17714
	F=7.65881a			F=7.58197a	

Not: Her bir il için sabit ve tesadüfi etkili sabit terim tahmin sonuçları Ek 1’de verilmiştir.

59 ili kapsayan ve gelişmiş-az gelişmiş il şeklinde yapılan ayırım sonucunda, tesadüfi etkili olarak (Tablo 1.b) yapılan tahmin sonuçlarından, gelişmiş illerde ekonomik büyümeye pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı etkide bulunan faktörlerin %5 önem düzeyinde ihracatın büyüme oranı ile kamu yatırım harcamalarının büyüklüğü olduğu görülür. Gelişmiş illerde kamunun diğer harcamalarının toplam gelire oranı %1 önem düzeyinde; il ekonomilerinin dışa açıklığının derecesini yansıtan ihracat gelirlerinin GSYİH içindeki payının gelişim seyri ise %5 önem düzeyinde büyüme üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu sonuçlara göre bir önceki yıla göre ihracatın büyüme oranında %1’lik artışın cari yılda il gelir düzeyini %0.73 oranında artıracak ileri sürülebilir. Elde edilen bu bulgu, “ihracatın ekonomik büyümeyi artıracak”na dair Neo-Klasik düşüncüyü teyit edici niteliktedir. Kamunun büyüklüğünü bir ölçüde yansıtan ve özel sektör birimlerinden toplanan vergilerle finanse edilen verimsiz kamu (transfer, personel ve cari) harcamaları, gelişmiş il ekonomilerinde önemli boyutlara ulaşan olumsuz etkilere neden olmaktadır. Bu durum, Türkiye’de son 20 yılda ekonomik değil, popülist politikalarının izlenmesi sonucunda, kamu harcamalarının irrasyonel dağılımı ve büyüklüğünden kaynaklandığına işaret eder.

Az gelişmiş iller tasnifinde yer alan 29 il için yapılan grup etkili büyüme modeli (Tablo 1.a) tahmin sonuçlarında, illerin ekonomik büyümesinde istatistiki açıdan anlamlı değişkenlerin ise kamu yatırım harcamalarının büyüklüğü (pozitif), verimsiz kamu harcamalarının payı (negatif), nüfus artış hızı (negatif) ve bir çeşit dışa açıklığın ölçüsü olan ihracat gelirlerinin gelişim seyri (pozitif) olduğu görülmüştür. Bu bulgulardan az gelişmiş illerde nüfus artışının anlamlı ölçüde il milli gelirinde düşüşe yol açtığı belirlenmesi vardır. Dolayısıyla Türkiye’de nüfus artışının üretim artışından daha fazla olduğu ve işgücünün verimlilik artışının çok alt seviyelerde kaldığı söylenebilir. Özellikle Türkiye’nin az gelişmiş illerindeki nüfus artışının kalifiye olmayan işgücüne işaret etmesi, Doğuda nüfus artışının gelir artışını olumsuz yönde etkileyen faktör olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nüfusun az gelişmiş illerde ekonomik büyümeye olumsuz, fakat istatistik açıdan anlamlı etkisine karşılık; gelişmiş illerde ise negatif ve anlamsız etkilerinin bulunduğu gözlenmiştir.

Gelişmiş il paneli için elde edilen verimsiz kamu harcamalarıyla ilgili sonuç, az gelişmiş il paneli için de geçerlilik arz etmektedir. Verimsiz kamu harcamalarının büyüklüğü artıkça,

az gelişmiş il ekonomilerinde yaşanan daralmalar, özel sektör kaynaklarının verimli olmayan harcamalarda israf edildiği anlamına gelmektedir. Bununla birlikte kamu ekonomisi literatüründe verimli kamu harcamaları olarak adlandırılan altyapı, ulaşım, enerji, eğitim ve sağlık gibi alanlarda devlet tarafından yapılan yatırımların gelişmiş il ekonomilerinde olduğu gibi az gelişmiş il ekonomilerinin büyümesinde hayati öneme sahip olduğu araştırma bulgularından öne çıkmaktadır. İhracat değişkenine ait tahmin katsayısı negatif, fakat istatistiki açıdan anlamlılık taşımamaktadır. Elde edilen bu sonuç, ihracat büyümesinin belirli bir kalkınmışlık düzeyine sahip olmayan ülke, bölge ve kentlerde ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkileri doğuramayacağı ve/veya minimum kalkınma düzeyine ulaşma gereği hipoteziyle tutarlılık göstermektedir.

Çalışmada ele alınan modellerden elde edilen tahmin sonuçlarında, gerek gelişmiş, gerekse az gelişmiş illerin gelir büyümesinde, modelde yer alan değişkenlerden C/Y, GI/Y ve GCT/Y'nin parametre işaretlerinin örtüştüğu belirlemesi vardır. Özellikle ihracat büyümesinin il ekonomik gelişmesine katkısının araştırıldığı çalışmada, Türkiye'nin genelde Batısında yer alan gelişmiş illerde ihracattaki artışın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı etkilerine karşılık, genelde Doğusunda yer alan illerde ihracat artışının negatif, ancak istatistiki açıdan önem içermeyen etkilerinin olduğu gözlenmektedir.

Dışa açıklığın ölçütü olarak kullanılan $\square X/X)(X/Y)$ değişkeninin ise Batıdaki illerde büyümeyi olumsuz etkilemesi, dünya ekonomisindeki istikrarsızlık unsurlarının ve/veya konjktürel dalgalanmaların gelişmiş illerin dış satımını etkilemesine paralel olarak gelirine yansımaları sorunsalından bahsedilebilir.

Çalışmanın temel amacı, ihracat büyümesi ile dışa açıklığın illerin ekonomik büyümesi üzerine olası etkilerini sınar nitelikte olduğundan, yukarıdaki kapsamlı il büyüme modelinin yanı sıra sadece ihracatı kapsayan büyüme modelini tahmin etme yoluna gitmekte yarar vardır. Buna göre oluşturulacak büyüme modelini şu şekilde tanımlamak mümkündür.

$$\square Y/Y = \square + \square X/X + \square_1 \square X/X)(X/Y)$$

Bu büyüme eşitliğine göre tahmin edilen grup etkili, sabit etkili ve tesadüfi etkili model sonuçları Tablo 2.a ve 2.b'de verilmiştir. Farklı yöntemlerle elde edilen bu sonuçlardan, gelişmiş iller için tesadüfi etkiler modeli (Hausman test değerı (0.257) %1 ve %5'lik tablo değerlerinden (16.81 ve 12.59) küçük olduğu için); az gelişmiş iller için grup etkili SEK tahminleri (LM değerı (0.11) %1 ve %5'lik tablo değerlerinden (6.63 ve 3.84) küçük olduğu için) dikkate alınır.

Tablo 2.a İhracat Değişkeni İçin Grup Etkili Tahminler

Değişkenler	Gelişmiş	Az Gelişmiş
C	0.018064 ^a	0.023453 ^a
$\square X/X$	0.008101 ^a	-0.000400
$\square X/X)(X/Y)$	-0.297314 ^b	0.000224
	F=3.89246 ^b	F=0.16699
	R ² =0.02383	R ² =0.00117
	D.W.= 2.51006	D.W.=2.13788

Tablo 2.b İhracat Değişkeni İçin Sabit ve Tesadüfi Etkili Model Tahminleri

Değişkenler	Gelişmiş İller		Değişkenler	Az Gelişmiş İller	
	Sabit Etkiler	Tesadüfi Etkiler		Sabit Etkiler	Tesadüfi Etkiler
C		0.018005 ^a	C		0.023452 ^a
□ X/X	0.007680 ^b	0.008404 ^b	□ X/X	-0.000408	-0.000400
□ X/X)(X/Y)	-0.291992 ^c	-0.300371 ^a	□ X/X)(X/Y)	-0.000183	0.000226
	R ² =0.07212	R ² =0.01985		R ² =0.09388	R ² =0.000514
	D.W.=2.63515	D.W.=2.39796		D.W.=2.35226	D.W.= 2.136515
	F=20.5187 ^a			F=26.7302 ^a	

Not: Her bir il için sabit ve tesadüfi etkili sabit terim tahmin sonuçları Ek 2’de verilmiştir.

Gelişmiş il panelinde tesadüfi etkili tahmin sonuçlarına göre, ihracatın büyüme oranının ekonomik büyümeyi artırdığı; dışa açıklık derecesinin ise %1 önem seviyesinde olumsuz etkilediği görülür. Elde edilen bu bulgular, bir yandan ihracatın gelişmiş il ekonomileri için önemini bir kez daha ortaya koyarken, diğer yandan gelişmiş illerin dışa açılmalarını, dolayısıyla dışa bağımlılıklarını yansıtan ihracat gelirlerinin GSYİH içindeki payının gelişim seyrinin ekonomik büyümeyi engellediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Birkaç geleneksel ürün ile sınırlı sayıda ülke piyasasına yapılan ihracat, dış piyasalarda yaşanan gelişmelerden önemli derecede etkilenmektedir. Belirli sayıda gelir esnekliği düşük ve emek yoğun niteliğindeki malların az sayıda ülke piyasasına satışı olarak tanımlanan ihraç ürünlerinde ve piyasalarında yoğunlaşmanın yurtiçi (dolayısıyla il içi) ekonomilerde olumsuz etkiler doğurduğu uluslararası iktisat literatüründe üzerinde sıklıkla durulan bir olgudur. Böylece gelişmiş iller, ihracat büyümesinin olumlu etkilerinden yararlanmak için bir yandan ihraç edilen ürün ve piyasalarda çeşitlenmeye giderken, diğer yandan dışa bağımlılık derecelerini azaltacak şekilde toplam üretimlerini artırma ya da yurtiçi piyasa çeşitlenmesine ağırlık vermelidirler. Burada az gelişmiş illere ait panel veri tahmin sonuçlarında, ne ihracat büyümesi, ne de dışa açılma ile ekonomik büyüme arasında istatistiki açıdan anlamlı ilişkiler bulunamamıştır.

Çalışmada, yukarıdaki sınıflayamaya ait gelişmiş ve az gelişmiş illeri dikkate alan ihracat-büyüme arasındaki ilişkilere ait yatay-kesit regresyon analiz sonuçları ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3 İhracat-Büyüme İlişkileri

Değişkenler	Gelişmiş	Az Gelişmiş
C	0.01546 ^a	0.02262 ^a
ΔX/X	0.01095 ^c	-0.00022
(ΔX/X)(X/Y)	-0.12402	0.00357
	F=1.84555	F=0.19840
	R ² =0.12027	R ² =0.01503

Sadece ihracat büyümesi ve ihracat gelirlerinin GSYİH içindeki gelişim seyrini dikkate alan gelişmiş illere ait yatay-kesit veri tahminleri, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki anlamlı ve pozitif ilişkileri ortaya koyarken, az gelişmiş il kesitinden elde edilen bulgular, daha önceki panel veri tahmin sonuçlarıyla paralellik arz etmektedir.

Ayrıca çalışmada gelişmiş il olarak ele alınan 30 il, aralarında önemli bir farklılıklar bulunmamasına rağmen, üst gelirli (gelişmiş iller) ve orta gelirli (normal yöreler) iller olarak

ikiye ayrılmış ve bu yeni oluşuma göre model tahminlerine gidilmiştir. Tablo 4.a ve 4.b, üst ve orta gelirli illere ait tahmin sonuçlarını göstermektedir. LM test sonuçlarına göre üst ve orta gelirli iller sınıfında yer alan iller için grup etkili SEK tahminleri diğer model denemelerine oranla daha uygun sonuçları vermektedir

Tablo 4.a Üst ve Orta Gelirli İllerde Grup Etkili Model Tahmini

Değişkenler	Üst	Orta
C	0.040410	0.012028
$\Delta X/X$	-0.045281	0.007171 ^b
$(\Delta X/X)(X/Y)$	-0.413619	-0.219559
$(\Delta N/N)$	-0.572678	0.306094
C/Y	-0.090134	0.109807 ^c
GI/Y	0.863210	0.960175 ^b
GCT/Y	-0.938734	-0.738131 ^c
	F=2.07619 ^c	F=1.184771 ^b
	R ² =0.18197	R ² =0.07899
	D.W.= 2.41281	D.W.= 2.41537

Üst gelirli il sınıfında yer alan illerin ekonomik büyümesinde, model kapsamındaki bütün değişkenlerde olduğu gibi ihracat büyümesi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ilişkilere rastlanmamıştır. Bununla birlikte orta gelirli il grubu için çalışmadan elde edilen bulgular, ihracat ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve %5 önem düzeyinde anlamlı ilişkilerin varlığına dikkati çekmektedir. Denizli, Gaziantep, Kayseri gibi ihracata dayalı ekonomilerin yer aldığı orta gelirli il grubunun ekonomik büyümesinde anlama sahip diğer faktörler ise kullanılan kredilerin büyüklüğü (pozitif), kamu yatırımlarının payı (pozitif) ve verimsiz kamu harcamalarının payıdır (negatif). Tablo 1a ve 1b'deki nüfus değişkenine ait belirlemeyi Tablo 4a'daki sonuçlarla birlikte ele alındığında nüfusun çok gelişmiş ve az gelişmiş illerde negatif etkilerine karşılık, orta gelirli illerde pozitif etkilerinin olduğu belirlenmesi vardır. Bu durum, üst gelirli gruplu illerde göç olgusuyla desteklenen nüfus artışının ekonomik büyümede negatif dışsallıklara yol açtığı söylenebilir. Ayrıca göç olgusundan, nüfusu massedemeyen metropolitan kentlerden ziyade sanayisi çıkışta olan ve iş imkanları yaratan orta gelirli illerde sorun teşkil etmediği, bilakis büyümeye katkıda bulunduğu ileri sürülebilir.

Tablo 4.b: Üst ve Orta Gelirli İllerde Sabit ve Tesadüfi Etkili Model Tahminleri

Değişkenler	Üst	Değişkenler	Orta	
	Sabit Etkiler		Sabit Etkiler	Tesadüfi Etkiler
C		C		0.013758 ^c
$\Delta X/X$	-0.035597	$\Delta X/X$	0.006957 ^b	0.007373 ^c
$(\Delta X/X)(X/Y)$	-0.583937	$(\Delta X/X)(X/Y)$	-0.281516 ^c	-0.208809
$(\Delta N/N)$	3.094435	$(\Delta N/N)$	-1.779998	0.254066
C/Y	-0.110416	C/Y	0.299978 ^c	0.092826 ^c
GI/Y	1.300283	GI/Y	2.058533 ^a	0.765176 ^b
GCT/Y	-1.053038 ^c	GCT/Y	-0.971787 ^a	-0.709724 ^a
	R ² =0.24759		R ² =0.16311	R ² =0.04077
	D.W.= 2.52370		D.W.= 2.4588	D.W.= 2.35937
	F=3.29064 ^b		F=6.88941 ^a	

Not: Her bir il için sabit ve tesadüfi etkili sabit terim tahmin sonuçları Ek 3'de verilmiştir.

Orta gelirli il sınıfında değerlendirilen illere ait sabit etkili model tahminleri, ihracat ve il büyümesi arasında pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı etkileri ortaya koyarken, bu illerin ekonomik büyümesinde anlam taşıyan diğer değişkenler de, kamu yatırım harcamaları (pozitif), verimsiz kamu harcamaları (negatif) ve dışa açıklık derecesidir (negatif).

4. SONUÇ

Çalışmada sanayi gelişmişlik indeksine göre gelişmiş ve normal yöreler, belirli bir kalkınmışlık düzeyini yakalamış gelişmiş il panelinde değerlendirilmiştir. Genel olarak gelişmiş il paneline ait tahmin sonuçları, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki olumlu ve anlamlı etkileri ortaya koyarken; dışa açıklığın derecesini yansıtan ihracat gelirlerinin il GSYİH içindeki paylarının gelişim seyri, il ekonomileri üzerinde olumsuz etkiler doğurmaktadır. İhracat genişlemesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilere dair çalışmadan elde edilen bulgular, ihracatın gelişmiş illerde ekonomik büyümeyi teşvik ettiği yönündeki görüş birliğini teyit etmektedir. Bununla birlikte, gelişmiş illerin dışa açıklığı ve aynı zamanda dışa bağımlılığı artıkça, gelişmiş il ekonomilerinde önemli daralmalar yaşanabilmektedir; dışa açıklık ve bağımlılık artıkça, dış ülkelerde yaşanacak konjonktürel dalgalanmalardan ihracatçı ülke-il ekonomileri daha fazla etkilenmeye açık olacaktır. Ayrıca Türkiye'nin, dolayısıyla illerinin ihracatının yoğunlukla ilksel ve emek yoğun sanayi ürünü niteliği taşıması ile bu ürünlerin sınırlı sayıda ülke piyasalarına satılması, dışa açıklığın gelişmiş il ekonomilerini olumsuz etkileme nedenleri arasında sayılabilir.

Gelişmiş il panelinden elde edilen bir diğer önemli bulgu, verimsiz kamu harcamaları olarak adlandırılan personel, cari ve transfer harcamalarının ekonomi içindeki büyüklüğü artıkça, gelişmiş ekonomilerinde önemli daralmalar yaşanmaktadır. Bu sonuç, “etkin olmayan (kötü) devlet” görüşünü ileri süren klasik iktisat düşüncesinin güncel bir yansımasıdır. Daha açık bir ifadeyle Türkiye’de son 20 yılda yaşanan gelişmelerin beraberinde getirdiği irrasyonel ve etkin olmayan kamu harcama politikaları, kıt kaynakların israfına yol açmaktadır. Bununla birlikte, altyapı, ulaşım, enerji, eğitim ve sağlık alanlarında devlet tarafından yapılan yatırımlar, gerek gelişmiş, gerekse az gelişmiş iller için hayati öneme sahiptir. Başta altyapı olmak üzere ulaşım ve enerji alanlarında yapılan yatırımlar, firmalara üretim ve üretim sonrası satış aşamalarında önemli büyüklüklere ulaşan avantajlar sağlamaktadır. Ayrıca eğitim ve sağlık yatırımları işgücünün kalitesini iyileştirerek üretimde maliyet azalmalarını sağlayacak verimlilik artışlarına neden olacağı içsel büyüme teorisyenleri tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır.

Az gelişmiş il panelinden elde edilen bulgular, ihracat ve ekonomik büyüme arasında negatif, fakat istatistiki açıdan anlam taşımayan etkilere işaret ederken; gerek nüfus artışı, gerekse verimsiz kamu harcamaları az gelişmiş il ekonomilerinin büyümesi önünde önemli bir engeldir. Gelişmiş il panelinde olduğu gibi kamu yatırım harcamaları az gelişmiş il ekonomilerinin büyümesinde önemli bir yer tutmaktadır. Sadece ihracat değişkenini dikkate alan panel veri ve yatay-kesit analizleri yukarıdaki bulguları teyit edici niteliktedir; gelişmiş il ekonomilerinde ihracatın pozitif ve anlamlı etkileri söz konusu iken, az gelişmiş iller için istatistiki açıdan anlamlı etkiler gözlemlenememiştir.

Özetle çalışmadan elde edilen bulgular, uluslararası iktisat literatüründe son zamanlarda görüş birliğinin olduğu “ihracat genişlemesi, minimum kalkınmışlık düzeyine sahip ekonomilerde ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği” düşüncesini bir ülkenin illeri açısından da teyit edici niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Chen, J. T. and D. P. Thang (1990) "Export Performance and Productivity Growth: The Case of Taiwan", *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 38 (3), pp: 577-585
- Dutt, S. D. and D. Ghosh (1996) "The Export Growth-Economic Growth Nexus: A Causality Analysis", *Journal of Developing Areas*, Vol. 30 (January), pp: 167-182
- Feder, G. (1982) "On Export and Economic Growth", *Journal of Economic Development*, Vol. 12, pp: 59-73.
- Greenaway, D. and D. Sapsfort (1994) "What Does Liberalization Do for Exports and Growth", *Welwirtschaftliches Archiv*, Vol. 130, pp: 152-174.
- Greene, W. H. (2000) *Econometric Analysis*, Fourth Edition, Prentice Hall, New Jersey
- Kohli, I. and N. Singh (1989) "Exports and Growth, Critical Minimum Effort and Diminishing Returns", *Journal of Development Economics*, Vol. 30, pp: 391-400.
- Lin S. and S. Song (2002) "Urban Economic Growth in China: Theory and Evidence", *Urban Studies*, 39 (12), pp: 2251-2266.
- Moschos, D. (1989) "Export Expansion, Growth and Level of Economic Development", *Journal of Development Economics*, Vol. 30, pp: 93-102.
- Poon, J. P. (1995) "Export Expansion, Growth and Level of Economic Development Revisited", *Journal of Development Economics*, Vol. 20 (1), pp: 75-90.
- Ram, R. (1985) "Export and Economic Growth: Some Additional Evidence", *Economic Development and Cultural Change*, 32 (2), pp: 412-425.
- Ram, R. (1987) "Export and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from Time Series and Cross-Sectional Data" Some Additional Evidence", *Economic Development and Cultural Change*, 36 (4), pp: 51-72.
- Sun, H. and A. Parikh (2001) "Exports, Inward Direct Investment (FDI) and Regional Economic Growth in China", *Regional Studies*, Vol. 35 (3), pp: 187-196
- Yaghmaian, B. (1994) "An Empirical Investigation of Exports, Development and Growth in Developing Countries: Challenging the Neo-classical Theory of Export-led Growth", *World Development*, Vol. 22 (1), pp: 977-995.

EKLER**Ek 1: Sabit ve Tesadüfi Etkili Model Tahminleri**

<i>Değişkenler</i>	<i>Gelişmiş İller</i>		<i>Değişkenler</i>	<i>Az Gelişmiş İller</i>	
	<i>Sabit Etkiler</i>	<i>Tesadüfi Etkiler</i>		<i>Sabit Etkiler</i>	<i>Tesadüfi Etkiler</i>
ADANA	-0.004556	0.008398	AKSARAY	0.056752	-0.026630
ANKARA	0.027474	-0.017954	AMASYA	0.030705	-0.011422
ANTALYA	-0.052850	0.012718	BİNGÖL	0.031062	-0.006505
BURSA	-0.026181	0.001367	ÇORUM	0.038284	-0.018729
İZMİR	-0.016411	0.003415	DIYARBAKIR	0.016573	0.028800
İSTANBUL	-0.004200	-0.007548	ELAZIĞ	0.013450	0.013904
KOCAELİ	-0.035395	0.017710	ERZİNCAN	-0.000501	0.016625
BOLU	-0.032701	0.049507	ERZURUM	-0.052223	0.025005
BURDUR	0.026516	-0.004245	GİRESUN	0.027580	-0.013020
ÇANAKKALE	0.025223	-0.003161	K.MARAŞ	0.032132	-0.004393
ESKİŞEHİR	-0.019894	0.001393	KARAMAN	0.032153	-0.007168
GAZİANTEP	-0.015264	0.011699	KASTAMONU	0.032737	-0.026812
İÇEL	-0.026773	0.014941	KİRSEHİR	0.017896	-0.004831
AFYON	-0.014683	0.010091	MALATYA	0.006938	0.006123
AYDIN	0.021453	-0.014181	MARDİN	0.038444	0.000503
BALIKESİR	-0.013511	0.010578	NEVSEHİR	0.001909	0.023850
BİLECİK	0.019327	-0.010445	NİĞDE	0.026902	0.000506
DENİZLİ	0.019376	-0.016865	ORDU	0.039377	-0.009539
EDİRNE	0.041415	-0.007365	RİZE	0.003767	-0.003984
HATAY	0.013724	-0.007169	SAMSUN	-0.005962	0.007397
ISPARTA	0.017987	-0.012608	SİİRT	0.014663	0.015265
KAYSERİ	-0.032401	0.007167	SİNOP	0.005149	-0.002379
KIRKLARELİ	0.014548	0.006887	SİVAS	0.025075	-0.007204
KONYA	-0.001082	0.005968	ŞURFA	0.059884	-0.031809
KÜTAHYA	0.012838	0.002752	TOKAT	0.026715	0.000432
MANİSA	0.018492	-0.012013	TRABZON	-0.026203	0.014359
MUĞLA	0.020349	-0.024674	VAN	0.051002	-0.005134
SAKARYA	0.005367	-0.008096	YOZGAT	0.042265	-0.014664
TEKİRDAĞ	0.016495	-0.020386	ZONGULDAK	-0.018837	0.042274
UŞAK	0.011208	0.003420			

Ek 2: İhracat Değişkenli Sabit ve Tesadüfi Etkili Model Tahminleri

<i>Değişkenler</i>	<i>Gelişmiş İller</i>		<i>Değişkenler</i>	<i>Az Gelişmiş İller</i>	
	<i>Sabit Etkiler</i>	<i>Tesadüfi Etkiler</i>		<i>Sabit Etkiler</i>	<i>Tesadüfi Etkiler</i>
ADANA	0.001540	0.016253	AKSARAY	0.050202	-0.000189
ANKARA	0.028023	-0.009915	AMASYA	0.042569	-0.000118
ANTALYA	0.007771	0.010200	BİNGÖL	0.031529	-5.70E-05
BURSA	0.019390	-0.001481	ÇORUM	0.038844	-0.000108
İZMİR	0.014574	0.003333	DIYARBAKIR	-0.016653	0.000283
İSTANBUL	0.018189	-0.000422	ELAZIĞ	-0.000887	0.000172
KOCAELİ	0.002810	0.015048	ERZİNCAN	0.010315	9.28E-05
BOLU	-0.022528	0.040333	ERZURUM	0.024067	-4.20E-06
BURDUR	0.025678	-0.006470	GİRESUN	0.039348	-0.000112
ÇANAKKALE	0.025052	-0.006845	K.MARAŞ	0.012462	7.76E-05
ESKİŞEHİR	0.031001	-0.012882	KARAMAN	0.050581	-0.000191
GAZİANTEP	-0.004990	0.022728	KASTAMONU	0.057204	-0.000238
İÇEL	-0.002977	0.020767	KİRSEHİR	0.028486	-3.53E-05
AFYON	0.016977	0.001146	MALATYA	0.025112	-1.17E-05
AYDIN	0.019657	-0.001367	MARDİN	0.001480	0.000155
BALIKESİR	0.014364	0.003589	NEVSEHİR	0.025493	-1.44E-05
BİLECİK	0.032933	-0.014545	NİĞDE	0.021600	1.32E-05
DENİZLİ	0.029911	-0.011785	ORDU	0.021172	1.61E-05
EDİRNE	0.043188	-0.024865	RİZE	0.046822	-0.000165
HATAY	0.017428	0.000520	SAMSUN	0.018671	3.37E-05
ISPARTA	0.016819	0.001170	SİİRT	-0.045351	0.000485
KAYSERİ	0.029347	-0.011257	SİNOP	0.038950	-0.000109
KIRKLARELİ	0.007702	0.011245	SİVAS	0.039919	-0.000116
KONYA	0.013581	0.004428	Ş.URFA	0.041308	-0.000126
KÜTAHYA	0.017584	0.000413	TOKAT	0.033611	-7.16E-05
MANİSA	0.024323	-0.006004	TRABZON	0.023867	-2.86E-06
MUĞLA	0.031081	-0.012740	VAN	0.012286	7.95E-05
SAKARYA	0.029059	-0.010736	YOZGAT	0.028323	-3.43E-05
TEKİRDAĞ	0.035703	-0.017329	ZONGULDAK	-0.016717	0.000283
UŞAK	0.019251	-0.001038			

Ek 3: Üst ve Orta Gelirli İllerde Sabit ve Tesadüfi Etkili Model Tahminleri

<i>Değişkenler</i>	<i>Üst</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Orta</i>	
	<i>Sabit Etkiler</i>		<i>Sabit Etkiler</i>	<i>Tesadüfi Etkiler</i>
ADANA	-0.045782	BOLU	-0.031427	0.028539
ANKARA	0.002304	BURDUR	0.025319	-0.007571
ANTALYA	-0.123591	ÇANAKKALE	0.025315	-0.006486
BURSA	-0.077238	ESKİŞEHİR	-0.010352	0.003259
İZMİR	-0.067454	GAZİANTEP	0.057644	0.010161
İSTANBUL	-0.072221	İÇEL	0.061912	0.013356
KOCAELİ	-0.108249	AFYON	0.019640	0.008244
		AYDIN	0.064415	-0.008737
		BALIKESİR	0.000309	0.005981
		BİLECİK	0.035870	-0.005995
		DENİZLİ	0.062658	-0.008702
		EDİRNE	-0.052443	0.001622
		HATAY	0.053812	-0.004710
		ISPARTA	0.071958	-0.005479
		KAYSERİ	-0.015264	0.007963
		KIRKLARELİ	0.019174	0.000383
		KONYA	0.047219	0.003390
		KÜTAHYA	0.028082	-0.001780
		MANİSA	0.056539	-0.008006
		MUĞLA	0.085657	-0.013159
		SAKARYA	0.032100	-0.001524
		TEKİRDAĞ	0.082080	-0.009506
		UŞAK	0.031802	-0.000114

Zonguldak, Bartın, Karabük Bölgesel Gelişme Projesi

Necati DOĞRU

Mühendis Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü

GEREKÇE

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı; bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması ve gelişme imkanlarının belirlenmesi amacıyla bölgesel planlama faaliyetlerine paralel olarak ilgili idarelerce fiziksel planlama çalışmalarının yapılması öngörmüştür. Diğer yandan bölgede, Türkiye Taşkömürü Kurumu'nun küçültmesi ve Karabük ve Ereğli Demir Çelik İşletmeleri'nin özelleştirilmesi ile meydana gelecek ekonomik ve sosyal sonuçların analiz edilmesi gereğı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Müsteşarlığımızca Güneydoğu Anadolu Projesi çalışmasından sonra, çok sektörlü, kamu-özel kesim işbirliğine dayalı olarak Bölgesel Gelişme Proje çalışması anlayışı içerisinde "Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi" uluslararası ihale ile gerçekleştirilmiştir.

PROJENİN AMACI

Proje çalışması ile;

1. Bölgede yer alan sanayi ve madencilik kuruluşlarından TTK'nun küçültülmesi ve Karabük Demir Çelik işletmesinin özelleştirilmesi sonucunda ortaya çıkacak ekonomik ve sosyal sonuçların analizi,
2. Özel sektörün yeni yatırım alanlarında faaliyet göstermelerinin sağlanması maksadıyla yeni yatırım alternatiflerinin belirlenmesi,
3. Orta ve uzun dönemde uygulanabilir Bölgesel Gelişme Planı hazırlanması,
4. Bölgede yapılabilecek yatırım tanımlanmasını sağlamaktır.

1. TÜRKİYE TAŞ KÖMÜRÜ KURUMU VE KARABÜK DEMİR-ÇELİK FABRİKALARI (KARDEMİR) RAPORU

1.1. Türkiye Taş Kömürü Kurumu

TTK'nda üretimde ve istihdamda küçülmeye 1990 yılında başlanmıştır. Daha sonraki yıllarda üretim miktarı aynı kalmak şartıyla istihdamda küçülmeye sonraki yıllarda devam edilmiştir. 1995 yılı itibarıyla 23.000 işçi ve 2.600 memur istihdam edilmektedir. 1990-1995 yıllarında toplam 10.400 kişi işten ayrılmıştır.

TTK'nun taş kömürü üretiminde işletme maliyetleri satış gelirinin yaklaşık iki katıdır.

TTK'nun hemen kapatılması durumunda;

Sosyal ve ekonomik dengeler bozulacak,

Göç hızla artacak ve

Zonguldak, Bartın, Karabük illerinin birçok ilçesinin sonu olacaktır. Zira bu üç il de TTK'na bağımlı aile fertleri sayısı 126.000 kişidir.

TTK üretimindeki değişiklik taşkömürü ile çalışan veya kuruma üretim yapan çok sayıda firmayı etkileyecektir.

Kuruluşun, faaliyetlerini mevcut şartlarda sürdürebilmesi için yıllık işletme zararları için 205 milyon \$, mali giderler için ise 322 milyon \$ sübvansiyon gereklidir.

TTK'nun bölge üzerindeki sosyo-ekonomik etkisine göre, geleceğe yönelik en uygun öneri uzun vadede (10-15 yıl) madencilik işletmesinin daha da küçültülmesidir. Böylece dünya pazarlarına açılan Türk ekonomisinin ihtiyacına göre kalifiye işgücü oluşturmak için buraya harcanan kamu fonları işçilerin tekrar mesleki eğitimi için ayrılabilir. Tekrar işe yerleştirme ve değişim yardım planının uygulanması ekonomik olarak uygulanabilir.

Bu çerçevede, küçültmeye paralel olarak üretimin iyileştirilmesi için;

Verimli damarların ve panellerin seçimi,

Üretimin asgari alan ve seviyelerde yoğunlaştırılması,

Madencilik yöntemlerinin standardize edilmesi,

Yeni yöntemlerin uygulanması için maden ekipmanlarının optimizasyonu,

Personel eğitimi,

stratejileri benimsenerek bir dizi iyileştirmeler gerçekleştirilecektir. İyileştirmelerin sonucunda;

İşlerin sadeleştirilmesi ve kolay yönetimi,

Etkinlik ve güvenlik artışı,

İstihdam edilen işgücünde azalmanın yanında üretimde artış sağlanacaktır.

1.2. Karabük Demir-Çelik Fabrikaları (Kardemir)

KARDEMİR, 1995 yılında sembolik bir fiyatla özelleştirilerek farklı bir yapıya kavuşmuştur. Özelleştirme işlemi özel şartlarla gerçekleştirilmiştir.

Borçlar devlet tarafından üstlenilmiş,

Sembolik olarak 1 TL'ye satılmış,

1995 yılında 1.100 kişi işten ayrılmış,

Çalışanların maaşları geçici olarak reel olarak düşmüştür.

En önemli modernizasyon tedbirleri arasında üretim maliyetini düşürecek yeni yatırımlar yapılmıştır. Böylece en fazla ingot ve pik demirde olmak üzere yıllık üretim 700.000 tondan 1 milyon tona çıkarılacaktır. Yatırımlar bittikten ve tam kapasite üretime geçildikten sonra KARDEMİR yaklaşık 2500-3000 kişilik yeni istihdam sağlanacaktır. Bu durum, bölge ekonomisi için olumlu bir etki yapacaktır.

Yeni teknolojilerin daha az kirletici ve çevre mevzuatına daha uygun olması nedeniyle çevre şartları da iyileşecektir. Yatırımların %20'si çevre korumasına ve kontrolüne ayrılacaktır.

Filyos limanının tamamlanması ile KARDEMİR nakliye maliyeti ton başına en az 10\$ düşecektir.

2. ZONGULDAK, BARTIN, KARABÜK BÖLGESEL GELİŞME PROJESİ

2.1. Bölgeye İlişkin Mevcut Durum Ve Analizi

Toplam 9.695 km²'lik alanı içine alan bölgede 3 il, 13 ilçe ve 884 köy bulunmaktadır.

Zonguldak-Bartın-Karabük illerini kapsayan bölge hızlı bir değişim sürecine girmiştir.

Bölge Türkiye'de en yoğun nüfusa sahip yörelerden birisidir. (Toplam nüfus: 1.103.345 kişi, Türkiye nüfusunun %2'si ve km²'ye 114 kişi),

Kırsal alanlardan kentsel alanlara hızlı bir göç ile karşı karşıyadır. Bölge ayrıca net göç veren konumdur. (Net göç oranı - %1,7)

Bölge, tarım yanında, ekonomik ve sosyal yapı olarak (istihdam dahil) demir-çelik ve kömür sanayilerinin etkisi altındadır.

Erdemir başarılı bir işletme olup, özelleştirilme sürecindedir. KARDEMİR ise özelleştirilmiş ve kara geçmiştir. TTK'nda aşırı istihdam ve yetersiz üretim devam etmektedir.

Arazi kullanımı topoğrafik şartlara bağlı olup, bölgenin %51'i ormanlarla kaplıdır. Ormanların %71'i verimlidir.

Bölgenin sahil kesiminde dağınık olarak bulunan köy ve mezralar kırsal yerleşimin önemli özelliklerini taşımaktadır. Nüfus göç nedeniyle azalmasına rağmen kırsal yerleşimlerde yaşayanların bir bölümü sanayiden emeklilik sonrası ormancılık ve tarımsal üretimle meşguldür.

Yerel yönetimler (belediyeler) konut ve ekonomik faaliyetlerin yerleşimi için kentsel planlamayı organize edecek ve yönetecek, yasal, personel ve mali olanaklardan yoksun durumdadır.

Bölge homojen bir yapıya sahip değildir.

Zonguldak-Bartın Karabük bölgesi geçmişi eskiye dayanan kömür madenciliği ile modern demir-çelik üretim sanayilerinin oluşturduğu ağır sanayie sahiptir. Üç KİT ve şirketleri bölgede 38.000'den fazla istihdam sağlamaktadırlar.

İmalat sanayiinde metal sanayi ürünleri iş kollarında faaliyet gösteren 440 işletmede 18.500 kişi istihdam edilmektedir.

Büyük işletmeler yanında, Bartın, Karabük, Çaycuma ve Ereğli'de kurulan OSB yatırımları ile küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) güçlendirilmişlerdir. Son yıllarda giyim sanayii ve yapı malzemeleri sektörlerinde önemli gelişmeler gözlenmiştir.

Tarım sektörü (ormancılık ve balıkçılık dahil) nüfusun %61'ini istihdam etmektedir.

Sanayi sektörünün tersine tarım tüm bölgede yapılmaktadır. Ancak, verimlilik ve pazarlama konularında Türkiye'nin diğer tarımsal üretim yapılan bölgelerinin gerisindedir.

Hayvancılık, tarım arazilerinin sınırlı oluşu nedeniyle önemli bir potansiyeldir.

Bölgenin tamamı tamamlanmış bir ulaşım altyapısına sahiptir.

Bölge önemli bir doğal çevreye sahiptir. Doğal yapı (sanayi kentleri hariç) şimdiye kadar tüm kötü etmenlerden korunmuştur.

Doğal çevreyle yerleşim alanları arasında büyük bir tezat vardır. Doğal çevre ekolojik olarak zengin ve geniş iken, kentsel yerleşim birimlerinde fabrikaların atıkları hava ve suyu AB standartlarının üstünde kirletmektedir. (Filyos ve Bartın ırmakları sanayi ve evsel atıklar ile kirletilmiş durumdadır.)

2.2. Gelişme Potansiyelleri

2.2.1. İyi Derecedeki Potansiyeller

Kuzeybatı Anadolu bölgesinde dengeli gelişme merkezi için alternatif konumdadır.

Karadeniz Ülkeleri ile (Rusya, Ukrayna, Romanya, Ermenistan, Gürcistan) deniz ticaretini geliştirme potansiyeline sahiptir.

Ereğli dışında Kalkınmada Birinci Derecede Öncelikli Yöre olması nedeniyle yatırım teşviklerinden azami şekilde yararlanmaktadır.

Büyük Ölçekli Sanayi: Yerel girişimcileri, küçük ve orta boy işletmelere doğru destekleme olanağına sahiptir.

KOBİ'ler: Hizmetlerin ve destek faaliyetlerinin iyileştirilmesi ile, gelişme potansiyeline sahiptir. Bölgede süt, kereste vb. üretiminin artmasına bağlı olarak gıda ve imalat sanayileri gelişmeye açıktır.

Ormancılık: Doğrudan ve dolaylı orman ürünlerinde miktar ve kalite artışı sağlanabilecek durumdadır. Kırsal yerleşimlerde yaşayanların gelirlerinde ve ağaç işleme sanayiinde etkiler beklenmektedir.

Eğitim: Karaelmas Üniversitesi ülkenin ihtiyaç duyduğu çevre mühendisliği ve bilgisayar bilimleri gibi özel alanlarda geliştirilebilme olanağına sahiptir. Üniversite bölgenin ekonomik ve sosyal kalkınmasında önemli bir işlev üstlenebilir.

Bitkisel Üretim ve Hayvancılık: Hayvancılığın ve küçük arazilerde seracılığın yoğunlaştırılarak geliştirilmesi imkanları mevcuttur. Parsel büyüklüklerinin artırılması için arazi toplulaştırılması gerekmektedir.

Ulaşım: Proje alanında 600 km'lik karayolu mevcuttur. İstanbul'a iyi bir karayolu bağlantısı, Ereğli ve diğer limanlardaki Karadeniz trafiğini geliştirme imkanı mevcuttur. Zonguldak limanının yeniden canlanması için araştırmalar yapılmaktadır. Filyos limanının gerçekleştirilmesi için DLHİ Genel Müdürlüğünce Yap-İşlet-Devret modeli ile ihaleye çıkılmış ve KARDEMİR ihaleyi kazanmıştır. Bartın-Çaycuma arasında Saltukova havaalanı, yeni terminal binası yapımı ile iyileştirme kapsamına alınmıştır. Ayrıca, Karabük belediyesi kente yakın bir yerde havaalanı yapımı için proje çalışmalarını başlatmıştır.

2.2.2. Orta Derecedeki Potansiyeller

Yerel Yönetimler: Şehir altyapı hizmetlerinin yönetimi ve geliştirilmesinde daha fazla verimlilik sağlanması gerekmektedir.

Turizm: Safranbolu ve çevresi ile sahil şeritlerinde turizmin geliştirilmesi olasıdır. Yerel gelir artışında yöresel turizm ürünleri gelişmeye müsaittir.

İklim: Bölgenin kıyı kesimlerinin yıl boyunca yağmurlu oluşu, sulamayı gerektirmemekte, ancak drenaj gerekli olmaktadır.

Çevre: Doğa turizmi ve kent çevrelerinin geliştirilmesi bölgenin imajını değiştirebilir. Zonguldak'ta çevre mühendisliği eğitimi, uygulama ve hizmet gelişiminde önemli bir potansiyel olabilir.

2.2.3. Düşük Derecedeki Potansiyeller

Fiziki Şartlar: Kent merkezlerinde farklı fiziki alanlar olması ve farklı yapılaşma nedeniyle sınırlı miktardaki kullanılabilir alanlar en iyi şekilde değerlendirilmelidir.

Arazi: Arazilerin kalite ve parsel büyüklüğü itibariyle daha rasyonel kullanımı tarımsal üretimde verimliliği artıracak ve çevreye yarar getirecektir.

Madencilik: Yapı malzemeleri imalatı için girdi olarak kil kullanımına devam edilecektir. Mermer ve dolomit için bölgesel olarak fazla bir potansiyel bulunmamaktadır.

Balıkçılık: Deniz balıkçılığında potansiyel oldukça düşüktür. Ancak, gelecekte tatlı su havzalarında balık üretme çiftlikleri kurulması imkan dahilindedir.

2.3. Bölgenin Darboğazları

Kömür dışında önemli yeraltı doğal kaynağı yoktur.

Kömür rezervleri işletme şartlarının zorluğu ve derinlerde olması sebebiyle düşük potansiyeldedir.

Yerel girişimlerle bağlantı azdır.

Kentlerden ve büyük sanayi yerleşimlerinden kaynaklanan geniş çaplı bir kirlenme mevcuttur.

Bölge dışına göç olmasına rağmen yüksek yoğunlukta nüfus mevcuttur.

Kalifiye olmayan işgücü ve düşük teknolojik düzey söz konusudur.

Yeni sanayi, ticaret ve benzeri faaliyetler için elverişli mekanlar sınırlıdır.

Zonguldak'ta merkezi geliştirme tasman nedeniyle imkansızdır.

2.4. Bölgenin Avantajları

Coğrafi konum itibariyle Türkiye'nin Kuzey Batı bölgesinde sektörler arası dengeli bir gelişme merkezi kurulabilme imkanı,

Yatırım teşviklerinden yararlanma (Kalkınmada 1. Derecede Öncelikli Yöre) KOBİ'lerin desteklenmesi ile gelişme potansiyeli,

Orman ürünlerini artırma imkanı,

Karaelmas Üniversitesi'nin eğitim konusunda bölgede etkin bir yerinin olması,

Hayvancılık ve seracılık konusunda geliştirilebilir potansiyel,

Ulaşım olanaklarının uygunluğu, Ereğli ve diğer limanlarla Karadeniz trafiğini geliştirme olanağı mevcuttur.

3. STRATEJİ VE SeNARYOLAR

3.1. Gelişme Stratejileri

Uzun vadeli kamu desteği verilmesi,

Sanayi ve KOBİ'lere öncelik,

Bölgedeki tüm potansiyellerin değerlendirilmesi,

Bölgenin Türkiye içinde ve dışında tanıtımı,

Mesleki eğitim ve yetiştirmeye öncelik,

Bölgesel Gelişme Ajansı vasıtası ile gelişmenin organizasyonu,

Çevrenin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi ile sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasıdır.

3.2. Gelişme Senaryoları

Yeni iş alanlarında yatırımlara hız verilerek (Girişimciliği) Teşvik Etmek,

Kırsal göçü sınırlandırmak,

Madencilik sektörünün küçültülmesini etkili olarak yönetmek,

Özel Sektörün büyümesini sağlamak,

Kamu sektörünün katılımını sürdürmek,

Özel ve kamu kesimlerinin ortak kombinasyonunu gerçekleştirmek.

3.3. Senaryo Kriterleri

GSYİH'da %5,5'lik büyüme hızıyla 15 yılda iki katına çıkacaktır. (İlımlı Senaryo)

GSYİH'da %6,6'lik büyüme hızıyla 11 yılda iki katına çıkacaktır. (İyimser Senaryo)

3.4. Bölge Kalkınma Hedefleri

İstihdam imkanlarını genişletmek,

Gelir ve katma değeri artırmak,

Sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek,

Çevreyi korumak,
 Üretim yapılarını ve organizasyonu yenilemek,
 Bölgede farklı faaliyetler arasında mevcut bağlantıyı güçlendirmek,
 İstanbul ve Türkiye'nin gelişmiş bölgeler ile bağlantısını güçlendirmek ve
 Bölgenin tüm imkanlarını sonuna kadar kullanmaktır.

3.5. Gelecek Alternatifleri

Gelecek için üç alternatif değerlendirilmiştir.

Temel Çizgi Alternatifi (AO): Mevcut eğilimin yıllık %1.6'lık bir büyüme oranı ile devamı,

Orta-Yüksek Alternatifi (A1): Gelecek 10 yılda bölge büyüme ortalamasını VII. Planda öngörülen yıllık %5,5'lik Türkiye ortalamasına ulaştırılması,

Yüksek Alternatif (A2): Yılda %6,6'lık yüksek bir büyüme ile Türkiye ortalamasına yükseltilmesi hedeflenmiştir.

4. BÖLGESEL GELİŞME PLANI

4.1. Kalkınma Stratejileri

Bölgenin gelecekteki rolü; büyük metropollerin hızlı büyümeden kaynaklanan sorunlarını dengelemek üzere alternatif sanayi ve ticaret çekim alanı görevi üstlenmektir.

İmalat sanayi ve ticaret sektörleri gelecekte yeniden kalkınmanın temelini oluşturacaktır.

Filyos vadisi hem imalat sanayii hem de ticaret açısından kalkınma sürecinde önemli rol oynayacaktır.

Altyapı, kentsel gelişme, organizasyon ve sosyal kalkınma için uzun vadede güçlü bir kamu desteği gereklidir.

KOBİ'lerde öncelik imalat sanayiinde olacaktır.

Yeniden yapılanmada emek-yoğun faaliyetlere teşvikler vasıtası ile öncelik vermek gereklidir.

Sanayi kolları, yeni eğitim kursları, daha kalifiye işçiler, teknik danışmanlık ve sanayicilerin organize edilmesi suretiyle desteklenmeli ve kuvvetlendirilmelidir.

Ormancılık ve orman ürünleri sanayii kolları potansiyel uzmanlaşma alanlarıdır. arım, turizm gibi bölge için marjinal alanlarda yeni yatırımlara ihtiyaç vardır. Böylece diğer bölgelere göçü kesecek, sosyal etkilere yol açacaktır.

Bölgesel ve ulusal ölçekte önem taşıyan mesleki eğitime mutlaka öncelik verilmelidir.

4.2. Faaliyet Programı

Tarım ve Hayvancılık, Ormancılık, Madencilik, Sanayi (KOBİ'ler), Ulaştırma ve Bayındırlık, Eğitim (Mesleki ve Teknik Eğitim), Turizm Çevre, Bölgesel Kalkınma Ajansı ,Su Ajansı

Tarım ve Hayvancılık: Genel üretimi destekleme programı:

Yem bitkileri ve otlakların geliştirilmesi, Tarla ürünleri, Süt üretimi ve besicilik, Süt toplama ve işleme, Seracılık ve meyvecilik, Kapalı ceviz yetiştiriciliği,

Ormancılık, Uzun vadeli programla: Orman ürünlerinde yüksek artış olasılığı, Çınar ve kavak dikimi ile özel ormancılığın geliştirilmesi, Yolların, patikaların ve kablo hatlarının oluşturulması, Yeni ormanlar oluşturulması ve erozyonla mücadele,

Bölgenin değişik bölümlerini içine alan, teknik, girdi ve AR-GE faaliyetleri destekleri,

Yılda 100 milyon \$ ek üretim hedefi,

Yıllık tahmini maliyet 4,2 milyon \$,

Eğitim ve köylerin geliştirilmesi,

Madencilik: Devletin üretimi artıracak faaliyetlerde bulunmaması, Madencilerin yeniden eğitimi için özel programlar, Yeniden istihdamın desteklenmesi, Emeklilik ikramiyelerinin geçici artırılması yoluyla emekliliğin özendirilmesi.

Sanayi: (KOBİ'ler): Yıllık 5000 iş hedefli ana istihdam kaynağı, Altyapılar üzerine geniş destek programı, finansman ve teknik-pazarlama destekleri.

(OSB'ler): OSB kurulması, Yatırımlarına başlanılan ve yatırımı planlanan organize sanayi bölgeleri yatırımlarının tamamlanması, Sanayi yatırımlarının gerçekleştirilmesi için finansman ve teknik bilgi desteğinin sağlanması gerekmektedir.

Ulaştırma ve Altyapı Hizmetleri: Karayollarının iyileştirilmesi, Demiryollarında bazı bölümlerin iyileştirilmesi, Ereğli ve Bartın limanlarının donanımlarının ve donanımlarının iyileştirilmesi, Karabük'e doğalgaz boru hattı döşenmesi,

Bartın çayı ve Filyos nehrinde kaynakta kurulması planlanan barajların yatırımlarının gerçekleştirilmesi,

Nehirlerin taşkın koruma ve kıyı tahkimlerinin kısa zamanda gerçekleşmesinin sağlanması ve bağlı yatırımlara başlanması,

Eğitim: Mesleki ve Teknik Eğitim vermek amacıyla; Dönüşüm ve madenciler için eğitim merkezi, Zonguldak'ta sürekli mesleki eğitim merkezi, 3 ilde temel teknik eğitim merkezi, Zonguldak'ta su teknikleri konumunda uzmanlaşmış eğitim merkezi kurularak:

Sürekli mesleki eğitim merkezi, yıllık 923 bin \$ ve 4.030 kursiyer,

Temel teknik eğitim merkezi; yıllık 1 milyon \$ ve 1080 kursiyer,

Su teknikleri eğitim merkezi; yıllık 640 bin \$ ve 1.600 kursiyere eğitim hizmeti verilecektir.

Turizm: Turizm konaklama tesislerinin sayısının artırılması, Safranbolu, dağ ve deniz turizmi için 10 otel ve 50, pansiyonluk program, Kısa sezon nedeniyle özel yatırımların devlet tarafından desteklenecektir.

Çevre: Kentlerde su arıtma tesisleri, Büyük kentlerde katı atık idaresi, Hava ve su kalitesi kontrol donanımları, Şirketlere arıtma sistemleri için yardım, 10 yıllık tahmini maliyet 58,6 milyon \$, Sanayi ve şehirlerdeki kirlilikle mücadele edilecektir.

Bölgesel Kalkınma Ajansı: Mevcut küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve yeni sanayi kollarında yenilerinin değişik alanlarda kurulmasının teşviki ve işletme faaliyetlerine verimli olarak devamını sağlamaya yönelik olarak Bölgesel Gelişme Ajansı bünyesinde: Teknik Yardım Fonu, Katılım Fonu, Garanti Fonu ve Pazarlama Ağı Organizasyonu kurulması öngörülmüştür.

1. Teknik Yardım Fonu: Küçük girişimcilerin projelerine yatırım safhasında gereksinim duydukları; özel danışmanlık ve yatırım fizibilitelerinin hazırlanması ve finansman destekleri sağlanmasında yardımcı olacak teknik bir ekibin kuruluşunu ve hizmetlerinin devamını sağlayacaktır.

2. Katılım Fonu: Girişimciye geçici bir süre için sermaye temininde bulunarak, orta ve uzun vadedeki kredi ihtiyaçlarını azaltmak ve dengeli bir mali yapı oluşmasını sağlayacaktır.

3. Garanti Fonu: Yeni ve tecrübesiz girişimciye kredi veren bankaların üstlendiği riski hafifletecektir.

4. Pazarlama Ağı: Yeni kurulmuş olan küçük işletmelerin hayati öneme sahip olan pazarlama sorunlarına sağlıklı bir yapı ile yardımcı olacaktır.

Fonların ve pazarlama organizasyonunun 5 yıllık bir sürede 25000 kişilik ek istihdam sağlanması amacıyla toplam maliyeti;

Teknik Yardım Fonu: 800.000 \$,

Katılım Fonu: Kişi başına 5.000 \$ hesabıyla 130.000.000 \$

Garanti Fonu: 22.000.000 \$

Pazarlama Ağı Organizasyonu: 360.000 \$ olmak üzere

Toplam 153.180.000 \$'lık finansman ihtiyacı olacağı hesaplanmıştır.

Genel idari hizmetlerinde düzenlemeler yapılması,

Bölgesel arazi kullanım planlarının hazırlanması ve uygulanması,

Mesleki eğitim hizmetlerinin yönetimi ve devamlılığının sağlanması,

Tarım, turizm, çevre ve bayındırlık işlerinin koordinasyonunun sağlanması ile verimlilik ve karlılıklarının arttırılması,

Merkezi bilgi ve iletişim birimlerinin kurulması ve yönetilmesi teklif edilmiştir.

Su Ajansı

Havza ölçeğinde sulamanın teknik ve idari yönden sağlıklı bir yönetim ihtiyacının giderilmesi,

Su teknikleri eğitim merkezinin desteklenmesi,

Su kullanımı ve kirlenmesinden toplanan vergilerle finansman sağlanacak ve

Suyun verimli kullanımını,

Kirlenmenin önüne geçmeyi,
Azami faydayı sağlamayı ve
Etkili Yönetim Oluşturma amaçlanmaktadır.

4.3. Projeden Beklenen Sonuçlar

İmalat ve hizmetler sektörlerinde 113.000 kişiye iş imkanı ve göçün azaltılması,
Tarım ve ormancılık sektörlerindeki üretimde sağlıklı bir yapının sağlanması,
Refah, gelir ve işgücü niteliğinde artış sağlanmasıdır.

5. FİZİBİLİTE VE ÖN FİZİBİLİTE ÇALIşMALARI

Bölgesel Gelişme Projesi kapsamında hazırlanan;

5.1. Fizibilite Etüdları

Hayvansal Ürünleri İşleme ve Pazarlama,
Meslek Kazandırma ve Eğitim Programı,
Karabük Master Planı,

5.2. Önfizibilite Etüdları

Ahşap ve Metal Gemi Üretiminin Geliştirilmesi,
Orman, Ağaç ve Yan Ürünleri Sanayiinin Geliştirilmesi,
Tarım Ürünleri ve Gıda Sanayiinin Geliştirilmesi,
Turizmin Geliştirilmesi,
Çevre Kirlenmesine Karşı Alınacak Tedbirler,
Zonguldak Kanalizasyon ve Altyapı İhtiyacı,
Bölgesel Ulaştırma Altyapısının Geliştirilmesi önfizibilite etüdlarıdır.

6. SONUÇ

Proje çalışmasının 1997 yılında tamamlanmasından sonra:

Müşterarlığımız proje raporlarını ilgili valilikler, kamu kurumları, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerine göndermiş ve tanıtılmıştır.

Müşterarlıktaki ilgili birimlere önerilen projeler bildirilerek kamu yatırım programlarında (ZBK) rumuzu ile takibi ve kaynak tahsislerinde öncelik verilmesi sağlanmaktadır.

Proje müellifinin kurumsal yapı olarak önerdiği bölge kalkınma ajansı ile ilgili olarak önceki dönemde herhangi bir çalışma yapılmamış olup, müşterarlığımızca bu dönemde kanun teklifi taslağı çalışmaları yürütölmektedir.

Kurumsal yapı olarak önerilen su ajansı ile ilgili herhangi bir gelişme olmamıştır.

Gıda sanayiinin geliştirilmesi

Turizmi geliştirme

Çevre kirlenmesinin önlenmesinde alınacak teknik ve hukuki tedbirler

Zonguldak kenti kanalizasyon ve altyapı ihtiyacı

Bölge içi ulaştırma altyapısının geliştirilmesi

Kentsel Gelişmede Etkili Olan Faktörlerin Urla-İzmir Örneğinde İrdelenmesi

Gözde EMEKLİ

Yrd. Doç. Dr. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

Dünya son yıllarda hızlı ve kolay tanımlanamayan bir gelişim ve dönüşüm içine girmiş, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlardaki yapısal değişimler ile birlikte mekan, kent, kentleşme, kentlileşme kavramlarının tartışılması yeniden önem kazanmıştır. 20. Yüzyılın ilk yarısındaki hakim üretim sistemlerinin çözülmeye başlaması küreselleşme ile birlikte yeniden örgütlenmesi, planlamanın temel girdisi olan coğrafya ve mekan kalıplarını değiştirmiş, sosyo-kültürel değişimler, çakışan çıkarlar ve politikalar, teknolojik gelişmelerle doğrultusunda takip edilemeyen dönüşümler kentlerdeki gelişmelerin irdelenmesini zorunlu kılmıştır.

Bölgelerarası ekonomik, sosyal ve kültürel farklılıkların artması, iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi, sanayi, tarım yada turizm gibi ekonomik etkinlikler sayesinde güçlenen büyük kentler yerleşme-konut, altyapı, eğitim, sağlık, çevre gibi sorunlarla boğuşmaya başlamıştır. Büyük kentlerin sorunlarından, uzaklaşmak isteyen insanların sığındığı küçük kıyı kasabaları da kent nüfusunun dinlenme ihtiyacına yanıt vermeye çalışırken yoğun bir baskı altına girmiştir.

Türkiye'nin 3. büyük kenti olan İzmir'de 1970'li yıllardan bu yana kent halkı yakın kıyı kasabalarını dinlenme amaçlı tercih etmeye başlamıştır. İzmir'e 35km uzaklıkta erişilmesi kolay olan Urla ilçesi de kent halkının artan taleplerini karşılamaya çalışmaktadır. 1980'lerden özellikle 1990'lı yıllardan sonra otoyolun ve İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsünün (İYTE) açılması ile kentin gelişime yönleri değişmeye başlamıştır. Urla'da nüfusu çekecek kentleşmeyi hızlandıracak motor güç olarak belirgin bir ekonomik sektör yoktur. Bilindiği gibi ülkemizde kentleşme genel anlamda sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Urla'da gerçek anlamda sanayiden bahsetmek mümkün değildir. Öyleyse, Urla'da kentsel gelişmeyi hazırlayan farklı dinamikleri araştırmak zorundayız. Genel olarak bakıldığında Urla'da hakim olan sektör tarımdır. Arazi kullanımı bakımından tarıma ayrılan topraklar çoğunluktadır, nüfusun bir kısmı geçimini tarımdan sağlamaktadır. Ancak Urla'nın coğrafi konumu İzmir'e ve uluslararası turizm merkezlerine (Çeşme, Selçuk-Efes, Kuşadası) yakınlığı, tarihsel özellikleri, geçmişten getirdiği antik kentsel yerleşmeler, yazlık konutların giderek artması ve İzmir ile ilişkilerin yoğunlaşması, günümüzde turizm hareketleri, arkeolojik, kentsel ve doğal sit alanlarının dağılımı, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesinin açılması, otoyolun tamamlanması, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsünün öğretime başlaması kentsel gelişmeyi etkileyen dinamikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Urla'nın bugünkü ekonomik yapısını ve kentleşme özelliklerini derinlemesine sorgulamak, Urla'da gelişmeyi yönlendiren doğrudan ve dolaylı etkileri ortaya koymak, ilçenin gelişebilmesi için belirlenen politika ve hedeflerin yeni değişmelere ayak uyduracak şekilde gözden geçirilmesini sağlamak amacıyla bu çalışma planlanmıştır. Diğer bir anlatımla, bu bildiride kent coğrafyası yaklaşımı ile Urla'nın kentsel kimliği irdelenmektedir.

1. GİRİŞ

Kentler sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun yerleşme, barınma, çalışma, dinlenme, eğlenme gereksinimlerinin karşılandığı, tarım dışı etkinliklerin yoğunlaştığı, uzmanlaşma ve işbölümünün önem kazandığı, nüfus yönünden daha kalabalık yerleşme birimi” olarak tanımlamaktadır. Kentsel arazi kullanımı ve kentsel gelişim üzerinde insan-mekan arasındaki karşılıklı etkileşim önemli bir paya sahiptir. Toplum-çevre ilişkisi kentsel oluşumu, kentsel oluşum da toplum yapısını etkilerken, kentsel mekanı yönlendiren tüm faktörlerin incelenmesi gerekmektedir.

Kentsel arazilerin değerini kentsel gelişimin yönünü doğrudan etkileyen kararlar, politikalar ve uygulamalar kentin gelişimini etkilemektedir. Sözelimi, yol, otoyol, üniversite, sanayi yatırımları kentin ilk çekirdeğinin oluşması için atılmış adımlar arasındadır. Farklı alan ve arazi kullanımlarının yarattığı ekonomik yarış insan ve mekan arasındaki ilişkinin bir sonucudur. Örneğin, sanayi ve ticaret alanları, konut alanları, ulaşım alanları, rekreasyon alanları hem kent içinde hem de kentin çevresindeki diğer yerleşmelerle bir yarış içine girmektedir. Artan nüfus ve kentsel aktiviteler bir taraftan kentsel kullanım altındaki alanlarda kişi ve aktivite yoğunlaşmasına neden olurken diğer taraftan da bazı kentsel kullanımların bulundukları alanları diğerlerine bırakmalarına ve yeni alanların kentsel kullanımlar altına girmesine yol açmaktadır. Yeni kentsel aktivite alanları ya da kentsel alanda eski önemini koruyan ancak genişleme ihtiyacı doğduğunda diğer alanlara doğru bir saçaklanma gösteren aktiviteler de vardır.

Araştırma alanımızın bağlı bulunduğu İzmir ve Ege Bölgesi; konumu yüzey şekilleri, verimli ovaları, tarımsal çeşitliliği, diğer bir ifadeyle tarımı, sanayisi ile yüksek kalkınma potansiyeline sahip coğrafi bölgelerimizin başında yer almaktadır. Buna paralel olarak elverişli iklimi, doğal güzellikleri, kıyıları, tarihi ve kültürel zenginlikleri, termal kaynakları ile turizmin gelişmesine öncülük etmiştir. Türkiye’de iç ve dış turizmin ilk başladığı illerden biri olan İzmir ve ilçeleri arasında Urla da bulunmaktadır. Özellikle 1970’lerden sonra Ege Bölgesi’nin en hızlı gelişen kenti İzmir’in nüfusu artmaya başlamış, kentleşme hareketleri doğrultusunda dinlenme ve kentten uzaklaşma ihtiyacı öncelikle kıyılara olan talebi artırmıştır.

Toplumların yaşayış biçimlerine gelişmelerine bakıldığında kıyıların avantajlı bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Kıyıların dinlenme amacı ile kullanılmaya başlaması kentleşme ve sanayileşme doğrultusunda başlamıştır. Türkiye’de artan nüfusun kıyı bölgelerinde yoğunlaştığı ve özellikle Ege kıyılarının bu gelişimden fazlasıyla payını aldığı bilinmektedir.

Türkiye’nin üçüncü büyük kenti olan Urla’nın İzmir’in yakın hinterlandında yer alması ilçenin önemli ölçüde bu büyük kentten etkilendiğini göstermektedir. Urla; İzmir metropoliten alanının hızla büyümesi ve yayılması sonucunda, sayfiye-dinlenme yeri olarak ilgi çekerken, kendi içinde tarım kasabasından tatil kentine doğru değişim göstermeye başlamış, otoyol ile ulaşılabilirliğin artması ve Yüksek Teknoloji Enstitüsünün ilçe sınırları içinde açılması ile kentsel yayılımı hızlanmış ve kentsel işlevler ön plana çıkmaya başlamıştır. Urla’da kentleşmeyi yönlendiren, kentsel alanın sınırları üzerinde etkili olan faktörler coğrafi bir yaklaşımla ele alınarak incelenmeye çalışılacaktır.

Urla; İzmir’e en yakın sayfiye yerleşmesi olarak ilk dikkat çeken ilçelerden biri olmuş, 1970’lerden bu yana kıyılar yazlık konutlar tarafından işgal edilmeye başlamıştır. 1980’lere

kadar devam eden bu süreç hızlanarak artmış; halk elindeki tarım topraklarını satmaya, hatta yaz aylarında kendi evlerini yazlıkçılara kiraya vermeye başlamıştır. Bu yıllarda yazlık toplu konut kooperatifleri Urla'ya gözünü dikmiş; ikinci konut işgali olarak ifade edebileceğimiz bir süreç başlamıştır. Hatta, bu süreç 1990'larda otoyolun yapımıyla kıyılardan iç kısımlara ve otoyol çevresine kayarken daimi konutlar da yapılmaya başlamıştır. 1990'lı yılların bir başka özelliği de kıyıların dolması ile iç kısımlara kayan yapılaşmada kır evi, çiftlik evi tarzında bahçeli evlerin daimi konut olarak yaygınlık kazanmasıdır. Özellikle Urla'nın otoyol girişi çevresindeki mekanlar İzmir'e en yakın ve en kolay ulaşılan deniz manzaralı sesiz sakin mekanlar şeklinde pazarlanmaya başlamıştır.

Araştırmada farklı yöntemlerden yararlanılmış ve ilk adım olarak kent içi kullanılışlar ana hatları ile tespit edilmiştir. Kentin tarihsel ve alansal gelişimi, fonksiyonları irdelenmiştir. Bununla birlikte, fonksiyonlara ilişkin binalar, yollar, nüfus miktarı, yoğunluğu ve dağılışı, kıyı mahallelerinin yaz aylarındaki kullanımı araştırılmıştır. Urla'daki bazı resmi kurum yetkilileriyle görüşmeler yapılmıştır. Kaymakamlık, Belediye, Tarım Müdürlüğü, Milli Eğitim Müdürlüğü, Orman İşletme Müdürlüğü, Esnaf ve Sanatkarlar Odası, Tarım Kredi Kooperatifi görüşmelerin yapıldığı başlıca kurumlardır. Elde edilen verilere ek olarak, konuya bütünlük sağlamak amacıyla, bazı köylere gidilmiş çevreyle ilgili gözlemlerde bulunulmuş, görüşmeler yapılmış ve fotoğraflar çekilmiştir. Büro çalışmalarındaki son aşamayı elde edilen verilerin çizelge, ve şekillerinin çizimi oluşturmuştur. Ayrıca 1/25.000 ölçekli topografya haritasından, 1/5.000 ile 10000 ölçekli Urla kent planından ve 1/100000 ölçekli haritalardan yararlanılmıştır.

2. URLA KENTİNİN GELİŞMESİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Urla; coğrafi konumu yüzey şekilleri, verimli ovaları, tarımsal çeşitliliği, diğer bir ifadeyle doğal tarihsel, kültürel çevre özellikleri ile prehistorik dönemden bu yana ilgi çeken yerleşmelerden biri olmuştur. Son yıllarda, ulaşım olanaklarının artması ve İzmir kentinin batı yönündeki saçaklanmaları nedeniyle Urla'ya olan talep artmaktadır. İzmir metropoliten kentine bağlı 2. derece alt merkez niteliğinde olan ve ihtisaslaşmış fonksiyonları ile dikkat çeken Urla'da merkez ve kıyı mahalleler birbirinden farklı mekansal doku özellikleri taşımaktadır. Geleneksel özellikler taşıyan ve kendi içinde kapalı bir yapı gösteren (son yıllarda bu özellik kısmen azalmıştır) merkez mahalleler ile mekansal olarak kopuk kıyı mahallelerinde farklı yapısal özelliklere sahip II. konutlar çoğunluktadır. Urla'da özellikle son on yılda, II. konut talebinin ve arzının yoğun olduğu kıyı bandında erişim kolaylığının da artması ile I. konuta dönüşme eğilimi hızlanmıştır. Söz konusu dönüşümle kentsel alan haline gelen alanlar bireysel olarak üretilen az katlı müstakil konutlar, lüks konutlar, tek elden gerçekleştirilen siteler, belediyenin gelişmeyi örgütleyici girişimleri olan kooperatifler ve son yılların gözde konut tipi olan çiftlik evleri ile dikkat çekmeye başlamıştır.

Urla'da nüfusu çekecek kentleşmeyi hızlandıracak motor güç olarak belirgin bir ekonomik sektör yoktur. Bilindiği gibi, ülkemizde kentleşme genel anlamda sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, Urla'da gerçek anlamda sanayiden bahsetmek mümkün değildir. Urla'da nüfus gelişimine bakıldığında kentsel gelişmenin belirli dönemlere ayrıldığı, nüfus artışı ve dağılışı etkileyen faktörlerin ilçede kentsel gelişimi yönlendirdiği anlaşılmaktadır.

Coğrafi konum ve doğal çevre özelliklerinin kentin doğmasında ve gelişmesinde etkili rol oynadığı kabul edilmektedir. Coğrafi konum, ulaşılabilirlik, kıyı ve iklim

özellikleri, yüzey şekilleri Urla kentinin kurulup gelişmesinde prehistorik dönemden günümüze etkili olmuştur. Urla, İzmir'in 35 km batısında kendi adını taşıyan yarımada'nın merkezinde eski bir yerleşim merkezidir (Şekil 1). Kuzeyinde Ege Denizi, güneyinde Düden denizi ve Seferihisar, batısında Çeşme doğusunda ise Güzelbahçe ilçeleri ile sınırlıdır (Darkot ve Tuncel, 1978).

Urla'nın kurulduğu yerin özelliklerine bakıldığında alışılmışın dışında bir durum göze çarpar. Urla ne kaleye imkân veren bir tepenin eteğinde ne de düz bir ova kenarında kurulmuştur. Urla Akpınar deresinin içinden geçtiği dereli tepeli bir alanda kurulmuştur. En önemli özelliği yarımada'nın ortalarında verimli tarım alanı içinde bir çok küçük yerleşmenin ortasında pazar ihtiyacını karşılayabilen bir yerleşme olarak ortaya çıkmasıdır (Emekli, 1992).

Urla'da ulaşım karayolu ağırlıklı olmakla birlikte, denizyolu ile ulaşım geliştirilmeyi beklemektedir. 1980'li yıllarda Konak-Urla-İskele arasında başlayan vapur seferleri günümüzde devam etmemektedir. Gelişmiş bir karayolu ağına sahip Urla'ya İzmir-Çeşme otoyolunun yanısıra, denize paralel devam eden eski sahil yolu ile (Narlidere, Güzelbahçe, Zeytinalan, Kalabak ve İskele) de ulaşılmaktadır. Ayrıca ilçe güneyde Seferihisar yolu üzerinden Gümüldür, Ahmetbeyli, Ürkmez, Selçuk ve Kuşadası'na, batıda otoyol ile Çeşme'ye bağlanmakla birlikte eski Çeşme yoluyla da Karaburun, Alaçatı'ya bağlanmaktadır.

Büyükşehir Belediye otobüsleri Urla'nın Çamlıçay mahallesine kadar gelmekte ve İzmir ile Urla'nın ilişkilerinin yoğunlaşmasında etkili olmaktadır. Urla-İzmir-Üçkuyular arasında karşılıklı dolmuş seferleri ve Urla Belediyesi'nin otobüs seferleri düzenli olarak yapılmaktadır. Urla'nın köy ve mahalleleri ile ulaşımı kolaydır. İlçe merkezinden tüm köylere dolmuş seferleri yapılmakta kent merkezi ile köy arasındaki iletişimi artırmaktadır.

Urla'nın coğrafi konumu İzmir'e ve uluslararası turizm merkezlerine yakınlığı, kentsel gelişimi ve nüfus hareketlerini de etkilemektedir. Özellikle 1970'lerden sonra artan yazlık nüfus hareketliliği kentsel gelişimi hızlandırmıştır. 1970-1985 yılları arasında İskele, Kalabak-Yücesahil, Çeşmealtı mahallelerinde gününbirlik rekreasyonel faaliyetler başlamış, kamu kamplarına gelenler ile hafta sonlarında gününbirlik gelenler turizm hareketlerini artırmıştır.

Kıyılar, Urla kentinin yönlendirilmesinde etkili olan faktörlerden biridir. Antik dönemden bu yana bir liman kenti olan Urla, o dönemdeki liman özelliğini korumasa da kıyılar halen çekiciliğini sürdürmektedir (Mater, 1982). Özellikle ikinci konut modasının başladığı 1970li yıllardan sonra kıyılar en çok tercih edilen yerler arasındadır. 28 km kıyı uzunluğuna sahip Urla'da kent ve yakın çevresindeki kıyıların büyük bir bölümü ikinci konutlar tarafından kullanılmaktadır (Emekli, 2002). Öncelikle kıyı turizminin ve ikinci konutların yer seçiminde kıyılar ilk tercih edilen yerlerdir (Özgüç, 1977). **Urla çevresinin iklimi yazın nüfusu kıyılara çektiği ve kıyı turizmine olanak tanıdığı için kenti etkilemektedir.** Urla ve yakın çevresi doğal olarak Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Urla'nın kentleşme sürecinde, hızla büyüyen İzmir metropol kentine yakınlık, coğrafi konumunun ve doğal çevrenin sunduğu avantajların önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Urla'daki nüfus hareketleri kentleşmeyi hızlandıran faktörler arasında değerlendirilmektedir. Urla İzmir'in ilçeleri arasında (metropol ilçeleri hariç) yüzölçümü ve nüfusu açısından orta büyüklükte bir ilçedir. Bugün artık İzmir'in banliyösü olan ilçe, İzmir kent halkının sürekli oturmayı tercih ettiği yerler arasında ilk sırada bulunmaktadır.

1927-1950 döneminde Urla toplam nüfusunda önemli artışlar dikkati çekmemektedir. 15.548 olan toplam nüfus 1950 yılında 19.309'a çıkmıştır. Bu dönemde, savaş sonrası sosyo-ekonomik koşullar hatırlandığında konu daha kolay anlaşılmaktadır. Aynı dönemde kentsel ve kırsal nüfusta da pek farklılık görülmemektedir. Kent nüfusu 23 yılda 1.500 kişi kır nüfusu da yaklaşık 2.300 kişi artmıştır. Bu dönemde, kırsal nüfusun doğurganlık oranına bağlı olarak daha fazla artması beklenen bir sonuçtur. 1927'de %57,5 olan kentsel nüfus oranı %54'e (1950) düşmüştür. Kırsal nüfus oranı da buna bağlı olarak %42,5'ten (1927), % 46'ya (1950) çıkmıştır.

1950-1975 yılları arasında Urla toplam nüfusunda bir takım değişiklikler dikkat çekmektedir. 19.309'dan 22.774'e (1975) çıkan toplam nüfus köyler arasındaki bazı sınır ve statü değişikliklerinden etkilenmiştir. Kızılbaş, Büyükçamlı, Kavacık, Küçükçaya, Payamlı, Yelki, Çamtepe köyleri Urla'dan ayrılarak Seferihisar'a bağlanmış ve 1960 sayımında Urla'nın hem toplam hem de kırsal nüfusu azalmıştır. 1970'lerde ülkedeki kentleşme çabaları doğrultusunda Urla'da kentsel nüfus oranı %61'e (1975) çıkarken kırsal nüfus oranı %39'da kalmıştır.

Yıllar	Toplam	Kent	%	Kır	%
1927	15548	8936	57,5	6612	42,5
1935	17073	9961	58,0	7112	42,0
1940	17858	10330	58,0	7528	42,0
1945	18415	10206	55,5	8209	45,5
1950	19309	10403	54,0	8906	46,0
1955	22424	10892	48,5	11532	51,5
1960	18754	10827	57,7	7927	42,3
1965	20625	12454	60,0	8171	40,0
1970	21170	12641	60,0	8529	40,0
1975	22774	13903	61,0	8871	39,0
1980	26066	14416	55,0	11650	45,0
1985	26907	21641	80,0	5266	20,0
1990	35467	25648	72,0	9819	28,0
1997	43087	31723	73,6	11364	26,4
2000	49515	36875	74,5	12640	25,5

Çizelge 1 Urla'da toplam, kentsel ve kırsal nüfus gelişimi (1927-2000)

Urla'da 1975-2000 yılları arasında nüfus hareketlerini, artışını ve dağılımını etkileyen çok farklı süreçler dikkat çekmektedir. Bu dönemin en belirgin özelliği toplam nüfusun ve kent nüfusunun hızlı artmasıdır. Bazı yapay artışlar görölse de toplam nüfus sürekli ve hızlı bir artış eğilimine girmiştir. Daha önceki dönemlerde 20-25 yılda 4-5 bin artan toplam nüfus bu dönemde her sayım yılında 4-5 bin kişi artmış ve bu artışın tamamı kentsel nüfusa yansımıştır. Bu Urla'nın son yıllarda göç almaya başladığını ve göçlerin kentte toplandığını kanıtlamaktadır (Çizelge 1). Diğer bir ifadeyle, 1975'te 22.774 olan toplam nüfus 2000 yılında da 49.515'e yükselmiştir (DİE, 2001). 1990'larda Çeşme-İzmir otoyolunun Urla kısmının açılması Urla ile İzmir arasındaki mesafe km ve zaman olarak kısaltmış, ikinci konutlar birinci

konuta dönüşmeye başlamış, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsünün açılması ve bazı yüksekokulların, fakültelerin ilçede faaliyet göstermesi nüfus üzerinde etkili olmuştur.

1985-1990 yılları arasında ise toplam-kır ve kent nüfuslarında belirgin artışlar görülmüştür: İlçede merkez ve köylerde yapı kooperatiflerinin sayıları ile konut sayıları artmış ve bu işlerde çalışmak için dışarıdan işçiler gelmeye başlamıştır.

Ege Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi Deniz Bilimleri Fakültesi İskele mahallesine ilgiyi artırmış, Urla'nın İzmir ve üniversite ile ilişkilerini geliştirmiştir. Urla Kemik Hastalıkları Hastanesinin tam teşekküllü devlet hastanesine dönüştürülmesi Urla yarımadasında kentin ayrıcalıklı bir yer kazanmasına neden olmuştur. Urla İmam Hatip Lisesi ile Urla Çok Programlı Meslek Lisesinin Yatılı öğrenci yurtlarının açılması sonucunda yarımadaanın diğer ilçelerinden pek çok öğrenci ilçeye yatılı olarak gelmeye başlamıştır. 1990 sayımından önce, 1981 yılında mahalle statüsü verilen köyler arasında bulunan Balıklıova, Gülbahçe ve Özbek'te halkın isteği doğrultusunda referandum yapılmış ve bu yerler tekrar köy statüsüne kavuşmuştur.

Sonuç olarak; İzmir'de saçaklanmalarla özellikle kıyıda yaklaşan Zeytinalan, İskele, Çeşmealtı, İcmeler, Torasan mahalleleri daha çok İzmir'de oturanların ikinci konut alanı olarak kullandığı mekanlar iken son yıllarda daimi konuta dönüşenlerin oranı artmaktadır. 1985-1992 yılları arasında en fazla inşaat ruhsatı Güvendik, Denizli-Çeşmealtı, Zeytinalan mahallelerine verilmiştir. 1992-2003 yılları arasında bu yerlere, otoyol çevresindeki Yenikent mahallesi ile Çeşme yolu üzerindeki İcmeler ve Torasan kıyı mahalleleri eklenmiştir. İlçe bütününde genişleme yönünün en fazla olduğu kesim kuşkusuz ikinci konutların ağırlıklı olduğu, Zeytinalan, İskele, Çeşmealtı kıyıları ile otoyol çevresidir.

Urla, İzmir iline bağlı, hizmetler, ticaret, inşaat, tarım, küçük sanayi ve turizm ile geçimini sağlayan ilçelerden biridir (Emiroğlu, 1990). Urla'da tarım topraklarının kullanımında narenciye, turfanda sebzeçilik, çiçekçilik, tütüncülük, biraz yükseğe çıkıldıkça zeytincilik, bağcılık dikkat çekmektedir (Emekli, 1992). Son yıllarda tarım topraklarının imara açılması, kıyı mahalleleri ile kıyı köylerinde kıyıların kötü kullanımı, usulsüz avlanmalar ve trol avcılığı balıkçılığın gerilemesine neden olmuştur. Yapılan araştırmalarda halkın geçim sıkıntısı çektiği, yeni iş olanaklarına gereksinim duyduğu anlaşılmaktadır. İkinci konutlara gelen yazlıkçılar ve günübirlik turizm hareketleri ile ilçenin kıyı mahallelerine gelenlerin artması arazi ve kıyılardaki kullanıma değişik bir boyut getirmiş, turizm ticari bir işlev kazanmaya başlamıştır. Özellikle yerli üreticiler hafta sonlarında yetiştirdikleri ürünleri (domates, bamyası, biber, bürölce, patlıcan, mandalina, çeşitli otlar) yollarda satmaya başlamış, çay bahçeleri, balık lokantaları, sayıca artarken buralara ilgi de artmıştır. Bunun yanı sıra kıyı mahallelerindeki esnafın sattığı ürünler çeşitlenmiş, mayo, havlu, şapka, terlik, deniz gözlüğü, güneş yağı gibi ürünler ile günlük tüketim maddelerinin satışlarında (peynir-ekmek-meşrubat vb) artışlar gözlenmiştir. Ayrıca, merkezin güneybatısında, Altıntaş mahallesinde kurulan ve 1993 yılında hizmete açılan küçük sanayi sitesi iş olanaklarının artmasına ve kentte dağınık halde bulunan küçük sanatlar sektörünün örgütlü bir şekilde faaliyet göstermesine yardımcı olmuş ve kente yeni bir gelişme yönü kazandırmıştır. Özellikle bu çevrede yapılan 544 konut sanayi sitesinin talepleri doğrultusunda gelişmiştir.

Otoyol, Urla'nın kentsel gelişiminde etkili olmaktadır. Otoyolun yapımı ile ulaşımın kolaylaşması, kentsel saçaklanmalara, Urla kentinin genişlemesine neden olmaktadır. 1991 yılında İzmir-Çeşme otoyolunun İzmir-Urla bölümünün tamamlanarak açılması Urla ile İzmir arasındaki mesafeyi zaman ve km olarak azaltmış, konforlu ulaşımı sağlamıştır. Otoyol ile İzmir'e daha fazla yaklaşan Urla'nın nüfusu otoyol çevresine yapılan büyük konut kooperatifleri ile artmaya başlamıştır. 1989 yılında Toplu Konut İdaresinin desteklediği 1000 konut yapı kooperatifinin yanı sıra otoyol boyunca ve otoyolun Urla girişinde pek çok müstakil çiftlik evi tarzında konutlar yapılmaya devam etmektedir. Hatta, otoyol çevresindeki artan konutların ve nüfusun ihtiyaçlarına yanıt verebilmek amacıyla yeni mahalleler oluşturulmaktadır. Yenikent mahallesi bunun en iyi örneğidir (Emekli, 2002).

Ege Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesinin bazı dersliklerinin (1982) ve İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsünün açılması kentsel gelişmeyi etkileyen, yönlendiren dinamikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Urla ilçe sınırları içinde 1992 yılında açılan İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü kentsel gelişimde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Yeni açılmasına rağmen Çeşme-Urla yolu üzerinde bulunan üniversitenin/İYTE'nin çevresindeki araziler değer kazanmış yatırımlar bu yöne kaymaya başlamıştır. Hatta bu çevredeki kamulaştırma faaliyetleri ve kişisel girişimler arsa-arazi fiyatlarının artmasına neden olmaktadır.

İmar planları kentleri yönlendiren kentin düzenli ve planlı gelişmesini sağlayan araçlardan biri olarak görülmektedir. Ancak ülkemizde imar planları uygulamalarının başarıyla sürdüğünü söyleyemeyiz, plan kararları kentin gelişiminin gerisinde kalmaktadır (Güleç,1997). Çeşitli yıllarda çıkan imar afları ve değiştirilen imar planları kentin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Alınan imar kararları genellikle kağıt üzerinde ya da uygulamanın gerisinde kalmaktadır (Çerçi, 1997). Urla için imar planı çalışmaları yapılmakla birlikte, sürekli değiştirilen imar yasaları, tadilat kararları uygulamada zorluklar yaşanmasına neden olmaktadır. Özellikle merkezdeki büyüme eğilimi binaların ekonomik ve fiziksel ömürlerini tamamlayıp yıkıldıktan sonra yeni yapıların yapılması şeklinde olmaktadır. Ayrıca, imar planları ile verilen yapılaşma haklarının mevcut alanlarda dondurulması 2-3 kat ile sınırlandırılması yıkıp yapma eğilimini geriletmekte ve yeni gelişme alanlarını daha cazip hale getirmektedir (Urla Belediyesi, 2001). Urla kentinin büyümesini kontrol eden bir başka faktör de sit alanlarının varlığı ve coğrafi dağılımıdır. Urla'da 1400ha sit alanı bulunmaktadır. Bunun 750hektarı I. derece doğal sit, 250 hektarı I. derece arkeolojik sit, 400 hektarı III. derece arkeolojik sit alanıdır. Urla'da özellikle arkeolojik sitler İskele mahallesinde yerleşmeyi sınırlandıran, korumayı sağlayan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha çok İskele mahallesinde Limantepe ve Yıldız tepe mevkiinde, İskele-Çeşmealtı kıyı yolunda dağınık halde bulunan Klazomenai kentinin kalıntıları 1.derece arkeolojik sit alanları olarak dikkat çekmektedir. Başka bir ifadeyle bu çevredeki boş alanların büyük bir kısmı sit alanıdır. Urla kent merkezinde ise kentsel sit olarak korunan sivil mimari örneklerini yaşatan alanların başında Zafer caddesi ve çevresi ile Urla eski postane sokağı gelmektedir. Bunun dışında mahallelerin çoğunda sivil mimari örneklerini yansıtan konutlar, binalar bulunmaktadır. Urla kent merkezinde olmasa da kıyı mahallelerinde ve otoyol çevresindeki alanlarda yerleşimi sınırlandıran doğal sit alanlarının varlığına da dikkat çekmek gerekmektedir. İçmeler ve Torasan mahallelerinin sırtları, otoyol çevresindeki bazı zeytinlikler doğal sit alanları olarak korunmakta ve imarı sınırlandırmaktadır.

3. SONUÇ

Urla kentinde yapılan yerinde arazi kullanış ve anket çalışmalarına dayanan araştırmalarda, yerleşmenin fiziksel ve sosyal oluşumuna ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Doğal evre koşulları açısından değerlendirildiğinde kentin gelişmesini sınırlandıracak topografik engellerin bulunmadığını özellikle topografyanın kuzey-güney yönleri dışında yerleşime uygun olduğunu söyleyebiliriz. İlçenin yüzey şekilleri akarsulara yataklık eden ve denizden başlayarak içeri doğru uzanan tarıma elverişli geniş ovaların oluşumuna olanak vermektedir.

Sosyo-ekonomik açıdan değerlendirildiğinde İzmir ile çok sıkı bir günlük ilişkisi olan Urla'nın, merkeze yakın evre mahalleleri kırsal niteliğini ve geleneksel özelliklerini korumakla birlikte, Belediye ve Hükümet çevresindeki mahalle ve yerleşmeler ticaret işlevinin yoğunlaştığı merkezler olarak önem kazanmakta, kentsel fonksiyonların geliştiği kentsel niteliklerin ön plana çıktığı dikkat çekmektedir. Bunun yanısıra, kıyı kesiminde ve otoyol çevresinde st gelir grubunun oluşturduğu ikinci konut ve toplu konut alanlarıyla büyüyen Urla son yıllarda kendi özgün mekansal ve sosyal yapısının dışına çıkararak değişmektedir.

1950-1970 yılları arasında küçük bir tarım kasabası kimliğindeki Urla'nın 1970'lerden sonra kıyı mahallelerinde başlayan turistik hareketlerle nüfusu artmış, ikinci konutlarla adını duyurmuş, İzmirliilerin ikinci konut için en çok tercih ettiği ilçe olmuştur. Özellikle amlıay, Zeytinalan, Yücesahil, İskele, mahalleleri ile Çeşmealtı kıyıları kentin genişlediği ve nüfus-bina bakımından yoğunlaştığı kıyıları olarak günümüzde de önemini korumaktadır. 1990lardan sonra ise otoyolun tamamlanması, Urla'ya bağlı Gülbahçe Köyü sınırlarında İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsünün açılması ile İçmeler, Torasan mahalleleri ve otoyol çevresinde yeni bir genişleme alanı doğmuştur.

Urla bir metropol kent gibi sorunlar yaşamasa da giderek artan talep karşısında gerekli tedbirleri alması kaçınılmazdır. Kentsel nüfus artışı ile birlikte kent örgütlenmesinde niteliksel ve niceliksel açıdan ortaya çıkan değişimler bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Urla'da kentleşme sürecini ortaya koyarak eksikliklerin saptanması ve tamamlanması, kente özgü sorunlara yol açan etmenlerin belirlenmesi önem taşımaktadır.

Kentte özellikle yaz aylarındaki nüfus artışı ve artan nüfusun kıyılarıdaki eşitsiz dağılımı bazı sorunlara yol açmaktadır. Bunlar daha çok fiziki mekan kullanımı ya da evre ile ilgili sorunlardır. Turistik etkinlikler ile ikinci konutlar yoğunlaştıkları yerlerde bölgesel ve yöresel altyapıya dengeli olmayan bir talep yaratmaktadırlar. Kaynakların kullanımında aşırı yüklenme ya da atıl kalma gibi sorunlar altyapıya da önemli bir yük getirmektedir. Uygulanan anketlerde, belediye ve diğer kamu kurum kuruluşları ile yapılan görüşmelerde özellikle yaz aylarında altyapı ile ilgili bazı sorunların arttığı su ve elektriğin nüfusun ihtiyaına zaman zaman yanıt veremediği, yol ve sahil düzenleme çalışmalarının yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştır. Öte yandan, hızla artan ikinci konutlar, plansız yapılaşmalar, tamamlanamayan altyapı ve kanalizasyon sistemleri, deniz ve kıyı kaynaklarının kirlenmeye başlaması gelişmeyi önleyecek tehditler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomik ve arazi kullanımına ilişkin ortaya çıkan sorunlardan biri de tarım topraklarının imara açılması, arazi spelasyonlarının artması, kimliksiz bir yapılaşmanın ortaya çıkmasıdır.

Urla'daki tarımsal niteliği yüksek tarım toprakları korunmalı, tarım ürünlerinin çeşitlendirilmesi ve tarım ürünlerinin değeriendirilmesi için tarımsal sanayi geliştirilmelidir.

Urla'da kent kimliğine damgasını vurabilecek olan turizm sektörünün doğal, tarihsel ve kültürel değeriilere zarar vermeden geliştirilmesi sağlanmalıdır. Bunun için öncelikle Urla'da turistik çekicilikler araştırılarak, geliştirilecek turizm türleri saptanmalıdır (Emekli, 2002). Çünkü son yıllarda, tüm dünyada deniz turizminin yanısıra farklı turizm türlerinin geliştirilmesi için yeni arayışlar başlamıştır. Günümüzde artık deniz turizmi tek başına yeterli çekiciliği sağlayamamakta bileşik turistik ürünler önem kazanmaktadır (Buttler, 1991).

Urla'da kıyı turizmi ile ilgili aktiviteler ön plandadır. Urla ve yakın çevresinde ikinci konutlara yönelik yoğun bir yapılaşma vardır. Kıyıları tamamen bu tip yapılarla dolmuştur. Bu nedenle özellikle deniz turizminin gelişebileceği kaynaklar sınırlanmıştır. Turizmin gelişebilmesi için doğanın ve kıyıların korunması kaçınılmazdır. İkinci konut yapımına ve sayısına dikkat edilmesi ve hatta bir sınırlama getirilmesi kaçınılmazdır. şu anki durum itibarıyla ne yazık ki Zeytinalan, Yücesahil, İskele, Çeşmealtı, Özbek ve Gülbahçe çevresinde ikinci konut sayısı yerli konut sayısının çok üzerindedir. Bu nedenle bu kıyılarda turizmin özellikle deniz-kıyı turizminin tek başına gelişmesi beklenmemeli, turizm çeşitlendirilmelidir. İlçenin kuzey sahillerindeki adalara basit, güzel, prefabrik tesisler, yüzer iskeleler yapılarak günübirlik turizmde kullanılması sağlanmalıdır. Kıyıların yeniden düzenlenerek, kıyı alanının ve deniz suyu temizliğinin sürekli denetlenmesi sürdürülebilir turizmin gerçekeşmesi için kaçınılmazdır.

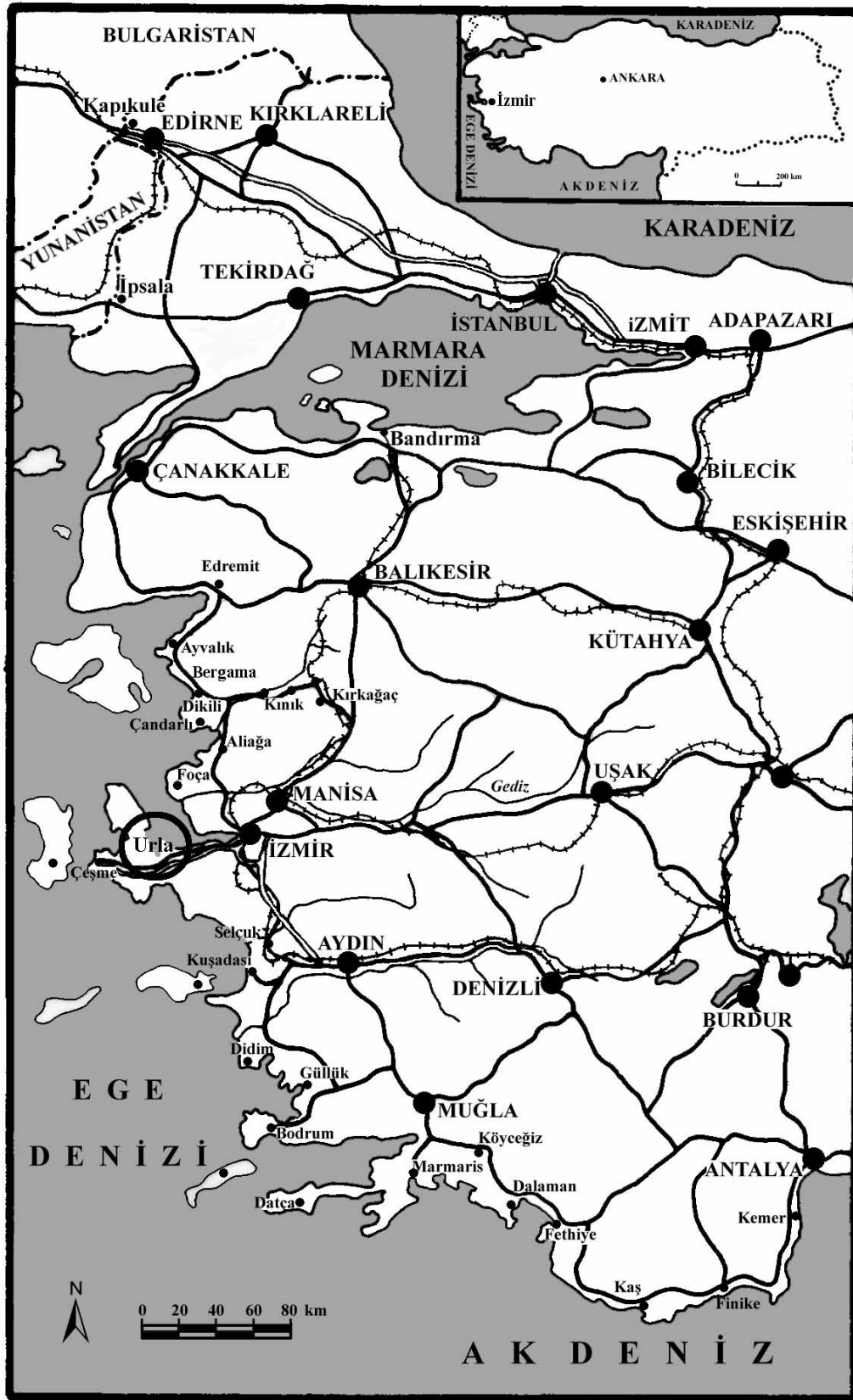
Günümüz ihtiyaçlarını dikkate alan kent planlamasına öncelik verilmesi, özellikle kentin varolan yerleşme dokusuna uygun olmayan gelişme ve yapılaşmalara engel olunması Urla için önem taşımaktadır. Urla kent merkezinde tarihi doku korunmalı, canlandırılmalı ve sosyo-kültürel aktivitelerin yer aldığı bir işlev kazandırılmalıdır. Bunun birlikte, son söz olarak, çağdaş bir kent için halkın eğitilmesi, bilinçlendirilmesi, katılımcı çalışmaların artırılması gerektiğini söylememiz gerekmektedir.

KAYNAKLAR

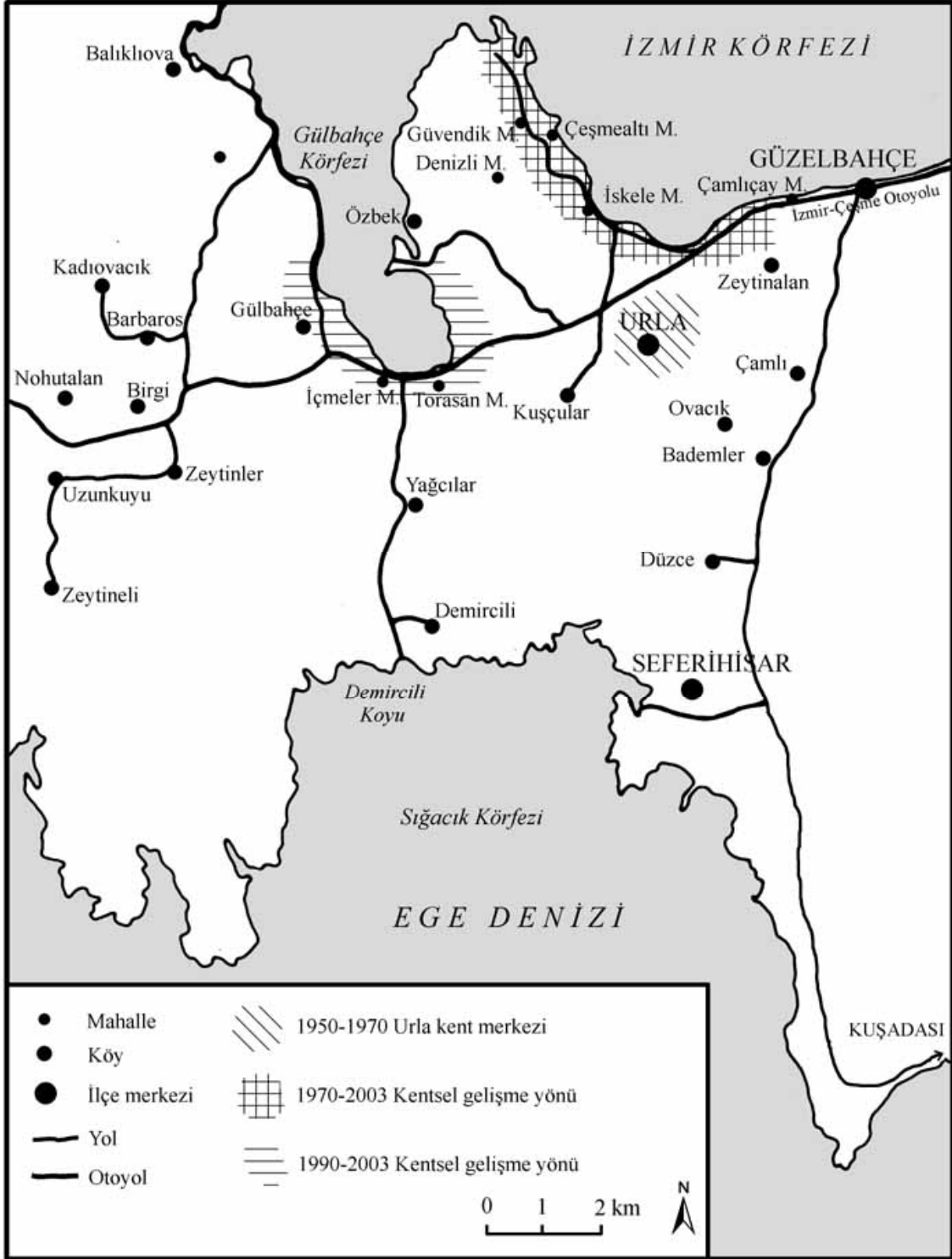
- Buttler, R. W. (1991) "Tourism Environment and Sustainable Development », *Environmental Conversation*, Vol 18, No 3, 201-209.
- Çerçi, S. (1997) "Kıyı Yerleşimlerinde Çevre Kalitesinin Sağlanması", *Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları 1. Ulusal Konferansı, Türkiye Kıyıları '97 Konferansı Bildiriler Kitabı*, Ankara, 207-213.
- Darkot, B. ve M. Tuncel (1978) *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İ.Ü. Yayın No 2365, İstanbul.
- Emekli, G. (1992) "Urla-Seferihisar çevresinde seracılık etkinlikleri" *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı 6, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 179-198.
- Emekli, G. (2002) "Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımı ile Urla (İzmir) Kıyılarının Değerlendirilmesi", *Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları IV. Ulusal Konferansı, Türkiye Kıyıları'02 Konferansı Bildiriler Kitabı*, Ankara, 547-558.
- Emiroğlu, M. (1990) "Urla Yarımadası'nda Kırsal Yerleşmeler", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Ankara, 227-256.

- Gülez, S. (1997) “Kıyı Alanlarının Koruma-kullanma Yönünden Bütüncül Planlaması”, *Türkiye’nin Kıyı ve Deniz Alanları 1. Ulusal Konferansı, Türkiye Kıyıları ’97 Konferansı Bildiriler Kitabı*, Ankara, 85-91.
- Mater, B. (1982) *Urla Yarımadasında Arazinin Sınıflandırılması ile Kullanılışı Arasındaki İlişkiler*, İ. Ü. Edebiyat Fak Yay, No 2863, İstanbul.
- Özgüç, N. (1977) “Tatil evleri”, *Şehircilik Dergisi, İ.T.Ü.*, Sayı 14, İstanbul, 71-74.
- D.İ.E. (2001) *Genel Nüfus Sayımı Geçici Sonuçları*, Ankara
- Urla Belediyesi (2001) *Urla Analitik Etüdü ve İmar Raporu*, Urla.

Şekil 1: Urla lokasyon haritası

Şekil 2: Urla'da kentsel gelişme (1950-2003)

Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler

Ayda ERAYDIN

Prof. Dr., ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar bölgesel gelişme konusunda ortaya çıkan kavramsal değişimleri, ortaya atılan yeni kuram ve politikaları ve bunların uygulamaya yansımalarını tanımlayarak, tüm bu gelişmeleri irdelemeye çalışan bu makalede, aşağıdaki beş soruya yanıt aranmaktadır.

- * Bölgesel gelişme ve planlama kavramları zaman içinde nasıl bir değişim gösterdi?
- * Bölgesel gelişmenin kavramlaştırılması ve yönlendirilmesine yönelik oluşan çerçeve gereksinimlere ne ölçüde yanıt verebiliyor?
- * Geliştirilen kavramlar ve kuramlar uygulama açısından yeterli bir çerçeve sunulabiliyor mu?
- * Gündeme gelen yeni kavramlar ve kalkınmanın sürdürülebilir kılınmasına yönelik öneriler belirli bir gelişme düzeyine ulaşamamış ülkeleri kapsayabilir mi?
- * Türkiye'nin bu yeni oluşan kavramlar ve uygulama biçimleri konusundaki tutumu ne, nasıl olmalı?

İzlenebileceği gibi ana amaç değişen koşullarla birlikte geliştirilen yeni kavramların ve kuramların nasıl şekillendiği ve bu gelişmelerin uygulamada kullanılabilirliğinin irdelenmesi ve tüm bu tartışmaları Türkiye özeline taşıyarak Türkiye'deki bölgesel kalkınma politika ve uygulamalarına yol gösterecek ipuçlarının tartışılması olarak belirlenmiştir.

2. BÖLGESEL GELİŞME VE PLANLAMA KONUSUNDA DEĞİŞEN KAVRAMLAR

Bölgesel gelişme/kalkınma konusundaki değişimleri izleyebilmek için öncelikle iki temel kavramın değişim sürecinin tanımlanması gereklidir. Bu iki kavram “bölge” ve “kalkınma-gelişme”dir.

2.1. Bölge kavramının değişimi

Bölge kavramının içeriği ve tanımı dönemlere göre farklılıklar göstermektedir. Çiftçilerin toprak, topografya ve iklim koşullarının benzerliklerine göre bazı yerleri aynı isimle tanımlamaları ile çok eski dönemlerde başlayan bölge kavramı, aynı zamanda bir mekan parçasının diğerinden olan farklarını belirtmek için kullanılmıştır. Ticaret, dinsel ve yönetsel etkinliklerin gelişmesi ise, mekan parçalarının yalnızca nitelikleri ile değil, üzerinde oluşan ilişkilerle tanımlanmasını nedenlemiştir. Kentle sınırlı kalmayarak, kentin çevresindeki kırsal alanı da içeren geniş alanların, bölgelerin, tanımlanmasının geçmişte de çok yaygın olduğu görülmektedir. Ancak, bilimsel anlamda bölgenin tanımlanması on sekizinci yüzyılda gerçekleşmiştir. Haritacılar sınır tanımlamaları yapmaya çalışırken su havzalarının belirli bir bütünlük gösterdiğinin farkına varmışlar ve ilk bölge tanımları nehirler

ve dağ zirveleri tanımlanarak yapılmaya çalışılmıştır. Daha sonra coğrafyacıların da konu ile ilgilenmeleri farklı coğrafik özelliklere dayalı bölge tanımlarını gündeme getirmiştir. 19. yüzyılda fiziksel yapının nitelikleri yanısıra farklı mekansal birimlerde yaşayan insan gruplarının farklı olup olmadığı sorusu gündeme gelmiş, ancak ulus devlet oluştururken bu farklılığın sorun yaratacağı endişesi nedeniyle bu konu üzerinde durulmamıştır. Liberal ekonominin hızla geliştiğı bu dönemde ana vurgu firmalar üzerinde olup, bunların eylemleri ile ilgili konular gündeme gelirken, mekan hep ikinci planda kalmıştır. Buna karşılık, coğrafyacılar çalışmalarını daha düzenli bir hale getirmişler ve mekanı daha fazla değişken kullanarak tanımlamaya çalışmışlardır.

Bu tür bölgeye bakış açısı ve peyzaj ağırlıklı analiz yöntemleri bugün bile Alman bölge planlama ekolünün ana çerçevesini oluşturmaktadır. Fransız deneyimi ise, fiziksel öğelere tarihsel bir boyut katmak ve ülkeyi oluşturan bölgelerin farklı niteliklerini ve bunların örgütlenme biçimini, ekonomik bütünleşme yanısıra ek sosyal ve davranışsal öğelerle açıklamak şeklinde gelişmiştir (Claval, 1986).

Ulus devletlerin ortaya çıkması ile bölge tanımı farklı bir boyutu ile tartışma gündemine girmiştir. Ulus devlet içindeki farklılıklar ekonomik göstergeler ile tanımlanarak, ulusal bütünleşmenin ana koşulunun ekonomik eşitsizliklerin giderilerek bütünleşmenin sağlanması olduğu vurgulanmıştır. Bu görüş yanısıra 1950'li yıllardan başlayarak kalkınma ekonomisinin güncellik kazanması bölgesel politikalar ve bölge planlama kavramlarının yükselen değer olarak gündeme gelmesini sağlamıştır. Ulusal kalkınma stratejilerinde benimsenen sektörler arasında denge ve gelir dağılımında denge kavramına bölgeler arası denge kavramı eklenmiş ve bu kavramlar ulusal kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bölge biliminin gelişmesi, bölge planlamada kullanılan yöntem ve tekniklerin ortaya çıkışı veya uyarlanması bu dönemde gerçekleşmiştir. Nitekim, bugün kullanılan çoğu çözümleme ve planlama yöntemlerinin 1950-1970 döneminde ortaya çıktığı rahatlıkla söylenebilir.

1970 bunalımı üretim örgütlenmesinde, üretim faktörlerinin önemi ve akışkanlığında, yönetim sistemlerinde ve ideolojik düzlemde büyük etkiler yaratırken, bölge'ler bu dönemdeki sarsıntılardan ve kavramların tersyüz olmasından etkilenmiştir. 1970'li yıllarda bölge kavramından yerellik kavramına bir dönüş yaşanmıştır. Bunalımla birlikte değişen bakış açısı kalkınma sürecinde ulusun bir alt birimi olarak tanımlanan bölge yerine, kendi olanakları, birikimleri ve potansiyeline dayalı olarak var olma mücadelesini sürdürebilecek yerel kavramını gündeme getirmiştir.

1980'li yıllarda ise yerel birimlere odaklanan görüşün değiştiğı ve yerel birimlerin değişen dünya düzeni ve artan küresel ilişkiler ve kurumlar çerçevesinde elde ettikleri görece konumla tanımlandığı görülmektedir. Bu çerçevede yerel-küresel etkileşimi ve yerel'in bu etkileşim içinde sürdürülebilir gelişmesini sağlayacak rekabet gücü ön plana çıkmaktadır. Bu değişim yerelin potansiyeli, ilişkileri ve kurumları ile farklı ağlar içinde varolmasını sağlayacak bir bütünün- bölge olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Ancak burada bölge artık 1960'ların "yarı kapalı bir ekonomik sistemi" değil, dünyadaki farklı nitelikli ve amaçlı ağlar içinde yer alabilen ve bunlarla etkileşim içinde olan bir bölgedir.

2.2. Kalkınma kavramında yaşanan değişimler

Kalkınma kavramının içeriğı, kalkınma kuramı ve kalkınma amaçlı politikalar da 1950'li yıllardan bu yana hızlı bir değişim göstermiştir. Kalkınma kuramlarının değişimi bazı kavramlara dayalı olarak izlenebilir.

Kalkınma ekonomisinin en önemli kavramlarından biri olan görelî üstünlük, bugün yerini sürdürülebilir rekabet gücüne bırakmıştır. Bu kavramsal değişim sınırlarla tanımlanmış belirli mekansal birimlerin uzmanlaşmalarla sağladıkları üstünlüklerin ötesinde küreselleşen bir dünyada var olabilmek için sürekli rekabet gücüne ulaşmasının gerekliliğini işaret etmektedir.

Görelî üstünlüklerin çoğu kez fiyat avantajlarına dayalı olarak açıklanmasına karşın, bugün kalkınmanın süreklilik kazanmasında yaratıcı gücün ve yeniliklerin sağladığı avantajların önemli olduğu vurgulanmaktadır. Yeniliklerin sağladığı görelî üstünlüklere ulaşmak için fiziksel yatırımlardan çok AR&GE yatırımlarına ağırlık verilmesini gerektirmektedir. İzlenebileceği gibi kalkınmanın yarışmacı bir ortamda yenilik ve yaratıcılığın sağladığı avantajlarla sürdürülebildiği benimsenirken, kalkınma sürecinde aktörlere düşen roller de farklı tanımlanmaktadır.

Kalkınma ekonomisinin temel ilkelerinden biri olan devletin ekonomik kaynakların ve refahın dağılımını sağlaması ve eşitsiz gelişmeyi önlenmek için dezavantajlı ekonomik aktörlerin desteklenmesi görüşü yerini bu aktörlere sağlanan doğrudan desteklerin kaldırılarak bunları yapabilir kılmak şeklinde bir yaklaşıma bırakmıştır. Bu çerçevede doğrudan müdahale yerine destek ve yönlendiricilik esas olmakta ve kalkınmada devletin sorumluluğu kavramından kamu ve özel aktörlerin birlikte sorumluluğuna doğru bir değişim gözlenmektedir. Ortak sorumluluk tek başına karar vericiliğın sona ermesi ve ortak karar ve çözüm üretmeye çalışılmasını gerektirmektedir.

Kalkınma kavramındaki ve aktörlere yüklenen rollerdeki bu değişimler devletin bölgesel gelişmedeki sorumluluğunu yeni bir çerçeveye taşımış ve yeni bölgecilik diye tanımlanan bölgedeki kamu, özel sektör ve farklı sivil toplum kuruluşlarının birlikte bölge için vizyon, politika ve uygulama projelerini tanımlandığı bir anlayışın günümüzde benimsenmesine yol açmıştır.

3. BÖLGESEL GELİŞMENİN KAVRAMLAŞTIRILMASI VE KURAMSAL ARAYIŞLAR.

Önceki bölümde değinilen yeni bölge ve kalkınma kavramları yeni bir kavramsallaştırmanın gündemde olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede bölgesel gelişme/büyüme süreci farklı kuramlar geliştirilerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Şekil 1’de II. Dünya Savaşı sonrasında bölgesel gelişme konusunda önem kazanan kavramlar ve bunların tanımladığı kuramlar kronolojik olarak sunulmaktadır.

İzleneceği gibi 1950’lerden bu yana öne çıkan kavramlar sürekli değişmiş ve bölgesel gelişmenin dinamikleri dünyanın değişen koşulları ve yeni ortaya çıkan olguların etkisi ile sürekli olarak farklılaşmıştır. Elli yılı aşan süredeki bu değişimleri üç ana evrede incelemek mümkündür.

3.1. Mekansal örgütlenmede akılcı kuralların arayışı ve bölgesel çalışmalar: Bölge bilimi ve bölge planlamanın yükselme dönemi

II.Dünya Savaşı sonrasında mekansal örgütlenmede akılcılık paradigması, ölçek ekonomilerinin önem kazandığı sanayileşme sürecinin öne çıktığı kalkınma döneminde hızla gelişmiştir. Kalkınma ve büyüme kavramlarının bu dönemdeki egemenliği, mekan organizasyonu üzerine geliştirilen kuramlaştırma çabalarını, giderek artan büyüklük anlamına

kullanılan optimal ölçekli işletmelerin yerseçimi sorununu vurgulamaya zorlamıştır (Hoover, 1948; Isard, 1949 ve 1956). Mekandaki yığılmalar ve kademeli yapı işletmelerin yerseçim ve örgütlenme biçimlerine dayalı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. İşbölümü, işbölümüne bağlı olarak uzmanlaşma, kademelenme, karar verme süreçlerinde merkezileşme ve yetki dağılımı kavramlarının öne çıktığı bu yaklaşımın özünde üretim ve girişimlerin örgütlenmesi ve mekanın gelişmelere koşut olarak şekillenmesi bulunmaktadır. Yer Seçimi Kuramları (Alonso, 1964) özellikle sanayi girişimlerin yer seçimi kurallarını belirlemeye çalışırken, Merkezi Yerler Kuramında (Christaller, 1966; Berry, 1964) mekan hizmet etkinliklerinin dağılımı üzerine kurgulanmıştır. Bu çerçevede bir kademelenme yapısı tanımlanmakta ve her kademede kentsel işlevlerle, hizmetlerin nitelikleri arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır.

Mekansal kademelerin oluşmasında, mekansal özellikler belirleyici değildir. Mekan ancak farklı işlevlerin örgütlenmesinde birimler arası ilişkilerin kurulması açısından gerekli bir öge olduğundan, bu açıklamada yer almaktadır (Storper, 1989). Diğer bir deyişle, örgütlenmede akılcılığı temel alan mekansal paradigmalarda ekonomik yapı, bu yapının ögeleri ve dinamikleri ön plandadır. Mekan bu ögelerin uygun bir şekilde örgütlenmesini sağlamak için vardır.

Bu dönemde geliştirilen ekonomik politikalar, ekonomik büyümede sürekliliğin sağlanması için devlet müdahalesinin gerekliliğini benimsemiştir. Gelir dağılımının düzenlemesini de içeren bu çerçevedeki politikalar, sosyal refah devletinin nüvesini oluşturmakta ve kamunun özellikle teknik ve sosyal altyapı yatırımlarını gerçekleştirmesini savunmaktadır. Kalkınma ekonomisinin ilk varsayımlarından biri sermayenin kısıtlı bir kaynak olduğu ve bu kısıtlı kaynağın en verimli yatırımların gerçekleşmesinde kullanılması gerektiği şeklindedir. Bu nedenle yatırımın nerede yersececeği önemli rol oynarken, bölgesel politikalar maliyeti olan unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, sosyal gerekçelerle bölgesel eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ilkesinin benimsenmesi nedeniyle, bu maliyeti azaltacak politikaların geliştirilmesi ve bölgesel düzeyde yatırımların verimliliklerinin artırılması öngörülmüştür. Bu politikaların oluşturulmasındaki sistem merkezîyetçi ve kademelidir. Böylelikle ülke çapında kaynakların doğru kullanımının sağlanması amaçlanmaktadır.

Ancak, bölgesel politikaların sosyal refah devleti çatısı altında oluşturulması çok da sorunsuz değildir. Bölgesel politikalara temel olan seçimler kolaylıkla yapılamamaktadır. Bu seçimler arasında en çok sorun yaratanları şöyle sıralanmaktadır (Kuklinski, 1986: 179).

- a. Sosyal adalet - makro ekonomik verimlilik
- b. Yerel kaynakların etkin kullanımı - dış katkılarının katkısı ile büyüme
- c. Kültürel dönüşüm projelerinde tekdüzelilik - çeşitlilik
- d. Merkezde toplanan kaynakların bölgelere dağıtılması - yaratıcılığı destekleyen politikalar

İzlenebileceği gibi politikaların seçiminde merkezin denetlediği gelişme süreci ile bölgesel olanakların değerlendirilmesi veya bölgesel farkların azaltılması ile bölgelerin kendi olanakları çerçevesinde gelişmesi gibi iki farklı tutumun çatışması söz konusudur.

Yukarıda çok kısa özetlenen bakış açısı 1950'li yıllardan başlayarak 1970'li yılların başına kadar bölge ve bölgesel politikalar konusunda izlenen ana çerçeve olmuştur. Bu ölçekte

ortaya çıkan özömleme, politika ve planlama gereksinimi pek çok disiplini bölge ölçeğinde buluşturan Bölge Biliminin ortaya çıkışına neden olmuş ve Bölge Bilimi Derneği 1954 yılında ABD'de Walter Isard tarafından kurulmuştur. 1960'lı yıllarda ulusal ekonomik planlama çalışmalarına koşut olarak bölge planlama çalışmalarının da hız kazandığı görölmektedir.

3.2. Ekonomik bunalım sonrası gelişmeler: Bölgelerin yeniden tanımı, yeni gelişme odakları ve içsel büyüme modelleri

Yukarıda sunulan kaba özetten anlaşılabilceği gibi II. Dünya Savaşından 1970 ekonomik bunalımına kadar olan dönem ekonomik planlama ile birlikte bölge planlamanın yükseliş dönemidir. Hazırlanacak planlarla yerel kaynakların harekete geçirilebileceği, ve dıştan gelen yatırımlarla da bunların desteklenmesinin bölgesel gelişmeyi başlatarak eşitsizlikleri önleme konusunda önemli yol katedilebileceği görüşü bölge planlamanın güncel olmasını sağlamıştır. Ancak, 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik bunalım, büyük ölçekli ve seri üretime dayalı örgütlü kapitalizmin kesin kuralları üzerinde bazı soru işareti ortaya çıkarmış, planlama özellikle bu sorgulamadan önemli ölçüde etkilenmiştir. Yanısıra, bazı bölgelerde ortaya çıkan ekonomik çöküntü ve bu çöküntünün özellikle büyük sanayinin yoğunlaştığı merkezlerde yaşanması, ölçek, ölçeğe göre getiri, pazar payını genişletme kavramlarına dayalı olarak kurulan söylem üzerinde büyük sarsıntı yaratmıştır. Buna karşılık bazı küçük sanayi işletmelerinin ve bunların yığıldığı alanların bu süreçten daha az etkilenmeleri ve daha da ötesi bu alanların kısa sürede toparlanıp hızla büyüme süreci içine girmeleri yeni sanayi odakları ve bu odaklarda izlenen esnek üretim örgütlenmelerinin büyük ilgi çekmesine neden olmuştur.

Sanayi odakları üzerindeki yazın üretimin farklı aşamalarında uzmanlaşmış firmaların birlikte öğrenme süreçlerini ön plana çıkarmaktadır Belussi (1999, 734-736), İtalya'daki sanayi odaklarına dayalı olarak birlikte öğrenme süreçlerini, teknolojik değişimin yayılmasını ve bilginin aktarılmasını sağlayan faktörleri şöyle sıralamaktadır; mekansal olarak birbirlerine yakın olan firmalar arasında bilginin aktarılacağı farklı kanalların varlığı, yüksek düzeyde firmalar arası işbirliği, düşük ulaşım maliyetleri ve firmaların yenilikleri kısa sürede benimsemesini sağlayan ortam.

Değişen ekonomik koşulların getirdiği risklerin firmalar arası bölüştürölmesine yönelik olarak ortaya çıkan ve firmalar arası işbölümünün üretimin düşey ayrışması biçiminde gerçekleştiği esnek üretim örgütlenmesi, seri üretim sisteminin çöküşüne neden olan 1970 bunalımı sonrasında üretim konusunda benimsenen çözüm olmuştur. Esnek üretimle birlikte gelen yerel başarılar ve küçük ve orta ölçekli işletmelerin yığıldığı bazı bölgelerdeki yenilik çabaları "yeni coğrafya" diye yepyeni bir yazının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Esnek üretim kavramının Düzenlemeci Okulun bakış açısı ile karşılaşması (Dunford, 1990; Albertsen, 1988) ve bu karşılaşmada ortaya çıkan yaklaşımın Marxist perspektifle bütünleştirilmesi "yeni coğrafyanın" çerçevesini tanımlamıştır.

Bu yeni coğrafyanın mekana yönelik tartışma ve araştırmalara yeni bir soluk getirdiği görölmektedir. Ancak geliştirilen çerçevenin, dünyada farklı yönlerde oluşan gelişimleri açıklamakta zorlandığı ve gelişmelerdeki çok yönlü boyutları çeşitli ölkelerde uygulanan politikalara bağlayarak bir açıklama getirmeye çalışılmıştır. Bu çerçeve çok farklı mekansal yapıların gelişmesi olgusuna fazlaca bir açıklama getirmediği görölmektedir. Bu nedenle yine Düzenlemeci Okul tarafından geliştirilen "esnek üretim rejimleri" yaklaşımı oluşturulan çerçeveye dahil edilmiştir. Böylelikle "Birikim rejimlerinin ve bu birikim rejimlerinde egemen

olan sosyal düzenleme mekanizmalarının farklı mekansal gösterimleri olduğu” (Peck ve Tickell, 1992) ana motifine dayalı olarak mekansal gelişmeler açıklanmaya çalışılmıştır. Bu  er evede Yeni Sanayi Bölgelerinin ortaya çıkışı, üretimden yeniden örgütlenmesi ile ortaya çıkan esnek üretim biçiminin mekandaki bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Esneklik  zerine kurgulanan bu kuramsal  er eve üretim ve örgütlenmenin mekansal boyutlarını bir araya getirmeyi başarmıştır. Bu yaklaşımda mekansal ilişkiler üretim sisteminin bütünleşmesi açısından önem kazanırken, yeni sanayi bölgeleri tartışması üretimden örgütlenmesi ile mekanın örgütlenmesi kavramlarını bir araya getirmektedir (Staber, 1996; Storper, 1993). Bu konu üzerindeki kuramsal ve görgül çalışmaların, bu denli yoğun ilgi çekmesinin ardında bu birleştirici özellik yatmaktadır.

Üretimde düşey ve yatay ayrışmanın mekansal yığılma sürecini hızlandırdığı ve bunun sonucu olarak esnek üretim komplekslerinin ve bölgelerinin ortaya çıktığı  ne sürülürken, bu süreçte üretimden örgütlenmesi kadar yerel birimde emeğin örgütlenme biçimi, sosyal ve kültürel özellikler, sosyal ilişkilerin niteliği gibi yerel birimlerin çok farklı özelliklerinin mekansal örgütlenmede etkili olduğu tartışılmaktadır (Brusco, 1986; Stöhr, 1990; Urry, 1987). Bu bölgelerin bir bölümünün geleneksel becerilerin canlandırılması ile (Piore ve Sabel, 1984), diğer bir bölümünün yüksek teknoloji sektörlerindeki gelişmeye dayalı olarak (Sawers ve Tabb, 1984; Storper ve Scott, 1986; Scott, 1988b) ortaya çıktıkları  ne s r lmektedir.

Yerellik kavramını da  ne çıkaran bu yaklaşım, yerel birimlerin ve bölgelerin gelişmesinde daha önce söz edilmeyen pek çok faktörü gündeme getirmektedir (Cooke, 1989). Daha da ötesi, farklı yerel/bölgesel birimlerin kendilerine özgü dinamiklerinin olduğunu öne s r erek, dünyayı mozaiklerden oluşan bir bütün olarak tanımlamıştır. Böyle bir bakış açısının yeni oluşumları açıklamakta ve anlamakta büyük katkı sağladığı g r lmektedir. Ancak, yerel/bölgesel sistemlere özgü dinamiklerin tanımlanmasında kullanılacak ana değişkenlerin tam olarak belirlenememiş olması, bir yandan üretim ilişkilerini mekanın önüne taşımakta, diğer yandan sosyal ve ekonomik ögelerin rastlantısal bir şekilde tanımlanması ile yetinilmesi zorunluluğunu yaratmaktadır.

Yine de gerek dünyadaki gelişmeler gerekse mekansal gelişmelerin bu çerçevede yorumlanması 1970’li yıllardan başlayarak bölgesel politikaların hızla değişmesine neden olmuştur. Bölgesel politikaların değişmesinde etkili olan değişmeler şöyle özetlenebilir (Stöhr, 1987: 190).

1. Ekonomide azalan büyüme oranları ekonomik faaliyetlerin gelişmiş bölgelerden az gelişmiş bölgelere olan yayılmasının ve yayılmanın yarattığı diğer büyüme etkilerinin ortadan kalkmasına neden olmuştur.

2. Enerji fiyatlarındaki artış ve bunun ulaşım masraflarını artırması mekanda hareketliliğin azalmasına ve ekonomik faaliyetlerin az gelişmiş bölgelerde yer seçme eğilimlerinin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur.

3. Geçmiş dönemde az gelişmiş bölgelerdeki alt yapı olanaklarının geliştirilmesi ve bu bölgelere çeşitli etkinliklerin yönlendirilmesi amacı ile kullanılabilir kamu fonları azalmış veya tümüyle ortadan kalkmıştır.

4. Gelişmiş bölgelerin yığılma nedeni ile ortaya çıkan sorunları ve ortaya çıkan masrafları, örneğin  evre kirliliği, başka bölgelere aktararak  zme olanakları ortadan kalkmıştır. Ancak, 1970 bunalımı bir yandan her bölgenin kendi kaynaklarını en iyi şekilde

kendisinin kullanması gereğini gündeme getirirken, diğeryandan kirliliğın başka bölgelere transferi konusunda bir karşı duruş ortaya çıkmıştır. Büyümenin olmadığı bir ortamda az gelişmiş bölgeler diğerlerinin atıkları ile çevrelerini bozmamak, en azından durumu korumak gibi bir yaklaşım izlemişlerdir. Bu ders belki bunalımın en olumlu sonucudur.

5. Enerji ve çevre konusundaki bilinçlenme kaynakların aşırı kullanımı ve salt büyüme amaçlı projelerin uygulanabilirliğini azaltmıştır.

6. Mikroelekttronik gibi merkezi alanlar dışında kolaylıkla kullanılabilen yeni teknolojilerin gündeme gelmesi esnekliği ve küçük ve orta büyüklükteki firmaların yaratıcı niteliklerini artırmıştır. Teknolojik değişimle birlikte yeni emek süreçlerinin de gündeme gelmesi hem büyük firmaların, hem de gelişmiş bölgelerin görelı üstünlüklerinin azalması anlamına gelebilmektedir.

7. Bunalım ve sonrasında ortaya çıkan sorunlar gelişmenin anlamının sorgulanmasına neden olmuştur. Merkez tarafından yönlendirilen ve sermaye ve teknoloji transferine dayanan büyümenin gerçek anlamda bir gelişme olup olmadığı sorgulanmıştır. Yeni kalkınma kavramının bölgesel kimlik ve bölgesel politik katılım öğelerini de içeren yerel güç ve kaynaklara daha fazla ağırlık veren bir içeriğı olması benimsenmiştir.

8. Yerel kimlik arayışlarının gündeme gelmesinin temel nedenlerinden biri, bölgesel politikaların tek taraflı karar verme süreçleri ile bölgesel ve yerel birimlere getirdiğı baskıdır. Bölgeler ve yerel birimler kararlara katılımlarının daha fazla olduğı düenlemeyi talep etmeye başlamışlar ve karar verme süreçlerindeki edilgen konumlarından kurtulmak istemişlerdir.

9. 1970 ekonomik bunalımı dünyada yeniden yapılanma sürecini zorunlu hale getirirken özellikle büyük firmalar başta olmak üzere pek çok firmanın kapanmasına neden olmuştur. Geçmişte çok uluslu firmaların gelmesi ve bu faaliyetlerin yarattığı çoğaltan etkileri ile bölgesel ekonomilerde sağlanan canlanma tersine dönmüş ve özellikle kısıtlı sayıda firmaya dayalı olarak gelişen alanlar büyük bir bunalıma girmişlerdir (Bradbury, 1985). Bu durum tek sektörlü ve bir kaç büyük firmaya dayanan gelişmelerin sakıncalarını açıkça göstermiştir.

10. Büyük firmaların bunalım koşullarındaki olumsuz performanslarına karşılık küçük ve orta ölçekli firmaların bunalım koşullarına çok daha iyi uyum yaptığı izlenmiştir.

11. Geleneksel politika ve planlama amaçlı bölgesel analizlerde bölgelerin nitelikleri ile birlikte gelişmede etkin olan dışsal faktörlerin de büyük ölçüde değişmeyen kararlı yapıları olduğu varsayımı yapılmakta idi. Bu varsayım doğal olarak ekonomik belirsizliklerin olduğu dönemlerde geçerliliğini tümüyle yitirmektedir. Dış dünyanın bölgesel ekonomileri nasıl yönlendireceğı üzerine kurgulanan bir bölgesel politikanın geçerliliğı yoğun olarak eleştirilirken, giderek yerel ve bölgesel birimlerini birbirleri ile ilişkileri ve etkileşimlerini gözönüne alan ve bu ilişkiler çerçevesinde oluşturulan politikaların öncelik kazanması gerektiğı görüşü ön plana çıkmıştır.

Tüm bu tartışmaların sonucunda ortaya çıkan kavramlardan biri, bölgenin kendine ait kaynaklarının harekete geçirilmesi ve yaratıcılığının geliştirilmesi teması üzerine gelişen İçsel Büyüme Dayalı Bölgesel Gelişme (Endogeneous Regional Development)'dir. Neo-klasik ekonomik kuramın varsayımlarının değişmesi ile gündeme gelen içsel büyüme kuramının bölgeye uyarlanması ile ortaya çıkan bu kavram bölgelerin kendine özgü bilgi kaynaklarının ve bölgedeki yığılmaların getirdiğı dışsallıkların önemini gündeme getirmiştir. Bu çerçevede

bölgesel kalkınma 1960'lardaki yerel kalkınma kavramından oldukça farklıdır. Yerel kalkınma kavramında bölgeler bağımsız birimler olarak ve dış dünyadan oldukça soyut bir şekilde ele alınırken, yeni kavramda bölgeler diğer bölgelerle etkileşim içinde bir sistemin parçası olarak ele alınmaktadır. Kademeli bir ilişki yoktur, bunun yerine karşılıklı etkileşim söz konusudur.

Ancak, mekansal organizasyona yönelik kuramlaştırma çabalarının kısa sürede anlamlı bir çerçeve kurmada başarılı olmadığı da görülmektedir. Bunalımla ilgili tartışmaların uzantısı olarak bunalımın mekansal etkilerinin açıklanması, bir anlamda geçiş döneminde yaşanan bazı süreçlerin ayrıntılı ve aydınlatıcı açıklamalarına dönüşmüş (Lipietz, 1986), ancak mekanın örgütlenmesi ile ilgili yeterli bir kuramsal çerçeve ortaya çıkamamıştır. Bu çerçevede mekan organizasyonu kuramı diye ortaya atılan pek çok kavramsal çalışmanın bu niteliği taşımadığı da görülmektedir. Ancak, bu tartışmaların önemli katkılarının olduğu da yadsınamaz. Yeni oluşumların tartışılması, gelişmelerin özenle izlenmesini, araştırmaların gerçekleştirilmesini ve kısa sürede akademik ilginin bu konularda yoğunlaşmasını sağlamıştır.

3.3. Küreselleşen dünyada artan bölgelerarası rekabet: Bölgesel yenilik, yaratıcılık ve paylaşım ağlarının önem kazanması

Sanayinin kümelenmesi, bu kümelerde birlikteliğin ve ilişkilerin sağladığı dışsallıklar 1980'li yıllarda bölgesel gelişme dinamiklerinin tanımlanmasında etkili olurken, küreselleşmenin farklı boyutları ile gündeme gelmesi ve rekabet koşullarını daha da zorlaması bölgesel gelişmede yığılma ekonomilerinin sağladığı avantajların yeterli olmaması gibi bir durumu ortaya çıkarmıştır.

Küreselleşme bir yandan rekabeti artırırken öte yanda çeşitli fırsatları da yaratmaktadır. Örneğin,

Çeşitli birimler hem yerel hem de küresel eylemleri yerel ve küresel şebekeler aracılığıyla gerçekleştirmektedirler (Garofoli, 1991; Storper, 1990).

Küresel şebekelere katılan çeşitli birimler yerel değerleri yeniden düzenleyerek bunların küresel dolaşımını sağlamaktadır (Stöhr, 1990; Miller ve Cote, 1987; Brusco, 1986).

Küresel üretimde etkin bir rol oynayan yerel sistemler yerel düzlemde oluşan dışsallıkların yarattığı göreceli avantajları kullanarak veya dayanışmaya giderek küresel ilişkilere daha kolay uyum sağlayabilmektedirler (Camagni ve Capello, 1990; Doeringer ve diğerleri, 1987). Diğer bir deyişle yerel-küresel ilişkiler sıfır toplamı değil, artı toplamı ilişkilerdir.

Yukarıda sıralanan küreselleşmenin bölgelere sağladığı olanaklar özellikle üretim, bilgi ve diğer olanakları paylaşmaya yönelik ağların önemini gündeme getirmektedir. Bir bölgede veya yörede yer alan firmalar çeşitli şebekelerle aynı kent ve bölge içindeki firmalarla ilişkilerini geliştirerek dünya pazarlarına ulaşmaya çalışabilecekleri gibi, ülkenin ve dünyanın herhangi bir yerindeki bir dizi firma ile ortaklık yapabilme veya en azından iletişim sağlayabilmektir. İlişkiler mekan bağımlı değil, ortak çıkar ağırlıklı ve mekandan bağımsız hale gelmektedir. Bu durum bölge içindeki birimlerin benzer bir gelişme sürecini izlemeleri ve ortak bir kaderi paylaşmaları gerekliliğini ortadan kaldırmaktadır. Diğer bir deyişle, bir bölgenin ekonomisi sektörlerden değil, firmalardan oluşmaktadır.

Firmalar gibi bölgelerde oluşan sanayi kümeleri de değişen teknoloji ve rekabet koşullarında sürekli olarak değişmek ve koşullara uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Bu

teknolojik değişim, yenilik ve yaratıcılık anlamına gelmektedir. Bölgeler bir yandan kendi gömülü niteliklerinden dolayı var olan avantajlarını kullanmak, öte yandan birikimlerini yenilik ve yaratıcılık amacına yönlendirerek sürdürülebilir bir gelişmeyi sağlamak zorundadırlar.

Bu çerçevede yeni bazı kuramların da gündeme geldiği izlenmektedir. Yeni sanayi mekanları olarak adlandırılabilir kavramsallaştırma yereldeki karşılıklı bağımlılık ve firmalararası bilgi aktarımı üzerinde dururken, özellikle AR&GE'ye özel bir önem vermektedir (Scott and Storper, 1987). Bu yaklaşıma göre gelişme odağı yeni ürün ve üretim süreçleri için gerekli bilginin mevcut sosyal düzenleme mekanizmaları ile yayılmasını sağlayan bir sanayi kümesidir. Scott ve Storper'e (1988, 29) göre sosyal düzenlemeler firmalararası ilişkileri ve yerel işgücü piyasasını örgütleyerek ve toplumsal oluşumlar ile yeniden üretimi destekleyerek bir odak oluşumunu sağlarlar.

Bölgesel yenilik sistemleri kuramı ise ulusal yenilik sistemleri tartışmaları üzerine kurgulanmış olup öğrenmenin kurumsal yanını vurgulamaktadır (Braczyk, Cooke and Heidenreich, 1998; Landabaso, Oughton and Morgan, 1999). Buna göre, AR&GE ile ilgili farklı kurumlar birbirlerini tamamlayarak veya birbirleri ile yarışarak öğrenme ve yenilik sürecini desteklerler (Gregersen and Johnson, 1997). Bölgesel düzeyde ise Cooke, Uranga and Etxebarria (1997) yenilikçi bir sanayi odağını birbirlerini tamamlayan sektörlerde yer alan üreticiler, ortaklar ve müşterilere ulaşılabilen mekansal birimler olarak tanımlamaktadırlar. Bu firmalar aynı zamanda üniversiteler, araştırma enstitüleri ve teknoloji transfer ajansları gibi bilgi altyapısı oluşturan birimlerle de ilişki içindedirler. Bu alanlardaki karşılıklı öğrenme sürecinin iş çevreleri, ticaret ve sanayi odaları, ekonomik kalkınmadan sorumlu kamu kuruluşları, eğitim kurumları ve ilgili diğer kuruluşlar arasında gerçekleşen yönetim ortamından yararlandığı görölmektedir.

Yenilikçi ortamlar kuramında ise bu tür bölgelerde öğrenme ve yeniliğin firmaların birbirleri arasında "paylaşımçı bir atmosfer içinde" kurdukları ilişkilerle sağlandığı ifade edilmektedir. Son olarak öğrenen bölge modelinde tüm bu fikirler biraraya getirilmekte ve bilgiye dayalı dinamik rekabet gücünü gerçekleştirmek için gereken koşullar tanımlanmaktadır.

Tüm bu kuramsal çalışmalar özellikle sanayi odaklarında yenilikçiliği destekleyen faktörlerin önemine işaret etmektedir. Ancak bu bölgelerin nasıl bir odak konumuna geldiği konusundaki açıklamaları oldukça sınırlı olup, bir odak haline nasıl gelinebilir sorusuna yanıt getirememektedir.

Son dönemdeki gelişmeler ulus devletin ekonomik açıdan önemini yitirmesinin devam edeceğini ve bunun yerine mozaiklerden oluşan yeni üst ölçeklerin ortaya çıkacağını göstermektedir. Bu yeni üst ölçekler/şemsiye türü örgütler bir yeniden dağıtım mekanizması olarak değil, uyumsuzlukları çözümleme organı olarak tanımlanmaktadır. Ancak, Avrupa Birliği deneyiminden de ortaya çıkan sonuç belirli bir noktaya gelene kadar bölgelerin kendi gelişmelerini başlatabilecek bir aşamaya getirilmesi gereğidir. Aksi durumda bütün içinde farklı birimlerin dayanışması ve etkileşimini sağlamak mümkün görünmemektedir.

3.4 Değerlendirme

Yukarıda sunulan kuramlar bölgesel gelişmenin yönlendirilmesine yönelik politikaların saptanmasında yeterli ipuçları sunabiliyor mu?

Bu bölümde özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya atılan bölgesel gelişmenin kavramsallaştırılmasına yönelik çabalar ve ortaya çıkan kuramsal tartışmalar özetlenmeye çalışıldı. Bu kısa özet özellikle son yıllarda bölgesel gelişme konusunda farklı kuramsal arayışların söz konusu olduğunu, ancak bu çabaların “tanımlama” aşamasından kuramlaşmaya doğru geçişte fazlaca başarılı olmadığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, 1980 sonrasında gündeme gelen tüm kuramsal çalışmalar başarılı alanların incelenmesi ve bu alanlarda başarıda payı olan faktörlerin tanımlanması şeklindedir. Nitekim, bu çabalarda bölgesel gelişmede gömülü bilginin, üretim kültürünün, sosyal iletişim ağlarının, güven ve karşılıklılığın, ortak çalışabilme alışkanlıklarının doğal ve fiziksel koşullar ve üretim örgütlenmesindeki özelliklerle birlikte ön plana çıkarıldığı izlenmektedir.

Bu denli çok sayıda ve sayısallaştırılamayan değişkenin bölgenin gelişme dinamikleri çerçevesinde ele alınması, sunulan örneklerle zenginlik katarken, doğal olarak bu örneklerle dayalı olarak bir kuram üretilmesini zorlaştırmıştır. Daha da ötesi, politika oluşturmak için gerekli çözümlmeleri ve ipuçlarını da yeterli ölçüde verememekte ve her bölge için özel bir yaklaşım gerekli olduğunu söylemek noktasına gelmektedir.

Bu noktada son dönemde öne çıkan bazı kavramların da somutlaştırılmasında çeşitli zorluklar olduğu veya bunların farklı içeriklerle tanımlandığı hatırd tutulmalıdır. Örneğin yerele gömülü bilgi, sözsüz bilgi, öğrenme, ve yenilik kavramları gibi kavramlar çok farklı içerikle tanımlanabilecek oldukça karmaşık kavramlardır. Kuramsal tartışmalarda ve farklı açıklamalarda kullanılan bu kavramların somutlaştırılması çok kolay olamamakta ve kimi kez bu kavramları temsil eden göstergelerin çok farklı olabildikleri izlenmektedir. Diğer bir deyişle, kuramsal tartışmalarda öne sürülen bu kavramların uygulamaya yol gösterecek şekilde kullanılması kolay değildir.

4. UYGULAMAYA GEÇEBİLMEK ,İÇİN ELDEKİ KAVRAMSAL ÇERÇEVELER YETERLİ Mİ?

Son dönemde gündeme gelen kuramsal tartışmalar içinde bu konuda en fazla yol gösterici olanı bölgesel yenilik sistemine yönelik olanıdır. Bölgesel gelişme çizgisini yenilik ve yeniliklerle sağlanan rekabet gücüne bağlayan bu yaklaşımda, yeni sistemin öğeleri ve bunların arasında ilişkiye yönelik daha somut tanımlamaların yapılmış olması ve bu sistemin yönetimine yönelik öğeler yer alması, bu kavramsal çerçevenin uygulamada yansıma bulmasını sağlamıştır. Nitekim, bölgesel yenilik stratejilerinin oluşturulması, özellikle Avrupa Birliği politikaları içinde yer almış ve bu çerçevede projeler ve uygulamalar başlatılmıştır.

Ancak, bu uygulamalarda gerçekleşen bölgesel gelişme politikalarında kamu sorumluluğunun kamu-özel ortaklıklarına veya tümüyle özel kurum ve kişilere devri beraberinde bazı soruları gündeme getirmektedir.

Bunlardan ilki bölgesel gelişmeden sorumlu olacak veya katkı beklenen aktörlerin gücü’ne ilişkindir. Diğer bir deyişle “özel kişi ve kurumlar ne ölçüde toplumlar için karar üretebilir?” sorusu gündeme gelmektedir. Nitekim, 1980’li yıllarda devleti dikkate almadan geliştirilen çerçevenin uygulamada pek gerçekçi olamadığı izlendi. Yaşanan aksaklıklar devletle birlikte sivil toplum kuruluşlarının ve özel girişimlerin birlikte çalışabileceği yeni bir düzenlemeyi geliştirmeyi zorunlu kıldı. Bu nedenle, 1990’lı yıllardaki kuramsal tartışmalarda devlete yeniden yer verildiği ve ortam oluşturmak ötesinde, bazı konularda karar yetkisinin ve sorumluluklarının olması konusunda görüş olduğu izlendi.

İç dinamiklerin harekete geçirilmesine dayalı kavramsal modeller birlikte karar vermeye dayalı yeni bir demokrasi kültürünü ön plana çıkarmaktadır. Ancak farklı çıkar gruplarının istek ve beklentilerini bir araya getirmek ve uzlaştırmak kısa dönemde hemen gerçekleştirilebilecek bir olgu olarak görülmüyor. En azından böyle bir kültürün gelişmesi için zamana gereksinim olduğu açık.

İkinci temel soru yeni geliştirilen gelişme kuramlarının asimetrik güç dengelerini ne ölçüde dikkate aldığı ile ilgilidir. Artan yoksulluk ve güçsüz kesimlerin sistemin dışında kalması, özellikle başarı örnekleri üzerine kurulan kavramsal çalışmaların, yetersizliğini ön plana çıkarırken, geçmişten gelen birikimi ve başarısı olmayan bölgeler için ne yapılabileceği sorusuna son yıllarda hiç yanıt aranmadığı da açıkça görülmektedir.

Bölgesel eşitsizliklerin sürdüğu ve güç dengelerinin eşit olmadığı durumda izlenebilecek tek politikanın bir yandan 1950-70 döneminde egemen olan kamunun katkısı ile altyapı ve üretimin desteklendiği bir politikayı sürdürürken, diğer yandan da birikimi olan bölgelerin dünya ölçeğinde rekabet gücü kazanması için yeniliğe yönelik, kamu-özel ortaklıkları ile gerçekleştirilecek politikaların desteklenmesi olduğu görüşü yaygın olarak benimsenmiştir. Bu anlayışın yansımalarını Avrupa Birliğinin bölgesel politikalarında açıkça izlemek mümkündür (Şekil 2).

Avrupa Birliğinin bölgesel politikaları Şekil 2’de izlenebileceği gibi 1950-70 döneminde projelere verilen desteklerle, 1970-80 yıllarında Avrupa Bölgesel Fonunun finansman desteği ile desteklenmiş, özellikle az gelişmiş bölgelere veya sanayi yapısı çöken bölgelerin dönüşümüne yönelik olarak tasarlanmıştır.

1980 sonrasında girişimciliğe verilen önem artmış ve piyasa güçlerinin büyümeyi sağlamada etkin olduğu, bu nedenle küçük ve orta ölçekli girişimcilere verilen desteklerin artırılması ilkesi benimsenmiştir. 1990 sonrasında ise bölgesel teknoloji geliştirme programları ve bölgesel yenilik stratejilerine ilişkin program destekleri ile bölgelerin teknolojik kapasitelerinin artırılması ilkesi benimsenmiştir. Özellikle yapısal fonlarda reformu öngören Delors II paketinde Avrupa bölgelerine rekabet gücü kazandırma politikası üzerine vurgu yapılmaktadır. Ancak, Avrupa Birliği bölgelerinin yarışabilir nitelik kazanmasına yönelik destekler sürerken, geleneksel araçların da sürdürüldüğu ve günümüzde Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonunun özellikle az gelişmiş ve tarımda ve sanayide dönüşümü gerçekleştirilememiş bölgelere yardım sağladığı görülmektedir.

5. DEĞİŞEN POLİTİKALAR VE KURAMSALLAŐMA

Önceki bölümde Avrupa Birliğinde eski ve yeni nesil politikaların birlikte uygulandığı saptaması, bu politikalar üzerinde daha ayrıntılı durmayı gerektirmektedir. Bölgesel politikalar, İkinci Dünya Savaşından 1970’li yıllara kadar olan merkezi idarenin güdümünde ve desteği ile uygulanan eski nesil politikalar ile 1970’li yıllardan bu yana gündeme gelen yerel dinamiklerin ve yerel potansiyelin sağladığı üstünlüklerden yararlanılması üzerine odaklanan “yeni” bölgesel politikalar olarak kabaca gruplandırılabilir. Bu politikaların temel özelliklerini Tablo 1’den izlemek mümkündür.

Geleneksel bölgesel politikalar bölgesel kalkınmaya yeni bakış çerçevesinde ortaya çıkan politikalarla önemli farklılıklar göstermektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında uygulamakta olan sosyal refah politikalarının da bir parçası olarak bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi, yatırımların bu amaçla az gelişmiş bölgelere yönlendirilmesi ve altyapının geliştirilmesi gibi amaçlar, 1970 bunalımı ardından sosyal refah devletinin çöküşü ile gündemden düşmüştür. İçsel büyüme dinamiklerinin desteklenmesi ve kamu finansman desteğinin koşullu olması gündeme gelmiştir.

Tablo 1 Geleneksel ve yeni bölgesel politikaların özellikleri

Özellikler	Geleneksel bölgesel politikalar	Yeni bölgesel politikalar
Amaçlar	Bölgesel eşitlik Ulusal ekonomik büyüme Yatırımlar az gelişmiş bölgelere yönelmesi Altyapının geliştirilmesi	Bölgesel rekabet gücünün geliştirilmesi Bölgesel ekonomilerin kapasitelerinin artırılması İçsel büyüme dinamiklerinin desteklenmesi
Karar verme-uygulama sürecinin yapısı	Ulusal ölçekte genel politikalar ve bazı özel bölgelerin seçimi Merkezi hükümetlerin takdir yetkisine bağlı seçim Kademeli yapı	Bölgesel ve yerel hükümetlerin birlikte karar verme süreci Bölgesel-yerel karar yetkisi Yönetişim ağırlıklı karar süreci Kademeli olmayan örgütlenme biçimleri
Politika araçları	Kamu finansal desteği Ağırlıklı olarak kamu kaynaklarına bağımlılık Tanımlanmış bölgesel birimler için bağlayıcı kararlar Bürokratik düzenlemeler	Kamu finansal desteği Koşullara bağımlı örgütlenme Gönüllü ve koşullu bilgilendirme Kamunun sağladığı danışma hizmetleri
Siyasal ortam	Ulusal politikaların öne çıktığı bir siyasal ortam	Ulusal politikalar ile bölgesel ve yerel politikaların ağırlık kazanması
Siyasi sorumluluk	Karar verme sorumluluğu olan merkezi hükümet Taşra teşkilatına verilen uygulama sorumluluğu	Ulusal hükümet ve bölgesel ve yerel örgütler (hükümetlerin) doğrudan politika uygulamalarına yönelimi
Uygulamacı kurumlar	Merkezi hükümet Merkezi hükümetin taşra teşkilatları Bürokratik ilişkiler	Bölgesel birimler Yarı özerk birimler Bürokrasi yerine, işletme yönetimi

İki farklı nesil bölgesel politikaların arasındaki en önemli fark ise karar verme sürecinin yapısı ve politika araçlarında görülmektedir. Geleneksel bölgesel politikalar merkezi hükümetin karar sürecindeki ana rolünü tanımlarken, 1970 sonrasında yerel yönetimlere verilen görevler ağırlık kazanmış, en azından merkezi-bölgesel ve yerel yönetimlerin birlikte sorumluluğu konusu gündeme gelmiştir. Böylelikle kademeli merkezi hükümetin ağırlıklı olduğu bir yapıdan, kademeli olmayan örgütlenme biçimlerine doğru bir kayma önerilmektedir. Bu önerilerin gerisinde yerel dinamikleri harekete geçirmek için karar vericilerin yerel aktörlere yakın olması ve onları da devre sokması görüşü yanı sıra merkezi hükümetin küreselleşen dünyadaki azalan önemi ve elindeki düzenleme mekanizmaları ile mali kaynakların azalması da etkili olmuştur.

Bölgesel politikaların kurumlaşmasında bölgesel birimlerin ağırlık kazanması ve merkeze bağlı bürokratik örgütlenmeler yerine yarı-özerk birimlerin gündeme gelmesi ve bölgesel gelişmeden sorumlu yeni birimlerin oluşturulması da yeni dönemde benimsenen politikaların uygulama yönünde getirdiği farklılıkları göstermektedir.

Özellikle yeni bölgesel politikaların uygulanması amacı ile şekillenen kurumlaşmalar arasında  onemli farklılıklar bulunmaktadır.  lkelerin idari yapısına göre farklılaşmakla birlikte, ilk dönem bölgesel politikaların uygulanabilmesi merkezi idarenin bölgesel düzlemde örgütlenmesi esasına dayalıdır. Buna karşılık, 1970 sonrasında gücü azalan merkezi otoritenin kurumları tümüyle ortadan kalkmasa bile, tabandan-tavana şekillenen ve kamu-yarı kamu ve özel kurumları birlikteliğine dayanan örgütlenme modelleri gündeme gelmiştir. Bunların arasında en  onemli olanı Bölgesel Kalkınma Ajansları'dır.

Tablo 2 Avrupa Birliğinin  lkelerinde geleneksel politika ve kurumların dönüşümü ile bu yapılara eklenenen yeni kurumlar

	Geleneksel bölgesel kurumsal yapının yeniden şekillenme biçimleri	Yeni kurumlaşma biçimleri
Farklı Eğilimler	Geleneksel �niter devletler L Luxemburg Y Yunanistan �r �rlanda	Merkezi hükümet tarafından kurulan birimler Belçika, Almanya,
	Karar verme yetkilerini (güçlerini) yerel yönetimlere devreden üniter devletler D Danimarka �s �sve� Fi Finlandiya	Bölgesel ve yerel yönetimler içinde oluşturulan kurumlar �ngiltere
	Karar verme yetkileri (güçlerini) bölgelere devreden �lkeler P Portekiz (Ada bölgelerine) �� �ngiltere (�sko�ya ve Galler) F Fransa (Tüm bölgeler) H Hollanda (Rijnmond bölgelerine)	Yerel ve bölgesel yönetim tarafından oluşturulan kurumlar Yunanistan, Belçika, Danimarka, Polonya
	B�lgeselleşmiş �niter devletler �� �talya (Bölgeler) �s �spanya (Comunidades-autonomas)	Kamu-�zel sektör işbirliği ile kurulan bağımsız birimler veya şirketler Fransa, Estonya-Polonya-Slovakya, �sve�, Portekiz
	Federal devletler A Avusturya (Lander) A Almanya (Lander) B Belçika (Communities-Regions)	

Tablo 2'de son dönemlerde farklı  lkelerde gündeme gelen ve bölgesel gelişmenin kurumsallaştırılması çabaları sonucu ortaya çıkan farklı örgütlenme biçimleri verilmektedir. Tablodan izlendiği gibi Avrupa Birliğindeki ülkelerden kısıtlı bir bölümü üniter devlet yapısını korurken,  onemli bir bölümün merkezi karar yetkilerini yerel veya bölgesel yönetimlere devrettiği g r lmektedir.  talya ve  spanya ise geniş yetki devri ile bölgeselleşmiş üniter devlet tanımına girmektedir.  lkelerin bir bölümü ise federal devlet yapısına sahiptir. Farklı nitelikteki bu  lkelerde son yıllarda bölgesel gelişmeden sorumlu yeni birimler oluşturulmuştur. Bu birimlerin gerçekleşmesini sağlayan kurumlar da farklılaşmaktadır. Bölgesel kalkınmadan sorumlu bu yeni kuruluşlar merkezi yönetim tarafından kurulabildiği

gibi, yerel ve bölgesel yönetimler içinde veya onlara bağlı olabilmekte veya kamu özel sektör işbirliği ile bağımsız birimler olarak kurulabilmektedirler (Webb and Collis, 2000).

6. ÖNERİLEN YENİ KAVRAMLAR VE POLİTİKALAR BELİRLİ BİR GELİŞME DÜZEYİNE ULAŞAMAMIŞ ÜLKELERİ KAPSAYABİLİR Mİ?

Önceki bölümlerde gündeme gelen bölgesel gelişme politikaları, bunlara bağlı olarak gündeme gelen uygulamalar ve yeni kurumlaşma girişimleri genelde gelişmiş ülke ve bölge deneyimlerine dayanarak öne sürülmüştür. Bu yaklaşımların az gelişmiş ülkeler için geçerli ve kabul edilebilir olup olmadığı, daha önce de belirtildiği gibi en temel sorulardan birini oluşturmaktadır. Yeni gelişen politikalara uyum sağlamanın çok kolay olmadığı, az gelişmiş ülkelerin yeni bir öğrenme-yenilik-yapısal dönüşümü içeren bir politikalar dizinini uygulamada dezavantajları olduğu açıktır. Temel sorunlar şu başlıklar altında özetlenebilir.

Öğrenme yol-bağımlı bir süreçtir. Öğrenebilmek geçmiş bilgi birimine dayalı olarak gerçekleşir. Bu nedenle geçmişten gelen birikimleri, becerili insan sermayesi ve bunun için gerekli altyapısı olmayan bölgelerin kendi iç dinamiklerine dayalı olarak bir büyüme sürecini başlatmaları zordur. Özellikle yenilik ancak birikmiş bir beceri ve bilgi ile yapılabilir. Geçmişinde araştırma geliştirme geleneği ve bu konuda gerekli kurumları olmayan bölgelerde yenilikle kazanılacak rekabet gücüne ulaşmak çok özel koşullarda mümkün olabilir.

Buna karşılık küreselleşen dünya içinde var olmak sadece emeğin fiyatına bağımlı olursa, bu durumun o bölgenin geleceğini kurma konusunda dezavantajlı bir konumda olduğu söylenebilir. *Rekabet gücü sadece emeğin ucuzluğuna dayalı olursa bu işgücünün giderek artan bir sömürüsüne yol açar.* Ancak daha önce de belirtildiği gibi *emek yoğun bir yapıdan bilgi yoğun bir yapıya geçmek kolay değildir.* Bu durum gelişme sürecindeki pek çok bölgenin temel açmazı olmaktadır.

Bölgelerin hızlı bir değişim gerçekleştirebilmesi, diğer bir deyişle *topyekun bir ekonomik değişim çok farklı kesimlerin birlikte özverisine dayanır.* Bu özverinin gösterilmesinin mevcut durumu kısa sürede istenilen doğrultuya yönlendireceği ve yapısal dönüşümün gerçekleştirebilmesini sağlayacağı da garanti değildir.

Yukarıda belirtilen kalkınmaya yönelik temel hipotezler az gelişmiş ülkelerin yeni bölgesel kalkınma stratejilerini uygulamakta dezavantajları olduğunu ve bu tür bir süreci başlatabilmek için gerekli koşulları sağlayamadığını göstermektedir. Bu nedenle küreselleşen dünyada var olan ancak küreselleşen ekonomiye eklemlenmede sıkıntı çeken bölgeler için farklı politikalara gereksinim vardır. Bölgesel gelişme konusunda günümüzde tartışılan kavramsal çerçeve böyle bir açılımı başlatmak için yeterli değildir.

7. TÜRKİYE’NİN YENİ OLUŞAN KAVRAMLAR, POLİTİKALAR VE UYGULAMA BİÇİMLERİ KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMI

Türkiye modern anlamda ilk bölge planlama planlama deneyimlerine 1950’li yıllarda başladı. Elli yılı aşan sürede de farklı vurgu noktaları ve farklı araçlar deneyerek bugüne kadar sürdürdü. Türkiye izlenen bölgesel gelişme yaklaşımlarını beş değişik dönemde toparlamak mümkün gözükmemektedir (Şekil 3).

1950’li yıllardan 1960’ların başında kamu yatırımlarının yönlendirilmesi üzerine kurgulanan yaklaşım, 1960’lar ve 1970’lerin başında kaynakların etkin kullanımını sağlamak

üzere gündeme gelen ve uluslararası kurumlarca da desteklenen bölgesel kalkınma projeleri ile sürmüş, 1970’li yıllarda gündeme gelen teşvikler yolu ile az gelişmiş bölgelerin desteklenmesi ve dışarıya yönelik teşviklerin ağırlık kazandığı proje uygulamaları gerçekleşmiş ve son olarak yeniden az gelişmiş bölgeler için proje üretilmesi gündeme gelmiştir.

Şekil 3’de kaba hatları ile sunulan farklı aşamalarındaki bölgesel politikaların Türkiye’nin bölgesel sorunlarına tam anlamı ile yanıt veremediğini, bugün bölgeler arasında önemli boyutlara varan gelir dengesizlikleri göstermektedir. Ancak bu durum bölgesel politikaların yanlış veya tümüyle yetersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Yine de ulaşılan durumun farklı açılardan değerlendirilmesi fazla iç açıcı bir tablo sergilememektedir.

Bugünkü durumu farklı açılardan değerlendirmek mümkün olmakla birlikte, bu noktada makalenin başından bu yana öne sürülen gelişmeler ve Türkiye’nin bu süreçte karşı tutumu çerçevesinde bir değerlendirme yapmak daha uygun düşmektedir.

İlk önemli soru Türkiye’nin dünyadaki gelişmelere uyum sağlamak üzere gösterdiği çabalar veya kendine özgü bir model oluşturma için gösterdiği gayret ile ilgilidir. Bu açıdan Türkiye’de gündeme gelen bölgesel politikalarla bakıldığında ve bu konudaki tartışmalar ve mevcut entelektüel birikim incelendiğinde, fazla bir şey yapılmadığı izlenmektedir. Bölgesel gelişmenin sorumlu kuruluşları yanısıra diğer ilgililerin de düşünsel düzlemde bir çaba sarf ettiklerini söylemek mümkün değildir. Bu düşünsel isteksizlik bölgesel gelişme konusu hakkında ne kadar çok söz edilirse edilsin, siyasetçiler bu konuda ne sözler verirse versin fazla bir şey yapılamayacağı şeklinde oluşan görüşte yatmaktadır. Bu görüş, uygulamadan sorumlu olanların kendi sorunlarını tartışmaya açmamaları ve bu konuda söylenenleri ve az da olsa ortaya çıkan önerileri gözardı etmeleri ile pekiştirilmiştir.

Tüm dünyada bölgesel gelişme konusunda *yeni bakış açıları yanısıra bunlara uygulamaya aktaracak kurumlaşma çabaları* izlenirken, Türkiye bu konuda hiçbir atılım yapamamıştır. Türkiye yeni bölgesel gelişme politikalarını şekillendirmede çok geç kaldığı gibi kurumsallaşmada Avrupa’nın çok gerisinde kaldı. Kurumsallaşma konusunda Doğu Avrupa ülkelerinin başarısına ulaşamadı. 1960’lı yıllarda kadar pek çok ülkeye örnek olabilecek bir çaba ve deneyim birikimi var iken, gerek bakış açısının yenilenememesi, gerekse bu konuda kurumsallaşmaya gidilememesi 2000’lere geldiğinde Türkiye’de bölge planlamanın ve bölgesel gelişme politikalarının çok yetersiz olduğu bir sonucu getirdi.

Türkiye gibi bölgesel farklarının çok fazla olduğu ve bu sorunların çözülememesinin büyük ekonomik ve sosyal maliyetlere neden olduğu bir ülkede bu tür bir duyarsızlığı anlamak kolay değildir. Bölgesel gelişmenin kurumsallaşması konusunda Avrupa Birliğinin önerilerine karşı da bir ayak sürme olduğu izlenmektedir. Bu durumu Türkiye’nin diğer konularda ve kurumlarındaki kendini yenilemeye karşı direnç, yeni görüşlere karşı olumsuzluk ve mevcut koşulların değişmesinde isteksizlik olarak gibi gerekçelerle de açıklamak zor görünüyor.

Türkiye’deki farklı bölgelerin durumu nedeni ile Türkiye’nin yeni bölgesel politikaları kısa sürede devreye sokması da kolay değil. Ancak, geleneksel politikaların, örneğin kamu yatırımlarının az gelişmiş bölgelere yönlendirilmesi, uygulamada yer bulamadığı da göz önüne alınırsa, şu anda sürdürülen çabalara ve projelere karşın önemli bir boşluk ortaya çıkıyor. Sosyal refah devletinin bazı kurumlarını devreden çıkaran gelişmiş ülkelerin bile hala önem vererek sürdürdüğü bölgesel politikaların tümüyle devreden çıkarılıp, her şeyi piyasa

kurallarına bırakan bir yaklaşım kapitalist sistemin en uç örneklerinde bile rastlanmıyor. Türkiye’de son on yıldır sürmekte olan ekonomik zorluklar ve süreklilik kazanan ekonomik bunalımlar yeni politikalar saptamakta ve uygulamada önemli engeller oluşturduğu açıktır. Ancak tüm ekonomik zorlukların üstesinden gelinebilmesi de önemli boyutlarda ekonomik dönüşümün gerçekleştirilmesi ve yapısal ve kurumsal yenilemeyi gerektirmektedir.

Türkiye bölgesel gelişme konusunda gereksel kavram-kuram oluşturmada, gerek uygulamada kazandığı birikimi kullanmak durumunda. Bu bağlamda *kendine özgü bir model* arayışı içinde olmak, konunun tüm tarafları ile birlikte bu konuda bir çaba sarf etmesi gerekmektedir. Bu konudaki ilk adım bu konunun ciddiyle ele alındığını ve gerçek niyetin bir şeyler üretmek olduğu konusunda küskün gruplara bir mesaj iletilmesi olmalıdır.

KAYNAKÇA

Albertsen N., 1988, “Postmodernism, post-Fordism and critical social theory”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 6, 339-365.

Alonso W., 1964, “Location theory” in *Regional Development and Planning*, J. Friedman ve W. Alonso (Editörler), MIT Press: Cambridge, 78-106.

Belussi, F., 1999, “Policies for the Development of Knowledge- intensive Local Production Systems”, *Cambridge Journal of Economics*, 23, 729-747.

Berry B. J. L., 1964, “Cities as systems within systems of cities” in *Regional Development and Planning*, J. Friedman ve W. Alonso (Editörler), MIT Press: Cambridge, 116-137.

Braczyk, H-J., Cooke, P. ve Heidenreich, M. (Editörler), 1998, *Regional Innovation Systems: The Role of Governances in a Globalized World*, UCL Press, London.

Bradbury J., 1985, "Regional industrial restructuring process in the new division of labor", *Progress in Human Geography*, 9, 38-63.

Brusco S., 1986, “Small firms and industrial districts: The experience of Italy”, in *New Firms and Regional Development in Europe*, D. Keeble, E. Wever (Editörler), Croom Helm, London, 184-202.

Camagni R. ve Capello R., 1990, “Towards a definition of manoeuvring space of local development initiatives: Italian success stories of local development-theoretical conditions and practical experiences”, in *Global Challenge and Local response: Initiatives for Economic Regeneration in Contemporary Europe*, W. B. Sthr (Editör) Mansell, London, 328-353.

Christaller W., 1966, *Central Places in Southern Germany*, Prentice Hall: Englewood Cliffs.

Claval P., 1987, “The region as a geographical, economic and cultural concept”, *International Social Science Review*, 112, 159-172.

Conti S., 1993, “Four enterprise systems” paper presented at the Conference of the IGU Commission on Industrial Change Tokyo, July.

Cooke, P., Uranga, M.G. ve Extbarria, G. 1997, “Regional Innovation Systems: Institutional and Organisational Dimensions”, *Research Policy*, vol. 26, 475-491

Cooke, P., 1989, *Changing Face of Urban Britain: Localities*, Unwin Hyman: London.

- Doeringer B. P., Terkla D. G. ve Topakian G. C., 1987, *Invisible Factors in Local Economic Development*, Oxford: New York.
- Dunford M., 1990, "Theories of regulation", *Environment and Planning D: Society and Space* 8, 297-321.
- Garofoli G., 1991, "The Italian model of spatial development in the 1970s and 1980s" in *Industrial Change and Regional Development: The Transformation of New Industrial Spaces* G Benko, M Dunford (Editörler), Belhaven, London, 85-101.
- Gregersen, B. ve Johnson, B., 1997, "Learning Economies, Innovation Systems and European Integration", *Regional Studies*, 31, 479-490.
- Hoover, E. M., 1948, *The Location of Economic Activity*, McGraw-Hill: New York.
- Isard, W., 1949, "The general theory of location and space economy", *Quarterly Journal of Economics* LXIII, 476-506.
- Isard, W., 1956, *Location and Space Economy*, Cambridge: Masschusetts.
- Kuklinski, A., 1987, Regional policies: experiences and prospects, *International Social Science Review*, 112, 173-186.
- Landabaso, M. Oughton, C. ve Morgan, K., 1999, *Learning regions in Europe: Theory, policy and practice through the RIS experience*" paper presented 3rd International Conference on Technology and Innovation Policy- Austin August 30-September 2
- Lipietz, A., 1986, "New tendencies in international division of labour: regimes of accumulation and nodes of regulation" in *Production, Work and Territory* A J Scott, M Storper (Editörler), Allen Unwin, London, 16-35
- Miller, R. Ve Cote, M., 1987, *Growing Nex to Silicon Valley*, Lexington: Lexington MA.
- Peck, J. ve Tickell A., 1992, "Time, space and flexibility: The social regulation of uneven development", IGU Sanayide Değişim Komisyonu Orlando toplantısına sunulan bildiri.
- Piore, M. ve Sabel, C. F., 1984, *The Second Industrial Divide*, Basic Books, New York.
- Sawer L. ve Tabb, W. K., 1992, *Sunbelt Snowbelt: Urban Development and Regional Restructuring*, Oxford University Press: New York.
- Scott, A. J. ve Storper, M., 1987, "High technology industry and regional development: a theoretical critique and reconstruction", *International Social Science Review* 112, 215-232.
- Scott, A. J., 1988, "Flexible production systems and regional development, the rise of industrial spaces in North America and Western Europe", *International Journal of Urban and Regional Research* 12, 171-186.
- Staber, U., 1996, "Accounting for Variations in the Performance of Industrial Districts: The Case of Baden-Württemberg", *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. XX, 299-316.
- Storper, M. ve Scott, A. J., 1986, "Production, work and territory: contemporary realities and theoretical tasks" in *Production, Work and Territory* A J Scott, M Storper (Editörler), Allen Unwin: London, 3-15.

Storper, M., 1989, "The transition to flexible specialization in the US film industry: The division of labor, external economies and crossing of industrial divides", *Cambridge Journal of Economics*, 13, 273-305.

Storper, M., 1990, "Industrialization and regional question in the Third World: Lessons of post-imperialism and prospects of post-Fordism", *International Journal of Urban and Regional Research*, 423-444.

Storper, M., 1993, "Regional Worlds of Production: Learning and Innovation in the Technology Districts of France, Italy and USA", *Regional Studies*, 27, 433-455.

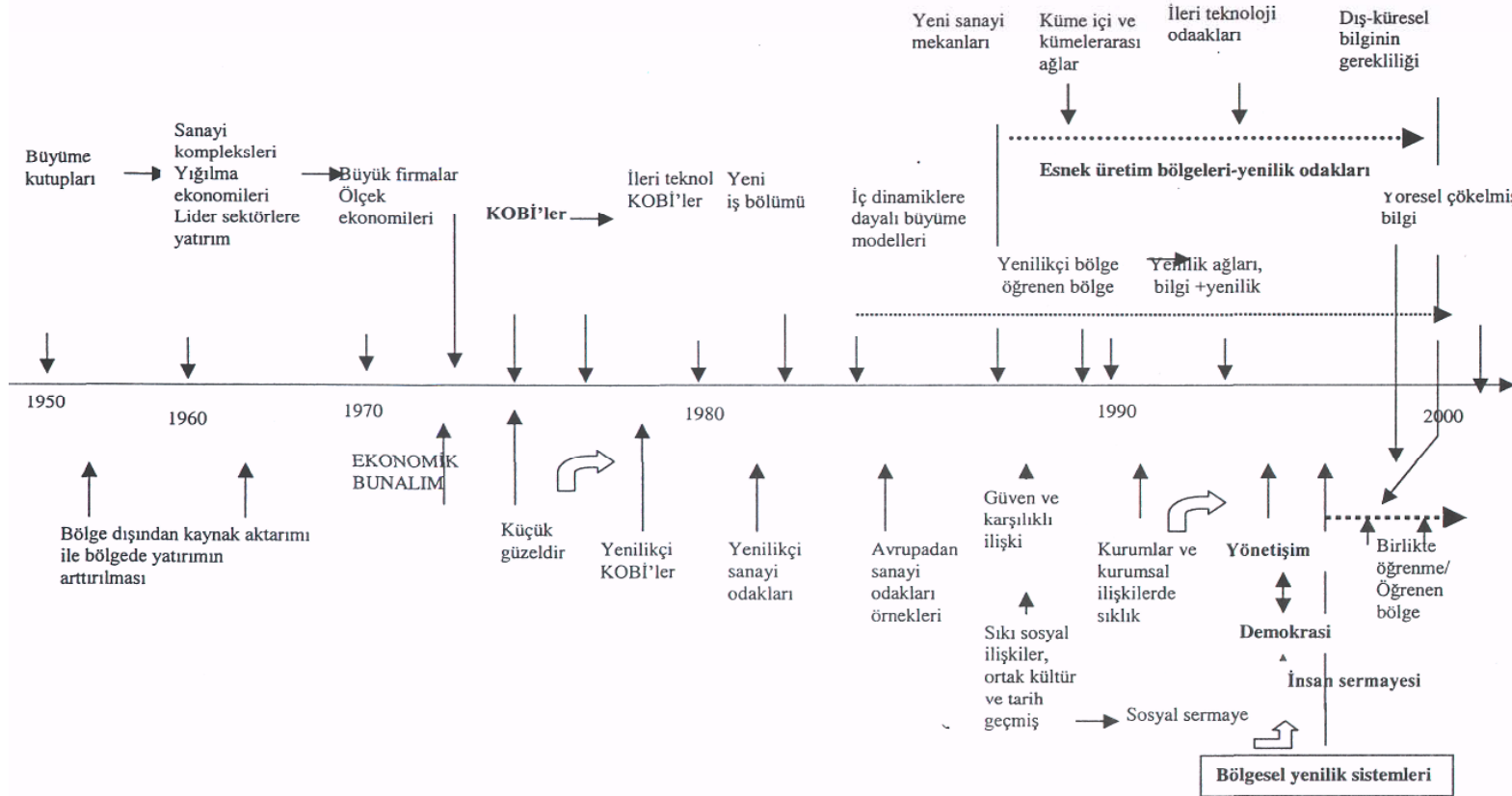
Stöhr, W. B., 1990 *Global Challenge and Local response: Initiatives for Economic Regeneration in Contemporary Europe*, Mansell: London.

Stöhr, W. B., 1987, "Regional economic development and the world crisis", *International Social Science Review*, 112, 187-197.

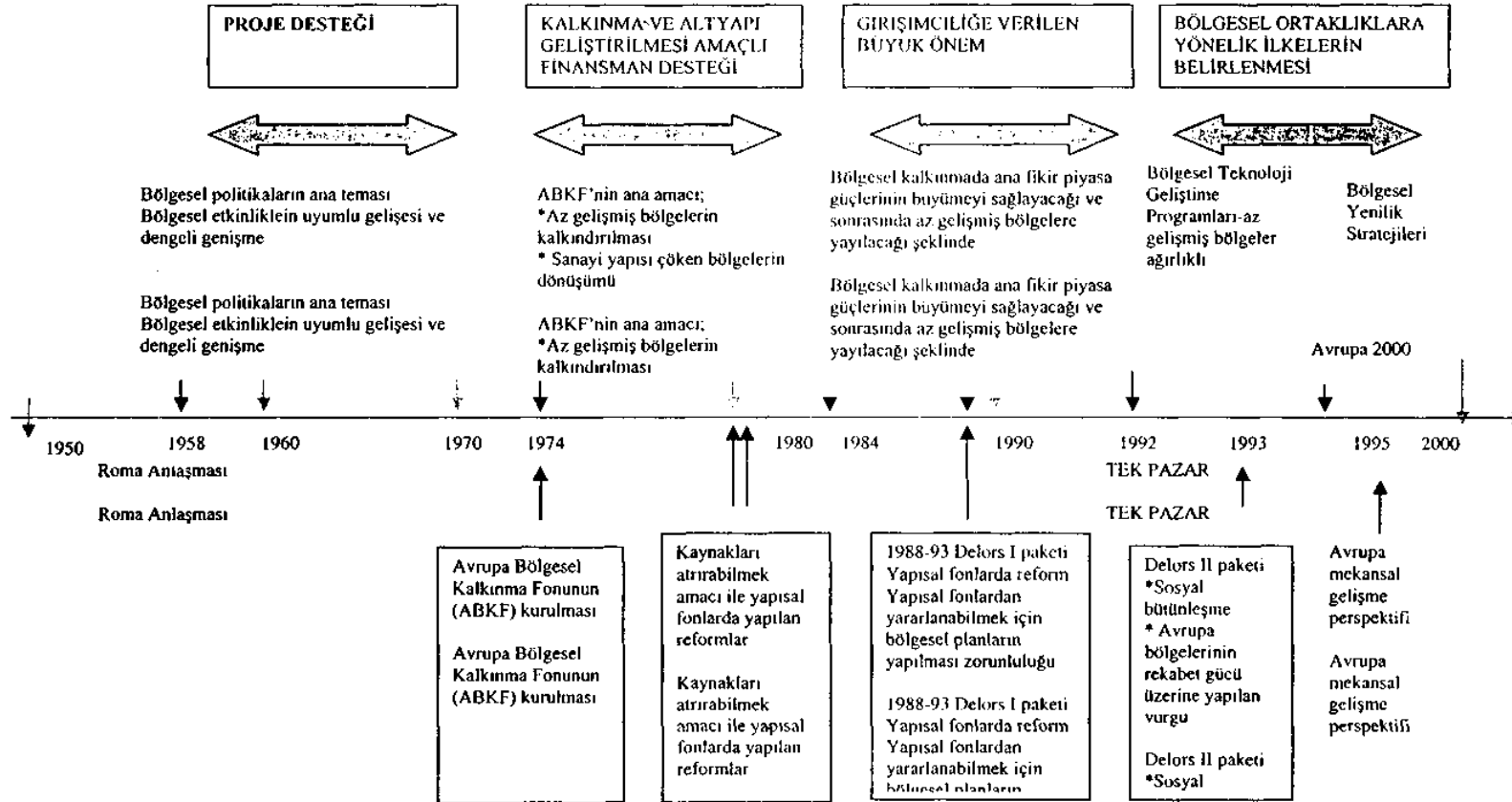
Urry, J., 1987, "Survey 12: Society, space and locality", *Environment and Planning D: Society and Space*, 5, 435-444.

Webb, D. ve Collis, C., 2000, "Regional Development Agencies and the "New Regionalism" in England", *Regional Studies*, 34.9, 857-864.

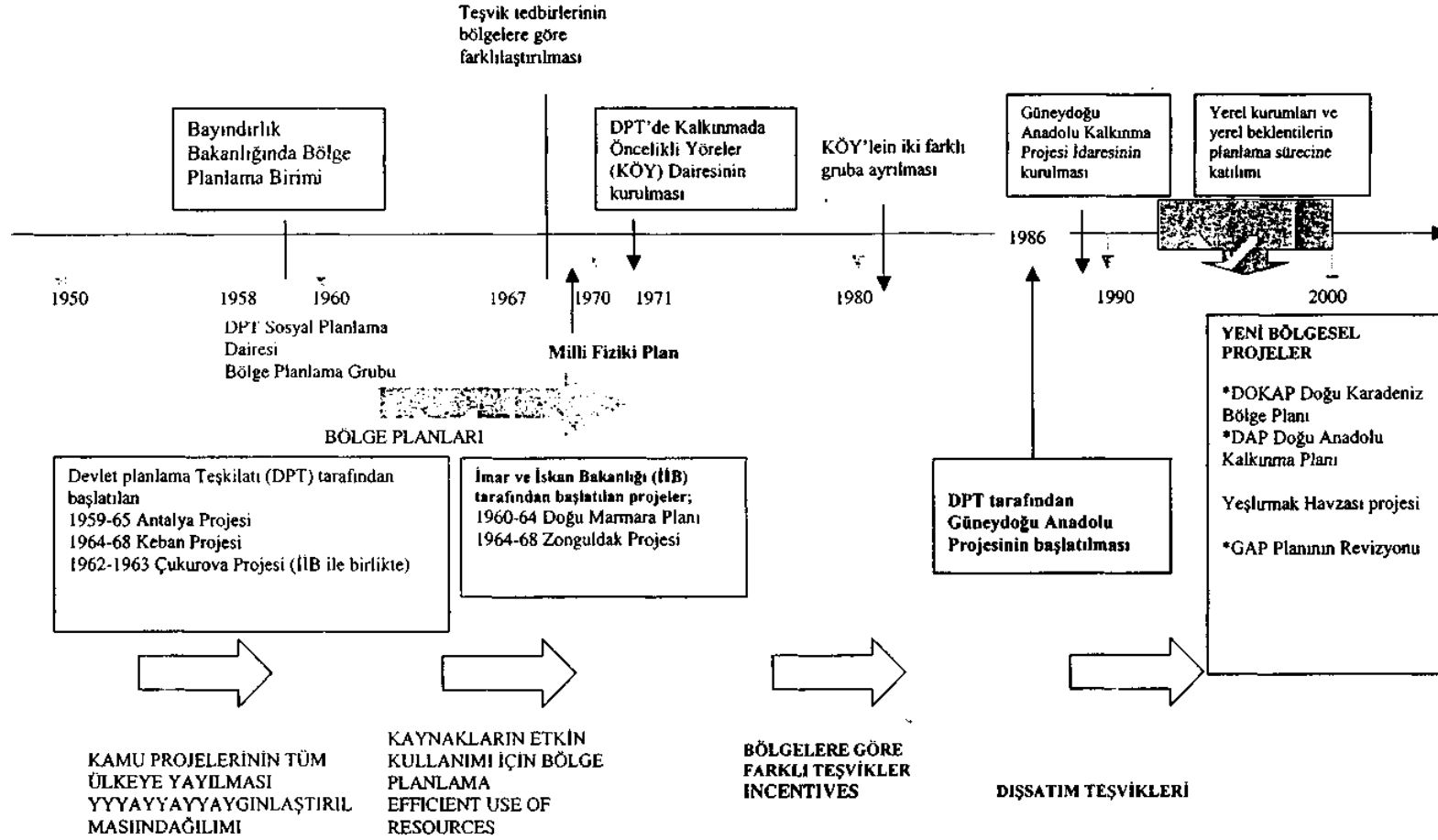
Şekil 1 BÖLGESEL GELİŞME KURAMLARINDA YER ALAN KAVRAMLARIN DEĞİŞİM VE GELİŞİMİ

Şekil 2: AVRUPA BİRLİĞİNDE UYGULANAN POLİTİKALARIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİNDEKİ DEĞİŞİM

Şekil 3: TÜRKİYE'DEKİ BÖLGESEL POLİTİKALAR VE UYGULAMALARININ DEĞİŞİMİ

Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı (TOPSES) Bağlamında Sürdürülebilir Yenilikçi Bölgesel ve Kentsel Gelişme

Hüsnü ERKAN

Prof. Dr., DEÜ İİBF, İktisat Bölümü

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Yenilikçi Gelişme Stratejisi (SÜYEGES), Bütünleşik Ağ Etkileşimi (BAĞET), Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler (TOPSES) Yaklaşımı

1. GİRİş

1940’lı yıllardan beri önce ekonomik büyüme, arkasından kalkınma ve bölgesel kalkınma; ekonomi ve sosyal bilimler literatüründe en çok tartışılan konulardan birisi oldu. Her birisi sorunu farklı yönlerden soyutlayıp, analiz edip farklı yaklaşımlar ortaya koydular. Ancak, 1980’lerle birlikte büyümenin ve kalkınmanın krizinden bahsedilir oldu.

1980’e kadarki yaklaşımlar, sanayi uygarlığının dünya görüşü içinde; ekonomik açıdan öзде **sermaye birikimine**, politik açıdan “**ulus devlet** paradigması” veya onun bir parçası olan “bölge kavramına” dayalı olarak konularını ele aldı.

Sermaye birikimine dayalı ulusalcı kalkınma paradigmasının yetersizliği görölünce, başta BM ve Dünya Bankası olmak üzere kalkınmada yeni paradigma anlayışları öne çıktı. Önce ulusalcı sermaye birikimine dayalı kalkınma paradigmasının yarattığı olumsuzlukları dengelemek üzere, **çevrenin sürdürülebilirliğini** gözetken, **sürdürülebilir kalkınma paradigması** gündeme getirildi. Diğer yandan azgelişmiş ölkelerdeki yoksulluk ve geriliğe bir çözüml bulunamayışı, aynı zamanda, eğitim, sağlık, gelir dağılımı gibi göstergelerle çalışan **insanî kalkınma paradigması** bir başka alternatif olarak öne çıktı. Yine bunun bir parçası olarak, yoksullukla mücadelede **temel ihtiyaçlar yaklaşımı** dile getirildi. Diğer yandan bilgi toplumuyla birlikte, sermayeyi tahtından indiren **bilgiyi** baz alan yeni büyüme paradigması gündeme geldi.

Doğanın kıtl kaynaklarına dayalı olarak, azalan verimler yasasına göre işleyen sanayi uygarlığı büyüme modeli yerine, bu kez bilginin üretirken, paylaşırken ve tüketirken de artması nedeniyle artan verimler yasasına göre işleyen büyüme yaklaşımı öne çıktı. Bilgiyi merkez alan yaklaşım, ister istemez teknolojideki yeniliklere dayalı büyüme ve kalkınma modellerine yöneldi. Böylece büyüme, kalkınma ve bölgesel gelişme yeni boyutlar kazandı.

şimdi bütün bu gelişmeleri birlikte düşündüğümüzde iki önemli olguyu saptamak gerekiyor:

Büyüme, kalkınma ve bölgesel gelişme ya da hepsini kapsayan bir kavram olarak **Gelişme Paradigması**, sanayi uygarlığından bilgi uygarlığına geçerken, içerik ve nitelik değiştirdi. Söz konusu çalışmaların farklı yönlerle ortaya koydukları sayısız model ve yaklaşımlar çok yönlü, çok boyutlu, karmaşık bir içeriğe sahip olduğunu ve bu nedenle sınırlı değişkenlerle konuyu ele alan yaklaşımların yetersiz kalacağı gerçeği ortaya çıktı. Bu nedenle, kısmi analizler yerine gelişmenin farklı boyutlarını içeren bütüncöl bir yaklaşımın gerekliliği gözler önüne çıktı. İşte bu nedenlerle ben konuyu **bütüncöl** bir yaklaşım içinde ele almaya

Çalışıyorum. Söz konusu btncl yaklaşımın burada farklı meslekten gelen uzmanların, aynı olguya yönelik farklı yaklaşımlarına da bir ereve sunmaya hizmet edebilir.

2. TOPLUMSAL SORUNLARA ENTEGRE SİSTEMLER YAKLAşIMI (TOPSES)

Burada kapsamlı, karmaşık ve çok boyutlu sorunların analizinin ancak bu farklı boyutları kapsayan btncl yaklaşımlar içinde gerçekleşebileceği kabullenmesinden yola çıkılıyor. Bu tür bir btncl yaklaşım olarak sistem teorisinin analiz yöntemi; “Toplumsal Bütüne” uyarlanıyor. Başka bir deyimle, **Genel Toplum Teorisine Giriş** niteliğinde bir yaklaşım içinde toplumsal gelişme analiz ediliyor.

Bu yaklaşımda toplumsal bütün, kendi içinde sosyal, politik, ekonomik, kültürel ve teknolojik alt sistemlere ayrılırken, dış dünya ve evre olarak küresel bütün dikkate alınıyor. Bu yaklaşımda toplumsal sistemler; insanların davranış, tutum ve kararlarına ilişkin kurumlaşmış kurallar bütünü olarak ele alınıyor. İnsan davranış ve kararları belli ihtiyaçları gidermeye yöneliktir. Bu sayede toplumsal bütün beş alt sisteme ayrılır:

Mal ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketiminin; rasyonellik-verimlilik ilişkisine dayalı olarak insanların refahını artırarak ihtiyaçların karşılanması **ekonomik alanı** (kıtlık sorununun çözüm yöntemi: rasyonellik-verimlilik)

Yasaya dayalı egemenlik gücünün demokratik yöntemlerle, insanların amaçlarını özgürlük içinde gerçekleştirme ihtiyaının karşılanmasını sağlayarak **politik alanı** (yöneten yönetilen çelişkisinin çözüm yöntemi: demokrasi)

İnsanlar ve gruplar arası ilişki ve bağlantıların uzlaşmacı yöntemle barışın gerçekleşmesi ihtiyaının sağlanması **sosyal alanı** (kişilerle gruplar arası çelişkileri çözme yöntemi: uzlaşma)

İnsanların sahip olduğu farklı değerlerin hoşgörü yöntemiyle korunarak psikolojik tatmin sağlama ihtiyaı **kültürel alanı** ve

İnsanın doğaya egemen olma uğraşında bilimsel yöntemlerle üretilen yeniliklere dayalı olarak uygarlığın evrim ihtiyaını devreye sokması **teknolojik alanı** (doğa-insan çelişkisinin çözümü: teknolojik yenilik) oluşturuyor.

Toplumsal bütün bu alt sistemlerden oluşurken; bunların belli ilkelere dayalı olarak kurumlaşma ve sistemleşmesinin temelinde “insan” olgusu vardır. Bu nedenle, alt sistemlerin etkinlik ve işlevselliği **insanın varlık ve güvenliğini** sağlamaya yönelik olurken; alt sistemle ve karşılıklı etkileşim ilişkisi içindeki insanın **başarısı** da, bu sistemlere **etkinlik** ve **işlevsellik** kazandırmaya yöneliktir.

Ayrıca söz konusu alt sistemlerin,

Belli ilke ve kurallara dayalı olarak kurumlaşması toplumsal bütünün **sistem boyutunu**;

Alt sistemlerin kendi içinde ve birbiri karşısındaki şkilleniş ve örgütlenişi **yapı boyutunu**

Alt sistemlerin her birinin kendi içinde işleyiş ve zaman içindeki akışı **süreç boyutunu** gündeme getirmektedir.

Bu nedenle, Sistem, Yapı ve Süreç her alt sistemde ortaya çıkan öğeler olarak, toplumsal bütün içinde **kısmî sistemleri** oluştururlar.

Söz konusu alt sistemlerin her birinin kendi, **kurumlaşması ve sistemleşmesi** kendi içinde **yapılanışı** ve tarihsel süreçteki sistemleşme ve yapılanma içinde **akış ve işleyişi** söz konusudur.

Ayrıca bunların oluşturduğu toplumsal bütün hep birlikte, birbirine paralel; genelde uyumlu sistemleşme, yapılaşma ve işleyişe sahiptir. Ancak bu öğelerin her biri; sistemleşme, yapılaşma ve süreç açısından hem bir birinden ayrı; hem de birbirini tamamlayıp bütünleyen iki ayrı boyuta daha sahiptir. Analoji olarak ortaya koyarsak, insan bünyesinde sinir sistemi, sindirim sistemi, dolaşım sistemi gibi **alt sistemler** yanında, fizyolojik yapısı, iskelet yapısı, adale yapısı ve kimyasal yapısı gibi **yapılanmalar** vardır.

Bütün bunlara bağlı olarak insan varlığını sürdürür ve aktivitelerini (süreçleri) yerine getirir. Buradaki alt sistem ve yapılanmaların her biri, ayrı işlev ve işleyişe sahiptir. Örneğin beynin işlevini mide veya kalp üstlenemez. Her biri ayrı işleve sahiptir. Ancak birbirinden ayrı olarak gerçekteşen sistem, yapı ve süreçler, işlev ve işleyiş olarak bir bakış açısından birbirinden kopukmuş gibi, bir birinin işlevini üstlenmese de, diğer bir yönüyle hepsi birbiri ile karşılıklı etkileşim ilişkisi içinde birbirini tamamlar. Birinin yokluğu diğer birinin yokluğuna yol açabilir. Bu nedenle kendi farklılıklarıyla birlikte, aynı anda birbirini tamamlayan entegre bir bütün oluştururlar. İnsan bünyesindeki sistemlerden birinin yokluğu, hepsinin yokluğuna yol açabildiği gibi, birindeki aksaklık bir diğerine yansıyor.

Kısacası, toplumsal bütündeki alt sistemlerin varlığı içinde gerçekteşen kısmi sistemlerin hepsi birden, insan bünyesindeki gibi bir bütünsellik oluştururlar. Ancak birinde görülen hastalık veya çarpıklık karşılıklı bağımlılık ve etkileşim ilişkisi içinde bir birine yansır.

3. BİLİMSEL ANALİZ YÖNTEMİ: BÜTÜNCÜL (KARşILIKLI) Ağ-ETKİLEşİM PARADİGMASI

Bilindiği gibi, bilimsel uğraşta Newton Yasaları bir dönüm noktasıdır. Bilim tarihi Newton yasaları ile ilk ve köklü bilimsel devrimi yaşamıştır. Newton yasaları bilime, ilk bilimsel paradigma olan Mekanik Nedenselliği kazandırmıştır. Mekanik nedensellik Paradigması ile sanayi devrimini yaratan süreçler ve nihayet sanayi toplumunu yaratan teknolojik gelişmeler yaşandı.

Bilindiği gibi, Newtongil-Mekanik Bilimsel Paradigmada nedensellik, düzenli, istikrarlı, tek yönlü, yalın, determinist ve öngörülebilir niteliktedir. Doğa sürpriz ve düzensizlik içermeyiz.

Ancak Newtongil-Mekanik Paradigmaya dayalı bilimsel uğraş, kuantum devrimi ve kaos teorileri ile aşıldı. Madde ve evrenin, parçacık fiziği ve çekirdek fiziği ile açıklanışı atomun iç yapısını çözdü. Termodinamikte sistemin ısı etkisiyle dönüşmesi, doğadaki, istikrar ve düzenin sorgulanmasına yol açtı. İzafiyet Teorisi ve Kuantum Teorileri, mekanik düşüncenin açılmasına yol açtı.

Gerek makro, gerekse mikro kozmosun açıklanışı, tek düzelilik ve istikrar yerine, kaos teorisi ile açıklanır oldu. Yeni paradigma ile çağdaş bilim, belirlilik ve istikrar yerine, belirsizlik, süreksizlik ve olasılığı ikame etti.

Sanayi uygarlığının mekanik paradigması; aklın kullanımı ile doğa ve dünyayı düzenli ve birebir nedensellikte açıklıyordu. Oysa kuantum ve kaos düşünceleriyle şekillenen yeni paradigma, mekanik paradigmanın aşılmasına yol açtı.

İşte yeni **Kuantum-Kaos Paradigmasını** toplumsal sorunlara aktararak, Toplumsal bütünü; Sistemler Yaklaşımı içinde ele alırken kullandığı bilimsel analiz paradigmasını **Bütünleşik Ağ-Etkileşim Paradigması (BAĞET Paradigması)** olarak adlandırmak istiyorum. Daha önceleri, **karşılıklı-dönüşlü kümülatif nedensellik ilişkisi** olarak başta Myrdal'dan esinlenerek kullandığım kavram, mekanik nedenselliği ve diyalektiği özel durumlar olarak içeren bir üst kavramdı. Oysa, **BAĞET Paradigmasında**, toplumsal bütünü oluşturan alt ve kısmi sistemler içindeki ve arasındaki etkileşim; mekanik etkileşimdeki gibi tek yönlü, standart tek düze ve determinist değildir. Aksine, söz konusu alt sistemler ve kısmi sistemler içinde ve arasında sürekli olarak karşılıklı, dönüşlü, kesikli, belirsiz, çok yönlü bağlantılı etkileşimlerin ağ içindeki olay, olgu ve davranışları şekillendirdiği süreçler devreye giriyor. **Nedensellik spektrumu** yerine burada **etkileşim spektrumu** devreye giriyor.

Burada, Kaos Teorisinin;

Her şey her şeyi etkiler (kelebek etkisi)

Karşılıklı bağlantı ve ilişkilerin sistem içinde şekillenmesi

Sonuçların olasılıklar içinde gerçekleşmesi

Sistem içinde, zıtlıkların, olumlu ve olumsuz gelişmelerin, sistem öğelerinin yapılanış ve işleyişine göre olumlu ve olumsuz olabileceği sistem bütünü, alt sistem ve süreçlerinde kısa dönemde farklı yönde gelişmelerin olabileceği kabul görür.

Bütünleşik Ağ Sistemi içinde karşılıklı etkileşimlerin yarattığı sistem, yapı ve süreçlerin; kurumlaşma, şekillenme, örgütlenme ve işleyişine bağlı olarak, pozitif ve negatif sinerji oluşarak, farklı yönde gelişmeler gözlenebilir.

Bu paradigmada araştırmanın, neden-sonuç bağlantısı araştırması yerine, her şeyi her şeyle bağlantı ve ilintilendirme görevi nedeniyle **bütünleşik etkileşim** anlayışı ön plana çıkar.

Araştırmanın, anlık neden-sonuç bağlantısı yerine, dünden bugüne geçen ve bugünden geleceğe uzanan sistem, yapılanma ve süreç işleyişlerinin bağlantılarını bulup, bu bağlantıların oluşturduğu davranış kalıplarını ortaya koyma görevi vardır. Ayrıca Bütünleşik Ağ Etkileşim Paradigması içinde Araştırmacı, ağ bağlantılarını farklı düzey, zaman, mekan ve ortamlarda aramak durumundadır.

Bölgesel ve kentsel gelişme gibi, çok yönlü ve çok boyutlu bir konu, tek yönlü tek değişkenli mekanik etkileşim paradigması içinde ele alınırsa, literatürde olduğu gibi sınırlı birkaç değişkenin mekanik nedensellik etkileşimini tasvir eden birbirinden kopuk sayısız model geliştirilebilir. Ancak bunların hiç birisi çok sayıdaki değişkeni ve bunlar arasındaki çok yönlü bağlantıları(ilintileri) dikkate almadığı için konunun açıklanmasında ve reel analizlerin gerçekleştirilmesinde yeterli olamaz.

4. TOPLUMSAL GELİşMENİN BEş BOYUTU

Toplumsal gelişmeyi; Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımının, **Bütünleşik Ağ Etkileşim Paradigması** bağlamında ele alırken aşağıdaki 5 boyutu birbirinden ayırabiliriz:

- 1- Toplumsal gelişmenin zaman boyutu (genel trend),
- 2- Toplumsal gelişmenin mekan boyutu,
- 3- Toplumsal gelişmenin tarihsel birikimi (içeriğı),
- 4- Toplumsal gelişmenin dış çevre etkileşimi,
- 5- Toplumsal gelişmenin yenilik değışim boyutu.

Toplumsal gelişmenin söz konusu 5 boyutu birlikte ve paralel süreçler şeklinde gerçekleşir.

4.1. Toplumsal Gelişmenin Zaman Boyutu

İnsanlığın ve insanın oluşturduğu toplumun bir evrim süreci içinde olduğu genel kabul gören bir yaklaşımdır. Her evrim sürecinin temelinde zaman yatar. Evrilme, zaman içinde gerçekleşir. Toplamların zaman içinde evrilmesi, belki uygarlık ve toplum düzeylerinin gerçekleşmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Tarım-sanayi ve bilgi uygarlığını birbirinden ayırıyoruz. Buna paralel olarak toplumların zaman boyutunda tarım-sanayi-bilgi toplumu şeklinde yapılanmış olduğunu görüyoruz. Toplamların zaman içindeki bu yapılanmasında toplumsal sistem ve yapılar da sürekli yeniden şekillenir.

Tablo 1 Zaman Boyutunda Toplumsal Sistemler - Yapılar ve Süreçler;

Sistemler	Tarım Toplumu		Sanayi Toplumu		Bilgi Toplumu
Politik Sistem:	Krallık	→	Parlementer Sistem	→	Katılımcı Demokrasi
Ekonomik Sistem:	Kapalı Ekonomi	→	Piyasa Ekonomisi	→	Yenilikçi Piyasa Ekonomisi
Sosyal Sistem:	Gelenekçi Sosyallik (Bağımlılık)	→	Bireyci Toplum	→	Sinerjik Sosyallik
Kültürel Sistem:	Geleneksel Değerler	→	Bireyci Değerler	→	Farklı Değerlerin Birlikteliğı
Teknolojik Sistem:	Geleneksel Organik Teknoloji	→	Mekanik İnorganik Teknoloji	→	Kuantum Teknolojisi (Organik-Nano Tek.)
Yapılar	Geleneksel Yapılanma	→	Mekanik Yapılanma	→	Ağ Yapılanması
Süreçler	Geleneksel Davranış ve İşleyiş	→	Mekanik Davranış ve İşleyiş	→	Esnek Kaotik Stratejik Davranış ve İşleyiş

Zaman boyutu içinde, sistemler ve yapılar yeni sistem ve yapılanmalara dönüşürken, bunların belirlediğı iklim ve ortamda şekillenen süreçler, yani davranış ve işleyişlerin şekillenişine yol açar. Zaman sürecindeki bu şekillenişte, katı belirlenmiş sistem, yapı ve süreçlerden; daha esnek ve çeşitlenmiş sistem, yapı ve süreçlere doğru bir dönüşüm yaşanıyor.

4.2- Toplumsal Gelişmenin Mekan Boyutunda Sistemler Yapılar ve Süreçler

Toplumsal gelişmenin mekan boyutunda oluşturduğu yapılanma, zaman boyutunda gelişme düzeyinin ulaştığı toplumsal bütüne bağılı olarak;

- köy-kır düzeyinde
- kent-büyük kent düzeyinde
- bölge düzeyinde
- ulus ve
- uluslar-üstü (küresel) düzeylerde gerçekleşir.

Bu düzeylerin her biri, zaman boyutu içinde gerçekleşen sistem, yapı ve süreçlere bağlantılı olarak şekillenir. Yukarıdaki mekansal birimlerin her biri bir diğeri ile ağ-etkileşimine sahipken kendi içlerinde tamamlayıcılık, bağımlılık veya rakiplik ilişkisi içinde bulunabilirler. Bağımlılık ilişkileri merkez-çevre etkileşimi ve kent hiyerarşisi şeklinde kendini gösterirken, her düzeyin oluşturduğu ağ-sistemi sayesinde bu düzeylerin açıklık ve kapalılığı gündeme gelir. Örneğin her kent, bölge içinde belli bir konuma, belli bir kent yapısına ve diğerkent, bölge, ülke bütünü ve kümeyle ağ sisteminin belirlediği etkileşim-dolayısı ile açıklık düzeyine sahiptir. Buradaki etkileşim ağı, önemli ölçüde; kent veya bölgenin zaman boyutu içinde ulaştığı gelişme düzeyinin sağladığı **geniş anlamda alt ve üst yapı** donanımlarına bağlı olarak şekillenir.

Toplumsal gelişmenin mekan boyutunda ortaya çıkan, köy-kent-bölge-ülke-küre ayrımı, mekan biliminin analiz düzeyleridir. Nasıl ki, toplumsal bütünün analizinde; birey-örgüt-kurum-toplum düzeylerinde konuların ele alınışı farklılaşıyorsa; mekan analizinde de köyden-küreye çıkarken analiz düzeyleri ve konulara bakış açıları değişir. Mekan analizi bu farklılaşma düzeylerinin her birini dikkate almak durumundadır. Mekan analizi, geleneksel iktisatta yani neoklasik iktisattaki gibi konuları yalnızca mikro-birey düzeyinde ele alma hatasına düşmez ise daha başarılı olur.

Örneğin mekan ekonomisinin geçmişteki analizleri(örneğin kalkınma kutupları yaklaşımı) bu şekilde tek bir analiz düzeyi ile sınırlı kalmıştır. Oysa bu gün mekan ekonomisi artan ölçüde kent boyutuna kaymakta ancak bu kent ekonomisi artan ölçüde de açık kent modeli olarak kendini bölgesel ve ulusal ekonomi kadar küresel ekonominin içinde bulmaktadır.

4.3-Toplumsal Gelişmenin Tarihsel Birikimi-İçeriği

Toplumsal gelişmenin değinilen mekansal analiz düzeylerinin her biri, belli bir tarihsel birikime sahiptir, bir köyün olduğu kadar bir kent, bölge ve ülkenin de tarihi birikimleri söz konusudur. Tarihsel birikimde, toplumsal ve mekansal her değişken dünden bugüne evrilirken, sürekli bir değişim ve yeniden yapılanma ile ulaştığı bir son durum ve gelecekte yönelme eğilimleri ile gelecek potansiyelini yansıtır.

Tarihsel birikimle gelen toplumsal sistemleşmeler, yapılanma ve süreçler, örneğin bölge ve kentin nüfus, nüfus yapısı, alt yapı donanımı, üst yapı potansiyeli gibi her toplumsal alandaki yapılanmalar yaşanır. Örneğin bir İstanbul, İzmir ve Denizlinin ekonomik faaliyetlerinin yürütülmesinde gözlenen farklı davranış kalıplarının, bu kentlerin tarihsel birikimine bağlı olarak, ekonomik, politik, kültürel, sosyal ve teknolojik açıdan farklı yapılanmaların yarattığı ortam ve potansiyellerle bağlantılı olduğu görülür.

Mekan biliminde bölgesel ve kentsel potansiyeller ortaya konurken, her toplumsal alanda söz konusu mekansal düzeyin tarihsel birikimlerinin oluşturduğu ortam ve çevrenin ve gelecek için arzulanan ortam ve çevrenin dikkate alınması gerekir. Örneğin bir kent ekonomisinde, **ekonomik açıdan** sanayileşme, hizmetleşme, bilişim; **kültürel açıdan** değer, davranış, dünya görüşü ve eğitim durumu; **politik açıdan** sivil toplum örgütleri ve siyasî katılım; **sosyal açıdan** sosyal akışkanlık ve katılım; **teknolojik açıdan** yenilik üretme potansiyellerinin birikimlerinden yola çıkmak durumundayız.

Mekan biliminde ulaşılan tarihsel birikim; söz konusu mekansal birimin gelişme düzeyini ve gelişme düzeyinin içeriğini yansıtır. Örneğin tarım toplumunda mekansal birim, ağırlıklı olarak toprağın işlenmesine dayalı bir örgütlenme, kurumlaşma ve evrimleşme yaşarken; sanayi toplumunda sermaye birikimini belirleyen örgütlenme (fabrika, banka) kurumlaşma ve yapılanma gösterir. Bilgi toplumunda ise, bilginin birikimini sağlayan örgütlenme, kurumlaşma ve yapılanmanın öne çıkmasıyla, üniversiteler, Ar-Ge'ler ve benzeri kurumlaşmaların öne çıktığı görülür.

4.4- Toplumsal Gelişmede Dış-Çevre Etkileşimi

Tarım toplumunda, yerel düzeyde kapalı ve geleneksel örgütlenme ve yapılanmalar vardı. Sanayi uygarlığı bu örgütlenme ve yapılanmayı ulus düzeyini baz veya referans alarak genişletti. Oysa bilgi uygarlığının referansı, küresel ilişkilerdir. Bu anlamada bilgi çağında, mekansal birimlerin her birinin açık sistem oluşturması zorunludur. Başka bir deyişle, mekansal birim, örneğin bir kent; kendinin altındaki birimlere olduğu kadar, üst birimler olan bölge-ülke ve küresel etkileşime açık olmalı; açık olma ötesinde onlarla kurumlaşmış bağlantılara sahip olmak durumundadır. Ancak bu kurumlaşmış etkileşimler yalnızca mal ve ya para alış veriş ile sınırlı değildir. Örgütler içinde oluşan kültürel değerler ve sosyal davranışlara kadar birbirini etkileyen, etkileşimi yansıtan açıklığın, ortaklaşa çalışma ve işbirliğinin yaşandığını görüyoruz.

Kısacası sanayi uygarlığının mekanik yapılanmasının yarattığı enerji yerini; bilgi uygarlığının açık-esnek yapılanmasının yarattığı etkileşimle gerçekleşen sinerjiye bırakıyor. Bilgi çağında örgütsel, kurumsal ve toplumsal sistem ve yapılanmaların sinerji yaratacak açık ağ sistemlerine dayanması gerekir. Sanayi uygarlığında özgürleşen birey, kapalı-bağımlılıktan; çevresini aktif olarak etkileyen bireye dönüştürdü. Bilgi iletişim çağı ise, örgütleri ve üst siyasi örgüt olarak ulusal devleti kapalı olmaktan açık sisteme dönüştürdü. Bu sayede daha da genişleyen bir açıklık ve etkileşim sistemi devreye girdi. Açıklık, etkileşim sisteminin genişlemesine hizmet ediyor.

4.5- Toplumsal Gelişmede Yenilik-Değişim Boyutu

İnsanın doğa ve çevresi üzerinde egemenlik kurması teknoloji ile mümkündür. Teknoloji; doğaya veya çevreye uygulanabilirliği olan organize bilimsel düşüncedir. Düşünce insanla ilgilidir. TOPSES yaklaşımının merkezinde insan vardır. İnsan, ekonomik çıkarları, politik ideolojileri, sosyal bağımlılıkları ve kültürel değerlerinin bileşkesi içinde aktivitesini sürdürürken, bunların korunması ya da değişimi yönünde tercihte bulunur. Bu tercihler Bütünleşik Ağ-etkileşimi içinde sistem bütününe yansır. Tercihlerin toplumsal bütündeki yoğunluğunun niteliği koruma/değişim isteğini belirler. Ancak teknolojik yeniliklerin çevre üzerinde insanın egemenliğini sürekli arttırma güdüsü, insanda yenilik ve değişim motive olmaya yönlendirir. Diğer yandan yeniliklerin kaynağı, organize-bilimsel düşünceye sahip

insanların yaratıcılığıdır. Yaratıcı insanların geliştirdiğı organize bilgiyi kullanmak, insanın çevresi üzerinde güç ve egemenliğini arttırdığı için, insanlar yeniliğe yönelme eğilimindedir. Ancak yeniliğin riskler içermesi, insanların güvenlik motifi ile mevcut durumun korumasına yönelmesi güdüsü ile karşı karşıyadır. Bu yüzden yenilik ihtiyacı ile korunma güdüsü arasında kısmi çelişkiler vardır.

İnsanların, doğa ve çevreye ilişkin bakış açısı, dünya görüşü ve algılamaları benimsenen teknolojik paradigmaya bağlıdır. Geleneksel paradigmanın ağır bastığı toplumsal ortamda, yenilik değıl, mevcut durumu koruma motifi ön plandadır. Mekanik paradigmaya göre, kuantum paradigmasının yenilik üretme düzeyi daha yüksektir. Ancak bu yaklaşım, bilimsel dünya görüşünde bir ilk basamak niteliğindedir. Bu nedenle mekanik paradigma, madde ve canlının, dolayısı ile doğanın henüz derinlik ve ayrıntılarına yeterince nüfuz edememiş bir paradigmadır. Buna karşın kuantum-kaos paradigması madde ve canlının, yani doğanın gizlerine ve derinliklerine daha çok inmiştir. Bir yandan atom altı parçacıklar ve bunların davranışları, diğeryandan canlı hücrelerin DNA şifrelerinin çözümü daha üst ve ileri bir bilimsel paradigma olarak doğa ve çevreye insanın egemenliğini artırdı. Bu nedenle kuantum-kaos paradigmasına dayalı teknolojilerin ön plana çıkması, bilginin yeni bir üretim faktörü olması bilgi çağı teknolojilerini ve bilgi toplumunu yarattı.

İşte insanın doğa ve çevreye egemen olma yönünde sürekli olarak yeni bilimsel-organize bilgi, yani teknoloji üretme şansının gelişmesi ile insanlık yeni bir uygarlığa ve toplumsal sisteme ulaştı. Burada yeni üretimin, değışimin, gelişme ve büyümenin temel ve sürekli kaynağı yenilikler olarak gündeme geldi. Bu nedenle bilgi çağının büyüme ve gelişme anlayışı, içerik ve nitelik olarak değışti.

5. SÜRDÜRÜLEBİLİR YENİLİKÇİ GELİŞME PARADİGMASI VE STRATEJİSİ

Toplumsal gelişmenin merkezî unsuru, uygarlığın ulaşılan gelişme düzeyine bağlı olarak, insanların edindikleri dünya görüşü ve bu dünya görüşünün lokomotif durumundaki bilimsel paradigmaya bağlı olarak yeniliklerin üretilmesidir.

Bugünkü uygarlığın gelişme düzeyi bilgi uygarlığıdır. Bilgi uygarlığının temelindeki bilimsel-teknolojik paradigma Kuantum-Kaos Paradigmasıdır. Bu paradigma bağlamında üretilen yenilikler ve bu yeniliklere bağlı olarak toplumsal sistemlerin yeniden örgütlenişı, yani sistemleşmesi, kurumsallaşması, yapılanması ve işleyişı söz konusudur. Bir önceki bilimsel-teknolojik paradigma, mekanik düşünce idi. Sanayi toplumu ve uygarlığı, bu paradigmanın mantığı içinde sistemleşti, kurumsallaştı, yeni yapılar kazandı ve süreçler yarattı.

Oysa bugünkü paradigma yeni sistemler, kurumlar, yapılar ve süreçler getiriyor. Sanayi toplumunda sermaye birikimini baz alan bir gelişme modeli izlendi. Sermaye birikiminin yönlendirdiğı kapitalist piyasa sisteminde, parlamenter politik sistem, modernist (rasyonalist) kültürel sistem ve bireyci sosyal sistemler oluştu. Sermayenin zaman-mekân boyutundaki birikim farklılığı yeni yapılar üretti. Bu sistem ve yapılar içinde toplumsal gelişme yaşandı.

Oysa bilgi çağında, sermaye birikimi yerine, bilgi birikimine dayalı bir sistemleşme, yapılanma ve işleyiş gündeme geldi. Sermaye ve bilginin, birbirine göre nitelik farkı; iki toplumsal bütünün farklı sistemleşme, yapılaşma ve işleyişine yol açtı.

Ekonomik alanda sermaye, kıt bir üretim faktörü olarak, tasarrufa dayalı biriktirilebilen ve maddî bir stok büyüklük olarak belli mekânlarda (fabrikalarda) somutlaşan, yatırım olarak kısmî akışkanlığa sahip, stok olarak akışkanlığı olmayan, kurulu fabrika sistemi olarak kapalı bir sistem oluşturan ve benzerî bir takım özellikler gösterdi. Bu özellikler, sanayi toplumunda alt sistemlerin şekillenmesinde etkili oldu.

Oysa ki bilgi; üretirken de, tüketirken de, paylaşırken de çoğalan, paylaşım ile sinerji yaratan, kapalılığı kabul etmeyen, akışkanlığı yüksek, üretim sürecinde insanın yabancılaşmasına değil, tam aksine insanla bütünleşik olarak, insanın kendini geliştirmesine ve kendini aşmasına hizmet eden bir üretim aracıdır.

Sürekli yeni bilgi üretimi, sürekli yenilik demektir. Bu nedenle bilgi toplumu, yaratıcı insanlara dayanırken, sürekli yenilik üreten, yenilikçi girişimcilığe dayalı, Yenilikçi Piyasa Ekonomisi ortaya çıktı. Ekonomik alandaki yenilikçi, ortaklaşa rekabete dayalı piyasa sistemini, politik alanda örgütlü, katılımcı demokrasi, kültürel alanda çok kültürlü kozmopolit - post-modernist kültürel sistem, sosyal alanda işbirliğine dayalı, sinerji yaratmaya yönelik paydaş sosyal sistem devreye girdi.

Bu sistemlerin işlerliği için, toplumsal birimleri birbirine bağlayan ağ-iletişim altyapısının oluşturulması gereklidir. Böylesi bir sistemin etkinliği şunlara bağlıdır:

Etkin bir ağ-iletişim altyapısının varlığı,

Bu altyapıya paralel olarak bilimsel bilginin toplanması, işlenmesi, paylaşımı, iletimi ve kullanımını sağlayan yatay örgütlenmenin yaygınlaşması,

Ömür boyu etkin bir eğitim ve öğrenim sistem ve süreçlerini devreye sokarak altyapı, örgütlenme, kurumsallaşma ve işleyişin oluşturulması,

Yenilik üreten, Ar-Ge, teknopark ve üniversitelerin etkin olarak devreye girmesi,

Küresel bağlantıları güçlü bir ulusal yenilik sisteminin yaratılması,

Bilgi çağının kültür, değer ve davranışlarını özümsemeye dayalı örgüt kültürünün kurumsallaşması,

Toplumda, her sosyal birimin kendi içinde ve dışında, etkin işbirliğini sağlamaya yönelik açık, paylaşımcı ve katılımcı sosyal yapılanmanın devreye girmesi gerekir.

Yeni gelişme anlayışının ağ sistemini baz alması ve yatay örgütlenişi, merkezi karar alma mekanizması yerine önceliği, katılımcı biçimde yerel birimlere kaydırdı. Sermaye birikimi ve yatırım kararlarının merkezden ve yukarıdan makro düzeyde ulusalcı paradigma içinde yönlendirilebilme kolaylığına karşın, yaratıcılık, yenilikçilik ve bilimsel bilginin çok sayıdaki kişi, kurum ve örgütlere, yani mikro birimlere bağlı kalması, yeni paradigmanın “yerel” potansiyellere dayanmasını zorunlu kıldı.

Sermaye birikimi yerine bilgi birikiminin kişi, örgüt ve kurumlara bağlı olarak gerçekleşmesi, öğrenme süreçlerini ön plana çıkardı. Öğrenme, bilgi birikimi olarak; öğrenen insan, öğrenen örgüt, öğrenen kurum, öğrenen kent ve öğrenen bölge kavramlarını devreye soktu. Öğrenen birimler arası işbirliği ise, sinerji yaratan yatay örgütlenmeleri yarattı. Yeniliklere dayalı gelişmenin bilimsel bilgi-teknoloji odaklı olması, ekonomik gelişmenin,

örgütsel, kentsel, bölgesel ve ulusal düzeyde rekabet avantajı yaratacak nitelikte sistemleşme ve yapılanmasını gerektirir.

Rekabet avantajı yaratmanın yenilik-teknoloji bazlı olması, Araştırma ve Geliştirmeyi (Ar-Ge) merkezî unsur durumuna getirdi. Ar-Ge örgütlenişi,

Üniversite - işletme,

Kamu – özel,

Tekno-parklar ve

Tekno-kentler olarak yeni yapılanmalar yarattı.

Gelişmenin, teknolojik merkezli yeniliklerde odaklanması, öğrenme süreci içinde bilgi birikimine sahip insanı ön plana çıkarırken, yenilikçi olan herkesi girişimci haline getirdi. Ancak insan ögesinde birleşen bilimsel bilgi-teknoloji, evrensel bir boyut olarak ortaya çıkarken, yenilikçiliğe dayalı girişimcilik yerel bir olgudur.

Girişimci, çevresindeki fırsatları, yenilikçi-teknolojik bilgisi ile birleştirirken; yerel olan potansiyel ile evrensel olan bilginin sentezini yarattı. Bu durum gelişmenin mekânda şekillenen bir süreç olmasına yol açtı.

Değinen öğeleri, mekâna taşıdığımızda yerel birim, kent (alt bölge) ve bölge düzeylerinde söz konusu sistemleşme ve yapılanmaların ve bunlara bağılı olarak işleyiş ve akışın ele alınması gerekir. Bölge düzeyinde konu ele alındığında şu noktalar özellikle önem kazanır:

Bölgenin heterojen yapılanışı, kentlerin zaman boyutu içindeki tarihsel gelişme düzey ve potansiyelleri,

İçerik olarak bu tarihsel birikime bağılı olarak kentlerdeki ekonomik aktivitelerin, kültürel dokuların ve sosyal yapıların birbiriyle karşılıklı ilişki yoğunluğu ,

Kentler arası ağ etkileşiminin içeriğıyle birlikte ulaştığı düzey (insan, sermaye, mal-hizmet, bilgi, haberleşme – iletişim ilişkisi ve kültürel bütünlük, davranışsal özellikleri,

Kentlerde, Ar-Ge, bilim, teknoloji ve eğitim kurumlarının ve tekno-parkların ulaştığı etkinlik düzeyi ile bunun sağladığı kentsel imaj, rekabet ve cazibe avantajı,

Kentin kendi altyapısının (doğal, maddî, personel, kurumsal, teknolojik) birlikte varlığı ve karşılıklı etkileşim paradigması içinde birbiriyle sürekli karşılıklı etkileşimin yarattığı kentsel gelişme dinamiğı. Bu nedenle; kentsel sistem, kentsel yapı ile bu sistem ve yapılanışın içeriğine göre kentsel süreçler olarak toplumsal süreçlerin şekillenışı.

Karşılıklı etkileşimin yarattığı sinerjik ortamın bir “mükemmeliyet ortamı” ve iklimi yaratması.

Bütün bu özellikler kentsel gelişme ve kentin diğeri bölge, ülke ve küresel ilişkilerinde yönlendirici, sürükleyici ve belirleyici olur.

Büyük firmaların Ar-Ge birimlerini çekebilmek için, çevresel-kentsel altyapının yüksek nitelikte olması gerekir. Kentin yaşam kalitesinin yüksekliğı, cazibe merkezi olmasında belirleyicidir. Ar-Ge birimlerini kendinde toplayan tekno-parkların üniversitelerle özel

yönetim teknikleri,
sosyal gruplar arası etkileşimler ile
bilgi alış-verişinin etkin bir düzeye çıkarılması gerekir.

Kentsel kalkınma iklimi için, yaşayan insanların değerler sisteminin, bilime, ekonomiye, sosyal değişime, özel girişimciliğe ve risk almaya hazır olmasını gerektirir. Kentsel kalkınmada gözlenen yetersizliklerin ve eksikliklerin, kentsel sistem ve süreçler içinde yaratılan ağ-etkileşim paradigmasının yarattığı işbirliği-sinerji mekanizması ile çözülmesi gerekir. Kentsel gelişmede insan ögesi ve insan ilişkileri daha yoğun biçimde öne çıkar. Bu sayede yerel inisiyatiflerin gelişme sürecine yönlendirilmesi mümkün olur. Ancak bölgesel potansiyellerin daha etkin değerlendirilebilmesi için, ulusal ve bölgesel politikaların kentsel gelişme politikalarını destekleyici ve tamamlayıcı nitelikte olması gerekir.

Bilgi toplumunda kentler arası ilişkinin yenilikçi kent ağları şeklinde bütünleştirilmesi gerekir. Bu sayede bilgi bazlı araştırma, eğitim, öğretim, yenilikçi ve yaratıcı aktiviteler öncelik kazanır.

Kentteki kurumlar arası ilişki ve karşılıklı etkileşim, öğrenen kent ve öğrenen örgüt ilişkisi olarak gelişir. Karşılıklı etkileşimin yarattığı sinerji, gelişme sürecini sürekli besler ve yeniler.

Bilgi çağında ölçek ekonomileri yerine yenilenme ekonomileri geçer. Teknolojik yeniliklere bağlı olarak yaşanan sürekli yenilenme, üretim yapısı ve örgütlenmeye esneklik kazandırır. Esneklik, işletme içi ve dışı ilişkilerin hepsine birden yansır. Etkileşim sistemi içinde bilgi alış-verişinin yarattığı interaktif etkileşim, beklenmedik yenilik ve yaratıcılık fırsatları doğurur. Özellikle teknolojik-bilgi yoğun kent merkezlerinin birbirine bağlanması, kent merkezleri arasında etki-altyapı koridoru ile daha geniş metropollerin doğmasına hizmet eder.

Ekonomik aktivitenin mekânsal dağılımı, artık merkezî yerler modeli yerine, ağ kentler (network cities) modeline göre yapılanıyor. Zira gelişmenin odak noktası, merkezî hizmetler yerine, ağ-etkileşim paradigmasına dayalı olarak tekno-kentleri birleştiren interaktif etkileşim ve iletişim sistemine dayanıyor.

Ağ-kentler, kendi içinde çeşitlenmiş, nüfus büyüklükleri farklı, tamamlayıcılık ve değişim eğilimleri yüksek, çeşitlenmiş mal ve hizmetler sunan, yatay örgütlenmiş, karşılıklı mal, hizmet, insan ve sermaye akımına sahiptir.

Sanayi toplumunda kalkınma ve büyüme yaklaşımı, yukarıdan ve dıştan uyarılmaya dayalıdır. Bu nedenle sürekli ve sürdürülebilir bir kalkınma süreci yaratmada yetersiz kaldı. Oysa yeni yerel-kentsel-bölgesel gelişme yaklaşımı içsel dinamiklere dayalı yeni bir yaklaşımdır. Yeni kalkınmadaki içsel dinamiğin sürdürülebilirliği, yerel potansiyellerin (yerel kalite, yerel girişimcilik, yerel dinamikler) bilimsel – teknolojik yeniliklerle evliliğine dayanır.

Bu durumda gelişmenin sürekliliği, ağ-etkileşim paradigması içinde potansiyellerle bilginin karşılıklı sinerjik etkileşiminin yarattığı dinamikle beslenir. Yenilikçi kentsel gelişmenin sürdürülebilirliği,

Esnekliği ile değişime uyum sağlayan açık kentsel sistemler,

Dinamiği ile yeni yapıları yaratan kentsel yapısal değişimler ve

Açık ve esnek kent sistemleri içinde yaratılan dinamik yapılanmanın belirlediği süreçlerin kentsel amaç ve vizyonlara uygun biçimde yönlendirilip yönetilmesi gerekir.

Bu görev için, kentsel gelişmenin sahibi ve yönlendiricisi olarak Kent Kalkınma Ajansına (Kurumuna) ihtiyaç vardır. Kent Kalkınma Kurumları, kentteki kalkınmanın kentin potansiyellerini açığa çıkaran, tanıtan, geliştiren, katılımcı biçimde örgütleyen, kent sisteminin gelişim, değişim ve yapılanışlarını katılımcı biçimde geleceğe yönlendiren kurumlardır. Kent Kalkınma Kurumları, kentsel potansiyelleri belirlerken kent içi, kentin yakın çevresi, alt ve üst mekânsal örgütlenme ve yapılanmalarını gelişme potansiyelleri açısından değerlendirmek durumundadır.

Kentteki kalkınmanın sürekli ve sürdürülebilir olması için, öğrenen kent kültürü olarak bölge, ülke ve küreyle bağlantılı etkileşimi ile kentteki kurum ve birimlerin gelişme sürecine etkin katılımını sağlayacak mekanizmaları kurmalıdır.

6. SONUÇ

Bu tebliğde **toplumsal bütünü alt sistemleri; Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler (TOPSES) Yaklaşımı** içinde, **ulusal arka plan** olarak ele alındı. Buna ek olarak **mekansal arka plan** olarak, kentsel – bölgesel konum ve hiyerarşilerle bölgesel ve kentsel yapılanmaların önemi vurgulandı.

Ulusl ve mekansal arka planların belirlediği ortam içinde, bilgi çağına geçişin ana kalkınma – gelişme stratejisi olarak sürdürülebilir yenilikçi gelişme stratejisini (SÜYEGES) belirleyenlerinin neler olduğu ortaya kondu. Bu yaklaşımla; yenilik üreten ögeler, bunların kurumsal – toplumsal çerçevesi ve bunları yapılandıran bölgesel – kentsel ve nihayet ulusal ve küresel düzeylerin dikkate alınması ve bunların karşılıklı etkileşim ilişkisi analize dahil edildi. Bu yaklaşımda, analiz aracı olarak mekanik nedensellik yerine, çok yönlü ve çok sayıdaki unsur ve ögeler arasındaki etkileşim sistemi kuantum – kaos paradigmasının toplumsal bütüne uyarlanmış biçimi olan **Bütünleşik Ağ Etkileşimi (BAĞET)** paradigması yeni bir analiz aracı olara kullanıldı.

İşletme Fonksiyonlarının Küreselleşmesi ve şebeke Organizasyonlar (Denizli  rneği)

Feyzullah EROğLU

Prof.Dr., Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F. Kınıklı

Ayşe İRMİş

Dr., Pamukkale Üniversitesi, İ.İ.B.F. Kınıklı, Denizli

Bilge AKęA

Ar. Gör., Pamukkale Üniversitesi, İ.İ.B.F. Kınıklı

1. KüRESELLEşME SÜRECİ NEREYE GİDİYOR

Tarıma ve sanayiye dayalı ulusal ekonomiler çağı, sermayenin, üretim ve kültürün yüksek bir hareket kabiliyetine kavuşmuş olması ile birlikte hızla tarihteki yerini almaya başlamış bulunmaktadır. 21. yüzyılın temel karakteri, ekonomide ve kültürde yaşanmakta olan küreselleşme olgusudur.

Küreselleşme sürecinin görünürde üç temel yönünün olduğu anlaşılmaktadır. Birinci yönü, sermaye hareketlerinin artışı; ikincisi, üretim faaliyetlerinin esnekliği ve ticaretin serbestleşmesi; üçüncüsü, kültürel etkileşimin hızlanmasıdır. Sermaye hareketlerinin hızlanmasındaki asli faktör, 1970 ve 1980’li yılların başında patlak veren petrol krizi, sosyal güvenlik sisteminin yarattığı sigorta fonlarının, azgelişmiş ülkelerden yolsuzluk ekonomisi kapsamında kaçırılan paraların ve en çok gelişmiş ülke ortamlarından hoşlanan kara paranın aklanmasıyla ortaya çıkan büyük finansal kaynakların yeni yatırım alanlarına yönelme ihtiya ıdır. Petrol krizleri, petrol ihraç eden  lkelerin kazandıkları “Petro –dollarların”, başta ABD ve Avrupa’nın gelişmiş finans merkezlerinde yığılmasına neden olmuştur. Ayrıca, gelişmiş  lkelerin tasarruf ve sigorta fonlarının hızla artmasına karşılık bu fonları kendi “ulusal ekonomileri” içerisinde uygun yatırımlarla massedememeleri nedeniyle “ulusal sınırların dışına taşarak yeni “ekonomik alanlar” oluşturma çabalarına yol açmıştır. Bu çerçevede gelişmiş  lkelerin, özellikle de ABD’nin denetiminde bulunan ABD ve Dünya Bankası yönetimleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerden ekonomik potansiyelleri bulunanları ve bütün “yeryüzünü” yatırım yapılabilir bir alan olarak kullanma projesini uygulamaya ve uygulatmaya çaba göstermektedirler. IMF ve Dünya Bankası bu doğrultuda, bütün “ulusal ekonomilerin” yabancı sermayeyi (gelişmiş  lkelerin yatırım fonları) sınırlayan ve kısıtlayan uygulamalarını kaldırmayı sağlayacak şartların, kabulünü gerçekleştirme çabası içindedir.

Küreselleşme sürecinin ikinci yönü, üretim ve ticaret faaliyetlerindeki esneklik ve serbestlik durumudur. Gelişmiş  lkelerin işletmeleri, dünya ekonomisinde şiddetlenmekte olan rekabetin etkisiyle kendi ülkelerinde üretim (hammadde, yarı mamul, emek ve çevresel) maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle üretimlerini başka coğrafyalarda gerçekleştirmeyi daha kârlı görmeye başlamışlardır. Üretimin küreselleşmesi ile merkezi  lkelerin işletmeleri ileri teknoloji gerektirmeyen, özellikle hammadde ağırlığı ve emek-yoğun yönü bulunan tekstil gibi endüstri kollarının üretimlerini  evre ülke ekonomilerine kaydırmayı tercih etmişlerdir. Bu

çerçevede üretim ile ilgili araştırma–geliştirme, planlama ve pazarların seçimi işletme merkezinin bulunduğu gelişmiş ülkede (ABD ve AB) kararlaştırılmakta, öngörülen üretim kararlarının gerçekteştirilmesi ise çevre ülkelerde yapılmaktadır. Bir bakıma, çevre ülkelerin coğrafyası gelişmiş ülke işletmelerinin ofislerinin üretim mekanı olarak kullanılmış olmaktadır.

Üretimin küreselleşmesi ile birlikte ticaretin serbestleşmesi de merkezi ülkelerin, kendi mekanlarında ya da “öteki” mekanlarda üretilmiş ürünlerin, “yeni pazarlarda” satılmasının sağlanması olgusudur. Gelişmiş ülkelerin Pazar olarak doyum noktasına yaklaşmış olması, üretim faaliyetlerinin sürdürülmesi bakımından “yeni pazarların” bulunmasını kaçınılmaz bir durum haline getirmektedir. Oysa, ulusal ekonomiler çağının bir uzantısı olarak dünya ülkelerinin çoğunun gümrükler ve serbest ticareti kısıtlayan korumacı uygulamaları “zenginlerin” ürünlerini satabilecekleri pazar alanlarını daraltmaktaydı. Merkezi ülkelerin denetiminde kararlar alan eski adıyla GATT yeni adıyla WTO (Dünya Ticaret Örgütü) yönetiminde, bütün dünya ülkelerinde 2005 yılında mal ve hizmet ticaretindeki sınırların kalkmış olması, ekonomik anlamda (sermaye ve yatırım hareketleri, esnek üretim ve pazar serbestliğı olarak) dünya ülkelerinin sınırlarının kalkması anlamına gelmektedir.

Küreselleşme sürecinin üçüncü yönü, homojen ulusal kültürün daha heterojen bir şekil almasıdır. Ekonomik ilişkilerin ve enformasyon akımının hızlanması kültürler arası etkileşimi de arttırmıştır. Her ulusal kültür bir taraftan dışa doğru evrensel kültüre, diğer taraftan da içe doğru alt kültürlerle doğru açılmaktadır. Gelişmiş ülke merkezli küresel kültür, kendi kültür öğelerini aktarırken, aynı zamanda ulusal kültürün egemenliğini de zayıflatmaktadır. Böyle bir kültürel açılım ve genişleme yerel ve bölgesel kültürleri her türlü yaşam alanında daha fazla yaşanır bir hale getirmektedir. Başka bir ifade ile farklı yaşam biçimleri, kamusal ve sosyal alanlarda daha fazla görünür olma konusunda daha istekli görünmektedirler.

Küreselleşmenin “dünyaya açık olma” boyutuna karşılık “yerelleşme” şeklindeki yönelimi, yalnızca kültür alanında olmayıp, ekonomi alanında da kendini göstermektedir. Ekonomik ve kültürel sınırlar önemini yitirdikçe (şimdilik siyasi sınırlar durmaktadır), yeni dünya düzeninde “ulusal ekonomiler” yerine “şirketler” ön plana çıkmaya başlamaktadır. Dünya ekonomisinin sahip olduğı bu yeni düzende şirketlerin faaliyet alanları (tedarik, üretim, pazarlama vb.gibi), ulusal sınırlara takılmaksızın bütün dünya ülkeleridir. Bu durum, “şirketlerin” kendi anavatanlarıyla olan ilişkilerinde “ulusal ekonomi” yerine, küresel anlamda dünya piyasasına yönelterek, yerel anlamda faaliyetlerin çoğunluğunu yoğunlaştırdıkları kent ekonomilerini daha fazla bir faaliyet zemini olarak daha fazla görme ve kullanma eğilimini gittikçe yükseltmektedir.

2. YENİ ÇAĞIN İŞLETME TİPİ: ŞEBEKE ORGANİZASYONLAR

Küreselleşme sürecinin merkezinde bulunan ve temel aktörleri sayılan çokuluslu dev şirketler, hemen hemen bütün sektörlerde yer almakta ve her konuda dünyaca tanınan “markalara” sahip olmaktadır. Bilgi çağı organizasyonları denilen bu şirketler, üretimlerinin fiziki ağırlığı ve ekonomik yükü ile ilgili işlemlerle kendileri uğraşmak yerine, kendi “markalarını” dünyada çeşitli yerlere dağılmış çok sayıda işletmelere “fason”olarak yaptırmaktadırlar. Hatta, belirli bir ürünün yüzlerce ve binlerce parçalarını belirli kalitede ve en düşük maliyetlerde olmak üzere, değişik yerlerde üretilmesini sağlayarak, pazar bakımından en uygun yerde “montajını” yaptırmaktadırlar. Böylece, belki de yüzlerce ve binlerce parçadan

meydana gelen kendi “markalarını” en uygun maliyet- kalite bileşiminde üretilmesini ve müşteriye ulaştırılmasına dair işlemleri sadece yönetmekte ve organize etmektedirler. Bu durum, hammadde ve uygun işgücüne sahip olan, belirli bir imalat yapabilecek kadar yerel ve ulusal sermayesi bulunan, sanayileşme tecrübesine sahip, belirli bir girişimci sınıfına sahip olan ve pazarların hemen yanı başında bulunan ülke ve ekonomik bölgeler bakımından çok sayıda işletme kurma imkanı ve fırsatı sağlayan bir gelişmedir. Böylece, sanayileşmenin ilk dönemlerinden itibaren uzun süre geçerliliğini korumuş olan büyük hacimli, bütün fonksiyonları kendi içerisinde toplayan ve yüksek miktarda üretim yapıp, bunları pazarlayan işletmeler yerine, dünyanın pek çok yerinde diğer işletmelerle işbirliği yaparak üretimi gerçekleştiren ve bir pazar alanı olarak dünyayı kabul eden, küresel süreçte iş yapabilmek ve karşılaşılabilecek pek çok riski yönetebilmek için kârlılık ve etkinlik stratejilerini hemen oluşturma yeteneğine sahip küçük ve orta ölçekli işletmeler ortaya çıkmaya başlamıştır (Kuratko, 1998: 521-522). Bu duruma en tipik örnek olarak Nike ve Reebok verilmektedir. Nike ve Reebok her kıtada gerçekleştirdiği satışları için Asya’nın çok sayıdaki değişik ülkelerinde kendi spor ayakkabılarını ürettirmekte ve pazarlamasını yaptırmaktadır (Wheelen, 2000:6). Şebeke organizasyonlarla artık, daha büyük miktarda üretim daha küçük ölçeklerdeki işletmelerin sinerjisiyle gerçekleşmekte ve büyük hacimli üretim ve pazarlamanın getirdiği maliyetlere katlanılmamaktadır.

Amaca yönelik süreç ve ekonomik rekabet bağlamındaki stratejik bakış açısına göre şebeke örgütler; rekabet avantajını kazanmak ve bu avantajı ellerinde tutmak için birbirinden bağımsız fakat kâr açısından birbiriyle ilgili örgütler arasında yapılan ve uzun vadeli amaçları kapsayan sözleşmelerle oluşturulur. Örgütler bir takım varlıklarını ortak amaç için bir araya getirirler, etkin ve esnek bir tarz içerisinde iletişimi ve yönetimi sağlayarak varlıkların bütünlüğünü oluştururlar (Alstytne, 1997). Buna göre bir şebeke pazardaki başarıyı belirleyen “fonksiyonlar”, iş birimleri”, “coğrafya” ve “küresel müşteriler” arasındaki dört boyutlu değiş-tokuşun ortaya çıkmasına imkân veren “büyük şirket içerisindeki küçük şirketi” tanımlar (Charan, 1991: 105).

Yönetim ve Organizasyon açısından bu tür örgütlenmeler, “dış kaynaklardan yararlanma”, “taşeron kullanma” yada Anadolu kent ekonomilerinin dünya ekonomileriyle olan ilişkilerini ifade eden “fason üretim” şeklinde adlandırılan ve halihazırda uygulanmakta olan bir işletmecilik tipidir. Daha önceki dönemlerde Yönetim ve Organizasyon açısından fazlaca bir öneme sahip olmayan bu örgütlenmeler, küreselleşen dünya ekonomisinde çok yaygın ve yararlanılabilir bir organizasyon şeklidir. “Şebeke Organizasyon” denilen ve gittikçe yükselmekte olan bu organizasyon şekli, belirli ürünü üretebilmek için yapılması gereken işlemlerin ve faaliyetlerin, tek bir işletmenin bünyesinde yapılması yerine, temel hizmetlerin ana bir işletmede yapılmasına karşılık, bu temel hizmetin sonuçlandırılması için gerekli olan diğer işlemlerin dışarıdan ve başka işletmelerden temin edilmesi esasına dayanmaktadır. Böylece, işletmelerin “fordist dönemden” kalan, üretilen ürünün çeşitli aşamalarının aynı işletmede yapılması yerine, iddialı olunan ve ürünün katma değerinin yüksek olduğu kısmının sahip olunan işletmede yapılırken, diğer aşamalarının (muhtemel katma değeri düşük olanların) başka işletmelerden satın alınması ya da onlara yaptırılması daha avantajlı ve kârlı bir işletmecilik tercihi olarak ortaya çıkmaktadır.

Klasik iktisadın ve şletmeciliğin maksimum kârlılık ilkesi üzerine kurulu bulunan klasik organizasyon yapılarında, belirli bir ürünü elde edebilmek için çeşitli yönetim ve organizasyon fonksiyonları ile süreçleri farklı departman veya bölümler şeklinde oluşturulmuştur. Ancak, küreselleşme olgusunun ekonomik ve şletmecilik faaliyetleri kapsamını genel anlamda yerel ve ulusal sınırların dışına taşırırken, özel anlamda da bir şletme bünyesinde olan yönetim ve organizasyon fonksiyon ve süreçleri, ayrı ayrı bölge ve ülkelerde çok farklı şletmelerde yerine getirilmeye çalışılmaktadır. Başka bir ifade ile, daha önceki dönemde bir “ürün” için bir “fabrika” kuruluyor iken şimdiki zamanda bir “ürün” için çok sayıda “fabrikalar” kurulmaktadır. Belirli bir ürünün “tedarik” fonksiyonu bir şletmeye, “üretim” fonksiyonu başka bir şletmeye, “tanıtma ve reklâm” başka bir şletmeye, “pazarlama ve dağıtım” için başka şletmelerden yararlanılabilmektedir. Böylece, ürünün piyasaya sunumu, müşteri duyarlılığının “maliyet”, “fiyat”, “kalite” ve “hız” konusundaki beklentilerine en uygun cevabı verebilecek bir şletmeler kombinezonu dahilinde gerçekteştirilmektedir. Bu bağlamda, belirli bir ürün için başından sonuna kadar, çeşitli aşamalara dair yönetim ve organizasyon süreçlerinin, çoğu zaman mülkiyet bakımından da “başka” olan diğeri şletmeler aracılığıyla yerine getirilmesinin ortaya çıkardığı şletmeler topluluğuna, “şebeke organizasyonlar” adı verilmektedir.

Küreselleşmenin ekonomik, siyasi, kültürel etkilerinin makro ve mikro ölçeklerde dünyanın tümünde, önceki yüzyıllarda görülmeyen yeni durumlar ve boyutlar kazandırması sonucunda, toplumsal faaliyetler ile şletme fonksiyonlarının özünü oluşturan “işbölümü”, kıtalar arasında ve küresel ölçekte yeni değışimler ve alt üst oluşlar yaşamaktadır. Küreselleşme sürecini denetimleri altına aldıkları ölçüde gelişmiş ülkelerin ekonomik ve siyasal karar merkezleri, bilimsel faaliyetlerden elde edilen bulguların ileri bir teknolojiye dönüştürme kapasiteleri ile sahip oldukları aşırı sermaye varlığının yarattığı yüksek katma değeri faaliyetleri kendileri üstlenirken; ekonomik ve teknolojik katma değeri düşük olan faaliyetleri ise seviyelerine göre gelişmemiş toplumlara devretmektedirler. Bu yönüyle küreselleşme, yeryüzünde diğeri yüzyılların şartları ve verileri doğrultusunda ortaya çıkmış bulunan ve yine de eşişsizliğe dayalı olan toplumlararası işbölümü, yeni yüzyılın gelişmiş ülkeler lehine daha somut eşişsizlikler sağlamış olmasının avantajıyla yeniden “iş dağıtımına” tabi tutulmaktadır. Küreselleşme sürecine yüklenen misyon, gerçekteşir ya da gerçekteşmez, ama buradan beklenen sonuç, gelişmiş toplumların sahip oldukları bilimsel faaliyetler, ekonomik, teknolojik, siyasi, askeri ve örgütlenme gücünün katkısıyla “öteki toplumlara” yeni roller dağıtmak ve her toplumun kendine verilen rolü yeterince yerine getirip getirmediğini denetlemektir.

Makro düzlemde yeryüzünde ekonomik ve siyasal kaynakların yeniden dağıtımını söz konusu iken, mikro ölçekte ise gelişmiş toplumlara ait büyük şletmeler, kendilerinin yapmakta oldukları çeşitli şletme fonksiyonlarını, (tedarik, üretim, pazarlama, dağıtım v.b.g.) yetenek ve kapasitelerine göre, gelişmemiş toplumlara ait şletmelere "fason" olarak yaptırmaktadırlar. Bu çerçevede, küresel ekonominin bütün toplumlar için eşiş şartlar hazırlamak yerine, zaten gelişmiş toplumlar lehine olan mevcut eşişsizliği ve nispi sömürgecilği, daha ağır ve açık bir sömürgecilik haline getirmektedir. Bu anlamda, tekstil sektörü üzerinden konuya bakılacak olursa, dünyanın en büyük tekstil şletmelerinin listesi ile tekstil ürünlerine ait en büyük tedarikçi ve üretici ülkeler tamamen birbirinden farklı olduğu görülmektedir (Tablo 1 ve Tablo 2).

Tablo 1 Dünyadaki En büyük Tekstil  şletmeleri, 1998¹ (<http://europa.eu.int>, 20.08.2003)

Sıra	şirket Adı	Merkez �lke	1998 (million�)	Değişim
1	Sara Lee Corp.	A.B.D.	6,636	+ 0.4
2	VF.Corp. Knitting	A.B.D.	4,951	+7.51
3	Toray Textiles	Japonya	3,643	-17
18	Coats Viyella Textiles	İngiltere	1495	-12.6
19	Chamatex	Fransa	1,397	---
21	Gruppo Marzotto	İtalya	1,351	+8.9
25	Courtaulds Textile	İngiltere	1,321	+0.5
29	Chargeus Textile Intern.	Fransa	1,138	-17.2
40	Hartmann Gruppe	Almanya	875	+5.4
41	Daun & Cie	Almanya	838	+9.7
43	D.M.C.	Fransa	813	-10.3
45	Damart Groupe	Fransa	804	-0.6
47	Gamma Holding	Hollanda	792	+9.2

Tablo 2 Uluslararası Tedarikçiler (<http://europa.eu.int>, 20.08.2003)

Sıra	Merkez	Tekstil & Giyim		Tekstil	
		İthalat	Pay %	İthalat	Pay %
	Dünya	57,135,804	100	16,556,213	100
1	Çin	7,733,000	14 %	1,447,908	9 %
2	Türkiye	6,407,063	11 %	1,807,049	11 %
3	Hindistan	3,320,744	6 %	1,666,413	10 %
4	Hong Kong	2,830,685	5 %	60,968	0 %
5	Tunus	2,494,287	4 %	120,992	1 %
6	Polonya	2,251,472	4 %	472,114	3 %
7	Romanya	2,200,073	4 %	113,673	1 %
8	Morocco	2,188,581	4 %	76,250	0 %
9	Endonezya	1,944,578	3 %	552,659	3 %
10	Bangladeş	1,862,957	3 %	97,343	1 %

3. DENİZLİ KENT EKONOMİSİNİN KÜRESEL EKONOMİ İÇİNDEKİ YERİ

Geleneksel dokumacılık üzerine dayalı endüstriyel yapısını, 1970’li yılların başından itibaren modern teknolojiyle geliştirmeye  alışan Denizli kent ekonomisi, 1980’li yılların ortasından itibaren tekstil sanayii ve tekstil ihracatı konusunda adından sıkça söz edilen yer haline geldi. Tablo 3’den de g r leceği gibi Denizli’nin Türkiye tekstil ve konfeksiyon ihracatı içerisindeki payı 1999 yılından 2001 yılına kadar artmış olmakla beraber 2001 yılı itibariyle %5.06’dır.

Tablo 3: Denizli’nin Türkiye Tekstil ve Konfeksiyon İhracatı İçindeki Payı-Fob (\$)

Yıl	Türkiye	Denizli	%
1999	9.878.696.000	432.729.719	4,38
2000	10.041.984.000	450.503.956	4,48
2001	10.356.542.000	524.881.513	5,06

Kaynak: Denizli İmalat Sanayi Envanteri, 2002: 18.

¹ <http://europa.eu.int>, 20.08.2003

Denizli'deki tekstil ihracatında ilk üç sırayı alan ürünler ise daha çok havlu, bornoz, çarşaf-nevresim gibi pamuklu üretime dayalı ürünlerdir (Tablo 4). Görülmektedir ki, Denizli Babadağ ve Kızılcabölük ilçelerinde doğan geleneksel tekstil üretiminde el tezgahlarıyla yapılan çarşaf ve havlu türü üretim bugün sanayie aktarılmıştır. Bununla beraber havlu, çarşaf ve nevresim üretimi tekstil ürünleri katma değeri düşük ürün sınıfına girmektedir. Tablo 4'de görüldüğü gibi 1999-2001 yılları arasında bornoz ve havlu ihracatında bir artış mevcutken, çarşaf ve nevresim üretiminde 2000 yılında ufak bir artış fakat 2001 yılında büyük bir düşüş görülmektedir.

Tablo 4 Denizli Tekstil ve Konfeksiyon İhracatında İlk Üç Ürün (\$)

Yıl	Bornoz (\$)	Havlu (\$)	Çarşaf-Nevresim (\$)
1999	133.947.601	130.165.648	69.817.777
2000	137.838.370	140.806.248	70.801.699
2001	165.568.549	162.532.185	58.580.002

Kaynak: Denizli İmalat Sanayi Envanteri, 2002: 18.

Tablo 3'de Denizli'den AB ülkelerine 1999 yılında Tekstil ve Konfeksiyon ihracatı 305.907.137 USD'dir. 2000 yılında 315.226.802 USD. 2001 yılında 352.146.932 USD olmuştur. Denizli'den yapılan Tekstil ve Konfeksiyon ihracatı içerisinde AB'nin payı 1999 yılında %70,69, 2000 yılında %69,97, 2001 yılında %67,09 olmuştur. Aynı zamanda, bornoz ve havlu ürünlerinin ihracı çarşaf ve nevresim ürünlerinin ihracının iki katı dolaylarında gerçekleşmektedir.

Tablo 5 ve Tablo 6 Denizli'nin tüm ülkeler içerisinde en çok AB ülkelerine ABD'ye ihracat yaptığını göstermektedir. İhracat oranı her iki pazar bölgesine 1999-2001 yılları arasında artmış olmakla beraber Denizli'nin AB ülkelerine yaptığı ihracat ABD'ye yaptığı ihracattan çok daha büyüktür. Zaten, Tablo 1'e bakıldığında da görülecektir ki, her ne kadar dünyanın en büyük tekstil işletmeleri ABD'de bulunuyor olsa da diğer işletmelerin çoğunluğu AB ülkelerine aittir.

Tablo 5 Denizli'nin Genel Tekstil ve Konfeksiyon İhracatı İçinde AB'nin Payı -Fob (\$)-(\$)

Yıl	Tüm Ülkeler	AB İhracatı	%
1999	432.729.719	305.907.137	70,69
2000	450.503.956	315.226.802	69,97
2001	524.881.513	352.146.932	67,09

Kaynak: Denizli İmalat Sanayi Envanteri, 2002: 18.

Tablo 6 Denizli'nin Genel Tekstil ve Konfeksiyon İhracatı İçinde ABD'nin Payı-Fob (\$)-(\$)

Yıl	Tüm Ülkeler	ABD İhracatı	%
1999	432.729.719	103.528.371	23,92
2000	450.503.956	115.155.524	25,56
2001	524.881.513	141.617.340	26,98

Kaynak: Denizli İmalat Sanayi Envanteri, 2002: 20.

Denizli sanayinin çoğunluğu fason üretimle çalışmakta, başka bir ifadeyle küresel şebekelere fason üretim yaparak katılmaktadır (Tablo 7). Ancak, Tablo 8'deki veriler özellikle dokuma sanayi alanında yapılan fason üretimin bu yüzde içerisinde büyük bir paya sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 7 Büyük İmalât Sanayii Fason Üretim Durumuna Göre Dağılım(\$)

Fason üretim Durumu	İşyeri sayısı	Yüzde (%)
Tamamı Fason Üretim	97	19,4
Kısmen Fason üretim	181	36,2
Fason Üretim Yapmıyor	222	44,4
Toplam	500	100

Kaynak: Denizli İmalat Sanayi Envanteri, 2002: 168.

Büyük imalât sanayii fason üretim durumunun sektörlere göre dağılımına (Tablo 8) bakıldığında zaman görülür ki, özellikle tekstil sektörü, büyük ölçüde “fason” çalışmaktadır. Hiç “fason üretim” yapmadıklarını beyan edenlerin oranı ise %28,57 gibi küçük bir orandır. Diğer sanayi kollarının her birinin çoğunluğu fason üretim yapmamaktadır.

Tablo 8 Büyük İmalât Sanayii Fason Üretim Durumunun Sektörlere Göre Dağılımı (\$)

Sanayi Grupları	Sayı	Tamamı Fason üretim		Kısmen Fason Üretim		Fason Üretim Yapmıyor	
		Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Gıda, İçki ve Tütün Sanayii	38			3		35	92,11%
Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayii	329	94	28,57%	141	42,86%	94	28,57%
Orman Ürünleri ve Mobilya sanayii	7			2	28,57%	5	71,43%
Kağıt, kağıt ürünleri ve basım sanayii	4						
Kimya, Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Mamülleri Sanayii	21	1	4,76%	6	28,57%	14	66,67%
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	33	1	3,03%	8	24,24%	24	72,73%
Metal Ana Sanayii	24	1	4,17%	9	37,50%	14	58,33%
Metal Eşya, Makine ve Teçhizat, Ulaşım Araçları İlmî ve Mesleki Ölçme Aletleri	42			11	26,19%	31	73,81%
Diğer Sanayi	2					2	100%
Toplam	500	97		181		222	

Kaynak: Denizli İmalat Sanayi Envanteri, 2002: 169.

Organize Sanayi Bölgesindeki gözlemlerimiz, Denizli kent ekonomisinin yöneticileri ve bir kısım sanayicilerle yapılan görüşmelerden edinilen izlenimlerimize göre, Denizli’deki tekstil işletmelerinin önemli bir kısmı, özellikle havlu, bornoz ve ev tekstili konusunda dünyaca ünlü markalara çalışarak, bu markaların endüstriyel mülkiyetlerini kontrol eden büyük tekstil şirketlerinin kısmen tedarik, daha çok da “üretim” işlemlerini yerine getirmektedirler. Denizli tekstil sanayinin fason üretim yaptığı bu markaların bir kaç tanesi şunlardır: Adidas, Benetton, Calvin Klein, Cote D’amuor, Walt Disney, LC Waikiki, Pierre Cardin, Versace vb (Bardakçı, 2003:8-9). Dünyanın en büyük tekstil şirketleri, fizikî özellikleri ile somut işletmecilik fonksiyonlarını, dünyanın değişik yerlerindeki ilgili işletmelere yaptırırlarken bir anlamda kendilerinin tedarik ve üretim faaliyetlerine ilişkin içlerini boşaltmaktadırlar. Bu şirketler nesnel yönlerini en aza indirirken, bilişim, finansal, pazar ve tutundurma gibi daha çok “bilgiye dayalı” boyutlarını geliştirme çabası içindedirler. Bu durumu açık ve seçik bir şekilde ifade edecek olursak, dünyanın büyük dev şirketleri, ileri teknoloji ve finansal kaynakları ile pazarlar üzerindeki davranışsal ve kültürel egemenliklerini kullanarak, yer kürenin “ötekilerini”, açık bir “ırgatlaştırma” politikası gütmektedirler. Bunun bir başka tanımlanması ise gelişmiş ülkelerin ekonomik ve siyasi karar merkezlerindeki “güçlü aktörlerin”, “öteki toplumlardaki” insanları

doğrudan doğruya kendileri sömürgeleştirmek yerine, o toplumların bir kısım girişimci ve genç işadamları pozisyonundaki en kurnaz ve açığöz sayılan yerel insanları ve işletmeleri aracılığıyla küresel sömürüyü derinleştiriyor ve yaygınlaştırıyor olmalarıdır. Büyük işletmelerin kendilerine fason üretim yapacak işletmeleri ve bölgeleri seçerken dikkat ettikleri en önemli hususlardan biri de maliyetlerin ve bu maliyetler içerisinde önemli bir paya sahip olan işçi maliyetlerinin düşük olmasıdır. Elbetteki, vasıflı iş gücü arttıkça iş gücü maliyeti de artacaktır. Bu sebepten dolayı katma değeri düşük üretimlerde daha çok vasıfsız iş gücünün kullanılması tercih edilmektedir.

Denizli kent ekonomisinin başta tekstil olmak üzere, diğer endüstriyel kesimlerde önemli bir teknolojik gelişme kaydetmesi ve tekstilin Denizli kenti için tarihe dayalı geleneksel bir üretim konusu olması, küresel ekonomilerin odak noktasını teşkil eden “yüksek kalitede ama düşük maliyette ürün” elde etme stratejilerine uygun bir üretim sahası olma özelliği katmıştır. Bu bağlamda, gelişmiş ülkelerdeki genel ücret düzeylerinin yüksekliği, sosyal güvenlik maliyetlerinin fazlalığı, katma değeri düşük endüstri dallarında istihdam edilecek olan genç ve orta yaş nüfusunun yetersizliği gibi nedenlerden dolayı işletme fonksiyonlarından tedarik, üretim ve dağıtım gibi faaliyetlerin endüstriyel altyapısı ve vasıflı emek durumu uygun olan gelişmemiş ülkelerdeki kent ekonomilerine “fason olarak yaptırılması” konusunda Denizli uygun bir örneği teşkil etmektedir. Bu çerçevede, Denizli İli İmalat Sanayinde çalışan personelin niteliklerine göre nispi dağılımına bakılacak olursa (Tablo 7), Denizli kent ekonomisindeki belirli sektörler bakımından, ama en fazla da tekstil sektörü açısından, vasıflı elemanların durumunun iyi bir gösterge olduğu söylenebilir.

Tablo 9 Denizli İli İmalat Sanayi Çalışan Personelin Niteliklerine Göre Oransal Dağılımı²(\$)

Sektörler	Vasıfsız işçi	Vasıflı işçi	Diğerleri	Toplam
Gıda,İçki ve Tütün Sanayi	62,2	34,09%	3,70%	1053
Dokuma,Giyim Eşyası ve Deri Sanayi	73,84	23,00%	3,16%	35104
Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi	82,15	14,88%	2,98%	168
Kağıt,Kağıt Ürünleri ve Basın Sanayi				
Kimya,Petrol,Kömür,Kauçuk ve Plastik Mamulleri Sanayi	81,7	17,48%	0,81%	618
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	73,14	25,51%	1,36%	3022
Metal Ana Sanayi	69,09	21,18%	9,73%	1223
Metal Eşya,Makine ve Teçhizat,Ulaşım Araçları ve Mesleki Ölç	69,51	26,82%	3,67%	1581
Diğer Sanayi				
Toplam	23,34%	73,47%	3,18%	43230

Kaynak: Denizli İmalat Sanayi Envanteri, 2002: 290.

4. SONUÇ

Şebeke organizasyon olgusu, her bir işletmeyi, bir taraftan kendinden farklı diğer işletmelerle şiddetle rekabete sokarken, diğer taraftan da küresel ekonomide yer alan şirketlerin her birinin diğerleriyle karşılıklı bir bağımlılık zorunluluğu içerisine girmesini zorunlu kılmaktadır. Böylece

² (Tablo 95.1 Denizli Sanayi Envanterinden alınan veriler dahilinde Y.Lisansüstü derecesi, Lisans derecesi, teknisyen, formen, ustabaşı, vasıflı işçi niteliğindeki personel vasıflı eleman başlığı altında derlenmiştir.)

işletmelerin işbirliği kavramına ihtiyaçları karşılıklı olarak artmaktadır. şebeke organizasyon pratiği, küresel g merkezlerinin üretim kararlarını evre ekonomilerindeki işletmelere nasıl uyguluyorsa, evre ekonomilerindeki işletmeler de kendi ana işlevlerinin dışındaki ikincil işlerini kendilerinin dışındaki diğer “fırmalara” yaptırtarak bu şebeke organizasyon ağının daha geniş bir sistematik yapıya kavuşmasına imkan vermektedirler.

şebeke organizasyon tipi, k işletmelerin işlevselliğini ve gerekliliğini ön plana çıkarmakla kalmıyor aynı zamanda k ve geleneksel işletmelerin iflah olmaz bir hastalığı olan “otoriter yapılarını” zerek, bu hiyerarşik örgütlerin daha şeffaf, esnek, üretken, demokratik ve insancıl bir tarza kavuşmasına uygun bir zemin hazırlıyor. şebeke organizasyon, daha önceki dönemlerde tek çatı altında birleşmiş büyük işletmelerin, çeşitli işletme fonksiyonlarıyla ilgili her bir birimin, başka mülkiyete esas olacak tarzda, ayrı birer organizasyon olarak şekillenmesiyle ortaya çıkan bir örgütler ağıdır. Ancak, bu çok sayıda örgütlerin birbirlerini tamamlayıcı işlevleri eksen alınarak bir “İşbirliği Sistemi” oluşturulmaktadır.

şebeke organizasyon ağı içerisinde yer alan işletmelerin farklı olmakla birlikte birbirlerini tamamlayıcı özellikleri bulunması nedeniyle işbirliği yapmalarını kolaylaştıran temel mekanizma, sayesinde hiyerarşik kademeleşme mümkün olduğu ölçüde yalınlaşmış ve demokratik bir zeminin varlığı klasik organizasyon yapılarına nispeten daha çok söz konusu olmuştur. Merkeziyetçi yapılar ve otoriter yönetimler, kendi örgütleri dışındaki örgütlerle işbirliği yapma konusunda ne kadar isteksiz ve duyarsız ise şebeke organizasyonların o kadar işbirliğine yatkın ve duyarlı oldukları gözlenmiştir.

Küreselleşmenin ekonomik gidişatına bakılırsa küresel merkezlerde bulunan işletmeler finansman ve malı konularda büyük bir entegrasyon yaşarken, evre ekonomilerine ait şirketlerde yoğun bir parçalanma ve küçülme yaşanmaktadır. Bu durumda, ABD ve AB ekonomik coğrafyalarına ait olmayan ekonomik bölgelerine ait bütün işletmelerin kendi aralarında “işbirliği yaparak”, kk işletmelerden oluşan “büyük işletmeler” avantajını yakalamaları zorunluluk teşkil etmektedir. Bu anlamda, evre ekonomilerine mensup KOBİ’lerin, tek başlarına dünya devleriyle rekabet etme imkanları görünmemektedir ve bunu sağlayacak “sihirli bir değnek” de mevcut değildir. Fakat, şebeke organizasyonlar düzeninde KOBİ’lerin dünya pazarlarında faaliyetlerini rahat bir şekilde sürdürebilmelerinin “sihirli değneği”, kendi aralarında geliştirdikleri “işbirliği” olgusudur. Buna göre “işbirliği” kavramı, bir anlamda işletmeler dünyasında geçerli bir süreç olan “parçalanma” ve “küçülme” olgularına karşılık bir telafı mekanizması olarak geliştirilmiş KOBİ’lerin bir refleksidir.

İşletme faaliyetleri bakımından geleceğin planlanması ve tasarlanması son derece hayati bir konudur. Bu bağlamda, ilk dikkat edilmesi gereken husus, bundan sonraki “olacak olanların” büyük bir kısmının, çok büyük bir ihtimalle daha önceki dönemlerde “olmuş olanlara” benzemeyeceği gerçeğidir. Küreselleşme ncesi ekonomik ve işletmecilik faaliyetlerinin ana eksenini “istikrar” kavramına dayandırılıyor idiye de, bundan sonraki dönemlerde yaygın ve geçerli olan hızlı değişime dayalı bir “istikrar dışılığın” beslediği bir “küresel kriz” olgusudur. Bütün ekonomik ve işletmecilikle ilgili faaliyetlerde “küresel krizin” varlığı temel alınarak gelecekle ilgili tanımları ve eylemleri planlamak gerekmektedir.

Küresel kriz karşısında, iş adamlarının, girişimcilerin, politikacıların ve hatta bürokratların ilk yapacakları husus, yeni düşünce ve zihniyet kalıpları geliştirmektir. Bu doğrultuda, düşünce egzersizlerinin odaklanacağı konu sorumlu oldukları birim ve faaliyetler açısından “nerede durduklarını” ve “ne olduklarını” iyi tespit etmektir. Böyle bir tespit için öncelikle yerel, bölgesel, ulusal ve küresel dinamiklerin tehdit ve tehlikeler ile imkân ve fırsatlar açısından kendi faaliyetlerine olan etkileri ve yansımaları analiz edilmelidir. Burada unutulmaması gereken temel görüş: Hiçbir şey eskisi gibi olmayacak ve bundan sonra olacak olanlar belki de ilk defa oluyor olacaktır.

Küresel olduğu kadar şimdilik kaçınılmaz olarak görülen küresel sömürü karşısında takınılacak tavırlardan en bilineni ve en rahat olanlar biri Denizli’deki tekstil işletmelerin fason üretime devam

etseler bile bunu hiç değilse katma değeri yüksek tekstil ürünlerinde yapmalarıdır. Ancak değişimin ve gelişimin bu kadar hızlı olduğu küreselleşme sürecinde çok daha etkin tedbirleri düşünmek ve uygulamak gereklidir. Bunlardan ilki, küreselleşmenin de güncelleştirdiği “yeniden yapılanma ve değişim” programlarının özünü teşkil eden yönetim ve örgüt süreçleriyle ilgili yeni tedbirleri almaktır. Bu bağlamda, işletmelerin veya örgütlerin öncelikle her türlü “fazlalıklardan” ve “gereksizlerden”, başka bir deyişle “faydasız olan” her şeyden kurtulmaya çalışmaları gerekmektedir. İşletmenin yada örgütün boyutu ne olursa olsun, kendi faaliyetlerini “en iyi bildikleri” konuyla sınırlamak, bu kapsamda “en iyi bildikleri” işler için “işlevsel”, “gerekli” ve “faydalı” olduğunu gözlemledikleri işleri sürdürmek, bunun dışında etkinliği, verimliliği ve somut bir şekilde faydasını görmedikleri “her şeyden” en kısa zamanda kurtulmaya çalışmalıdır. İşletme faaliyetlerinin maliyetlerine “girdi” teşkil eden ama “ıktı” olma özelliğine katkıda bulunmayarak arada kaynayıp giden bütün maliyet unsurları hızla ortadan kaldırılmalıdır. Bu durumu dalgalı bir denizde batmakta olan bir gemiden kurtulmak maksadıyla vazgeçilebilir eşyaların teker teker atılmasına da benzetmek mümkündür. Hatta biraz daha ileri giderek şöyle bir öneride bulunabilir: İşletmelerin istihdam ettiği ve yapılmakta olan faaliyete katkısı, kendisinin varlığı nedeniyle katlanılan maliyetlerden daha düşük kalan yönetici ve yönetilenlerin de bir kısmından kurtulmayı göze almak gerekir. Uygulamada, işletmelerden personel çıkarılırken ilk önce çalışanlardan başlanır. Belki de, Pazar tıkanıklığı ve stokların artması durumunda bu doğru da sayılabilir. Ancak, gerçekte otoriter ve hiyerarşik örgütlerde, örgütsel faaliyetlere en az katkısı olan ve kriz zamanlarında da kendilerinden ilk kurtulunması gereken kişiler, bir kısım orta ve st düzey yöneticilerdir.

nc tedbir, stratejik ortaklıklar kurma girişimleridir. Küreselleşmenin yarattığı çok yönlü ve karmaşık değişim dalgasına yeterince uyum sağlanamamasından doğan küresel krizlere karşı geliştirilebilir en etkili çarelerden biri de stratejik ortaklıklardır. Stratejik ortak olgusu, aslında “stratejik işbirliği” kavramının iş hayatına uygulanmış şeklidir. Küçük işletmelerin, tek başlarına yapamayacakları büyük işleri, kendileri gibi diğer ortaklarla birlikte yapma şeklindeki dayanışmacı ve işbirliği esasına dayalı bütün müşterek girişimlerini bu kapsamda düşünmek gerekir. Uygulamada görülen, ortak girişimler “joint venture”, şirket evlilikleri “merger”, sektörel dış ticaret şirketleri, yönetim holdingleri, ortak üretim merkezleri v.b. Burada dikkat edilmesi gereken husus, küresel pazarda egemenlikleri ve güçleri tartışılmaz durumda bulunan her sektördeki dünya devlerine yakın duracak ve faaliyetlerin sürdürüldüğü yerlerde o şirketlerin bir tür yerel iş ortakları konumundaki stratejik ortaklık türleri daha avantajlı sonuçlar verecektir. şebeke organizasyon, yapısı gereği çok farklı ortaklık ve işbirliği yapma konusundaki esnekliği ve eğilimi nedeniyle yabancı ve yerli bir çok başka işletmelerle aynı zaman diliminde, belirli zaman aralıkları itibariyle ortak faaliyetler yürütmek mümkün olabilecektir. Sürekli ve kalıcı ortaklıklar yerine, çoğunlukla “proje tipi” işlerle yapılan bu tür ortaklıklar, çok farklı işletmelerle işbirliği yapma imkanı sağlayarak özellikle küçük işletmeler için çok zengin bir davranış esnekliği sunmaktadır.

Dördüncü tedbir, İnsan kaynaklarını güçlendirme programlarıdır. Küresel değişimin hızlılığı ve krizlerin derinliği daha önceden yaşanmamış olayların ve sorunların çokluğu, geleneksel yönetimlerin önemli bir personel avantajı olan “deneyim” kavramının önemini gittikçe azaltmaya başlamıştır. Yeni durum ve olaylara eski cevaplar ve yaklaşımlar pek etkili olmamaktadır. Böyle bir durumda, yeni durum ve olaylara, yeni cevap ve yaklaşımlar bulmak gerekir ki, bunu sağlayacak olan sosyal ve entelektüel zemin, örgütün her düzeydeki “insan kaynağı”dır. İnsan kaynaklarının harekete geçirilmesi, özellikle çeşitli karar verme teknikleriyle sağlanan “yaratıcı düşünce” zenginliği yardımıyla mümkün olmaktadır. evre lkelerinde ve otoriter kültürlerin resm ve gayr resm eğitim kurumlarının yetiştirdiği “ezberci” ve “emir almayı bekleyen” insan tipi küresel krizlere karşı uygun davranış kalıplarının bulunmasını sağlayacak zihniyet ve düşünce açılımı yapmaktan uzaktır. Böyle olunca da, her işletme, “ğrenen bir organizasyon” bilinciyle kendi insan kaynaklarını, yaratıcı düşünce açılımı yapacak, modern iş yönetim tekniklerini kazandıracak bir i yapılanmaya gitmelidir. Hatta bu hususta benzer sorunları yaşayan –ki aynı sosyokültürel ortamda bulunanların bu tür sorunları da müşterektir- işletmelerin bir eğitim işbirliği geliştirmeleri de dşnlebilir. Bu ereve, aynı sektörde benzer “insan kaynağı” istihdam eden

işletmeler Organize sanayi Bölgelerinin de katkılarıyla İnsan-İş-Cihaz uyumu sağlamaya yönelik çalışanların işi ve cihazı geliştirmesinin de öğretileceği “Ortak Eğitim Merkezleri” oluşturabilir.

Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke çalışanlarının ve girişimcilerinin yaptıkları işle ilgili yeni gelişme ve değişimleri yaratarak sadece üretim ve tedarik gibi işin maliyetli fonksiyonlarını üstlenir konumdan kısmen de olsa çıkararak bu fonksiyonlar için gerekli bilgiyi üreten ve pazarlayan, patent satın alandan patent satan, başkası adına marka satandan markaya sahip olan işletmelere kavuşmaları gereklidir. Bu doğrultuda, örgütlerin ortak Ar-Ge departmanlarını, bilgiyi üreten ve küresel şartların dinamik yapısına uyum sağlamayı beceren ve ilke edinen yönetim geliştirme merkezleri kurulmalıdır.

Sonuç olarak, 1990’lardan öncesi dünya şartlarında, çok önemli ve kapsamlı değişmeler meydana gelmiştir. Yeni dünya şartlarında, daha önceki dönemlerden günümüze neler gelmişse bunların yeniden yapılanması ve bu değişimlere uyum göstermesi gerekmektedir. 21.yüzyıl işletmeciliği, daha önceki dönemin işletme yönetiminin olageldiği gibi “korumacılık” altında olması yerine, bütün yeryüzü piyasa güçlerinin etkileri altında, hızlı rekabet ortamında yapılabilmektedir. Hiçbir işletme, hızlı ve şiddetli rekabet ortamında karşılaşacağı çok yönlü sorunları tek başına zme imkânına, kaynağına, deneyimine ve bilgisine sahip değildir. Küreselleşme sürecinin, evre ekonomilerini içine soktuğu “küresel krizden” kurtulmak için benzer durumda olanların insan, yeni bilgi dalgaları, imkan, kaynak, deneyim bakımından “Stratejik İşbirliği” ve kalıcı olmayan “Esnek Ortaklıklar” kurmaları zorunluluğu vardır. Ayrıca, küreselleşmenin işletmeler için yıkıcı ve tehdit edici sonuçlarından uzak durmanın dışında, yaratmış olduğu yeni fırsatlardan ve imknlardan daha fazla yararlanmak için “Stratejik İşbirliği” kavramı, kısa sürede uygulamaya geçilerek söylemden eyleme dönüştürülmemelidir. 21.yüzyılın işletmeciliğini harekete geçiren temel dinamik, “bir elin nesi var? İki elin sesi var!” özdeyişinin uyarlanmasıyla söylenebilecek “Bir işletmenin nesi var? Bir çok işletmenin sesi var!” şeklindeki söylemin ana temasını oluşturan “STRATEJİK İşBİRLİğİ” kavramıdır.

KAYNAKLAR

Alstyn Marshall V. (1997), “The State of Network Organization: A Survey in Three Frameork”, *Fourth Coming in Journal of Organizational Computing*, 7: 3.

<http://ccs.mit.edu/papers/CCSWP192/CCSWP192.html>

Bardak Ahmet (2003) *Denizli İmalat Sanayiinin Pazarlama ve Rekabet Gc*, Denizli Sanayi Odası, 3, Denizli.

Charan Ram (1991) “How Networks Reshape Organizations-Four Results”, *Harvard Business Review*, September-October, pp. 104-115.

Kuratko Donald F, R.M. Hodgetts (1998) *Entrepreneurship, Contemporary Approach, Fourth Edition*, The Dryden Press, New York.

Wheelen Thomas L., J.D. Hunger (2000) *Strategic Management and Business Policy, Seventh Edition*, Prentice Hall, New Jersey.

Denizli İmalat Sanayi Envanteri (2002), *Denizli Sanayi Odası*, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

<http://europa.eu.int>, 20.08.2003.

Kentsel Gelişme İçin Plan Neden Gereklidir? Kentsel Gelişme Süreçlerinde İl Gelişme Planlarının Rolü: Bolu ve Düzce İl Gelişme Planı Deneyimleri

Uğur ESER

Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF

Kentleşmenin giderek hızlandığı ve kentleşme sorunlarının arttığı günümüzde bu mekanlar artık yönetilemez hale gelmişlerdir. Plan fikri olmayan kamu yöneticilerinin, yerel yönetimlerin ve girişimcilerin işi çok zor olacaktır.

Küreselleşme ve bölgesel entegrasyonlar en fazla üretimin yapıldığı gerçek mekanlar olan kentleri etkilemektedir. Günümüzde çok sık yaşanan krizler ve piyasa şokları, yaşanan belirsizlik ortamı bu mekanları etkilemektedir. İletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, ticaretin serbestleşmesi, sermayenin dünya ölçeğinde hareketli hale gelmesi, kısaca küreselleşme kentlerde kutuplaşmalara, parçalanmaya, sosyal dışlanma ve çatışmalara yol açmaktadır. Öte yandan, kentlerin en önemli kaynağı olan ve kentte yaşayanların ortak mülkü olan kentsel topraklar artık kentte yaşayanların ortak varlığı olmaktan çıkmış, spekülasyona açık, üzerinde özel mülkiyetin tesis edildiği alanlar haline gelmiştir. Çoğu kaçak ve imar planlarına aykırı yapılaşma, verimli tarım arazilerinin konut, işyeri ve sanayi tesisi yapımına açılması kentler için gerçek birer tehdit oluşturmaktadır. Kentsel rantlar yüksektir. Kayıtdışılık yaygındır. Bölgelerarası gelir dağılımı eşitsizlikleri giderek büyümektedir. Kent-kır arasında farklılaşma büyümekte, kırsal alanlarda yaşam standardı hızla düşmektedir. Artan nüfus kent merkezlerine itilmekte, bu merkezlerin aldığı yüksek göçler nedeniyle hızlı ve kontrolsüz biçimde büyüyen bu yerleşme yerlerinde en temel kentsel hizmetler (ulaşım, su, kanalizasyon vb.) dahi karşılanamamaktadır. Gelir dağılımı eşitsizliklerinin (yoksulluğun) artması gerilimi artırmakta, işsizliğin yüksek olduğu bu mekanlarda suç işleme oranları artış göstermektedir.

Üstelik geçmiş yıllarda merkezi ve yerel düzeyde kamu hizmeti üreten devlet de bu mekanlardan hızla çekilmektedir. Yetersiz kamu kaynakları ve devlet yardımlarından yeterince yararlanamamaları nedeniyle illerde hizmetlerin niteliği düşmektedir. Pek çok ilde, planlı kentleşmenin araçları olan Organize Sanayi Bölgeleri inşaatları ödeneklerin yetersiz olması nedeniyle tamamlanamamakta, Küçük Sanayi Siteleri inşaatlarının tamamlanması için çok uzun sürelere ihtiyaç duyulmaktadır. İnsan kaynaklarının (eğitimin) niteliğinin düşük olması ve girişimcilik kültürünün gelişmemiş olması pek çok il'in ortak sorunudur. Kamu girişimciliği gözden düştüğü ve devlet sanayiden elini çektiği için kamu sanayi yatırımlarının bulunduğu bölgelerde sanayi hızla gerilemektedir. Devletin (merkezi ve yerel hükümet kurumlarının) görece geri kalmış bölgelere kaynak ayıramaması, kentsel alanlara müdahalede başarısız olması bu bölgeleri kendi kaderleriyle baş başa bırakmış bulunmaktadır.

Türkiye'nin geçmiş yirmi yıllık deneyimi piyasaların kendi işleyişı içinde yaratılacak gelişme hızının sınırlı olduğunu, uygulanan liberal- piyasa yanlı iktisat politikalarının ve sanayileşme stratejilerinin kentler/bölgesel ekonomiler üzerinde çok farklı etkilerde bulunduğunu göstermektedir. Anadolu'da az sayıda kent merkezleri hızla sanayileşerek öne

ıkar ve sanayi belirli merkezlerde yoğunlaşırken, az gelişmiş bölgelerde sanayisizleşmenin yaşanması sanayinin mekansal dağılımında kutuplaşmalar yaşanmakta olduğunu göstermektedir. DİE’nin Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri verilerine göre, 1980-2000 döneminde on il’in Türkiye imalat sanayi katma değeri içindeki payı ortalama yüzde 74, işyeri sayıları içindeki payı ortalama yüzde 73’dr. Bu on il Türkiye imalat sanayinde ücretli çalışanların da yüzde 68’ni istihdam etmektedir. Eldeki veriler sınai faaliyetlerin az sayıdaki büyük ilde yoğunlaştığını, Türkiye sanayiinin coğrafı dağılımında bir kutuplaşma olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de sanayii (sanayileşmeyi), dolayısıyla sosyo-ekonomik gelişmeyi az gelişmiş bölgelere yayma çabası başarısız olmuştur. Piyasa aktörlerine/glerine (ve fiyat sinyallerine) dayalı arazi ve kaynak tahsisleri (teşvik, kredi vs.) hızlı büyümeyi ve bölgelerarası gelişme farklılıklarını czmede başarılı olamamıştır. Öte yandan st ölçekli (makro) planlar ise bölgesel /yerel sorunların czmnde etkili olamamakta, kaynak tahsis süreçlerinde etkili kamu politikaları geliştirilemediğinden ve mevcut planlama süreçleri bölgelerin sosyal, ekonomik, tarihsel, kültürel, beşeri, mekansal ve kurumsal zayıflıklarını ve potansiyellerini (doğal kaynaklarını, bilgi-beceri ve girişimcilik düzeylerini) dikkate almadığından başarılı olamamaktadır. Türkiye’de illerin ck geniş bir coğrafyaya dağılmış olması ve sayılarının son yıllarda artması, yönetim lğinin büyümesi gibi nedenlerle bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinde sadece st ölçekli- ulusal ve bölgesel planlar yapmak yeterli olmamaktadır. Kent mekanlarına ilişkin yasal ve kurumsal düzenlemeler işlevini kaybetmiş, kentsel (il) planlama kurumları güçlerini önemli ölçüde yitirmiştir. Az gelişmiş bölgelerin gelişmelerinin gecikmiş olmasında piyasa kadar devletin de başarısızlığı söz konusudur. Piyasaların yetersiz kaldığı, makro planların ise hesaba katmadığı bölgesel farklılıkların, dinamizmin (potansiyellerin) bilinçli bir strateji ile uyarılması, harekete geçirilmesine yönelik, ulusal planlarla da uyumlu olan, yeni ve stratejik bir planlama yaklaşımına ihtiyaç vardır. 1980’ler ve 1990’larda yaşanan “sanayisizleşme” dönemlerinden sonra “stratejik” il gelişme planlarının ve ulusal sanayi planlarının çekiciliği giderek artmaktadır. Ayrıntılı sektör planlaması ve bunun tamamlayıcısı olan fiziksel plan hedefleri günümüz dünyasında Türkiye için uygulanabilir olmaktan çıkmaktadır. le düzeyindeki (ulusal) lekli planlar ile bölgesel (yerel) düzeydeki fiziki planlar arasında yatay ve dikey ilişkiler de kurulamamaktadır. Kentlerde salt mekan (arazi vb.) planlamasına dayalı (vre düzeni planı vs.) değil, sektörel sorunları (darboğazları, potansiyelleri) gözetken düzenleyici, yönlendirici ve yol gösterici stratejik planlara ihtiyaç vardır. Stratejik sanayileri/sektörleri hedefleyen, teknolojik gelişmenin odak noktasında olan, yüksek katma değer ve istihdam yaratan, teknolojik dışsalıklar yaratabilen, birden fazla sektöre taşabilecek etkiler yaratabilecek yatırım projelerine sahip İl Gelişme Planları illerdeki merkezi ve yerel hükümet kurumlarına güçlü bir perspektif kazandırabilir.

İllerde planlamanın ve düzenleyici politikaların eksikliği bugün daha ck hissedilmektedir. Kamunun (merkezi ve yerel yönetimlerin) kurumsal ve yönetsel kapasiteleri zayıftır. Mevcut yasal ve kurumsal-yönetsel yapı kamu kurumlarının etkin çalışmasını engellemekte, verilen kamu hizmetleri halkın ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Tek başlarına ne yerel yönetimlerin ne de merkezi hükümet kurumlarının bölgesel sorunları czme kapasitesi yoktur. Bu yüzdedir ki, bir taraftan küresel rekabetin baskısı diğer taraftan lesel ve yerel ölçekteki sorunlar altında bunalan (savunma durumunda kalan) kent yönetimleri, kamu

önderleri içinde yaşadıkları mekanların uzun dönemli gelişmesi ve daha yaşanabilir hale gelebilmesi için bir arayış içindedirler. İllerin bu noktadaki temel sorunu ne tür bir gelişme stratejisi izleyeceklerine dair bir yaklaşımlarının olmaması, geleceğe yönelik bir perspektiflerinin bulunmayışıdır. Pek çok ilde ise, işlevini çoktan kaybetmiş olmasına rağmen, Kalkınmada Öncelikli Yörelere (bugün bu kapsamda olan illerin sayısı son yıllarda artarak 50'ye ulaşmış, Türkiye yüzölçümünün yüzde 58'ni, nüfus itibarıyla ise nüfusun yüzde 36,5'ni kapsar hale gelmiştir) kapsamına dahil olma yönünde çok güçlü bir istek vardır. Devlet yardımlarının ekonomik ve sosyal tüm sorunları çözeceğine, illerin birikmiş sorunlarının sadece sağlanacak teşviklerle çözüleceğine inanılmaktadır. Yukarıdan aşağıya, devlet eliyle gelişme /sanayileşme beklentisi pek çok ilde yaygındır. Oysa devlet yardım ve desteklerinin etkinliği bizzat teşvik veren kurumlar tarafından sorgulanmaktadır. Bölgelerin ve her biri birer bölge olarak değerlendirildiğinde illerin kendi potansiyelini harekete geçirecek sektörlerle yönelik olması gereken devlet yardım ve destekleri, uzun süre belli kesimlere (sektör, firma, bölge) kaynak aktarma amacıyla kullanılmıştır. Bugün devletin kaynak yaratma ve dağıtma kapasitesi zayıftır; üstelik devlet yardımlarının Türkiye'nin uluslararası (Dünya Ticaret Örgütü vs.) yükümlülükleri ve Avrupa Birliği çerçevesinde yürütülmesi zorunluluğu nedeniyle teşviklere önemli sınırlamalar da getirilmiştir.

Kentsel mekanlar, Türkiye'de VII Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemine (1996-2000) kadar gelişmenin aktif bir ögesi olmamıştır. İlk defa bu plan döneminde “mekan” kavramına ilgi duyulduğu, bölge planlamasında VIII Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (2001-2005) illerin analiz birimleri olarak ele alındığı gözlenmektedir. Bu plan döneminde temel yönetim birimleri olan iller için bölge planlama çalışmalarıyla uyumlu İl Gelişme Planları'nın hazırlanması öngörülmektedir. Bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasını ve gelir dağılımı dengesizliklerinin en aza indirilmesini temel hedefler arasında gösteren VIII.Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda,“ *bölgesel gelişmenin hızlandırılması ve rasyonel kaynak dağılımı açısından önem taşıyan, bölge planlarıyla uyumlu, il düzeyinde İl Gelişme Planları çalışmaları başlatılacaktır*” denilmektedir. Bu çerçevede; “*İl Gelişme Planının hazırlanmasına veri tabanı oluşturacak olan İl Envanteri ve istatistik raporları hazırlanacak*” ve bundan böyle “*yatırımlarda devlet yardımları politikalarının belirlenmesinde, bölgelerin sosyo-ekonomik yapıları ve potansiyelleri dikkate alınacaktır*”³. AB ile ilişkiler sürecinde, Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan 2002 yılı İlerleme Raporu ve 2003 yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde (KOB) yer alan Ulusal Kalkınma Planı'nın hazırlık çalışmalarında, Türkiye'nin ulusal ve bölgesel gelişme stratejilerini yeniden belirlemesi gerektiği belirtilmektedir. AB'ye katılım öncesi işbirliği çerçevesinde ve 2004-2006 döneminde bölgesel farklılıkların giderilmesi ve uzun vadeli stratejilerin oluşturulması hedefleri doğrultusunda, bölgesel gelişme fonlarından ve uyum fonlarından sağlanacak desteklerden yararlanılmasına yönelik olarak, Türkiye'nin bölgesel gelişme faaliyetlerini yönlendirmesi beklenen İl Gelişme Planları Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nın koordinasyonunda sürdürülmektedir.

17 Ekim 2001 gün ve 24556 (2. Mükerrer) Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2002 Yılı Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararı ek'inde, bölge planlaması ile ilgili amaçlar, ilkeler ve politikalar kısmında da belirtildiği gibi,

³ Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planının (2001-2005) Uygulandığına İlişkin TBMM Kararı, 27.06.2000, Karar No:697.

“İl kaynaklarının rasyonel kullanımı, mekansal dağılımın düzenlenmesi, il envanterinin oluşturulması, potansiyelin değerlendirilerek illerin gelişmesini temin etmek amacıyla bölge planlaması ile uyumlu olarak hazırlanacak olan İl Gelişme Plan çalışmaları desteklenecektir.

Bolu’da plan yapma fikri ilk defa 17 Ağustos ve 12 Kasım depremleri sonrasında, 2000 yılının başlarında oluşturulan Kent Kurultayı’nda ortaya atılmışsa da, plan çalışmaları Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı’nın deprem sonrası Bölge Planı ve Rehabilitasyonu Projesi kapsamında il düzeyinde yapılacak çalışmalara esas olmak üzere Valilik, Belediye Başkanlığı ve Üniversiteden destek talep etmesi ile başlanmıştır. Bolu ve Düzce İlleri’nin gelişme planları, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü’nün Bolu Valiliğine ve İl’deki Üniversiteye “*Depremden etkilenen illere öncelik verilmek suretiyle, Bölge Planı ve Rehabilitasyon Projesi hazırlık çalışmaları*“nın başlatıldığı ile ilgili 22.08.2000 tarih ve 3328 sayılı yazısı ile başlatılmıştır. 15 Kasım 2000 gün ve 24231 sayılı Resmi Gazete’de (Mükerrer) yayınlanarak yürürlüğe giren 2001 Yılı Yatırım Programının Uygulanması Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararı Ek’inin Bölge Planlaması Amaç İlke ve Politikaları kısmında yer alan “*Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığının teknik desteğinde mahalli idareler-üniversiteler işbirliği ile Bolu ve Düzce illeri için İl Gelişme Planları hazırlanacaktır*” hükmü İl Gelişme Planlaması çalışmalarının yasal dayanağını oluşturmaktadır. Plan çalışmaları ile “*il kaynaklarının rasyonel kullanımı, mekansal dağılımın düzenlenmesi ve il envanterinin oluşturulması, potansiyellerin değerlendirilerek illerin gelişmelerinin sağlanması*” amaçlanmaktadır.

Bolu İl Gelişme Planı’nın (BİGEP) ve Düzce İl Gelişme Planı’nın (DİGEP) amacı, ulusal ve bölgesel gelişme plan hedefi ve politikalarıyla uyumlu biçimde, yerel potansiyeli harekete geçirmek, kaynakların rasyonel kullanımını sağlayarak ilin sürekli ve sürdürülebilir gelişmesini planlamaktır. BİGEP ve DİGEP ilde kurulu çevrenin (fiziksel, sosyal ve ekonomik) mekansal ve sektörel düzenlemesini yapmaya dönük bir çabadır. Plan yaşanabilir bir kent formu oluşturmayı, bu hedefe ulaşmada izlenecek sektörel gelişme stratejileri ile bir yol haritası sunmayı amaçlamaktadır. Plandan beklenen, yerel düzeyde yaşanan süreçlerden elde edilen bilgi, beceri ve deneyimlerin daha genel, üst ölçekli ulusal ve bölge planlamasında yararlanılmasıdır. Bu planlardan kamu yöneticileri, il ölçeğinde bir yönetim planlaması ve geleceğe dönük bir karar verme aracı olarak da yararlanabilirler. Plan, merkezi ve yerel hükümet kurumlarının belirli hedeflere yönelik olarak stratejik düşünmelerini ve geleceğe dönük perspektif oluşturmalarını, aynı zamanda Bolu ve Düzce illerinin gelişmesine yönelik düşüncelerin projelendirilmesine imkan sağlayabilecektir.

BİGEP, 2003-2023 yılları arasındaki dönemde, Bolu’yu doğa, sağlık, ve spor turizmi bölgesi, tarımsal sanayi merkezi olarak hazırlamayı ve insanı odak alan sosyal bir kent inşa etmeyi hedeflemektedir. DİGEP’de, doğaya çevreye duyarlı, katma değeri yüksek tarımsal ve sınai ürünler üreten, turizmdeki potansiyelini en üst düzeyde kullanabilen bir kent tasarlanmıştır. İki ilde de atıl durumda olan tarım, tarımsal sanayi ve turizm potansiyelini harekete geçirerek sosyo-ekonomik gelişmeyi çevre ilçelere yaygınlaştırmak, çevre ve mekan kalitesini iyileştirmek, öte yandan özel sektörün teşebbüs gücünden yararlanarak, güçlü bir kamu desteğinde, ilin gelişmesini sağlayacak yatırımları başlatmak amaçlanmıştır. Plan, ildeki tüm yaşayanları, kentli yurttaşları ilin sorunları üzerinde birlikte düşünmeye, ortak bir gelecek tasarımılamaya ve ilin gelişimini yönlendirecek stratejiler ve projeler geliştirmeye

yönlendirecektir. Bu nedenle her iki planda, planlama süreçlerinde katılımcı bir yaklaşım benimsenmiş ve tüm kesimlerle (merkezi ve yerel hükümet kurumlarının yöneticileri, kamu önderleri, meslek kuruluşlarının temsilcileri, demokratik kitle örgütleri, gönüllü kuruluşlar, üniversite) ilin sorunlarını birlikte düşünmeleri ve çözüm aramaları amacıyla işbirliği yapılmıştır.

Planlar uygulamak için yapılır. Dolayısıyla İl Gelişme Planlarının başarısını uygulanabilir olmaları belirleyecektir. Önerilen stratejilerin, yatırım program ve projelerin uygulanmasını izleyecek olan sorumlu kurum ve kuruluşların belirlenmesi gereklidir. Bugün İl Gelişme Planları henüz hukuki bir çerçeveden yoksundur, herhangi bir yaptırım gücüne sahip değildir. Planın başarısını belirleyecek olan bir diğer faktör planda öngörülen vizyon, hedef ve stratejilerin ilde tüm kesimler tarafından paylaşılmasıdır. Bu nedenle planlama süreçlerinde tüm kesimlerin en geniş ölçüde katılımının sağlanmasının, rol alması ve sorumluluk üstlenmesinin önemi büyüktür. Kamu kesiminin başta altyapı olmak üzere, planda öngörülen kaynak ve alan tahsislerini yapması, kurumsal destek sağlaması da zorunludur. Plan hedeflerine ulaşıldığının, yatırım projelerinin uygulanmasının izlenmesi için kurumsallaşmanın sağlanması ve mevcut kurumların kapasitelerinin geliştirilmesi İl Gelişme Planlarının başarısı bakımından önem taşıyan bir diğer öncelikli alandır. Bu ise illerin en zayıf oldukları bir konudur.

İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişme Endekslerine Göre Sıralanması ve Belirleyici Faktörler

Kenan GER

Dr. Öğr.Gör., Beykent Üniversitesi

1. GİRİş

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) İnsani Kalkınma İndeksi (HDI) raporlarındaki sıralamada, Türkiye'nin ekonomik olarak kendisinden az gelişmiş lkelerin gerisinde olmasından hareketle; ekonomik ve sosyal değişkenler arasındaki ilişkinin il gruplarına göre irdelenmesi, çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur (UNDP., 2001).

Çalışmanın amacını; Türkiye'deki illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirleyen faktörlerin saptanması, sosyal ve ekonomik göstergeler arası ilişkinin il kümelerine göre nasıl değiştiğinin analizi ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne ye olma sürecinde ye ve aday lkeler içindeki yerinin belirlenmesi oluşturmuştur. Başlıca şu hedeflere ulaşılmaya çalışılmıştır:

1. Türkiye'deki illeri çok sayıda değişken kullanarak gelişme performanslarına ve benzerliklerine göre gruplayarak (İl Kümelerine Ayırarak) sosyo-ekonomik gelişme düzeylerine göre farklılaşmaları ortaya çıkartan faktörleri saptamak.

2. Her bir il kümesi içinde ekonomik değişkenler ile sosyal değişkenler arasındaki ilişkinin boyutunu ölçülerek, karşılaştırma yapmak.

3. Türkiye genelinde 80 ilin ekonomik ve sosyal değişkenler ile yüksek düzeyde bağıntılı olduğu değişkenleri saptamak.çalışmada illerin sosyo-ekonomik gelişme düzeylerini ölçen indeksin belirlenmesinde, gelişme indeksi ile bağıntılı değişkenlerin çıkarılmasında ve illerin gelişmişliklerine göre gruplanmasında "genel faktör" (General Factor) analizi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin büyük bir bölümü faktör analizi sonucunda tek bir genel faktörün altında çıktığında ve toplam varyansın önemli bir kısmı birinci faktör tarafından açıklandığında, genel faktör oluşmaktadır. Literatürde, söz konusu faktöre "genel faktör" (general factor), adı verilmektedir (DPT, 1996; Calvin, 2002).

Faktör analizi için SPSS paket programında temel bileşenler tekniği kullanılmıştır. Rotasyon için ise genel faktörü bulmak üzere, birinci temel bileşende mümkün olduğu kadar fazla varyansın açıklanması gerekmektedir. Bu yüzden faktör yükleri matrisinin satırlarını göz önünde bulundurularak, her satırdaki değerleri büyütüp 1'e yaklaştırırken, diğerlerini küçültülerek 0'a yaklaştıran dik döndürme yöntemlerinden "quartimax" tekniği kullanılmıştır (Tatlıdil, 1996; Calvin, 2002).

2. ÇALIşMANIN ALANI VE DEğİşKENLER

Genel faktörün elde edilmesi için yapılan faktör analizinin alanı, 80 il bazında 1997-1999 yılları arası verilerden oluşmaktadır. 81. il olan Düzce, Bolu il sınırları içinde alınmıştır. Bazı verilerin 1990-1997 arasındaki ortalaması alınmıştır. Değişkenlere ait veriler İllere göre yapılan analizlerde değişkenler aşağıdaki gibi dokuz grupta oluşturulmuştur:

1. Ekonomik Değişkenler: Girişimciliğe Yönelik Değişkenler, Mali Değişkenler, Turizm Değişkenleri, Ekonomik Büyümeye Yönelik Değişkenler

2. Sosyo-Demografik ve Fiziksel Altyapı Değişkenleri: Nüfus Değişkenleri, Sağlık Değişkenleri, Fiziksel Altyapı Değişkenleri, Eğitim Değişkenleri, Sosyal Güvenlik

Gelişme indeksi için toplam 60 değişken kullanılmıştır. Değişkenler ve kaynakları Tablo 1’de verilmiştir. Değişkenler 1997-1999 yılları arasındaki döneme aittir. Ancak, okullaşma oranı değişkenleri 1996 yılına, tadilata ihtiyacı olmayan binaların oranı ile konut yoğunlukları 2000 yılına aittir.

Sosyo-ekonomik yapıyı analiz etmek amacıyla DPT, DİE ve uluslararası çalışmalarda yaygın olarak kullanılan değişkenler bu çalışmada da kullanılmıştır. Kentlerin karşılaştırılmasında kolaylık sağlaması ve hata payını azaltmak için değişkenlerden uygun olanları nüfusa bölünmüştür. Son yıllarda, gerek AB, gerekse UNDP’nin çalışmalarındaki değişkenlerde kadın ve erkekler ayrı ayrı analizlere alınmaktadır. Bu çalışmada da, başta eğitim ve işgücü olmak üzere, değişkenler kadın, erkek bazında ayrılmıştır. Kamu yatırımları gibi değişkenler yıldan yılda değişiklik gösterdiğinden, belli bir dönemdeki yıllar için sabit fiyatlar ile ortalamaları alınmıştır.

Tablo 1 Gelişme İndeksi İçin Seçilen Değişkenler

	EKONOMİK DEĞİŞKENLER	
	GİRİŞİMCİLİĞE YÖNELİK DEĞİŞKENLER	
1	Toplam Şirket Sayısı	Sanayi ve Tic. Bak.
2	Toplam Kooperatif Sayısı	Sanayi ve Tic. Bak.
3	Küçük Sanayi İşyeri Sayısı	Sanayi ve Tic. Bak.
4	Özel Banka / Kamu Banka Sayısı	Türkiye Bankalar B.
5	Özel Sektördeki SSK’lı Sayısının Kamu Sektörü İçindekilere Oranı	Çalış. ve Güv. Bak.
	MALİ DEĞİŞKENLER	
6	Kişi Başı Banka Kredileri (1995-1997 Ortalamaları 1998 Fiyatlarıyla)	DİE
7	Kişi Başı Banka Mevduatı (1995-1997 Kişi Başına Ortalamaları 1998 Fiyatlarıyla)	DİE
8	Bucak ve Köy Nüfusu Başına Köy Bütçe Geliri	DİE
9	Kişi Başı Genel Bütçe Vergi Geliri	DİE
10	Kişi Başı Ortalama Kamu Yatırımları (1990-1997-1998 Sabit Fiyatlarıyla)	DİE
11	Gelir Vergisi Sayılarının İl Nüfusu İçindeki Oranı	DİE
12	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (Konut)	DİE
13	Katma Değer Vergisi Sayılarının İl Nüfusu İçindeki Oranı	DİE
14	Kurumlar Vergisi Sayılarının İl Nüfusu İçindeki Oranı	DİE
15	Kişi Başı Yatırım Teşvikleri (1996-1997 Ortalaması)	DİE
16	Kamu Yatırımlarının Ülke İçindeki Oranı (1990-1997 Ort. 1998 Sabit Fiyatlarıyla)	DİE
	TURİZM DEĞİŞKENLERİ	
17	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (Otel ve Lokantacılık)	DİE
18	Ortalama Turist Geceleme Sayısı	Turizm Bak.
	EKONOMİK BÜYÜMEYE YÖNELİK DEĞİŞKENLER	
19	Bitkisel ve Hayvansal Üretimin Ülke İçindeki Oranı	DİE
20	Kişi Başı GSYİH (Sanayi)	DİE
21	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (İnşaat)	DİE
22	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (Toptan ve Perakende Ticaret)	DİE

23	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (Ulaştırma)	DİE
24	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (Mali)	DİE
25	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (Konut)	DİE
26	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (İthalat Vergisi)	DİE
27	GSYİH İçinde İthalat Vergisinin Ülke İçindeki Oranı	DİE
28	Kişi Başına Yaratılan Katma Değer (İmalat Sanayi İçinde)	DİE
29	Kişi Başı Sanayi Elektrik Tüketimi	DİE
	SOSYO-EKONOMİK VE FİZİKSEL ALTYAPI DEĞİŞKENLERİ	
	NÜFUS DEĞİŞKENLERİ	DİE
30	Kentleşme Oranı	DİE
31	İl ve İlçe Merkezi Nüfus Artış Hızı	DİE
32	Kırsal Alan Nüfus Artış Hızı	DİE
33	SAĞLIK DEĞİŞKENLERİ	DİE
34	10 Bin Kişiye Düşen Uzman Doktor Sayısı	DİE
35	10 Bin Kişiye Düşen Pratisyen Doktor Sayısı	DİE
36	10 Bin Kişiye Düşen Diş Doktoru Sayısı	DİE
37	10 Bin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	DİE
38	0 Yaş Grubunun Toplam Ölümler İçindeki Oranı (Orantılı Ölüm Oranı)	DİE
39	65 Yaş Üstü Yaş Grubunun Toplam Ölümler İçindeki Oranı (Orantılı Ölüm Oranı)	DİE
	FİZİKSEL ALTYAPI DEĞİŞKENLERİ	
40	2000 Yılı Bina Başına Konut Sayısı (Konut Yoğunluğu)	DİE
41	Kişi Başı Konut Elektrik Tüketimi	DİE
42	Kırsal Yerleşim Yerinde Toplam Asfalt Yol Oranı	DİE
43	Yeterli İçme Suyu Olan Kırsal Yerleşimin Toplam Köy Nüfusuna Oranı	DİE
44	10 Bin Kişiye Düşen Motorlu Karataşıtı	DİE
45	10 Bin Kişiye Düşen Otomobil	DİE
46	Kişi Başına Düşen Telefon	Türk Telekom
47	Tadilata İhtiyaç Olmayan Binaların Toplam Binalara Oranı	DİE
	EĞİTİM DEĞİŞKENLERİ	
48	İlkokul Okullaşma Oranı	DİE
49	Ortaokul Okullaşma Oranı (Erkek)	DİE
50	Ortaokul Okullaşma Oranı (Kız)	DİE
51	Lise Okullaşma Oranı (Erkek)	DİE
52	Lise Okullaşma Oranı (Kız)	DİE
53	Üniversite Okullaşma Oran (Erkek)	DİE
54	Üniversite Okullaşma Oranı (Kız)	DİE
55	Yıl İçinde Sinemaya Gidenlerin Sayısı	DİE
56	ÖSS'yi Kazananların Oranı	Milli Eğitim Bak.
	SOSYAL GÜVENLİK DEĞİŞKENLERİ	
57	Emekli Sandığından Maaş Alanların İl Nüfusu İçindeki Oranı	DİE
58	Erkek SSK'lıların Toplam İl Nüfusu İçindeki Oranı (aynı zamanda ekonomik değişken)	DİE
59	Kadın SSK'lıların Toplam İl Nüfusu İçindeki Oranı (aynı zamanda ekonomik değişken)	DİE
60	Özel Sektör Yatırım Teşvikleri İstihdamı (1991-1997 Ortalaması)	DİE

Genel Faktör İçin Açıklanan Varyans: 60 değişken kullanılarak yapılan faktör analizinde birinci temel bileşen üzerinde maksimum varyansı açıklayarak, illere göre bir gelişme indeksi çıkarmak çalışmanın amacını olmuşturmaktadır. Tablo 2’de faktör analizi sonucunda 60 temel bileşenden 9 tanesinin özdeğeri 1’den büyük çıkmıştır. Rotasyon sonrası birinci temel bileşenin toplam varyansın %52,41’ünü açıkladığı görölmektedir. Birinci temel bileşen toplam varyansın yarıdan fazlasını açıklamaktadır. Toplam açıklanan varyans ise %83,45’tir. Birinci temel bileşen, açıklanan toplam varyansın da %63’ünü açıklamaktadır. Toplam varyansın yarıdan fazlasını açıklamasından dolayı genel faktör olarak adlandırılmıştır (DPT, 1996; Calvin, 2002). Faktör analizi için ekonomik ve sosyal değişkenler kullanıldığından söz konusu olan faktör aynı zamanda bir gelişmişlik faktörüdür. Genel faktör ile fazla bağıntılı olan değişkenlerin doğrusal bileşenleri sonucu oluşan birinci faktör skoruna da, bu yüzden sosyo-ekonomik gelişmişlik indeksi denilmiştir (DPT, 1996).

Tablo 2 Genel Faktör İçin Açıklanan Varyanslar

Temel Bileşenler	Özdeğerler	Açıklanan Varyans%	Toplam Açıklanan Varyans %	Rotasyon Sonrası Özdeğerler	Rotasyon Sonrası Açıklanan Varyans	Rotasyon Sonrası Açıklanan Varyanslar Toplamı
1	31,70	52,83	52,83	31,45	52,41	52,41
2	6,22	10,36	63,20	6,20	10,34	62,75
3	2,62	4,36	67,56	2,20	3,66	66,41
4	2,34	3,90	71,46	2,06	3,44	69,85
5	2,11	3,51	74,97	1,92	3,20	73,05
6	1,46	2,43	77,40	1,90	3,16	76,21
7	1,39	2,32	79,72	1,77	2,95	79,15
8	1,17	1,94	81,67	1,40	2,34	81,49
9	1,07	1,78	83,45	1,18	1,96	83,45

3. İLLERİN GELİşME İNDEKSİYLE İLİşKİLİ DEğİşKENLER

Her satırda, bir değişkeni faktörler açısından katsayılarla ifade etmek mümkündür. Söz konusu katsayılar da her faktöre verilen ağırlığı göstermesi bakımından, faktör yükleri (factor loadings) denir. Tablo 3’de rotasyon sonrası genel faktör ile ilişkili olan değişkenlerin faktör yapı yükleri görölmektedir. Faktör yapı yükleri değişken ile faktör arasındaki bağıntıyı göstermektedir. Mutlak değer olarak büyük katsayılar faktörün değişken ile karşılıklı olarak yakın ilişkili olduğunu açıklar.

Faktör matrisi farklı bir biçimde yorumlanabilir. Faktörler ister dik olsun, ister olmasın, faktör ağırlıkları, orijinal değişkenin bağımlı değişken ve faktörlerin bağımsız değişkenler olduğu çoklu regresyon eşitliğinde, standartlaştırılmış regresyon katsayılarıdır (Akgöl, 1997).

Faktör yükleri ile değişkenlere bakıldığında gelişme indeksi faktörü ile yüklemi en fazla olan değişken SSK’lı oranı değişkenidir. Değişkenin faktör üzerindeki yüklemi 0,93’tür. SSK’lı oranı, kamu ve özel sektörde alışan SSK’lı erkek sayısının il nüfusu içindeki oranıdır. Oranın yüksek olması kentteki üretime katkı yapan ve iş güvenliğine sahip nüfusun, gelişme indeksi adı verilen genel faktörle yüksek oranda bağıntılı olduğunu göstermektedir.

Genel faktör ile 0,93’lük yüklemle bağıntılı olan diğer bir değişken ise, kişi başına düşen telefon sayısı değişkenidir. İletişim ağında telefon sayısının genel faktörle bağıntısının yüksek olması önemlidir. Haberleşme altyapısı başta hizmet sektörü olmak üzere sanayi üretimi ve pazarlaması için en önemli parametrelerden biridir. Özellikle, İnternetin hizmet sektörü üzerinde; ulusal ve uluslararası

boyutta entegrasyon için getirdiği kolaylıklar, kurduğu bağlantılar ve zaman tasarrufu kentlerin gelişmesi için her geçen gün vazgeçilmez özellik kazanmaktadır.

Genel faktör ile üçüncü sırada 0,92'lik yüklem ile kişi başına konut elektrik tüketimi değişkeni bağıntılıdır. Konut ve sanayide elektrik tüketimi ayrılmış olarak analize katılmıştır. Konut tüketimi konforu ifade ettiği için sosyal yönü olan bir değişkendir. Sanayi üretimi ise ekonomik boyutu olan bir değişkendir. Kişi başına konut elektrik tüketimi, ailelerin tüketim standardını ölçmek için önemli bir parametredir. Çünkü konut içi birçok aktivite elektrikli aletlerle yapılırken, her geçen gün söz konusu elektrikli aletlerin kullanımı yaygınlaşmakta ve çeşitlenmektedir. Konut elektrik tüketimi yüklemine sanayi elektrik tüketiminden yüksek çıkması, sanayileşmenin sosyo-ekonomik gelişmişlik ile bağıntısının güçlü olmadığı konusunda ip uçları vermektedir.

Sırasıyla genel faktör ile yüksek düzeyde yüklemi olan değişkenler; on bin kişiye düşen diş hekimi sayısı (0,92) ve on bin kişiye düşen uzman hekim sayısıdır. (0,91) İllerdeki sağlık göstergeleri arasındaki farklılaşmayı saptamak için, uzman doktor, pratisyen doktor ve diş doktoru gibi farklı değişkenler kullanılmıştır. Diş hekimi ve uzman doktor sayılarının genel faktör üzerindeki yüklemine fazlalığı, illerdeki sağlık standardı açısından uzmanlaşmanın önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Genel faktör üzerinde 0,91'lik yüksek yüklemi olan değişken, altıncı sıradaki on bin kişiye düşen otomobil sayısıdır. Lüks tüketim grubunda olması nedeniyle otomobil sayısı önemli bir refah göstergesidir.

Yedinci ve sekizinci sıradaki genel faktör üzerinde yüklemi olan değişkenler sırasıyla; kurumlar vergisi verenlerin il nüfusu içindeki oranı (0,89) ve kişi başı genel bütçe vergi geliridir. (0,88) SSK'lı oranı, kişi başı genel bütçe vergi geliri ve kurumlar vergisi verenlerin oranı gibi değişkenler, bir yönüyle genel faktör üzerinde çok fazla yüklemi olurken, diğer yönüyle de kayıtlı ekonominin boyutunu vurgulamaktadır. Başka bir deyişe ekonominin kayıt altına alınması illerin sosyo-ekonomik gelişmesinde önemli rol oynayacaktır.

Genel faktör üzerinde dokuzuncu sırada, 0,87'lik yüklemi olan değişken, kız öğrenciler için lise okullaşma oranı olmuştur. Türkiye'de kentlere göre kız ve erkek öğrencilerin okullaşma oranlarında önemli bir farklılaşma vardır. Bu yüzden okullaşma oranlarında cinsiyet açısından değişkenler kız ve erkek olmak üzere ayrı ayrı alınarak analize katılmıştır. Kız öğrencilerin okullaşma oranının genel faktör üzerindeki yüklemi erkeklerden daha fazla çıkmıştır. Erkek öğrenciler için kullanılan lise okullaşma oranı değişkeninin, 60 değişken içinde genel faktör üzerindeki yüklemi 0,66 ile 40. sıradadır.

Kız öğrencilerin okullaşma oranı kentlerin gelişmişlikleri ile karşılıklı ilişi içindedir. Ekonomik faktörlerin yanısıra özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerindeki feodal yapı, kız öğrencilerin okullaşma oranında etkilidir. Ancak farklılaşma ilkokuldan sonra önem kazanmaktadır. İlk okulda zorunlu eğitimden dolayı önemli bir farklılaşma olmadığı için kız ve erkek öğrenciler karma olarak analize katılmıştır. Zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması, cinsler arası okullaşmada, farklılaşmayı azaltıcı etkisinden dolayı önem kazanmaktadır.

Genel faktör üzerinde 0,85'lik yüklemi olan bir diğer değişken ise örgütlü üretim için önemli ip uçları veren kooperatif sayısı değişkeni olmuştur. Kooperatiflerin içinde; konut yapı kooperatifi, tüketim kooperatifi, motorlu taşıt kooperatifi, temin tevzi kooperatifi, küçük sanat kooperatifi, toplu işyeri kooperatifi ve diğer kooperatiflerin toplamı alınmıştır.

Özel banka sayısının kamu banka sayısına oranının ise 0,85’lik bir yüklemi vardır. Girişimcilik açısından önemli bir parametre olan değişken, kamu sektörü ile özel sektörün kentlerdeki dağılımını ve farklılaşmayı vermektedir. Başka bir deyişle özel sektörün kamu sektörüne göre daha etkin olması sosyo-ekonomik gelişme için gereklidir.

Onüçüncü sırada genel faktör üzerinde etkisi olan değişken ise 0,85’lik yüklemle il nüfusuna göre kişi başına GSYİH içindeki inşaat değeri olmuştur. 1984 –2000 yılları arasında DİE tarafından yapılan bina sayımında, belediye sınırları içinde konut sayısı yaklaşık 7 milyondan, 16 milyona çıkarak nüfus artışının üzerinde bir büyüme göstermiştir. Bu yüzden inşaat, ekonominin büyümesinde önemli bir parametre olmuştur (DİE, 2001). Konut yatırımlarının ekonomik etkileri başta inşaat sektörü olmak üzere ilgili diğer sektörleri de etkilemektedir. Toplu Konut İdaresi tarafından 1996 yılında yaptırılan “konut yatırımlarının ekonomik etkileri” adlı araştırmada her 1 milyarlık konut yatırımının ekonomide 2,52 milyar liralık üretim artışına neden olduğu ortaya çıkmıştır (Eraydın ve diğ, 1996). İnşaat sektöründe yatırımların fazla olmasında kalifiye insan gücüne ihtiyaç duyulmamasının etkisi vardır. Bu alana yapılan yatırımlar başlangıçta diğer yan sektörleri etkiler. Bu durum ekonomik açıdan büyümeye neden olur. Ancak, inşaat sektörü, imalat sanayi gibi üretim sürekliliği olan bir sektör olmadığından, büyüme de süreklilik ve istikrar olmaz.

İnşaat değişkeninin ardından, genel faktöre 0,84’lük yüklem ile bağıntılı olan değişken il nüfusuna göre GSYİH içinde ithalat vergisi değişkenidir. Türkiye ekonomisinde ithalatın büyümede etkisi büyük olduğundan, kentlerin uluslararası ticaret içindeki yeri daha da öne çıkmaktadır (Dinler, 2002b). İthalat vergisi, kentin uluslararası ekonomik sistemle entegrasyonunun boyutunu göstermektedir. Türkiye’de ithalatın yaklaşık %10’unu tüketim malları, %70’ini ara mallar ve kalan %20’lik payını ise sermaye malları oluşturmaktadır. Ara mal ve sermaye malları ithalatının oranının büyük olması, ihracat için fırsatlar yarattığından ekonomik krizleri azaltıcı ve engelleyici etkisi olmaktadır (DPT, 2000).

İl ve ilçe merkezi nüfus artışının, genel faktör üzerinde 0,3’lük, kırsal nüfus artış hızının ise 0,49’lük yüklemi çıkmıştır. Batıdaki kentlerin ekonomik ve sosyal dinamiklerin etkisiyle nüfusları artarken, doğudaki kentlerde özellikle 1990’lı yıllardaki siyasi olayların etkisiyle kent nüfusu artmıştır. Bu yüzden kent nüfusu artışının hem geri kalmış, hem de gelişmiş illerde görölmesinden dolayı genel faktör üzerinde fazla yüklemi olmamıştır.

Oysa kır nüfus artışı olan iller hem gelişmiş il kategorinde yer almakta, hem de bu illerin kent merkezi nüfusu artmaktadır. Bu yüzden analize kent ve kır nüfus artışı ayrı ayrı değişkenler olarak alınmıştır. Başka bir deyişle batıdaki gelişmiş kentlerde hem kır, hem de kent nüfusu artmıştır. Doğudaki geri kalmış kentlerde ise sadece kent nüfusu artmıştır. Bu yüzden kır nüfus artışının, genel faktör üzerinde kent nüfus artışına göre yüklemi daha fazla olmuştur.

Üretim göstergelerine yönelik değişkenlerden kişi başına imalat sanayi katma değer değişkeninin genel faktör üzerinde 27. sırada 0.77’lik bir yüklemi vardır. Sanayi üretimine yönelik değişkenin genel faktör üzerindeki yüklemi, kişi başi konut elektrik tüketimi, bin kişiye düşen otomobil sayısı, liseli kız öğrencilerin okullaşma oranı, 10 bin kişiye düşen diş hekimi ve uzman doktor sayısı gibi refah seviyesi değişkenlerinin çok altında kalmıştır. Bu durumun en önemli nedeni, sanayinin ülkeye dengeli dağılmaması, belli bölgelerde toplanmasıdır. Aynı zamanda bazı sanayi kentlerinin hak ettiği sosyal

göstergelere ulaşamamasının da etkisi vardır. İmalat sanayi üretimi düşük, ancak sosyo-ekonomik gelişme indeksi yüksek olan illerden Muğla, Antalya gibi illerin varlığı da, imalat sanayi üretimi ile genel faktör arasındaki bağıntının az olmasına neden olmuştur.

Tablo 3 Rotasyon Sonrası Faktör Yapı Yükleri

Sıralama	Değişkenler	Birinci Faktör Yüklem
1	Erkek SSK'lıların Toplam Nüfus İçindeki Oranı	0,931
2	Kişi Başına Düşen Telefon Sayısı	0,930
3	Kişi Başı Konut Elektrik Tüketimi	0,921
4	10 Bin Kişiye Düşen Diş Doktoru Sayısı	0,918
5	10 Bin Kişiye Düşen Uzman Doktor Sayısı	0,913
6	10 Bin Kişiye Düşen Otomobil Sayısı	0,912
7	Kurumlar Vergisi Sayılarının İl Nüfusu İçindeki Oranı	0,892
8	Kişi Başı Genel Bütçe Vergi Geliri	0,884
9	Lise Okullaşma Oran (Kız)	0,872
10	Katma Değer Vergisi Sayılarının İl Nüfusu İçindeki Oranı	0,871
11	Özel Banka / Kamu Banka Sayısı	0,854
12	Toplam Kooperatif Sayısı	0,849
13	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (İnşaat)	0,847
14	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (İthalat Vergisi)	0,841
15	Ortaokul Okullaşma Oranı (Kız)	0,84
16	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (Toptan ve Perakende Ticaret)	0,829
17	10 Bin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtı	0,829
18	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (Konut)	0,825
19	Gelir Vergisi Sayılarının İl Nüfusu İçindeki Oranı	0,823
20	10 Bin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	0,812
21	Toplam Şirket Sayısı	0,811
22	Özel Sektördeki SSK'lı Sayısının Kamu Sektörü İçindekilere Oranı	0,806
23	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (Mali)	0,800
24	ÖSS'yi Kazananların Oranı	0,794
25	Özel Sektör Yatırım Teşvikleri İstihdamı (1991-1997 Ortalaması)	0,786
26	Kişi Başı GSYİH (Sanayi)	0,779
27	Kişi Başına Yaratılan Katma Değer (İmalat Sanayi İçinde)	0,778

Tablo 3 Rotasyon Sonrası Faktör Yapı Yükleri

28	Kadın SSK''lıların Toplam İl Nüfusu İçindeki Oranı	0,777
29	İlkokul Okullaşma Oranı	0,777
30	Ortaokul Okullaşma Oranı (Erkek)	0,776
31	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (Ulaştırma)	0,775
32	Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (Otel ve Lokantacılık)	0,759
33	Emekli Sandığından Maaş Alanların İl Nüfusu İçinde Oranı	0,752
34	GSYİH İçinde İthalat Vergisinin Ülke İçindeki Oranı	0,729
35	2000 Yılı Bina Başına Konut Sayısı (Konut Yoğunluğu)	0,706
36	Ortalama Turist Geceleme Sayısı	0,704
37	Kişi Başı Yatırım Tesvikleri (1996-1997 Ortalaması)	0,702
38	Yıl İçinde Sinemaya Gidenlerin Sayısı	0,688
39	Bucak ve Köy Nüfusu Başına Köy Bütçe Geliri	0,667
40	Lise Okullaşma Oranı (Erkek)	0,667
41	Üniversite Okullaşma Oranı (Kız)	0,661
42	Özel Sektör İmalat Sanayi İşyeri Başına Çalışan Sayısı	0,654
43	Kırsal Yerleşim Yerinde Toplam Asfalt Yol Oranı	0,644
44	Kişi Başı Belediye Bütçe Geliri İl ve İlçe Merkezleri Nüfusuna Göre	0,640
45	Kişi Başı Sanayi Elektrik Tüketimi	0,620
46	10 Bin Kişiye Düşen Pratisyen Doktor Sayısı	0,617
47	Kamu Yatırımlarının Ülke İçindeki Oranı (1990-1997 ortalaması)	0,574
48	Bitkisel ve Hayvansal Üretimin Ülke İçindeki Oranı	0,553
49	Küçük Sanayi İşyeri Sayısı	0,512
50	Kırsal Alan Nüfus Artış Hızı	0,487
51	Üniversite Okullaşma Oranı (Erkek)	0,474
52	Yeterli İçme Suyu Olan Kırsal Yerleşimin Toplam Köy Nüfusuna Oranı	0,412
53	Kentleşme Oranı	0,411
54	Tadilata İhtiyaç Olmayan Binaların Toplam Binalara Oranı	0,395
55	Kişi Başı Banka Kredileri (1995-1997 Ortalamaları 1998 Fiyatlarıyla)	0,383
56	65 Yaş Üstü Yaş Grubunun Toplam Ölümler İçindeki Oranı (orantılı ölüm oranı)	0,325
57	Kişi Başı Banka Mevduatı (1995-1997 kişi başına ortalamaları 1998 fiyatlarıyla)	0,284
58	Kişi Başı Ortalama Kamu Yatırımları (1990-1997-1998 sabit fiyatlarıyla)	0,199
59	İl ve İlçe Merkezi Nüfus Artış Hızı	-0,300
60	0 Yaş Grubunun Toplam Ölümler İçindeki Oranı (Orantılı Ölüm Oranı)	-0,422

4. İLLERİN GELİŞME İNDEKSLERİNE GÖRE SIRALANMASI VE GRUPLANMASI

Genel Faktör üzerinde yüklemi olan değişkenlerin, faktör ile doğrusal bileşenleri sonucu elde edilmiş skorları, illerin gelişme indeksi olarak belirlendikten sonra kademeli olarak gruplanmıştır. Skorlar, rotasyon sonrası oluşmuş değişkenlerin yüklemelerinin tek bir vektör üzerindeki ortak ifadesidir. Tablo 5’de genel faktörden gelişme indeksi ve kademeli sıralanmasıyla elde edilmiş üç ayrı il kümesi görölmektedir. Gelişmişliklerine göre kademelenen üç il kümesi, ekonomik değişkenler ile sosyal değişkenler arasındaki ilişkinin saptanması için kanonik korelasyon analizi için de kullanılmıştır. 80 il bazında gelişmişlik sırasına göre birinci küme 27, ikinci küme 27, üçüncü küme ise 26 ilden oluşmaktadır.

Bütün iller, kanonik korelasyon analizindeki çoklu normal dağılım varsayımı nedeniyle birbirlerine yakın sayıda, gelişmiş, azgelişmiş ve geri kalmış olarak adlandırılarak ayrılmıştır. Bütün illeri üç il kümesine ayırmak kanonik korelasyon için uygun olurken; illerin gelişmişliklerine göre daha ayrıntılı değerlendirme yapmak ve mekansal dağılımdaki farklılaşmayı gözlemlemek için yeterli olmamaktadır.

İl kümelerinin mekansal dağılımı değerlendirildiğinde; birinci il kümesi Marmara'nın tamamı, Ege kıyıları, Akdeniz kıyıları ve Konya ile Ankara İstanbul bağlantısı sağlanacak şekilde İç Ege'yi çevreleyerek genel faktör ile yüklemi fazla olan değişkenler bazında bir homojen bölge oluşturmuştur. Kayseri, Adana üzerinden birinci il kümesi ile birleşmiştir. İç Ege ise coğrafi olarak birinci il kümesinin arasında olmasına rağmen, gelişim indeksinde ikinci il kümesi içinde yer almıştır. Birinci il kümesinde Antalya, Bursa'nın ardından beşinci, Muğla ise altıncı sıradadır. Antalya ve Muğla'nın gösterdiği gelişme performansında turizmin önemli payı olabilir. Diğer yandan, Denizli, son yıllardaki imalat sanayi alanındaki performansı ile Adana'nın üzerinde onikinci sıraya yerleşmiştir. En gelişmiş 27 il kümesi ülkedeki ekonomik faaliyetlerin yaklaşık %90'nını gerçekleştirmektedir. Kalan 53 il ise yaklaşık %10'unu gerçekleştirmektedir. Ülke nüfusunun %59,7'sini barındıran ilk 27 il, kamu sektörü imalat sanayisinin %82,4'ünü, özel sektörün ise %92,7'sini üretmektedir. Ülkeye gelen turistlerin %96,8'i birinci il kümesinde konaklamaktadır. Şirketlerin de %93'ü birinci il kümesinde açılmıştır (Tablo 4 ve Tablo 5).

İkinci il kümesi ise, güneyde Gaziantep üzerinden başlayarak Karadeniz'de Giresun'a dik uzanan, Giresun'dan doğuda Artvin'e, batıda ise Bartın'ı kapsayan bir homojen bölge oluşturmuştur. İç Anadolu'da Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale illeri Karadeniz'e bağlanarak ikinci il kümesinde yer almıştır. Ayrıca birinci il kümesinin arasında bir "ada" görünümünde olan İç Ege'deki Kütahya, Afyon, Isparta ve Burdur da ikinci kümede yer almıştır. İkinci dereceden gelişmiş il kümesi, Karadeniz kıyıları, büyükşehirler dışındaki İç Anadolu illeri (Aksaray ve Yozgat dışında) ve İç Ege'den oluşmaktadır. İkinci il kümesinin en gelişmiş ili olan Gaziantep, yaratılan imalat sanayi katma değer açısından gelişmiş il kümesinde olmasına rağmen, sosyal değişkenler açısından kendi kategorisinin gerisinde kaldığı için ikinci kümede yer almıştır. İkinci dereceden gelişmiş 27 il kümesi ülke nüfusunun % 25,6'sını barındırmakta, kamu, imalat sanayi katma değerinin %16'sını, özel sektör ise %6,8'ini üretmektedir.

Tablo 4 Genel Faktör Skorlarına Göre Oluşturulmuş Üç İl Kümesinin Değişken Bazında Farklılaşması

Gelişme İndeksi Göre Kademeli Kümeleri	Toplam Nüfusu Oranı %	Toplam Şirket Sayısının Oranı %	Toplam Turist Geceleme Oranı %	Kamu İmalat Toplamının Oranı %	Sektör Sanayi Toplamının Oranı %	Özel İmalat Toplamının Oranı %	Sektör Sanayi Toplamının Oranı %	İmalat Toplamının Oranı %	Sanayi Toplamının Oranı %	Bitkisel Hayvansal Üretim Oranı %
Birinci 27 il Kümesi	59,69	93,01	96,79	82,41		92,66		90,32		54,93
İkinci 27 il Kümesi	22,54	5,22	2,91	16,05		6,77		8,89		25,63
Üçüncü 26 il Kümesi	17,77	1,77	0,3	1,53		0,57		0,79		19,44

Tablo 5 Genel Faktör Skorlarına Göre Üç İl Kümesinin Değişken Bazında Farklılaşması

Gelişme İndeksine Göre Kademeli İl Kümeleri	Kişi Başı 1997 Ortalama Yatırımları (1998 Sabit Fiyatları Milyon TL)	Kişi Başı Elektrik Tüketimi	Kor Toplam İl Nüfusu Oranı %
Birinci 27 İl Kümesi	12,1	0,31	59,69
İkinci 27 İl Kümesi	9,13	0,2	22,54
Üçüncü 26 İl kümesi	11,9	0,12	17,77

Üçüncü il kümesinde ise toplam 26 ilin; 21'i Doğu, Güneydoğu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde homojen alan oluşturmaktadır. Yozgat, Çankırı, Aksaray, Kilis ve Osmaniye üçüncü il kümesinde yer alan diğer illerdir. Üçüncü il grubu içinde homojen bölge dışındaki illerin beşi de il kümesinin en üst sıralarında bulunmaktadır.

Tablo 6 Birinci Faktör Skorları İle Elde Edilmiş Gelişme İndeksleri ve İl Grupları

Sıralama	Birinci Grup	İndeks	Sıralama	İkinci Grup	İndeks	Sıralama	Üçüncü Grup	İndeks
1	İstanbul	2,64	28	Gaziantep	0,42	55	Aksaray	-0,42
2	Ankara	2,27	29	Burdur	0,4	56	Çankırı	-0,59
3	İzmir	2,01	30	Samsun	0,36	57	Erzurum	-0,6
4	Bursa	1,6	31	Rize	0,33	58	Erzincan	-0,61
5	Antalya	1,45	32	Karabük	0,32	59	Osmaniye	-0,67
6	Muğla	1,4	33	Isparta	0,31	60	Diyarbakır	-0,67
7	Kocaeli	1,37	34	Nevşehir	0,29	61	Kilis	-0,76
8	Tekirdağ	1,24	35	Trabzon	0,17	62	Yozgat	-0,78
9	Yalova	1,15	36	Amasya	0,12	63	Ş.Urfa	-0,86
10	Eskişehir	1,11	37	Karaman	0,11	64	Adıyaman	-1
11	Denizli	1,09	38	Artvin	0,05	65	Gümüşhane	-1,01
12	Adana	1,07	39	Giresun	0,02	66	Kars	-1,02
13	Balıkesir	1,06	40	Kastamonu	-0,03	67	Tunceli	-1,02
14	Aydın	1,01	41	Elazığ	-0,06	68	Mardin	-1,04
15	Edirne	0,95	42	Kütahya	-0,08	69	Van	-1,09
16	Kırklareli	0,94	43	Çorum	-0,09	70	Iğdır	-1,14
17	İçel	0,89	44	Malatya	-0,11	71	Bayburt	-1,15
18	Çanakkale	0,83	45	Kırşehir	-0,11	72	Batman	-1,2
19	Manisa	0,64	46	Kırıkkale	-0,13	73	Ardahan	-1,3
20	Bolu	0,64	47	Sinop	-0,14	74	Siirt	-1,47
21	Sakarya	0,63	48	Afyon	-0,16	75	Bingöl	-1,48
22	Kayseri	0,61	49	Niğde	-0,22	76	Ağrı	-1,71
23	Zonguldak	0,6	50	Sivas	-0,23	77	Bitlis	-1,73
24	Bilecik	0,5	51	Bartın	-0,26	78	Hakkari	-1,88
25	Konya	0,47	52	Tokat	-0,37	79	Şırnak	-1,99
26	Uşak	0,46	53	Ordu	-0,39	80	Muş	-2,01
27	Hatay	0,44	54	Kahramanmaraş	-0,41			

80 il, gelişmişliklerine göre üç gruba ayrıldığında, birinci il kümesindeki illerin tamamı, diğer kümelerde ise büyük bir kısmı birbirine komşudur. Üçüncü il kümesi, ülke nüfusunun % 19,4'ünü oluşturmaya rağmen, toplam yaratılan imalat sanayi katma değerinin %0,8'ini üretmektedir. Üçüncü

grup il kümesi bitkisel ve hayvansal üretimin %17,4'ünü sağlamaktadır. Üçüncü il kümesindeki illerde kişi başı konut elektrik tüketimi gelişmiş il kümesinin yaklaşık üçte biri kadardır (Tablo 4).

İkinci il kümesinde bulunan 27 ilin, 1990-1997 yılı kişi başı ortalama kamu yatırımlarının ortalaması 9,13 milyon TL (1998 Sabit Fiyatları) ile gelişmiş ve geri kalmış il kümelerinin altındadır. (54) Birinci gelişmiş il kümesinde kamu sektörü imalat sanayi ve nüfusun fazla olması nedeniyle kamu yatırımları fazla olmuştur. Geri kalmış üçüncü il kümesinde ise GAP gibi büyük kamu yatırımları gerektiren projeler ile olağanüstü hal uygulanan illerdeki kamu maaşlarının fazla olmasından dolayı kişi başı kamu yatırımları ikinci il kümesinden daha fazla çıkmıştır.

5. SONUÇLAR VE PLANLAMA ÖNERİLERİ

Faktör analizi skorlarına göre kümeleme yapıldığında illerin büyük kısmı kendi sosyo-ekonomik düzeylerine uygun yerlerde çıkmıştır. Buna karşılık Kocaeli, Mersin, Gaziantep gibi illerde ekonomik göstergeler, sosyal göstergelere göre daha iyi düzeyde iken; Artvin, Burdur, Nevşehir gibi illerde ise tam tersine sosyal göstergeler, ekonomik göstergelere göre daha iyidir. Ekonomik göstergeleri daha iyi durumda olan illerde eğitilmiş iş gücü ihtiyacına yönelik yatırımlara öncelik verilmelidir. Sosyal göstergeleri daha iyi durumda olan illerde ise ekonomik yatırımlar kısa sürede karşılığını alabilir.

Homojen il gruplarının saptanması, gelişmiş, az gelişmiş ve geri kalmış illerin ülke içinde nasıl dağıldığını gösterdiğinden planlama açısından önemli açılımlar sunmaktadır.

Marmara'nın tamamı, Ege ve Akdeniz kıyıları ile Konya, Ankara, İstanbul bağlantısı sağlanacak şekilde İç Ege'yi çevreleyen iller gelişmişlik açısından homojen bölge oluşturmuştur. En gelişmiş il kümesinde turizm sektörü nedeniyle Antalya ve Muğla'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi Adana ve Kocaeli gibi sanayi illerinin üzerinde çıkmıştır. İkinci dereceden gelişmiş iller, Karadeniz kıyıları, büyük şehirler dışındaki İç Anadolu illeri ve İç Ege'den oluşmuştur. Geri kalmış iller ise Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde yoğunlaşmıştır.

Faktörlerden bağımsız olarak değişken bazında bir değerlendirme yapıldığında 60 değişken içinde kişi başına düşen telefon sayısı, SSK'lı nüfusun il içindeki oranı ile bazı refah seviyesi göstergeleri illerin sosyo-ekonomik gelişmişlikleri ile yüksek düzeyde bağıntılı çıkmıştır.

Yeni ekonomi kavramının en önemli parametresi olarak iletişim altyapısının, kentlerin ulusal ve uluslararası entegrasyon sürecinin hızlanmasında, bilginin dünya içinde dolaşımını arttırarak ülkeler arasındaki bağlantıların kurulmasında, sanal ortamda ticaret yapılmasında, sınırlar ötesi sermaye hareketlerinin akışında, ülke ekonomilerinin birbirlerine bağımlı hale gelmesinde ve web dünyasının oluşmasında oynadığı rol ile, her geçen gün kentlerin sosyo-ekonomik gelişme düzeyleri ile ilişkisi artmaktadır.

Bu çalışmada da kişi başına düşen telefon sayısı değişkeninin illerin sosyo-ekonomik gelişme düzeyi ile bağıntısının yüksek çıkması özellikle planlama alanında önemli açılımlar sunmaktadır. Ülkenin hemen her köşesinde altyapısı hazır olmadan yarım kalmış düşük kapasite ile çalışan organize sanayi bölgeleri ekonomik kalkınmaya dinamizm getirememekte ve verimsiz üretim yapmaktadır. Bu bölgelerde özellikle iletişim altyapısı yatırımları sonucunda, elektronik ticaretin artışı, zamanında teslim ve stok maliyetlerinin düşmesi, bürokratik işlemlerin azalması, depolama için kullanılan binaların daha

etkin kullanımı ile maliyetler azalarak verimlilik sağlanabilir i ve dış piyasalar ile entegrasyon gelişebilir. Kentlerin sosyo-ekonomik gelişmesi ile değişken bazında yüksek düzeyde bağıntılı olan diğer bir değişken SSK’lı nüfusun il içindeki oranı olmuştur. SSK’lı nüfusun oranı, ekonomik olduğu kadar sağlık ve emeklilik sigortası ile ailenin sosyal güvenliğini sağlamasından dolayı İnsani Kalkınma İndeksi’ne (HDI) benzerlik gösteren sosyo-ekonomik bir boyutu vardır. Aynı zamanda ekonominin kayıt altına alınması konusunda da ip uçları vermektedir.

lkemizde sosyal güvenliği olmadan kayıt dışı çalışan nüfusa özellikle eski doğu bloğu ülkelerinden gelen kaçak işçilerin eklenmesi ile var olan sorun giderek artmaktadır. SSK primlerinin yüksek olması, kaçak işçi ile üretim maliyetlerinin düşürülmesi ve cezai yaptırımların uygulanmaması, üreticileri kayıt dışı ekonomiye yöneltmektedir. Kentlerin sosyo-ekonomik gelişme düzeylerinde iyileşme sağlamak için ekonomi kayıt altına alınmalıdır. Böylece, kamu sosyal güvenliğe yönelik harcama yapmak amacıyla daha fazla vergi toplayabilir.

Kentleşme kuramları içinde sanayileşme, lkelerin sosyo-ekonomik yapılarındaki değişimin önemli göstergelerindendir. Sanayileşmiş lkelerin sosyal göstergelerinin, sanayileşmemiş ülkelere göre daha iyi durumda olması beklenir. Ancak, iller bazında yapılan bu çalışmada imalat sanayi göstergesi ile sosyo-ekonomik gelişme arasında yüksek düzeyde bağıntı çıkmamıştır. Sanayi üretimine yönelik değişkenlerin kentlerin sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyiyle bağıntısı, kişi başi konut elektrik tüketimi, bin kişiye düşen otomobil sayısı, liseli kız öğrencilerin okullaşma oranı, 10 bin kişiye düşen dış doktoru ve uzman doktor sayısı gibi refah seviyesi değişkenlerinin altında kalmıştır.

Çalışma ile ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında, kentsel sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin ülke genelinde daha dengeli dağılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Ancak, az gelişmiş lkelerin kıt kaynakları nedeniyle bölgeler arası dengesizliği azaltacak, özellikle de sosyal politikalara yönelik yatırımlar yapamamaktadırlar. Bu yüzden bölgeler arası gelişme farklarını azaltacak kuramlar içinde oldukça önemli yeri olan “kutupsal gelişmeye” yönelik plan bölge önerilerinde bulunulmuştur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde GAP erevesinde Gaziantep ve şanlıurfa önemli birer kutup merkezi olmaya aday durumundadır. GAP ağırlıklı olarak tarıma dayalı terimi hedeflemektedir. Özellikle tarıma dayalı sanayiye yönelik teşvikler verilerek bölgenin kalkınması sağlanabilir. DPT raporlarında GAP ürünlerine yönelik ileride pazar bulma sorunlarının çıkacağı öngörülmektedir. GAP rnlerinin büyük bir kısmının AB pazarına, Gümrük Birliği’nin tarımsal ürünleri kapsamamasından dolayı, girmesi zor olacaktır. GAP için en uygun pazar yaklaşık 450 milyon nüfuslu Hazar ve Karadeniz havzaları olabilir. Bu pazarlara yönelik kara, deniz ve demiryolu ulaşım bağlantıları sağlanmalıdır. VIII. Kalkınma Planında yer alan Kars-Tiflis demiryolu projesi, GAP rnlerini Hazar havzasına taşımak için oldukça önem taşımaktadır. Demiryolu, GAP bölgesinin ürünlerini Kafkasya yanında Karadeniz’de de uygun bir limana bağlantı yapacak şekilde birleştirilebilir. Böylece Güneydoğu Anadolu illeri için kentlerin sosyo ekonomik gelişmişlik düzeylerinde bölgelerarası barışa ve entegrasyona katkı sağlayarak bir yükselme sağlanabilir.

Rusya ve Ortadoğu dışında üçüncü bir alternatif, enerji güzergahı olan Bakü-Tiflis- Ceyhan petrol boru hattı projesi Doğu Akdeniz ve GAP bölgesini ekonomik olarak etkileyecek ve Yumurtalık boru hattı ile bölgenin stratejik önemini daha da artacaktır. Buraya gelecek olan ham petrole katma değer yaratmak ve taşımak için kimya ve lojistik alanında teşvikler verilebilir. Yine nitelikli sanayi bölgesi olarak adlandırılan, yüksek teknolojiye dayalı üretim yapılıp ABD’ye gümrüksüz olarak ihraç edilmesi

düşünölen yer için de Doğu Akdeniz öne çıkmaktadır. Bu yüzden GAP bölgesinin sınırlarını batıya kaydırarak Adana, Mersin, Hatay'ı da içine alacak şekilde yeni bir plan bölgesi oluşturulabilir.

Antalya ve Muğla'nın turizm sayesinde birçok sanayi kentini gelişme indeksinde geçmesi turizmin önemini vurgulamaktadır. Turizm, geri kalmış bölgelerin sosyo- ekonomik gelişme düzeylerinin yükseltilmesinde önemli bir araçtır. Özellikle Doğu Akdeniz, GAP, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'i kapsayacak şekilde deniz kum, güneş turizmi dışında, kültür turizmi, kış turizmi, eko-turizm, termal ve inanç turizmi potansiyeli geliştirilebilir. Turizm geri kalmış bölgelerin modernleşmesinde, daha laik bir toplumun oluşmasında ve özellikle kız çocukların okullaşma oranlarının artmasında etkili olabilir.

Turizm, Türkiye için önemli bir olgu olduğu kadar, en ufak terörist saldırıdan etkilenecek kadar da kırılgandır. Bu yüzden turizm konusundaki riskler azaltılmalıdır. Riski azaltmak için mevcut turizmin arz ve talebindeki bölgesel bağımlılık giderilebilir. Bunun için AB ölkeleri dışında da pazar aranmalı ve turizm ülkenin bütününe ve 12 aya yayılmalıdır. Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri arasındaki dengesizlik, batı bölgeleri için de geçerlidir. Özellikle İç Ege'de Afyon, Kütahya, Isparta, Burdur gibi iller daha gelişmiş illerin arasında kalmışlardır. Kütahya, Afyon, Isparta, Antalya ve Burdur arasında ulaşım bağlantısı yapılarak sağlık ve kültür turizmi geliştirmeye yönelik plan bölgesi oluşturulabilir. Bu illerin, doğu illerinin aksine, başta okullaşma açısından sosyal göstergeleri daha iyi durumdadır.

KAYNAKLAR

DPT (1996) İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması, DPT, Ankara.

Calvin, P. (2002) Factor Analysis, Dependent of Psychology Research Design and Data Analysis, University of Nebraska, Lincoln.

Tatlıdil, H. (1996) Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Akgöl, A. (1997) Tıbbi Araştırmalarda İstatistiksel Analiz Teknikleri, Faktör Analizi, Kanonik Korelasyon Analizi, Ankara.

Barbara, G., Linda, S. (2001) Using Multivariate Statistics, Factor Analysis, California.

Berry, B. (1965) Brain The Identification Of Forces Of Rural Poverty, Areas of Economic Stress In Canada, Queens University, Kingston.

Berry, B., K. Cook ve D. Ray (1965) "Identification of Declining Regions, An Empirical Study of The Dimensions of Rural Poverty", Ekonomik Çöküntü Alanları Konferansına Sunulan Bildiri, Kingston, Ontario, January, 21-22.

Borts G. H. (1950) The Equalization of Returns And Regional Economic Growth, American Economic Review, 50, 319-347.

Borts, G. H. ve J. L. Stein (1964) Economic Growth in A Free Market, New York.

UNDP (2001) Human Development Report, Oxford University Press, New York And Oxford.

Uşak'taki Sanayi İşletmelerinin Üretim ve Yönetim Özellikleri

Alparslan Şahin GÖRMÜŞ

Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uşak İİBF

1. ARAşTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Türkiye ekonomisinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ) önemli bir fonksiyon üstlenmektedirler. Bu fonksiyon o denli önemlidir ki; Türkiye'de imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin yaklaşık %99'unu, istihdamın da yaklaşık %55'ini karşılamaktadır. Ekonomide oluşturdukları katma değer yaklaşık olarak %25-30 civarındadır. Türkiye genelinde görölen bu özellikler bir çok Anadolu kentinde olduğu gibi, Uşak'ta da görölmektedir. Sanayi alanında Uşak'ta devlet yatırımı olmamasına karşın, özel girişimcilik gerçekleştirilmektedir. Araştırmanın temel amacı; Uşak'ta faaliyet gösteren sanayi işletmelerinin genel yapısını ve işletmecilik sorunlarını belirlemektir.

Uşak'ta yapılan sanayi araştırmasında, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) belirlediği ölçütler kapsamında beş ve daha fazla personel çalıştıran sanayi işletmeleri araştırma kapsamına alınmıştır. Hizmet işletmeleri ve ticaret işletmeleri, personel sayısı araştırma kapsamı ölçütlerine uymuş olsa da araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Diğer bir deyişle işletmelerin sanayi üretimine yönelik çalışma çartı öngörölmüştür.

Araştırma kapsamını belirlemede, Uşak Ticaret ve Sanayi Odası'ndan üyelerinin listesi alınmış, araştırma kapsamına dahil edilecek işletmeler bu listeden seçilmifitir. Ayrıca Uşak Defterdarlığı'ndan alınan dokümanlarla beş ve üzeri personel çalıştıran işletmeler belirlenmiştir.

Bu kapsamda; sanayi alanında faaliyet gösteren 270 işletme belirlenmiştir. Araştırmanın evrenini oluştıran. 270 işletmeden 10' sinin mevsime bağlı olarak veya başka nedenlerden kapalı olduğu tespit edilmiştir. 17 işletme araştırmaya katılmak istememiştir. 5 işletmeye defalarca gidilmesine rağmen anket görüşmesi sağlanamamıştır. Böylece araştırmaya 238 işletme katılmıştır. 238 işletmenin tamamına ulaşılmış ve bilgi alınmıştır. Bu sayı da araştırma kapsamındaki işletmelerin %88,1'ini oluştırmaktadır.

2. ARAşTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmadan elde edilen veriler, geliştirilen bir anket formu ile sağlanmıştır. Anket formu geliştirilirken, ön araştırma ve literatür incelemesi yapılmış, sektör temsilcileriyle görüşölerek sorular test edilmiş, sanayi ve ticaret odasından beklentileri ölçmek için oda temsilcileriyle görüşölerek sorular belirlenmiştir.

Anket uygulaması, anketörler aracılığı ile yüz yüze görüşme şeklinde gerçekleşmiş, yüzde yüz dönüşümü sağlanmıştır. Anketörler uygulama öncesi eğitime alınmış, konu ve soruların amacıyla ilgili bilgilendirilmişlerdir. Gerekli gördükleri yerlerde açıklama yapmış olmaları bilgilerin doğru alınmasını sağlamıştır.

Anket uygulaması 15 Aralık 2002- 25 Ocak 2003 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS istatistik paket programı yardımıyla değerlendirilmiş ve analiz edilmiştir.

3. İşLETMELERİN GENEL BİLGİLERİNE GÖRE DAĞILIMLARI

3. 1. İşletmelerin Hukuki Yapılarına Göre Dağılımı

Yapılan anket çalışması sonucu, işletmelerin hukuki yapıları aşağıdadır.

Tablo 1 İşletmelerin hukuki yapılarına göre dağılımı

Hukuki yapısı	Sayısı	Yüzde
Tek kişi işletmesi	60	25,2
Limited şirket	127	53,4
Kollektif şirket	2	,8
Anonim şirket	49	20,6
Toplam	238	100,0

Tablo 1’e bakıldığında, birinci sırayı %53,4 oran ve 127 işletmeyle limited şirket türü oluşturmaktadır. İkinci sırayı %25,2 oran ve 60 işletmeyle tek kişi işletmeleri almaktadır. Üçüncü sırayı 49 işletme ve %20,6 oran ile anonim şirketler, son sırayı da %0,8 oran ile kolektif şirket almaktadır.

Görüldüğü gibi, sanayi işletmelerinin %53,4’nün limited şirket olması, bu şirket türüne olan güvenin de bir sonucudur. TTK’ya göre limited şirketler, en az iki en çok 50 ortak sayısına sahiptir. Toplumumuzda daha az ortaklı ve aile şirketi tipinde sermaye şirketleri talep edilmektedir. Anonim şirketleri faaliyet alanlarının daha geniş olmasına karşılık limited şirketlerinin tercih edilmesi, çok ortaklı şirketlere olan güvensizliğin de sonucudur. Bu nedenle küçük sermayelerin bir araya gelerek, çok ortaklı büyük sermaye olarak daha rekabetçi olmasına karşılık, Uşak ilinde de sanayi işletmelerinin limited şirkete yöneldiği gözlenmektedir.

İkinci sırayı 60 işletme sayısı ve %25,2 ile tek kişi işletmeleri almaktadır. Tek kişi işletmeleri, yeterli sermaye yokluğu, geleneksel yönetim anlayışı ve şirketleşme bürokrasisinden kaynaklanmaktadır. Ancak ekonomik güç itibariyle bakıldığında, güçlü sermayenin rekabet şansı daha yüksek görülmektedir. %20,6 ile üçüncü sırayı anonim şirketler almaktadır. 559 sayılı KHK ile Türk Ticaret Kanununda yapılan değişiklik ve Bakanlar Kurulunun 2001/3500 sayılı kararı ile (19.01.2002 gün ve 24645 sayılı Resmi Gazete) bu yetki anonim şirketler için 50 milyar, limited şirketler içinde 5 milyar olarak belirlenmiştir.

3. 2. İşletmelerin Ortak Sayılarına Göre Dağılımı

Şirket halinde faaliyette bulunan işletmelerin ortak sayısı itibariyle bakıldığında şirketleşen işletme sayısı 178’dir. Serbest piyasa ekonomisi içinde gücü ifade eden yüksek sermaye, şirketleşme ile mümkün olabilecektir. %74,8’lik bir orana ulaşılmış olması, Uşak’ta şirketleşmenin öneminin kavranmaya başlandığının işareti sayılabilir. Şirketlerin 71’i (%29,8) iki ortaklı, 36’sı (%15,1) üç ortaklı, 15’i (%6,3) dört ortaklı ve 56 tanesi (%23,5) ise 5 ve üzeri ortaklıdır. Ancak, İşletmelerin dörtte birinin (%25) ortaklı olmaması, tek kişi işletmesi olduğu sonucunu vermektedir. Bu, “küçük olsun benim olsun” ya da “azıcık aşım ağrımaz başım”

yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Rekabet edebilmede temel olarak, finans ve insan kaynakları yönetimlerinin ön plana çıktığı günümüzde, işletmelerin ortaklıklara yönelmeleri teşvik edilmektedir.

3.3. İşletmelerin Mesleki Oda ya da Derneklere Üyeliklerine Göre Dağılımı

Sanayi işletmelerinin 7457 Sayılı Ticaret Ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Deniz Ticaret Odaları, Ticaret Borsaları Ve Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları Ve Ticaret Borsaları Birliği Yasasına göre, mesleki odalara üye olmaları gerekmektedir. Derneklere üye olmak ise zorunlu değildir.

Bu kapsam içerisinde bakıldığından 3 işletmenin cevap vermediği, 230 işletmenin üye olduğu ve 5 işletmenin mesleki bir kuruluşa üye olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Mesleki kuruluşlara üye olan işletme sayısı 230 ve (%96,6) orandadır. Üye olmayan işletme ise 5 olup, toplam işletme içerisindeki oranı %2,1'dir. 3 işletmede bu soruya cevap alınamamıştır (%1,3).

3. 4. İşletmelerin Faaliyet Alanları İle İlgili Bilgiler

Tablo 2 İşletmelerin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı

Sektör	Sayı	Yüzde
Tekstil	154	64,7
Dericilik	23	9,7
Seramik	3	1,3
Gıda	23	9,7
Makine	4	1,7
Kimya-Petrol	3	1,3
Diğer	28	11,8
Toplam	238	100,0

İşletmelerin faaliyet alanlarına yönelik olarak 7 seçenek sunulmuştur. 154 işletme sayısı ile %64,7'sini tekstil, 23 işletmeyle dericilik ve gıda sanayi %9,7'sini, 4 işletmeyle %1,7'sini makine, 3 işletmeyle seramik ve kimya ve petrol sanayisi %1,3'ünü oluşturmaktadır. 28 işletmeyle %11,8'ini diğer sektörler oluşturmıştır.

Uşak sanayisine yön veren 3 sektör bulunmaktadır. 154 işletmeyle sanayiinin %64,7'sini tekstil oluşturmaktadır. İkinci sırayı 23 işletmeyle dericilik sektörü, üçüncü sırayı yine 23 işletme ile gıda sektörü almaktadır. 4 işletme (%1,7) ile Makine sektörü oluşturmaktadır dördüncü sırada, seramik sektörü ise 3 işletmeyle (%1,3) beşinci sırada yerini almaktadır.

Ortaklık halindeki işletme sayısı 178 idi. Bu soruya 60 işletme cevap vermemiştir. Bu soruyu cevaplamayan işletme sayısı ile tek kişi işletme sayısı aynıdır. Şirketlerden 151 tanesi ortaklar arasında akrabalık ilişkisi olduğunu bildirmiştir. Ortaklı işletmelerin %84,8'inin ortakları birbiriyle akraba olduğunu ifade etmiştir. 27 işletmede ise %15,2 ile ortaklar arasında akrabalık ilişkisi olmadığı belirtilmiştir. Ortaklar arasında akrabalık ilişkisinin varlığı, bizi

şirketlerin aile şirketi olduğu sonucuna götürmektedir. Bu sonuç, toplumumuzda ekonomik ilişkilerde akrabalık bağının büyük etken olduğunu göstermektedir. Oysa, serbest piyasa koşulunun hakim olduğu ekonomilerde, şirketler çok ortaklı ve küçük sermayelerin oluşturduğu büyük sermayeler şeklinde dir. Bu tür sermaye yapısı Uşak’ da yaygınlaşamamıştır. Uşak’taki işletmelerin ulusal ve uluslararası rekabette g   birliği yapmaları, geleneksel yönetim ve yönetici anlayışı yerine, profesyonel yöntemlerden yararlanmaları gerekmektedir. Profesyonel yönetim, aile işletmelerinde kuşak değişikliklerinde yaşanan olumsuzlukları ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca profesyonel yönetim, işletmeye kurumsal bir yönetim anlayışı getirmektedir.  nemli bir iktisatçı olan Alfred Marshall kurumsallaştırılmamış işletmelere yönelik; “Bir işletmeyi dede kurar, oğul büyütür, torun da sanat tarihi okur” özdeyişi tipik Türk işletmelerini tanımlamaktadır. Işletmelerin yaşam sürelerinin uzatılması ve rekabet avantajı kazandırılması için; güçlü sermaye yapılı ve çok ortaklı şirketler şeklinde bir oluşuma gidilmelidir.

4. IşLETMELERİN ÜRETİM ÖZELLİKLERİ

4. 1. Kapasite Raporu Durumu

Işletmelerin 153’ünün (%64,3) kapasite raporunun olduğu, 77’sinin (%32,4) olmadığı g r lmektedir. 8 işletme de (%3,3) cevapsızdır. Yaklaşık 1/3’ünün kapasite raporunun olmaması; herhangi bir dönem başında o döneme ait kapasite planlaması yapmadıkları, planlanan ve gerçekleşen kapasite karşılaştırması yapmadıkları, dolayısıyla boş (atıl) kapasitelerinin ne kadar olduğunu net olarak bilemediklerini ortaya koymaktadır. Işletmelerin kapasite raporuna sahip olmaları stratejik bir üstünlük sağlayacaktır. Kapasite planlaması, üretim girdilerinin verimli şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Işletmeye üstünlüklerini tanıma fırsatı vermektedir. Bu yolla işletmeler iyi oldukları alanlarda, rekabet üstünlüğü sağlayabilirler.

Işletmelerin %47,5’lik bir oranla kapasite raporu hazırlamada ticaret ve sanayi odasından yararlandığı çıkarımı yapılabilir. Üniversiteden yararlanan sadece bir işletme olması şaşırtıcı görülmemektedir. Halen kurumsal alt yapısı şekillenmekte olan bir  niversitenin Uşak’ta kurulan yeni birimlerinin varlığı, önümüzdeki yıllarda bu tablonun değişebileceği yönünde izlenimler vermektedir.

Tablo 3 Düşük Kapasite ile  alışma Nedenleri

Faktörler	Etkisiz	�nem Dereceleri			Ağırlıklı ort.		�nem sırası
		1.Der.	2.Der.	3.Der.	Toplam	%	
�z sermaye yetersizliği	159	35	11	33	160	16.8	3
Kuruluş yeri yanlışlığı	227	2	3	6	18	1.9	7
Hammadde yetersiz	207	12	13	6	68	7.2	5
Yetişmiş eleman az	188	15	23	12	103	10.8	4
Teknoloji yetersiz	204	6	15	13	61	6.4	6
Pazarın darlığı	113	83	32	10	323	34.0	1
Dövizdeki dalgalanma	122	20	61	35	217	22.9	2
Toplam					950	100.0	

İřletmelere dūřuk kapasite ile çalıřma nedenleri sorulmuř, buna göre Tablo 3’te kapasite dūřuklūęu nedeni olarak birinci derece öncelikli görülen; %34’ pazar payının dar olması, ikinci derece öncelikli görülen %22,9’u dövizdeki dalgalanma, üçüncü derece öncelikli görülen %16,8’i öz sermaye yetersizlięidir.

İşletmeler için kapasite değerlemesinin önemi büyüktür. Daha kuruluş aşamasında iken işletmenin üretim kapasitesinin ve pazarın durumunun çok iyi araştırılması gerekir. Sonradan daralan bir pazarla karşılaşılması durumunda önceden belirlenen stratejilerin uygulamaya konulması yerinde olacaktır. Daralan pazar çemberini genişletmenin temel yollarından biri yeni pazarlar bulmaktır. Bu konuda enformasyon toplumunda varlık göstermeyi hedef edinen örgütlerin elektronik ticareti dikkate alarak faaliyet göstermeleri bir zorunluluk halini almıştır. Rekabet avantajı sağlamak için, iletişim, bilişim teknolojileri işletmelerde değerlendirilmelidir. Bunlardan günümüzde en etkili olanı ise elektronik ticarettir.

Kapasite kullanım oranı, gerçekleşen kapasitenin, planlanan (olması gereken) kapasiteye oranlanması ile bulunur. Boř kapasite ise planlanan kapasiteden gerçekleşen kapasitenin çıkarılmasıyla elde edilir. Buna göre kapasite kullanım oranı ne kadar yüksek olursa, boř kapasitesi o oranda dūřecektir. 20 işletme (%10,1) yüzde yüze yakın kapasite kullanım oranına sahiptir. 142 işletme (%53,5) yüzde ellinin üzerinde kapasite kullanım oranına sahiptir. İşletmelerin kapasite kullanım oranlarının dūřuk olması maliyetler üzerinde artırıcı bir etki oluşurmaktadır.

4. 2. İşletmelerin retim şekilleri

Üretim şekilleri itibari ile işletmelerin 103 tanesi (%43,2) sürekli üretim, 82 tanesi (%34,4) sipariş üretimi, 31 tanesi (%13,2) fason üretim, 22 tanesi (%9,3) mevsimlik üretim yapmaktadır. Seri retim yapan işletmelerin oranının yüksek olması, Uşak’taki işletmelerin %75’inin tekstil işletmesi olması ve bu işletmelerin çoğunun birbirlerine müşteri olması nedeniyle gerçekleştirdikleri üretim, bir üretim sürecinde hammadde ya da yarımamül aşamasından mamul aşamasına gelinceye kadar geçen aşamalarda yer almalarından kaynaklanmaktadır.

4. 3. İşletmelerde Kalite Yönetimi

lkemizde son on yıldan bu yana kalite konusu giderek önem kazanmıştır. İşletmelerin %28,6’sı bir kalite standardına sahiptir. Bunun %15,6’sı TSE-TSEK, %7,1’i ISO 9000 serisi, %5,9’u diğer standartlardır. Kullanılan standartlarla ilgili diğer bölümünde ekoteks ve gıda koteksi standartları yer almaktadır. %71,4’ünün ise hala bir kalite belgesi bulunmadığı anlaşılmaktadır. İşletmelerin hiçbirinin CE standardı belgesine sahip olmadıkları grlmştr. CE işareti bir ürünün sağlık, güvenlik, vrenin ve tüketicinin korunmasına ilişkin temel gereklere uygun olduğunu ve üreticinin, ürünün piyasaya sunulabilmesi için gerekli olan uygunluk değerlendirme işlemlerini yerine getirdiğini belirten bir işarettir.

Üretimle ilgili bir kalite kontrolünün nasıl yapıldığına ilişkin soruyu 14 işletme (%5,9) cevaplamamıştır. Geri kalan 224 işletme (%94,1) retim süreçlerinde kalite kontrolü yapmaktadır. İşletmelerin sadece %28,6’sı bir kalite belgesine sahip olmakla beraber, %65,5’lik bir oranın kalite kontrolünü kendilerinin belirlediği standartlara göre yaptığı anlaşılmaktadır. Kalite kontrol maliyetlerinin ve hatalı üretim azaltılması için üretim her aşamasında kontrol gereklidir.

4. 4. İşletmelerde Makine Donanımları

Tablo 4 İşletmedeki makine sayıları, çalışma sıklıkları ve menşelerine göre dağılım

Makine adı	Sayı	Çalışma sıklığı		Menşei	
		Tek vardiya	3 Vardiya	Yerli	Yabancı
Harman	115	64	51	45	70
Tarak	341	130	211	32	309
Cer	125	33	92	11	114
Open end	128	32	96	11	117
Dokuma	1694	423	1271	294	1400
Flatör	54	18	36	11	43
Makas	51	28	23	10	41
Şardon	80	31	49	10	70
Vargel	235	82	153	24	211
Dolap	97	73	24	95	2
Etleme makinesi	29	22	7	29	0
Sıkma makinesi	38	24	14	23	15
Tıraş makinesi	36	26	10	25	11
Tırtır	22	18	4	15	7
Tav dolabı	37	29	8	36	1
Gergi makinesi	38	27	11	35	3
Desi makinesi	18	14	4	18	0
Boya makinesi	61	37	24	35	26
Toplam	3199	1105	2086	759	2440

Tablo 4'e göre, ilk sırayı dokuma makinelerinin alması, Uşak ilinin dokuma sanayi ile bütünleştiğini sayısal olarak göstermesi açısından önemlidir. Bu rakamlar Uşak'ın bir tekstil kenti olduğunu ispatlamaktadır. Tablodan da görülebileceği gibi, firmalar yerli makine yerine yabancı makineleri tercih etmişlerdir. Bunun sebebinin ne olduğunun incelenmesi yerli makine sanayi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, mevcut makineler arasında sayı olarak deri sanayiinde kullanılan makinelerin çeşitliliği, ikinci önemli sektör olarak deri sektörünü gündeme getirmektedir.

4. 5. Hammadde Tedariki İle İlgili Bilgiler

Tablo 5 Hammadde temininde karşılaşılan sorunlar

Faktörler	Etkisiz	Önem Dereceleri			Ağırlıklı ort.		Önem sırası
		1.Der.	2.Der.	3.Der.	Toplam	%	
Hiçbir sorunla karşılaşmıyorum	145	93	-	-	279	24.9	2
Hammaddenin niteliksiz olması	145	43	29	21	208	18.6	4
Hammaddenin istenilen zamanda bulunamaması	120	45	55	18	363	32.5	1
Yeterli miktarda hammadde bulunamaması	131	35	34	38	211	18.9	3
Diğer	206	22	3	7	57	5.1	5
Toplam					1118	100.0	

İşletmelere hammadde temininde karşılaştıkları sorunlar sorulmuş ve araştırmaya katılan işletmelerin %32,5'i birinci öncelikli olarak hammaddenin zamanında bulunamaması üzerinde durmuştur. Bunun yanında, işletmelerin %24,9'u bir sorun ile karşılaşmadıkları yönünde cevap vermiştir. Yeterli miktarda hammadde bulunamaması ise %18,9 ile üçüncü öncelikli olarak yer almıştır.

Tablo 6 Hammaddenin sağlandığı yerler

Faktörler	Etkisiz	Önem Dereceleri			Ağırlıklı ortalama		Önem sırası
		1.Der.	2.Der.	3.Der.	Toplam	%	
Yerel kaynaklardan	80	102	31	25	393	31.9	2
Ulusal kaynaklardan	39	101	93	5	494	40.0	1
Uluslararası kaynaklardan	91	11	21	115	290	23.5	3
Hepsi	219	19	-	-	57	4.6	4
Toplam					1234	100.0	

İşletmelerin %40'ı hammadde ihtiyaçlarını ulusal kaynaklardan, %31,9'u yerel kaynaklardan sağladıklarını belirtmişlerdir. Araştırmada işletmelerin uluslararası kaynaklara pek fazla başvurmadıkları sonucu çıkmıştır.

5. İşLETMELERİN YÖNETİM YAPISI

Üretim unsurları; bilgi, girişimcilik, emek, sermaye ve doğal kaynaklar olduğu yaygın olarak kabul görmektedir. Bu unsurlar içinde insan kaynakları unsuru en önemli yere sahiptir. Çünkü, söz konusu unsurlar içinde etkinliği olan tek girdi "insan"dır. İşletmelerin başarılı olması ya da başarısız olmasında en önemli rolü insan ve insan kaynakları yönetimi oynamaktadır.

5. 1. İşletmelerdeki Çalışan Sayısı

KOSGEB'in işletmelerde çalıştırılan işçi sayısına göre yaptığı sınıflandırmada; 1-9 işçi çalıştıran işletmeler çok küçük ölçekli, 10-49 işçi çalıştıran işletmeler küçük boy, 50-149 işçi alıştıranlar orta boy, 150 ve üzeri işçi çalıştıran işletmeler büyük boy kabul edilmektedir. Buna göre, Uşak'taki işletmelerin çalışan sayısına göre sınıflandırılmasına bakıldığında 48 işletmede %20,2 ile çok küçük işletmeler, 150 işletme ve %61,3'lük oranla küçük işletmeler, 29 işletme ve %12,2'lik oranla orta işletmeler, 15 işletme ve %6,3'lük oranla büyük işletmeler yer almaktadır.

Uşak'ta araştırma kapsamındaki işletmelerde toplam 12072 işçi çalışmaktadır. 5-9 işçi çalıştıran işletme sayısı 48'dir (%20,2). 10-49 arasında işçi çalıştıran işletme sayısı 184'tür (%61,3). 50-149 işçi çalıştıran işletme sayısı 29'dur (%12,2). Bu bulgulardan Uşak'ta faaliyet gösteren işletmelerin büyük oranda KOBİ'lerden oluştuğu sonucu görölmektedir (%93,7). 150 ve üzeri işçiye sahip 15 işletme vardır. Ankete katılan 238 işletmenin kaç işçi çalıştırıldığı ortaya konulmuştur. Verilerden, işletmelerde çalışanlar arttıkça, işletme sayısının azaldığı görölmüştür.

İşletmenin üst yönetim yapısı kapsamında üst yönetimin nitelikleri ve eğitimi incelenmektedir. Bu kapsamda; elde edilen verilere göre, işletmelerin %75,6'sında işletme sahibi işletmenin üst yöneticiliğini de yapmaktadır. İşletme sahibinin eş ve çocuklarının üst

yönetimdeki oranı %10,5'tir. İkinci derecede yakınların oranı ise, %4,2'dir. Profesyonel yönetici çalıştıran işletme sayısı 23'tür.

Üst yöneticilerin eğitim durumları ele alınmaktadır. Üst düzey yöneticilerin eğitim durumları ise; yaklaşık yarısının ilköğretim ve orta öğretim düzeyindedir (%49,6). Üst düzey yöneticilerin yarısı herhangi bir meslek alanında yüksek öğretim görmemiştir. Buna karşılık %50,4'ü yüksek öğrenim görmüştür.

5. 2. İşletmelerde Çalışanların Yönetim Düzeylerine Göre Dağılımı

Üst düzey yönetici ve cinsiyet dağılımlarına bakıldığında; ankete cevap veren 220 işletmede (%92,4), 498 erkek üst düzey yönetici çalışmaktadır. Ankete katılan işletmelerin %88,6'sında 1-3 üst düzey yönetici. Sonraki %10'luk dilimde 4-7 üst düzey yönetici bulunmakta. İşletmelerin %1,6'sında ise 8-16 üst düzey yönetici yer almaktadır. Üst düzey yönetici sayısı ve cinsiyetiyle ilgili soruya 18 işletme cevap vermemiştir.

Üst düzey kadın yönetici sayısı sorulmuş, ankete 26 işletme (%10,9) cevap vermiştir. 212 işletme bu soruya cevap vermemiştir. Bu sonuçtan cevap vermeyenlerin kadın yönetici çalıştırmadıkları çıkarımı yapılabilir. Ankete cevap veren işletmelerin 21'i (%8,8) en az 1 üst düzey kadın yönetici çalıştırmaktadır. 2-7 kadın üst düzey yönetici çalıştıran işletme sayısı 5'tir (%2).

Orta düzey erkek yönetici sayı ve oranlarına ulaşılmıştır. Bulgulardan, ankete cevap veren 131 işletmede (%55), 443 orta düzey erkek yönetici çalışmaktadır. 107 işletmeden ankete cevap alınamamıştır. Cevap vermeyenlerin orta düzey yöneticilerinin olmadığı sonucuna ulaşılabilir. 3 kişiye kadar orta düzey erkek yönetici çalıştıran işletmeler 108'dir (%82,4). 3-8 kişi arasında orta düzey erkek yönetici çalıştıran işletme sayısı ise 7'dir (%6,9). 10-42 orta düzey erkek yönetici çalıştıran işletme sayısı ise 14'dür (%10,7).

Orta düzey kadın yönetici sayı ve oranına ulaşılmıştır. Ankete 33 işletme (%13,9) cevap vermiştir. 205 işletme bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Ankete cevap verenlerden 1-3 orta düzey kadın yönetici çalıştıran işletme sayısı 30'dur (12,7). 5-9 arasında 3 işletme vardır (%1,2).

Alt düzey erkek yönetici sayısında, ankete cevap veren 92 işletmede (%38,7) toplam 385 erkek alt düzey yönetici çalışmaktadır. 1-3 alt düzey erkek çalıştıran işletme sayısı 65'dir (%70,7). 4-9 kişi arasında alt düzey yönetici çalıştıran işletme sayısı ise 15'tir (%16,3). 10-25 arası alt düzey yönetici çalıştıran işletme sayısı ise 12'dir (%13). Alt düzey erkek yönetici sayısı arttıkça işletme sayısı azalmaktadır.

Alt düzey kadın yönetici ile ilgili soruya cevap veren işletme sayısı 35'dir (%14,7). Bu işletmelerde toplam 109 alt düzey kadın yönetici çalışmaktadır. 1-3 alt düzey kadın yönetici çalıştıran işletme sayısı 27'dir (%77,1). 4-9 arasında alt düzey kadın yönetici çalıştıran işletme sayısı 5'dir (%14,3). 10-16 alt düzey kadın yönetici çalıştıran işletme sayısı 3'dür (%8,6).

Her üç düzeyde de (üst, orta ve alt) kadın yöneticilerle erkek yöneticiler sayısal olarak kıyaslandığında, kadınların erkeklere oranı; üst düzeyde %7,5, orta düzeyde %14,8, alt düzeyde %28,3'tür. Üst düzey, orta ve alt düzeydeki kadın yöneticilerin sayısal ve oransal olarak erkek yöneticilerden az olduğu bulgulanmıştır.

Özel statüde çalışan personelle ilgili verilere ulaşılmıştır. Stajyer erkek 31 işletmede (%13) toplam 69 kişidir. Erkek stajyerlerden 1-3 stajyer 28 işletmede çalışmaktadır. Bu sayı

stajyer çalıştıran işletmelerin %90,3'üne denk gelmektedir. 4-17 stajyer çalıştıran işletme sayısı 3 (%9,7) tür. 14 işletmede (%5,9) toplam 42 kadın stajyer çalışmaktadır. Toplam 24 işletmede (%10,1) 101 erkek çırak çalışmaktadır. Kadın ırak yoktur. Eski hükümlü erkek ve kadın sayısı elde edilmiştir. 20 işletmede (%8,4) toplam 61 eski hükümlü erkek çalışmakta, 1 işletmede de 1 kadın eski hükümlü çalışmaktadır. 31 işletmede (%13) toplam 89 sakat erkek çalışmaktadır. Sakat alışan kadın ise 3 işletmede (%1,3) toplam 5 kişidir. Terör mağduru çalışan, 2 işletmede 2 toplam kişidir. Terör mağduru kadın çalışan yoktur.

5. 3. İşletmelerde alışanların Bölümlere Göre Dağılımı

Muhasebe bölümünde çalışan işçi sayısı ile ilgili soruya 154 işletme (%64,7) cevap vermiştir. 84 işletmeden bu soruya cevap alınamamıştır. Anketi cevaplayan işletmelerde toplam 383 kişi çalışmaktadır.

Üretim bölümünde çalışan sayısını belirten 207 işletmede (%87) toplam 9140 kişi çalışmaktadır. Üretim bölümünde çalışanların tüm çalışanlara oranı %75,7'dir.

Pazarlama bölümünde çalışan sayısını bulmak için sorulan soruya 98 işletme cevap vermiş(%41,2), cevap alınamayan işletme sayısı ise 140'tır (%58,8). Bu verilerden soruyu cevaplamayan işletmelerin pazarlama departmanları veya bu konuyla ilgili personelin olmadığı sonucuna varılmaktadır. Özellikle küçük işletmeler pazarlamayı satış olarak algılamaktadırlar. Oysa satış pazarlama unsurlarından sadece birisidir. Pazarlama işletmenin kuruluşundan başlayan ve sürekli devam eden bir süreçtir. İşletmelerin rekabet avantajı elde edebilmeleri için pazarlama faaliyetlerine gerekli önemi ve önceliği vermeleri gerekmektedir.

İnsan kaynakları bölümünde çalışan sayısı ile ilgili soruya 29 işletme (%12,3) cevap vermiştir. 209 işletmeden (%87,8) cevap alınamamıştır. İşletmelerin çoğunda personel yönetimi ya da insan kaynakları yönetimi bölümü bulunmaması bir eksiklik olarak görölmektedir. Modern yönetim yaklaşımı personel departmanıyla, insan kaynakları departmanını fonksiyonlarının farklı olduğunu belirtmektedir. İnsan kaynakları, işletmenin ihtiyaç duyduğu kişilerin daha işletmeye alınmadan önceki durumundan başlayarak değerlendirmeye almakta, alınan personelin eğitim, uyumlaştırma, koordinasyon, motivasyon gibi verimliliği artırıcı teknikler üzerinde durmaktadır. İnsan kaynakları departmanı personelin özlük veya sosyal haklarının takibi yanında, uyumlu bir örgüt ikliminin de oluşturulmasına çalışır. Bu nedenle işletmelerin, insan kaynakları bölümü oluşturması yönünde daha duyarlı olmaları gerekir.

Araştırma geliştirme bölümünde çalışan sayıları ile ilgili oranlar şu şekilde bulgulanmıştır: Araştırma kapsamındaki işletmelerin 29'unda (%12,2) Ar-Ge bölümleri bulunmaktadır. Bu işletmelerde toplam 103 kişi çalışmaktadır. 209 işletmeden bu soruya cevap alınamamıştır (%87,8). Son 20-30 yılda dünyada iletişim, bilgi teknolojisi ve özellikle internetin önemi ortaya çıkmıştır.. Bu bağlamda herkesin bildiği bilgiyi bilmek işletmelere katma değer sağlamamaktadır. Üretim girdilerinin en önemlisi bilgi olduğuna göre işletmenin kendine özgü bilgilerinin olması gerekmektedir. Bu bilgileri de araştırma geliştirme bölümü sağlamaktadır. Araştırma geliştirme çalışmaları işletmelere yüksek maliyet getirse de uzun dönemde rekabet avantajı sağlayacaktır. Önceki yıllarda işletmelerde, Ar-Ge yardımcı bölümlerden sayılmaktaydı. Bugün ise araştırma-geliştirme yönetimden sonra ikinci sırayı almaktadır. İşletmelerin rekabet avantajı sağlamaları ve üretim kalitesini artırmaları için imkanlar ölçüsünde araştırma geliştirme bölümlerini kurmaları gerekmektedir.

Araştırma kapsamındaki şletmelerden 25'inde (%10,5) halkla ilişkiler bölümü ya da bu konuda çalışan eleman bulunmaktadır. 213 şletmeden (%89,5) bu soruya cevap alınamamıştır. Halkla ilişkiler bölümü özellikle büyük şletmelerde oluşturulan bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Küçük ve orta büyüklükteki şletmeler bu faaliyetlerini genellikle üst yönetici aracılığı ile gerçekleştirmektedirler. Halkla ilişkiler bölümü şletme içi ve şletme dışı ilişkiler açısından önemlidir. İ ve dış müşteri memnuniyetinin artırılması halkla ilişkiler bölümünün çabalarıyla gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle şletmeler hem müşterilerini tanıma, hem de kendilerini müşterilerine daha etkili ve doğru tanıtılabilmek için halkla ilişkiler faaliyetlerine ağırlık vermeleri gerekmektedir.

6. SONUÇLAR

Yapılan sanayi araştırmasında elde edilen sonuçlar temel olarak aşağıdaki gibidir:

İşletmelerin büyüklükleri:

Uşak'ta faaliyet gösteren şletmeler genel karakteristik olarak, küçük ve orta boy şletmelerden oluşmaktadır (%93,7).

Mesleki oda ya da derneklere üyelik:

Uşaktaki sanayi şletmelerinin neredeyse hepsi (%96,6) bir mesleki kuruluşa üyedir. Uşak'taki şletmelerin örgütlenme konusunda bilinçli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durum oda ya da dernek üyeleri arasında olumlu iletişim ve etkileşimin olduğu fikrini vermektedir.

İşletmelerin faaliyet alanları:

İşletmelerin %74,4'ü tekstil ve deri sektöründe faaliyet göstermektedir. Deri sektöründe 23 şletme (%9,7) tekstilde ise 154 şletme (%64,7) faaliyet göstermektedir. Bu iki sektör Uşak sanayisinin lokomotifi durumundadır.

İşletmelerin ortaklık durumu:

İşletmelerin %75'i ortaklık şeklindedir. Ortaklar arasında büyük oranda akrabalık ilişkileri bulunmaktadır (%84,8). Bu durum Uşak'ta şirketleşmenin öneminin büyük oranda kavrandığını, ancak yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir.

Kapasite raporu durumu:

İşletmelerin yaklaşık üçte birinin kapasite raporunun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum söz konusu şletmelerin kapasite planlaması yapmadıkları, planlanan ve gerçekleşen kapasite karşılaştırmasına sahip olmadıkları sonucunu vermektedir. Dolayısıyla kapasite kullanım oranları tam olarak bilinmemektedir. Bu durum şletme verimliliklerini olumsuz etkilemektedir.

Kapasite raporu hazırlanırken yararlanılan kaynaklar:

Kapasite raporunun hazırlanmasında, şletmelerin yaklaşık yarısı ticaret ve sanayi odasından yararlanmıştır.

Düşük kapasite ile çalışma nedenleri:

Elde edilen sonuçlardan işletmelerin düşük kapasite ile çalışmasının üç önemli nedeni şu şekildedir: Pazarın dar olması, öz sermaye yetersizliği ve döviz kurlarındaki dalgalanmalardır.

Üretim şekli:

103 (%43,2) işletmenin üretim şekli süreklidir. Uşak'taki işletmelerin büyük kısmının tekstil işletmesi olması bunda etkili olmaktadır. Mevsim değişikliklerinden fazla etkilenmemeleri sürekli üretimi teşvik etmektedir.

Kalite belgesi durumu:

İşletmelerin %71,4'ünün herhangi bir kalite belgesine sahip olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Kalite belgesine sahip olanlardan da hiçbirisi CE standardı belgesine sahip değildir. İşletmelerin %94,1'i üretim süreçlerinde farklı yöntemlerle kalite kontrolü yapmaktadır. Kalite kontrolü yapmayan işletme oranı %5,9'dur. İşletmelerin sadece %28,6'sı bir kalite belgesine sahiptir. Yüzde 65,5'lik bir kısmın kalite kontrolü kendilerinin belirlediği standartlara göre yaptığı sonuçlardan elde edilmiştir.

Hammadde sağlama:

Hammadde sağlanması konusunda ise karşılaşılan güçlükler temel olarak; hammaddenin istenilen zamanda bulunamaması, yeterli miktarda bulunamaması ve istenilen nitelikte olmamasıdır. Hammadde kaynağı olarak; öncelikli olarak yerel kaynaklar, ulusal kaynaklar ve uluslararası kaynaklar tercih edilmektedir. Özellikle tekstil ve deri sektörü yerel ve bölgesel kaynaklardan beslenmektedir.

İşçi profili:

İşletmelerin %81,5'i 50 kişinin altında işçi çalıştırmaktadır. İşletmede çalışan sayısı arttıkça, işletme sayısının azaldığı sonucu elde edilmiştir. İşletmelerin işçi sayısına göre sınıflandırılmasına bakıldığında 148 işletme %81,5 ile çok küçük ve küçük boy işletme grubuna girmektedir. İşletmelerin %12,2'si orta boy işletme, %6,3'ü ise büyük boy işletme grubuna girmektedir.

Üst yöneticilerin eğitim durumları:

Uşak'ta faaliyet gösteren işletmelerden 180'inde(%75,6) işletme sahibi işletmenin üst yöneticiliğini de yapmaktadır. Üst düzey yöneticilerin yarısı herhangi bir meslek alanında yüksek öğretim görmemiştir. Buna karşılık 120 üst düzey yönetici (%50,4) yüksek öğrenim görmüştür.

Personel devir oranı ve nedenleri:

İşletmelerde işten ayrılanların ayrılış nedenleri ve oranları şu şekildedir: Başka bir işletmeye geçerek ayrılanlar %27,3'tür. Emekli olarak ayrılanlar %14,3'tür. İşten çıkarılanların oranı %26,1'dir. İş kazası sonucu ölüm ya da sakatlık nedeniyle işten çıkarılanların oranı %2,5'tir. Ekonomik kriz nedeniyle işten çıkarılanların oranı ise %23,5'dir. Sonuç olarak, işletmelerin üretimleri büyük oranda mevsime bağlı olmadığından personel devir oranının kabul edilebilir limitler arasında olduğu kabul edilmektedir.

Hizmetiçi eğitim:

“İşbaşında ustabaşı gözetiminde” uygulanan hizmetiçi eğitim en yaygın eğitim olarak tercih edilmektedir (%56,9). “ alışanların kendi kendilerini yetiştirmelerini teşvik ederek” gerçekleştiren eğitim ikinci olarak tercih edilmekte (%21) ve “işbaşında eğitim uzmanı aracılığı ile” uygulanan eğitim üçüncü eğitim metodu olarak tercih edilmektedir (%13,2).

Yönetici düzeyleri ve cinsiyet dağılımları:

Kadın yöneticiler erkek yöneticilerle kıyaslandığında; üst düzeyde kadın yöneticinin erkek yöneticiye oranı %7,5, orta düzeyde %14,8, alt düzeyde %28,3’dır. Üst düzey, orta ve alt düzeydeki kadın yöneticilerin sayısal ve oransal olarak erkek yöneticilerden az olduğu bulgulanmıştır. Yönetim düzeyi arttıka, kadın yöneticilerin erkek yöneticilere oranı azalmaktadır.

Özel statüde çalışan personel durumu:

Özel statüde çalışan personelin oran olarak düşük olması dikkat çekicidir. Buna göre, stajyer erkek 31 işletmede (%13) 69, stajyer kadın 14 işletmede (%5,9) 42’dir. Çırak sayısı 24 işletmede (%10,1) 101’dir. Eski hükümlü erkek 20 işletmede (%8,4) 61, 1 işletmede (%0,4) 1 kişidir. Sakat  alışan erkek 31 işletmede (%13) 83 kişidir. Sakat  alışan kadın 3 işletmede (%1,3) 5 kişidir. Terör mağduru çalışan sayısı 2 işletmede (%0,8) 2 kişidir. Terör mağduru kadın çalışan yoktur.

Ekonomik Kalkınmada Yerel Alternatifler

Hüseyin GÜL

Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

1. GİRİŞ

Günümüzde artan ulaşım ve iletişim olanakları, ekonomilerin yapısal olarak sanayi yoğun üretimden bilgi yoğun, teknolojik üretim biçimlerine ve hizmet yoğun sektörlere dönüşmesi, ulusal ekonomileri ve uluslararası ekonomik ilişkileri önemli ölçüde değiştirmiştir (Castells, 1996 ve 1989: 203; Moore ve Laramore, 1990: 643-644; Farr ve Favero, 1984: 4). Avrupa Birliği(AB)'nin tek pazar olma yönünde attığı adımlar, diğer bölgesel ekonomik işbirliği ve kalkınma girişimlerinin artması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, sadece ulus devletler açısından değil, yerel, yöresel⁴ ve bölgesel ekonomiler ve yönetimler açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur (Dulupcu, 2002; Gül, 1998). Dünya ekonomisinin küreselleşmesi, sermayenin uluslararası hareketliliğini de artırmıştır. Sermayenin ve yatırım mallarının hareketliliği, sadece serbest piyasada şirketler arasında değil, ülkeler, bölgeler ve kentler arasında rekabetin boyutlarını da genişletmiştir (Rogerson, 2000). Artık şirketler, hem gümrükler, işçi-işveren ilişkileri, ücretler, vergiler vb. açısından ulusal sınırlamalardan en az etkilenecekleri, hem de mal ve hizmetlere, hammaddeye, pazara, ucuz ve nitelikli emeğe vb. en rahat ulaşacakları yerleri yatırım amacıyla seçmektedir (Dulupcu, 2002: 9).

Yaşanan küreselleşme, “insanlar, hükümetler ve hükümet dışı örgütler arasındaki bağlantı ve eşgüdümü kolaylaştırmaktadır... Piyasa ve siyaset, kapitalizm ve devlet, özel sektör ve kamu sektörü yöneticiliği arasındaki ilişkiler daha da yakın bir ilişki haline gelmektedir” (Farazmand, 1999). Yerel yönetimler ve yerel topluluklar da küresel sistemin bir parçası olmaktadır. Bunun yanında, küresel ekonomi çağı ve onun beraberinde getirdiği küresel rekabet, yerel düzeyde var olan girişimcilik gizilgücünün daha iyi değerlendirilmesine ve kent ve kentsel bölgelerde de ekonomik kalkınma amaçlı işbirliklerinin geliştirilmesine hem ortam hazırlamakta hem de bu işbirliğini zorunlu kılmaktadır (Rogerson, 2000; Malecki, 1994; Ünlü, 1993; Tees vd., 1990). Bir yerel ekonomik kalkınma stratejisi ve yönetim modeli çerçevesinde gerçekleştirilecek işbirliği ve eşgüdüm, kamu tüzel kişilerinin yanında, yerel düzeyde ekonomik kalkınmada rol oynayan değişik aktörleri⁵ de içermek durumundadır. Bu yaklaşım aynı zamanda, kentsel

⁴ Göller Yöresi gibi birden çok ili ya da bir ildeki belli ilçe ya da ilçeleri kapsayabilecek şekilde kullanılmaktadır.

⁵ Yerel ekonomik kalkınma sürecinde etkin rol oynayan ya da oynaması beklenen aktörler şunları içerir: 1. Siyasiler ve diğer seçilmişler; 2. Yerel yönetimler ve merkezin taşra örgütleri; 3. Yerel-ulusal görsel ve yazılı basın; 4. Toplu taşımcılar, elektrik dağıtıcıları gibi kentsel hizmet sunanlar; 5. Üniversite; 6. Toplumsal çekiciliği olan bir dalda kenti simgeleyen spor takım(lar)ı; 7. İşçi ve işveren örgütleri; 8. Serbest meslek sahipleri; 9. Mal-mülk sahipleri; 10. Girişimci-sanayici; 11. Okullar, mahalle muhtarları, odalar ve birlikler gibi kentteki diğer önemli kamusal ya da sivil kurumlar; 12. Kenttaşlar (Logan ve Molotch, 1996: 300-318).

bölgelerin, uluslararası düzeyde yaşanan dönüşümlere uyum sağlayabilmesine, bu dönüşümlerin ortaya çıkardığı sorunlarla baş edebilmesine ve yarattığı fırsatları kendi kentleri açısından değerlendirebilmesine de yardımcı olacaktır.

Yerel kaynakların daha etkin ve verimli kullanılmasını sağlayacak, işbirliğini ve eşgüdümü olanaklı kılacak yerel ekonomik kalkınma planlaması, yöresel ya da bölgesel planlamanın önemini yadsıyan bir yaklaşım olarak değerlendirilmemelidir. Aksine, yerel ekonomik kalkınma planlaması Türkiye’deki planlama anlayışında var olan merkezîyetçiliğe yeni açılımlar getirebilecek niteliktedir. Ancak, Türkiye gibi gelişmekte olan, kaynakları kıt ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları yüksek olan ülkeler, ekonomik kalkınma planlamasını ulusal düzeyde de gerçekleştirmek ve toplumun bütün kaynaklarının etkin ve verimli kullanımını sağlamak zorundadırlar. Ulusal düzeyde planlama, bölgeler arasındaki dengesizlikleri gidermek amacıyla kaynakların yeniden dağıtımını da kapsamalı, ancak merkezi düzeyde yürütülmesi gereken bu planlamanın aşırı merkezîyetçi ve karışımıcı boyutları giderilerek, yerel ekonomik kalkınma planlamasına engel oluşturmaması sağlanmalıdır.

Yerel düzeyde ekonomik kalkınma planlamasının, ulusal gereksinimler de göz önünde bulundurularak yapılabilmesi, Türkiye’de var olan bölge anlayışının ve planlama yaklaşımlarının ötesine geçilerek yani yaklaşımlar geliştirilmesini de gerekli kılar. AB’nin ekonomik kalkınmada yerel ve bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasını destekleyen politikaları göz önüne alındığında, AB’ne üyelik ve uyum çalışmalarını sürdüren Türkiye’nin, ekonomik kalkınmada bölgesel kalkınma kavramlarına yeni açılımlar getirerek, yerel seçenekleri de desteklemesi bir gereklilik olmuştur. Bu adımlarla, yerel ekonomilerin rekabet edebilme ve istihdam yaratma gücünün artırılması, ulusal ekonominin de güçlü olmasına ve küresel ekonomide rekabet edebilir konuma gelmesine yardımcı olacaktır.

Bu çalışma, Türkiye’de uygulanan bölgesel ve ulusal kalkınma yaklaşımları yerine yerel ya da kent bölgesi kalkınma modellerinin benimsenmesi tezini savunma amacıyla değildir. Aksine, bölgesel ve ulusal düzeydeki kalkınma çabalarına ek olarak, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi yönündeki çalışmalar doğrultusunda, yerel düzeyde, özellikle gizilgücü bunu olanaklı kılan kentlerde, kent bölgelerinde ya da yörelerde yerel ekonomik kalkınma çabalarına vurgu yapma amacı taşımaktadır. Çalışmanın amacını aştığı için, bölge tanımı tartışmalarına ya da Türkiye’de yaygın olarak benimsenen ‘bölge’ ve ‘bölgesel kalkınma’ anlayışlarına ve uygulamalarına yer verilmemektedir. Bunun yerine, kalkınma ve bölge kavramlarına, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki uygulama örnekleri temelinde yeni açılımlar getirmeye, özellikle yerel ya da kent bölgesi düzeyinde ekonomik kalkınma kavramını tartışmaya ve yerel ekonomik kalkınma yaklaşımlarının bir sınıflamasını yapmaya çalışmaktadır. Çalışmada öncelikle, yerel ekonomik kalkınmanın kapsamı, hedef ve amaçları ile yerel ekonomik kalkınma planlaması tartışılmaktadır. Daha sonra, stratejik yerel ekonomik kalkınma yaklaşımı, özel sektör endeksli ve özel sektöre koşullu destek temelli yerel ekonomik kalkınma modelleri, canlandırma (*‘revitalization’*) ya da ıslah gibi yerel ekonomik kalkınma yaklaşımları ve yerel ekonomik kalkınma planlamasının evreleri sunulmaktadır. Ayrıca, yerel ekonomik kalkınma planlarında vizyon, hedef, amaç ve performans değerlendirmesi gibi temel kavramlar tartışılmaktadır.

2. YEREL EKONOMİK KALKINMA VE KAPSAMI

2.1. Ekonomik Kalkınmanın Yerelleşmesi

Türkiye’de kalkınma girişimlerine son yıllara kadar merkeziyetçi bir anlayış egemen olmuştur ve bu anlayış günümüzde de belirli ölçüde devam etmektedir. Merkezi hükümetler, özellikle sermaye birikiminin çok yetersiz olduğu Cumhuriyetin ilk yıllarında yatırımları ya doğrudan kendileri yapmışlar, ya da üretimi, ihracatı vb. teşvik edici plan ve programlar yürürlüğe koyarak, ekonominin istikrarlı bir şekilde çalışmasını sağlayarak, enflasyonu kontrol altında tutarak ekonomik gelişme hızını artırmaya çalışmışlardır. Ekonomik kalkınma planlamasında, 1960’lardan sonra, DPT’nin da kurulmasıyla daha merkeziyetçi bir yapı oluşturulmuştur.

Günümüzde devletin üretime yönelik doğrudan yatırımlarından çok, ekonomik gelişmeyi teşvik edici programları vardır. Örneğin, 1998 yılı başında olağanüstü hal (OHAL) bölgesinde ve kalkınmada öncelikli yörelerde yatırımları ve istihdam imkanlarını artırmak amacıyla, 2002 yılı sonuna kadar geçerliğı olan 4325 sayılı kanun çıkarılmıştır. Kanun, 10’dan fazla işçi çalıştıran işyerlerini 5 yıl süre ile gelir ve kurumlar vergisinden muaf tutarak; çalışan işçilerin stopaj vergilerini 2 yıl erteleyerek; SSK işveren katkı payını Hazine’den ödeyerek; yatırım yapacaklara bedava arsa ve ucuz enerji vererek ve vergi, resim ve harç istisnası gibi başkaca teşvikler sağlayarak, bu bölgelerde yatırımları, istihdamı ve bölgesel ekonomik kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlamıştır (Uras, 2003).

Ekonomik gelişmeyi teşvik yanında, sosyal adalet ilkesi gereğı devlet, gelir dağılımının daha adil gerçekleştirilmesi, bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi, gereksinim içinde olanlara minimum bir yaşam standardı sağlanması gibi sosyal sorumluluklar da yüklenmektedir. 2022 sayılı kanun gereğı dul yetim ve kimsesiz yaşlılara sağlanan gelir desteğı, Yeşil Kart uygulaması, SYDTF, istikrar programları, asgari ücret uygulaması, İşsizlik Sigortası, azgelişmiş bölgelerde yatırım teşvik türü programlardan bazılarıdır (Uras, 2003; Sallan Gül, 2003 ve 2000; Talas, 1995).

Ekonomik istikrarı sağlamak, bölgeler arası gelişmişlik farklarını gidermek ve diğersosyal adaletçi politikaları uygulamak halen merkezi hükümete düşen önemli görevlerdir. Ancak, değışen ulusal ve küresel ekonomik koşullar karşısında, istihdam yaratarak ve vergilendirilebilir yatırımları teşvik ederek, ekonomik ve sosyal refahı artırmayı hedefleyen ekonomik kalkınma girişimlerini sadece merkezi hükümetlerden beklemek gerçekçi ve geçerli bir yaklaşım niteliğini kaybetmeye başlamıştır (Dulupcu, 2002; Gül, 1998). Artık, ekonomik kalkınma yerel olmak; yereli de içine almak, yani yerel yönetim birimlerini, kenttaşları, yerel oda ve birlikleri, işletmeleri vb. de kapsamak durumundadır. Bu amaç doğrultusunda gelişmiş batı ülkelerinde yerel ekonomik kalkınma konusunda önemli yerel pratik ve teorik bilgi birikimi oluşmuştur. AB, bölgesel ve yerel ekonomik girişimlerin desteklenmesini ilke olarak benimsemekte ve girişimlere kaynak sağlamada, yerel düzeyde

ekonomik kalkınma örgütlenmesinin sağlanmış olmasını, önemli koşullardan biri olarak aramaktadır.

2.2. Yerel Ekonomik Kalkınma: Tanım, Amaçlar ve Hedefler

2.2.1. Yerel Ekonomik Kalkınma Tanımı

Yerel ekonomik kalkınma kavramının zaman içinde anlamının değişikliğe uğradığını görüyoruz. Örneğin, Moriarty (1980) yerel ekonomik kalkınmayı, dış sanayi yatırımlarının bir bölgeye çekilmesi olarak tanımlamıştır (alıntılayan Teitz, 1994: 102). Geleneksel olarak da yerel ekonomik kalkınma, önemli ölçüde istihdam olanağı sağlayacak büyük sanayi yatırımlarını bir yöreye çekmeyi amaçlayan teşviklerden oluşan bir strateji olarak görülmüştür. Günümüzde ise yerel ekonomik kalkınma, çok daha profesyonelce yürütölen, yerel ölçekte kamu, özel ve sivil toplum kuruluşları arasında sıkı işbirliğini öngören, yerel ekonominin kendi kapasitesinin daha çok geliştirilmesini hedefleyen, yeni girişimciler yaratarak ve var olan firmaları daha da geliştirerek ekonomik büyümeyi amaçlayan bir politika olarak görölmektedir (Teitz, 1994: 101). Bunun yanında, yerel düzeyde ekonomik kalkınma, ortak bir kentsel bölgede ya da yörede yer alan ve ortak yerel kaynakları paylaşan yerel topluluklar ve yönetimlerle işletmelerin işbirliğini ve eşgüdömlü eylemde bulunabilmelerini, bölge içinde kendi konumlarını ve karşılıklı bağımlılıklarını daha iyi kavramalarını, verimli ve etkin çalışma için gerekli ortamı sağlanmalarını, yerelde ve daha büyük pazarlarda rekabeti ve işbirliğini tekrar gözden geçirmelerini de gerektirir (Blakely, 1994: 65). Bu süreçte, özellikle yerel kamu otoriteleri, bölgedeki hizmetlerin dağıtımının planlamasında ve eşgüdümünde liderlik görevi üstlenir, yerel stratejik kalkınma planları hazırlar ve genel kamu yararı için zorunlu altyapı yatırımlarını gerçekleştirirler.

2.2.2. Yerel Ekonomik Kalkınma Planlamasının Amaçları

Yerel ekonomik kalkınma planlamasında güdülen genel amaçlar şöyle sırlanabilir:

Ekonomik refahı ve yaşam kalitesini yükseltmek: Refah ve yaşam kalitesi, ekonomik olduğu kadar, çevresel ve toplumsal bir olgudur da-çevreye ve zamana duyarlılık açısından daha hızlı akan kent-içi ulaşım planlaması, engelliler için daha kullanılabilir kaldırım ve toplu taşıım, çalışan kadınlar için çocuk bakımevleri, daha temiz ve düzenli çevre gibi.

Kaliteli istihdam olanakları ve özel girişimler yaratabilen, dışarıdan yeni yatırımlar çekeabilen, dışa bağımlılığı az, ekonomik ve istihdam yapısında çeşitliliğı ve kendi kendine yeterliliğı ('*self-sufficiency*') olan bir ekonomik yapı oluşturmak;

Küresel ve ulusal ekonomide yaşanan dönüşümlerin yerel ekonomi, işletmeler ve topluluk üzerinde oluşturabileceği olumsuzlukları hafifletmek;

Kaynakların, mal ve hizmetlerin etkin pazarlanmasına olanak sağlamak (Blakely, 1994: 134; OECD, 1986, alıntılanan Blakely, 1994: 41; Bingham ve Mier, 1993: ix).

Bunun yanında, yerel ekonomik kalkınma çabalarının daha ayrıntılı bazı hedeflerden de bahsetmek gerekir (OECD, 1986, alıntılanan Blakely, 1994: 42-43):

1. Yerel ya da bölgesel ekonominin, insan ve doğal kaynak gizilgücünü daha iyi kullanarak, görelî ekonomik üstünlüğünü ve rekabet gücünü artırmak;
2. Yerel olarak üretilen kendine özgü ürünlerin ve kaynakların daha iyi pazarlanmasını sağlayarak yeni fırsatlar yakalamak ve yerel-bölgesel ekonomiye dışarıdan daha fazla kaynak girmesini sağlamak;
3. Yerel halka daha fazla istihdam olanakları sunmak ve uzun dönemli kariyer fırsatları yaratmak;
4. Dışlanmış grupların yerel ekonomiye katılımını desteklemek ve yerel ekonomik kalkınma getirilerinden yararlanmada adaleti gözetmek;
5. İşletmelerin daha verimli çalışabilmelerini sağlamak ve yeni işletmeleri çekebilmek için kentin altyapısını iyileştirmek ve kentte yaşam kalitesini artırmak.

3. EKONOMİK KALKINMADA YEREL ALTERNATİFLER

Ekonomik kalkınmada yerel alternatifler genel ve dar kapsamlı politikalar olarak iki ana başlık altında incelenebilir.

3.1. Genel Politikalar: Stratejik Planlama Yaklaşımı

Stratejik yerel ekonomik kalkınma, yerel ya da kentsel yönetim(ler)in, o yörenin insani, toplumsal, kurumsal, ekonomik ve doğal kaynaklarıyla coğrafi konumunun görelî avantajlarını, geniş ölçekli, uzun dönemli ve geleceğe yönelik olarak, bir vizyon çerçevesinde planlaması sürecidir. Burada vurgu, “bazı şeylerin nasıl doğru yapılacağına değil, doğru yapılacak şeylerin nasıl bulunacağı ve onlar üzerinde çabaların ve çalışmaların nasıl yoğunlaştırılacağı” üzerindedir (Kemp, 1993). Stratejik yaklaşımda, yerel güçler, olanaklar, fırsatlar ve kaynaklar, yerel ekonomi için öngörülen vizyonun gerçekleştirilmesi için harekete geçirilir. Yerel kamu otoritelerine bu süreçte düşen en önemli görevler, gönüllü sektör ile özel sektörü teşvik etmek ve desteklemek, ekonomik kalkınma çabalarına liderlik etmek, eşgüdümü sağlamak ve kamusal alt yapı yatırımlarını tamamlamaktır. Yerel kamu otoriteleri de bu görevleri, bütün bir kenti ve ekonomik ve coğrafi açıdan yakın bağları bulunan diğer kent ve kasabaları da kapsayan bir stratejik yerel ekonomik kalkınma planı geliştirerek gerçekleştirecektir (Farr ve Favero, 1984).

Stratejik yerel ekonomik kalkınma planlaması bir yönetim sürecidir. Bu süreçte, gerek gönüllü kuruluşlar, gerek odalar ve birlikler, gerek girişimciler ve gerekse vatandaşlar etkin rol oynamalıdır. Bu grupların, kendi toplulukları hakkında bilgi toplama, yerel halkın,

esnafın ve işletmelerin gereksinimlerini saptama, olanakları ve fırsatları değerlendirme, sorunları ve sıkıntıları saptama, vizyonu, amaçları, planları ve stratejileri belirleme gibi konularda aktif görev almaları beklenir (Blakely, 1994).

3.2. Dar Kapsamlı Politikalar

3.2.1. Özel Sektör Endeksli Yerel Ekonomik Kalkınma Politikaları

Bu tür politikalar, yerel ekonomik kalkınmada özel sektöre bel bağlayan ve kamuya özel sektör yatırımlarını kolaylaştırıcı ve teşvik edici bir görev yükleyen politikalarlardır. Kamu yönetiminin kapasitesini artırıcı ve özel sektöre koşulsuz destek politikaları olarak iki temel türünden bahsedilebilir. Ancak bu iki türün karışımı yaklaşımlarla da uygulamada karışılaşılabilir.

3.2.1.1. Yönetim Kapasitesini Arttırıcı Politikalar

Bu politika türünde, yerel yönetim birimlerinin, mali, yönetsel, örgütsel, bürokratik ve teknik kapasitesinin artırılarak özel sektörün danışmanlık, inceleme, onay ve eşgdm taleplerini daha iyi karışılanması amaçlanır. Yatırım danışmanlık hizmetleri komitesi kurulması, yatırımcılar için teknik danışmanlık hizmeti birimi kurulması, izin alma ve onay süreçlerinin tek bir birimde toplanması, ekonomik kalkınmanın değişik yönleriyle ilgilenilecek ama eşgdml çalışabilecek birimlerin kurulması gibi kapasite artırıcı politikalar bu gruba girer.

3.2.1.2. Özel Sektöre Koşulsuz Destek Politikaları

*Yerel yatırım ortamını işletmeler ve yatırımcılar için daha cazip hale getirerek, yatırımları bölgeye çekmeye çalışan ve kamu yönetimi (artan vergiler gibi) ve halk açısından (artan istihdam ve gelir gibi) somut getirilerin ancak belirli bir süre geçtikten sonra elde edilebildiği politikalar*dır. Vergi muafiyeti ya da indirimi uygulamaları, serbest ticaret bölgeleri kurulması, organize sanayi bölgeleri kurulması, ekonomik olarak geri bölgelere yatırım çekilmesi amaçlı özel bölgeler oluřturulması⁶, işletmelere eleman bulmada ya da eğitiminde yardımcı olunması, işletmelere işçi creti ya da kalkınma yardımları sağlanması vb. bu politika türüne örnek olarak verilebilir.

Örneğin, bu konuda özgün bir örnek vermek gerekirse, 1980'lerin başında '*Microelectronics and Computer Technology Corporation*' (MCTC) isimli bilgisayar teknolojisi alanında çalışan özel şirketin Amerika Birleşik Devletleri'nde, Texas Eyaleti'nin başkenti olan Austin'e yatırım yapmasının nedenleri şunlardır: (1) Bu kentin yaşam kalitesi açısından koşullarının çok iyi olması; (2) Eyalet hkmetinin şirkete yaptığı, yeni bir bina tahsis edilmesi, vergi muafiyeti gibi teşvikler; (3) Eyalet hkmetinin, Austin kentindeki Texas niversitesi'nin Elektrik Mühendisliği ve Bilgisayar Bilimleri Bölümüne sağladığı 15 milyon dolarlık kaynak, bu bölümlerde 30 yeni ğretim yesi ve araştırmacı kadrosu

⁶ özel girişim bölgeleri ("Enterprise zone programs"), ekonomik ve sosyal olarak geri kalmış ve düşük istihdam ve gelire sahip belirli bölgelere özel yatırımcıları çekebilmek için, kamusal yatırımlar yapılmasını, vergi muafiyeti ve indirimi uygulamalarını vb. ngren politikalardır.

oluşturulması, araştırma ve lisansüstü programlarına ayrıca destek sağlanması gibi kamusal yatırımlar. Austin kentinde eyalet hükümetiyle işbirliği içinde gerçekleştirilen bu yerel kalkınma programındaki temel düşünce, MCTC'nin kente gelmesinin istihdam olanaklarını, vergilendirilebilir üretimi ve ekonomik aktiviteleri artırmasının yanında, kentin diğer yatırımcılar için cazibesini de artıracakı beklentisidir. Seçmene iyi görünmek açısından da artıları olan bir program olarak değerlendirilmiştir (Logan ve Molotch, 1996: 311; Levy, 1994: 214). Bu program başarıya ulaşmış ve Austin kentinin ekonomik kalkınmasında bir katalizör rolü oynamış ve sonraki yıllarda ekonomik kalkınma hızı bir şekilde devam etmiş ve kent bir çekim merkezi haline gelmiştir.

3.2.2. Özel Sektör Endeksli Yerel Ekonomik Kalkınma Politikalarının Sakıncaları

Özel sektör endeksli yerel ekonomik kalkınma politikaları, daha fazla ekonomik yatırımı bölgeye çekerek, vergilendirilebilir üretim faaliyetlerini artırarak, istihdam yaratarak, ekonomik büyümenin ve daha fazla ekonomik faaliyetin olumlu imajını yerel topluluğa kazandırarak katkı sağlarlar (Lynch, 1996). Ancak, bu tür ekonomik kalkınma girişimlerinin artan özel sektör yatırımları ve istihdam olanakları gibi öngörülen olası getirilerine rağmen, yörede yapılan kamusal yatırımlar, sunulan kamusal hizmetler, vazgeçilen vergi gelirleri daha başlangıçta kamuya ve yerel topluluğa gerçek maliyeti olan programlardır (Mishel, 2003). Eğer, özel sektör yatırımları beklenen getirileri sağlamaz ise, yerel topluluk bu tür politikalardan yarar sağlayamayacaktır. Ayrıca, bu tür politikaların getirisi, tamamıyla özel sektörün yapacakı yatırımlara ve bunun serbest piyasada yaratacakı istihdam, üretim ve gelir artışlarına endekslenmiştir. Ancak, piyasa güçlerinin işleyişine bakıldığı zaman, ekonomik aktiviteler ve sermaye, nitelikli emek, girişimcilik gibi önemli üretim unsurları daha çok ekonomik ve sosyal faaliyetlerin önceden geliştiği, ekonominin zaten iyi olduğu ve iş fırsatlarının bulunduğu kentsel bölgelere ya da en fazla teşviki veren yerlere yönelmektedir. Bu ise, ekonomisi zaten kötü olan kent bölgelerini ve yöreleri daha da kötüye doğru bir yarışa ('a race to bottom') mahkum edebilmektedir (Lynch, 1996). Bu eğilim, özel sektöre endeksli ekonomik kalkınma politikalarının önündeki en önemli engellerdendir. Dolayısıyla, zaten geri kalmış yörelerin kıt kamusal kaynaklarını, getirisi belirsiz özel sektör endeksli politikalara yönlendirmesinin riski görece daha yüksek olacaktır. Ayrıca, yerel kalkınma politikası başarılı olsa bile, yerel topluluğa getirisinin eşit olarak paylaştırılmaması riski de her zaman vardır.

3.3. Özel Sektöre Koşullu Destek Politikaları

Özel sektöre koşullu destek veren yerel ekonomik kalkınma politikalarında, özel girişimcilerin ve yatırımcıların bir yörede yapacakları yatırım karşılığında, o yörenin gereksinimlerine yönelik bir hizmet sunması ya da kamusal bir yarar sağlayacak proje geliştirmesi çart koşulur (Goetz, 1990). Özel girişimlerden başlangıçta kamusal yararı olacak bir hizmet sunulmasının beklenmesinin nedeni, özel yatırımların beraberinde getirdiği kamusal maliyetlerdir. Bu tür kamusal maliyetler, ulaşım, eğitim vb. kamusal sistemler üzerindeki yükün artması, ev ve kira fiyatlarının yükselmesi, yeni altyapı yatırımlarının ya da geliştirme-genişletme yatırımlarının gerekmesi şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Ayrıca,

yatırımlar için başlangıçta yerel kamu birimlerinin vergi indirimi ya da muafiyeti, arazi temini, yönetim kapasitesini artırıcı önlemlerin alınması gibi yöre halkına maliyeti olan kamu hizmetleri ya da teşvik uygulamaları da söz konusu olabilmektedir.

Özel sektöre koşullu destek politikalarının başarılı olmaları durumunda, kamusal faydalarının daha fazla olma olasılığı yüksektir. Ancak, yerel ekonomik kalkınma sonucu yerel toplulukça elde edilecek kazanımların adil bir şekilde dağılmama riski de göz önünde bulundurulmalı ve adaletsizliklerin uzun dönemde yerel kalkınma politikalarına karşı güven ortamı oluşturma ve destek bulma konusunda sıkıntı yaratabileceği hesaba katılmalıdır.

3.4. Canlandırma ('*Revitalization*') ya da İslah Politikaları

Canlandırma projeleri, yoksul, yıkık-dökük, işsizliğin ve toplumsal sorunların yoğun olduğu belirli bir coğrafi bölgenin ya da bir gecekondü bölgesinin sosyal ve ekonomik olarak yaşam koşullarını iyileştirmeyi hedef alan, mali, ticari ve sanayi yatırımları ağısından bu bölgeyi daha çekici hale getirmeyi öngören, daha dar kapsamlı ama kamu yönetimi ve yerel kenttaşlar adına daha fazlasını gerektirebilen politikalarlardır. Geri kalmış bir yerin ışlahı amaçlayan politikalar da bu kategori içinde düşünölebilir. Bu tür politikalar hem sosyal hem de ekonomik kalkınmayı hedefleyebilir (Krefetz, 1991: 137; Porter, 1984: xii). Kent merkezlerinde ekonomik canlılığı artırmak, belirli bir yerleşim bölgesinde gelir ve konut kalitesini geliştirmek, mahalli olarak ticari gelişim koridorları oluşturmak, serbest girişim bölgeleri oluşturmak, eskimiş yatırımları ve binaları onarmak ya da yenilemek, insan sermayesini geliştirecek eğitici ve gelir getirici mesleki programları yürürlöğe koymak vb. canlandırma ya da ışlah projelerinin türlerinden bazıları olarak sayılabilir. Bu tür projeler tek başına uygulanabileceği gibi, kentin bütününü kapsayan genel stratejik yerel kalkınma politikalarının bir parçası olarak da uygulanabilir.

Canlandırma ya da ışlah politikalarının kamusal yararı olduğu açıktır. Ancak, ekonomik olarak sıkıntılı yoksul bölgedeki halkın ekonomik kalkınma vaatleriyle bölgelerinden tahliye edilip, bölgenin özel girişimcilere yeniden geliştirilmek üzere satılması ya da devredilmesi durumlarında, bu tür canlandırma ya da ışlah politikaları semt sakinlerinin tepkisini çekebilmektedir. Ayrıca, bu tür politikaların faturasının genellikle sıradan halka, küçük girişimlere ya da aile işletmelerine çıktığı, ama bu grupların bu politikaların faydalarından yeterince yararlanamadıkları da ileri sürölmektedir (Mollenkopf, 1983). Dolayısıyla, bu tür yerel canlandırma ya da ışlah politikalarının daha çok yerel elitlere hizmet edebileceği eleştirileri dikkate alınmalıdır.

Ayrıca, ulusal ve küresel ekonomilerde yaşanan yapısal dönüşümün işgücü piyasasında oluşturduğu ikili yapıda, yüksek teknoloji ve hizmetler sektöründe çalışanların bundan daha karlı çıktığı; ama, eğitimsiz ve tecrübesiz yoksul kişilerin güvenceli ve makul ücretli iş

bulmada güçlük çektikleri görülmektedir. Eğitimsiz, tecrübesiz işgücü; garsonluk, inşaat işçiliği, çocuk bakıcılığı, temizlik işçiliği gibi çok düşük ücretli geçici işlere mahkum durumda kalmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, Castells'in (1989) de dikkat çektiği gibi, yerel ekonomik kalkınma girişimleri tek başına yeterli olmayabilir. Daha büyük ölçekli ve köklü çözüm önerileri geliştirmek gerekebilir. Bu türden, zaten ekonomik olarak kötü durumdaki yörelerin ekonomisinin düzeltilmesi yerel kaynaklarla olanaklı olmayacaktır. Bu durumda, bölgeler, iller ve kentler arasında ulusal düzeyde dengeleyici politikalar zorunludur.

3.5. Ekonomik Kalkınma Politikası Saptamada Topluluk Türünün Önemi

Bir yerel topluluktan diğerine, topluluğun, yörenin ve yerel ekonominin durumuna göre, ekonomik kalkınma politikasının türü değişebilir. Büyüyen ekonomiye sahip bir kent bölgesinin benimseyeceği ekonomik kalkınma politikası, küçülen ya da ekonomide yaşanan dönüşümler sonucu zorunlu olarak yeniden yapılanan bir kent bölgesinin benimseyeceği ya da benimsemesi gereken ekonomik kalkınma politikaları ile aynı olmayacaktır. Blakely (1994; 46), büyüyen, yeniden yapılanan ya da küçülen ekonomiye sahip birbirinden farklı nitelikteki ve farklı sorunları olan bölgelerin ne tür kalkınma politikaları uygulayabileceği ve ne tür kaynakları bu amaçla kullanabileceği konusunda bir sınıflama geliştirmiştir. Bu sınıflama aşağıda tablolatırılmıştır.

Tablo 1 Topluluk Türüne Göre Yerel Ekonomik Kalkınma Politikaları

<i>Topluluk Özellikleri</i>	<i>Ekonomik Kalkınma Politikası Türü</i>	<i>Kaynak Kullanımı</i>
<i>Büyüyen Bölge</i>	✓ Yerleşim, ticaret ve sanayi alanlarının gelişimini planlayan ve çevre koruyucu politikalar, ✓ Ekonomik büyümeyi yönlendiren politikalar	<i>Büyük ölçüde yerel kaynaklar, sınırlı ölçüde merkezi kaynaklar</i>
<i>Yeniden Yapılanan Bölge</i>	✓ Yerel ekonomik yapıyı, işletmeleri ve işgücünün niteliklerini zenginleştiren politikalar ✓ Değişen bölgesel-ulusal-küresel ekonomik yapıya uyumu kolaylaştıran politikalar ✓ Yeni ekonomik faaliyet alanları gelişimini teşvik eden politikalar	<i>Yerel kaynaklar ve merkezi kaynaklar, birbirine yakın oranlarda birlikte</i>
<i>Küçülen Ekonomiye Sahip Bölge</i>	✓ Kamusal kaynakları verimli ve etkin yöneten; kayırmacılığı, yiyiciliği ve dışlamayı önleyen stratejiler ✓ Yerel işletmelerin kapanmasını ya da başka bölgelere gitmesini önleyen; alternatif ekonomik faaliyetlerin gelişimine öncülük eden politikalar ✓ Ulusal işletmeleri bu bölgeye çekebilecek idari kapasiteyi, kentsel altyapıyı geliştiren stratejiler ✓ Acil istihdam sağlayan mesleki programlar	<i>Büyük ölçüde merkezi kaynaklar, sınırlı ölçüde yerel kaynaklar kullanımı yaygındır.</i>

3.6. Yerel Ekonomik Kalkınma Politikası Planlaması Süreci ve Evreleri

Yerel ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için ne tür politika benimsenir ve uygulanırsa uygulansın, başarısı açısından önemli olan bu politikanın bir plan çerçevesinde uygulanmasıdır. Politika planlaması bir süreçtir ve sürecin aşamalarının her birinin dikkatle

uygulanması, politikaların başarıya ulaşması açısından önemlidir. Planlama sürecinin yedi aşaması vardır (Blakely, 1994; Maliza, 1985: 86-87; Levy, 1994: 218-221):

3.6.1. Gereksinimlerin-Olanakların-Fırsatların ve Güçlüklerin Saptanması

Yerel ekonomik kalkınma planlaması sürecinde ilk aşama, gereksinimlerin, olanakların, fırsatların ve güçlüklerin saptanmasıdır. Bu aşamada veri toplama ve çözümlemesi gerçekleştirilir; ekonomik yapının, istihdam durumu ve olanakları, işgücünün nitelikleri ve çeşitliliği saptanır; yerel topluluğun ve işletmelerin gereksinimleri belirlenir; olanaklar ve fırsatlarla, olası güçlüklerin bir dökümü çıkarılır; ve merkezi hükümetin ya da taşra kuruluşlarının ekonomik kalkınma amaçlı projeleri ve kaynaklar saptanır.

3.6.2. Bir Yerel Ekonomik Kalkınma Politikasının Belirlenmesi

Bir yerel ekonomik kalkınma politikasının belirlenmesi ikinci aşamadır. Bu aşamada şunlar gerçekleştirilir:

- Yerel ekonomik kalkınma planının hazırlanmasında tüm yerel aktörlerin katkısı alınır;
- Yerel topluluğun, işgücü piyasasının, ekonominin, işletmelerin vb. güçlü ve zayıf yönlerinin çözümlemesi yapılır;
- Özel gereksinimi olan mahalleler ya da bölgeler belirlenir;
- Vizyon, amaçlar ve hedefler saptanır; ve,
- Alternatif yerel ekonomik kalkınma politikaları arasından, saptanan vizyon, amaçlar ve hedefler doğrultusunda yerel topluluk için en uygun olan belirlenir.

3.6.3. Yerel Kalkınma Projelerinin Belirlenmesi ve Seçilmesi

Seçilen yerel ekonomik kalkınma politikası çerçevesinde, projelerin belirlenmesi ve seçilmesi üçüncü aşamadır. Bu aşamada şunlar gerçekleştirilir:

- Olası projeler saptanır ve değerlendirilir;
- Siyasal, çevresel ve mali yapılabirlik çalışması yapılır;
- Uygulanacak projeler belirlenir; ve,
- Kamusal, özel ve sivil toplum örgütleri arasında işbirliği ve eşgüdüm sağlanır.

3.6.4. Planın Hazırlanması

Yerel ekonomik kalkınma planının detaylı olarak hazırlanması dördüncü aşamadır. Bu aşamada şunlar gerçekleştirilir:

- Proje yapıları belirlenir;
- Proje sonuçlarının bir ön değerlendirmesi yapılır;

- Mali alternatifler oluşturulur;
- Ekonomik kalkınma amacıyla kullanılacak teşvikler belirlenir;
- Altyapının, ulaşım olanaklarının ve diğerk kent işlevlerinin geliştirilmesi amacıyla planlar hazırlanarak yerel ekonomik kalkınma politikasıyla bağılantısı kurulur; ve,
- İşgücünün mesleki eğitimi, suçla mücadele, çevrenin korunması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi gibi diğerk ilgili konular da planla bağılantı içinde değerlendirilir.

3.6.5. Yerel Ekonomik Kalkınma Planının Uygulanması

Planın uygulama için hazır hale getirilmesi ve uygulanması aşaması ise beşinci aşamadır. Bu aşamada şunlar gerçekteştirilir:

- Proje uygulamasının zaman çizelgesi hazırlanır;
- Performans ve başarı ölçütleri saptanarak, değerlendirme yapma metodu belirlenir;
- Planın tanıtılması ve pazarlanması: Reklam, broşur-afiş, yazılı-görsel basınla söyleşi, firmalarla birebir görüşme yapılarak plan tanıtılır; ve,
- Plan uygulamaya konur.

3.6.6. Değerlendirme

Plan değerlendirmesi, plan amaçlarının ne ölçüde gerçekteştirildiğini saptamayı amaçlar ve “Plan istenildiği gibi uygulanıyor ve istenilen sonuçları veriyor mu?” sorusuna yanıt arar. Bunun için, plan uygulamasından elde edilen sonuçlara ait nitel ve nicel bilgilerin toplanmış olması gerekir. Bu veriler, plan performansını ölçmek için konulan ölçütlerle karşılaştırılır. Başarı düzeyine göre planın uygulanmasının devamına, planın değiştirilmesine ya da plan uygulamasının durdurulmasına ve yeni bir plan hazırlanmasına karar verilebilir. Altıncı aşama olan değerlendirme aşamasında şunlar gerçekteştirilir:

- Plan uygulamasına ilişkin olarak veri toplanır ve geri-besleme sağlanır;
- Saptanan performans ölçütleri ve nicel ölçüler çerçevesinde başarı ölçülür;
- Bir değerlendirme raporu hazırlanır; ve,
- Değerlendirme sonuçlarına göre planda gerekli değişiklikler yapılır ve uygulanır.

Bu aşamada, performans ölçütlerinin ve nitel ölçülerin açık ve net belirlenmiş olması, uygun veri toplama ve veri çözümlleme tekniklerinin kullanılmış olması kritik önemdedir. Ayrıca, amaçların genel olması, plan ile sonuçlar arasında doğrudan bağı kurulmaması da yararlı olacaktır. Bunun nedeni, başarının her zaman kağıtta yazılı olanın aynen gerçekteştirilmesi anlamına gelmemesidir. Örneğin, uygulanan bir plan çok önemli olumlu

sonuçlar elde edilmesini sağlamıştır. Ancak, bu olumlu sonuçlar planda öngörülenden tamamen farklı ise, bunun başarı olarak değerlendirilmesi zor olacaktır; çünkü, yerel topluluğun kıt kaynakları öncelikli olmayan ve öngörülmeyen bazı hedefler için kullanılmıştır.

3.6.7. İzleme

Yerel kalkınma planlarının ya da politikalarının uygulama süreci, uygulanan politikaların değerlendirilerek, gerekli düzeltmelerin yapılmasıyla sona ermez. Bu süreçte, arzulanan performansa ve amaçlanan hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığının sürekli olarak izlenmesi (*'monitoring'*) gerekir. Buradaki temel soru, "Politika ne ölçüde başarılı oldu?" sorusudur. Bu süreçte, sorunun doğru teşhis edilip edilmediği, sorunun gözden kaçan yönlerinin olup olmadığı, sorunun niteliğinde zaman içinde değişikliklerin ortaya çıkıp çıkmadığı, politikanın hedef kitlesini oluşturan grupların tepkilerinin ne olduğu, daha yeni ve güvenilir verilerin kullanılabilir hale gelip gelmediği, hedeflenen performans ölçütlerine ne ölçüde ulaşılabildiği, konulan zaman ve kaynak sınırlamalarına ne ölçüde uyulabildiği gibi ölçütler izleme aşamasında sürekli gözlem altında tutulur ve bunlara göre gerektiğinde izlenen politikalarda ya da projelerde gerekli düzeltmeler yapılır. İzleme süreci, uygulanan politikanın amaçlarından istemeden uzaklaşılmasının, gereksiz zaman ve kaynak israfının önüne geçilmesini sağlar (Talen, 1996; Patton ve Sawicki, 1993: 263; Rossi ve Freeman, 1992).

İzleme sürecinin en önemli sıkıntısı, değerlendirmeler sonucunda planda değişiklik yapılmasına karar verildiğinde, orijinal plana ne derece sadık kalınacağı ve planın iç tutarlılığının ne derece korunabileceğidir. Bu aşamada dikkatli davranılmaz ise, planın kullanılışlılığı azalabilir; çıkan uzlaşmazlıklar karşısında planın hiç uygulanamaması ya da planın, istenildiği kadar iyi olmasa da, ilk halinin uygulanması zorunda kalınabilir; kısacası, planın esas amaçları gerçekleştirilemeyebilir. Bu sorunları aşmanın bir yolu, performans ölçütlerini daha geniş ve esnek tanımlayarak, plan ile elde edilecek sonuçlar arasında doğrudan bire bir lineer bağ kurmamak olabilir (Talen, 1996). Örneğin, bir bölgeye yönelik geliştirilmiş planda, aynı bölgede yeşil alan ve ocuk parkı olarak iki ayrı alan ngrlmş olsun. Ancak, plan uygulanırken, yeşil alanın ve ocuk parkının toplam alan büyüklükleri korunarak, tek bir alan olarak birleştirilmiştir. Bu değişiklik, açık ve yeşil alan miktarı aynı oranda korunduğu için hedeften sapma anlamı taşımayacaktır.

Bir diğer sorun, kentlerin nüfus, sosyal, kültürel, ekonomik, mali, teknolojik, ulaşım yapıları sürekli değişikliğe uğradıkça, sorunların da değişmesi ve çözüm üretmenin daha g, karmaşık ve masraflı bir biçim almasıdır. Bu değişiklikler, bir plan döneminde dahi gerçekleşebilmektedir. Bu durumda aslında, "***sürekli değişen bir kentin sorunlarına çözüm üretmek, sürekli hareket eden bir hedefe ateş etmekle aynı şeydir***" (Levy, 1994: 145). Bunun yanında, bir bölge birden fazla sorundan ya da yerel kalkınma projesinden etkileniyor olabilir. Bu durumda da çözüm üretmek, başarıyı ölçmek vb. daha zordur. Ayrıca, tek bir sorunun birçok nedeni olabilir; bu nedenlerin tümünün göz önünde bulundurulması farklı çözüm alternatiflerinin ele alınarak çözümlenmesinden, planın ne derecede başarılı olduğunun saptanmasına kadar tüm aşamaları daha karmaşık bir biçime sokar. Bu durumda da, açıklayıcı

ve tatmin edici bir çözümleme yapabilmek için, birçok faktörün göz önünde bulundurulması gerekli olabilecektir (Talen, 1996).

3.7. Yerel Ekonomik Kalkınma Girişimlerinde Başarıyı Etkileyen Unsurlar

3.7.1. Başarı İçin Gerekli Unsurlar

Başarılı yerel ekonomik kalkınma girişimlerinin özellikleri şöyle sıralanabilir (Mishel, 2002; Wagner vd., 1995; Bright vd., 1995; Rogowsky vd., 1995; ve Krefetz, 1991):

- i. Güçlü belediye ve kamu kesimi liderliğı;
- ii. Etkin kamu-özel sektör işbirliğı;
- iii. İyi hazırlanmış ve amaçları açıkça belirtilmiş ekonomik kalkınma planı;
- iv. Yerel girişimcilik ruhunun harekete geçirilmesi;
- v. Ekonomik kalkınma faaliyetlerinin eşgüdümünün iyi yapması;
- vi. Merkezi mali, örgütsel ve teknik kaynakların kullanılması;
- vii. Yerel yönetim birim(ler)inin yönetsel-bürokratik gücünü etkin kullanımı;
- viii. Uygulanan politikanın olumlu sonuçlarının 1,5-2 yıl gibi makul bir sürede alınmaya başlanması;
- ix. Acil gereksinimlerin giderilmesine ve eşitsizliklerin azaltılmasına özen gösterilmesi; ve,
- x. Etkin katılım yol ve yöntemlerinin öngörülmesi.

Özellikle güçlü kamu kesimi liderliğı, özel sektör-kamu sektörü işbirliğinin ve yerel kalkınma planının açık amaçlar doğrultusunda iyi hazırlanmasının en kritik değişkenler olduğu konusunda, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki uygulamaları göz önüne alarak çözümleme yapan yazarlar arasında bir uzlaşa göze çarpmaktadır.

3.7.2. Yerel Ekonomik Kalkınma Girişimlerinin Karşılaşabileceğı Güçlükler

Seçilmiş atanmış kamu görevlilerinin, işletmelerin, girişimcilerin, toplum liderlerinin, kenttaşların, oda ve birliklerin ve diğer sivil toplum örgütlerinin yerel ekonomik kalkınma sürecinde karşılaşılabilecekleri bazı önemli sorunlar şunlardır (Wagner vd. 1995; Devine ve Wright, 1993):

- i Kentsel alanlarda yerel yönetimlerin sayıca çokluğundan, yetki-sorumluluk dağılımının karmaşık olmasında ve uzlaşma-işbirliğı kültürünün gelişmemiş olmasından dolayı eşgüdümlü işbirliğine gidilememesi;
- ii Merkezi hükümetin destek vermemesi ya da desteğini kesmesi;
- iii Kalkınma girişiminin en azından ilk etapta olumsuz etkileyeceğı grupların direnci;
- iv Yerel topluluğun insan kaynakları, sosyal sınıflar, ekonomik faaliyetler vb. açısından aşırı homojen bir yapıya sahip olması;
- v Uygulamada ayrımcılık yapılması;
- vi Var olan gizilgücün ve girişimci ruhun harekete geçirilmesi için gerekli çabanın gösterilmemesi
- vii Yerel halktan ve girişimcilerden yeterli destek alınamaması;
- viii Alt yapının, konut stokunun vb. çok yetersiz olması; ve

ix Katılıma olanak verilmemesidir.

Amerika Birleşik Devletleri deneyiminin çözümlemesinden çıkan bu sonuçlara ek olarak, Türkiye gibi gelişmekte olan, kaynakları kıt ve bu kıt kaynaklar üzerinde paylaşım kaygısının ve kavgasının yoğun olduğu ülkelerde, kamusal kaynakların yanlış kullanılması, yolsuzluk ve usulsüzlüklerin yaygın olması, kayırmacılık nedeniyle kaynakların etkin kullanılamaması ve ekonomik kalkınma planlaması yaklaşımlarının ve yöntemlerinin küresel ekonomi çağında gereksinimlere yanıt vermekten uzak olması gibi etkenler de eklenmelidir.

4. YEREL EKONOMİK KALKINMA PLANLARINDA AMAÇ, HEDEF VE ÖLÇÜTLER

Ekonomik verimliliği ölçmek için geliştirilen standartların kökenleri ahilik ve lonca teşkilatlarındaki uygulamalara dayanır. Örneğin, bu teşkilatlarda işgücünün yetiştirilmesinde bir takım uzmanlık standartları geliştirilmiştir. Daha sonraları da askeri malzeme ve uygulamalarda geliştirilen standartlar performans ölçütlerinin gelişiminde yeni bir aşamayı getirmiştir. Günümüzde ise, ISO-9000 gibi uluslararası ticarete kaliteyi ölçmeye yarayan standartlar geliştirilmiştir (Efil, 2003: 330-366). Ancak, genel olarak planlamada ya da yerel ekonomik kalkınma planlarında kullanılan ISO-9000 gibi açıklıkla ve net olarak tanımlanmış standartlar geliştirildiğini söylemek güçtür; çünkü, planlama disiplini çok daha fazla insanı konu almaktadır ve dünya yüzeyinde, hatta aynı toplumlar içinde bile çok farklı sosyal-kültürel yapılar yer alabilmektedir. Durum böyle olsa bile, vizyonun, amaç ve hedeflerin belirlenmesi gerekir. Ancak, ölçüt ve nicel ölçülerin saptanabilmesinin koşulu, amaç ve amaca ilişkin hedeflerin yeterli açıklık ve netlikle belirlenmesidir. Sorunun niteliği, alternatif çözüm yolları, planın bu sorunu çözmek için benimseyeceği yöntem, amaçlar ve hedefler vb. performans ölçütlerinin belirlenmesinde etkili olur (Patton ve Sawicki, 1993: 207). Performans ölçütleri, alternatif planların karşılaştırılmasında, kabul edilebilir alternatiflerin belirlenmesinde ve sonrasında da uygulanan planın başarısını ölçmede kullanılırlar. Bunun için, ölçütlerin, alternatiflerin karşılaştırılmasından önce belirlenmesi gerekir; çünkü bu takip edilecek kuralların belirlenmesi anlamını taşır ve amaçlara daha iyi hizmet edecek alternatiflerin daha kolay kabulünü sağlar (Patton ve Sawicki, 1993: 186).

Bazen siyasi nedenlerle amaçların net olarak saptanamadığı durumlar olmaktadır. Bunun en önemli nedeni, bazı politikaların olumlu sonuçları yanında zorunlu bazı olumsuz yan etkilerinin de varlığıdır (Patton ve Sawicki, 1993: 188). Bir yerel ekonomik kalkınma planı en fazla yararı en varlıklı kesime sağlarken, alt gelir gruplarının faydası düşük düzeyde kalabilir. Öte yandan, işsizlere iş sağlamayı ya da mesleki eğitim vermeyi öncelikli hedef yapan bir plan, genel olarak ekonomik büyümeye kısa dönemde çok fazla bir katkı yapmayabilir. Bu durumlarda, az yarar sağlanan grupların tepkisini çekmemek için, muğlak ifadelendirme yoluna bilinçli olarak gidilebilmektedir.

4.1. Vizyon, Amaç ve Hedef Tanımları

4.1.1. Vizyon

Vizyon, bir yerel topluluğun kendi kentlerini bir bütün olarak uzun dönemde taşımak istedikleri konumla ilişkilidir. Daha varlıklı, yaşam kalitesi yüksek ama yaşam maliyetlerinin düşük olduğu, yüksek teknolojiye dayalı ulusal ve uluslararası rekabet gücüne sahip ekonomik yapısı olan bir kent gibi. Örneğin, İstanbul kenti, “Geleceğin İstanbul”unu kurarken, vizyonunu “demokratik, etkin ve insanca yaşanabilir bir dünya kenti olmak” olarak saptamıştır (TOKİ ve IULA-EMME, 1993).

4.1.2. Amaçlar (‘Goals’)

Amaçlar, uzun dönemde kentin vizyonu doğrultusunda gerçekleştirileceklerle dair formel ve genel olarak ifade edilmiş hedeflerdir. Yüksek teknoloji yatırım çekmek, kentsel altyapıyı geliştirmek amaca örnek olabilir. Uluslararası turizm merkezi olmak, uluslar arası yatırım çekmek vb. İstanbul’un vizyonu çerçevesinde düşünülebilecek amaçlara örnek olabilir.

4.1.3. Hedefler (‘Objectives’)

Hedefler ise, başarılmak istenen sonuçlarla ilgili olarak daha açıklıkla ifade edilmiş, bir zaman ve hedef kitlede belirtilen ifadelerdir. Örneğin, daha yüksek yerleşim yoğunluğuna izin vermek, yaya ve araç trafiği arasındaki uyumsuzluğu en aza indirmek, tekno-kent alanları oluşturmak, yağmur suyu toplama ve kanalizasyon altyapısını yeterli düzeye çıkarmak ya da yeşil alan-konut alanı dengesini korunmak gibi. Uluslar arası şirketlerin Doğu Avrupa, Orta Asya ve Ortadoğu bölge müdürlüklerini İstanbul’a çekmek ise, yukarıda verilen İstanbul’un vizyonu ve amacı çerçevesinde düşünülebilecek bir hedefdir.

4.2. Performans Ölçütleri ve Nicel Ölçüler

4.2.1. Performans Ölçütleri (‘Performance Criteria’)

Performans ölçütleri hedeflerin daha somut ifadelendirilmiş biçimleridir; hedeflerin değişik boyutlarıyla ilgili standartlar getirirler. Bunlar, alternatiflerin değerlendirilmesinde ve politika uygulamalarının başarısının saptanmasında kullanılırlar (Quade, 1982: 32; Patton ve Sawicki, 1993: 187). Ölçütler açık ve net ifade edilmelidir; ancak, sadece bir tür olaya özgü olacak şekilde aşırı ayrıntılı olmamalı ve değişik alternatiflerin karşılaştırılmasına olanak vermelidir. Aynı hedefle ilgili ölçütler tutarlı olmalı; ölçülmek isteneni doğru olarak ölçmeli, yani geçerli ve güvenilir olmalıdır (Patton ve Sawicki, 1993: 219).

Ekonomik kalkınma alanında genel olarak kullanılan ölçütlerin bazıları şunlardır: Etkililik ya da verimlilik, karlılık, yapılabilirlik ya da fizibilite, fayda, maliyet, dışsallıklar,

hesap verebilirlik (accountability), alternatif maliyetler (opportunity cost), konum⁷, piyasa, siyasal destek, halkın taleplerine ve değer yargılarına uygunluk (responsiveness), hukukilik, eşitlik ve adalet, hakkaniyet, idari kapasite⁸, otorite⁹, kurumsal baęlılık¹⁰, girişimcilik ve liderlik, işbirliği, amaçlar arasında i tutarlılığın olması vb. (Aronson ve Schwartz, 1996: 313; Patton ve Sawicki, 1993: 218-219; Raimondo, 1992: 64; Rossi ve Freeman, 1992: 163, 362).

Bunlar genel ölçütler olup, projenin türüne göre daha belirgin ölçütler de saptanabilir. Örneğin, İstanbul'un dünya kenti olma vizyonu çerçevesinde kente çektiği uluslar arası şirketlerin bölge müdürlükleri hedefine ulaşılıp ulaşılmadığına ilişkin olarak geliştirilecek performans ölçütü geliştirilirken, fayda-maliyet, dışsallıklar, yapılabilirlik gibi ölçütler düşünülecektir.

Başka bir örnek daha verelim. Bir semte sosyal konutlar yapılması yönündeki bir projenin, yerel ekonomik kalkınma planının bir parçası olduğunu varsayalım. Bu proje için, yayaların yağıştan ve rüzgardan korunması; konutların kolay ulaşılabilir olması; konutlarda araçlar için yeterli park alanı sağlanması; topografyanın ve toprak yapısının su baskınına, hava kirliliğine ve depreme karşı koruma sağlaması; konut alanının ana cadde trafiğine kapalı olması gibi ölçütler benimsenebilir (Levy, 1994: 140, 148).

4.2.2. Nicel ller ('Measurements')

ller, performans ölçütlerinin daha kolaylıkla ve doğrudan ölçülebilir, işlevsel ve nicel şekle sokulmuş biçimleridir (Patton ve Sawicki, 1993: 187). Nicel ller, veri toplama ve çözümleme, proje değerlendirmesi ve başarının ölçülmesinde kullanılırlar. Evsiz kişi sayısı, açık yeşil alanların konut alanlarına oranı, trafik kazası sayısı, bir caddeden yoğun saatlerde geçen araç sayısı, konut başına düşen park alanı, nüfus artış oranı, kişi başına gelir, konut sayısı, kirada oturan kiracı sayısı, suç oranları vb. llere rnek olarak verilebilir. Yukarıda kullanılan İstanbul'un dünya kenti olması yönündeki vizyonu çerçevesinde, uluslar arası şirketlerin bölge müdürlüklerinin İstanbul'a çekilmesi için kentin katlandığı maliyetlerin ya da teşviklerin miktarı, İstanbul'a çekilebilen uluslar arası şirket genel müdürlüğü, bunların kaç kişiye istihdam olanağı sağladığı gibi nicel ölçüler dşnlebilir.

⁷ Planın uygulanacağı alanın özellikleri (ulaşım ağına, riskli bölgelere, işgücü piyasasına, ticaret ve alışveriş bölgelerine, konut alanlarına vb. yakınlık, evre temizliği, altyapının varlığı-kalitesi, trafik sıklıklığı, ticaretin ve sanayiinin canlılığı, kullanılabilir arazi, park alanı varlığı, vb.) de planlamada göz önünde bulundurulur.

⁸Teknik, bürokratik, mali ve idari kapasite ve yönetim yapısının, projelerin yürütülmesini olanaklı kılacak düzeyde olup olmadığını belirtir.

⁹Planı uygulayacak olan yönetim biriminin, toplumdan istenecek değişiklikleri, dönüşümleri, bunların gerektireceği fedakarlıkları kabul ettirebilme ve plan sürecinde işbirliğini ve eşgüdümü sürdürebilme gücüne sahip olup olmadığını belirtir.

¹⁰ Kurumsal bağlılık: Projenin yürütülmesine, yönetimin ve bürokrasinin ne ölçüde bağlı olduğunu belirtir.

5. SONSÖZ

Küresel anlamda gelişmiş ölkeler, özellikle yüksek teknolojiye ve bilgiye (know-how) yatırım yaparak yarışmacı üstünlüklerini koruma çabasındadırlar. Türkiye’de de, özellikle son yıllarda üniversite, araştırma ya da yüksek teknoloji enstitülerinin taşra illerine de yayılması ile, Anadolu kentlerindeki ekonomik faaliyetlerin canlandırılması için yeni olanaklar doğmuştur. Artık, üniversitelerin bilgi birikimlerinin yerel girişimcilerin gereksinimlerini karşılamak, işgücü yetiştirilmesine katkıda bulunmak amaçlarıyla harekete geçirilmesi ve yerel ekonomik kalkınma girişimlerinin bir parçası yapılması olanaklı hale gelmiştir.

Ancak, ölkemizde yerel ekonomik kalkınmanın, kentsel bölgelerde yer alan birbirinden kopuk yerel yönetim birimlerinin uyguladıkları kalkınma girişimlerinin bir toplamı olarak görülmesi eğilimi, yerel ekonomik kalkınma girişimlerinin ölkemizde başarısız olmasına yol açabilecek en temel sorunlardan biri olarak devam etmektedir. Yerel ekonomik kalkınma politikaların bütünlüğü olmayan programlar şeklinde yürürlüğe konması, aynı kentsel bölgede yer alan, ama parçalı bir yapı sergileyen yerel yönetim birimlerinin bir araya gelerek ortak hareket edememeleri, eşgüdümlü bir işbirliğine gidememeleri, stratejik, genel ve uzun dönemli bir yerel kalkınma anlayışının gelişmemesi sonucunu doğurmaktadır. Bunun yanında, ekonomik kalkınma girişimleriyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan bazı kentsel altyapı yatırımlarının (hava ya da kara taşımacılığı yatırımları, sıvı ve katı atıkların toplanması, işlenmesi, dönüştürülmesi, imhası ve geri döndürülmesi gibi çevre koruma çalışmaları ve yatırımları vb.) bir ilçe belediyesinin ya da kent belediyesinin olanaklarını aşan kaynaklar gerektirdiği gerçekliği de göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla, yerel ekonomik kalkınma girişimlerinin Türkiye örneğinde başarılı olabilmeleri için, eşgüdümü ve işbirliğini önemseyen bir bakış açısı ile, kamu kesiminin öncülüğünde ve liderliğinde geliştirilmeleri ve uygulanmaları zorunlu gözükmektedir. Ayrıca, yerel halkın ve girişimcilerin, hatta kentsel bölgelerdeki yerel yönetimlerin, gizil gücünü eşgüdümlü bir şekilde ekonomik kalkınma amacıyla harekete geçirebilmek için de, güven duyulan bir otorite olarak merkezi hükümetin taşra birimlerinin (yani valilikler ya da il özel idareleri) öncülüğüne ve liderliğine gereksinim vardır. İşbirliğinin ve eşgüdümün sağlanamaması, kentleri ya da kentsel bölgeleri yatırımları çekmek için birbirleriyle yarışır duruma düşürebilir. Bu durumda, serbest piyasa koşulları yatırımların nereye ve nasıl gideceğinde belirleyici rol oynar ve yatırımlar ya ekonominin zaten iyi olduğu ve iş fırsatlarının bulunduğu kentsel bölgelere, ya da yatırım yapan şirketlerin maliyetlerini en aza indirecek şekilde en fazla teşviki veren yerlere yönelecektir. Bu ise, ekonomisi zaten kötü olan yöreleri ve kentleri daha da kötü durumlara düşürebilecektir.

Türkiye örneğinde son olarak vurgulanması gereken bir nokta da, AB ile bütünleşme politikasını benimseyen bir ölkeler olarak, halen çok yaygın uygulanan bölgesel ve ulusal kalkınma yaklaşımlarındaki aksaklıkların ve eksikliklerin saptanması ve düzeltilmesi için daha hızlı ve duyarlı davranılmasına olan gereksinimdir. Türkiye’de ulusal, bölgesel ve örgütsel düzeyde önemli ölçüde yerleşmiş olan planlama çabalarına ek olarak, yöreler, iller, kentsel bölgeler ve kentler bazında da planlamanın daha etkin olarak kullanılmasına günümüzde daha büyük bir gereksinim duyulmaktadır. Türkiye’de uygulanmaya çalışılan

evre düzeni nazım imar planları, anakent ve kent nazım imar planları, daha çok fiziki evre planlaması niteliğindedir, güncel gereksinimlere cevap vermemektedir ve stratejik bir bakış açısına olanak vermemektedir. Bunu için, Türkiye’de ekonomik kalkınmanın planlanması ve yönetilmesine yeni açılımlar getirebilmek için, bu çalışmada da vurgu yapıldığı gibi, ekonomik kalkınma stratejilerinde yerel alternatifler de artık daha ciddi olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Bingham, Richard D. ve Robert Mier (1993) *Theories of Local Economic Development*, Newbury Park, Calif., Sage Publications.

Blakely, Edward J. (1994) *Planning Local Economic Development: Theory and Practice*, Thousand Oaks, Sage Publications.

Blank, Rebecca M. (1994) “The Employment Strategy: Public Policies to Increase Work and Earnings,” içinde S. H. Danzinger vd. (der.), *Confronting Poverty: Prescriptions For Change*, New York, Russel Sage Foundation.

Bright, Elise M. vd. (1995) “The Central-City Revitalization: The Fort Worth Experience,” içinde W. Wagner, T. E. Joder ve A. J. Mumphrey J. (der.), *Urban Revitalization: Policies and Programs*, Thousand Oaks, Sage Publications, Inc.

Castells, Manuel (1996) *The Information Age: Economy, Society and Culture – The Rise of the Network Society*, Oxford, Basil Blackwell.

_____ (1989) *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*, Oxford, UK, Basil Blackwell.

Dulupcu, Murat Ali (2002) *Accomodating Turkey in New Regionalism*, Birmingham, UK, The University of Birmingham, Centre for Urban and Regional Studies.

Devine, Joel A. ve James D. Wright (1993) *The Greatest of Evils: Urban Poverty and the American Underclass*, New York, Aldine De Gruyter.

Efil, İsmail (2003) *Toplam Kalite Yönetimi ve Toplam Kaliteye Ulaşmada nemli Bir Ara: ISO 9000 Kalite Gvencesi Yönetimi*, İstanbul, Alfa.

Farazmand, Ali (1999) “Küreselleşme ve Kamu Yönetimi,” *Public Administration Review*, 59 (6), ev. Sevilay KAYGALAK, *Mlkiye*, XXV (229), Temmuz-Ağustos 2001, 245-278.

Farr, Cheryl A. ve Philip Favero (1984) *Local Economic Development: A Strategic Approach*, Washington D.C., ICMA.

Goetz, Edward G. (1990) “Type II Policy and Mandated Benefits in Economic Development,” *Urban Affairs Quarterly*, 26 (2) December, 170-190.

Gl, Hüseyin (1998) “Decentralization, Local Government Reforms and Local Autonomy: A Comparative Analysis of Recent Trends,” içinde *Proceedings of the Comparative Development and Administration Seminar for Eastern European Scholars: Studies in Comparative Analysis*, Rod Erakovich ve Dick Grisby (der.), s. 9-43, Arlington, TX, The Center for Economic Development, Research and Service, The University of Texas, Arlington.

Kemp, Roger L. (1993) *Strategic Planning for Local Government*, s. 58-80 arasını eviren Namık Demir. “Mahalli İdarelerde Stratejik Yönetim,” *Türk İdare Dergisi*, 68 (410), Mart-1996, 113-128.

Krefetz, Sharon Perlman (1991) “Urban Revitalization As A Catalyst for Urban Political Change,” içinde D. J. Elazar (der.), *Urban Revitalization: Israel’s Project Renewal and Other Experiences*. Lanham, University Press of America, Inc.

Levy, John M. (1994) *Contemporary Urban Planning*, Englewood Cliffs, Prentice Hall.

Logan, John R. ve Harvey L Molotch (1996) “The City as a Growth Machine,” içinde S. Fainstein ve S. Campbell (der.), *Reading in Urban Theory*, Cambridge, Blackwell Publishers.

- Lynch, Robert G. (1996) *Do State&Local Tax Incentives Work?* Washington D.C., Economic Policy Institute, <<http://epinet.org/eplync.html>>, erişim tarihi 4.15.1999.
- Malecki, Edward J. (1994) "Entrepreneurship in Regional and Local Development," *International Regional Science Review*, 16 (1-2), 119-153.
- Maliza, Emil E. (1985) *Local Economic Development: A Guide to Practice*, New York, Praeger.
- Mishel, Lawrence (2003) "Reducing Taxes Will Cost Jobs and Bloat Deficit," *Detroit News*, 4 Mayıs.
- ____ (2002) "Generating Jobs and Growth: An Economic Stimulus Program for 2003," *Economic Policy Institute Briefing Paper*, <http://www.epinet.org/content.cfm/briefingpapers_bp_2002_12_stimulus>, erişim tarihi 21.08.2003.
- Mollenkopf, John (1983) *The Contested City*, Princeton, Princeton University Press.
- Moriarty, Barry M. (1980) *Industrial Location and Community Development*, Chapel Hill, University of North Carolina Press.
- OECD (1986) *The Revitalization of Urban Economies*, Paris, OECD.
- Patton, Carl V. ve David S. Sawicki (1993) *Basic Methods of Policy Analysis and Planning*, Upper Saddle River, New Jersey, Pearson Education.
- Porter, Paul R. (1984) "Preface," içinde P. R. Porter ve D. C. Sweet (der.), *Rebuilding America's Cities: Roads to Recovery*, New Brunswick, Center for Urban Policy Research.
- Raimondo, Henry J. (1992) *Economics of State and Local Government*, New York ve London, Praeger.
- Rogerson, Christian M. (2000) "Local Economic Development in an Era of Globalization: The Case of South African Cities," *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 91 (4), 397-411.
- Rogowsky, Edward T. vd. (1995) "New York City's Outer Borough Development Strategy," içinde F. W. Wagner, T. E. Joder ve A. J. Mumphrey Jr. (der.), *Urban Revitalization: Policies and Programs*, Thousand Oaks, Sage Publications Inc.
- Sallan Gül, Songül (2000) "Yeni Sağ Sosyal Güvenlik Anlayışının Tarihsel Bağlantıları: İngiltere ve Türkiye Örnekleri," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40 (3-4), 51-66.
- ____ (2003) "Yoksullukla Mücadelede Fak-Fuk-Fon ve Yeşil Kart Uygulaması," *Görüş*, 55 (Haziran Temmuz), 54-59.
- Talas, Cahit (1995) *Toplumsal Politika*, Ankara, İmge.
- Tees, David W., Richard L. Cole ve Jay. G. Stanford (1990) *The Interlocal Contract in Texas*, Arlington, TX, The University of Texas at Arlington, Institute of Urban Studies.
- Teitz, Michael B. (1994) "Changes in Economic Development Theory and Practice," *International Regional Science Review*, 16 (1-2), 101-106.
- TOKİ (Toplu Konut İdaresi Başkanlığı) ve IULA-EMME (1993) *Geleceğin İstanbul'u*. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ve IULA-EMME, İstanbul, Kent Basımevi.
- Uras, Güngör (2003), "OHAL Teşviki Unutuldu (...ve de Uyutuldu)," *Milliyet*, 21 Ağustos, s. 5.
- Ünlü, Halil (1993) *Yerel Yönetimler Arası İşbirliği: Kent ve Belediye Birlikleri*, İstanbul, IULA-EMME ve T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı.
- Wagner, Fritz W. vd. (der.) (1995) *Urban Revitalization: Policies and Programs*, Thousand Oaks, Sage Publications, Inc.

Bölgesel Kalkınmada Ekonomik Göstergeler İle Yerel Kültür Özellikleri Arasındaki İlişkiler: Aydın ve Denizli Örnekleri

Yaprak GÜLCAN

Yrd. Doç. Dr., DEÜ, İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü

Ceyhan ALDEMİR

Prof. Dr., DEÜ, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü

1. GİRİŞ

Özellikle son on yılda, muhtemelen Avrupa Birliği'nin de stratejileri doğrultusunda, kent ve bölgesel kalkınma konusundaki araştırmalar bir hayli artmıştır. Ülkemizde kalkınma konusu genellikle ülke ve zaman zaman bölgesel düzeylerde ele alınmaktadır. Kent (il) düzeyindeki çalışmalar ise yalnız ülkemizde değil tüm Dünya da henüz embriyon aşamasındadır (Danielzyk ve Wood, 2001). Bu eğilimlerin etkisiyle T.C. Planlama Teşkilatı da son birkaç yıldır süren bir çalışma sonucu Türkiye için 26 alt bölgeden oluşan bir gelişmişlik haritası hazırlamıştır. Sonuçları henüz yayınlanmayan taslak halinde ki çalışmada (2003) Ege Bölgesi üç alt bölgeye ayrılmıştır. Çalışmamızın amacı Ege Bölgesi içinde yer alan alt bölgeleri) ekonomik gelişmişlik düzeyleri açısından karşılaştırmak ve olası farklılıkları geliştirdiğimiz bir model çerçevesinde açıklamaya çalışmaktır. Daha özgün olarak ifade etmek gerekirse, bu çalışmanın hedefi ekonomik gelişmeyi motive edebileceği düşünölen ve çoğu zaman Protestan İş Ahlakı (PIA) olarak da adlandırılan ve temel olarak beş kültürel değer ile bu değerlerle birlikte ortaya çıkan aktörler arası ilişki ağlarının (network'ler NW) iller bazında kalkınma olgusunu açıklayıp açıklayamadığını araştırmaktır. Bu amaçla Ege Bölgesinin tümü ve Marmara Bölgesinden Balıkesir'i alarak on ilde başlattığımız araştırma halen devam etmektedir. Elimize ulaşan ilk kullanılabilecek bilgiler aynı alt bölgede yer alan Denizli ve Aydın illerinden gelmiştir. Dolayısıyla bu çalışma sadece iki il ile kısıtlıdır.

Aydın ve Denizli birbirlerine komşu ve görece iki kalkınmış ilimizdir. Aydın ilindeki tablolarda da göröleceği gibi tabii kaynaklar, yetişmiş işgücü, turizm gibi konularda Denizli'den daha zengin olmasına rağmen daha kalkınmış değildir. Yazarların da dikkatini çeken ilk nokta bu olmuştur. Kalkınma için gerekli insan sermayesi, tabii kaynaklar, merkeze yakınlık, coğrafi kolaylıklar gibi bir çok içsel (endogeneous) etkenin Aydın lehine olmasına rağmen Denizli'nin özellikle son 15 yılda göstermiş olduğu ekonomik performans şaşırtıcıdır. Bu ve benzeri tablolar gerek ülkemizde gerekse diğer ülkelerde sık rastlanan ancak çok az araştırılmış olgulardır. Ekonomik yapıları, emek ücretleri, mülk fiyatları gibi somut etkenlerin dahi bölge ve/veya kentlerin başarı ve /veya başarısızlığını açıklamakta yetersiz kalması, kalkınmanın ekonomi dışındaki başka etkenler tarafından etkileniyor olabileceğini akla getirmektedir. Danielzyk ve Wood (2001) bu etkenlerin en başında kültürel özelliklerin geldiğini ileri sürmektedirler. Dolayısıyla çalışmanın amacı açısından en uygun yaklaşımın, ekonomik coğrafya ve bölgesel kalkınma tartışmalarında 'kültür' faktörünü ön plana çıkaran, kurumsalcılık (institutionalist) yaklaşımı olduğu düşünölmüştür. Bu yaklaşım yerleşik sosyal ilişkilerin ekonomik yaşamdaki etkisi üzerinde durmaktadır (Swedberg, 1996). Ekonomik aktörler ve ekonomik ilişkilerin yüzyılların ürünü olan sosyal ilişkiler ağının (network)

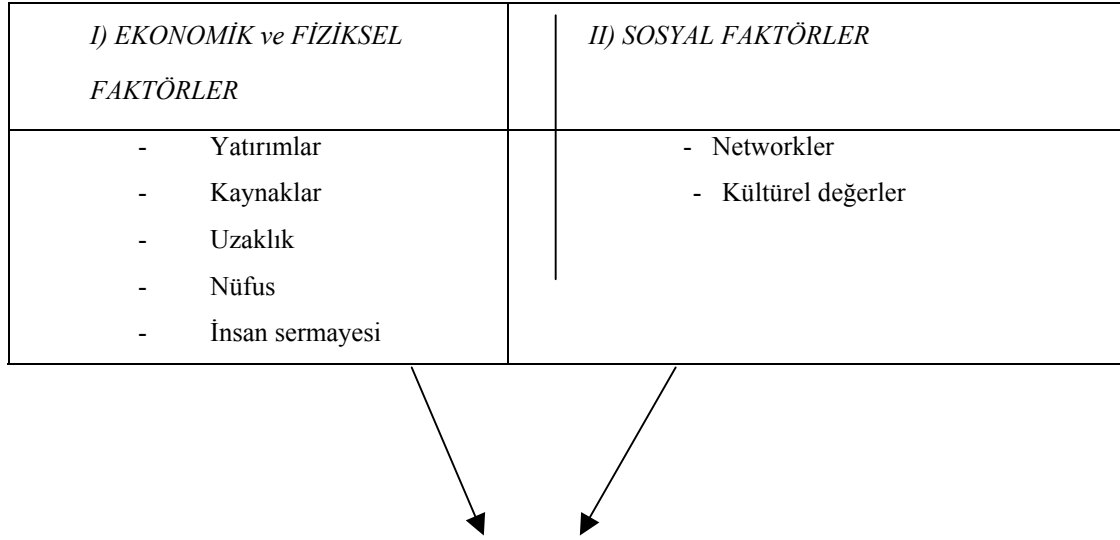
dışında yer alması pek dışınılemez (Ülgener, 1981; Dahlgaard ve Dahlgaard, 1998). Bu alandaki olası değişimler radikal olmaktan çok tedricidir. Ancak sosyal ilişkilere egemen olan bazı kùltùrel değerlerin, çağdaş anlamda ekonomik kalkınmayı hızlandırıcı özellikleri olabileceği de bilinmektedir (Weber, 1985; Saxenian, 1984).

Kùltùrel özellikler ve ekonomik gelişme arasında sistematik ve tarihsel bir perspektif içinde ilişki arayan ilk araştırmacı Max Weber (1985) olmuştur. Kapitalist gelişmenin gerisinde manevi itici güç olarak Protestanlığın çileci (ascetic) kollarının (Baptist, Pietist, Calvinist gibi) olduğunu ileri süren Weber'in tezi özellikle 1970'lerden sonra bir çok araştırmaya konu olmuştur (Jones, 1997; Arslan, 1999). Araştırmaların büyük çoğunluğu kalitatif olmakla birlikte bazı kantitatif çalışmalar da yapılmış ve genel olarak Weber'in tezinin doğru olduğu ileri sür÷lmüştür (Blum ve Dudley, 2001). Hoefstede'de (1984) 40 ÷lkede yapmış olduğu araştırmada yönetime ilişkin değerler ile gelişmişlik arasında önemli ilişkiler bulmuştur. Özellikle bireyci, otoriteye olan mesafe ve belirsizliklerden kaçınma davranışlarının az olduğu ÷lkelerin daha kalkınmış olduğuna işaret etmektedir. Aynı biçimde Mc Clelland'da (1961) başarı güdüsü yüksek bireylerden oluşan toplumların daha kalkınmış olduklarını ileri sürmektedir. Bu çalışmalardan hareketle, birbirlerine komşu olmalarına ve dolayısıyla nispeten benzer coğrafyalara sahip iki ilimizden birinin yine göreli olarak daha kıt kaynaklara sahip olmasına rağmen diğerine göre daha kalkınmış olmasının kùltùrel etkenlerle ve bu bağlamda özellikle gelişmeye katkı verecek ilişkiler ağı (network) ile açıklanabileceği dışınılmüştür.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Kùltùrel değerler ile networklerin kalkınmada ki rolünü görmek için öncelikle kalınmanın "hard core" (somut) nedenlerine bakmak gerekir. İçsel gelişme (endogeneous growth) nedenleri olarak da adlandırılabilen bu tür ekonomik ve fiziksel nedenler ile olası sosyal nedenler ve bunların her ikisiyle bölgesel ve kentsel düzeydeki ekonomik gelişme göstergeleri arasındaki ilişkileri gösteren hipotetik model şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1 Bölgesel ve Kent Düzeyinde Ekonomik Gelişmeyi Etkileyen Faktörler

BÖLGESEL ve KENTSEL DÜZEYDE EKONOMİK GELİŞME GÖSTERGELERİ
- Büyüme   - Kişi başına milli gelir (il bazında)   - İl bazında gayri safi milli gelir   - Tasarruflar   - Endüstrileşme (İmalat sektörü gelişme oranı)

Bu çalışmada, kurumsalcılık yaklaşımı açısından ekonomik kalkınma göstergeleriyle ilişkili olduğu düşünülen ve kültürel faktörler arasında yer alan networkler ile özellikle çalışma anlayışıyla ilgili kültürel değerler iki bağımsız değişken olarak ele alınmaktadır. Kültürel faktörlerin kalkınmayla ilişkisi bir ölçüde kurumsalcılık yaklaşımı ile açıklanmaya çalışılırken, ekonomik ve fiziksel faktörler içsel kalkınma teorisi ışığında ele alınmaktadır.

Yukarıdaki bilgilerin ışığında araştırmanın temel varsayımı Aydın ve Denizli illeri arasındaki kalkınmışlık farkını en iyi kurumsalcılık yaklaşımı açıklamaktadır şeklinde oluşturulmuştur. Alt varsayımlar ise kurumsalcılık yaklaşımı çerçevesinde ekonomik kalkınma göstergeleriyle ilişkili olduğu düşünülen iki grup bağımsız değişkenin illerin kalkınmasındaki farklılığı içsel kalkınma modellerinde yer alan değişkenlere kıyasla daha fazla açıklama gücüne sahip oldukları yönündedir. Bu değişkenlerden birincisi, özellikle ekonomik davranışla ilgili olduğu düşünülen bireylerin çalışma anlayışlarını (zihniyetini) ortaya koyan beş kültürel değerdir. Bunlar; çalışkanlığa verilen değer, işin amaç olarak değerlendirilmesi, zaman ve para tasarrufuna verilen önem, ilişkilerde iradeci tutum ve davranışlar ile boş zamana veya zamanı boşa geçirmeye atfedilen değerlerdir (Mirels ve Garrett, 1997). Bir toplumda bu değerler ne kadar yerleşikse, ekonomik kalkınmanın da o

oranda artacağı varsayılmaktadır. Değişkenlerden ve alt varsayımlardan ikincisi ise network analiziyle ilgili olanıdır. Kurumsalcılık yaklaşımı açısından, ekonomik kalkınmada yerleşik kültürel değerler kadar ve hatta onlardan daha önemli olan ekonomik aktörlerin geliştirdikleri networklerdir. Birbirlerini tanımayan, ancak güvenen ve güvene dayanan kontratsal ilişki içinde bulunan bireylerin oluşturdukları pozitif ilişkiler ağı gibi dışsal (externalities) etkenler ticareti ve dolayısıyla kalkınmayı hızlandıran faktörlerdir. (Weber, 1985 ; Blum ve Dudley, 2001) Bu çalışmada ilişkiler ağı dört özellik açısından lmlenmeye çalışılmıştır. Bunlar bireyler arası ilişkilerin miktarı, yoğunluğu ve güvenilirliği ile ilişkilerde yaşanan ihtilafların sayısıdır. Güven unsuruna dayanan, ihtilafların en az yaşandığı, çok miktarda ve yoğun dışsal (il dışı ve yurtdışı) ilişkilerin ekonomik hareketlenmeyi ve gelişmeyi arttıracakđı ikinci varsayımımızı oluşurmaktadır.

3. ARAşTIRMA

3.1. Yöntem ve rneklem

Araştırmanın rneklemini Aydın ve Denizli illerindeki yerel ekonomik aktörler oluşurmaktadır. Bunlar, o yörede doğmuş, büyümüş, yerleşik yerel değerleri çok iyi bildikleri varsayılan, ekonomik faaliyetler kadar sosyal ilişkilere ve dayanışmaya da önem verdikleri dşnlen gönüllü iş adamları birlikleri üyeleridir. Bunlar 177 yesi olan Denizli İşadamları ve Sanayicileri Derneği (DESİAD) ile Aydın'lı bazı işadamları ve sanayicileridir. Bilgi toplama aracı olarak çeşitli kurumların istatistiksel çalışmaları yanı sıra 36 soruluk bir anket kullanılmıştır. Anketin ilk sekiz sorusu deneklerin demografik özellikleriyle ilgilidir. Dokuz soru ilişkiler ağı ile ilgili olup geri kalan 19 soru çalışma anlayışıyla ilgilidir. Anketlerin geri dönüş oranı Denizli için 24 (%13), Aydın için 35'dir. Elde edilen veriler, tanımlayıcı istatistikler (tek değerkenli) yanı sıra çift değerkenli (bi-variate) istatistiksel araçlarla da analiz edilmiştir. Örneklemini oluşturan bireylerin demografik zellikleri Tablo 1'de görülebilir.

Grleceği zere Aydın örneklemini daha genç, biraz daha az eğitimi, ortalama 15 yıldır çalışan ve çoğunlukla hizmet ve tarım sektöründe yer alan bireylerden oluşmaktadır. Buna karşın Denizli örneklemini daha yaşlı, biraz daha eğitimi (niversite düzeyi) ortalama 21 yıldır çalışan, daha çok dış ticaret, imalat ve hizmet sektörlerinde görev yapan bireylerden oluşmaktadır.

Örneklemin ilginç bir yönü de çalışılan örgütlerin iriliğidir. Aydın da ortalama 81, Denizli'de ise 350'dir. Dolayısıyla Denizli örneklemini daha çok büyük sayılabilecek kuruluşlardaki bireylerden oluşmaktadır. Bu bulgu, büyük sanayi kuruluşlarının daha çok Denizli'de olduğunu göstermesi bakımından da ilginçtir.

Tablo 1 Aydın ve Denizli İllerini Örnekleminin Demografik Özellikleri (N=59)

	AYDIN (n: 35)	DENİZLİ (n:24)
Cinsiyet:	Erkek: % 57,1 Kadın: % 42,9	62,5 37,5
Yaş:	En az: 24 En çok: 51 Ortalama: 34	27 63 42
Eğitim:	N % İlk: 0 0 Orta: 2 5,5 Lise: 10 29 Üniversite: 21 60 Lisansüstü: 2 5,5 Ortalama: 3,75	N % 0 0 17 70 3 13 3,95
Toplam Çalışma yılları:	En az: 5 En çok: 30 Ortalama: 14,52	12 35 20,7
Çalışılan sektör:	İmalat: % 8,5 Hizmet: % 48,5 Ticaret: % 8,5 Tarım: % 26 Dış ticaret: % 8,5 TOTAL: 100	25 25 6,3 12,5 31,2 100
Çalışılan örgütün iriliği:	En az: 5 En çok: 450 Ortalama: 81,23	21 3000 347,9

4. BULGULAR

Öncelikle bağımlı değişken olan Aydın ve Denizli illerinin ekonomik kalkınma göstergeleri incelendiğinde aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2 Aydın ve Denizli İlleri Ekonomik Kalkınma Göstergeleri:

	Düzey 3 TR321 Aydın	Düzey 3 TR322 Denizli
<i>GSYİH Büyüme Hızı 2001(1987 Fiyatları)</i>	-13.4	-2.0
<i>GSYİH/Kişi</i>		
Değer \$	2.017	2.133
Sıra	25	22
<i>Tasarruflar (2000)</i>		
Mevduat/ Kişi (milyon TL)	496.7 (19)	647.2 (9)
Krediler/ Kişi (milyon TL)	243.1	912.3
<i>Endüstrileşme (İmalat Sanayi Katma Değer (2000)</i>		
Toplam(milyar TL)	98.952	450.687
Devlet Sektörü	2.196	581
Özel Sektör	96.756	450.105
<i>Elektrik Tüketimi</i>		
Toplam (Mwh)	912.600	1.457.827
Sanayi (Mwh)	209.232 (%22.93)	907.478(62.3)
Kişi başına Tüketim (kwh)	958	1.729
<i>Dış Ticaret İstatistikleri (2001)</i>		
ithalat (milyon \$)	0	35.717
ihracat	0	247.184

Kaynak: Bölgesel ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, DPT (2002) *İllere ve Bölgelere Göre Çeşitli İstatistikler*; EGEV (2002) *Aydın İl Raporu*; EGEV (2003) *Denizli İl Raporu*; DİE (2001) *Türkiye İstatistik Yıllığı*.

Tablo 2'den görüleceği gibi Denizli çok açık bir şekilde Aydın'dan daha kalkınmış gözükmektedir. Özellikle ekonomik yaşamın atar damarı sayılabilecek tasarruflar/krediler ile imalat sanayi ile ilgili rakamlar Denizli'nin Aydın'dan en az dört kat daha yüksek performans sergilediğini göstermektedir. İçsel kalkınma yaklaşımına göre gelişmişliğin nedeni ekonomik ve fiziksel faktörlerde yatmaktadır. Bu faktörler ile ilgili seçilmiş bilgiler Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo3 Aydın ve Denizli İlleri Ekonomik ve Fiziksel Olanaklar

	Düzey 3 TR321 Aydın	Düzey 3 TR322 Denizli
Merkeze Uzaklık (liman kenti olan İzmir esas alınmıştır)	120 km	246 km
Tarım Alanları (ha) 2000	383.790	361.896
Tarımsal Üretim Değeri (Toplam Milyon TL)	661.010.548	399.523.223
Turizm		
Yatak sayısı	22.445	4.821
Yatırımlar		
Kamu (milyar TL)	50.560	27.568
Teşvik Belgeli Yatırımlar(2001)		
Toplam (milyar TL)	108.249	436.017
Tarım	2.050	527
Madencilik	37.898	20.573
İmalat	40.218	186.346
Hizmetler	17.283	228.571
Nüfus Büyüme Hızı 2000(%)	14-21	12-40
Net Göç Hızı (1990)	27	15
Nüfus Yoğunluğu	121	73
Nüfus (2000)	959.000	848.000
Eğitim		
İlköğretim Okullaşma or.	96.7	100.9
Ortaöğretim Okullaşma or	38.2	36.2
Ortaöğretim Okullaşma or (mesleki)	23.8	22.5

Kaynak: Bölgesel ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, DPT (2002) *İllere ve Bölgelere Göre Çeşitli İstatistikler*; EGEV (2002) *Aydın İl Raporu*; EGEV (2003) *Denizli İl Raporu*; DİE (2001) *Türkiye İstatistik Yıllığı*.

Tablo 3'deki bilgiler coğrafi konum, tarım, madencilik, turizm, nüfus ve nüfus büyüme hızı gibi konularda Aydın'ın Denizli'den çok daha avantajlı olduğunu göstermektedir. İnsan sermayesi ölçüsü olarak ortaöğretimde okullaşma oranları esas alınırsa Aydın Denizli'den az da olsa daha ileridir. Tüm bu verilere karşın Aydın'ın ekonomik kalkınma göstergelerinin (Tablo 2) Denizli'den geride olması gerçekten şaşırtıcıdır.

Son olarak kültürel değerler ve ilişkiler ağı bulgularına bakıldığında durumun bir kez daha Denizli lehine geliştiği görülmektedir.

Tablo 4 İllerin Yurtiçi Network Öğeleri Ortalamaları

İller	Miktar (Bir yıl içinde ilişki kurulan insan sayısı) (Adet)	Yoğunluk (Harcanan saat/gün)	Güven	İhtilaf sıklığı
Aydın	112.5 en az: 28 en çok: 225	3.75 en az: 1 en çok: 8	3.81 en az: 1 en çok: 5	2.17 en az: 1 en çok: 5
Denizli	137.5 en az: 35 en çok: 450	4.11 en az: 2 en çok: 9	3.88 en az: 1 en çok: 5	2.0 en az: 1 en çok: 5

Tablo 5: İllerin Yurtdışı Network Öğeleri Ortalamaları

Aydın	16.1	1.6	3.90	2.10
Denizli	25.2	1.9	3.93	2.02

İlişki ağını oluşturan öğelerin birbirleriyle ve deneklerin demografik özellikleriyle arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 6'da gösterilmiştir. Tablo'dan da görüleceği üzere sadece 0.05 düzeyinde önemli korelasyon katsayıları incelemeye alınmıştır. İlişki ağı öğeleriyle demografik özelliklerden sadece eğitim düzeyi önemli düzeyde ilişkili çıkmıştır.

Tablo 6 Network Korelasyonları (N=59)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1- Yurtiçi ilişki miktarı	1.000	.42		-.36					
2- Yurtiçi yoğunluk		1.000							
3- Yurtiçi güven			1.000	-.62			.87	.62	
4- Yurtiçi ihtilaf				1.000			-.74	.85	-.37
5- Yurtdışı ilişki miktarı					1.000				
6- Yurtdışı yoğunluk						1.000			
7- Yurtdışı güven							1.000	-.74	
8- Yurtdışı ihtilaf								1.000	-.39
9- Eğitim									1.000

Çalışma ahlakına ilişkin değerlerin ortalamaları Tablo 7’de sunulmuştur. Ayırt edici özelliğe sahip olan sadece iradecilik boyutudur (geleceğin olabildiğince insanın kendisi tarafından kontrol edilebileceğine, dolayısıyla planlı ve sistematik çalışmaya verilen önemin yüksek olması). Diğer değerler birbirlerine çok yakındır ve iki ilin örneklemeleri arasında istatistiksel olarak önemli bir fark olmadığını göstermektedirler. Bu değerlerin yurtdışı (externalitenin en yüksek olduğu) ilişki yoğunluğu ile ilişkisini gösteren korelasyon katsayıları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 7 Çalışma Anlayışına İlişkin Değerlerin Ortalamaları (en az:1, en çok:5)

	AYDIN (n:35)	DENİZLİ (n:24)
1- İş amaç olarak görmek	3,96	3,94
2- Para ve zaman tasarrufu	4,06	3,98
3- İradecilik	3,71	3,86 *
4- Çok çalışma ve başarıya verilen önem	3,51	3,48
5- Boş zaman geçirmeyle ilgili olumsuz tutumlar	2,02	2,0

* (t-test .001 2 uçlu)

Yurtdışı ilişki yoğunluğu ile işin amaç olması dışındaki diğer dört değer arasındaki korelasyon katsayıları yüksek olmamakla birlikte yinede önem düzeyi yüksek ($p < 0.05$) ilişkiler vardır.

Tablo 8 Yurtdışı İlişki Yoğunluğu İle Çalışma Anlayışı Değerleri Arasındaki Korelasyon Katsayıları (N=64)

	Yurtdışı İlişkiler Yoğunluğu
1. İş'in amaç olması	0.15
2. Para ve zaman tasarrufu	*0.35
3. Sıkı ve çok çalışma	*0.36
4. Boşa geçirilen zaman için olumsuz tutum	*-0.50
5. İradecilik	*0.30

* $p < 0.05$

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Öncelikle araştırmanın temel varsayımının doğru olup olmadığına bakılacak olursa, içsel kalkınma yaklaşımının aksine kurumsalcılık yaklaşımının Aydın ve Denizli illerinin ekonomik performansını daha iyi açıkladığını ileri sürebiliriz.

Tablo 2, Denizli ilinin ekonomik kalkınma göstergelerinin Aydın iline kıyasla çok daha ileri düzeyde olduğunu göstermektedir. Gerek son 15 yılda ki büyüme oranları gerek kişi başına düşen milli gelir açısından Denizli daha ileridedir. Ekonomik kalkınma için gerekli tasarruf ve kredi kullanım oranları Denizli’de daha yüksektir. Bu tasarruf ve kullanılan kredilerin nereye gittiği ise endüstrileşme istatistiklerinde kendini göstermektedir. Denizli burada da çok açık farkla (1: 5 gibi bir oran) katma değer yaratmaktadır. Elektrik tüketimi de bu durumun gerçek ve doğru olduğunu kanıtlamaktadır.

İçsel büyüme yaklaşımı literatürü açısından (Romer, 1986; Lucas, 1988) Denizli'nin üstün performansı, onun sahip olduğu nüfus, insan sermayesi, tabii kaynaklar ve ulaşım gibi (merkeze yakınlık) gibi faktörlerle açıklanabilir. Ancak bir çok ekonomi teorisinin de aynı veya benzer görüşlere sahip olmasına karşın Denizli bu yönlerden Aydın'dan geridedir. Tablo 3 bu durumu gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Tablo 2 ve 3'ün ilk elde bize ifade ettiği ekonomik kalkınma için gerekli unsurların Aydın 'da daha fazla bulunmasına karşın Denizli'nin daha kalkınmış olmasıdır. İlk etapta bu fark Aydın'ın tarıma, Denizli'nin imalata (endüstriye) verdikleri ağırlıklarla açıklanabilir. Burada sorulması gereken soru, Aydın'ın hem daha fazla kaynağa, hem de insan sermayesine sahip olmasına rağmen, endüstrileşmeyi neden başaramamış olmasıdır. Eğer bir spekülasyon yapmak gerekirse Aydın'ın burada tarımın rantını aldığı söylenebilir. İnsanları adeta rehavete kapılmış gibi görünen Aydın'ın aksine Tablo 3'de ki Teşvik Belgeli yatırımlarla ilgili istatistiklerden de anlaşılacağı gibi Denizli özel sektörü imalat ve hizmetler sektörlerinde Aydın'a kıyasla çok ileridedir. Bu durum kalkınmada her ne kadar devlet desteğinin önemini küçümsemese de asıl görevin o ili, bölgeyi veya ulus oluşturan bireylere düştüğu görüşünü desteklemesi açısından önemlidir. Daha önce de belirtildiği gibi ekonomik davranışı sadece rasyonel modellerle açıklamak her zaman mümkün olmamaktadır. Denizli'nin durumu buna çok iyi bir örnektir. Dolayısıyla Denizli'nin üstün ekonomik performansının nedenlerini kurumsalcılık yaklaşımı açısından özellikle de bu yaklaşım içinde kültürel değerler ve yerleşik networkler ile açıklamakta yarar vardır.

İkinci varsayım, bu kültürel değerlerden özellikle çalışma anlayışıyla ilgili olanların ekonomik kalkınma ile ilişkili olacağı yönündedir. Tablo 6 Denizli'nin özellikle iradecilik konusunda Aydın'dan istatistiksel olarak da önemli bir farka sahip olduğunu göstermektedir. İradecilik, kişinin geleceğini planlamaya, belirsizlikleri kendi olanaklarıyla ortadan kaldırmaya, bir yerde kendi kaderini kendisinin yapması anlayışına dayanır. Bu açıdan bireycilik kavramıyla da hemen hemen eş anlamlıdır. Bireyler kendi yaşamlarından kendileri sorumludur. Dış güçlerin yardımına ihtiyaçları yoktur. İçsel odaklı kontrol olarak da adlandırılan bu özellik birçok araştırmaya konu olmuştur. Avner Greif'in Magribi ve Cenovalı tacirlerin davranışlarını incelediği tarihsel çalışmada (1994), bireyci olan Cenova'lıların, kalkınma için gerekli yapılanmayı, örgütlenmeyi özet olarak kurumsallaşmayı becerebildiklerini, bunun da tümüyle bireyci bilinen Batının çağdaş kurumlarının doğuşuna neden olduğunu ileri sürmektedir. Buna karşın son derece bağlayıcı, sıkı, ancak informal bağlarla birbirine bağlı toplulukçu Magribi'lerin tarih sahnesinden silindiğini (1200'lü yıllar) belirtmektedir. Bu açıdan konuya bakıldığında Denizlili işadamlarının daha planlı, örgütçü ve fırsatları değerlendiren bireyler oldukları söylenebilir. Toplulukçu toplumlarda ise tüm bireyleri bağlayan kurallar bireysel atılımlara izin vermemekte, hatta bu tür davranışları hoş karşılamamaktadır. (Bireyci ve toplulukçu değerlerin sosyo-psikolojik bir değerlendirmesi için bkz Çiğdem Kağıtçıbaşı, 1997 ; Fijneman, Willemsen ve Poortinga, 1996).

Bu çalışmada, her ne kadar kalkınma kriterleriyle çalışma değerleri arasında korelasyonel analizler yapılamamışsa da (bağımlı değişken örnekleminin sadece 1 olması nedeniyle) elde edilen neticeler önceki çalışmalarla (Hayaud-Din, 2003; Greif, 1994; Weber, 1985) uyumlu gözükmektedir. Bu açıdan ikinci varsayımın geçerli olabileceği ileri sürülebilir.

Çalışmanın üçüncü varsayımı bireyler arası ilişkilerden oluşan networklerin kalkınma ile ilişkisi üzerinedir. Bu konuda yapılan bir çok çalışma güven unsuruna dayanan, ihtilafların

seyrek yaşandığı, yoğun ve sık ilişkilerin güçlü networkler oluşturacağını belirtmektedir. Ancak bu durum sadece güçlü, hatta huzurlu dingin networkleri belli eder. Bu ilişkiler toplulukçu ve kapalı toplumlarda fazlasıyla görülebilir. Bu ortamlarda bireyler birbirlerini çok iyi tanımakta, ilişkilerini geleneklere de dayanan informel ancak yerleşik kurallara göre yürütebilmektedirler. Greif'in da (1994) belirttiğı gibi bu tür networkler ekonomik kalkınmayı Magripli tacirlerin durumunda olduğı gibi kısa bir süre için sağlasa da uzun dönemde, etki Blum ve Dudley'in 1500- 2000 yıllarını kapsayan ve 250 yıllık iki dönemden oluşan araştırmalarında da belirttikleri gibi bireylerin içsel olduğı kadar dış networkler oluşturmasına bağıdır. Önemli olan Kuzeybatı Avrupa tacirlerinin birbirlerini tanımamalarına rağmen, tarihsel süreç içerisinde karşılıklı güvene dayanan kontratlar geliştirmesindeki örneğinde olduğı gibi (Blum ve Dudley, 2001) bu ilişkilerin birbirlerini tanımayan bireyler arasında gerçekteşiyor olmasıdır. Konuya bu açıdan bakıldığında, ilişki miktarının arttığı oranda yabancılarla ilişki miktarının da artacağı varsayılabilir. Çünkü ilişki miktarı arttıkça bireylerin birbirlerini tanınması da o kadar zorlaşacaktır. Tablo 4 ve 5 deneklerin geçen bir yıl içinde, hem yurtiçi, hem de yurtdışı ilişkide bulundukları bireylerin miktarını (adedini) vermektedir. Denizli örneklemini gerek yurtiçi, gerekse yurtdışı ilişki miktarları açısından daha yüksek skorlara sahiptir. Denizli özellikle yurtdışı ilişki miktarı açısından Aydın'dan %30 civarında bir fazlalığa sahiptir. İlişki miktarının artmasıyla birlikte bunlar için harcanan saatler de de artış görölmektedir. İlişkiler için harcanan saat (zaman) ne kadar çoksa ilişkilerin de o denli yoğun olacağı beklenir. Nitekim , ortalama olarak bir Denizli'li işadını günde 4.11 saatini yurtiçi, 1.9 saatini yurtdışı ilişkiler için harcarken Aydınlı işadını 3.75 saatini yurtiçi, 1.6 saatini yurtdışı ilişkilere ayırmaktadır. Aynı şekilde ilişki miktarı ve/ya yoğunluğu arttıkça bireyler arası güvenin artacağı buna karşın ihtilafların azalacağını da kabul etmek gerekir. Tablo 5'de ki bulgular bu görüşü destekler mahiyettedir. Denizli'nin gerek yurtiçi gerekse yurtdışı güven skorları Aydın'dan yüksektir. Buna karşın ihtilaf ortalaması azda olsa Aydın'dan daha düşüktür.

İlişki ağıını oluşturan öğeler arasındaki korelasyon katsayıları (Tablo 6) bu durumu destekler niteliktedir. Özellikle yurtiçi ilişki miktarı arttıkça, yurtiçi yoğunluk da artmaktadır ($r=0.42$). Yurtiçi güven arttıkça yurtiçi ihtilaf da azalmaktadır (-0.62). Aynı şekilde yurtiçi ilişki miktarı arttıkça yurtiçi ihtilaf da azalmaktadır (-0.36). Yurtiçi güven skoru yüksek olanların yurtdışı güven skoru da yüksek olmaktadır (0.87). Benzer şekilde yurtiçi güveni yüksek olanların yurtdışı ihtilaf miktarı da azalmaktadır (-0.62) Yurtiçi ihtilaf skoru yüksek olanların yurtdışı güven skorlarının da düşük olmasını beklemek gerekir (-0.74). Yurtiçinde ihtilaf miktarı ne kadar artarsa yurtdışı ilişkilerde yaşanacak ihtilaf miktarının da o kadar artacağı 0.85 'lik korelasyon katsayısından bellidir. Buna karşın yurtdışı güven arttıkça, yurtdışı ihtilaflarda o kadar az yaşanmaktadır (-0.74). Gerek yurtiçi, gerekse yurtdışı ihtilafları en aza indirecek tek faktörün ise eğitim olduğı gözlemlenmektedir. Bireylerin eğitim düzeyleri arttıkça yurtiçi ihtilaf (-0.37) ve yurtdışı ihtilaf (-0.39) miktarları azalmaktadır. Bu bulgular Blum ve Dudley araştırmasını da destekler niteliktedir.

Bu durumda, network özellikleri ağır basan Denizli'nin ekonomik olarak da daha kalkınmış olduğunu ileri sürebiliriz. Özellikle, networkler birbirini tanımayan yabancılar (externalities) arasında gerçekteşiyorsa bunun ekonomik kalkınmaya katkısı çok büyük ölçeklerde olmaktadır. Denizli'li işadamlarının iradeci (bireyci) değerleri ile yabancılarla daha fazla ilişki kurma yönündeki davranışları güçlü iş ağıları kurmalarına yol açmış gözökmektedir. Bu durum Travers ve Milgram'ın deney (1969) sonucuyla da örtüşür

gözükmektedir. Araştırmacılar “altı derecelik ayırım” adını verdikleri çalışmalarında çok az sayıda ki ilişkinin (bağın) dahi herkesi herkese bağlayabileceğine işaret etmektedir.”Küçük Dünya Network”ü adı da verilen bu olgudan Denizli’li işadamlarının daha fazla yararlandıkları bir gerçek olsa gerektir. John Kay’in (2003:253) dediği gibi küçük dünya networklerinin Pazar ekonomilerinde hızlı yayılımı sosyal ve ekonomik örgütlenmelerin de kendiliğinden gelişimine güç katmaktadır. Bu durum Denizli ili için son derece geçerlidir. İşadamlarının gerek il içinde gerekse il dışında üyesi oldukları dernek sayıları bu durumu desteklemektedir. Denizlili işadamlarının Denizli Sanayi ve İşadamları Derneği (DEİAD) ile Denizli Genç İşadamları Derneklerini (DEĞİAD) kurmuş olmalarına karşın Aydın’da sadece 35 üyeden oluşan Aydın Genç İşadamları Derneği vardır.

Bu koşullarda her ne kadar ilişki ağı özellikleriyle ekonomik gelişmişlik göstergeleri arasında (örneklemin tek olması nedeniyle) korelasyon analizi yapamamış olmamıza rağmen elde edilen dolaylı değerler üçüncü varsayımımızı da destekler niteliktedir.

Sonuç olarak, tüm diğer faktörlerin sabit olmadığı (Aydın lehine) durumlarda dahi Denizli’nin bu ekonomik üstünlüğünü içsel ekonomik modellerde açıklamak bir hayli zordur denilebilir. Kurumsallık yaklaşımı ise kültürel değerler ve kurumsallaşmış (yabancılar da açık) network nosyonlarıyla bu durumu daha iyi açıklar gözükmektedir. Dolayısıyla, bölgesel ve il düzeyinde kalkınma stratejilerini düzenleyen kuruluşların yerel kültürel özellikleri kesinlikle kalkınma formüllerinin içine almaları gerekir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- 2000 Genel Nüfus Sayımı, DİE
- 2002 Yılı Teşvik Belgeli Yatırımlar: Türkiye, Bölgeler ve İller Bazında İnceleme (2003) Ege Bölgesi Sanayi Odası,
- Arslan M. (1999) “The Work Ethic Values of Protestant British, Catholic Irish and Muslim Turkish Managers”, *Journal of Business Ethics*, 31: 321-339
- Blum, U., Dudley, L. (2001) “Religion and Economic Growth: Was Weber Right?”, *Journal of Evolutionary Economics*, , II. 207-230.
- Bölgesel Gelişme Stratejisi, Hedef ve Operasyonel Programlar (2003) DPT
- Dahlgaard, Su Mi Park, Dahlgaard, Jens J. ve diğerleri (1998) “Core Values: The Precondition For Business Excellence”, *Total Quality Management*, Vol. 9. issue 4/5.
- Danielzyk, R., ve Wood, G., (2001) “On the Relationship Between Cultural and Economic Aspects of Regional Development: Some Evidence From Germany and Britain”, *European Planning Studies*, Vol.9, Issue 1.
- EGEV Aydın İl Raporu
- EGEV Denizli İl Raporu
- Fijneman, Y., Willemsen, M.E., Poortinga, Y.P., (1996) “Individualism and Collectivism”, *Journal of Cross Cultural Psychology*, Vol. 27. No.4, 381-402
- Greif, A., (1994) “Cultural Beliefs and the Organization of the Society: A Historical and Theoretical Reflection on Collectivist and Individualist Societies”, *Journal of Political Economy*, 102,5.

- Hayaud-Din, Mian A. (2003) “The Hawallah Network: Culture and Economic Development in Afghanistan”, *International Social Science Review*, vol.78, issue ½
- Hoefstede, G. (1984) *Culture’s Consequences*, Sage Publications, London
- İllere ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler (2002) DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü,
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1997) “Individualism and Collectivism”, J.W. Berry, M.H. Segall ve Ç. Kağıtçıbaşı (editörler) *Handbook of Cross-Cultural Psychology*, Vol.3. *Social Behavior and Applications* (1-51). Boston: Allyn ve Bacon
- Kay, J., (2003) *The Truth About Markets*, Penguin Boks, London,
- Lucas RE Jr. (1988) “On the mechanism of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, 22:3-42
- Mc Clelland, D.C. (1961) “The Achieving Society”, Princeton, NJ: Von Nostrand Reinhold
- Mirels, H.L.,Garrett, J.B., “The Protestan Ethic As A Personality Variable” *Journal of Counseling and Clinical Psychology*, Vol. 36, No.1, s. 40-44.
- Romer, PM. (1990) “Endogeneous Technical Change”, *Journal of Political Economy*, 98:71-102
- Saxenian, A.L., (1994) *Regional Advantage, Culture and Competition in Silican Valley and Route 128*, Harvard University Pres, Cambridge, MA
- Simonsen, K. (2001) “Space, Culture and Economy- AQuestion of Practice”, *Geografiska Analar*, 83 B, 41-52
- Swedberg, R. (1996) “Major Traditions of Economic Sociology” içinde *Economic Sociology*, Edward Adgar Publishing, Cheltenham, UK
- Travers, J., Milgram, S. (1969) “An Experimental Study of the Small World Problem”, *Sociometry*, 32 (4) December, 425-33
- Ülgener, S.F. (1981) *İktisadi Çözölmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul
- Weber, Max, (1985), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Hil Yayınları, İstanbul.

Doğu Anadolu Bölgesi’nde Faaliyette Bulunan Küçük ve Orta Boy İşletmelerde Girişimcilik-Yenilikçilik

Fatma GÜNDOĞDU

Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

1. GİRİŞ

İktisadi gelişmede girişimcilik-yenilikçiliğin önemi ve rolü nedeniyle, bir kültür olarak benimsenmesi sonucu, bölgesel gelişmişliğin farklılık arz ettiği durumlarda girişimcilik-yenilikçilik algılaması da farklılık gösterebilmektedir. Girişimcilik-yenilikçiliği çevreleyen koşullar ile Küçük ve Orta Boy İşletme (KOBİ) sahiplerinin davranışları ele alındığında, çevre koşulları ve kültür durumunun organizasyonun niteliklerindeki değişkenliği belirlemesi dikkat çeken temel hususlardan birini oluşturmaktadır (Kirk, 1988: 88). Bu açıdan, bölgesel iktisat anlamıyla ortaya çıkan dengesizlik sürecinde girişimcilik-yenilikçilik unsurlarının rol oynadığı düşüncesinden hareketle çalışmada, Türkiye’nin ekonomik gerileme sürecine giren bir bölgesi olan Doğu Anadolu Bölgesi (DAB) ndeki işletme sahiplerinin girişimcilik-yenilikçilik niteliklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Çalışmada DAB’nde bölgeyi temsil yeteneği olan, dört ilde (Erzurum, Malatya, Elazığ, Van) üretime yönelik faaliyette bulunan ve tesadüfi yöntemle seçilen işletmeler örnek kütleyi oluşturmaktadır. Örnek kütle üzerine bir anket uygulaması ile elde edilen ham veriler SPSS adlı istatistik programına yüklenilerek değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Ulaşılan sonuçlardan hareketle, mevcut girişimci-yenilikçi profili belirlenmektedir.

2. KOBİ’LERDE GİRİŞİMCİLİK-YENİLİKÇİLİK

Girişimcilik; kişilerin ekonomik sistemde, piyasada ortaya çıkan avantajları yakalama amacıyla, yeteneklerini kullanarak fırsatları değerlendirebildikleri yönetsel davranış biçimi olarak tanımlanabilir. Ancak bu davranış biçimi değişim düşüncesine, yeni fırsatları görme-yakalama vizyonuna ve bu fırsatları kullanarak yenilikler başlatmayı düşünme yeteneğine sahip girişimcileri gerektirmektedir (Thompson, 1999: 209). Girişimciler, mal ve hizmet üretimini gerçekleştirebilmek için doğal kaynak, sermaye, emek gibi üretim faktörlerini bir araya getirerek faaliyete geçiren, diğer bir ifadeyle, işletme kuran ve bu işletmedeki faaliyetleri yürüten kişilerdir.

Kişileri girişimci olmaya yönelten faktörler üç grupta toplanabilir. Bunlar (Tekin, 1999: 4):

- Kişisel tatmin sağlama ve kar elde etme isteği,
- Bağımsız olma, kendi geleceğini kendi karar ve çabaları ile şekillendirme isteği ve
- İş fırsatlarını değerlendirme isteğidir.

Böylece, girişimci; riskle karşılaşabileceği halde, fırsatları değerlendirerek, belirsizlik altında büyüme ve kâra ulaşma amacıyla, sermaye yaratabilmek için gerekli kaynakları toplayarak, yeni iş ya da işletme oluşturan kişi olarak da tanımlanabilmektedir.

Girişimciliğin önemini, özellikle üç alan için vurgulamak mümkündür. Bunlar (Coulter, 2001: 11):

- Yenilikçilik-icatçılık,
- Yeni işletmelerin doğması-büyümesi,
- Yeni iş alanları yaratmadır.

Girişimcinin önemli bir özelliği, yenilikçi olması ve bunu aktif hale getirebilmesidir. Yenilikçilik, girişimcinin, beklenmeyen durumlarda, ortaya çıkan problemleri çözme yeteneğini ifade eder. Bu yetenek, girişimcinin eğitimi ve deneyimi ile ulaştığı birikimlerinden oluşur (Littunen; 2000:295). Dolayısıyla, yenilikçiliğin vizyona ve liderlik yeteneğine sahip girişimciler tarafından stratejik bir hedef olarak belirlenmesi, giderek artan rekabet ortamında başarının yakalanması açısından önemli rol oynar (Tekin, Güleş ve Burgess, 2000: 51-57)

3. DAB'NDE FAALİYETTE BULUNAN KOBİ'LERDE GİRİŞİMCİLİK-YENİLİKÇİLİK

DAB'ndeki işletme sahiplerinin girişimcilik-yenilikçilik niteliklerinin ortaya çıkarılmasını amaçlayan bu çalışmada, örnek kütleyi DAB'nde seçilen 324 KOBİ* oluşturmuştur. İl düzeyinde faaliyette bulunan işletme yoğunluğu dikkate alınmak suretiyle, anketlerin %30.9'u Malatya, %25.3'ü Erzurum, %24'ü Van ve %19.8'i ise Elazığ'da yapılmıştır. 32 sorudan oluşan bir anket formu örnek kütle üzerine uygulanmış ve elde edilen ham veriler SPSS adlı istatistik programına yüklenilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Örnek kütleden hareketle öncelikle işletme ve sahiplerine ait genel özellikler verilmiştir. İşletme sahipleri açısından işi kurmada ve faaliyet alanının seçiminde etkin olan faktörler ele alınmış, işletmelerini kurmada destek sağladıkları kişi ya da kurumlar ve maddi kaynakları ile yaşadıkları finansal sorunlar irdelenmiştir. İşletmecilerin faydalanabildikleri çeşitli teşviklerin, girişimcilik-yenilikçilik kavramlarını algılama düzeylerinin ve iş hayatında başarı olmalarında etkisi bulunan faktörlerin ve yakın gelecekteki stratejilerinin belirlenmesine çalışılmıştır.

3.1. İşletmeler ve İşletme Sahiplerine İlişkin Genel Özellikler

Ticari ve hukuki yapıları itibariyle faaliyette bulunan işletmelerin %48.1'inin adi şirket, %38.9'unun komandit şirket, %6.2'sinin anonim şirket, %5.2'sinin limitet şirket ve %0.9'unun da diğer tür şirketler mahiyetinde kurulmuş oldukları gözlenmiştir (Tablo 1).

Bölgede dağılım itibariyle 15 yıl ve daha altında bir maziye sahip olan işletmelerin %76 oranında, 5 yıl ve daha altında maziye sahip işletmelerin %12.4 oranında, 16 yıl ve daha fazla geçmişe sahip olan işletmelerin ise %12.3 oranında olduğu görülmektedir (Tablo 1). Genel anlamda bütün örnek kütle içerisinde yer alan işletmelerin genç olduğu söylenebilir. Bu durum, kısmi de olsa girişimcilik-işletmecilik anlayışının Bölgede eski bir maziye sahip olmadığına işaret etmektedir.

* KOBİ tanımlamasında, DİE'nin 1991 yılı Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Araştırması esas alınmıştır. Buna göre; işletmeler, çalıştırdıkları kişi sayısına göre dörtlü bir sınıflandırmaya tabi tutularak, 1-9 kişi çalıştıran işletmeler çok küçük, 10-49 kişi çalıştıranlar küçük, 50-99 kişi çalıştıran işletmeler orta, 100 kişiden fazla kişi çalıştıran işletmeler büyük ölçekli işletmeler olarak kabul edilmiştir (DİE; 1997:18).

Tablo 1 İşletmelerin Ticari ve Hukuki Yapıları ile Yaşları

Tic. ve Huk. Yapı	M.F. ^(*)	N.F. ^(**)	Yaş	M.F.	N.F.
Adi Şirket	156	48.1	5 yıl ve daha az	40	12.4
Komandit Şirket	126	38.9	6-10 yıl	125	38.6
Limitet Şirket	17	5.2	11-15 yıl	81	25.0
Kolektif Şirket	2	0.6	16-20 yıl	26	8.0
Anonim Şirket	20	6.2	21 yıl ve daha fazla	14	4.3
Diğer	1	0.3			
Cevaplama	322	99.4	Cevaplama	286	88.3
Cevapsız	2	0.6	Cevapsız	38	11.7

(*) M.F.: Mutlak frekans

(**) N.F.: Nispi Frekans

İşletmeler faaliyet alanları açısından incelendiğinde, %33.3 ile ileri teknoloji ürünlerinin birinci sırada yer aldığı, bunu %1.8'lik düşük bir farkla %31.5 oranında tarımsal ürünlerin %17.6 ile deri sanayiinin, %7.4 ile kimya ve/veya petrol ürünlerinin ve %6.2 ile kağıt sanayiinin izlediği Tablo 2'den izlenebilmektedir.

İstihdam edilen eleman sayısı yönünden firmaların %74.4'ünün 1-9 kişi arasında, %22.8'inin de 10-50 kişi arasında personel istihdam ettikleri görülmüş ve dolayısıyla işletmelerin genel anlamda çok küçük ve küçük işletme tipinde oldukları tespit edilmiştir (Tablo 2).

Kapasite kullanım oranlarına bakıldığında, faaliyette bulunan işletmelerin %62.7'sinin %60 ve daha altında kapasite kullanmaları nedeniyle, atıl kapasitenin varlığı dikkat çekmektedir (Tablo 2). Bununla beraber, işletmelerin %23.8'inin kapasite kullanım oranı %61-80 arası, işletmelerin %11.3'ünün kapasite kullanım oranı %81 ve üzeridir.

Tablo 2 İşletmelerin Faaliyet Alanları, Eleman Sayıları ve Kapasite Kullanım Oranları

Faaliyet Alanı	M.F.	N.F.	İstihdam Edilen Eleman Sayısı	M.F.	N.F.	Kapasite Kullanım Oranı	M.F.	N.F.
Tarımsal ürünler	102	31.5	1-9	241	74.4	20 ve altı	18	5.6
Tekstil	1	0.3	10-50	74	22.8	21-40	64	19.8
Deri sanayi	57	17.6	51-100	1	0.3	41-60	121	37.3
İnşaat	3	0.9	101-150	-	-	61-80	77	23.8
Kimya, petrol	24	7.4	151 ve faz.	1	0.3	81 ve üz.	37	11.3
Kağıt sanayi	20	6.2						
Orm. ür. ve mob.	8	2.5						
İleri teknoloji	108	33.3						
Cevaplama	323	99.7	Cevaplama			Cevaplama	317	97.8
Cevapsız	1	0.3	Cevapsız			Cevapsız	7	2.2

İşletme sahiplerinin yaşları açısından yapıya bakıldığında, 31-40 yaş grubundakilerin %50.9, 41-50 yaş grubundakilerin %32.4, 51 ve üzeri yaş grubundakilerin %9.0 ve 21-30 yaş grubundakilerin %7.7 oranlarında bulunduğu görülmüştür (Tablo 3).

Girişimcilerin mesleki deneyimleri bakımından, mesleki deneyim önceliği çok düşük yüzde farkıyla 21 ve üzeri yıl (%34.2) ile 16-20 yıl arası (%34.0) deneyime sahip girişimcilere aittir. Yine, 6-10 ve 11-15 yıl arası deneyime sahip girişimcilerin yüzde payı (%13.6) aynıdır (Tablo 3).

Girişimcilerin eğitim düzeyi açısından Bölge'deki ilköğretim mezunları yüzdesi (49.1), yüksekokul/fakülte mezunları yüzdesi (40.1) ne göre daha yüksektir. Lisansüstü diplomalıları yüzdesi ise düşük seviyededir (Tablo 3).

Tablo 3 İşletme Sahiplerinin Yaşları, Mesleki Deneyimleri ve Eğitim Düzeyleri

Yaş	M.F.	N.F.	Mesleki Deneyim	M.F.	N.F.	Eğitim Düzeyi	M.F.	N.F.
20 ve altı	-	-	5 ve altı	11	3.4	Okur-yazar	10	3.1
21-30 yaş	25	7.7	6-10 yıl	44	13.6	İlköğretim	159	49.1
31-40 yaş	165	50.9	11-15 yıl	44	13.6	Lise ve dengi	4	1.2
41-50 yaş	105	32.4	16-20 yıl	110	34.0	Lisans	130	40.1
51 ve üzeri	29	9.0	21 ve üzeri	111	34.2	Lisansüstü	21	6.5
Cevaplama	324	100	Cevaplama	320	98.8	Cevaplama	324	100
			Cevapsız	4	1.2		-	

3.2. İş Kurmada ve Faaliyet Alanının Seçiminde Etkili Olan Faktörler

İşletme sahiplerince mevcut işi kurmada birinci derecede önemli faktör, %54.9 ile “iş babadan kalma veya bu işte önceden ücretli olarak çalışma”dır (Tablo 4).

Tablo 4 İş Kurmada Etkili Olan Faktörler

Önem Seviyesi	İş babadan kalma veya bu işte önceden ücretli çalışma	Bu işe ilişkin olarak yüksek eğitim alma	Bu faaliyette yüksek kazanç edinildiğini gözleme	Farklı illerde yapılan gözlemleri bu ilde gerçekleştirme isteği	Geleceği daha çok bağımsız çalışmada görme	Diğer
1.	54,9	3,1	16,4	13,3	0,6	-
2.	20,4	9,0	15,1	14,8	1,9	0,3
3.	4,0	8,3	5,9	7,1	3,7	-
4.	0,9	1,9	1,5	2,8	5,9	0,3
5.	-	0,9	4,6	-	2,8	-
6.	-	-	-	-	-	-
Toplam(*)	80,2	23,2	43,5	38	14,9	0,6
Ortalama	1,38	2,50	2,14	1,98	3,56	3,00
S. Sapma	0,63	0,96	1,26	0,91	1,07	1,41

(*) **Toplam:** Nispi frekans değerleri toplamını ifade etmektedir.

İkinci derecede önemli faktör, %16.4 ile “bu faaliyette yüksek kazanç edinildiğini gözleme”, üçüncü derecede önemli faktör %13.3 ile “farklı illerde yapılan gözlemleri bu ilde gerçekleştirme isteği”, dördüncü derecede önemli faktör, % 3.1 ile “bu işe ilişkin olarak yüksek eğitim alma” ve beşinci derecede önemli faktör, %0.6 ile “geleceği daha çok bağımsız

çalışmada görme”dir. Bu durum mevcut işletme sahiplerinin girişimcilikte taklitçi yönlerinin daha fazla ön plana çıktığı düşüncesini uyandırmaktadır.

İşletmecilerin faaliyette bulundukları alanı seçmelerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesine ilişkin değerlendirme sonuçlarına Tablo 5’de yer verilmiştir. Buna göre; birinci derece önem seviyesinde öncelikli faktör, %48.1 ile “bağımsız çalışma arzusu”dur. “Kişisel ve ailevi nedenlerle motive edilme”nin %37.0 ile ikinci sırada, “kendini işine adanma ve başarıya yönelme”nin %6.8 oranı ile üçüncü sırada ve “kuvvetli bir girişimde bulunma isteği”nin %6.5 ile dördüncü sırada etkili faktörler olduğu Tablo 5’de görülmektedir. “Çabuk ve somut sonuçlar bekleyerek güç ve prestij elde etme” düşüncesi ise %0.6 ile beşinci sırada yer almaktadır. Faaliyette bulunulan alanı seçmede, “bağımsız çalışma arzusu”nun en öncelikli olması, genel anlamda girişimcilik düşüncesinin ön planda olduğunu göstermekle beraber, “kişisel ve ailevi nedenlerle motive edilme” düşüncesi modern girişimcilik anlayışına uymayarak, sosyal çevreye olan bağımlılığı yansıtmaktadır.

Tablo 5 Faaliyet Alanının Seçiminde Etkili Olan Faktörler

Önem Seviyesi	Bağımsız çalışma arzusu	Kuvvetli bir girişimde bulunma isteği	Kişisel ve ailevi nedenlerle motive edilme	Çabuk ve somut sonuçlar bekleyerek güç ve prestij elde etme	Kendini işine adanma ve başarıya yönelme	Diğer
1.	48,1	6,5	37,0	0,6	6,8	0,6
2.	29,3	14,5	26,2	3,7	15,1	-
3.	8,0	17,0	8,0	6,8	27,5	-
4.	1,2	4,9	1,9	3,4	5,6	-
5.	0,3	2,5	1,2	5,6	2,5	-
6.		-	0,3	-	-	0,3
Toplam	86,9	45,4	74,6	20,1	57,5	0,9
Ortalama	1,57	2,61	1,72	3,47	2,68	2,33
S. Sapma	0,74	1,03	0,92	1,17	0,95	2,30

“Bağımsız çalışma arzusu”nun öncelikli olması durumunda, bu arzunun temelinde yer alan faktörler değerlendirildiğinde, Tablo 6’dan da izlenebileceği gibi, “kendi işini yapma ve kararları kendi verme” düşüncesi, %43.2 ile birinci derecede önem seviyesinde öncelikli sırada yer almıştır. “Geçimini veya geleceğini garantileme” seçeneği, %5.2 ile birinci derece önem seviyesinde ikinci sırada yer almıştır. Bununla beraber, “güçlülük direnme” ve “yeteneklerini ortaya koyma” seçenekleri %0.6 ile çok sınırlı seviyede kalmışlardır.

Tablo 6 Bağımsız Çalışma Arzusunun Temelinde Bulunan Faktörler

Önem Seviyesi	Kendi işini yapma ve kararları kendi verme	Güçlüklere direnme	Geçimini veya geleceğini garantileme	Başarı yönelimli eğilim içerisinde bulunma	Yeteneklerini ortaya koyma	Diğer
1.	43,2	0,6	5,2	-	0,6	0,6
2.	5,2	4,3	31,5	1,2	4,9	-
3.	-	17,6	7,1	5,9	7,7	-
4.	-	3,1	0,3	5,9	4,9	-
5.	-	1,5	0,3	3,7	5,2	-
6.	-	-	-	-	-	-
Toplam	48,4	27,1	44,4	16,7	23,3	0,6
Ort.	1,10	3,02	2,07	3,72	3,39	1,00
S. Sap.	0,31	0,77	0,60	0,89	1,13	0,00

Modern girişimci, fırsatları önceden görüp değerlendiren, risk alan, güçlüklere direnen, kendi kararlarını veren ve yeteneklerini ortaya koymayı arzulayan kişi olarak tanımlandığında, “geçimini veya geleceğini garantileme” seçeneği dışında diğer tüm seçeneklerin modern girişimcilik anlayışı ile uyum sağlamış oldukları fikri ileri sürülebilmektedir.

3.3. İş Kurmada Sağlanan Kişisel ve Kurumsal Destekler

İşletmeyi kurma düşüncesi oluşturulduğunda yardım alınabilecek kişi/kurumlar, “bilgi birikimi ve aile fikri”, “yakın arkadaş fikri”, “konu ile ilgili tecrübeli danışmanlar”, “ticaret ve sanayi odaları” ve “diğer” seçenekleri şeklinde sıralanmıştır. Buna göre; “bilgi birikimi ve aile fikri” seçeneği, %87.7 ile ilk sırayı almış, bunu sırasıyla, “yakın arkadaş fikri” (%9.3), “konu ile ilgili tecrübeli danışmanlar ve danışmanlık firmaları” (%1.5) ve “ticaret ve sanayi odaları” (%0.3) seçenekleri izlemiştir (Tablo 7). “Konu ile ilgili tecrübeli danışmanlar ve danışmanlık firmaları”, “ticaret ve sanayi odaları” ile “üniversiteler” seçeneklerinin çok düşük seviyelerde kalmaları, işletme sahiplerinin modern anlamda girişimcilik anlayışından yoksun oldukları ve bu tür kurumlar ile girişimciler arasında bilgilendirme/danışma şeklindeki bir iletişimin gereğince sağlanamadığı fikrini doğurabilmektedir.

Tablo 7 İş Kurmada Sağlanan Kişisel ve Kurumsal Destekler

Önem Seviyesi	Bilgi birikimi ve aile fikri	Yakın arkadaş fikri	Konu ile ilgili tecrübeli danışmanlar	Üniversiteler	Ticaret ve Sanayi Odaları	Diğer
1.	87,7	9,3	1,5	-	0,3	0,3
2.	5,6	28,1	4,0	0,6	1,9	-
3.	1,2	1,9	4,3	0,6	1,5	-
4.	-	-	-	-	1,2	0,3
5.	-	0,3	-	-	-	-
6.	-	-	-	-	-	-
Toplam	94,5	39,6	9,8	1,2	4,9	0,6
Ort.	1,08	1,83	2,28	2,50	2,75	2,50
S. Sap.	0,32	0,57	0,72	0,57	0,93	2,12

Girişimci, üretim faktörlerini (emek, sermaye ve doğal kaynak) bir araya getirerek üretimi başlatan ve bu faaliyeti sonucu kâr veya başarısızlık halinde zararı üstlenen kişi olarak tanımlanmakta, dolayısıyla, işletmenin kuruluşunda maddi kaynak sağlama yolları da girişimcilik tanımlaması açısından önem taşımaktadır.

Ancak, Tablo 8’de işletmeye maddi destek sağlanan yerlerin başında, birinci derece önem seviyesinde, %88.0 ile “kişisel tasarruflar ve/veya yakın akrabalar” seçeneğinin geldiğİ görölmektedir. Bunu ikinci olarak %3.1 ile “Kalkınma Bankası, Halk Bankası veya KOSGEB”, üçüncü olarak %0.9 ile “ticari bankalar” seçeneklerinin izlediğİ görölmektedir. Burada işletme sahiplerinin girişimcilik tanımlamasına uygun hareket etmedikleri, Bölge’de büyük oranda kişisel tasarruflar ve/veya aile desteğİyle yatırım yapıldığı ya da işletme kurulduğı kanaati ortaya çıkmaktadır. İlgili seçenekler için yapılan değerlendirme, girişimcilerin ucuz maliyetle fon temin edebilecekleri alternatif finansman yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmadıklarına da dikkat çekmektedir.

Tablo 8 İşletmeye Sağlanan Maddi Destekler

Önem Seviyesi	Kişisel tasarruflar ve/veya yakın akrabalar	Kalkınma Bankası. Halk Bankası veya KOSGEB	Ticari Bankalar	ECIP (Avrupa Toplulukları Yatırım Ortaklıkları) ve/veya Yurtdışı Finans Kurumları	IMKB ve/veya risk sermayesi yatırım ortaklıkları	Diğeri
1.	88,0	3,1	0,9	0,3	-	-
2.	2,2	12,7	4,9	-	-	-
3.	0,3	0,3	-	-	-	-
4.	-	-	-	-	-	-
5.	-	-	-	-	-	-
6.	-	-	-	-	-	-
Toplam	90,5	16,1	5,8	0,3	-	-
Ort.	1,03	1,82	1,84	1,00	-	-
S. Sap.	0,27	0,43	0,37	-	-	-

KOBİ’lerin, yüksek rekabetin yaşandığı piyasada ayakta kalabilmeleri, teknolojik gelişmenin yakalanması ile mümkündür. Rekabet etmede önemli stratejilerden biri, işletmenin Araştırma-Geliştirme (AR-GE) çalışmalarına kaynak ayırabilmesidir. Ancak bu tür çalışmalar riskli, uzun vadede karlı ve kalifiye insan gücü gerektiren yatırımlardır. AR-GE yatırımlarına girişimcilerin kendi kaynakları yetersiz kalmakta ve mevcut piyasadan da kaynak bulmakta zorlanmaktadırlar. Ayrıca mevcut piyasadaki sermayedarlar bu yatırımların geri dönüşünün uzun vadeli ve riskinin yüksek olması sebebiyle yatırım yapmaktan çekinmektedirler (KOSGEB, 2003). Buradan hareketle, KOBİ’lerin sermaye gereksinimlerinin karşılanması, yeni finansman tekniklerinin kullanımına yönelimin sağlanması önemle üzerinde durulması gereken bir konuyu teşkil etmektedir.

3.4. İşletmelerin Genel Finansal Sorunları

İşletmecilerin geçmişte karşılaştıkları ve halen yaşadıkları finansman sorunları içerisinde, “üretim maliyetinde ortaya çıkan değişmeler” %70.1 ile en öncelikli öneme sahiptir. Bunu %14.2 ile “öz kaynak yetersizliğı, %6.2 ile “satışların istenen düzeyde

olmaması”, %4.6 ile “alacakların tahsilinde gecikmeler ve sorunlar” ve %3.4 ile “kredi faiz oranlarının yüksekliği ve sınırlı kredi imkanları” seçenekleri izlemektedir (Tablo 9).

Ülkemizde yaşanan yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlık ortamı, “üretim maliyetlerinde ortaya çıkan değişimler”in, girişimcilerce en öncelikli finans sorunu olarak ele alınmasında önemli bir nedendir. Aynı şekilde “satışların istenen düzeyde olmaması” ve “alacakların tahsilindeki gecikme ve sorunlar” ile “kredi ve faiz oranlarının yüksekliği ve sınırlı kredi imkanları” sorunlarının da yine yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlıktan kaynaklandığı ileri sürülebilmektedir.

Tablo 9 İşletmelerin Finansal Sorunları

Önem Seviyesi	Üretim maliyetinde ortaya çıkan değişimler	Alacakların tahsilinde gecikmeler ve sorunlar	Kredi faiz oranlarının yüksekliği ve sınırlı kredi imkanları	Öz kaynak yetersizliği	Satışların istenen düzeyde olmaması	Diğer
1.	70,1	4,6	3,4	14,2	6,2	0,6
2.	15,7	21,6	12,3	20,1	27,2	-
3.	7,1	28,4	10,2	12,7	29,0	-
4.	2,2	8,0	6,2	6,8	10,2	-
5.	0,9	0,6	7,1	6,2	4,3	-
6.	-	-	-	-	-	0,3
Toplam	96	63,2	39,2	60	76,9	0,9
Ort.	1,41	2,65	3,03	2,51	2,73	2,66
S. Sap.	0,80	0,82	1,24	1,25	0,98	2,88

3.5. Yararlanılan Teşvikler

Tablo 10’dan da anlaşılacağı gibi, işletme sahiplerince yararlanılan önemli teşviklerin başında, %15,4 ile “Halk Bankası kredileri” gelmektedir. Bunu sırasıyla, “KOSGEB” (%3,4), “vergi indirimleri ve vergi muafiyetleri” (%1,9), “ihracat teşvikleri” ve “SSK prim indirimi” (%0,3) izlemektedir. Halk Bankası kredilerinden yararlanma oranının diğerlerine göre farklılık arz etmesi, Bölgedeki KOBİ işletmecilerinin bu krediler dışındaki teşviklerden yararlanma hususunda bilgi sahibi olmadıkları düşüncesini oluşturmaktadır.

Tablo 10 Yararlanılan Teşvikler

Önem Seviyesi	İhracat teşvikleri	Halk Bankası kredileri	KOSGEB	Vergi indirimleri ve muafiyetleri	SSK prim indirimi	Diğer
1.	0,3	15,4	3,4	1,9	0,3	4,0
2.	-	0,3	1,5	3,1	1,9	0,3
3.	-	-	0,3	1,2	1,9	0,3
4.	-	-	-	-	1,2	-
5.	-	-	-	-	-	-
6.	-	-	-	-	-	-
Toplam	0,3	15,7	5,2	6,2	5,3	4,6
Ort.	3,00	1,01	1,41	1,90	2,76	1,20
S. Sap.	-	0,14	0,61	0,71	0,90	0,56

KOBİ'ler ekonomik dalgalanmalardan daha az etkilenme özelliğine sahip olmalarına rağmen, ülkemizde sık sık tekrarlanan ekonomik krizlerden kaynaklanan sorunlar nedeniyle, kredi temininde de güçlüklerle karşılaşmakta ve banka kredilerinden % 4 civarında pay alabilmektedirler (KOSGEB; 2003). Banka kredilerinden alınan payın bu ölçüde düşük kalmasında en önemli etken ise, bankaların teminat olarak öncelikle gayri menkul (arsa, bina ve fabrika gibi ekonomik değeri yüksek ve satışı kolay) ipoteği istemeleridir. Kefalet, devlet tahvili, Hazine bonosu gibi menkul kıymetler ve altın, döviz, mevduat gibi likit değerlerin teminat olarak kabulü ise, bunun ardından gelmektedir. KOBİ'lerdeki mevcut makineler, tezgahlar, araç ve gereçler ise ipotek olarak kabul edilmemektedir. Oysaki; işletmeciler, sahip oldukları gayri menkulleri nakde çevirerek işletmelerinde yatırım yapmayı, yani, makina, tezgah, araç ve gereçler haline dönüştürmeyi istemektedirler. Dolayısıyla, KOBİ'lerin ekonomik açıdan doğru olan bu yolda teşvik edilmeleri önem arz etmektedir. Çünkü, bu uygulamada, bankalar, verdikleri krediler konusunda kendilerini garantiye almakla beraber, krediler, ekonomik açıdan uygulanabilir projeleri bulunan girişimci niteliğine sahip kişilere değil, gayri menkulü bulunan kişilere tahsis edilmekte, böylece kaynak israfına neden olunabilmektedir (Müftüoğlu, 1998: 271-274).

3.6. Girişimcilik-Yenilikçilik Kavramlarının Algılanma Düzeyleri

Girişimcilik-yenilikçilik kavramlarını algılama düzeyleri bakımından, örnek kütlenin %46.6'sınca birinci derecede öncelikle "yeni fırsatlar ortaya çıkarmak" seçeneğine önem verilmiş, bunu %16.7 ile "endüstriyel yapıda ve piyasa yapısında meydana gelebilen değişiklikleri herkesten önce yakalama ve bu fırsatları değerlendirebilmek", %12.7 ile "toplumdaki algılama, moral ve anlayış gibi hususlarda ortaya çıkan değişmelere uygun fikir üretmek", %1.2 ile "beklenmeyen başarı ve başarısızlık, beklenmeyen dışsal etkenlerin kabulü", %0.3 ile "uyuşmazlık; düşünce ve fikir ayrılığı, beklenen bir sonucun farklı olması halinde bireylerin bu sonucu kendi lehlerine kullanabilmeleri" seçenekleri takip etmiştir (Tablo 11).

Tablo 11 Girişimcilik-Yenilikçilik Kavramlarının Algılanma Düzeyleri

Önem Seviyesi	Beklenmeyen başarı ve başarısızlık, beklenmeyen dışsal etkenlerin kabulüdür	Uyuşmazlık; düşünce ve fikir ayrılığı, beklenen bir sonucun farklı olması halinde bireylerin bu sonucu kendi lehlerine kullanabilmeleridir	Yeni fırsatlar ortaya çıkarmaktır	Endüstriyel yapıda ve piyasa yapısında meydana gelebilen değişiklikleri herkesten önce yakalama ve bu fırsatları değerlendirebilmektir	Toplumdaki algılama, moral ve anlayış gibi hususlarda ortaya çıkan değişmelere uygun fikir üretmektir	Hem bilimsel hem de bilimsel olmayan yeni bilgileri kabullenebilmektir
1.	1,2	0,3	46,6	16,7	12,7	-
2.	0,3	-	16,7	24,1	17,3	0,3
3.	1,5	0,3	3,4	9,9	11,4	1,9
4.	0,3	0,3	0,3	-	0,6	1,9
5.	-	0,3	-	0,3	-	-
6.	-	-	-	-	0,3	-
Toplam	3,3	1,2	67	51	42,3	4,1
Ort.	2,27	3,25	1,36	1,88	2,02	3,38
S. Sap.	1,10	1,70	0,60	0,75	0,86	0,65

Modern anlamda girişimsel davranışların özel bir sınıflandırılması üç kategoride yapılabilmektedir. Bunlar, fırsatları ortaya çıkarma; fırsatları kolaylaştırma ve değişim arzusunun da içeren fırsatları izleme motivasyonudur (Ann and Neck, 1998: 39). Bu bağlamda, “yeni fırsatlar ortaya çıkarmak” ile “endüstriyel yapıda ve piyasa yapısında meydana gelebilen değişiklikleri herkesten önce yakalama ve bu fırsatları değerlendirebilmek” seçeneklerini tercih oranının %63.3 olması, anketi cevaplayan işletmecilerin girişimcilik niteliğini taşımaya yatkın oldukları düşüncesini doğrulamaktadır.

3.7. İş Hayatında Başarılı Olmada Etkili Faktörler

Doğrudan girişimcilik-yenilikçilik tanımlamasının yanı sıra, işletme sahiplerinin iş hayatındaki başarılarını elde etmelerinde etkin olan faktörlerden “disiplinli çalışma” seçeneği %49.1 ile önceliğe sahip olup, bunu %27.8 ile “üretim ve piyasa yapısında karşılaşılabilecek fırsatları değerlendirme ve önceden görme”, %13.6 ile “nasip kısmet meselesi”, %8.3 ile “yasal olmayan işler yapmak” ve %0.6 ile “bilimsel gelişmeleri izleme” seçenekleri izlemiştir (Tablo 12).

Tablo12 İş Hayatında Başarılı Olmada Etkili Faktörler

Önem Seviyesi	Nasip kısmet meselesi	Yasal olmayan işler yapmak	Üretim ve piyasa yapısında karşılaşılabilecek fırsatları değerlendirme ve önceden görme	Disiplinli çalışma	Bilimsel gelişmeleri izleme	Diğer
1.	13,6	8,3	27,8	49,1	0,6	0,3
2.	17,6	5,9	31,2	30,9	6,5	-
3.	21,6	-	15,1	9,6	15,1	-
4.	8,3	5,6	2,8	1,5	5,6	0,3
5.	-	0,6	0,3	-	1,9	-
6.	-	-	-	-	-	-
Toplam	61,1	20,4	77,2	91,1	29,7	0,6
Ort.	2,40	1,95	1,92	1,60	3,05	2,50
S. Sap.	0,98	0,98	0,85	0,74	0,86	2,12

Genel olarak iş hayatında başarılı olmada “disiplinli çalışma” ile “üretim ve piyasa yapısında karşılaşılabilecek fırsatları değerlendirme ve önceden görme” seçeneklerinin öncelik taşıması, çağdaş düşüncenin bir yansıması olarak, Tablo 11’deki sonuçları desteklemekte ve girişimcilik-yenilikçilik algılamasının modern anlayışa uygun bulunduğunu göstermektedir. Ancak kaderciliği ifade eden “nasip kısmet meselesi” ile “yasal olmayan işler yapmak” seçeneklerinin de varlığı ve “bilimsel gelişmeleri izleme” seçeneğine ait yüzdenin düşüklüğü, başarı çabasında geleneksel motiflerin varlığına işaret etmektedir.

3.8. İşletmelerin Yakın Gelecekteki Stratejileri

İşletmelerin yakın gelecekte ne tür bir stratejiyi hedeflediklerine yönelik olarak, Bölge’deki işletme sahipleri, %93.2 oranında birinci derecede öncelikli olarak, “mevcut durumu koruma” seçeneğini tercih etmektedirler (Tablo 13). “Mevcut durumu koruma” dışında diğer seçeneklerin çok düşük oranlarda kalması, işletmecilerin girişimciliğe yönelik vizyonlarının dar olduğu düşüncesini oluşturmaktadır. Nitekim, girişimciliğin üç anahtar unsuru içine aldığı bilinmektedir. Bunlar vizyon, bu vizyonu işletebilen liderlik yeteneği ve yeni bir iş kurma ile büyütme isteğidir (Thompson, Alvy and Less, 2000: 329).

Tablo 13 İşletmelerin Yakın Gelecekteki Stratejileri

Önem Seviyesi	Mevcut durumu koruma	Yurtiçinde yeni pazarlara açılma	Ürün çeşitliliğine girme	Yurtdışı pazarlara açılma	Yeni teknolojilere geçme	Diğer
1.	93,2	2,5	1,9	-	1,5	-
2.	0,6	7,7	29,0	0,6	36,1	-
3.	0,3	13,9	12,3	0,9	16,4	-
4.	0,6	11,7	0,3	0,9	5,9	-
5.	0,3	-	0,3	6,8	-	-
6.	-	-	-	-	-	0,3
Toplam	95,0	35,8	43,8	9,2	59,9	0,3
Ort.	1,04	2,97	2,27	4,50	2,44	6,00
S. Sap.	0,35	0,90	0,58	0,93	0,70	-

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

DAB’nde mevcut girişimci-yenilikçi profilinin belirlenmesini amaç edinen bu çalışmada ulaşılan sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir.

-Genel anlamda, Bölge’de bulunan işletmelerin mazisi yeni olup, çoğı adi ve komandit şirket şeklindedir. İstihdam ettikleri eleman sayısı yönünden çok küçük ve küçük tipteki bu işletmeler öncelikli biçimde ileri teknoloji ürünleri ve tarımsal ürünler alanında faaliyette bulunmakta, ancak kapasite kullanım oranlarının düşüklüğü ile dikkat çekmektedirler.

Çoğunluğu, yaşları açısından 31-40 yaş, mesleki deneyimleri bakımından, 21 ve üzeri yıl grubundakilerin oluşturduğı işletme sahiplerinin büyük kısmı ilköğretim mezunu olup, bunu yüksekokul/fakülte mezunları izlemektedir.

-İşletme sahiplerince mevcut işi kurmada birinci derecede önemli faktör, “iş babadan kalma veya bu işte önceden ücretli olarak çalışma”, ikinci derecede önemli faktör, “bu faaliyette yüksek kazanç edinildiğini gözleme”dir. Bu sonuç, mevcut işletme sahiplerinin girişimcilikte taklitçi yönlerinin daha fazla ön plana çıktığı düşüncesini uyandırmaktadır.

Faaliyet alanının seçiminde etkili bulunan birinci derecede önemli faktör, “bağımsız çalışma arzusu”, ikinci derecede önemli faktör, “kişisel ve ailevi nedenlerle motive edilme”dir. “Bağımsız çalışma arzusu”nun en öncelikli olması, genel anlamda girişimcilik düşüncesinin ön planda olduğunu göstermekle beraber, “kişisel ve ailevi nedenlerle motive edilme” düşüncesi modern girişimcilik anlayışına uymayarak, sosyal çevreye olan bağımlılığı yansıtmaktadır.

“Bağımsız çalışma arzusu”nun öncelikli olması durumunda, bu arzunun temelinde yer alan faktörlerden, “kendi işini yapma ve kararları kendi verme”nin öncelikli sırada yer alması, işletmecilerin modern girişimcilik anlayışı ile uyumlu bir düşünce tarzına sahip olduklarına işaret etmektedir.

-İş/işletmeyi kurma düşüncesi oluşturulduğunda yardım alınabilecek kişi/kurumlardan, “bilgi birikimi ve aile fikri” seçeneğı ilk sırayı almış, “konu ile ilgili tecrübeli danışmanlar ve danışmanlık firmaları”, “ticaret ve sanayi odaları” ile “üniversiteler” seçenekleri çok düşük seviyelerde kalmıştır. Böyle bir sonuç ise, işletme sahiplerinin iş/işletmeyi kurma düşünceleri oluştuğunda yardım ve destek sağlayabilecekleri kuruluşlara da yönelme hususunda modern

anlamda girişimcilik anlayışından yoksun oldukları ve bu tür kurumlar ile girişimciler arasında bilgilendirme/danışma şeklindeki bir iletişimin gereğince sağlanamadığı fikrini doğurabilmektedir.

Buna ilaveten, işletmeye maddi destek sağlanan yerlerin başında, “kişisel tasarruflar ve/veya yakın akrabalar” seçeneğinin gelmesi, işletme sahiplerinin girişimcilik tanımlamasına uygun hareket etmedikleri, Bölgede büyük oranda kişisel tasarruflar ve/veya aile desteğiyle yatırım yapıldığı ya da işletme kurulduğu kanaatini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, girişimcilerin sermaye gereksinimlerinin karşılanmasında ucuz maliyetle fon temin edebilecekleri alternatif finansman yöntemleri hakkında bilgilendirilmeleri ve bu yöntemlerin kullanımının yaygınlaştırılması hususu büyük önem arz etmektedir.

-İşletmecilerin geğmişte karşılaştıkları ve halen yaşadıkları finansman sorunları içerisinde “retim maliyetinde ortaya çıkan değişmeler” en öncelikli öneme sahiptir. Bunun bir nedeni, işletmecilerin yüksek enflasyon ve sıklıkla tekrarlanan ekonomik kriz ortamlarında faaliyetlerini sürdürmeye çalışmalarıdır. Aynı şekilde “satışların istenen düzeyde olmaması” ve “alacakların tahsilindeki gecikme ve sorunlar” ile “kredi ve faiz oranlarının yüksekliği ve sınırlı kredi imkanları” sorunlarının da yine yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlıktan kaynaklandığı ileri sürülebilmektedir.

-İşletme sahiplerince yararlanılan önemli teşviklerin başında, “Halk Bankası kredileri” gelmektedir. “KOSGEB”, “vergi indirimleri ve vergi muafiyetleri”, “ihracat teşvikleri” ve “SSK prim indirimi” gibi teşviklerden yararlanma oranının düşük kalması, Bölgedeki KOBİ işletmecilerinin bu krediler dışındaki teşviklerden yararlanma hususunda bilgi sahibi olmadıkları düşüncesini oluşturmaktadır. Böylece; bir çok küçük işletme, büyüme sürecine girmekten korkmakta, faaliyetlerini hep başladığı gibi küçük ölçekte sürdürmekte ve karşısına çıkan imkanları etkin bir şekilde değerlendirememektedir.

-Girişimcilik-yenilikçilik kavramlarını algılama düzeyleri bakımından, işletmecilerce birinci derecede öncelikli “yeni fırsatlar ortaya çıkarmak” seçeneğine önem verilmiş, bunu “endüstriyel yapıda ve piyasa yapısında meydana gelebilen değişiklikleri herkesten önce yakalama ve bu fırsatları değerlendirebilmek” seğeneği takip etmiştir. Bu seçenekleri tercih oranının yüksekliği anketi cevaplayan işletmecilerin girişimcilik niteliğini taşımaya yatkın oldukları düşüncesini doğurmaktadır.

-Doğrudan girişimcilik-yenilikçilik tanımlamasının yanı sıra, işletme sahiplerinin iş hayatındaki başarılarını elde etmelerinde etkin olan faktörlerden, “disiplinli çalışma” seğeneği önceliğe sahip olup bunu “retim ve piyasa yapısında karşılaşılabilecek fırsatları değerlendirme ve önceden görme”, seğeneği izlemekte, bu da girişimcilik-yenilikçilik algılamasının modern anlayışa uygun bulunduğuna işaret etmektedir.

-İşletmelerin yakın gelecekte ne tür bir stratejiyi hedeflediklerine yönelik olarak, Bölgedeki işletme sahipleri, birinci derecede öncelikli olarak, “mevcut durumu koruma” seğeneğini tercih etmişlerdir. Bu tercih ise, işletmecilerin girişimciliğe yönelik vizyonlarının dar olduğu düşüncesini oluşturmaktadır.

Tüm bu sonuçlardan hareketle; DAB’nde faaliyette bulunan mevcut işletme sahiplerinin;

-İş kurma ve faaliyet alanlarının belirlenmesinde, öncelikli olarak kendi işlerini yapma ve kararları kendileri verme amacıyla, bağımsız çalışma arzuları doğrultusunda girişimcilik niteliğini taşımaya yatkın oldukları, ancak fikir, maddi destek, finansman dışı destek ve teşvik aşamalarında aileye bağımlılıkları nedeniyle, taklitçi yönlerinin daha fazla ön plana çıktığı düşünülebilmektedir. Bu arada, çeşitli kurumsal destek ile teşviklerden yeterince yararlanamamaları, başarılı bir girişimcide bulunan, piyasaların nasıl işlediği hakkında bilgi ve iş birliği yapma konusunda dışa açıklık özelliklerine sahip olamamalarından da kaynaklanabilmektedir.

-Girişimcilik-yenilikçilik kavramlarını, yeni fırsatlar ortaya çıkarmak, endüstriyel yapıda ve piyasa yapısında meydana gelebilen değişiklikleri herkesten önce yakalama ve bu fırsatları değerlendirebilmek şeklinde algılamaları açısından modern bir girişimci gibi davranmaları ile beraber, yakın gelecekteki stratejilerinin mevcut durumun korunması düşüncesinde yoğunlaşması, girişimciliğe yönelik yenilikçilik, risk alma yeteneklerinin bulunmadığını ve geleceğe odaklanamadıklarını göstermektedir.

KAYNAKLAR

Ann,, E. Echols and Christopher P. Neck (1998) “The Impact Of Behaviours And Structure On Corporate Entrepreneurial Success”, Journal of Managerial Psychology, Vol. 13, pp. 39-40.

Coulter, Mary (2001); Entrepreneurship in Action. Small Business 2000, Prentice- Hall, New Jersey.

DİE (1997) İmalat Sanayiinde Küçük ve Orta Ölçekli İşyerleri-Sorunlar Çözümler, Öneriler, Yayın No. 2032, Ankara.

Kirk, David (1988) “Entrepreneurial Context and Behavior in SME’s, an Investigation of Two Constrasting Manufacturing Firms”, International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research, Vol. 4, No. 2, pp. 88-100.

KOSGEB (2003) Bilgi Bankası, (20 Ağustos), <http://www.kosgeb.gov.tr/KOSGEB/KOSIsletmeler.asp>, <http://www.kosgeb.gov.tr/BilgiBankasi/default.asp?Action=...&BilgiNo=5>

Littunen, Hannu (2000); “Entrepreneurship and the Characteristics of the Entrepreneurial Personality”, International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research, Vol. 6, No. 6, pp. 295-299.

Müftüoğlu, Tamer (1998) Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, KOBİ’ler, Turhan Kitabevi, Ankara.

Thompson, John L. (1999) “The World of the Entrepreneur-a New Perspective”, Journal of Workplace Learning. Employee Counselling Today, Vol. 11, No. 6, pp. 209-211.

Thompson, John, Geoff Alvy and Ann Lees (2000) “Social Entrepreneurship-a New Look at the People and the Potential”, Management Decision, Vol. 38, No. 5, pp. 328-338.

Tekin, Mahmut (1999) Girişimcilik, Kendi İşini Kurma ve İşletme, 2. Baskı, Konya.

Tekin, Mahmut, Hasan K. Güleş ve Tom Burgess (2000) Değişen Dünyada Teknoloji Yönetimi,Bilişim Teknolojileri, Konya.

Kentsel Ekonomi ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Projeleri

A. Yılmaz GÜNDÜZ

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

1. GİRİŞ

Kentleşme, XX. yüzyılın en önemli olgularından biridir ve toplumun ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal yaşamlarında ortaya çıkan en köklü değişimleri içermektedir. Bir çok ülkede hızlı kentleşme süreci ile birlikte toplumsal ve ekonomik yaşamın kentlerde yoğunlaşması kaynak kullanımı ve kalkınma sorunlarının mekansal boyutunu ön plana çıkarmıştır. XX. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanan kentleşme olgusu bir çok ülkede nüfusun kentlerde yoğunlaşmasına yol açmıştır (Ertürk, 1997: 9). İlk çağlarda ekonomik ve doğal koşullardan kaynaklanarak M. Ö. 6. ve 4. yüzyıllarda nüfusu 100. 000’den fazla Babil, Syracuse, Roma, Atina gibi kentlerin olduğu bilinmektedir. Ortaçağda da hızlı bir kentleşme yaşanmıştır. Bu dönem kentlerinde ya siyasal ve kültürel işlevler ya da sadece ekonomik işlevler egemen olmuştur (Aslanoğlu, 1992: 15).

Kentleşme sürecinin hız kazanmasında en önemli etken 1840’lardan sonra başlayan sanayi devrimi olmuştur. İngiltere’de başlayan sanayi devrimi sırası ile Almanya, Fransa, İsviçre ve Belçika gibi diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Sanayileşme ve ekonomik gelişmeye paralel olarak ortaya çıkan kentleşme olgusunun temel özelliği nüfusun belirli bir alanda yoğunlaşmasıdır. Basit ifadesi ile kentleşme oranı, kent sayılan yerde yaşayan nüfusun/toplam nüfusa oranı şeklinde ifade edilir. Kentlileşen ülkelerde sektörel itibariyle GSMH’da tarımın payı azalırken sanayi ve hizmetlerin payı artmaktadır (Mills, 1972: 12).

Kent, farklı sosyal sınıflardan oluşan bir toplumun yapay çevreyi doğal çevreye egemen kıldığı bir ortamda ve kentsel yaşam kurallarına uygun olarak yaşamlarını sürdürdükleri bir yerleşme yeridir. Tarihsel gelişim içinde kent Arapça anlamını gelen “Medine” kelimesi, kentlerdeki ve kent dışı alanlardaki yaşam biçimleriyle, ekonomik ve toplumsal yapı farklılıklarını ortaya koymak üzere kullanılmıştır. Yine Arapça da köy anlamına gelen “Karye” ise Medine’nin karşısı olarak göçebe ve kırsal yaşamı tanımlamaktadır. Bu bağlamda kent yaşamı organize olmuş bir sosyal ilişkiler bütünü de içermektedir (Ertürk, 1997: 43). Batı toplumlarında ise medine kelimesine eş anlamlı olan Latince kökenli cite, polis kelimeleri kullanılmıştır. Arapça urban ve İtalyanca bourg, ville gibi kelimeler de kullanılmaktadır. Bugün kentler denilince işlevsel bir özelliği olan ticari faaliyetlerin yoğun olduğu yerler anlaşılmaktadır. Bu nedenle de Friedman kenti “yenilikçi merkezler” olarak ele almaktadır (Ertürk, 1997: 43).

2. TARİHSEL GELİŞİM İÇİNDE KENT

Tarihsel gelişim içinde ilk kentlerin maden devri ile birlikte ortaya çıktığı görölmektedir. M. Ö. 4000-3000 yılları arasında maden bilgisindeki gelişme ile birlikte coğrafi, ekonomik ve kültürel şartlardaki uygunluk kentlerin oluşmasına yol açmıştır. Yapılan araştırmalara göre ilk büyük kentler büyük nehirlerin geçtiği verimli ovalarda kurulduğu saptanmıştır (Nil nehri vadisi, Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki vadilerde, İndus nehri civarında ve Akdeniz kıyılarında kurulmaları gibi) (Ertürk, 1997: 41).

Daha sonra kentleşme Doğu ve Batı yönlerinde gelişme göstermiştir. Kurulan bu kentler ilk çağda en önemli askeri, politik ve kültürel merkezler olarak görevler üstlenmişlerdir. Özellikle Akdeniz kıyılarındaki Fenike hem askeri hem de ticari bir merkez olmuştur. Batıdaki kentlerin gelişmesi ise eski Yunan kentlerinin ortaya çıkışı ile olmuştur (Atina, Korent, İsparta, Sirakuza ve Milet gibi). Eski Yunan kentleri, Yunan kültür ve uygarlığının gelişmesinde en önemli rolü oynamışlardır. V. ve X. Yüzyılda Roma İmparatorluğu döneminde de Avrupa'nın önemli kentleri bulunmaktaydı.

Batı kentlerinde yeniden canlanma XI. yüzyılın başında ve Akdeniz kıyılarındaki kentlerde olmuştur. Haçlı Savaşlarının başlaması ile doğu ve batı arasındaki ilişkilerin artması sonucu ticaret yeniden canlanmıştır. Böylece elverişli konumda bulunan Venedik, Floransa ve Cenova gibi İtalyan kentleri gelişme göstermiştir. Benzer bir gelişme de Rusya'da olmuştur. Batlık denizinden Karadeniz'e uzanan ticaret yolu üzerinde kentler (Novgorod ve Moskova gibi) birer ticaret merkezi halinde gelişme göstermiştir (Henri 1990: 15).

Kentlerdeki asıl gelişme sanayi devriminden sonradır. XIX. yüzyılda sanayi devriminin etkisiyle kentler birer sanayi merkezi haline gelmişlerdir. İlk kent kuramcılarında Fustel de Coulanges kentlerin kuruluşunu dini faktörlerle açıklamıştır. Maine ve Maitland, kentleri bir hukuki yapı olarak tanımlarken, kentlerdeki gelişmeyi hukukun gelişmesine bağlamıştır. İktisatçılar genelde kentlerin gelişmesini ekonomik gelişmeye bağlamışlardır. Alman kentlerinin gelişmesini inceleyen Alman bilim adamı Rietschel, kentlerin Pazar olgusuna bağlı olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Buna göre pazar olgusu nedeniyle belirli mekanlardaki toplanmalar ve ortaya çıkan sosyal yaşam kentleri meydana getirmiştir. Yine Alman kentlerini araştıran Below ise kentlerin oluşumunu zanaata bağlamıştır. Meuriot ise büyük kentlerin oluşumunda sanayinin gelişmesine dikkat çekmiştir. Pirene de kentlerin meydana gelmesinde ticaretin önemli olduğunu söylemiştir.

ABD'de ise kent kuramına ilişkin ilk çalışmalar H. Cooley ve Adna F. Weber tarafından yapılmıştır. Cooley, kentlerin gelişiminde ulaşım kolaylıkların ön plana çıkarmıştır. Weber ise kentsel gelişmede ekonomik faktörleri, sanayi ve ticaretin gelişmesini ön plana çıkarırken, ikinci derecede faktörler olarak sosyal ve politik faktörleri de ele almıştır. Kentlerin oluşumunda "karşılaştırmalı üstünlükler teorisi"nin de geçerli olduğu vurgulanmıştır. Bazı bölgelerin diğerlerine göre yer altı ve yerüstü zenginlikleri açısından daha avantajlı olmaları bu teorinin ispatı için yeterlidir (Ertürk, 1997: 44).

3. BÜYÜK KENTLER SORUNU

1870’de dünya nüfusunun 1.3 milyar olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun sadece %1’i kentlerde yaşamaktadır. 1964’te dünya nüfusu 3.2 milyara yükselmiştir ve %11.3’ü büyük kentlerde yaşadığı saptanmıştır. 2000 yılında ise dünya nüfusu 6 milyarı geçmiştir ve bu nüfusun % 70’e yakını kentlerde yaşamaktadır. 1964’ten bu yana hem artış hızının hem de yoğunluk sürecinin hızla arttığına dair önemli bazı bulgular vardır. 1951-64 döneminde kentlerin en hızlı büyüdüğü ülkeler Latin Amerika’dır. Az gelişmiş ülkelerde kent büyümesi ortalaması %42.5’dir. ABD’de bu oran % 32’dir (www.un.org). Türkiye’deki duruma gelince, 1950-65 döneminde ortalama nüfus artışı %0 27’dir. 1950’de toplam nüfusun %25’i kentlerde yaşarken, bu oran 1955’de %29, 1960’da %32’ye, 1965’te %35’e yükselmiştir. 1950-65 döneminde İstanbul’un kentleşme oranı %78’dir. Ankara’nın %214 ve İzmir’in ki ise %81’dir. 1965-75 döneminde ise İstanbul’daki nüfus artış oranı %100’ü aşmıştır.

Kentlerdeki yoğun nüfusun sebep olduğu kalabalıklaşmanın maliyeti ihmal edilemez bir hale gelmiştir. Örneğin, iş ve seyahat nedeniyle ortaya çıkan trafik tıkanıklığı sorunu hem hizmetin kalitesini düşürmekte hem de sebep olduğu tıkanıklık sebebiyle de büyük bir zaman ve akaryakıt kaybına yol açmaktadır. Bu yoğun nüfus dolayısıyla konut sorunu, arsa sorunu, gecekondulaşma sorunu, altyapı sorunu, sağlık ve eğitim sorunu gibi çok çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Ortaya çıkan sefalet tablolarının sebep olduğu çok yönlü sorunların çözümü, teknik, idari ve mali sorunların yanı sıra ulusal planda politik bir sorunun da doğmasına yol açmaktadır. Siyasiler oy artışı sağlamak için kısa vadeli vaatlerde bulunarak adeta gecekondulaşmayı teşvik etmektedirler. Bu nedenle bir taraftan aşırı büyümenin engelleyici önlemlerin yanı sıra büyük şehirlerin yükünü hafifletici tedbirleri almak gerekir (Nadaroğlu, 2001: 107-109).

Özellikle az gelişmiş ülkelerde büyük kentlerin sorunları giderek artmaktadır. Kentlerin aşırı büyümesinin yarattığı olumsuz dışsal ekonomiler kent yaşamında birçok güçlüğü ve tıkanmanın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu nedenle optimal bir kent büyüklüğünün olması konusunda iktisatçılar görüş birliğine varmışlardır. Optimal kent büyüklüğü saptanması çalışmalarında kullanılan en yaygın ölçüt kişi başına düşen kent hizmetleri maliyetidir. Yapılan gözlemler, kentlerin büyüme sürecinde hizmet maliyetlerinin önce azalan bir seyir izlediğini sonra artışa geçtiğini göstermektedir. Bunun sebebi kentte yaşamın maliyeti, kent büyüdükçe kentsel yaşamın kalitesi düştüğünden belirli bir büyüklükten sonra hızla yükselmesidir.

Kentte yaşamının maliyeti, belirli bir kent büyüklüğünden sonra yükselmesinin nedeni yukarıda ifade edilen faktörlere bağlıdır. Bu faktörlerin bir kısmı hesaplanabilen (günlük seyahatler, işe gidip-gelmeler vs.) türden maliyetler bir kısmı da hesaplanamayan (stres, çevre kirliliği, gürültü gibi) türden maliyetlerden oluşmaktadır (Dinler, 2001: 165). Kentte yaşamının faydası ise kent sakinlerinin kentle ilgili değerlendirmeleri yaparken, elde ettikleri gelir yanında gelir dışı avantajları da göz önüne almaları gerekir. Bireylerin elde ettikleri gelir ile kentten sağladıkları avantajların toplamı, o kentte yaşamının ortalama faydası denilmektedir. Kentte yaşamının ortalama faydası kentin belirli bir ölçeğe erişmesine kadar artan, daha sonra azalan bir seyir izler.

4. KENTLEŞME İLE BİRLİKTE BÖLGESEL DENGESİZLİK OLGUSU

İnsanlık tarihinin birçok önemli dönüm noktası vardır. Fakat bunların hiçbirisi sanayi devrimi kadar tüm dengeleri değiştiren yeni değişmelerin başlangıcı değildir. Kentleşme olgusunun hız kazanması da bu döneme rastlamaktadır. İster gelişmiş isterse az gelişmiş ölkeler olsun her iki ölkede de sanayileşen kentlerde nüfus birikimi oluşmuştur. Kırsal kesimden söz konusu sanayileşen kentlere göçler başlayarak bir ölkenin bölgeleri arasında gelişme yönünden dengesizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gelişmiş ölkelerin izledikleri etkin politikalar sayesinde kendi ölkelerindeki dengesizlikleri giderdikleri halde gelişmekte olan ölkelerde ise izlenen yanlış politikalar yüzünden bölgeler arasındaki dengesizlikler ortadan kaldırılamamış ve tam tersine hızlanarak devam etmektedir. Aşağıda, Türkiye’de bölgeler arası dengesizliklerin ortaya çıkışına neden olan önemli faktörler ve bölgelerarası dengesizlikleri gidermeye yönelik izlenen politikalar hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

5. TÜRKİYE’DE BÖLGELERARASI FARKLILIKLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ölkenin çeşitli yöreleri arasında var olan gelişmişlik farkları zaman içinde giderek artmıştır. Ölkede var olan bölgelerarası gelişmişlik farklarının kökenlerini ölkenin coğrafı yapısından ve tarihi gelişiminden soyutlamak mümkün değildir.

5.1. Coğrafı Nedenler

Kalkınmaya olumsuz yönde etki eden coğrafı etmenler (iklim, yer altı zenginlikleri, doğal şartlar, taşıma ve haberleşme imkanları vs.) bölgeler arası dengesizliğin nedenleri olarak gösterilmektedir. Tüm coğrafı unsurların bölgelerarası dağılımı incelendiğinde Doğu Anadolu’nun diğer bölgelere göre daha dezavantajlı olduğu görölmektedir. Sibiryaya yüksek basınç merkezinin etkisi altında kalan bölgede kışlar çok uzun sürerken havanın donmaya müsait şekilde soğuduğu günler sayısı 113-118, karla kaplı günler sayısı ise 62 (Erzurum) ile 153 (Sarıkamyş) arasında değişmektedir. Öte yandan yazlar daha kısa ve sıcak geçmektedir. Yazla-kış arasındaki sıcaklık farkı 25 dereceden fazladır. Batı Anadolu’da ise havanın donmaya müsait şekilde soğuduğu günler sayısı yok denecek kadar azdır. Yazla-kış arasındaki sıcaklık farkı da 10-12 derece arasında değişmektedir. İşte Doğu Anadolu Bölgesi ile Batı Anadolu Bölgesi iklim aısından karşılaştırıldığında Doğu Anadolu’nun aleyhine işleyen coğrafı şartlar bu bölgenin ekonomik kalkınmasında etkin rol oynayan müteşebbis kesiminin yatırım yapmasını engelleyen olumsuz faktörlerin en önde gelenlerindendir.

5.2. Tarihsel Nedenler

Sanayileşen ölkelerde gelişen teknolojiye bağlı olarak süren rekabet ilişkileri Osmanlı’ların geleneksel sanayilerini çökertirken, Anadolu’nun Batısı ile Doğusu arasında, ekonomik gelişmişlik farklılıklarının da ortaya çıkmasına neden oldu. Batı Avrupa ile ticari ilişkiler içine giren Batı Anadolu kentleri yeni koşullara kısmen uyum göstererek dışa bağımlı bir canlanma içine girdiler. Doğu Anadolu kentleri ise bu ilişkilerden gerek coğrafı konumları gerek yüzey şekilleri, gerekse geleneksel tarımsal yapıları ve daha da önemlisi komşu ölkelerin yöneticilerinin tutumları nedeniyle ticari ilişkilerin yetersizliği gibi durumlardan kaynaklanarak yeterince gelişemediler.

Cumhuriyet öncesinde Anadolu'daki endüstriyel faaliyetleri ve bu faaliyetlerin alansal dağılımını yansıtan tek bilgi 1913 ve 1915 sanayi sayımıdır. Başta İstanbul olmak üzere söz konusu sayım sonuçlarına göre endüstriyel faaliyetlerin gelişmiş olduğu kentler; İzmir, Manisa, İzmit, Karamürsel, Bandırma ve Uşak şehirlerinin geldiğini gösteren sayım anket sonuçları 1917 yılında yayınlanmıştır. Ülkenin öteki bölgelerinde ise göze çarpan bir sanayi faaliyeti görülmemiştir. Öte yandan 1915 sanayi sayımı sonuçlarına göre Batı Anadolu'da sekiz kentte sadece 282 işyeri vardır. Bu işyerlerinin 155 tanesi İstanbul'dadır.

Tablo 1 1915 Sanayi Sayım Sonuçları

	<i>İşyeri Sayısı</i>	<i>İşyeri Sayısı</i>	<i>İşyeri Sayısı</i>	<i>İşyeri sayısı</i>
Faaliyet Kolları	İstanbul	İzmir	Diğer Yerler	Toplam
Gıda Sanayi	45	23	10	78
Toprak	20	1	-	21
Deri	11	2	-	13
Ağaç	15	9	-	24
Dokuma Sanayi	15	8	55	78
Kağıt ve Matbaa	44	11	-	55
Kimya	5	8	-	13
Toplam	155	52	65	282

Kaynak: *1913-15 Sanayi Sayımı Bulguları* (1971) Aktaran, Cavdar, T. , Milli Mücadele Başlarken Sayılarla... Vaziyet ve Manzara-ı Umumuye, s. 55

Tablodan da görüldüğü gibi tüm işyerlerinin %70'den fazlası İstanbul ve İzmir'de bulunmaktadır. 1915 yılında ülkemizdeki 282 sanayi işletmesinin 214'ü (%81'i) özel sektöre, kalan 68'i (%19'u) ise kamu sektörüne aittir. Devlete ait işletmelerin hemen hemen tümü İstanbul'da bulunmaktadır. Bu işletmeler ordunun ve sarayın ihtiyaçlarını karşılayacak fabrikalardır. (Topkapı başta olmak üzere, çeşitli silah fabrikaları, Beykoz'da tabakhane ve kundura fabrikası, hereke dokuma fabrikası olmak üzere fes, çini ve askeri mal üreten fabrikalar). İlk kalkınma kutuplarının başta İstanbul olmak üzere Batı Anadolu'da ortaya çıkışı aşağıdaki nedenlere bağlanabilir:

- a- İstanbul'un eski bir başkent , medeniyet ve ticaret merkezi olması,
- b- İstanbul dışındaki Batı Anadolu kentlerinin kabuk değiştirerek gelişmeye başlaması, deniz taşımacılığının üstünlüğü ve benzer nedenlerle yabancı sermayenin bu bölgeleri tercih etmeleridir. Bu dönemde yabancı sermaye büyük ölçüde demiryollarına yatırım yapmayı tercih etmiştir (Ege ve Marmara Bölgeleri). Bu da bölgeye ekonomik bir canlılık getirmiştir.
- c- Demiryolu dışında maden imtiyazının da yine Ege ve Marmara bölgesine verilmesi, bunun dışındaki elektrik, tramvay, su, banka, sigorta alanındaki yabancı yatırımlar yine İstanbul ve İzmir'de kümelenmiştir.

6. TÜRKİYE'DE UYGULANAN BÖLGESEL DENGESİZLİĞİ GİDERMEYE YÖNELİK POLİTİKALAR

Bölgeler arası gelişmişlik farklarının (coğrafi, tarihi, ekonomik ve sosyo-kültürel gibi) çok çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan en önemlisi de yukarıda ifade edildiği gibi coğrafi nedenlerdir. Türkiye'de iklim, bitki örtüsü, yüzey şekilleri ve yükseklik farklılıkları gibi faktörler incelendiğinde geri kalmış bölgelerimiz arasında bulunan Doğu Anadolu,

Güneydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgesi diğerk tüm bölgelere göre dezavantajlı bir durumdadırlar. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik durumu son derece kötüydü. Balkan ve I. Dünya Savaşı'nı takiben kurtuluş mücadelesini yapan Anadolu halkı bitkin ve perişandı. Anadolu'da tüm ekonomik faaliyetler durmuştu. Genç cumhuriyet idaresi, Osmanlıların borçlarını da devralmıştı. Tarım dışındaki ekonomik faaliyetler azınlıkların elindeydi (Dinler, 1998: 175).

Ulusal ekonomiyi geliştirme alanında atılan ilk adım 17 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresidir. Çeşitli kesimlerden gelen 1135 temsilcinin katıldığı bu kongrenin amacı, ulusal ekonominin özel girişim ve özellikle de Türk Girişimcilerinin katkısıyla geliştirilmesi için prensiplerin saptanmasıydı. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Batı Anadolu ile Doğu Anadolu arasında farklılık belirmeye başlamıştı. 28 Mart 1927'de 'Teşvik-i Sanayi Kanunu' çıkarıldı. Özel sektörün gelişmesine uygun bir ortam hazırlama amacına yönelik olan bu kanunda yatırımların yöreler arasında dengeli dağılımına ilişkin her hangi bir maddeye yer verilmemiştir. 1923-1931 yılları arasındaki kuruluş yıllarında sayıları oldukça az olan yeni kurulan işletmeler, başta İstanbul olmak üzere, gelişmiş Ege ve Marmara bölgelerini seçiyorlardı. Çünkü, yolları bile hemen hemen hiç olmayan, pazarı bulunmayan Doğu Anadolu Bölgesinde kurulacak işletmelerin yaşayabilme şansı yoktu (Kırbaşı, 1973: 40).

1920-1933 döneminde hükümet programlarına baktığımızda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin sorunlarına genellikle yer verilmediğini, yer verilmesi halinde ise demir yollarının Doğu vilayetlerine kadar yayılmasının gereğinden söz edildiğini saptıyoruz. 1929'da başlayan ekonomik kriz, Türkiye'yi de etkilemişti. Bu nedenle liberal kapitalist ekonomi politikası benimsenmesine karşın 'devletçilik' ilkesi benimsendi. 1933-39 yılları arasında beşer yıllık olmak üzere iki sanayi planı hazırlandı. 1934 yılında yürürlüğe giren I. Beş Yıllık Sanayi Planı uygulandı ise de bunu izleyen II. Beş Yıllık Sanayi Planı, II. Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle uygulanamadı. Demir-çelik, tekstil başta olmak üzere birçok endüstriyel işletmelerin temeli bu dönemde atılmıştır (Dinler, 1998: 185).

Bugünkü plancılık anlayışından farklı olarak söz konusu sanayi planlarında sadece devlet tarafından kurulması amaçlanan endüstriyel işletmelerle ilgili yatırım projeleri yer alıyordu. Bu planlarda, bölgesel kalkınma ile ilgili ilkelere yer verilmemiş olmakla birlikte, yatırımların yurt düzeyine yayılması ön görülmüştü. "Yayılma politikası" denilen bu görüş CHP'nin 1935 yılındaki kurultayında, kabul edilen 15. maddede şu şekilde belirtilmektedir: "Endüstrinin memleketin bazı köşelerinde toplanması yerine -kurulmaları ekonomik de olmak şartıyla- genişlikle yayılmasını göz önünde tutarız."

Görüldüğü gibi yayılma politikasıyla, yöreler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla, kıyı şeridinde göre daha yüksek maliyetli üretimi göze alarak, Anadolu'nun içlerine ve hatta Doğu Anadolu'ya doğru, İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin fabrikalarını yaymak amacı güdüüyordu. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda kurulması öngörülen sanayi tesislerinin İstanbul ve İzmir dışındaki illerimize dağıtılmış olduğu aşağıdaki tablo. 2'de görülmektedir.

Tablo 2 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda Kurulması öngörölen Sanayi Tesisleri ve Yöresel Dağılımı

Sanayinin Adı	Sanayinin Kurulması Planlanan İl ya da İlçe
1-Kimya Sanayi -Suni ipek -Semi kok -Gölyacı -Humuzi kibrit -Süper fonfat -Klor ve Sud Kostik	Gemlik Zonguldak İsparta İzmit İzmit İzmit
2-Toprak Sanayi -Seramik -Cam ve şise	Kütahya Paşabahçe (İstanbul)
3-Demir-Çelik Sanayi	Zonguldak
4-Kağıt ve Selöloz Sanayi	İzmit
5-Kükört Sanayi	Keçiborlu
6-Süngercilik	Bodrum
7-Mensucat Sanayi	Bakırköy (İstanbul) Kayseri Ereğli Nazilli Malatya İğdır
8-Merinos	Bursa
9-Kendir	Kastamonu

Kaynak: İnan A. (1972) Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 13; Dinler, Z. (1998) Bölgesel İktisat, Beşinci Basım, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa, s.186

Özel teşebbüs için uygulanan kuruluş yeri sınırlaması başarılı olamadı. Celal Bayar'ın belirttiğı gibi, özel teşebbüs, kendilerine gösterilen yerlerde kuruluşlarını gerçekleştiremediler ve başta İstanbul olmak üzere Marmara ve Ege Bölgesi'nin kıyı şeridine 'Kaplumbağa' gibi sıralanmayı yeğlediler (Dinler, 1998: 186).

Doğu Anadolu'nun kalkınması için önemli bir tasarı da Atatürk'ün 1937 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında belirttiğı Van Gölü kıyısında bir üniversitenin açılması konusunda isteğidir. Atatürk, Batı Anadolu'da kültür merkezi olan İstanbul'a ek olarak Orta Anadolu'da, Ankara'nın ve Doğu Anadolu'da Van gölü kıyısında bir kentin kültür merkezi olması için, "şimdiden harekete geçilmelidir" demektedir. Ancak bu istek doğrultusunda 1957'de Erzurum'a ve 1982'de Van'a birer üniversite kurulmuştur. 1949-50'lerde, CHP iktidarı döneminde Doğu Anadolu'yu kalkındırmak için özel bir bütçe hazırlanmış ve uygulamaya konulmadan, ülkenin Doğusu ile Batısı arasında ayırım yapılamayacağı gerekçesiyle vazgeçilmiştir (Dinler, 1998: 187).

1960 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Kamu İktisadi Teşekküllerine (KİT) ait işletmeler, ülkedeki kamuya ait işletmelerin %10'nu oluştururken, aynı dönemde özel sektör de dahil olmak üzere ülkemizdeki tüm işletmelerin ancak %7.6'sının bu iki bölgede bulunduğı görölmektedir. Özel sektör İstanbul ve İzmir'de toplanmaya devam etmiştir. Özel

sektöre ait işletmelerin %66.8'inin Marmara ve Ege Bölgesi'nde yoğunlaştığı görölmektedir (Dinler, 1998: 187). 1960'tan günümüze kadar uzanan planlı dönemde bölgeler arası dengesizlikleri azaltmaya yönelik olarak 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kuruldu. 1963 yılından itibaren de Beş Yıllık Kalkınma Planları uygulamasına başlandı.

I. BYKP (1963-1967) Döneminde, göreceli olarak geri kalmış yörelere özel sektörün yatırım yapmasını teşvik amacıyla 19 şubat 1963 tarih ve 202 Sayılı Kanun ve 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nda bir değişiklik yapılarak “yatırım İndirimi” uygulaması getirilmiştir. Bu plan döneminde Doğu Marmara Bölgesi'nde sanayinin, Antalya Bölgesi'nde tarımın ve turizmin, Çukurova Bölgesi'nde tarımın ve sanayinin, Zonguldak Bölgesi'nde sanayinin gelişmesini hedefleyen çalışmalar yapılmıştır.

II. BYKP (1968-1972): II. BYKP'nında da I:BYKP'ndaki ilkeler aynen korunmuştur. Yine bu plan döneminde, özel sektörün geri kalmış bölgelere gitmesini sağlayacak her türlü özendirici önlemlerin (özel kredi imkanları, vergi indirimleri, tüm alt yapının hazırlandığı düzenli sanayi bölgeleri, ucuz enerji olanaklarının sağlanması ve bölgelerde yatırım yapacak işletmelere rehberlik hizmeti) artırılacağından söz edilmektedir.

I. BYKP Dönemin de yatırım indirimi' uygulaması, II. BYKP Döneminde de sürdürölmüştür. Yatırım indiriminden yararlanan il sayısı **1968 yılında 22 iken 1969-71 yıllarında 23'e 1972 yılında da 33'e** çıkarılmıştır. II. BYKP uygulamasının son yılı olan 1972 yılına ait programda, Kalkınma Planı metninde yer alan “Bölgesel Gelişme” bölümünün yerine “Yurt Düzeyinde Dengeli Gelişme” , “Bölge Planlaması” yerine de “Kalkınmada Öncelikli Yöre” (KÖY) başlıklı konulara yer verilmiştir. 1972 yılında da KÖY'ler dairesi kurulmuştur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi KÖY kapsamına alınmıştır.

III. BYKP (1973-1977): Bu dönemde KÖY'e dahil il ve ilçeler her yıl belirlenirken, bu yörelere özel girişimi çekmek için uygulanacak teşvik tedbirlerinin neler olduğu da yine yıllık programlarda belirtilerek uygulanmıştır. KÖY'e dahil illerin sayısı 40'a çıkartılmış ve uygulama söz konusu planlama döneminin sonuna kadar devam etmiştir.

IV. BYKP (1979-1983): IV. BYKP'da, ilk üç kalkınma planında bu alandaki politikaların yetersizliği dile getirilmiş, planlı dönemdeki yetersiz politika sonucu bölgeler arası gelişmişlik farkının planlı dönemde daha da arttığını ve başarılı olunamadığını dile getirmişlerdir. IV. BYKP Döneminde, KÖY'lere uygulanan teşvik tedbirleri devam ederken ayrıca çıkarılan üç kanun ile bu teşvikler daha da cazip hale getirilmiştir. Bu değişiklikler;

Birinci Kanun, 15 Ocak 1984'te çıkarılmıştır. Bu yasayla KÖY'de fiilen çalışanların ücretlerinde özel yatırım indirimi yapılması ve KÖY'de yapılacak yatırımlarda vergi indirimi oranının %100'e kadar arttırılmasının Bakanlar Kuruluna bırakılmasıdır.

İkinci Kanun, 1 Mart 1984'te çıkarılan, KÖY'lerde yapılacak konut inşaatı ile tesis inşaat ve bunlarla ilgili işlemlere getirilen vergi, resim ve harç muafiyetidir.

Üçüncü Kanun, 17 Mart 1984'te çıkarılan Kamu Ortaklığı Fonu'ndaki paranın en az onda birinin KÖY'lere harcanması zorunluluğudur.

V. BYKP (1985-1989), IV. BYKP ile V. BYKP arasında, KÖY yönünde öngörülen hedefler açısından büyük paralellik vardır. IV. Planda yer alan ‘Bölgesel Gelişme’ ye ilişkin hedefler, V. Planda yerini bölge planlamasına bırakmıştır. Böylece 1963 yılında ilk planla benimsenen, III. Planla terk edilen bölge planlama ilkesi yeniden benimsenmiştir.

V. Planda sadece belirli amaçlarla belirli bölgeleri kapsayan bir bölgesel planlama ilkesi benimsenmiştir. Bu planlar gelişmenin hızlandırılması amaçlanan bölgelerde, bölge kaynaklarının ekonomik faaliyet kollarının gelişme eğilimleri ile uyum ve denge içinde ele alınmasını sağlayarak, söz konusu bölgelerin gelişmesi için gerekli önlem ve araçları belirleyecektir. V. BYKP’nın vurgulanması gereken bir yönü de, bölgeler arasındaki farklılığın azaltılması için teşvikinde yarar görülen sektörler saptanacak ve bunların teşviki için gerekli ilke ve kıstaslar belirlenecektir. Gelişmekte olan bölgelerde imalat sanayini geliştirmek için ucuz kredi verilecek, “Proje Ofisi” kurularak girişimcilere yatırım konularında ve fizibilite raporlarında yardımcı olunacaktır. Bu bölgelerde oluşturulacak Organize Sanayi Bölgeleriyle girişimcilere yol ve yer gösterilecektir.

VI. BYKP (1990-1994); Bu dönemde de daha önceki planlarda olduğu gibi, oldukça genel olan ilke ve politikaların uygulanması için somut adımlar yoktur. V. BYKP Dönemindeki teşvik tedbirleri devam etmiştir. Bölgeler arası dengesizliği azaltmak için KÖY’e ‘uygulanan teşvik tedbirleri ile alt yapı yatırımları ve mevcut yönetimin bölge sorunlarına adaptasyonu ile ilgili gelişmelere yer verilmiştir.

VII. BYKP (1996-2000); Bu plan döneminde bölgesel gelişme sorunları yanında fiziki planlama ve kentleşme sorunları ile konut sorununun da incelenmesi, ancak KÖY’lerin sorunlarına ayrıcalıklı olarak değinilmemiştir. Öte yandan VII. BYKP’da metropoller ile ilgili sorunlara oldukça ağırlıklı olarak değinilmiş, İstanbul’un sorunları ele alınıp incelenmiştir.

VIII. BYKP (2001-2005); 2000 yılı itibariyle KÖY 49 il ve 21 ilçeyi kapsamakta olup ülke yüzölçümünün %55’ini, ülke nüfusunun ise %36’sını oluşturmaktadır. Bu plan döneminde, planlı dönemde geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasında ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasında olumlu gelişmeler sağlanmasına rağmen hedeflenen seviyeye ulaşılmadığı ifade edilmektedir. Bu nedenle KÖY’in daha hızlı gelişmesini sağlamak için yatırım ve personel politikalarına özel önem verilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Bunun yanında mevcut sorunların giderilmesi amacıyla KÖY’lerde teşvik belgeli yatırımlar, gümrük ve fon muafiyeti, katma değer vergisi istisnası ve yatırım indirimi gibi teşvik araçlarından yararlandırılmaları da öngörülmüştür. Ayrıca bu yörelerdeki Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) yatırım ve işletme kredisi ile desteklenmesine devam edilmesi uygun görülmektedir.

Olağanüstü Hal Bölgesinde ve KÖY’de yeni istihdam sağlanması ve yatırımların teşvik edilmesi amacıyla 4325 Sayılı Kanun çerçevesinde Olağanüstü Hal Bölgesindeki illerin de dahil olduğu 22 ilde uygulanmak üzere gelir ve kurumlar vergisi istisnası, çalışanlardan kesilen vergilerin ertelenmesi, vergi, resim, harç istisnası, sigorta primi, işveren paylarının hazinece karşılanması ve bedelsiz yatırım yeri tahsisi gibi ilave teşvik tedbirlerine devam edilmektedir.

Bu değerlendirmeden sonra Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP) ve Doğu Karadeniz Projelerinden (DOKAP) bahsedilecektir. Ancak bu projeler hakkında bilgi vermeden önce söz konusu bölgelerin ortak özelliklerinden bahsetmekte fayda vardır.

7. GÜNEYDOĞU ANADOLU, DOĞU ANADOLU VE DOĞU KARADENİZ BÖLGELERİNİN ORTAK ÖZELLİKLERİ

Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgeleri bir bütün olarak ele alındığında, tarım arazisi bakımından Türkiye toplam tarım arazisinin %43'üne sahiptirler. Her üç bölgenin Türkiye toplam tarım arazisi içerisindeki payları ise sırasıyla %19.52, %10.90 ve %11.84'tür. Yağış eksikliği, Doğu Karadeniz hariç diğer iki bölge için önemli bir sorundur. Her üç bölge iklim ve coğrafi yapı açısından birbiri ile çelişen bir görüntü sergilemektedir. Doğu Anadolu'da uzun geçen kış mevsimi tarımsal üretim süresini kısaltmaktadır. Ürünlerin olgunlaşmasını geciktirmekte, hasat ve depolamasını güçleştirmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise, güneşli günlerin uzunluğu yılda birden fazla ürüne imkan sağlamakla birlikte bölgede sulama ihtiyacı tarımsal üretim için önemli bir problem oluşturmaktadır. Bu sorunun GAP çerçevesinde çözülmesi ile birlikte bölge güneş ışığı avantajını da kullanarak diğer iki bölgeye göre daha üstün bir seviyeye gelebilecektir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ise tarımsal arazinin dağlık ve ormanlarla kaplı olması sonucu güneş ve yağış avantajlarından yararlanılamamaktadır. Ancak orman ve deniz kaynakları, limanları, yöreye özgü çay fındık gibi ürünleriyle turizm alanında özellikle Doğu Anadolu Bölgesi ile paylaşacağı fiziksel imkanlara sahiptir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, hidroelektrik enerjisi üreten, sulama sistemlerini besleyen barajlara ; sanayi ve tarım için gerekli temel altyapılara sahiptir. Her üç bölgede de geleneksel bitkisel üretim hakim olmakla birlikte, hayvancılıkta önemli bir yer tutmaktadır. Ancak hayvancılık üretim ve pazarlama açısından yöresel farklılıklar içermekle birlikte tatminkar değildir (Dinler, 2001: 222).

Bu üç bölgenin de geri kalma nedenleri, aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- 1-Önceleri, Ortadoğu ve Asya'dan gelen tehditlere karşı bir tampon bölge olarak bırakılması,
- 2-Uzun Hasan ile Fatih Sultan Mehmet arasındaki Otlukbeli Savaşı,
- 3-İran'ın o bölgelerde yürüttüğü olumsuz faaliyetler,
- 4-Bölgenin dışarıya açılmasını engelleyen faktörler (Ortadoğu ve Kafkasya. . . gibi),
- 5-I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi sonucu yabancıların kaynaklara el koymaları,
- 6-DAB'de 25 e yakın ayaklanmanın olması,
- 7-Yabancıların dinsel ayrılığı körüklemeleri,
- 8-Savaşlar, göçler, soykırımlar ve aşiret reislerinin başkaldırılarıyla üretken genç nüfusun değişik nedenlerle yok olması,
- 9-Milli mücadele ardından bölge için gerekli altyapı ve sanayileşme başlatılsa da genç cumhuriyetin yetersiz kaynakları ve uluslararası ilişkileri geliştirme sürecine girdiği dönemde II. Dünya Savaşı'nın başlaması söz konusu faaliyetlerin yapılmasını engellemiştir.

10-İki kutuplu dünyada Türkiye'nin batı ekseninde yer alması ve Sovyetler Birliği ile 1917 yılında ticari yolların kapatılması sonucu hem Doğu Anadolu, hem de Doğu Karadeniz Bölgesi'nin sınır bölgelerinde mal ve sermaye dolaşımının durması,

11-1950'li yıllardan sonraki çok partili demokratik sisteme ve karma ekonomiye geçilmesi, özel sektör yatırımlarının ve sermayenin Batı Anadolu'ya kayması,

12-Son yıllarda bölgedeki PKK olayı bölgeden dışarıya göçleri hızlandırmıştır.

13-1960 yılından itibaren uygulamaya başlanan 'montaj' sanayi politikası, 1980'lerden sonra, 'ithal ikamesi'ne dayalı sanayileşme ile birlikte göç daha da hızlanmıştır.

14-Köyden kente, kentten de batıya göçlerin hızlanması.

8. GÜNEYDOğU ANADOLU PROJESİ

8.1. Güneydoğu Anadolu Projesinin Amacı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerinin kapsadığı alan 'GAP Bölgesi' olarak tanımlanmaktadır. GAP öncelikle toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesine yönelik 13 adet proje demetinden oluşmaktadır. Bu projelerin 7'si Fırat, 6'sı da Dicle Havzasında yer almaktadır. Bu projelerle Dicle ve Fırat nehirleri ile kolları üzerinde 22 adet baraj ve 19 adet hidroelektrik santralin inşası öngörülmektedir.

Proje tamamlandığında Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurulacak olan tesisler ile Türkiye toplam su potansiyelinin %28'i kontrol altına alınacak, 1. 7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7500 megavatın üzerinde bir kurulu kapasite ile yılda 27 milyar kilovat saatlik elektrik enerjisi üretilmesi sağlanacaktır. GAP'ın önemli bir parçası olan Atatürk Barajı, Şanlıurfa Harran ovalarının en önemli su kaynağıdır. Çünkü 7. 64 metre çapında 26. 4 km uzunluğunda ve 328 m3/sn kapasitesi olan iki sulama tüneline (T1 ve T2) ovaya sulama amaçlı su verilecektir (Tekinel, 1992; Paksoy, 2000: 25)

GAP'ın bölgeye yapacağı katkıları, yoğun nüfus ve işgücü hareketleri , üretim artışı vb. gibi gelişmeler dikkate alınarak, Tarsus-Adana-Gaziantep (TAG) oto yolunun bir an önce Şanlıurfa'ya hatta Habur'a kadar uzatılarak yapılması, demir yolunun il merkezine ulaştırılması ve havaalanının gelecekteki olası yolcu ve yük artışlarını karşılayabilecek uçakların inip-kalkmasına uygun hale getirilmesi ivedilik arz etmektedir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2000: 15).

GAP çok sektörlü ve komple bir projedir proje içinde tarım, sanayi, ulaştırma, konut, eğitim, sağlık ve turizm gibi bir çok sektör yer almaktadır. Bu projenin temel stratejisi insani kalkınma felsefesi oluşturmaktır. İnsani kalkınma yaklaşımında kalkınmada adalet, katılımcılık ruhu, çevre korumacılığı, istihdam imkanlarının geliştirilmesi, mekansal standartların düzenlenmesi ve tüm altyapının geliştirilmesi GAP Projesinin temel perspektifi olarak yer almaktadır.

8.2. GAP Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Nüfus: Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini içine alan bu bölgede ülke nüfusunun %10'u yaşamaktadır. Bu nüfusun %64'ü kentlerde, %36'sı da kırsal alanda yaşamaktadır. 1990-1997 yıllarında bölgede kentsel nüfus

artış hızı %4.6 iken Türkiye ortalaması %2. 9'dur. Kırsal bölgedeki nüfus artış hızında ise hem bölge hem de ülke genelinde azalma söz konusudur. Bu değer bölge için %-0. 5, ülke için %-0. 7'dir. 1990 yılı itibariyle bölge toplam nüfusu içinde %56'lık paya sahip olan kent nüfusu 1997 yılında %64'e yükselirken, kırsal alan nüfusu %44'ten %36'ya düşmüştür (GAP İktisat İşlet., 1999: 22).

Eğitim Durumu: 1990 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre GAP Bölgesinde 6 yaş ve üzeri nüfus içinde okuma- yazma bilenlerin oranı %60. 4 gibi düşük bir seviyede olup Türkiye ortalamasının (%80. 46) altındadır. Bu oran erkeklerde %65, kadınlarda ise %35 civarındadır. Bölgede okur-yazarlık oranı en yüksek il Gaziantep, en düşük il ise Mardin'dir (DİE, 2000: 30).

Sağlık: GAP bölgesi eğitimde olduğu gibi sağlık hizmetleri bakımından da ülke ortalamasının altında kalmaktadır. Bölgede kırsal alanlara yönelik rakamlar bulunmamakla birlikte 1998 yılı itibariyle GAP'ta 69 adet yataklı tedavi kurumu, 398 adet sağlık ocağı, 703 adet sağlık evi, 23 adet verem savaş dispanseri, 25 adet ana çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezi, 5 adet halk sağlığı laboratuvarı, 15 adet sağlık meslek lisesi bulunmaktadır. Bir yatağa düşen hasta sayısı ülke genelinde 433 iken bölgede 760'dır. Bölgede 12 sağlık merkezi faaliyette bulunmaktadır. Yataklı tedavi kurumlarından 55'i kamuya, 6'sı özel sektöre ve 5'i de SSK'ya aittir.

Ulaşım ve Haberleşme: Bölge ulaşım ve Haberleşme açısından da gelişmemiştir. Avrupa üzerinden Orta-Doğu ve Asya ülkelerine olan ulaşım bağlantısı bölge üzerinden kurulmaktadır. Bölgede hava yolu taşımacılığı Diyarbakır, Gaziantep ve şanlıurfa hava limanından yapılmaktadır. 1998 yılı itibariyle köylerin %100'ünde elektrik vardır. Yine köylerin %97. 6'sı telefon bağlantısına kavuşmuştur. Televizyon ve radyo yayınları kırsal kesimde yaygın bir şekilde izlenilmektedir.

Ekonomik Yapısı: GAP bölgesinin ekonomik yapısı genelde tarıma dayalı olmakla birlikte, son yıllarda sanayi sektörü de hızlı bir şekilde gelişme göstermektedir. 1994 yılı cari (alıcı) fiyatları ile şanlıurfa ilinde GSYİH içinde tarım sektörünün payı %40.1 ve gelişme hızı %165 iken sanayi sektörünün payı %22.7 ve gelişme hızı %213.0'dır. Diğer sektörlerin toplam GSYİH içindeki payı ise %37.2'dir. şanlıurfa ilinde tarım sektörünün tamamına yakınını çiftçilik ve hayvancılık faaliyeti oluşturmakta olup, tarım sektörü içinde yer alan ormancılık ve balıkçılık faaliyetleri yok denecek kadar azdır (Paksoy, 2000: 27).

şanlıurfa ilinin de içinde bulunduğu GAP Bölgesi'nin ise toplam GSYİH içinde tarım sektörünün payı %27.9 ve gelişme hızı %129.6'dır. Türkiye'nin toplam GSYİH'sı içinde tarım sektörünün payı %15.5 ve gelişme hızı % 95.8'dir. 1985 yılında GSYİH açısından GAP Bölgesi'nin Türkiye içindeki payı %4 iken, projelerin devreye girmesi ve tarım arazilerinin %12'sinin sulamaya açılması ile birlikte ekonomide meydana gelen canlanma sonucu 1997 yılında bölgenin payı %5'e çıkmıştır. GAP Bölgesi'nde uygulanmaya konulan projelerin (özellikle 1.7 milyon hektar sulama alanının) tamamının devreye girmesiyle bölgenin Türkiye içindeki GSYİH payı %10 civarında olacaktır (EKO-GAP, 2000: 12).

GAP Bölgesi'nin merkezi olan şanlıurfa'nın toprak varlığının önemli bir kısmının tarım arazileri (%63. 3) oluşturmaktadır. Bu oran Türkiye için %37. 8, GAP Bölgesi için %42'dir (Anonymous, 1989).

Bu arazilerin GAP ile birlikte suya kavuşması sonucu pamuk ekim alanları oluşmaya başlamıştır. Türkiye’de Pamuk Üretimi ve Dış Ticaretinde söz sahibi olmuştur. 1995 yılında GAP’ın devreye girmesiyle ülkemiz pamuk üretim alanlarında artışlar olmuştur. Proje kapsamında sulanan alan arttıkça, pamuk üretim alanlarında daha çok artışlar beklenmektedir. GAP Master Planı’nda bölge için öngörülen pamuk ekim alanı yaklaşık 450 bin hektardır.

Hayvan varlığı bakımından Şanlıurfa’da büyükbaş hayvanlardan en fazla %64.5 oranla yerli sığır, küçükbaş hayvanlardan en fazla %86.2 oranla koyun, tek tırnaklı hayvanlardan %75.8 oranla at ve kanatlılardan en fazla %78.8 oranla tavuk yetiştirildiği görülmektedir. Türkiye büyükbaş hayvan varlığının %21’nin, koyun varlığının %30’nun, tek tırnaklı hayvan varlığının %29’unu, tavuk varlığının %5.61’nin bölge hayvan varlığından oluşmaktadır.

Çayır ve mera alanlarının terör yüzünden yasaklanması, hayvancılığın ilkel şartlarda yapılması ve teşviklerin yerinde kullanılmaması bölgede hayvancılığın gerilemesine yol açmıştır. Hayvancılıkta yaşanan kriz et fiyatlarının da hızla artmasına neden olmaktadır. Bölgede hayvancılığın geliştirilmesi gerekmektedir.

GAP Yatırım Teşvikler, bakımından ülke içindeki %6.5’lik pay ile 2000 yılı fiyatlarıyla toplam yatırım tutarı 1.407 trilyon TL’lik teşvik belgesi verilmiştir. Bu tutar oransal olarak aynı kalmakla beraber 1997 yılında 940 trilyon TL olmuştur. 1998 yılında GAP’ın ülke içindeki payı %7.3’e yükselmiştir. Ancak 1999 yılında ekonominin genel gidişi doğrultusunda teşvikli yatırım taleplerinde bir önceki yıla göre yaklaşık %40 oranında bir azalma göstermiştir. Aynı yıllarda Marmara Bölgesi’nin payı %39.3, DAP payı %2.1, Doğu Karadeniz Bölgesi’nin payı ise %6.4’e düşmüştür.

8.3. GAP’ın Hedefleri

GAP, ülkemizin görece az gelişmiş bölgelerinden birisi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki dokuz il’e uygulanmakta olan entegre bir bölgesel kalkınma projesidir. GAP projesinin temel hedefi aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- a- Tarım aleyhtarı olmayan makro ekonomik politikalar izlemek,
- b- Kırsal alanda yaşayan topraksız insanların topraklandırılmasını sağlamak,
- c- Kırsal alt yapının iyileştirilmesine çalışmak,
- d- Küçük ve Orta Ölçekli Tarıma Dayalı Sanayi girişimlerinin desteklenmesi,
- e- Kırsal alanda sosyo-kültürel hizmetlerin geliştirilmesine katkıda bulunmak,
- f- Dar gelirliilere direkt ulaşım imkanlarının sağlanması,
- g- Kamu harcamaların yeniden düzenlenmesi
- h- Küçük çaplı işletmelerin mevcudiyetinin muhafaza edilmesi,
- ı- Yerleşim programlarının hazırlanması,
- i- Kurumsal iyileştirmeler,
- j- Katılımcılık ruhunun yaygınlaştırılması

GAP, ülke ekonomisine de önemli katkılarda bulunacak bir projedir. GAP iki yaklaşıma sahiptir. Birincisi, entegre planlama yaklaşımı, İkincisi ise sürdürülebilir kalkınma

felsefesidir. Entegre yaklaşımı farklı kesimlerin (tarım, sanayi, eğitim, sağlık vb. gibi) bir arada ve eşgüdüm içinde ele alınmasını içermektedir. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ise gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yetisini tehlikeye atmadan günümüz ihtiyaçlarını karşılayabilme olarak tanımlanmaktadır. Bu geniş tarif altında sosyal, ekonomik, kültürel, eğitim, sağlık, fiziksel planlama, tarım, çevre ve kurumsal yapı gibi düşünülmesi gereken bir çok konu vardır.

8.4. Devletin GAP Politikası

Devletin GAP'a bakış açısı ve politikası, bölge ve diğer bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının giderilmesinin yanı sıra bölgedeki kalkınma potansiyelinin ortaya çıkarılması, kendi kendine büyüme, toplumsal istikrarın sağlanması, ihracatın artırılması gibi politikaları amaçlamaktadır. GAP Bölgesi'nin kalkınma hedefi mevcut ekonomik yapıyı geliştirerek bölgesel gelir düzeyini yükseltmek ve diğer bölgelerle olan gelir farklılıklarını en aza indirmektir. Bu amaca ulaşmak için bir taraftan kırsal alanda verimliliği ve istihdamı artırırken, öte yandan bölge içindeki büyük kentlerin emme kapasitelerinin de artırılması ve uzun vadede kaynakların etkili kullanımı yoluyla kendi kendine büyümenin sağlanmasıdır. Bu sayede sosyal istikrar ile ihracata katkı gibi ulusal hedeflere de hizmet edilmiş olacaktır. Böylece bir taraftan istihdam-gelir imkanları artan kırsal kesimden dışa göç eğilimi zayıflayacak öte yandan sanayileşme ve yüksek gelirli istihdam olanakları geliştirilerek hem bölgeler arası gelişmişlik farkının daha da azalmasına hem de ihracatla döviz geliri sağlanması konusunda ulusal hedeflere daha da fazla katkıda bulunabilecektir (GAP Master Plan, 1989, 10).

Devletin bu politikası doğrultusunda Bölgenin en az gelişmiş kenti olan, Siirt ve Mardin'de 'Toplumsal Kalkınma Projesi' başlatılmıştır. Bu projelerin amacı, söz konusu bölgelerin ve kırsal yörelerinin kalkındırılmasını sağlamaktır. Projenin stratejisi şunlardır (Siirt İl Yıllığı 1998: 173):

a-Yaygın eğitim alanında Halk eğitim merkezleri ve çıraklık eğitim merkezleri gibi kurumları geliştirmek ve kurs ve kursiyer sayısını çoğaltmak

b-Eğitim, kültür düzeyinin yanında ekonomik durumu yükseltmek,

c-Atıl işgücünü değerlendirmek (400 kişiye istihdam sağlamak),

d-Aile planlaması, anne ve çocuk sağlığı, çevre sağlığı, Türkçe'nin doğru ve düzgün kullanımını sağlamak

e-Devletin desteğinin yanında ulusal yardımlaşmaya fırsat tanınmış olmasıdır.

9. DOĞU ANADOLU PROJESİ

9.1. Doğu Anadolu Projesi'nin Amacı

Projenin amacı, plan bölgesinin diğer gelişmiş bölgelerle olan sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını azaltmak ve bölgedeki potansiyel kaynakların mevcut verimlilik düzeyini geliştirerek ülke ekonomisine katkısını yükseltmektir. Bu kapsamda;

Sektörel gelişmeleri hızlandırmak üzere, tarım, hayvancılık, su ürünleri, kentleşme, eğitim, sağlık, altyapı ve belediye hizmetleri, konut, çevre, enerji, ulaştırma, haberleşme, küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi, ticaret, merkez köylerin

desteklenmesi, turizm, kültür ve gç politikaları ve ilgili diğerk alanlarda sektörel analizler yapmak ve öncelikleri belirlemektir.

Plan bölgesinde kırsal ve kentsel gelişmeyi sağlamaya yönelik kamu yatırımlarını belirlemek ve özel kesim yatırımlarını özendirici politika ve uygulamaları ortaya koyarak bölgesel gelişmeyi kamu, yerel yönetimler ve özel kuruluşlarla işbirliği içinde geliştirmek.

Bölgesel istihdamın geliştirilmesi açısından önem taşıyan işgücü arz ve talebinin sektörel ve mekansal analizini yapmak, bölgedeki insan kaynaklarının geliştirilmesi konusunda sektörel yeni projeler önermek. Plan bölgesindeki ve dışındaki girişimcilere (yabancı sermaye yatırımcıları dahil) yatırım alanlarının belirlenmesi, yatırım projelerinin hazırlanması, uygulanması, işletme yönetimi, teknoloji, finansman, pazarlama imkanlarının geliştirilmesi ve nitelikli eleman temini konularında somut öneriler geliştirmek, bunları koordine edecek kurumsal düzenlemeler önermek projenin amaçları arasındadır.

Bu çerçeve ele alınacak Doğu Anadolu Projesi (DAP) ana planı ile;

Bölgenin nüfus hareketleri ve demografik yapısı incelenecek,

Bölgenin iller ve ilçeler düzeyinde sahip olduğu üretim ve hizmet potansiyeli ortaya ıkarılacak,

Bu potansiyel projelendirilerek gerekli finansman, işgücü, teknoloji gereksinimleri belirlenecek,

Bölgenin GAP Projesi ile olan ilişkileri incelenecek,

Bölgenin komşu ülkelerle ve Türk Cumhuriyetleri ile olan sosyo-ekonomik ilişkileri değerlendirilecek,

Tüm sektör ve alt sektörler bir bütün içinde ele alınarak bölge illerinin kendi aralarında ve diğerk komşu bölge illeri ile mukayeseli üstünlükleri tespit edilecek,

Dünyada başarılı bölgesel gelişme projelerinin plan ve uygulama safhaları incelenerek bölge için kapsamlı orta ve uzun dönem ‘Gelişme Ana Planı’ hazırlanacak,

Bölge planında ngrlen muhtemel yatırım konuları ile ilgili fizibilite etütleri hazırlanacak,

Planın uygulanması için gerekli mekanizmalar tanımlanacaktır.

Doğu Anadolu Projesinin alanı 16 ilden (Ardahan, Ağrı, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Malatya, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kars, Muş, Tunceli ve Van) oluşmaktadır.

9.2. Doğu Anadolu Bölgesi’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Doğu Anadolu Bölgesi (DAB), 163.000 km²’lik bir alanı kapsayan ve Türkiye yüzölçümünün %21’ine sahip bir bölgedir. Yüzey şekilleri itibariyle ülkenin en yüksek dağlarına sahip ve ortalama yükseklik 2000 metrenin üzerindedir.

Nüfus Yapısı: DAP Bölgesinde 1997 yılında 5.865.535 kişi yaşamaktadır. 1997 yılı verilerine göre toplam nüfusu 100.000 üzerinde olan 14 il bulunmaktadır. Toplam nüfusa göre sıralama yapıldığında en büyük kentler, Erzurum, Malatya, Van ve Elazığ’dır. Bu kentlerde yaşayan toplam nüfus bölge nüfusunun %50.59’dur. DAP bölgesinin Türkiye nüfusu içindeki payı 1960 yılından 1997 yılına kadar düşüş eğilimi göstermektedir (1960 yılındaki pay, %12.1’den 1997 yılında %9.34’e inmiştir) Mevcut durum analizinde belirtilen 1935 yılı payı

%13.9 olduğu da göz önüne alınırsa düşüşün oldukça uzun bir süreci kapsadığı görülmektedir (DİE, 2000: 138).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde (DAB) bebek ölüm hızı ülke ortalamasından 1.5 kat daha fazladır. Çocuğun hayatta kalma şansı annenin eğitim düzeyi ile yakından ilişkilidir. Anneleri eğitimsiz olan çocuklar arasında bebek ölüm hızı, en az ilkokul mezunu olan annelerin bebeklerine göre 1.7 kat daha fazladır. Bölgedeki çocuk ölüm oranı yaklaşık %015.4'dür. Türkiye ortalaması %09.8'dir. Bölgenin nüfusunun nüfus artış hızı, Türkiye nüfus artış hızının altındadır. 1990-97 arası yıllık ortalama nüfus artış hızı Türkiye ortalaması %015.08 iken, bölgede ortalama hız %012.1'dir. Doğu Anadolu Bölgesi için saptanan alt bölgeler ve illerine göre 1960 yılı ile 1997 yılı arasındaki paylar tablo:3'de verilmiştir.

Tablo3 DAP Bölgesi Nüfus Artış Hızları

İller	1990-1997	1997-2020
Ağrı	0. 9	0. 8
Erzincan	-1. 0	0. 1
Erzurum	0. 4	0. 4
Gümüşhane	-1. 4	0. 4
Kars	-1. 1	0. 0
Bayburt	-1. 0	0. 7
Ardahan	-3. 9	0. 4
Iğdır	0. 2	0. 5
Muş	1. 6	1. 1
Erzurum Alt Bölgesi	-0. 0	0. 5
Bingöl	-0. 9	0. 6
Elazığ	0. 6	0. 7
Malatya	2. 1	1. 5
Tunceli	-6. 3	0. 7
Malatya Alt Bölgesi	0. 6	1. 1
Bitlis	1. 9	0. 2
Hakkari	3. 5	0. 4
Van	2. 6	2. 0
Van Alt Bölgesi	2. 1	1. 6
DAB Bölgesi Genel Toplamı	0. 6	0. 9
TÜRKİYE	1. 5	1. 2

Kaynak: DPT (2000) *Doğu Anadolu Projesi Ana Planı*, s. 8, Ankara

Üç alt bölge olarak belirlenen Doğu Anadolu Bölgesi'nde; nüfus artış hızı Erzurum Alt Bölgesi'nde 1990-97 yılları arasında sıfır iken 1997-2020 yılları arasında artış hızının 0.5 olacağı tahmin edilmekte, Malatya Alt Bölgesi için 0.6 ve 1.1 ve Van Alt Bölgesi için ise 2.2 ve 0.9 oranı olacağı belirtilmektedir. Türkiye genelinde ise 1990-1997'de 1.5 ve 1997-2020 yılları arasında ise 1.2 olacaktır.

İller özelinde değerlendirildiğinde ise, en çok nüfus kaybeden iller sırasıyla Tunceli (-6.3), Ardahan (-3.9), Kars (-1.1), Erzincan (-1.0), Bayburt (-1.0) ve Bingöl (-0.9)'dür. Bölgedeki illerin kentsel nüfuslarına bakıldığında (İlçe Merkezleri Nüfusları Toplamı) ise, 500 binin üzerinde kentsel nüfusa sahip iki il görülmektedir. Türkiye genelinde şehirli nüfus oranı %65 iken, bölge nüfusunun %54'lük kısmı şehirlerde, %46'sı köylerde yaşamaktadır. Bu oran Erzurum ve Malatya için %63 civarındadır. Bu değerlere göre 3 milyon kişi kentlerde, 2.5 milyon kişide kırsal kesimde yaşamaktadır.

DAP Bölgesi'nin hızlı bir negatif bir göçe sahip bölge olduğu yapılan analizler sonucunda da ortaya çıkmıştır. Büyük kentlere yönelen nüfus geride bir demografik boşluk bırakmaktadır. Bölgenin nüfus kaybetmesi genç işgücünün azalmasına, sermayenin kaymasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra nüfus kaybeden alanlardaki köyler yaşlı nüfusu barındıran yerler haline dönüşmektedir.

Bölgeden dışarıya olan göçlerin geri kazanılabilmesi için bölgede yatırımların yapılması gereklidir. Ekonomik amaçlı vergi indirimleri, teşvikler, borçlanma (kredi) kolaylıkları girişimciyi harekete geçirebilir. Ancak az gelişmiş bölgelerin genel karakteri içinde girişimcilerin diğer bölgeler kadar hızlı harekete geçemedikleri görülmektedir. Bu nedenle yine ulusal politikalar çerçevesinde farklı deneyimlere girilmelidir.

Bölge ekonomisi için elde edilen bulgular, tarım ve hayvancılık sektörünün önemini ortaya koymaktadır. Ancak bölgede genç nüfusu tutabilmek için tarım sektörünü destekleyici entegre politikalara bağlıdır. Bu entegre politikalar da sanayi ve hizmetler sektörünün desteği ile olabilecektir.

Eğitim Durumu: Türkiye'de 1999 yılı itibarıyla, 12 ve üstü yaş grubunda okuma-yazma oranı erkeklerde %94.2 ve kadınlarda %77.4 olmak üzere %85.7'ye ulaşmıştır. Bu oran DAB'ta erkeklerde %81.13, kadınlarda %54.89 olmak üzere %68.16'dır (DİE, 2000: 98).

DAB'ta öğretim çağındaki nüfusun okullaşma oranı ilkokullarda %68, ortaokullarda %33.7, liselerde %25.84 ve yüksek öğrenimde %10.95'tir. Okullaşma oranında erkek nüfus daima kız nüfustan fazladır (DİE, 2000: 163).

Sağlık Durumu: 1998 yılı verilerine göre Türkiye genelindeki 901 kamu kurumuna ait hastanelerin 108 tanesi Doğu Anadolu Bölgesi'ndedir. Yani %11'lik kısmı bu bölgede bulunmaktadır. Özel hastane sayısına gelince bölgede beş tane (Malatya, Elazığ, Erzurum, Erzincan, ve Iğdır'da bulunmak üzere) hastane bulunmaktadır. Türkiye genelinde ise toplam 236 özel hastane bulunmaktadır. Bu da oran olarak %0.21'e tekabül eder (DİE, 2000: 138).

Sağlık personeli başına düşen kişi sayısı bakımından DAB oldukça kötü durumdadır. Türkiye genelinde uzman hekim başına 2141, DAB ise 5309, pratisyen hekim başına Türkiye genelinde 1618, Bölgede 2218, diş hekimi başına ise 5453 ve 17448 kişi düşmektedir (DİE, 2000: 147).

İstihdam Yapısı: 1990 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre DAB'de 12 yaş ve üstü iktisaden faal nüfusun 2.198.905'i değişik faaliyet kollarında istihdam edilmekte olup toplam nüfusun %41.1'ini oluşturmaktadır. 1990 yılı genel nüfus sayımına göre DAB'de işsizlik oranı Türkiye ortalamasının (%7.5) üzerindedir. Çalışan iktisaden faal nüfusun tarımdaki payı %71.93, sanayi işkolundaki payı %3.98, ticaret sektöründeki payı %3.97, inşaat sektöründeki payı %3.19 ve toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetlerdeki payı %14.22'dir. Bölgedeki istihdam yapısının sektörlere dağılımı incelendiğinde en yüksek payın %72. 1 ile tarım, bunu %3. 44 ile imalat sanayi izlemekte olduğu görülür. Bu oran Türkiye genelinde sırasıyla %50. 9 ve %11. 9'dur.

1980 yıllarında başlayan teşvik tedbirlerinden bölge terör nedeniyle yeterli ölçüde yararlanamamıştır. Türkiye genelindeki payı %2.2 ile en düşük seviyededir. 1999 yılında ise (31.12.1999), toplam 2967 adet yatırım teşvik belgesi düzenlenmiş olup, bu projelerin sabit

yatırım tutarı 4.6 katrilyon TL. dir. Bu belgelerin yaklaşık %35'i Marmara, %17'si İç Anadolu, %17'si Ege, %9'u Akdeniz, %10'u Karadeniz, %4'ü Doğu Anadolu Bölgesi ve %8'i de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne aittir.

Teşvik uygulamalarından KÖY'lerin daha yoğun oranda yararlanabilmelerinin temini ve teşvik sisteminin bölgesel, ekonomik ve sosyal farklılıkların giderilmesinde daha etkin olabilmesi amacıyla 1999 yılında mevzuata bölgesel amaçlı destekler ilave edilmiştir. Bölgesel gelişmeye yönelik yatırımları 'Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Hatay, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van illerinde yapılan asgari sabit yatırım tutarı 8 milyon dolar karşılığı TL. olan en az 75 kişilik istihdam sağlamaya yönelik hayvancılık, dokuma-giyim ve ulaştırma sektörleri haricindeki komple yeni yatırımları şeklinde tanımlanmıştır. Bu kapsamdaki yatırımların faizsiz sabit yatırım tutarının %30'u kadar kredi tahsisi öngörülmüştür. Bu kredinin faiz oranı %30'dur.

Gayrisafi Hasıla : 1998 yılı verilerine göre Türkiye'de GSYİH'ya en düşük katkıyı %4.2 ile DAB yapmıştır. Oysa bölge nüfusu Türkiye nüfusunun %9.3'ünü oluşturmaktadır. Türkiye'de iller arasında kişi başına düşen en yüksek gelir Marmara Bölgesi'ndedir. Kocaeli'nde kişi başına düşen gelir (KBDG), 7882 dolar olan pay, Ağrı'da 744 dolardır. DAB'de KBDG Türkiye ortalamasının altındadır (DİE, 2000: 652).

1998 yılında KBDG iller itibariyle Ağrı 827, Muş 828, Bitlis 1075, Hakkari 1181, Van 1212 , Bingöl 1221, Malatya 1972, Elazığ 2621 ve Erzurum 1448 dolardır (Ekonomik Forum, 2000: 16). 1997 yılı itibariyle cari fiyatlarla Doğu Anadolu Bölgesi GSYİH'sının %23.7'sini tarım, %15'ini sanayi, %12'sini ticaret, %10.7'sini ulaştırma ve haberleşme, %5.9'unu inşaat ve %2'sinde konut sahipliği oluşturmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi GSYİH'sı içinde tarım sektörünün almış olduğu pay Türkiye'nin tarımının %6.6'sını oluşturmaktadır. İmalat sanayinin payı ise %1.7 gibi düşük bir değerdir.

Bankacılık ve Mali Yapı: 1999 yılı sonu itibariyle Türkiye genelinde 7961 banka şubesi vardır. Bu sayı içinde DAB'sinin payı ise 341'dir. Bu da Türkiye genelinin %4.3'üne eşittir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde kişi başına banka mevduatı açısından değerlendirildiğinde ise 1990 yılında 116 dolar olan kişi başına banka mevduatı %65 artarak 1998 yılında 192 dolar olarak gerçekleşmiştir. 1092 dolar olan ülke ortalamasıyla karşılaştırıldığında bu rakamın düşük kaldığı görülmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi vergi gelirleri itibariyle bakıldığında ise Türkiye'deki toplam vergi gelirlerinin % 1.2 düzeyine tekabül etmektedir. Gelirler vergisinde bu oran %2.8 iken, kurumlar vergisinde %0.25, mal ve hizmet vergisinde %0. 62 ve dış ticaret vergilerinde %0.12'dir. Bölge bazında toplam vergiler içinde vergi türlerinin dağılımı incelendiğinde vergi gelirlerinin %70'inin gelir, %23'ünün mal ve hizmet vergilerinden oluştuğu görülmektedir. Kurumlar vergisinin oranı ise %2'dir. Vergiler içinde gelir vergisinin payının yüksek oluşu ise yüksek personel harcamaları ve bölgede şirketleşme eğiliminin düşük olmasıdır. Bu nedenle bölgeden elde edilen gelirler giderleri karşılamadığı gibi Türkiye ortalaması olan %65-80 sınırının altında (%25-30) kalmaktadır.

Tarım: DAB'nin ekonomisi tarıma dayanmaktadır. Tarımda çalışan işgücü %72'i civarında olup Türkiye ortalamasının (%54) üzerindedir. Bölgede buğday, Arpa, Çavdar gibi tahıl tarımı yapılmakta olup endüstriyel ürünler pek yetiştirilmemektedir. Tarımsal araç ve gereç açısından da DAB, Türkiye ortalamasının altındadır. Türkiye'deki toplam traktör

sayısının %5.5'i DAB'ndedir. Yine tarımsal ilaç ve gübre kullanımı açısından da yetersizdir. Bu nedenle verim düşük kalmaktadır. Örneğin, Buğday verimi 2150 kg/hektardır. Türkiye ortalaması ise 2234 kg/hektardır (DİE, 2000: 287).

Ülke topraklarının %30.6'sı kullanılmaya elverişli iken bu oran DAB'ta %23.5'dir. Yine bölgede topraksızların oranı %30.13 iken Türkiye'de topraksızların payı %21. 9'dur (Gündüz, 1994: 67). Doğu Anadolu Bölgesi'nde hayvan varlığının Türkiye içindeki yeri incelendiğinde Türkiye'deki koyun varlığının %30'u, sığır varlığının %20.17'si ve Türkiye'deki Tavuk varlığının %5.61'i bölgededir. Ancak son yıllarda bu rakam terör nedeniyle azalmıştır.

Sanayi: Ülkeler arasında olduğu gibi bir ülkenin bölgeleri arasında da gelişmişliğin temel ölçüsü sanayileşmedir. Türkiye'deki bölgeler arası gelişmenin Doğu Anadolu Bölgesi'nin aleyhine olduğu sanayileşmeden ileri gelmektedir. Bu bölgelerde altyapı yatırımlarının yetersiz oluşur, büyük merkezlere uzak oluşu, pazarlama imkanlarındaki güçlükler, ulaşım imkanlarının elverişli olmayışı ve dışsal ekonomilerin yetersizliği olması gibi çeşitli sebepler söz konusu bölgenin gelişmesini engellemektedir.

DAB imalat sanayi hasılasının gelişimine baktığımızda 1987 yılında cari fiyatlarla 315.9 milyar TL. olan bölge imalat sanayi hasılasının 1987-1997 döneminde yaklaşık 342 kat artarak 1997 yılında 107.999.2 milyar TL. olarak gerçekleştiği görülmektedir. Aynı dönemde Türkiye imalat sanayi hasılası 381 kat artmıştır. DAB imalat sanayi hasılasının Türkiye imalat sanayi hasılası içindeki payı incelendiğinde 1987 yılında %1.94 olan bu payın yıllar itibariyle azalarak 1997 yılında %1.74 seviyesine indiği görülmektedir (Türk. Kal. Ban., 1999: 74).

Bölgede bulunan 145 adet imalat sanayi tesisinin %45.5'i, gıda-içki-tütün sanayiinde, %13. 8'i tekstil, giyim ve deri sanayiinde, %13. 8'i taş ve toprağa dayalı sanayide ve %7.6'sı da metal eşya, makine ve teçhizat sanayiinde faaliyet göstermektedir. İmalat sanayi tesislerinin yöresel hammadde ve potansiyele yönelik olarak kurulduğu dikkat çekmektedir (Türk. Kal. Ban. A. Ş. , 1999: 75).

DAB'deki küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin yapısı incelendiğinde; 1992 yılı verilerine göre bölgede Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi (KOS) işletmeleri sayısının 6.232 olduğu ve bu işletmelerde toplam olarak 19.656 kişinin istihdam edildiği ve yine bu işletmelerin yarattığı katma değerin ise 655 milyar TL. olduğu görülmektedir. (Türk. Kal. Ban. A.Ş., 1999, 78).

Katma değer ve istihdam bakımından Elazığ, Malatya ve Erzurum birinci, Erzincan ve Van ise ikinci sırada yerlerini almaktadırlar. Ancak bu bahsedilen işletmelerin büyük çoğunluğu emek-yoğun işletmelerdir.

İşyeri büyüklüğünün sektörel dağılımı incelendiğinde küçük ve orta ölçekli kuruluşların daha çok gıda sanayiinde, orta ve büyük ölçekli kuruluşların ise daha çok tekstil, metal, taş ve toprağa dayalı sanayiler olduğu görülür.

Bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak ve özel sektör yatırımlarını bölgeye çekmek amacıyla DAB'deki bütün iller KÖY kapsamına alınmıştır. DAB'da sanayileşmeyi teşvik etmek gayesiyle hemen hemen her ilde organize sanayi bölgeleri (OSB) kurulması benimsenmiştir.

Ulaştırma: Bölge ulaşım açısından sorunludur. Kuzeyde Karadeniz limanlarıyla, güneyde GAP Bölgesiyle, ulaşım bağlantıları zayıftır. Topografik özellikler ulaşımı pahalı hale getirmekte, kışın yolları açık tutmak büyük bir sorun olmakta özellikle gelişmemiş illerin bir çok köyünde uzun zaman dış dünya ile bağlantı kesilmektedir. Ulaşımın hızlı ve güvenli olmaması nedeniyle sanayi işletmeleri ulaşımın daha iyi olduğu yörelerdeki rakiplerine göre rekabet güçlerini düşüren, daha fazla girdi stoku bulundurma zorunluluğuyla karşı karşıya kalmaktadır. Ulaşım gücü bir çok ilde kırsal kesimin pazarla bütünleşmesini ve kentlerde sunulan hizmetlerden daha büyük ölçüde ve daha sık yararlanmasını imkansız hale getirmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi, ulaşım sistemi ve hizmetleri açısından hem ülke ortalamasının hem de genel standartların oldukça altındadır.

Gelişmişlik Endeksi: DPT tarafından 1996 yılında yapılan çalışmada iller gelişmişlik durumuna göre beş gruba ayrılmıştır. Araştırmada demografi, istihdam, eğitim, altyapı, sağlık gibi sosyal göstergelerle imalat sanayi, inşaat, tarım, turizm, ticaret ve mali gibi ekonomik göstergelerden oluşan toplam 58 gösterge kullanılmıştır.

Araştırmanın temel amacı illerin gelişmişlik seviyesinin saptanmasıdır. Yapılan analizler ve değerlendirmeler sonucunda ülke farklı gelişmişlik düzeylerinde beş gruba ayrılmıştır. Bu ayırıma göre birinci grupta 5, ikinci grupta 11, üçüncü grupta 26, dördüncü grupta 17 ve beşinci grupta 17 il bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi.

Tablo 4 Türkiye'deki İllerin Gelişmişlik Derecesine Göre Sınıflandırılması

1. Derecede Gelişmiş İller	2. Derecede Gelişmiş İller	3. Derecede Gelişmiş İller	4. Derecede Gelişmiş İller	5. Derecede Gelişmiş İller
1. İstanbul 2. Ankara 3. İzmir 4. Kocaeli 5. Bursa	1. Eskişehir 2. Antalya 3. Tekirdağ 4. Adana 5. İçel 6. Muğla 7. Aydın 8. Balıkesir 9. Kiklarelili 10. Kayseri 11. Denizli	1. Bilecik 2. Edirne 3. Zonguldak 4. Çanakkale 5. İsparta 6. Manisa 7. Uşak 8. Konya 9. Gaziantep 10. Hatay 11. Sakarya 12. Bolu 13. Burdur 14. Kırıkkale 15. Kütahya 16. Nevşehir 17. Elazığ 18. Trabzon 19. Samsun 20. Kırşehir 21. Rize 22. Malatya 23. Amasya 24. Karaman 25. Afyon 26. Niğde	1. Kastamonu 2. Çorum 3. Giresun 4. Artvin 5. Erzincan 6. Sivas 7. Aksaray 8. K. Maraş 9. Bartın 10. Tokat 11. Çankırı 12. Sinop 13. Ordu 14. Erzurum 15. Diyarbakır 16. Yozgat 17. Şanlıurfa	1. Tunceli 2. Adıyman 3. Kars 4. Gümüşhane 5. Bayburt 6. Batman 7. Mardin 8. Van 9. Siirt 10. Iğdır 11. Hakkari 12. Bitlis 13. Ardahan 14. Bingöl 15. Ağrı 16. Şırnak 17. Muş

Kaynak: Türkiye Kalkınma Bankası, A. Ş. (1999) *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri 'Ekonomik ve Sosyal Durum'*, s. 71

DAB illerinden ikisi üçüncü grupta, ikisi dördüncü grupta ve çoğunluğu beşinci grupta yer almaktadır. Üçüncü grupta yer alan Elazığ ve Malatya illeri orta derecede gelişmiş iller arasındadır. Dördüncü ve beşinci grupta yer alan DAB illeri yüksek oranda göç veren nüfus artış hızları ve yoğunluğu ülke ortalamasının altında olan ve geçimlerini tarımdan sağlayan illerdir. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan beşinci gruptaki tüm iller az gelişmiş illerden olup bölge itibariyle DAP, GAP ve DOKAP Bölgesindedir

10. DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ PROJESİ

Türkiye’deki bölgesel kalkınma programları, 1950’lerde merkezi yönetimin öncülüğunde başlamış ve bu programların uygulanması beş yıllık kalkınma planları doğrultusunda kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Bu tür programlara örnek olarak hızlı kalkınmaya bağlı sosyo-ekonomik problemlerin çözümünü amaçlayan ‘Marmara Bölgesi Kalkınma Projesi’ ve büyük sanayi kuruluşlarının özelleştirilmesini desteklemek üzere alt yapı yatırımlarına önem veren ‘Zonguldak Bölgesel Kalkınma Projesi’ sayılabilir

Doğu Karadeniz Bölgesi de, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri gibi az gelişmiş bölgelerimizden biridir. Geçmişte bu bölge, doğu ve batı arasındaki ticaretin gerçekteştiği Erzurum ve Bayburt’tan geçip Trabzon’a ulaşan İpek Yolu üzerinde yer almaktadır. Soğuk savaş döneminin çökmesi ve serbest ticaretin ortaya çıkmasıyla, bölge 21. yüzyılda bu konumunu tekrar kazanabilme potansiyeline sahiptir.

Bu çerçevede sınır ticaretinin ve uluslar arası işbirliğinin artmakta olan önemini kavrayan Türkiye, Karadeniz Ekonomik İşbirliği’nin (KEİO) 1992 yılında kurulmasına önderlik etmiştir.

Bu amaçla Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Doğu Karadeniz Bölgesi için çok sektörlü bir bölgesel kalkınma planı hazırlamak üzere Japon Hükümetinden teknik işbirliği talebinde bulunmuştur. Bu talep karşısında Japon hükümeti teknik işbirliğinin yapılmasını kabul etmiş ve Japon Uluslar arası İşbirliği Ajansı’nı (JICA) görevlendirmiştir. 17 Aralık 1998 tarihinde Türkiye’den, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve Japonya’dan da JICA tarafından imzalanmıştır.

10.1. İşbirliği Projesinin Çalışma Alanı ve Amaçları

Bu teknik işbirliğinin uygulanacağı alan yedi ilden oluşan Doğu Karadeniz Bölgesi (DOKAB)’dır. Bu yedi il Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon’dur. Çalışma alanı 39. 203 km2 olup toplam bölge nüfusu 1997 yılında 2. 91 milyondur.

Çalışma amaçları bakımından da DPT ve JICA çalışmalarını aşağıdaki şekilde ortaya koymuştur;

a-Çalışma alanıyla Türkiye’nin diğer bölgeleri arasında var olan bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldırmak üzere DOKAB’nin kısa ve uzun dönemde gelişmesini sağlayacak entegre bir kalkınma planının ortaya konması,

b- Yukarıdaki plan çerçevesinde öncelikli sektörlerin ve olası yatırım projelerinin belirlenmesi,

c-Çalışma süresince Türk personel ile işbirliği yaparak bu personelin planlama kabiliyetlerinin geliştirilmesidir.

10.2. Çalışmanın Çerçevesi

Çalışma JICA'nın görevlendirdiği bir danışmanlar ekibi tarafından, DPT'nin belirlediği ekiple sıkı bir işbirliği içerisinde yürütülecektir. Çalışma grubu, kapasiteyi artırmak ve yerel katkıyı geliştirmek amacıyla yabancı uzmanların yanı sıra iki tane de Türk uzmanı görevlendirecektir. Çalışmanın temeli, büyük ölçüde hazır, kullanılabilir veriler ve raporlar ile DOKAB'ne yönelik bir proje (DOKAP) hazırlamaktır.

DPT ve JICA ekibi bölgeyi potansiyel olarak taradıktan sonra 22 Nisan 1999'da hazırladıkları raporu, her ildeki mevcut durum, gelişmeyi sınırlayan etmenler ve beklentiler konularındaki ilk bulguları içermektedir. Ara raporla ilgili kapsamlı yorumlar yapılmış, bunlar daha sonra yazılı hale getirilmiştir. Toplantı tutanakları hazırlanmış ve JICA ve DPT temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Ekim ortası itibariyle ara raporun Türkçe'si hazırlanmış ve ilgili yerlere dağıtılmıştır. 17 Kasım 1999 tarihinde ise Trabzon'da 'Bölgesel Yönlendirme Komitesi' toplanarak taslak halindeki Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) Master Planı'nı tartışmıştır. Sektör çalışmaları Merkezi Hükümetin ilgili kurumları, bunların bölge ve il teşkilatları ve yerel yönetimlerle işbirliği içinde devam etmiştir. Öneri halindeki projeler ve programlar ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuş ve seçilen projeler üzerinde daha derin çalışmalar yapılmıştır.

Sosyal anket çalışmasının ikinci bölümü Çoruh Nehri üzerinde yapılması planlanan baraj projelerinden etkilenecek alanlar üzerinde yoğunlaşarak yürütülmüştür. Kentsel kademelendirme çalışması ise Aralık itibariyle tamamlanmıştır. Bu raporlar ekonomik sektör, sosyal sektör, çevre, mekan, altyapı ve kurumlar başlıkları altında beş ciltte toplanmıştır.

10.3. Doğu Karadeniz Bölgesi

Bu bölümde Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki mevcut sosyo-ekonomik ve mekansal yapı, bölgesel özellikleri daha iyi ortaya koyabilmek için Türkiye'nin diğer bölgeleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ayrıca bölgenin toprak, su, insan ve diğer konulara ilişkin kaynak kapasitesi de gözden geçirilmiştir. Bunun yanı sıra DOKAP bölgesel kalkınmasını sağlayacak kurumsal düzenlemeye yönelik olarak kalkınma yönetiminin mevcut yapısı ve sorunları ortaya konulmuştur.

10.3.1. DOKAP Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Sektörel alanda yapılan mevcut durum analizi baz alınarak, DOKAP bölgesindeki sosyo-ekonomik yapının en önemli özellikleri altı başlık altında sıralanabilir:

1-Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden birisi olmasıdır;

1996 yılında DOKAP bölgesinde kişi başına düşen gayri safi bölgesel hasıla (GSBH), GAP bölgesindeki GSBH'dan büyük olmasına rağmen Türkiye genelinde kişi başına GSYİH'nın sadece %66'sı kadardır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere.

Tablo 5 Ekonomik Yapı ve Kişi Başına Düşen GSBH, GAP, DAP ile Karşılaştırması

Göstergeler	Birim	GAP	DAP	DOKAP	Türkiye
Alan	Km2	75. 561	158. 972	39. 203	774. 815
Nüfus(1997)	Kişi	6. 128. 973	5. 868. 535	2. 911. 108	62. 865. 574
Nüfus Yoğunluğu	Kişi/km2	81	37	74	81
N. Art. Ora. 1990-97	Binde	24. 2	6. 9	3. 0	15. 1
Kentleşme Oranı	Yüzde	64. 1	53. 5	48. 6	65. 0
Kişi B. GSYİH 1998	Bin TL.	990	674	1. 103	1. 830
Kişi B. GSYİH 1998	Endeks d.	54. 1	36. 9	60. 3	100. 0
GSBH/GSYİH 1998	Yüzde	5. 3	3. 4	2. 8	100. 0
Tarım	Yüzde	27. 9	50. 9	30. 3	15. 5
Sanayi	Yüzde	20. 4	11. 9	13. 7	26. 4
Hizmetler	Yüzde	51. 9	37. 2	56. 0	58. 1

Kaynak: DPT (2000) Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, Ankara, s. 78, ; DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, s, 287

Tablo. 5’de görüldüğü gibi alan itibariyle DAP öndedir. Buna karşılık nüfus, nüfus yoğunluğu, nüfus artış hızı ve kentleşme oranı itibariyle GAP diğer iki bölgeye göre öndedir. Kişi başına GSYİH ve endeks değeri itibariyle DOKAP diğer bölgelere göre üstünlük taşır. Tarım ve hizmetler açısından DOKAP, sanayide de GAP ileridedir.

2-Dışarıya göç veren bir bölge olması;

DOKAP bölgesinde 1990-97 yılları arasında nüfus büyümesi negatif olarak kaydedilmiş ve bu süre içinde yıllık %0.3 bir oranla bölgede 50 bin kişiden fazla bir nüfus kaybı meydana gelmiştir. Nüfusun doğal olarak artışı da göz önüne alındığında sosyal kayıp ve dışarıya net göçün daha büyük olduğu söylenebilir (DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1997).

3-Hizmet sektörünün büyüklüğü;

1994 yılı için DOKAP bölgesinde hizmet sektörünün GSBH’ndaki payı %56.0’dır. Bu oran Türkiye genelindeki ortalamanın (%58.1) biraz altında kalmasına rağmen, GAP (%51.9) ve DAP (%37.2) bölgesinden büyüktür. Bu durum Trabzon, Gümüşhane ve Bayburt illerinin tarihi ipek yolu üzerinde yer almasının bir sonucu olarak bölge de yüzyıllar içinde gelişen ticaret ve dağıtım faaliyetlerinin önemini yansıtmaktadır. Hizmet sektörü bünyesinde ticaret, taşımacılık, iletişim ve mali hizmet alt sektörleri görece büyük paylar alırken, özel iş ve hizmetler ile konut sahipliğinin payları daha küçüktür. Bu yapı özel sektörün zayıf ve fazla faal olmayan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

4-Tek ürüne bağımlı tarım faaliyetleri;

DOKAP bölgesi ekonomisi ve özellikle de tarım sektörü büyük ölçüde iki önemli ürüne dayanır. Birincisi çay, ikincisi de fındıktır. Tarım arazisi içinde bu iki ürünün payı %60 civarındadır. Geri kalanını ise tahıllar (%30), baklagiller, yem bitkileri, yumru bitkiler, bazı endüstri bitkileri ve sebzeler oluşturmaktadır.

5-Büyük kentsel merkezlerin olmaması;

DOKAP bölgesinde 1997 rakamlarına göre 182. 552 kişilik nüfusa sahip olan Trabzon dışında büyük bir kentsel merkez yoktur. Türkiye’nin kentsel kademesinde üçüncü grupta yer almaktadır.

1. Okur-yazarlık oranı

DOKAP Bölgesi'nde okur-yazarlık oranı, 1996 yılında %78.5'tir. Bu oran Türkiye ortalamasının (%80.5) çok az altındadır (DPT, 1996). Erkek okur-yazarlık oranı Türkiye ortalamasının üstünde iken kadın okur-yazarlık oranı %63.5'lik bir değerle bu ortalamanın oldukça altındadır. GSBH içinde tarım sektörünün en yüksek paya sahip olduğu iller olan, Giresun ve Ordu da daha da düşüktür. Yüksek öğretim kurumu mezunlarının oranı %3.2 olup ülke ortalaması olan %4.7'nin oldukça altındadır. Trabzon'daki Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin mevcudiyeti bu ildeki yüksek okul mezunu oranının (%4.1) yüksek olmasını sağlamıştır (Türkiye Eko.Kur.,1997: 31).

2-Sağlık

Ülkenin sağlık düzeyi ile ilgili göstergeler, o ülkenin kalkınmışlık derecesini ortaya koyan veriler arasında önemli bir yer tutar. Sağlık hizmetlerinin önemini açıklayın en çarpıcı gösterge toplam sağlık harcamalarının GSMH'ya oranıdır. Gelişmiş ülkelerde bu oran 1980'li yıllarda %12.13 düzeyinde iken Türkiye'de %3'tür. Bölgedeki sağlık hizmetleri ülke geneli ile paralellik arz etmektedir. Bir hekime düşen nüfus 1985'de 2863 iken , 1990 yılında 1889 kişiye düşmüştür. Yatak başına düşen nüfus ise 574 kişiden 411 kişiye düşmüştür. Karadeniz Bölgesi'nde doğurganlık oranı %4.7'dir (Berber, 1997: 35).

10.3.2. DOKAP'ın Ekonomik Yapısı

Bölge ekonomisinin bu güne kadar istenilen düzeyde gelişmemiş olması temel olarak iki nedene dayanmaktadır. Kalkınmanın ilk aşamalarında tarım sektörünün, ilerleyen aşamalarında ise sanayi sektörünün sürükleyici motor rolü oynadığı bilinen bir gerçektir. Ancak bölgenin şanssızlığı ne tarımda ne de sanayide büyük oranlarda gelişme sağlayabilecek bir potansiyele sahip olamayışıdır. Tarımın kalkınmada etkin rol oynayabilmesi koşulu tarımsal verimliliğin artırılmasıdır. Tarımda verimlilik ise iyi iklim koşullarının yanında, gübreleme, ilaçlama, zirai ilaçlama yapılması ve en önemlisi tarımda teknolojik gelişmelerden yararlanmak suretiyle ancak artırılabilir. Bunun yanı sıra doğal yapı bölgede yetiştirilebilecek tarımsal ürün çeşidini de sınırlandırmaktadır. Bu nedenle bölge çay ve fındık gibi alternatifi olmayan iki ürünle yetinmek durumundadır.

1. Tarım sektörü;

Bölge sahip olunan arazinin işlemeye uygunluğu yönünden ülke genelindeki 16 alt bölge içinde son sırada yer almaktadır. Sahip olunan arazinin %9.5'i işlemeye uygun iken bu oran Türkiye genelinde %34.5'tir (Berber, 1997: 38).

Bölgede işlemeye uygun arazi %9.5 dolayında iken işlenen arazi %21.7 düzeyindedir. İl bazında işlenen arazi bakımından Ordu %53 ile ilk sırayı alırken Artvin %5.6 ile son sırayı almaktadır. Bölge arazisinin %40.3'ü ormanlarla kaplıdır. Bu oran Artvin'de %57.8'dir. Bölgede çayır-mera varlığı %20.7 dolayındadır. Tarıma hiç elverişli olmayan arazi oranı ise %13.4 gibi bölgenin kısıtlı arazisine oranla oldukça yüksek bir düzeydedir.

2. İstihdam Yapısı

Tarım sektörü GSYİH içindeki payında olduğu gibi istihdamda da en önemli sektör konumundadır. 1990 yılı verilerine göre tarımın istihdamdaki payı %72.6 düzeyindedir. 1991 yılında DİE tarafından gerçekleştirilen genel tarım sayımında tarımın her hangi bir kolunda ek

iş olarak çalışan hane halkı da dikkate alınmıştır. Buna göre bölgede tarımla hiç ilgisi olmayan hane halkı oranı %5.3 düzeyindedir. Tarımla ilişki içerisinde olan hane halkının %97'si hem bitkisel üretim hem de hayvancılığı birlikte gerçekleştirirken sadece, hayvancılıkla uğraşanların oranı %3 düzeyindedir. Bölgenin toplam tarımsal üretim değerinin dağılımı, bitkisel ürünler %42, canlı hayvanlar %29 ve hayvansal ürünler %29 şeklinde-dir. Giresun, Ordu ve Rize'de bitkisel ürünlerin payı %46'dır. Canlı hayvan üretiminde büyükbaş hayvanlar ağırlıktadır.

3. Sanayi Sektörü

DOKAP bölgesinde sanayi gelişimi çok sınırlı düzeydedir. Türkiye'deki ortalama gelişmenin oldukça altındadır. lke genelinde imalat sanayinin 1996 yılı GSYİH içindeki payı %23. 8, istihdam içindeki payı ise %11. 9'dur DOKAP bölgesi için ise bu oranlar sırası ile %11. 3 ve %5. 9 ile sınırlıdır. Bölge içinde Bayburt ve Gümüşhane'de hemen hemen hiç sanayi yoktur. Bölgede bulunan sınırlı sanayi Ordu ve Trabzon illerinde toplanmıştır. Sektör içinde imalat sanayinin payı madencilik ve enerji sektörüne göre oldukça yüksektir.

Bölgede işletmelerin ölçek bazında dağılımı şu şekildedir. Küçük işletmeler %97, orta ölçekli işletmeler %0.6, büyük ölçekli işletmeler %2.4'tür. Küçük lekli firmaların hemen hemen yarısı (%49) Trabzon'da toplanmışken, Artvin %7.3'lk pay ile son sıradadır. Orta lekli işletmeler, Trabzon ve Giresun'da toplanmıştır. Bu iki şehirdeki toplam oranları %81.1'dir (DİE, 1990). Büyük lekli işletme düzeyinde Rize'nin üstünlüğü göze çarpmaktadır. %41.5'lik bu payın yksekliliğinde ildeki çay fabrikalarının rolü büyüktür. Bu nedenle bölgenin sanayileşebilmesi için;

a- KOBİ'lere yönelik üretim ve pazarlama merkezi projesi, şu anda çeşitli kamu kuruluşları tarafından sunulan pazarlama ve danışmanlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmasını sağlayacak bir merkezin kurulması

b- KOBİ'lere yönelik kredi ve teknik yardım programlarının hazırlanması,

c- Mesleki eğitimin iyileştirilmesi projesi, sanayinin değişen ve çeşitlenen taleplerini karşılayabilme amacıyla nitelikli işgücü eğitimine yönelik faaliyetlerin iyileştirilmesini sağlayacak KT'ne bağlı çeşitli meslek yüksek okulları açmak,

d- İş imkanları bilgi ve yerleştirme merkezi, iş ve işçi bulma kurumu, yaygın eğitim merkezleri ve işveren birlikleri arasında işlevsel bağlar kurarak, mezunların işe yerleştirilmesi ve yeni eğitim programlarının yönlendirilmesi konularında hizmet vermek gerekecektir.

e- Serbest bölgelerin geliştirilmesi projesinin devreye sokulması gereklidir.

4-İstihdamın illere göre dağılımı

Bölgede istihdamın iller itibariyle dağılımı, işyeri sayısı dağılımı ile paralellik arz eder. 1985 yılı DİE verilerine göre istihdamın iller itibariyle dağılımı şu şekildedir:

Tablo 6 DOKAP'ta İstihdamın İllere Göre Dağılımı

İLLER	Miktar	Yüzde (%)
Artvin	5110	12. 0
Giresun	5848	14. 0
Gümüşhane	887	2. 1
Rize	17248	41. 2
Trabzon	12690	30. 7
Bölge	41783	100. 0

Kaynak: KOSGEB (1992) Türkiye İmalat Sanayinin İller Bazında Sektörel Göstergeleri, Ankara

Tablo 6'dan da görüldüğü üzere en yüksek paya Rize ve Trabzon sahiptir. En düşük oranlı il ise Gümüşhane'ye aittir. Katma değerin illere göre dağılımına bakıldığında bölgede yaratılan katma değerde dikkati çeken zellik, Katma değerin çok büyük bir kısmının büyük ölçekli işletmeler tarafından gerçekleştirilmesidir. Bölgedeki toplam katma değer içinde küçük işletmelerin payı %10, orta işletmelerin payı %5 ve büyük işletmelerin payı ise %85'dir.

1989 yılında katma değerin iller itibariyle yüzde dağılımı ise, Artvin %13.3, Giresun %13.4, Gümüşhane %0.2, Rize %45.7 ve Trabzon %27.4 şeklinde-dir. Artvin ve Giresun'un katma değer payları birbirine yakındır. Bu illerde katma değeri gerçekleştiren kuruluşlar , Artvin'de bakım işletmeleri ve lig levha fabrikaları, Giresun'da ise Fiskobirlik ve SEKA'dır. %45'lik katma değer payına sahip olan Rize'nin üstünlüğünü çay fabrikalarının fazla olmasıdır. Trabzon'da ise imento fabrikaları, SEK ve çay fabrikalarıdır. Ayrıca Et ve Balık Kurumu da vardır.

5. Enerji

DOKAP'ta biri termik (Artvin-Hopa) ikiside hidroelektrik (Rize-İkizdere ve Giresun-Doğankent) olmak üzere üç elektrik santrali faaliyette bulunmaktadır. Bölgede 1921 yılında üretime başlayan Trabzon Akçaabat-Işıklar HES, 1990 yılındaki sel felaketinden sonra kullanılmaz duruma gelmiştir. Bölgede Giresun (Aslancık) ve Gümüşhane'de (Kürtün) iki HES'in inşaata devam etmektedir. Ayrıca (Dilek-Groluk) ve Trabzon (Of-Soloklı) yap-işlet-devret modeli ile iki adet HES yapılması planlanmaktadır.

Bölge elektrik enerjisi retimnin ülke geneli içindeki payı %0.5 gibi oldukça düşük düzeydedir. Ancak inşaata devam eden ve yapımı planlanan santraller bittiğinde bölge payında artışlar olacaktır. Bölgedeki elektrik tüketiminin ülke geneli içindeki payı ortalama %2.23 düzeyindedir. Enerji tüketiminin sektörel dağılımı ise, sanayi %45.7, mesken %32.9, ticaret %6.3, resmi daireler %3.1 ve diğer muhtelif alanlar %11.9 şeklinde-dir. Bölgede sanayide elektrik kullanımı %75 ile en fazla Artvin ilinde gerçekleşmiştir. Sanayi kullanımının en az olduğu il ise %29.9 ile Gümüşhane'dir. Genel tüketimde ise ilk sırayı Trabzon ili almaktadır.

6. Bölgenin Kamu Kesimi Göstergeleri

Karma ekonomilerin hakim olduğu lkelerde sanayileşmenin başarılmasında kamu sektörü tarafından yapılacak alt yapı yatırımları ön çart niteliğindedir. Devlet uygulayacağı

yatırım politikasıyla az gelişmiş yörelerin kalkınmasında doğrudan ve dolaylı şekilde etki yapabilmektedir. Devlet transfer harcamaları ve yatırım harcamalarına ek olarak mali araçlar ve teşvik sistemiyle de az gelişmiş yörelere kaynak aktarabilmektedir. DOKAP'ın bu imkanlardan ne ölçüde yararlandığını ortaya koyabilmek için kamu kesimi göstergelerinin bilinmesi faydalıdır.

Konsolide bütçe gelirleri bakımından, Türkiye kamu sektörü gelir ve harcamaları konsolide bütçe çerçevesinde gerçekleşmektedir. DOKAP bölgesine ait gelir ve giderlerde yıllar itibariyle artışlar olmaktadır. Bölge bazında bütçe gelirleri %91'lik oranla en fazla 1989 yılında artış göstermiştir. 1987-94 dönemi yıllık artış ise %74 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde ülke genelindeki yıllık artış oranı ise %85 düzeyinde gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak 1987 yılında bölgenin ülke genelindeki payı %1.63 iken 1994 yılında bu oran %1.05'e inmiştir. DOKAP bölgesinde gelirlerin giderleri karşılama oranı da buna bağlı olarak azalmıştır. 1999 yılında gelirlerin giderlere oranı %46.92 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yılda Türkiye genelinde ise %72.43'dür. DOKAP bölgesinde gelirlerin harcamalardan fazla olduğu tek il Rize'dir (www. mal. gov. tr).

Kamu yatırımları, kamu harcamaları içinde kamu yatırımlarının miktarının ortaya konulması, devletin bölgeye olan ekonomik katkısının seyri ve gelecekteki eğilimlerin belirlenmesi bakımından önemlidir. 1983-1990 yıllarına kadar kamu yatırımlarında önemli artışlar varken bu tutar 1990 sonrası azalmaya başlamıştır. 1986 yılında %1.17'ye kadar çıkan bölge yatırım payı 1993 yılında %0.45'e kadar inmiştir. Bölgeye yapılan yatırımlar konusunda nihai olarak, özel sektör yatırım teşviklerinin de irdelenmesi gerekir. 1990-1993 döneminde bölge ile ilgili yatırım teşviklerine bakılırsa, bölgenin yatırım teşviklerinden aldığı paylarda önemli bir değişiklik olmadığı görülecektir. 1990 yılından sonra belge sayısı bakımından ortalama %1, yatırım tutarı bakımından ortalama %0.8 ve istihdam bakımından da ortalama %1'lik paylar mevcuttur.

Dış Ticaret: 1988 yılında Sarp sınır kapısının açılışı ile birlikte bölgeye ekonomik yönden bir canlılık geldi ve bavul ticareti şeklinde başlayan dış ticaret hareketlerinin yerini zamanla milyon dolarlarla ifade edilen değerler aldı. Bölge ekonomik yönden tarımsal karaktere sahip ve sosyal yönden de bunun etkilerini yansıtan bir görüntü vermektedir. Bölge ekonomisinde sanayinin payı çok küçüktür. Bölgede işgücü arzı, işgücü talebinden daha hızlı artmaktadır. Sanayi kuruluşlarının sayısının yetersiz oluşu istihdamı olumsuz yönde etkileyerek işsizlik oranının yükselmesine neden olmaktadır.

1992 yılı itibariyle bavul ticaretinden elde edilen gelir yaklaşık 148 milyar dolardır (Trabzon İl Yıllığı, 1993, 5). 1994'te döviz girişi 271.728.000 dolardır, yine aynı yıldaki ithalat ise 125.829.444 dolardır. DOKAB'nden bavul ticareti kapsamında yapılan ithalat ve ihracatın yıllara göre değişimi şöyledir. Bavul ticareti kapsamında gerçekleştirilen ihracat ve ithalatın resmi kaydının tutulmaması nedeniyle Turizm Bakanlığı'nın yapmış olduğu anket çalışmasında kişi başına mal miktarı olan 220 doların giriş yapan yolcu sayısı ile çarpılması sonucu toplam mal girişine ulaşılmıştır. Bu bağlamda toplam mal girişi 1991-93 yılları arasında yolcu sayısına paralel olarak artış göstermiştir. 1994 yılında ise %51.8 oranında bir azalma sonucu 125.8 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (1999 yılında bölgeye gelen yabancı uyruklu sayısı 950 bindir). Bavul ticareti ihracatı da yolcu çıkış sayısına paralel olarak artış göstermiştir. Bu artış 1991-1993 yılları arasında sürmüştür. Fakat 1994 yılında ekonomik nedenlerden etkilenecek azalmıştır (Atayeter , Yaman, 1994: 265-278).

Trabzon Serbest Bölgesinden yapılan dış ticarete gelince, KEİB deklarasyonunda yer alan kurumlar arası işbirliği alanlarından biriside serbest ekonomik bölgelerde işbirliğini teşvik etmektir. Trabzon serbest bölgesi 4.6.1992 yılında faaliyete geğmiştir. Faaliyet kolları depolama, paketleme, ambalajlama, montaj, demontaj, alım-satım, bankacılık, seyyar satıcılık, transit taşımacılık ve DPT'nce uygun görülecek benzeri faaliyetlerdir. Bu konularından kiralama, depolama, bankacılık, seyyar satıcılık ve alım-satım yapılmaktadır. 1993 yılında serbest bölgeden 462 bin dolarlık ihracat yapılmış, 1994'te ise yüzde 882 oranında artışla 4 milyon dolara ulaşmıştır. İhraç edilen mallar ise toz şeker ve çaydır. İthalata gelince 1992 yılında 611 bin dolar, 1993'te ise 876,8 bin dolar, 1994'te ise 28 milyon dolardır. İthal edilen mallar külçe çinko, demir ve saç, külçe alimünyum, naylon poşet yer almaktadır. 1994 yılında ise ithal edilen mallar arasına torba, oto parçası, kontraplak ve video teyp kaseti dahil edilmiştir.

11. SONUÇ VE ÖNERİLER;

Kısa adıyla GAP, DAP ve DOKAP olarak bilinen bu projeler, genel anlamı ile bölgesel birer kalkınma projeleridirler. Bu projelerin temel hedefi bölge halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükseltmek, bu bölgelerin diğer gelişmiş bölgelerle, aralarında var olan gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkanlarını arttırarak kentsel gelişmeyi sağlayarak gelişmiş kentlere olan göçü durdurmaktadır.

Bu üç projeyi de kapsayacak şekilde önerilerimizi şöyle sıralayabiliriz;

1-Bölgede kaynakların en yüksek düzeyde değerlendirecek yatırımlara öncelik verilerek istihdam hacmi artırılmalı,

2-Tarıma dayalı yatırımlar ile emek-yoğun endüstrilerin kurulmasına ağırlık verilmeli,

3-Bölgedeki niteliksiz işgücünün eğitilmesine önem verilmesi,

4-Nitelikli işgücünün bölgeye çekilmesi ve göçün önlenebilmesi için maaş ve ücret politikası iyileştirilmeli,

5-Bölgede işsizlik sigortası uygulamasına bir an önce başlanmalı,

6-Bölgede tüm çalışanlardan Türkiye'nin diğer yörelerine göre çok daha düşük oranda vergi alınmalı veya hiç alınmamalı,

7-Bölgede yatırım yapacak müteşebbislerin vergi yükü hafifletilmelidir,

8-Mevsimlik işçiler sürekli daimi işçi statüsüne geçirilmeli,

9-Yöreye has olarak SSK primleri düşürülmeli,

10-Bölge insanları depreme karşı sigortalanmalı,

11- Tarım sektöründe çalışanların sosyal güvenlik kapsamına alınması sağlanmalı,

12-Söz konusu bölgelere daha fazla sayıda kadro tahsis edilmeli,

13-Bütçe harcamaları ile ilgili tasarruf tedbirleri bölgede uygulanmamalı,

14-Bölgede KOSGEB laboratuvarları bir an önce kurulmalı, bölgenin diğer illerinde de oluşturulmalıdır. Bu laboratuvarlar bölge üniversiteleri ile işbirliği içinde çalışmalı,

KAYNAKLAR

- ASLANOĞLU, Rana, (1992) "Kentlerin Kökeni Üzerine Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İkt. ve İda. Bil. Fak. Dergisi*, Cilt:XIII, Sayı:1-2, Mart, Bursa
- BAŞBAKANLIK HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü (2000) *Yatırımlarda Devlet Yardımları*, Ankara
- BERBER, Metin (1997) *Gümrük Birliği Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi ve Doğu Karadeniz Ekonomisi*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara (<http://www.mal.gov.tr/docs/T7-15>).
- ÇAVDAR, T. (1981) *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla . . . . . Vaziyet ve Manzara-ı Umumiye*
- DİE (2000) *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara
- DPT (2000) *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, Ankara
- DPT (1989) *GAP Master Plan Çalışması, Master Plan Nihai Raporu*, Cilt:1
- DPT (2000) *Doğu Anadolu Projesi Ana Planı*, Ankara
- DİNLER, Zeynel (2000) *Bölgesel İktisat*, 6. Basım, Ekim Kitapevi Yayınları, Bursa.
- ERTÜRK, Hasan, (1997) *Kent Ekonomisi*, İkinci Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa.
- EKO-GAP (2000) Yıl. 1, Sayı. 1, Kasım-Ocak
- GAP İktisat İşletme Finans Dergisi (1999) Yıl. 1, Sayı. 1 Mayıs-Haziran
- GÜNDÜZ, A. Yılmaz (1994) *Bölgesel Dengesizlik ve GAP Projesi*, Malatya
- PİRENE, Henri, (1990) *Ortaçağ Kentleri:Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- İNAN A. (1972) *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- KELEŞ, Ruşen (1990) *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara
- KIRBAŞLI, F. (1973) *1920-1927 Döneminde Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Hükümet Politikaları*, DPT Yayını, Ankara
- KIRBAŞLI, F. (1973) *1920-1927 Döneminde Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Hükümet Politikaları*, DPT Yayını, Ankara
- KOSGEB (1992) *Türkiye İmalat Sanayinin İller Bazında Sektörel Göstergeleri*, Ankara
- MİLLS, Edwin S. (1972) *Urban Economics*, Illinois:Scott, Foresman and Co. ,
- NADAROĞLU, Halil (2001) *Mahalli İdareler Teorisi, Ekonomisi Uygulaması*, 7. Bası, Beta Basımevi, İstanbul
- PAKSOY, Sadettin (2000) *GAP Kapsamında Sulamaya Açılan Harran Ovasında Pamuk Yetiştiren İşletmelerin Ekonomik Analizi (Arazi ve Gelir Dağılımı)*, Şanlıurfa
- SIİRT VALİLİĞİ (1998) *Siirt İl Yıllığı*
- TOPRAK, Zerrin (1995) *Kent Yönetimi ve Politikası*, 3. Baskı, Anadolu Matbaacılık, İzmir
- TEKİNEL, Osman (1994) *Güneydoğu Anadolu Sulama Projesi (GAP)*, İzmir
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (2000) *Güneydoğu Anadolu Projesi*,
- TRABZON VALİLİĞİ (1993) *Trabzon İl Yıllığı*, Trabzon
- (www.un.org/esa/population/publications/wup2001/wup2001dh.pdf)

Kahraman Maraş'ın Kuruluşu, Gelişimi ve Mekansal Analizi

Mehmet GÜRBÜZ

Yrd.Doç. Dr., Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniv., Fen-Edebiyat Fak., Coğrafiya Bölümü

Ersin Kaya SANDAL

Dr., Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniv., Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafiya Bölümü

Murat KARABULUT

Yrd. Doç. Dr., Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniv., Fen-Edebiyat Fak., Coğrafiya Bölümü

1. KAHRAMAN MARAŞ'IN KURULUŞU

Kahraman Maraş, Akdeniz Bölgesi, Adana Bölümü'nün kuzeydoğusunda yer alır. Ahır Dağı'nın güney yamacında, sulak ve verimli Maraş Ovası'nın hemen kuzeyinde kurulmuş olan Kahraman Maraş, yaşam koşulları bakımından son derece uygun fiziki ve beşeri coğrafiya özelliklerine sahiptir. Maraş Ovası'nın geniş ve verimli olması, su kaynaklarının yeterliliğı ve üç tarafının dağlarla çevrili olması nedeniyle savunmaya elverişliliğı, şehrin bu alana kurulmasında etkili olmuştur. Aynı zamanda tarihte güneyden gelen yolların Anadolu ile bağılantısını sağılayan geçiş bölgesinde bulunması Kahraman Maraş'ın önemini daha da artırmıştır.

Bu olumlu coğrafi koşullar nedeniyle Kahraman Maraş ve çevresinde yerleşmenin tarihi MÖ 4000-5000 yıllarına kadar inmekle beraber, şehrin kale çevresinde Hititler tarafından (MÖ XIX.-XII. yy) kurulduğı tahmin edilmektedir. şehir merkezinin tarihi dönemler içerisinde ekonomik, politik, askeri ve doğıal nedenlerle birkaç kez yer değıştirdiğı belirtilmekte ise de (Atalay, 1973: 8; Canpolat, 13; Halep Vilayet Salnameleri; Yinanç , 1; Yücel, 1987: 103), bu yer değışikliğı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Bu bölümde bu konudaki görüşlere değıinerek, coğrafiyanın ilke ve metotları doğırultusunda ve kendi gözlemlerimize göre şehrin yerleşim yeri konusunda görüşümüzü bildireceğiz.

Halep Vilayet Salnamesi'ndeki kayıtlara göre; Maraş çok eski bir şehir olup ilk kez şimdiki yerinin 20 km. (4 saat) kadar doğusunda, Erkenez Çayı kenarında (Elmalar Beldesi civarındaki Himli Höyüğü), MÖ 3500 yıllarında Hititler tarafından kurulduğı ifade edilmektedir. şehir Halid bin Velid zamanında Müslümanlar tarafından feth olunmuş, Harun Reşid döneminde ise şehir imar edilmiştir. şehir hicri dördüncü asır ortasına doğıru İstanbul Rumları tarafından tahrip edilmiştir. Bunun üzerine Seyfüddeve tarafından feth olunarak 959 (H. 348) senesinde şimdiki yerinin 6 km. (1 saat) kadar doğusundaki Kara Maraş denilen yerde tekrar inşa edilmiştir. Maraş, bazı salnamelere göre Dulkadirli beylerinden Alaüddeve Bey, bazı salnamelere göre ise Halil Bey tarafından hicri X. asır başlarında bugünkü yerine taşındığı ifade edilmiştir.

Daha sonra yazılan kaynaklar salnamelerden aldığı için genelde aynı bilgiler verilmektedir. Fakat, bazı kaynaklarda şehrin Kara Maraş'a taşınma tarihinden önce Maraş Kalesi'nden bahsedilmektedir. Örneğın, Mükremin Halil Yinanç 'ın makalesinde, Halid bin Velid 636 tarihinde Maraş'ı fethederek Hıristiyan halkı şehirden çıkarmış ve şehrin kalesini

tahrip eylemiştir (Yinanç , 1). Bu bilgilerden anlaşıldığı gibi, Kahraman Maraş'ı taşıdığı söylenen Sefüddeve'den önce kaleden bahsedilmesi, şehrin kuruluş yerinin bugünkü kale ve çevresi olduğunu doğrulamaktadır.

Besim Atalay da Maraş'ın kuruluş yeri ve yer değiştirme konusunda salnamedeki görüşleri tekrarlayarak, Maraş'ın ilk kuruluş yerinin şimdikinın kuzeydoğusunda dört saat mesafede Erkenez Çayı kenarında, ikinci yerinin Kara Maraş, üçüncü yerinin ise bugünkü bulunduğu yer olduğunu belirtmiştir (Atalay, 1973: 8).

Maraş'ın ilk kuruluş yeri ve yer değiştirme konusunda diğer bir görüş Salman Canpolat'a aittir. Maraş'ın ilk yerleşim merkezinin bugünkü Maraş'ın batı tarafında bulunan Mağralı Mahallesi olduğu, buradan doğu ve güney yönde yayıldığı ve ilk önce Hititler tarafından kurulduğu kabul edilmiştir (Canpolat, 13). şehir, burada bulunan su kanalının kuruması sonucu Seyfuddevle tarafından Kara Maraş'a, burasının da muhtemelen sel baskınına uğraması sonucunda Alauddevle Bey tarafından bugünkü yerine taşındığı kayıtlıdır (Canpolat, 14-15). Yücel'e göre ise, ilk çağların Kahraman Maraş'ı, şimdikinın yakınında bulunuyordu, bugünkü yerine Osmanlılar zamanında taşınmıştır (Yücel, 1987: 103).

Kahraman Maraş'ın ilk kuruluş yerinin Erkenez Çayı kenarı olduğu birçok kaynakta geçmesine rağmen, bizim edindiğimiz bilgi ve kendi değerlendirmelerimiz bu görüşün doğru olmadığı yönündedir. Maraş'ın Erkenez kenarında Asuriler tarafından kurulduğu fikri, burasının büyük bir şehir kurmaya uygun olmayışı ve Hititlerin bu bölgeye Asurilerden çok daha önceleri gelmesi dolayısıyla mümkün değildir (Canpolat, 9). Sadece bu yörede Maraş'tan başka bir yerleşme kurulmuş olabilir. Kuruluş yeri olarak gösterilen Mağralı Mahallesi de kaleye çok yakındır. Bu nedenle kaleyi yerleşme yeri olarak düşünmek mümkündür.

Maraş'ın Kara Maraş'tan bugünkü yerine taşınması konusundaki görüşlerin, Dulkadirli Beyliği merkezinin Elbistan'dan Maraş'a taşınmasının şehrin taşınması gibi yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. şehrin Kara Maraş'tan bugünkü yerine Alauddevle Bey tarafından taşındığı iddia edilmektedir. Halbuki şehrin bugünkü merkezinde bulunan Ulu Cami'nin Alauddevle Bey'den önce (Süleyman Bey tarafından) yapılması, günümüzde de şehrin en büyük camisi olan Ulu Cami muhakkak o zamanki şehrin merkezi yerine yapılmış olacağı fikri, şehrin daha önce de şimdiki yerinde olduğunu doğrulamaktadır. Bu bilgiler ışığında bize göre, şehrin ilk kuruluş yerinin kale ve çevresi olduğudur. Bunun yanında, o günün siyasi ve savunma şartları şehrin kaleye yakın olacağını desteklemektedir. Kara Maraş ve Himli Höyüğü'nde yerleşme kalıntıları vardır. Fakat bunlar büyük bir ihtimalle Maraş'tan ayrı bir yerleşmedir.

2. KAHRAMAN MARAŞ'IN GELİşİMİ

Kahraman Maraş, tarihi dönemler içerisinde başkent (Dulkadirli Beyliği dönemi) ve sancak merkezi (Osmanlı dönemi) olarak ekonomik ve siyasi bakımdan ihtişamlı dönemler yaşadığı gibi, sönük dönemler de geçirmiştir. Bu olaylar şehrin mekansal gelişmesinde etkili olmuştur. şehrin gelişimi elimizdeki belgeler ışığında bazı dönemlere ayırarak, bu dönemlerin başlıca özellikleri incelenecektir.

2.1. Dulkadirli Beyliği'nden (1337) Önceki Dönem

Dulkadirli Beyliği'nin kuruluş tarihi olan 1337 yılına kadar Maraş'a Hititler, Asurlular, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar ve Selçuklular hakim olmuştur. Bu dönemlerin hepsinde Maraş'tan bahsedilmesine rağmen, şehrin yerleşme özellikleri ile ilgili bilgi ve belgelere ulaşılamamaktadır. Çünkü Kahraman Maraş doğal afetler (deprem gibi) yaşamış ve tarihi eserler yıkılmıştır.

Ahır Dağı'ndan inen Ak Dere, Kanlı Dere ve şeker Dere'nin vadileri arasında kalan yükselti üzerine kale inşa edilerek şehir kurulmuştur. Kale ve çevresinin Pınarbaşı su kaynağından cazibe ile yararlanması ve savunmaya elverişliliği şehrin buraya kurulmasına neden olmuştur (Gürbüz, 2001a: 103). Bugün Namık Kemal mahallesi sınırları içerisinde kalan Kara Maraş, yerleşme tarihi bakımından eski olmasına rağmen henüz arkeolojik bir araştırma yapılmadığı için yeterli bilgiye ulaşılamamıştır.

2.2. Dulkadirli Beyliği (1337-1522) Dönemi

Maraş 1337 yılında Dulkadirliler'in eline geçmiştir. şah İsmal'in 1505 yılında Elbistan'ı tahrip etmesi sonucu Dulkadirlilerin merkezi Alaüddeve tarafından Maraş'a taşınmıştır (Taşdemir, 1995: 2). Beylik merkezi Maraş'a taşındıktan sonra şehirde büyük imar faaliyetleri başlamıştır. Refet YYinanç 'ın "Dulkadir Beyliği" adlı eserinde Maraş şehri hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerden Maraş'ta şehrsel fonksiyonların olduğu, ticaret ve pazarın geliştiği, sadece şehir nüfusuna değil, çevresindeki kırsal yerleşmelere de hizmet veren bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Ulu Cami, Nebeviyye Medresesi ve batısında bulunan Taş Medrese'nin bulundukları yer şehrin merkezi olmuş, yerleşmeler bu merkez etrafında yer almıştır. Yerleşmeler Bektutiye Mahallesi, Boğazkesen ve şazi Bey camilerinin bulunduğu yerlerde toplanmıştır.

1500 tarihli Alaüddeve Bey vakfiyesindeki verilere göre çizilen Maraş Ulu Cami ve çevresinin krokisinden ve bu eserde verilen bilgilerden, kale ve Ulu Cami'nin bulunduğu Ekmekçi Mahallesi merkez olmak üzere, kuzeyde Fevzipaşa, doğuda Turan ve Divanlı, güneyde Kurtuluş mahallelerinde ve doğuda Duraklı Mahallesi'ndeki Hazineardı Cami'nin güneyinde yerleşmeler olduğu anlaşılmaktadır.

2.3. Osmanlı Dönemi

2.3.1. 1522-1832 Yılları Arası Osmanlı Hakimiyeti

Alaüddeve Beyin 1515 yılında öldürölmesiyle Osmanlı Devleti'nin etkisi altına giren Maraş, 1522 yılında tamamıyla Osmanlı topraklarına katılmıştır. Yavuz Sultan Selim tarafından İran seferi dönüşünde (1515 yılında) beraberinde getirilen Beyazıtlı sölalesi Maraş'a yerleştirilmiştir. Kalenin batı taraflarına yerleştirilen Beyazıtlılar şehrin bu yönde gelişmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti Maraş'a hakim olduktan sonra, 1525 ve 1563 yılında tahrir yaptırmıştır. 1563 tarihli defterdeki vergi türlerinden Maraş'ın şehir fonksiyonlarını taşıdığını anlıyoruz. Bu deftere göre; Maraş 42 mahalleli, 3.050 vergi nüfusuna (tahmini nüfusu 16117, Gürbüz, 2001b: 189). sahip bir şehirdir. Aynı zamanda çevresinin pazarı durumunda olup, iş ve ticaretin yapıldığı merkezdir (Yinanç - Elibüyük, 1988: XXXII).

Evliyâ Çelebi, seyahatnamesinde Maraş'la ilgili şu bilgileri vermektedir. Maraş, 42 mahalleli, 10000 evli bir şehirdir. şehrin gúneyden kuzeye uzunluğu yedi bin adım (yaklaşık 3,5 km) dır. Kalede 100 ev ve Süleyman Han Cami bulunan bir mahalle vardır (Evliyâ Çelebi, 1985: 140-141-142). Buradaki diğer bilgilerden Maraş'ın bu yıllarda ekonomik ve sosyal yönden ileri düzeyde olduğu görúlmektedir. Bu bilgiler bize şehrin yerleşme bakımından Dulkadirli Beyliği dönemine göre daha da büyüdüğünü ve şehir fonksiyonlarının olduğuunu göstermektedir.

Maraş XIX. yüzyılın başlarında hareketli bir devre yaşamıştır. şehir, 1832 yılında cami, mescit, çarşı gibi yerleşmelerin bulunduğu kalenin gúneyinin yanı sıra, bugúnkü Yusufklar, şehit Evliya, Yörükselim, Feyzipařa, Gazipařa, Kayabaşı, Divanlı, Sakarya ve İsadıvanlı mahallelerine doğru gelişmeye başlamış, böylece şehir kalenin batısı, kuzeyi ve doğusuna doğru büyümuştür (Gürbüz, 2001a: 105).

2.3.2. 1833 - 1923 Yılları Arası Osmanlı Hakimiyeti

Maraş'ın 1832 yılında İbrahim Paşa tarafından işgal edilmesi şehrin gelişmesini durdurmuş ve şehrin nüfusu önceki yıllara göre azalmıştır. Yabancı bir seyyah olan Texeir, 1835 yılında Maraş'la ilgili şu bilgilere yer vermektedir (Texeir, 1862-1863: 586). Maraş'ta aktif bir endüstri vardır. Altın ve ipek işlemeli yün ceket, manto, aba imal edilmektedir. Boyanmış pamuklu kumaşlar çok yaygın ticaret mallarını oluşturmaktadır. Ahır Dağı'ndan çıkan su kaynaklarının üzerine çok sayıda değirmenler kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin resmi yıllığı olan salnamelerde Maraş'la ilgili bilgiler bulabiliyoruz. Bunlardan 1871-1872 (H. 1288) tarihli Halep Vilayet Salnamesinde Maraş 38 mahalleli bir şehir olarak geçmektedir. Maraş'la ilgili Cevdet Paşa'nın Tezâkir adlı eserinde, 1889-1890 (H.1307) tarihli Halep Vilayet Salnamesi'nde ve şemseddin Sami'nin Kamusul Alâm adlı eserinde Maraş'ta 38 mahalle ve 5942 ev bulunduğu belirtilmektedir.

1891-1892 (H.1309), 1892-1893 (H.1310), 1902-1903 (H.1320), 1906-1907 (H.1324) ve 1908-1909 (H.1326) yıllarına ait Halep Vilayet Salnamesi'ndeki Maraş şehri ile ilgili bilgiler birbirine yakındır. Bu nedenle hepsini tek tek verme yerine 1908-1909 (H.1326) tarihli salnamedeki bilgileri vereceğiz. Bu eserde, 5470 hane, 75 oda, 30 cami, 16 mescit, 30 medrese, 1 kütüphane, 1 mevlevihane, 1 rüştiye mektebi, 11 ibtidaiye mektebi, 20 islam mektebi, 10 kilise ve 1625 dükkan kayıtlıdır.

Besim Atalay'da 1916 yılında verdiği bilgilerde, Maraş'ın Ahır Dağı'nın eteğinde harap ve perişan halde, 8525 haneli bir kasaba olduğuunu ve 3 km uzunluğuunda, 2 km eninde, 6 km² sahada yerleştiğini belirtmektedir (Atalay, 1973: 164-169). Besim Atalay Maraş'ta en geçerli mesleğin dericilik, marangozluk ve papuçculuk olduğuunu, 170 kadar derici dükkanı ve 305 kadar papuçcu dükkanı bulunduğuunu bildirmektedir (Atalay, 1973: 176-177). Bu verilerden ve 1920 yılına ait şehir krokisinden çıkartılan bilgiler ışığında, Maraş şehrinin 1832-1920 yılları arasında batıda Akçakoyunlu, kuzeyde Mağralı, Yörükselim, Gazipařa, Kayabaşı, gúneyde Dumlupınar ve Hayrullah mahallelerine doğru geliştiği tespit edilmiştir (Gürbüz, 2001a: 107).

2.4. Cumhuriyet Dönemi

2.4.1. 1923-1956 Yılları Arası

Kahraman Maraş ve çevresi, Osmanlı Devletinin son dönemlerinde azınlıkların ayaklanmalarına sahne olmuştur. şehir 1919 yılında önce İngilizler, sonra Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bu savaşların olumsuz etkileri nedeniyle Kahraman Maraş 1923-1956 dönemini ekonomik ve sosyal bakımdan sönük geçirmiştir. Buna rağmen 33 yıllık bu devrede Kahraman Maraş'ta birkaç çırçır fabrikası ve gıda ürünlerine yönelik endüstri tesisi kurulmuşmuş, şehir kuzey bölgesine doğru gelişmiştir.

2.4.2. 1957- 1977 Yılları Arası

1957 yılında hazırlanan imar plânı ile şehrin güney tarafı yerleşmeye açılmış ve Kıbrıs Meydanı ve Trabzon Caddesi oluşmuştur. Hayrullah, İsmet Paşa, Yenişehir, Menderes, şeyh Adil mahallelerinde yerleşmeler kurulmuş, İsadıvanlı, Sakarya, Duraklı Kayabaşı, Gazipaşa, Karamanlı ve Dumlupınar mahalleleri büyümuştur.

2.4.3. 1978-1987 Yılları Arası

Bu yıllar arasında Kahraman Maraş'ta endüstri alanında büyük gelişmeler olmuş, özellikle tekstil sektörü büyük bir hız kazanmıştır. şehrin doğusunda "Küçük Sanayi Sitesi" yapılarak devreye girmiş, buna bağlı olarak şehir doğu yönünde gelişme göstermiştir. Gazi Antep ve Adana karayollarında endüstri tesisleri kurulmuştur. şehir içerisindeki imar çalışmaları ve şeker Dere yolunun açılmasıyla şehir batıya doğru da gelişmeye başlamıştır. Orman Bölge Müdürlüğü çevresinde mahalleler oluşmuştur. şehirden kopuk olarak Gazi Antep yolu üzerinde Erkenez Mahallesi, Adana yolu üzerinde Aksu Mahallesi kurulmuştur.

2.4.4. 1988-1998 Yılları Arası

Belediye tarafından şehrin batı tarafının imara açılması ve alt yapının hazırlanmasıyla şehir bu yönde hızlı gelişmiştir. Aynı zamanda şehrin gelişiminin bu yöne doğru kaymasında topoğrafyanın yerleşmeye uygunluğu, yükselti ve batıdan esen rüzgar nedeniyle yaz mevsiminin şehrin diğer yerlerine göre daha serin olması ve manzara güzelliğinin etkisi vardır. şehrin bu yöndeki gelişimi Tekerek yolunun açılması ve Afşar Köyü'ndeki üniversite kampüsünün faaliyete geçmesi ile daha da hızlanacaktır.

şehir güneyde Adana, Gazi Antep, Kayseri kara yolu kavşağına kadar dayanmıştır. Hatta Odun ambarları, Belediye hali ve fuar, daha güneyde yer almaktadır. Bu yıllar arasında şehrin doğu yönünde de gelişmeler olmuştur. Sütçü İmam, Aslanbey, Dulkadiroğlu ve Namık Kemal mahalleleri büyümuştur. Gazi Antep kara yolu üzerinde tamamıyla endüstri tesisleri kurulmuştur. Bugün Kahraman Maraş doğuda Dereköy, batıda Ceyhan Nehri, güneyde Aksu Çayı ve kuzeyde Ahır Dağı tarafından sınırlandırılan 183 km²'lik mücavir alana yayılmıştır.

3. KAHRAMAN MARAş'IN MEKANSAL ANALİZİ

şehirler, sosyal yapıları ve ekonomik faaliyetleri birbirinden farklı çok sayıda insanın, dar bir saha üzerinde yaşadığı yerlerdir. şehirdeki nüfusun farklı ihtiyaçlarını karşılamak için farklı kısımları, dolayısıyla farklı fonksiyon alanları meydana gelir. Kahraman Maraş'ta zaman içerisinde fonksiyon alanları değişmekle beraber bugünkü durum aşağıda açıklanmıştır.

3.1. Tarihi Sit Alanı

Kahraman Maraş'ın tarihi çok eskilere dayanmasına rağmen, bugün ayakta olan tarihi eserlerin çoğunluğu Dulkadirli Beyliği ve Osmanlı dönemine aittir. şehirde, özellikle Dulkadirli Beyliği döneminde sosyo-kültürel bakımından büyük gelişmeler olmuş, çok sayıda cami ve medreseler yapılmış ve bunların arasında ekonomik faaliyetlerin yrtldğu arşı ve hanlar yer almıştır. Halkın oturduğu konut alanları da bunların çevresine yerleşmiştir.

Dulkadirli Beyliği döneminde, bugünkü Ulu Cami merkez olmak üzere, güney kısmında iş ve ticaret alanlarının olduğu bezzazistan, arşı ve hanlar yer almaktaydı. Osmanlı döneminde bu alana 1700'l yıllarda kapalı arşı yapılmış ve birçok avantajları nedeniyle hâlâ Kahraman Maraş'ın en önemli ticaret yerlerinden biridir. Tarihi arşı ve çevresi 5.10.1993 tarih ve 1566 sayılı Kültür Bakanlığı, Adana Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü kararı ile Kentsel Sit Alanı olarak ilan edilmiştir.

3.2. İş ve Ticaret Alanları

İş ve ticaret alanları, tarihi sit alanını içerisine alacak şekilde, Kıbrıs Meydanı ile Ulu Cami arasındaki Atatürk Bulvarı'nın her iki yamacında ve Trabzon Caddesi'nde yoğunlaşmıştır. Bunun yanında Kıbrıs Meydanı evresi, Boğazkesen Caddesi ile Adana yolu üzerinde sebze hali ve odun ambarlarının bulunduğu alanları kapsamaktadır. Milli Egemenlik Caddesi ile Kıbrıs Meydanı arasında da iş ve ticaret alanları yoğunluktadır.

3.3. Ticaret ve Konut Karişık Alanlar

Azerbaycan Bulvarı, Trabzon, Hükümet, Zbeyda Hanım, Cahit Zarifoğlu, şeyhadil, Ankara, Sarayaltı, Uzunoluk ve Hastane caddeleri ticaret ve konut alanlarının karişık olarak yoğunlaştığı yerlerdir. Daha nceki yıllarda Kıbrıs Meydanı ve çevresindeki binaların sadece alt katları iş ve ticaret alanı olarak kullanılırken, zamanla şehrin gelişmesine bağlı olarak bu alanlardaki binaların st katları da iş alanları olarak kullanılmaya başlanmıştır.

3.4. Konut Alanları

Kahraman Maraş şehri 1998 yılı itibariyle 38 mahalleye ayrılmıştır. Ticaret alanları dışındaki yerlerin büyük çoğunluğu konut alanları olarak kullanılmıştır. En eski mahallelerde sokaklar dar ve konutlar eskidir. Yeni imara açılan alanlardaki mahallelerde konutlar daha fazla katlı ve modern şekilde yapılmaktadır

3.5. Endüstri Alanları

Kahraman Maraş'ta 1980 yılından önceki el işçiliğine dayanan küçük endüstri, şehrin merkezindeki tarihi ticaret bölgesi içerisinde bulunmaktadır. 1957 yılında Menderes Mahallesi'ndeki "Eski Sanayi" alanı yapılmıştır. Bu sanayi alanı ihtiyaı karşılamayınca, 1978 yılında şehrin doğusunda "Küçük Sanayi Sitesi" yapılmıştır.

1983 yılından sonra hızla gelişen özel sektöre ait tekstil ağırlıklı endüstri Gazi Antep ve Adana kara yolu üzerine kurulmuştur. Bu karayollarının her iki cephesi bazı yerlerde 250 m., bazı yerlerde ise 500 m. derinliğe kadar endüstri alanı olarak belirlenmiş ve büyük çoğunluğu da tesislerle dolmuştur. Artık Kayseri yolu üzeri yapılaşmaya başlamıştır. Daha sonra "Organize Sanayi Bölgesi" şehrin belediye sınırları dışarisında, Kavlaklı Beldesi'ne yapılmıştır.

3.6. Ulaşımda Kullanılan Alanlar

şehrin otogarı Gazi Antep, Adana ve Kayseri kara yolu kavşaşında bulunmaktadır. Demir yolu garı şehrin gúneyinde Adana, Gazi Antep, Kayseri kara yolu kavşaşındadır. Kahraman Maraş Hava Alanı şehrin gúneydoęusunda, Erkenez Çayı kenarındadır.

3.7. Resmi ve İdari Kurumlar

Kahraman Maraş, il merkezi olduğu için bir idari merkez durumundadır. Kahraman Maraş'a 9 ilçe, 50 kasaba ve 528 köy bağlıdır. Kahraman Maraş'ın bu idari statüsü şehir fonksiyonlarının gelişmesinde önemli bir faktördür. Resmi kurumların büyük çoğunluğu Hayrullah ve İsmet Paşa mahallelerinde, Zúbeyda Hanım Caddesi ile Kıbrıs Meydanı arasında kalan alanda toplanmakla beraber şehrin çeşitli yerlerine dağılmıştır.

3.8. Askeri Alanlar

şehrin kuzeyindeki Gazipařa Mahallesi'nde askeri tugay, gúneyindeki Aksu Mahallesi'nde ise askeri kışla ve Üngüt'te İl Jandarma Komutanlığı bulunmaktadır.

3.9. Sosyo - Kültürel Alanlar

Eğitim, dini, sağlık ve spor tesisleri sosyo - kültürel alanlar içerisinde toplanmıştır. Bu tesisler arasında eğitim amaçlı yapılar birinci sırada gelmekte olup şehrin çeşitli yerlerine dağılmıştır. Devlet Hastanesi ve KSÜ Tıp Fakóltesi Hastanesi şehrin kuzeyindeki Yörükselim Mahallesi'nde, Sosyal Sigortalar Hastanesi Trabzon Caddesi'nde, Mostař ve Hayat hastaneleri ise İsmetpaşa Mahallesi'ndeki Hükümet Caddesi'nin yan sokaklarında bulunmaktadır. Bunun yanında çok sayıda sağlık ocağı ve poliklinik şehrin çeşitli yerlerine dağılmıştır. Spor tesisleri olarak 12 şubat ve Hanifi Mahiek Stadyumu, Batıpark Kapalı Spor Salonu, Güreř Eğitim Merkezi ve karakucak güreş sahası vardır. Sosyal tesislerden Azerbaycan Bulvarı'nda müze, Adana yolu üzerinde Tarım ve El Sanatları Fuarı yer almaktadır. Eğlence merkezleri fuar çevresindeki Gazi Mustafa Kemal Bulvarı'nda yoğunlaşmıştır.

3.10. Yeşil Alan ve Parklar

Yeşil alan ve parklar şehrin çeşitli yerlerine dağılmıştır. Ulu Cami ile kale arasında Rıdvan Hoca Parkı, İsmetpaşa Mahallesi'nde Bahçelievler Parkı, Menderes Mahallesi'nde Adnan Menderes Parkı ve Kültür Sitesi yakınlarında 12 şubat Parkı bulunmaktadır.

4. SONUÇ

Kahraman Maraş, Ahır Dağı'nın gúney yamacında, sulak ve verimli Maraş Ovası'nın hemen kuzeyindeki kale ve çevresinde, Hititler tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir. Kahraman Maraş, tarihi dönemler içerisinde başkent (Dulkadirli Beyliği dönemi) ve sancak merkezi (Osmanlı dönemi) olarak ekonomik ve siyasi bakımdan ihtişamlı dönemler yaşadığı gibi, sönük dönemler de geçirmiştir. Bu olaylar şehrin mekansal gelişmesinde etkili olmuştur.

Kahraman Maraş'ın 1525 yılı tahmini nüfusu 6075 iken (Gürbüz, 2001b: 187), 2000 yılında 326198' e ıkımıştır. Zamanla topoğrafik, ekonomik ve siyasi şartların etkisiyle şehir

önce batı ve doğu, sonra güney ve daha sonra tekrar batı yönünde gelişerek bugün doğuda Dereköy, batıda Ceyhan Nehri, güneyde Aksu Çayı ve kuzeyde Ahır Dağı tarafından sınırlandırılan 183 km²'lik mücavir alana yayılmıştır. Büyümenin imar planı ve hedeflerinden daha fazla olması, imar plânı hedeflerini alt üst etmiş ve ortaya plânsız kentleşme çıkmıştır. Bu durum, şehrin sosyo-ekonomik yapısında ve fiziki görünüşünü etkilemiştir (Gürbüz, 2002: 137). Kısacası Kahraman Maraş fonksiyonel gelişmeyi şehrsel gelişmeden önce tamamlayamadığı için bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu durum bazı hizmetleri engellediği gibi, hizmetlerin birim maliyetini de yükseltmektedir.

Kahraman Maraş şehrinin kurulup gelişmiş olduğu bu alan üzerinde bazı yerleşme yeri sorunları vardır. Bu sorunlara aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Kahraman Maraş ilk kuruluş yeri olan kale ve çevresi eğimli alanlardan oluşmakta idi. Bu nedenle tarım alanlarını işgal etmemekte, su baskınlarına karşı korunaklı, ovanın boğucu sıcağı ve sivri sinek tehlikesinden nispeten uzak ve yamacın yazın serin rüzgarlarından yararlanmakta idi. 1960'lı yıllarında şehrin gelişimi ovaya doğru yönelmiş ve daha sonra sanayi tesisleri ovaya yapılmaya başlamıştır. 1994 yılında Kahraman Maraş'ın yerleşim alanının 5714 hektarı I-IV sınıf tarım arazilerinden oluşmaktadır (Türkiye Çevre Vakfı, 1995: 351). Bu alan günümüzde daha da artmıştır.

Kahraman Maraş, Üst Miosen'de oluşan (Korkmaz, 2001: 93) ve Türkiye tektoniğinde önemli bir yere sahip olan Doğu Anadolu Fayı ile Ölü Deniz Fayı'nın etkisi altındadır (Selçuk Biricik ve Korkmaz, 2001, s.56). Türkiye Deprem Bölgeleri haritasına göre de Kahraman Maraş birinci derecede deprem bölgesinde yer almaktadır (Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 1996: 15).

Doğu Anadolu Fayı ve Ölü Deniz Fayı son 200 yıldır sakin bir sismik etkinlik göstermesine rağmen, tarihsel dönemde (MÖ 2100 - MS 1900) bu fayların Kahraman Maraş çevresinde sismik aktivitenin oldukça fazla olduğu (ondokuz deprem) kayıtlardan anlaşılmaktadır (Geniş bilgi için bakınız; Selçuk Biricik ve Korkmaz, 2001). Aletsel dönemde (1900-2003) mağnitüdü 5.0'ın altında yüzlerce deprem meydana gelmiştir. Bunlar muhtemel bir deprem serisinin "deprem hazırlık evresi" olabilir (Selçuk Biricik ve Korkmaz, 2001: .67).

Kahraman Maraş'ta zemin tabiatı ile deprem şiddeti arasındaki ilişkide jeolojik yapı ve jeomorfolojik karakter çok önemlidir. Şehrin Zemin Mukavemet Haritası (Selçuk Biricik ve Korkmaz, 2001: 63-64) incelendiğinde; çok zayıf zeminin Kuaterner yaşlı alüvyonlardan oluştuğu görülür. Çok zayıf zeminler şehrin en güneyinde olup yaklaşık altı mahalleyi ve sanayi alanlarını kaplamaktadır. Zayıf zeminler birikinti ve yamaç molozlarından oluşmakta olup şehrin yerleşim alanının büyük kısmını içerisine almaktadır. Orta derecede sağlam zeminler Orta Miosen ve Pliosen'e ait konglomeralardan oluşmakta olup, hafif tepelik alanlardan oluşmaktadır.

Sağlam zeminler ise Üst Jura-Üst Kretase ofiyolitleri ile Orta Eosen Üst Oligosen kalkerlerinden oluşur ve şehrin kuzeyindeki dağlık alanlar ve ovadaki küçük tepeliklerden oluşmaktadır. Zemin Mukavemet Haritası ile yerleşim planının karşılaştırılmasında görüldüğü gibi, şehrin büyük bir bölümü ve endüstri alanları yer almaktadır.

Birçok dere Ahır Dağı'ndan şehre doğru inmekte ve şehirden geçtikten sonra Aksu Çayı veya Sır Baraj Gölü'ne boşalmaktadır (Şekil.5). Şeker Dere kuzeyden gelen Cephanelik,

Kandil ve Kanlı dereleri ile şehir içerisindeki kalenin güneyinde birleşerek Hal Deresi adını alır. Hal Deresi kuzeydoğudan gelen şeyhadil (Akdere) Deresi’ni aldıktan sonra Oklu Dere adıyla şehri terk ederek Aksu ayı’na boşalı. şehir merkezinden geçen bu dereler 1970 yılından önce açıktan akmaktaydı.

Dere yataklarında yerleşme olmadığı için herhangi bir sel tehlikesi de yoktu. 1973 yılından günümüze kadar yapılan çalışmalar sonucunda bu derelerin yerleşme içerisinde kalan bölümleri belediye tarafından duvarlı kanallara alınarak üzerleri kapatılmıştır. Bu durum belirli miktardaki yağışlar için taşkın sorunlarını halletse de, dere havzalarındaki yağışların fazla olduğu yıllarda taşkın sorunları oluşmaktadır. Taşkın sorunlarını önlemek için bu kanalların azami yağışlara göre yapılmalı, içerisi iş makineleri ile temizlenebilmeli ve yağış havzası ağaçlandırılarak erozyon önlenmelidir.

KAYNAKÇA

Atalay, B., (eviren zbaş, M.) (1973) *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul.

Bayındırlık ve İşkan Bakanlığı (1996) *Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası; İndeks, Yerleşim Birimleri ve Deprem Bölgeleri*, Bayındırlık ve İşkan Bakanlığı, Afet İşleri Genel Müdürlüğü, Deprem Araştırma Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Canpolat, S., *Maraş'ta Etiler*, İş Matbaası.

Cevdet Paşa, (Yayınlayan:Cavid Baysun) (1986) *Tezâkir*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt:III, Ankara.

Evliyâ Çelebi (1985) *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, Tasvir Matbaası, Cilt:9, İstanbul.

Halep Vilayet Salnamesi, 1286, 1288, 1302, 1307, 1309, 1310, 1312, 1313, 1318, 1320, 1322, 1324, 1326.

Gürbüz, M. (2001a) *Kahraman Maraş Merkez İlçe'nin Beşer ve İktisadi Coğrafyası*, Kahraman Maraş Valiliği, İl Kültür Müdürlüğü Yayınları No:2, Kahraman Maraş.

Gürbüz, M. (2001b) “Kahraman Maraş’ın Cumhuriyetten nceki Nüfusu”, *Türk Coğrafya Kurumu, Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 37, s.183-194, İstanbul.

Gürbüz, M. (2002) “Kahramanmaraş’ta Göç Hareketleri ve Doğurduğu Problemler”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:3, Sayı:12, s.131-141, İstanbul.

Korkmaz, H. (2001) *Kahraman Maraş Havzası’nın Jeomorfolojisi*, Kahraman Maraş Valiliği, İl Kültür Müdürlüğü Yayınları No:3, Kahraman Maraş.

Sami, ř. (1316) *Kamusul Alm*, Mihran Matbaası, Cilt:6, İstanbul.

Selçuk Biricik, A. ve Korkmaz, H. (2001) “Kahramanmaraş’ın Depremselliği”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:3, Cilt:1, s.53-82, İstanbul.

Taşdemir, M. (1995) “Elbistan”, *İşlam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:11, s.1-3, İstanbul.

Türkiye Çevre Vakfı (1995) *Türkiye'nin Çevre Sorunları*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.

Yinanç, M.H. "Maraş Emirleri", *Türk Tarih Encümen Mecmuası*, Nu.5, s.283-289, Onbirinci Sene-1 Eylül.

Yinanç, R. (1989) *Dulkadir Beyliği*, AKDITYK, Türk Tar. Kur. Yay., VII.Dizisi.108, Ankara.

Yinanç, R., Elibüyük, M. (1988) *Maraş Tahrir Defteri* (1563), Ank. Üniv. Osm. Tar. Arş. ve Uyg.Mer. Yay. No:1, Cilt:I-II, Ankara.

Yücel, T. (1987) *Türkiye Coğrafyası*, Türk Kült. Arş. Ens. Yay. No.68, Seri.VII, Ankara

Kocaeli Depreminin Yerleşme ve Sanayi Üzerindeki Etkileri

Dr. Meryem HAYIR ve

Professor Dr. Christop JENTSCH

Universität Mannheim. Geographisches Institut, L9 68169 Mannheim DEUTSCHLAND

1. GİRİŞ

İzmit şehri M.Ö. 8.yy.da bugünkü şehir yerleşmesinin yaklaşık 6 km güneydoğusunda Körfezin bitiminde kurulmuştur. Yerleşme bir liman olarak gelişmiştir ve burada Astakos tersanesi kurulmuştur. Kuruluşundan beri liman şehri olarak varlığını koruyan İzmit bu fonksiyonunu günümüzde de sürdürmektedir. Şehrin bugünkü yerinde 1. Nikomed tarafından kurulan tersane bugünkü şehrin de merkezi olan antik Nikomedia'nın çekirdeğini oluşturmuştur. Roma döneminde önemi artan İzmit ve çevresi MS 41 yılında imparator Claudius tarafından yeniden inşa edilmiş ve diğer yerleşmeler ile arasında bağlantıyı sağlayacak yollar oluşturulmuştur. Önemli yolların bağlantı noktası olan İzmit'te Roma İmparatorluğu döneminde çok önemli savaş filoları yerleşmiştir. İmparator Diokletian zamanında buradaki nüfus ve yerleşme gelişmiştir. 4. yy. ortalarında İzmit şehrinin nüfusu 100.000'in üzerindeydi ve Roma, Antakya ve İskenderiye'den sonra dünyanın en kalabalık dördüncü şehriydi. Osmanlı döneminde de liman, tersane olarak varlığını koruyan İzmit, 1873 yılında Bağdat demir yolunun buradan geçmesinden sonra Avrupa'nın ve İstanbul'un Anadolu'ya açılan kapısı haline gelmiştir. Cumhuriyet döneminde bu fonksiyonlarına savaş filolarının merkezi olmak gibi bir fonksiyonu da eklemiştir. Körfezin güney kıyısında yer olan Gölcük 1997 depremine kadar Türkiye'nin en önemli savaş filolarını barındırıyordu. Depremde fay hattı üzerinde yer olması nedeni ile büyük zarar gören Gölcük tersanesi kısmen başka merkezlere taşınmıştır.

Bu çalışma 17 Ağustos 1999 Kocaeli depremi sonrasında KSO, DİE ve İKK tarafından yapılan anketlerden yola çıkarak, bu depremin genelde Kocaeli ili özelde ise İzmit şehri üzerindeki ekonomik ve sosyal etkileri irdelemektedir. Bu anketlerin sonuçları depremin sanayii büyük ölçüde etkilediğini göstermektedir. On kişiden fazla çalışanı bulunan devlet ve özel sektöre ait olan sanayi kuruluşlarını kapsayan araştırma sonuçlarına göre; Kocaeli'nde bulunan 690 işyeri araştırma kapsamına alınmıştır. Bu araştırma sonucunda 1999 yılı rakamları ile depremin oluşturduğu zarar 167.453,5 Milyar TL ve üretim kaybı da 224.959,8 Milyar TL olmuş ve genel kayıp 402.413,3 TL ye ulaştığı görülmüştür. Bir diğer sonuç ise sanayi kuruluşlarının sadece %47'sinin depreme karşı sigortalı olduğudur. Ayrıca bu çalışma depremin üretim sanayii dahil olmak üzere İzmit şehrinde ki sanayide meydana getirdiği etkiler anketlerle ortaya konmaktadır. Kocaeli'nde yer alan konutların 70.6%'sında hasar tespit edilmiştir. Bunun neticesinde gerek sanayiinin gerekse yerleşim yerlerinin daha planlı bir şekilde yapılanması gerektiği tartışılmaktadır.

2. KOCAELİ'NDE 17 AĞUSTOS 1999 DEPREMİ SONRASINDA SANAYİDE GÖRÜLEN DEĞİŐMELER

17 Ağustos 1999 Kocaeli depremi sonrasında gerek bu bölgedeki sanayi kuruluşları, gerekse halkın depremde nasıl etkilendiğine ilişkin olarak araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların bir kısmı Kocaeli Sanayi Odası tarafından, bir kısmı ise Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmiştir.

28.10.1999 tarihinde DİE nün yayınladığı “İmalat Sanayine Depremi Etkisi” konulu anket sonuçları deprem bölgesinde sanayinin, depremde olumsuz yönde çok fazla etkilendiğini göstermektedir. Anket 10 kişiden fazla çalışanı olan Devlete ait tüm işyerleri ile imalat sanayi işyerlerinde uygulanmıştır. Ankete Kocaeli ili dahilinde yer alan toplam 690 işyeri iştirak etmiştir. Bu işyerlerinden %85’i yani 590 tanesinin üretimi depremde etkilenmiştir. 690 işyerinden 420 tanesi %61’lik oran ile hasar görmüştür. Bu işyerlerinde çalışan 1398 kişide bu durumdan etkilenmiştir. Bu sayılara tamamen yıkılan işyerlerinin bilgileri dahil değildir. Kocaeli ili genelinde 496 nitelikli personel kaybı olmuştur. Deprem nedeni ile oluşan tahmini fiziki hasar tutarı 167.453.5 milyar Türk lirasıdır. Toplam üretim kaybı 234.959.8 milyar TL ve toplam zarar ise 402.413.3 milyar TL hesaplanmıştır.¹¹

Kocaeli’nde hasara uğrayan firmalardan sadece %47’si depreme karşı sigorta yaptırmışken, %53 ise sigortasız olarak depreme yakalanmışlardır. Kocaeli ili genelinde yer alan 150 ihracatçı firmadan 56 tanesi hasar görmüştür.¹² Kocaeli’nde hasar gören kuruluşların mülkiyetlerine göre dağılımı aşağıdaki şekilde gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1 Hasar gören kuruluşların mülkiyetlerine göre dağılımı.

Kamu Kuruluşu	6
Özel Sektör	338
Yerel Yönetim	1
Toplam	345

Kaynak: KSO, 1999.

17 Ağustos 1999 tarihi itibarı ile Kocaeli Sanayi Odasına kayıtlı 1062 faal firmadan 345 (%32) firmada tespit yapılarak oluşturulan anket çalışması sonuçlarına göre; 16 firma tamamen (%5), 329 firma ise orta hasarlıdır(%95). Hasarlı firmalardan ise; 51 tanesi büyük ölçekli, 278 tanesi ise orta ölçekli (KOBİ) sanayi kuruluşudur.

Tablo 2 Hasar gören firmaların firma büyüklüklerine göre dağılımı.

Firmaların Niteliği	Sayı	İl Toplamı	%
Orta Ölçekli Firmalar KOBİ	293	862	34
Büyük Ölçekli Firmalar	52	200	26
Toplam	345	1062	32

Kaynak: KSO (1999).

¹¹ Haber Bülteni. D.İ.E (28.10.1999) İmalat Sanayiine Depremi Etkisi Anketi Sonuçları.

¹² Kocaeli Sanayi Odası (Ekim 1999) 17 Ağustos 1999 Depremi Sonrası Kocaeli de Sanayi Kuruluşları Son Durum Raporu.

Kocaeli ili genelinde hasara uğrayan tesislerdeki can kaybı 222 kişidir. Bunlardan 60 kişi teknik personel, 137 kişi işçi, 25 kişi ise idari personeldir. Ölü sayısı ağır yaralı 73 işçinin daha ölümü ile 295 olmuştur. Depremde ölen sanayide çalışanların toplam sayısı 496'dır. Bunların 107 tanesi teknik personel, 356 tanesi işçi, 33 tanesi ise memur olarak görev yapmaktaydılar. Ayrıca, direkt hasarla ilgili olarak 16 ağır hasarlı firmadan dolayı 953 kişi iş kaybına uğramıştır. Yan sanayi üretimi yapan hasarlı firma sayısı 75 tanedir. Bunların sektörel dağılımına baktığımızda en fazla hasar inşaat sektöründe görülmektedir.

Tablo 3 Yan sanayi üretimi yapan hasarlı firmaların sayısı

Otomobil	18	Ayakkabı	1
İnşaat	25	Plastik(Naylon)	1
Plastik	5	Asfalt	1
Elektrik	6	Paketlenme	1
Beslenme	5	Makine	1
Diğer Kimya	4	Mobilya	1
LPG	2	İlaç Sanayii	1
Boya Sanayii	2	Tekstil	1
Toplam			75

Kaynak: KSO, 1999

Tablo 4 Depremde hasar gören firmaların sektörel dağılımı.

Sanayii Kolu	Hasar gören firma sayısı	Sektörel bazda firma sayısı	%
Besin Sanayii	41	95	43
Deri/Tekstil v.b.	13	56	23
Mobilya Sanayii	20	42	47
Kağıt ve Matbaa Sanayii	16	51	31
Kimya/ Petrol Sanayii	79	233	33
Taş ve Toprağa dayalı sanayii	20	80	25
Metal Sanayii	58	211	27
Makine ve Elektronik Sanayii	51	147	35
Ulaştırma (Otomobil v.b.) Sanayii	18	64	28
İnşaat Sanayii	9	58	15
Diğer	20	25	80
Toplam	345	1062	32

Kaynak: KSO, 1999.

Tablo 5 Depremde zarar gören KOBİ'lerin ihracatı

Yıl	Toplam
1996	29 604 360 \$
1997	39 346 637 \$
1998	137 901 992 \$
1999 (ilk 6 ay)	29 544 998 \$

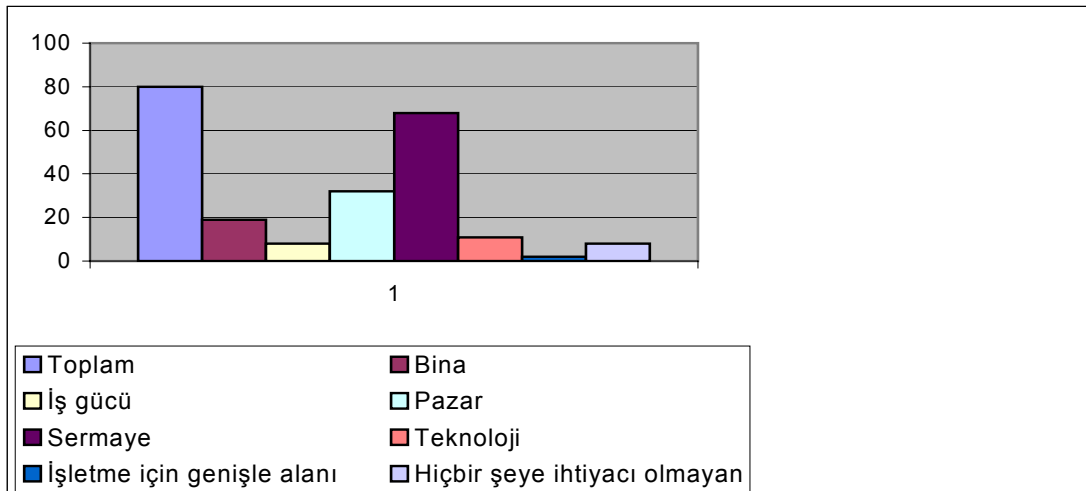
Kaynak: KSO, 1999.

Kocaeli sanayiinin ihracat yaptığı ülkelerin başında; Almanya, İngiltere, Rusya, Belçika, Romanya, İspanya, İtalya, A.B.D., Hollanda, Makedonya, Yunanistan, Fransa, İsrail ve Suriye gelmektedir.

Kocaeli’nde KOBİ erin ihtiyaç duydukları desteklerin en önemlisi finanssal destektir. Bunu pazar alanlarının oluşturulması ve bina ile teknoloji yardımları takip etmektedir (Şekil 1). KOBİ’lerde planlanan yatırımlara gelince; öncelikle işletmelerin kapasitesini artırmak, sermaye artırımına giderek makineleri yenilemek ve böylece rekabet güçlerini yükseltmek gelmektedir. Bu işlemleri yaparken de yabancı yardımcıları ile ortaklık isteği %85 gibi yüksek oranlarda yabancı yatırımcılar tercih edilirken yerli yatırımcı ile ortaklığın pekte cazip olmadığını görmekteyiz. Ortaklıkta istenilen özellikle finanssal ortaklık ve teknoloji transferidir. Finanssal ortaklık türü olarak ta hisse paylaşımı, şirket evliliklerine ve makine teçhizat ortaklığına göre daha fazla tercih edilmektedir. İzmit’te ulaşım imkanlarının müsait olması, bölgede teknolojik ve bilimsel imkanların iyi olması ve yetişkin insan gücünün temininin kolay olması nedeni ile sanayi gelişmiştir. Bütün bu olumlu etkenler devam ettiği sürece İzmit fay hattı üzerinde yer alsa da gelişmeye devam edecektir. Deprem bölgesindeki sanayi kuruluşlarından sadece 13 tanesi bölge dışına taşınmayı düşünmektedir. Bu sayı deprem bölgesindeki işyerlerinin sadece %1.8’i dir. Deprem öncesi Kocaeli’nde üretim kapasitesi %87 iken deprem sonrası %50’ye düşmüştür. Sanayi kuruluşlarındaki hasar ve üretim kayıpları bu bölgedeki sanayi kuruluşları için eksik olan sigorta olgusunun ciddiyle ele alınmasını zorunlu kılmıştır; Çünkü Kocaeli sanayisi Türk sanayisinin önemli lokomotiflerinden birisidir.

Deprem sonrasında yeni yerleşim yerleri için bölgede zemin etüdü çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Kocaeli Valiliği Bilim Kurulunca belirlenen bu alanlar da hazırlanan planlar doğrultusunda Bayındırlık ve İskan Bakanlığı önderliğinde yeni yerleşim alanları inşaa edilmiştir. Sanayi için yeni yerleşim alanları düşünölmekle birlikte bu konuda henüz kayda değer bir gelişme yoktur. Depremde hasar gören sanayi kuruluşlarının tamamına yakını depremde hasar gördükleri alanlarda faaliyetlerini yürütmektedirler.

Şekil 1 KOBİ’lerde ihtiyaç duyulan destek

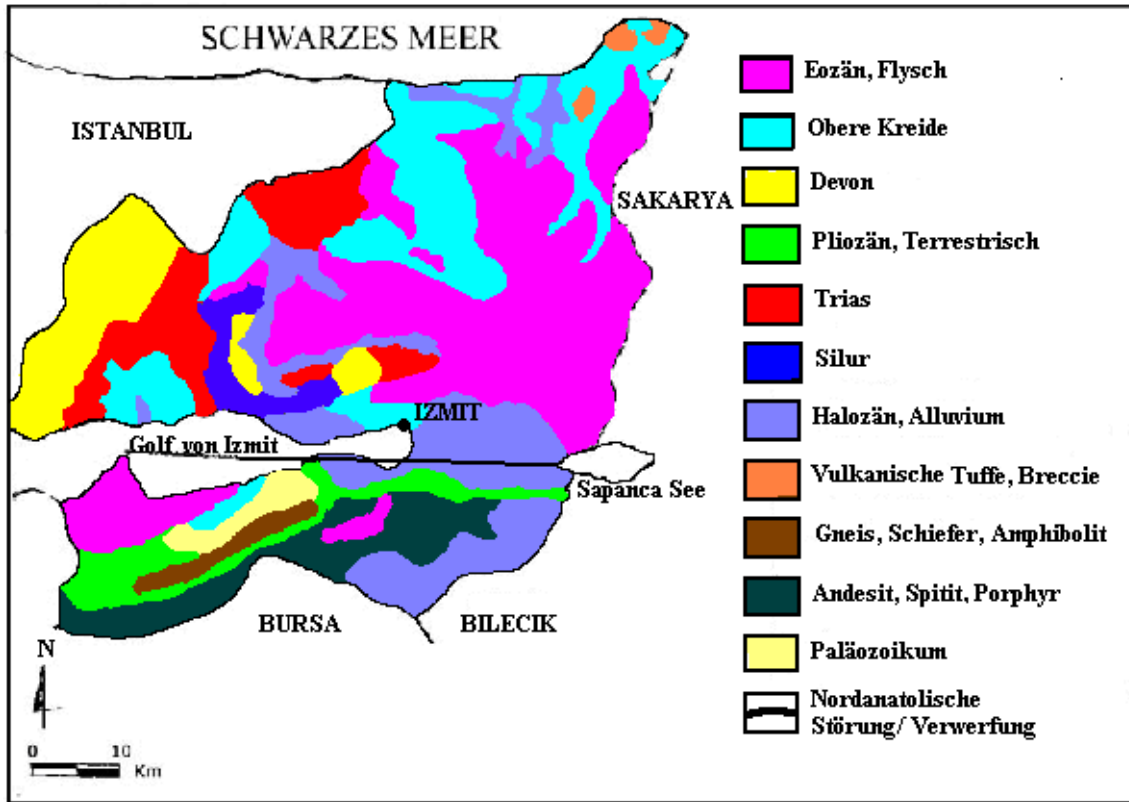

Kaynak: KSO, 1999 (birden fazla ihtiyaç belirtilmiş olabilir)

3. DEPREM SONRASINDA KOCAELİ İLİ GENELİNDE VE İZMİT'TE GÖRÜLEN DEĞİŞİMLER

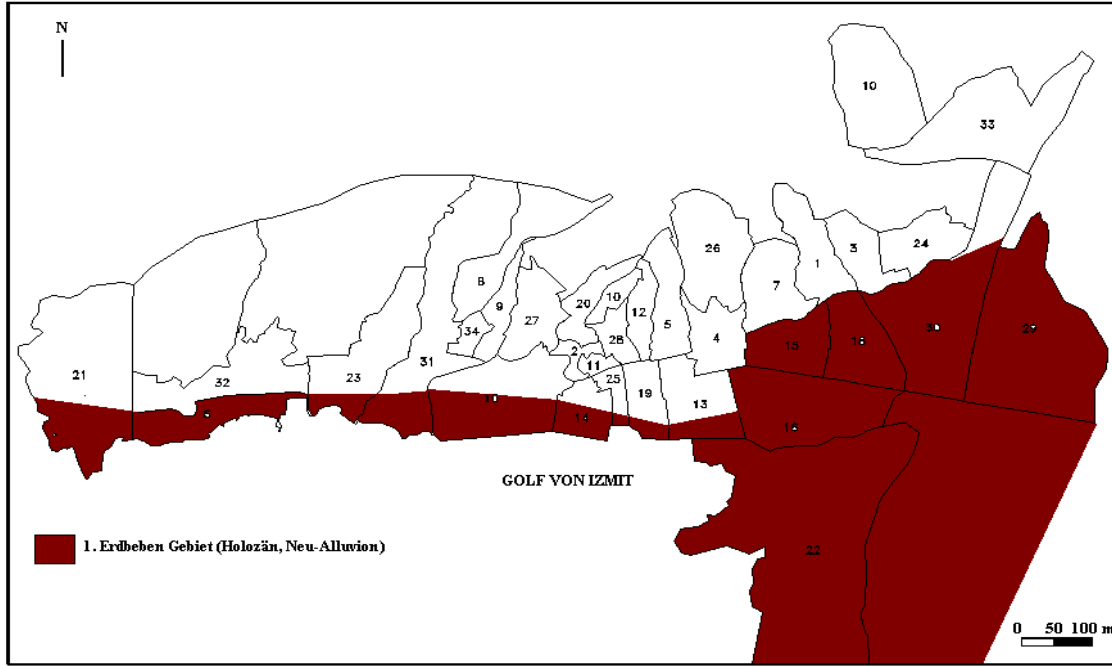
17 Ağustos depremi İzmit körfezinin güneyi, kuzeyi ve doğusunda bulunan yerleşmeler üzerinde oldukça yıkıcı etkiler yapmıştır. Körfezin güneyinde yer alan Gölcük şehri 17 Ağustos depremi ile harabeye dönmüş çok miktarda can ve mal kaybı gerçekleşmiştir. İzmit şehri daha ziyade körfezin kuzeyi ve doğusunda yer almaktadır. Şehrin körfez kıyısında yer alan mahallelerinde ki konutlar büyük oranda oturulamaz duruma gelmiştir. Burada yer alan mahallelerden Yavuz, Şirinpaşa, Dumlupınar, Çenedağ, Deniz, Çınarlı ve Şirintepe mahallelerinin kıyı kesimleri tamamen harap olmuştur. Cumhuriyet ve Serdar mahallelerinin kıyı kesimleri, Kozluk, Karabaş, Mehmet Ali Paşa, Körfez ve Sanayi mahallelerinin önemli bir kısmı depremden önemli ölçüde etkilenmişlerdir. İzmit'te depremin etkisinin çok fazla yıkıma neden olmadığı alan Şehrin Kocaeli Platosu eteklerinde kalan kesimidir.(Harita 2). İzmit'te kırsal yerleşmeler depremden şehir merkezine göre daha az etkilenmiştir. Bunun nedeni olarak köylerin genellikle zemini daha sağlam olan plato ve dağ yamaçlarında kurulmuş olması ve kırsal kesimde çok katlı binaların az olması gösterilebilir.

Harita 1 Kocaeli ili jeoloji haritası ve 17 Ağustos 1999 depremi fay hattı

Kaynak Hayir, 2002 (Kocaeli il yıllığı, 1974 ve İTÜ, Ağustos 1999 dan oluşturulmuştur.)

Harita 2 İzmit'te Depremden en fazla hasar gören bölgeler

Kaynak: Kendi Tespitlerim, Ocak 2000

Tablo 6 Deprem Bölgesinde ki Kişilerin Ekim 1999 İtibarı ile Bulundukları Yere Göre Oranları

Bulunduğu yer (Ekim 1999)	Ev	Müstakil Çadır	Çadır kent	Kamu Tesisi	Özel Tesis Otel v.b.	Hasta hane	Diğer	Başka bir ilde	Bilinmeyen	Toplam
Kocaeli	2.3	51	38.2	0.4	0.2	0	1.5	4.2	2.3	100

Kaynak: DİE, 1999¹³

Ekim ayı itibarı ile %89.2 oranında çadırlarda yaşayan Kocaeli halkı, bugün itibarı ile kalıcı konutlara yerleşmişlerdir. Depremden sonra pek çok kişi geçici yada sürekli olarak şehri terk etmişlerdir. Bu insanların büyük bir kısmı depremin etkilerinin azalması ile birlikte geriye dönüş yapmışlardır.

Tablo 7 Deprem sonrası kişilerin başka ilde bulunma sebepleri ve oranları (%)

Sağlık	Eğitim	İş	Geçici Ayrılık	Deprem Nedeni ile Göç	Misafirdi Gitti	Diğer	Bilinmeyen	Toplam
2.3	12.1	7.3	31	10.8	20.2	8.4	7.9	100

Kaynak: DİE, 1999

Deprem öncesinde iş hayatında faal alan kişilerden %61.9'u eski işlerinde çalışmakta iken geriye kalan %38.1'lik bir oran işlerinden olmuşlardır. (Tablo 3).

¹³ D.İ.E., Haber Bülteni (28.10.1999) "Deprem Bölgesi Hane Halkı Anketi Sonuçları"

Tablo 8 Deprem Öncesi Çalışan Kişilerin Deprem Sonrası Çalışma Durumları (%)

Deprem Öncesi	Deprem Sonrası İktisaden Faal Olma Durumları			
İktisaden Faal Olan	Depremden önceki işinde çalışanlar	Başka işte çalışanlar	İş arayanlar	İş Aramayanlar
100	61.9	3.3	23.4	11.4

Kaynak: DİE, 1999.

Deprem sonrasında %11.4 gibi önemli bir oranın işsiz kaldığı halde iş aramadığını görmekteyiz. Bu durum Psikolojik ve sosyolojik açıdan incelemesi gereken bir durumdur. Çünkü insanlar depremin etkisi ile yaşama karşı olan ilgilerini kaybetmişlerdir. Deprem öncesi işsiz olan kişilerden %13.1 deprem sonrasında iş aramaya başlamışlardır (Tablo 9). Deprem sonrasında işsiz kalıp iş arayanları da buna ekler isek Kocaeli ili dahilinde depremden sonra iş arayanların oranı %36.5 olmuştur. Bu oran Türkiye için dahi oldukça yüksek bir orandır.

Tablo 9 Deprem Öncesi İşsiz olan Kişilerin Deprem Sonrası Çalışma Durumları

Deprem Öncesi	Deprem Sonrası	
İktisaden Faal Olmayan	İş arayanlar	İş Aramayanlar
100	13.1	86.9

Kaynak: DİE, 1999.

Deprem sonrasında temel ihtiyaçlardan olan su temininde de önemli sıkıntılar yaşanmıştır. Su %50 oranında şehir şebekesinden sağlanırken, hasarın yoğun olduğu kesimlerde tanker suyu yada şişe suları ile kuyu suları kullanılmıştır. Tuvalet ihtiyaçları Ekim 1999 itibarı ile %81.2 oranında çadır kentlerde, %7. oranında umumi tuvaletlerde giderilmiştir. Çadır kent dışında kalanlar ise %40.8 oranında evlerde, %24.7 oranında çadır kentlerde ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Gıda ve sıcak yemek ihtiyaçları ilk dönemlerde Çadır kentlerde ve çeşitli yardım kuruluşlarının dağıttığı yardımlardan karşılanılırken; artık kişiler kendi ihtiyaçlarını kendileri gidermektedir. Deprem sonrasında deprem zedelere kuru gıda yardımında bulunulmuş bu durum kişilerin kendi düzenlerini yeniden oluşturmaya yardımcı olmuştur.

Tablo 10 Deprem Bölgesindeki Halkın Çocuklarının Eğitimi İçin Tercih Ettikleri Yerler (%)

Kendi Yanlarında	Parasız Yatılı Okul	Akraba Yanı	Yurtta Kalarak Devlet Okulu	Toplam	İkamet Şekli
84	7.5	3.7	4.8	100	Çadır kent
85.1	6.6	3.6	4.8	100	Çadır kent Dışında

Kaynak: DİE, 1999.

Deprem bölgesinde yaşayan halk bütün zorluklara rağmen çocuklarını kendi yanlarında barındırarak bu bölgedeki çadır, prefabrike yada fazla hasara uğramamış olan okullara göndermişlerdir. Bölgede yer alan okulların büyük bir çoğunluğu depremde hasar görmüştür. Deprem okullarda olduğu gibi, konutlarda da büyük hasarlara yol açmıştır. Kocaeli’nde yer alan konutlardan %70.6’sında hasar tespit edilmiştir (Tablo 11). Hasar tespit edilmeyen konut sayısı sadece %22.8’dir. Bu oranlar Kocaeli’ndeki yıkımın ne kadar fazla olduğunun bir göstergesidir.

Tablo 11 Kocaeli’nde Deprem Anında İkamet Edilen Konutlara Ait Bayındırlık ve İşkan Bakanlığı Tarafından Verilen Hasar Tespit Tutanağının Bulunma Oranı (%).

Hasar Var	Hasar Yok	Bilmiyor	Bilinmeyen	Toplam Konut %
70.6	22.8	6.3	0.3	100

Kaynak: DİE, 1999.

Deprem esnasında konutlar ile birlikte evlerde ve mağazalarda yer alan eşyalarda büyük oranda zarar görmüşlerdir. İlde yer alan beyaz eşyalar %45.2, Mobilyalarda %55.5 oranında zarar görmüşlerdir. Kaybolan bu maddi değerlerin zaman içerisinde geriye kazanılacağı düşünülürse; İzmit önümüzdeki dönemlerde, diğer deprem merkezleri gibi önemli bir pazar alanı olacaktır. Deprem bölgesinde ki insanların ev ve ev eşyaları dışında maddi kayba uğrama oranı %5.1 dir. Bu kayıpları nakit para ve altın mücevher oluşturmaktadır.

Tablo 12 Deprem Bölgesinde Sahip Olunan İşyerlerinin Hasar Durumuna Göre Oranı (%).

Ağır Hasarlı	Orta Hasarlı	Hafif Hasarlı	Hasarsız	Toplam
51.8	20.7	13.1	14.4	100

Kaynak: DİE, 1999

4. DEPREM SONRASINDA İZMİT’TE GELİNER DURUM

Çalışmamızın depremle ilgili daha önceki bölümlerinde belirttiğimiz sonuçlara ilave olarak İzmit Kent Kurultayı’nın (İKK) 1999 yılında yaptığı ve 2001 yılında sonuçları yayınlanan Kocaeli ilini kapsayan anket çalışmasından söz etmeden olmaz.¹⁴ Bu çalışma toplam 13557 aile üzerinde uygulanmış olan, farklı üniversitelerin desteklemiş olduğu bir çalışmadır. Daha önceki bölümde ele aldığımız ve DİE’nin yapmış olduğu anket sonuçlarına yakın sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmada konutların sadece %26 sinin depremde hiç zarar görmediği tespit edilmiştir. Bu oran DİE’ye göre %22.8’dir. Konutların depremde zarar görme oranı ise %66 olarak tespit edilmiş ve %7 sinde ise hasar tespiti yapılmamıştır. Bu oranlar İzmit merkez ilçe için; hiç zararsız %24.95, Ağır hasarlı (enkaz) %22.45 orta hasarlı %22.72 ve az hasarlı %20.87’dir. İzmit merkez ilçe de Kasım 1999 yılı itibarı ile konutların %7.93’lük kısmında hasar tespiti yapılmamıştır. Yıkımdan en fazla dört katlı ve daha üzerinde kata sahip binalar etkilenmiştir. Apartman dairesinde oturanların konutlarının %23.6’sı ağır hasarlı, %25.3 orta hasar, %27.3 ise az hasarlı olduğu tespit edilmiştir. Sağlam konut oranı ise burada sadece %18.9 dur. Hiç bir planlama olmadan yapılan gecekondularda bile ağır hasarlı konutların oranı sadece %15.4 dür. Bu durum bize göstermektedir ki İzmit gibi fay hattı üzerinde veya yakınında olan alanlar için yüksek katlı binalardan kaçınılması bir zorunluluktur. Çünkü depremde ölenlerin %65’i apartman dairelerinde oturanlardır.

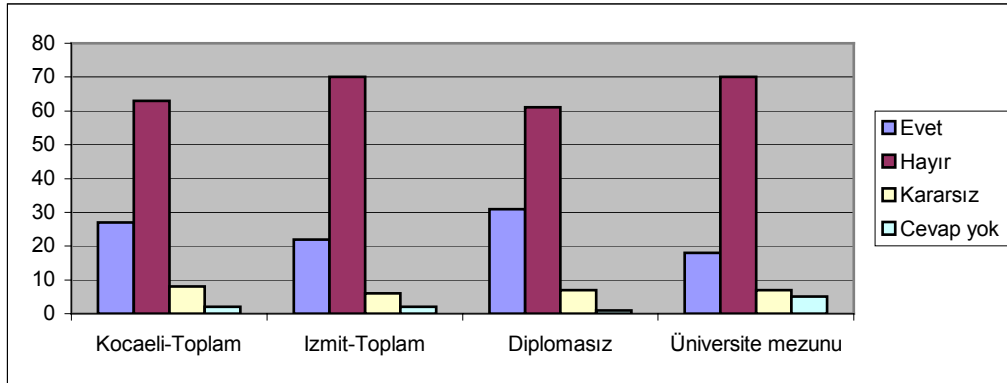
Bu ankette üzerinde durulan bir başka nokta ise kişilerin evlerinin hasar durumları ve neden evde kalmadıkları konusudur. Evleri hasarlı olan ve depremde ailelerinden ölen insanların bulunduğu kesim içerisinde evde kalma düşüncesine karşı büyük bir tedirginlik ve korku olduğu görülmüştür. Depremde ailelerinden kayıp veren insanların sadece %5.9’u evde

¹⁴ İzmit Kent Kurultayı (İKK) (2001) Kocaeli Deprem Sonrası Demografik, Ekonomik ve Sosyal Durumu. İKK Araştırma Dizisi 1: İKK Yayınları

kaldıklarını ifade etmişlerdir. Evleri depremde zarar gören fakat kayıp olmayanların ise %11.3'ü evde kalabilmektedirler.

Bu sonuçlar göstermektedir ki deprem gibi büyük felaketlerden sonra fiziksel tedbirler yanında sosyal tedbirlerde alınmalı ve depremden etkilenen insanlar psikolojik tedavi programlarına dahil edilmelidir. Çalışma sonuçlarına göre psikolojik yardım talep oranı %39.4 gibi oldukça yüksek bir değere sahiptir.(İKK, 2001: 166). Bütün fiziksel ve psikolojik zorluklara rağmen İzmitliler yaşadıkları bölgeyi değiştirmeyi düşünmemektedirler. Barınma ihtiyaçları deprem dışındaki bir bölgeden karşılanır ise yararlanmayı düşünenlerin oranı %21.9 dur. Depremden fazla bir süre geçmemiş olmasına rağmen %70.2'lik gibi büyük bir oran kesinlikle yaşadıkları bölgeyi değiştirmeyi düşünmemektedirler. İzmit halkının %6.4'ü yer değiştirme konusunda kararsız, %1.5'i ise soruya cevap vermemişlerdir. İzmit'ten ayrılmayı düşünenler içerisinde yaşlıların oranı en yüksektir. 61 yaş ve üzerindekiilerin imkan olduğu taktirde bölgeyi terk etme istek oranı %88.8'dir. Gençler bulundukları bölgeden her şeye rağmen ayrılmayı düşünmemektedirler. Özellikle eğitim düzeyi arttıkça bölgeyi terk etmeme oranı yükselmektedir. Diplomasızlarda deprem dışındaki bir bölgeye taşınabiliriz diyenlerin oranı %31.3 iken, yüksek öğrenim mezunlarında bu oran %18'dir. Bunun nedeni olarak İzmit'in İstanbul gibi bir metropole bir saatlik gibi yakın bir mesafede olması ve kendi içerisindeki sosyal imkanların ve iş imkanlarının Türkiye'nin diğer pek çok bölgesine göre daha iyi olması gösterilebilir.

Şekil 2 Bulundukları yeri terk etmek konusundaki düşünceler (%)

Kaynak: İKK, 2001: 64-67'den değiştirilerek

Anket sonuçlarına göre deprem sonrası İzmit'te halkın %82.2'lik kısmı eski işlerini korurlarken, %17.8 ise işlerini kaybetmişlerdir. İşini kaybedenlerin oranı depremin daha fazla etkilediği Kocaeli'nin diğer ilçelerinden Gölcükte %47, Derince'de %23'tür. İş yerlerini kaybedenlerin oranı İzmit'te %20'dir. Ankete katılan ailelerden %16'sında aile bireylerinden başka illere göç edenler olmuştur. Burada göç edenler içerisinde göç ettikleri bölgelerde aynı işlerine sahip olma imkanları olan devlet memurları başta gelmektedirler. Ayrıca gelir düzeyi arttıkça göç oranı da artmaktadır. İlden göç edenler büyük oranda Marmara Bölgesi içerisinde kalmışlardır (Tablo 13).

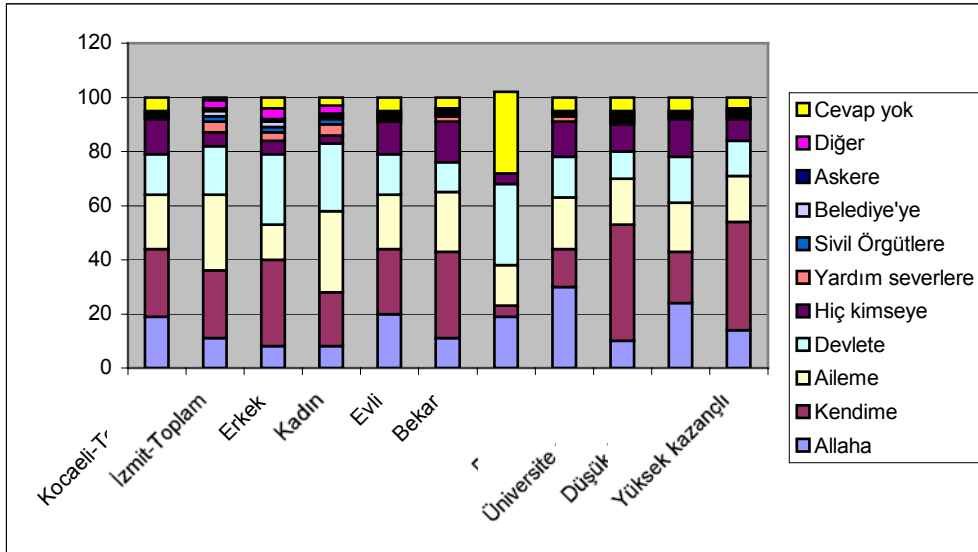
Tablo 13 Bölgeden göç edenlerin gittikleri yerler

Göç Edilen Bölgeler	Göç Eden Sayıları Kocaeli İzmit	Kocaeli %	Göç Eden Kişilerin Yüzdesi Kocaeli İzmit
Marmara	153 20	1.1	18.8 1.3
Ege	103 22	0.8	12.7 21.4
İç Anadolu	109 17	0.8	13.4 15.6
Akdeniz	84 11	0.6	10.3 13.1
Karadeniz	127 16	0.9	15.6 12.6
Doğu Anadolu	91 12	0.7	11.2 13.2
G.doğu Anadolu	23 4	0.2	2.8 17.4
Yurtdışı	17 1	0.1	2.1 5.9
Bilinmiyor	107 28	0.8	13.1 26.2
Göçler Toplamı	814 131	6.0	100 16.1
Göç Etmeyenler	12743	94	
Toplam Sayı	13557	100%	

Kaynak: İKK, 2001: 135'den değiştirilerek

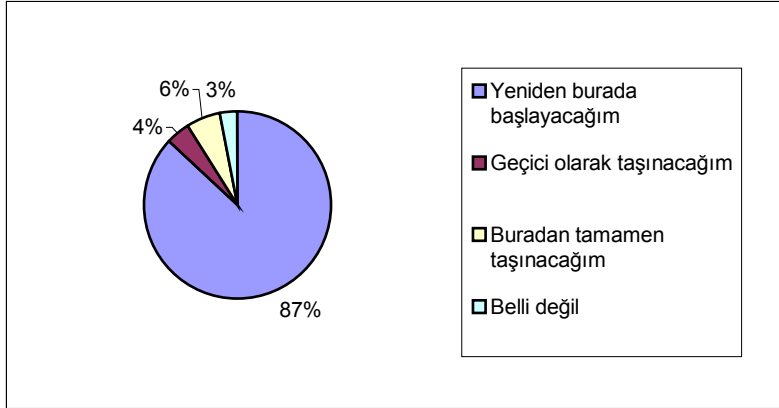
Marmara Bölgesi göç edilen birinci derecedeki bölgedir. Deprem gibi bir felaket bile insanları depreme dayanıklı bölgelere yönlendirememiştir. Göç edilmesi düşünülen bir diğer bölge ise depremin çok sık yaşandığı Ege Bölgesi'dir. Göç edilmesi düşünülen üçüncü önemli Bölge ise İç Anadolu Bölgesidir. İnsanlar İş bulma olanaklarının sınırlı olduğu bölgeleri göç yeri olarak tercih etmemektedirler. Gelir düzeyi yüksek olan insanların önemli bir kısmı yurt dışına göç etmeyi düşünmektedirler. Bu oran %33.3 dür. Yüksek gelirli kişiler içerisinde göç edilmesi planlanan ikinci nokta ise %16.7 ile deprem görülme oranı az olan Türkiye'nin en önemli turizm bölgesi olan Akdeniz'dir. İzmit'te yaşayanlar deprem sonrasında yaşantılarını yeniden düzenlemekte farklı güvencelere sahiptirler. Bu konuda devlete güvenenlerin oranı %18.3 gibi düşük bir orandır (Grafik 5).

Şekil 3 Deprem sonrasında hayatlarını yeniden kurma konusundaki güven noktaları

Kaynak: İKK, 2001: 172-180'den oluşturulmuştur.

Şekil 4 Hayatınızın devamında İzmit'in yeri ne olacaktır?

Kaynak: İKK, 2001: 139'dan değiştirilerek

Kocaeli'nde halkın %15'i, İzmit'te ise halkın %18.3 hayatlarını yeniden kurma konusunda devlete güvenmektedirler. Devlete güvenenlerin oranı yaşlılar arasında daha fazladır. Hayatlarını yeniden idame ettirme konusunda yardımlarına güvenilenler arasında aile %27.8'le birinci sırada gelmektedir. Buda Türkiye'de devletin sosyal yapısının yeterince güçlü olmadığını, buna karşın aile yapısının oldukça güçlü olduğunu ve aile bağlarının güçlü olmasının toplumun en önemli sosyal güvencesini oluşturduğunun bir göstergesidir. Kadınlar hayatlarını yeniden kurma konusunda erkeklere oranla ailelerine daha fazla güvenmektedirler. Yeniden yapılanma konusunda kendilerine güvenenlerin oranı %25'dir ve bu oran gelir seviyesi yükseldikçe artmaktadır. Yüksek gelirlielerde %39.6'dır.

5. SONUÇLAR

Sonuçlarına değindiğimiz araştırmaya ve İzmit'in bugünkü geldiği duruma baktığımızda şu sonuçları çıkartabiliriz:

İzmit'ten deprem sonrası kısa süreli göçler olmuş ise de bunların çoğu geriye dönmüşlerdir.

Deprem sonrası kalıcı konutların inşası konusunda yerel yönetim ve merkezi yönetim arasındaki siyasi rant sağlama amaçlı sürüşme ve anlaşmazlıklar kalıcı konutların yapımını geciktirmiştir.

Depremin üzerinden dört yıl geçmiş olmasına rağmen kalıcı konutlar tam anlamı ile bitirilip hak sahiplerine teslim edilememiştir. Altyapısı henüz tamamlanamamış olan Bayındırlık ve İskan Bakanlığının Konutlarının ve Dünya Bankasının İzmit'in Kuzeydoğusunda E6 Otoyolunun kuzeyinde Sarıcalar, Lazlar ve Gündoğdu'da inşa edilen konutların bir kısmı hak sahiplerine verilmiştir. Şehir merkezine ve iş alanlarına uzak olan bu kesimde ulaşım imkanları geliştirilmelidir.

Bekirdere İlçesi'nin kuzeyinde yer alan Gündoğdu köyü ve çevresindeki meyve bahçeleri ve devlet arazisi üzerine yapılan konutların büyük kısmı hak sahiplerine verilmiştir. Soyakkonutları olarak adlandırılan bu bölgenin İzmit şehri ile bağlantısı İzmit-Kandıra yolu vasıtası ile E6 Otoyolunun altındaki bağlantı yolu ile saklanmaktadır. Bu konut alanının

doğusunda İzmit Büyük Şehir Belediyesi tarafından deprem öncesinde Planlanıp inşasına başlanılan Akarcakonutları (Mutlukent) yer almaktadır. Bu konutlar depremden önce depreme dayanıklı planlanmışlar ve bu nedenle depremden zarar görmemişlerdir. 10 kat ve üzerinde olmalarına rağmen depremden hiç zarar görmemelerinin bir başka nedeni ise deprem fay hattının daha güneyden geçmesidir. Bu konutlar deprem sonrasında hemen yerleşmeye açılmışlardır. (Foto 3)

Yeni yerleşim alanlarının kurulduğu bölgeye bakıldığında çıkarılacak sonuçlardan biriside İzmit şehrinin depreme daha dayanıklı zemine sahip olan kuzey kesime doğru kaydığıdır. Körfezin kuzeyinde yerleşmeye uygun arazi sınırlı olduğundan şehir kuzeydoğuya doğru genişlemektedir. Bu kesimde planlı yerleşim bölgeleri oluşturulmuştur.

Şehrin yeni yerleşim alanları oluşturulurken bölgenin bir fay hattı üzerinde olduğu unutulmamalıdır. Depreme dayanıklı konutlar inşa edilirken; deprem sonrasında insanların evleri sağlam dahi olsa evde kalmak istemedikleri düşünülerek çok amaçlı kullanıma açık altyapısı hazır mekanlar oluşturulmalıdır.

Foto 1 Deprem sonrasında İzmit'in kuzeydoğusunda Gündoğdu'da yapılan konutlardan bir görüntü.

Kaynak: Hayır, 2002: 96

Foto 2: İzmit'in kuzeydoğusunda oluşturulan Mutlukent toplu konut alanı. (Arka planda İzmit'in doğu kesiminde yer alan sanayi bölgesi görölmektedir.

Kaynak: Hayır, 2002: 96

Foto 3: Bekirpaşa sırtlarında deprem öncesi yapımına başlanılan ve deprem sonrası hizmete açılan toplu konut alanı.

Kaynak: Hayır,M, 2002: 97

6. ÖNERİLER

Deprem İzmit sanayisi ve yerleşmesi üzerinde büyük yıkımlara yol açmıştır. Binlerce insan bu depremde hayatlarını kaybetmiş çok sayıda konut yıkılmıştır. Hayatlarını kaybeden ve yıkılan evlerin yanı sıra yaralı insanlar ve hasarlı evlerin oranı da oldukça yüksekti. Bütün bu olumsuz tabloların tek teselli olunacak noktası İzmit'in depremde sonra hasarlarını en çabuk toparlayan yerleşim yeri olmasıdır. İzmit'te eski yerleşim bölgeleri yeniden düzenlenmeye çalışılır iken yeni yerleşmeler için depremin daha az etkili olacağı bölgeler tercih edilmiştir. Bunun sonucu olarak yeni İzmit, eski şehir merkezinin kuzey doğusunda oluşturulmuştur. İzmit sanayisi depremde etkilenmenin yanı sıra deprem sonrasında Türkiye genelinde var olan ekonominin olumsuz şartlarından da etkilenmiştir. Depremde etkilenen İzmit sanayisi Türkiye ekonomisinde yaşanan olumsuzlukları daha fazla yaşamıştır.

Nüfusunun çok büyük bir bölümünü ve sanayisinin ise nerde ise tamamına yakını fay hatları üzerinde yada yakınında barındıran Türkiye Kocaeli depremi gibi büyük yıkımlara uğramadan tedbirler almalıdır. Bu doğrultuda;

1. Yeni yapılacak olan yapıların mutlaka bölgenin deprem riski düşünülerek yapılması.
2. Hatalı yapılaşmaya izin verenler ile ilgili yasal yaptırımlar getirilmeli ve uygulanması sağlanmalı ve uygulamaya aykırı davranış gösterenlerin teşhiri sağlanmalıdır.
3. Uygulanma zorunluluğu getirilen deprem sigortası konusunda eğitici çalışmalar yapılmalıdır. Çünkü konutların çok az bir kısmı zorunluluğa rağmen sigortalanmıştır.
4. Kentlerde depremde etkilenme ihtimali yüksek olan bölgelere öncelik verilerek oluşturulacak olan yeni yerleşim bölgelerine nakiller sağlanmalıdır. Deprem riski yüksek olan eski yerleşim alanları yeniden ve depreme uygun olarak yapılaştırılabilir. Bunun maliyeti deprem ile oluşacak bir yıkımın onarılmasından daha az olacaktır.
5. Kurulacak yeni sanayi kuruluşları büyük oranda verimli tarım arazileri üzerinde bulunan fay hatlarından uzak noktalarda yapılmalıdır. Bu yapılabilir ise hem tarım alanları kurtulmuş olacak hem de Sanayiye bağlı olarak gelişecek nüfus yığılmaları fay hatlarından uzaklaşacaktır.

Her şeyden önce bütün bu önerilerimizin gerçekleşmesi için ulusal planlamalar yapılmalıdır.

Mahalle Adı	Harita üzerindeki mahalle numarası	Kapladığı alan (m ²)
28 Haziran Mahallesi	6	502200.31
Akcakoca Mahallesi	7	104846.94
B. Dere Mahallesi	3	363607.44
Cedit Mahallesi	14	400697.19
Cukurbag Mahallesi	13	421469.56
Cumhuriyet Mahallesi	23	480733.47
Erenler Mahallesi	10	505782.34
Fatih Mahallesi	24	654107.5
G.Tepe Mahallesi	3	238001
Gündoğdu Mahallesi	4	947454
Hacıhasan Mahallesi	10	70474.72
Hacıhizir Mahallesi		220994.39
Karabas Mahallesi	16	570696.13
Kemal Pasa Mahallesi	9	305185.97

Kadiköy Mahallesi	5	467445.88
Körfez Mahallesi	17	1066378.25
Kozluk Mahallesi	4	1045270.38
Mehmet Ali Pasa Mahallesi	1	587442.81
Ömer Aga Mahallesi	13	301764.78
Orhan Mahallesi	6	276339.81
S. Tepe Mahallesi	19	1719633.75
Sanayi Mahallesi	18	4677351.75
Serdar Mahallesi	1	862935.38
Tavsan Tepe Mahallesi	9	427505.94
Tepcrik Mahallesi	8	125398.72
Topcular Mahallesi	22	773388.38
Turgut Mahallesi	3	446434.66
Veliahmet Mahallesi	11	176318
Yahya Kaptan Mahallesi	8	1924372.5
Yenisehir Mahallesi	7	1611876
Yenidogan Mahallesi	2	1455230.13
Yenimahalle Mahallesi	20	787259.88
Yesil Ova Mahallesi	2	260619.63
Zabit Mahallesi	21	112663.92
Toplam		25891881.26

KAYNAKLAR

- DİE- Haber Bülteni (28.10.1999) *Deprem Bölgesi Hanehalkı Anketi Sonuçları*, DİE, Ankara.
- DİE. (28.10.1999) *Haber Bülteni Depremin sanayi Üzerindeki Etkisi Anketi Sonuçları*.
- EGGELING, Willi Johannes und Gert Ritter (1979) *Türkische Binnenverkehrsnetze Materialia Turcica, Beiheft 3*, Bochum.
- GÖÇER, Orhan (1973) *Das städtische Ballungsgebiet in der Ost- Marmara- Region (Türkei). Raumforschung und Raumordnung*, Heft 3, Jahrgang 31.S147-156
- GÖNEY, M. Süha (1962) *İzmit Körfezi Kıyılarının Morfolojisi*. İ.Ü. Yayınlanmamış Tez.
- HAYIR, Meryem (2002) *Siedlungs- und Industrieentwicklung Am Golf Von İzmit Und Ihre Standortprobleme*, Universität Mannheim –Dissertation
- HEINEBERG, Heinz (1989) *Stadtgeographie*. Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn
- HOFMEISTER, Burkhard (1993) *Stadtgeographie*, Westermann Schulbuchverlag GmbH, Braunschweig.
- HÖHFELD, Volker (1984) Gecekondus: Dörfer am Rande türkischer Städte, *Geographisches Rundschau*. Jg.36. H.9, S 444-450
- İTÜ (1999) *17 Ağustos 1999 Kocaeli Depremi*. İstanbul Teknik Üniversitesi Ön Değerlendirme Raporu 24.8.1999
- KSO- Haber Bülteni (Ocak 1999) *17 Ağustos Depreminin Kocaelindeki Sanayi İşletmelerine Etkisi*.
- KSO (1996) *Kocaeli Sanayinin Profili*.Yayınlanmamış Çalışma.
- Kocaeli İl Yıllığı (1984) *Kocaeli Provinz Jahrbuch*.
- RITTER, Gert (1972) Landflucht und Städtewachstum in der Türkei, *Erdkunde*, 26, ss.177-196
- STEWIG, Reinhard (1969) *İzmit, Nordwestanatolien*. *Geogr. Z. Jg. 57*, ss. 268-285

- STEWIG, R. (1972) Die Industrialisierung in der Türkei“, *Die Erde, Jg. 103, H.1*, ss. 21-47.
- STEWIG, Reinhard (1998) Entstehung der Industriegesellschaft in der Türkei, Teil1: Entwicklung bis 1950. Im Selbstverlag des Geographischen Instituts der Universität Kiel
- STEWIG, Reinhard (1999) Entstehung der Industriegesellschaft in der Türkei. Teil2: Entwicklung 1950-1980. Im Selbstverlag des Geographischen Instituts der Universität Kiel.
- STEWIG, Reinhard (2000) Entstehung der Industriegesellschaft in der Türkei. Teil2: Entwicklung 1980-2000. Im Selbstverlag des Geographischen Instituts der Universität Kiel.
- TUNCEL Metin (1973) İzmit şehrinin Yayılış Sahası (Die Groşstadt İzmit und ihr Ausdehnungsraum) in *Geographische Rundschau der İstanbul Universitt*, Gesonderte Auflage von, 10, Nr. 18-19.
- TUNCEL, Metin (1977) “şehir yerleşmelerinde kuruluş yerinin fonksiyonel sürekliliğe etkisi üzerine bir deneme”, İzmit, *İ..Coğrafya Dergisi*, Sayı 22, ss. 93-97.
- 17 AğUSTOS 1999 KOCAELI DEPREMİ (1999) İstanbul Teknik Üniversitesi 2. Değerlendirme Raporu, Afet Sonrası Yapılması Gerekli alışmalar için Eylem Planı ve İzlenecek Politikalara İlişkin neriler, 31.8.1999.

die@gov.tr: T.C. Staatliches Statiken Institut.

Türkiye’de 500 Büyük Sanayi Kuruluşunun Ülke Sanayi İçindeki Yeri, Önemi ve Bölgesel Dağılışı

Hamdi KARA

*Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Coğrafya Bölümü Beşeri ve İktisadi Coğrafya*

İstanbul Sanayi Odası 1967 yılında İstanbul’u kapsayan 100 büyük sanayi tesisi ile ilgili başlattığı çalışmasını, 1977-1979 yılları arasında bütün Türkiye’yi içine alacak şekilde önce 300 firmaya, daha sonra 1980 yılında ise 500 firmaya çıkarmıştır¹⁵.

Bizim bu çalışmamız, İstanbul Sanayi Odasının 2000 yılında yayınladığı ilk 500 büyük sanayi kuruluşuyla ilgili bilgileri içermektedir. 2000 yılını seçmemizin nedeni, İstanbul Sanayi Odası verileri ile DİE’nin yeni yayınlanan verilerini karşılaştırma olanağı elde etmek içindir. Oysa, İstanbul Sanayi Odası 2002 yılı 500 büyük sanayi kuruluşu ile ilgili bilgileri de yayınlamıştır.

Bilindiği gibi, bir ülke sanayileşmeden hızlı kalkınmak ve gelir düzeyini yükseltmek olanağına sahip değildir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyetle başlayan, özellikle 1950 yıllarından sonra hızlanan bir sanayileşme çabası içine girmiştir. Bu doğrultuda, önce özel sektör, daha sonra devlet eliyle sanayileşme girişimi, 1950 yıllarından sonra, devlet-özel sektör işbirliği şeklinde iç tüketimi karşılamaya yönelik bir ekonomik gelişme göstermiştir. 1970 yıllarından sonra ise iç tüketim yanında, ihracata da başlayan Türk Sanayi, 1980 yıllarından sonra hızlanan bir şekilde ihracata yönelmiştir. 1990 yılından sonra ise Avrupa gümrük birliğinin de kabul edilmesiyle dış rekabete açılan sanayimiz, devletin bu sektörden elini çekme düşüncesi doğrultusunda, özel sektörün girişimleriyle gelişimini sürdürmektedir. Bu gelişmenin bir sonucu olarak, 1950 yıllarında ihracatın %90’dan fazlası ham tarım ürünleri olan Türkiye, bugün ihracatının %90’dan fazlasını sanayi ürünlerine dönüştürmüş bir ülkedir.

İstanbul Sanayi Odasının incelediği 500 büyük sanayi kuruluşunun Türkiye’nin büyük sanayi içindeki yerini belirlediğimiz zaman ilginç bir tablo ile karşılaşmaktayız.

- Türkiye’nin ilk 500 büyük sanayi kuruluşu, toplam büyük sanayi içinde %4.5 gibi küçük bir paya sahiptir.
- Türkiye büyük sanayi tesislerinde çalışanların %48.5’i (547.644 kişi) 500 büyük sanayi kuruluşunda çalışmaktadır.
- Büyük sanayide yaratılan katma değerin %52.2’si, ülkemiz ihracatının ise %42.9’u yine ilk 500 büyük sanayi kuruluşları tarafından gerçekleştirilmiştir (Çizelge 1)

¹⁵ İstanbul Sanayi Odası sadece ilk 500 büyük sanayi kuruluşlarının bilgilerini yayınlamakla da yetinmemiş, 1991 yılında ikinci 250 büyük, 1997 yılından sonra da ikinci 500 büyük sanayi tesisi ile ilgili bilgileri de yayınlamaya başlamıştır. Böylece, İstanbul Sanayi Odası 1980 yılından sonra Türkiye’nin ilk 500, 1997 yılından sonra da ikinci 500 büyük sanayi tesisleriyle ilgili bilgileri muntazam bir şekilde her yıl yayınlamaktadır.

Çizelge 1 Türkiye Büyük Sanayi İçinde 500 Büyük sanayi Kuruluşunun Yeri (2000)

	Tesis Sayısı	%	Çalışanlar Sayısı	%	Katma Değer (milyar/TL)	%	İhracat (Bin USD)	%
Türkiye	11.117	95,5	1.128.978	51,5	23.759.604	47,8	27.774.906	57,1
500 Büyük Kuruluş	500	4,5	547.644	48,5	12.411.955	52,2	11.927.080	42,9

Kaynak: İSO, 2000: 108-137, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 2000.

Bu bilgiler bize, Türkiye'nin ilk 500 büyük sanayi kuruluşunun ülkemiz için ne denli önemli olduğunu göstermeye yeterlidir.

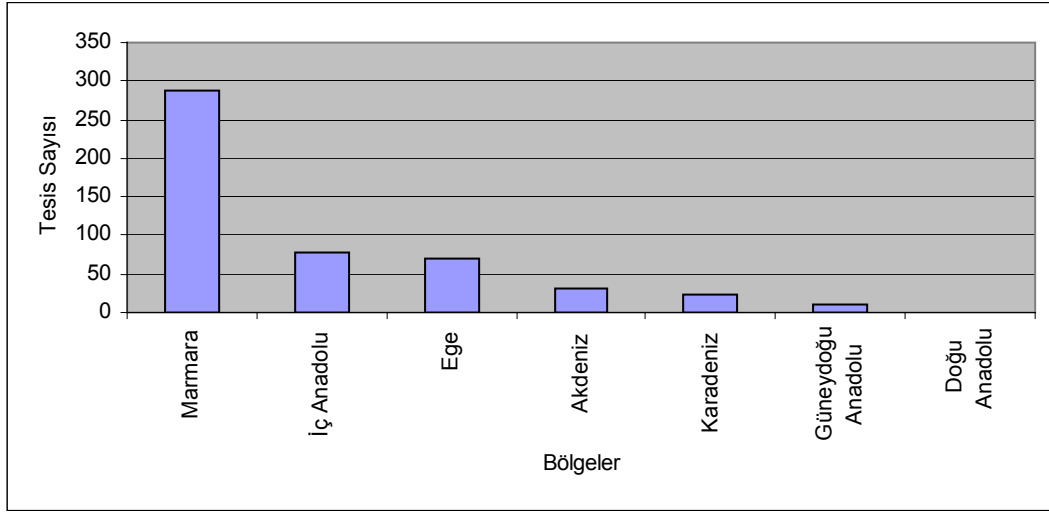
Söz konusu ilk 500 büyük sanayi kuruluşunun ülkemiz sanayi açısından önemli olduğu kadar, bölgelere dağılışı da bize çok ilginç sonuçlar vermektedir. İstanbul Sanayi Odasının verilerine dayanarak tesis sayısı, işçi sayısı, katma değer ve ihracat konularında yaptığımız bölgesel dağılışı haritalarında Marmara bölgesinin rakipsiz bir yeri olduğu görülmektedir. Bu bölgeyi çok geriden sırasıyla İç Anadolu, Ege, Akdeniz, Karadeniz, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinin takip ettiği görülmektedir (Çizelge: 2).

Çizelge 2 Türkiye'de 500 Büyük Sanayi Kuruluşunun Bölgelere Göre Dağılışı (2000)

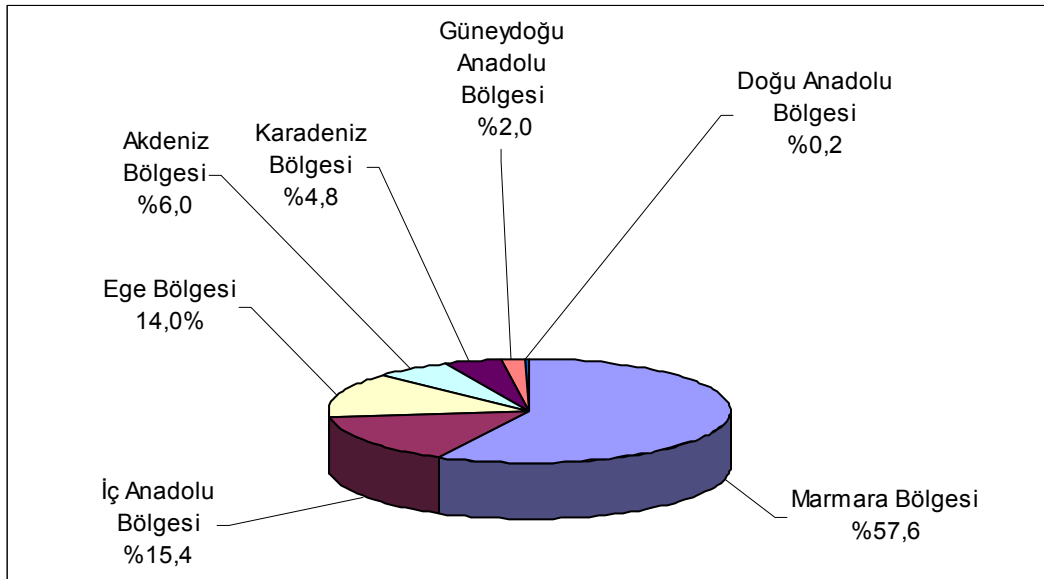
Bölgeler	Tesis Sayısı	%	Çalışanlar Sayısı	%	Katma Değer (Milyar TL)	%	İhracat (Bin USD)	%
Marmara	288	57,6	224.748	41,0	6.903.838	55,6	7.950.932	66,7
İç Anadolu	77	15,4	187.215	34,2	3.192.772	25,7	870.298	7,3
Ege	70	14,0	39.717	7,3	1.131.928	9,1	1.684.364	14,1
Akdeniz	30	6,0	36.408	6,6	508.466	4,1	820.883	6,9
Karadeniz	24	4,8	47.494	8,7	547.534	4,4	471.736	4,0
Güneydoğu	10	2,0	11.871	2,2	124.483	1,0	128.867	1,1
Doğu Anadolu	1	0,2	191	0,03	2.933	0,02	-	-
Toplam	500	100,0	547.644	100,0	12.411.955	100,0	11.927.080	100,0

Kaynak: İSO, 2001: 108-137.

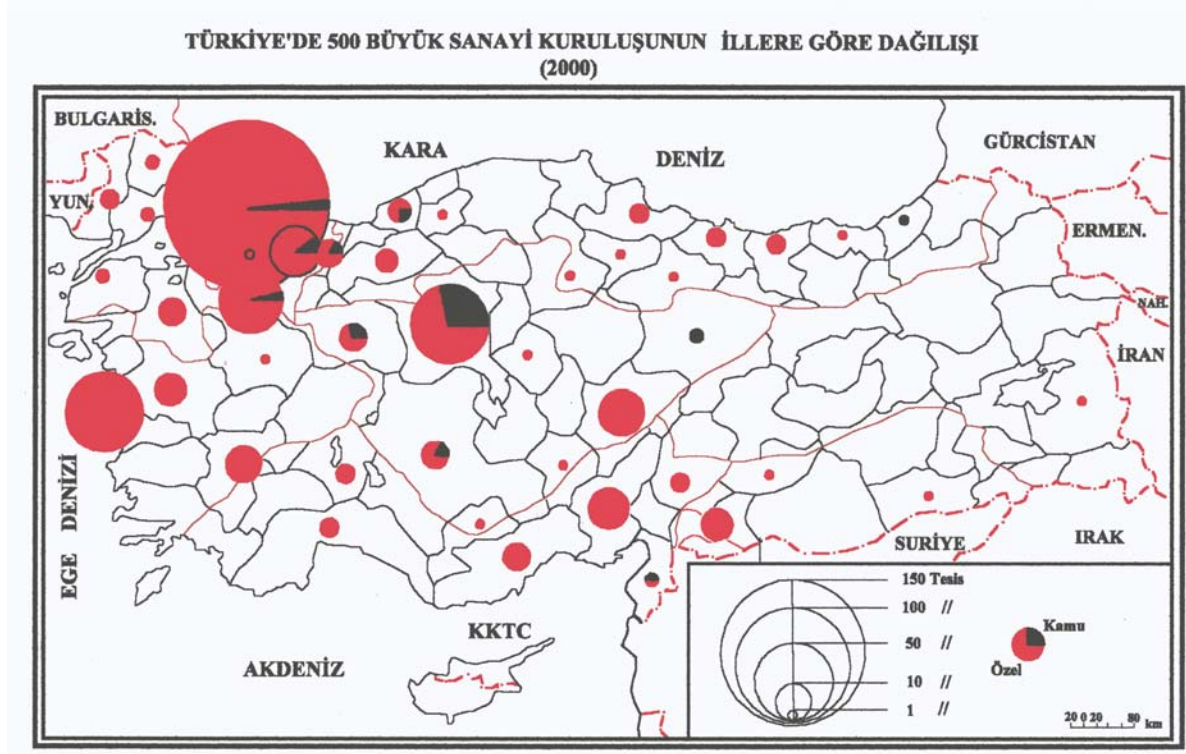
1- Türkiye'nin ilk 500 büyük sanayi kuruluşlarının bölgelere göre dağılışı ele alındığı zaman, Marmara bölgesi rakipsiz bir konuma sahiptir. Çünkü söz konusu büyük sanayi kuruluşlarının %57,6'sı yani 288'i bu bölgede bulunmaktadır. Bu bölgeyi çok geriden %15,4'lük bir payla (77 tesis) İç Anadolu bölgesi takip etmektedir. Kuruluş sayısı bakımından üçüncü bölge %14'lük bir payla (70 tesis) Ege'dir. Diğer bölgelerin toplam payları %13 olup, sırasıyla Akdeniz %6, Karadeniz %4,8, Güneydoğu %2 ve ülkemizin en geniş yüzölçümüne sahip Doğu Anadolu bölgesi ise, Van ilimizde bulunan bir adet kuruluşla %0,2'lik paya sahiptir (Şekil 1,2, Harita 1).

Şekil 1 Türkiye’de 500 büyük sanayi kuruluşunun bölgelere göre tesis sayısı bakımından dağılımı (2000)

Şekil 2 Türkiye’de 500 büyük sanayi kuruluşunun bölgelere göre tesis sayısı bakımından oransal dağılımı (2000)

Harita 1

Marmara bölgesi içinde İstanbul ilinin çok önemli bir yeri vardır. Bu il, bölge içinde olduğu kadar, Türkiye'nin de büyük kuruluşlarının toplandığı yerdir. Nitekim, Marmara bölgesinde toplam 288 büyük kuruluşun 212'si yani %74'ü İstanbul ilinde toplanmıştır.

Marmara bölgesinde çok çeşitli sanayi kollarının üretim yaptığı İstanbul ilini çok geriden Bursa ve Kocaeli illeri takip etmektedir. Bursa otomobil ve iplik dokuma sanayilerinin yoğun olduğu bir il olmasına karşın, Kocaeli'nde daha çok kimya sanayi ön plana çıkmaktadır. Bölgenin diğer bir özelliği, Sakarya dışında diğer illerin daha çok yerel hammadde işleyen sanayilerin gelişmesi sonucu büyük tesislerin kurulmuş olmasıdır. Bu iller başta Balıkesir, Çanakkale, Kırklareli ve Edirne'dir.

İç Anadolu bölgesinde Ankara başta olmak üzere, Kayseri, Konya ve Eskişehir illerinde büyük kuruluşlar toplanmıştır. Bölgede bu dört il dışında Sivas, Niğde, Kırşehir, Karaman illerinde de birer ikişer sanayi tesisleri bulunmaktadır.

İç Anadolu bölgesinde Ankara'nın özel bir konumu vardır. Bu ilimiz başkent olması nedeniyle, bazı önemli kamu kuruluşlarının merkezi olmasına bağlı olması gerekenden daha büyük bir öneme sahip olmuştur. Nitekim, Tüpraş-Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş., Türkiye Elektrik Üretim-İletişim A.Ş., Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. gibi kamu kuruluşlarının fabrikaları Türkiye'nin çeşitli bölgelerine dağılmış olmakla birlikte, Genel Müdürlükleri Ankara'da olduğu için, başkenti olmasından daha büyük göstermektedir.

Ege bölgesinde büyük sanayiler başta İzmir olmak üzere, Denizli, Manisa ve Kütahya'da bulunmaktadır. Bölgede İzmir'in rakipsiz bir konumu vardır. Nitekim bu il, İstanbul gibi çok çeşitli sanayilerin toplandığı bir yerdir. Bölgede bulunan kuruluşların %71'i,

yani 50 tanesi İzmir’de üretim yapmaktadır. Bu liman kentinin çok yakınındaki Manisa’da da büyük kuruluşlar vardır.

Ege bölgesinde Denizli, büyük sanayi kuruluşlarıyla İzmir’den sonra ikinci büyük sanayi merkezidir. Son yıllarda özel sektörün geçirdiği büyük gelişme ve ihracata yönelik girişimler taktire şayan bir büyük başarıdır. Söz konusu büyük tesislerin bir tanesi basma ve boya olmak üzere 8 tanesi tekstil sektöründe üretim yapmaktadır. Bu nedenle, Denizli’de tekstil sanayi ön plana çıkmaktadır.

Türkiye’nin dördüncü büyük sanayi bölgesi olan Akdeniz’de başta Adana olmak üzere, Mersin, Antalya, Kahramanmaraş, Isparta ve Hatay’da büyük sanayi kuruluşları bulunmaktadır. Başta tekstil olmak üzere, çeşitli sanayilerin bulunduğu Akdeniz bölgesinde Adana’nın özel bir yeri vardır.

Karadeniz Bölgesi yeraltı kaynaklarına ve tarımsal hammaddelere bağlı olarak büyük sanayilerin geliştiği bir bölgedir. Bu bölgede Bolu ve Zonguldak ön plana çıkmakla beraber, Samsun, Ordu, Giresun illeri önemlidir. Bu iller dışında Trabzon, Rize, Tokat, Amasya, Çorum, Bartın’da da birer tesis vardır. Bundan başka diğer iller tarım ürünlerini hammadde olarak kullanan sanayilere sahiptir.

Türkiye’nin diğer iki bölgesi Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri, sayıca fazla büyük sanayilere sahip değildirler.

Güneydoğu Anadolu’nun en önemli sanayi merkezi Gaziantep’tir. Bu ilde tekstil sanayi önemlidir. Bölgenin diğer büyük sanayi Adıyaman ve Mardin’de bulunan çimento tesisleridir.

Doğu Anadolu ülkemizin sanayi bakımından en fakir bölgesidir. Nitekim bu bölgede sadece Van’da yerel hammadde işleyen bir tesis bulunmaktadır. Bölgenin diğer illeri ilk 500 büyük sanayi kuruluşlarından yoksundur.

Türkiye’de ilk 500 büyük sanayi tesisinin %6.2’si (31 tesis) devlete aittir. Devlete ait tesislerin %60’a yakını (18 tesis) İç Anadolu bölgesinde toplanmıştır (Çizelge: 3). Bu bölgede kamu tesisleri başta Ankara olmak üzere, Sivas, Eskişehir ve Konya illerine dağılmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Ankara’da kamu tesislerinin fazla oluşu, bazı devlete ait kuruluşların genel müdürlüklerinin başkentte oluşuyla ilgilidir.

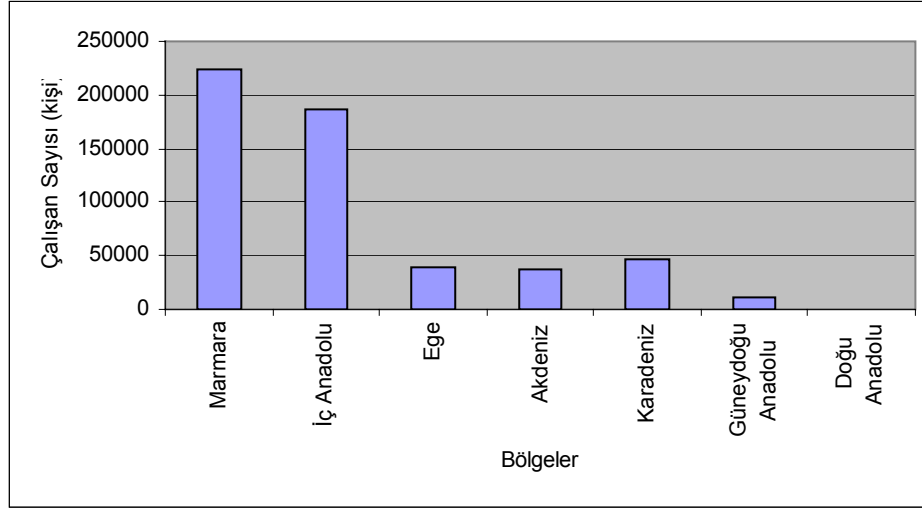
Çizelge 3 Türkiye’de 500 büyük sanayi içinde kamu sektörünün bölgelere göre dağılışı (2000)

Bölgeler	Tesis Sayısı	%	Çalışanlar Sayısı	%	Katma Değer (Milyar)	%	İhracat	%
Marmara	6	19,4	14.058	7,3	3.111.905	54,5	299.827	34,3
İç Anadolu	18	58	138.658	72,3	2.213.243	39	321.089	36,6
Akdeniz	1	3,2	6.526	3,4	22.372	0,3	90.182	10,3
Karadeniz	6	19,4	32.419	17	355.229	6,2	164.465	17
Ege	-	-	-	-	-	-	-	-
Güneydoğu Anadolu	-	-	-	-	-	-	-	-
Doğu Anadolu	-	-	-	-	-	-	-	-
Türkiye	31	100,0	191.661	100,0	5.702.748	100,0	875.563	100,0

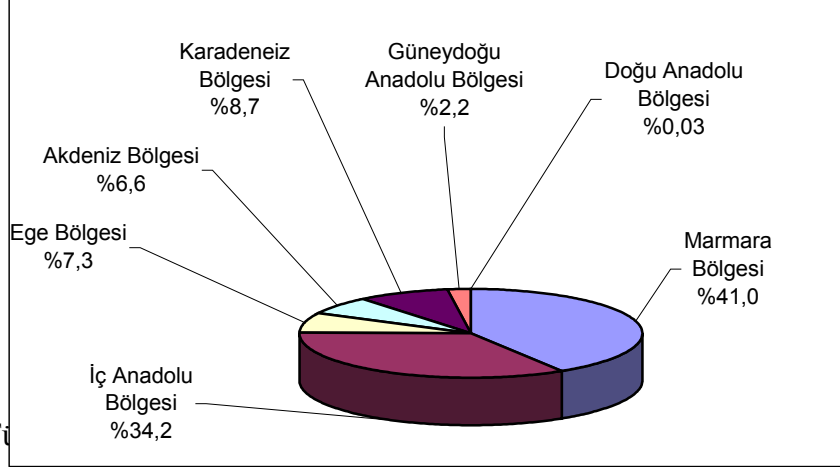
Kaynak: İSO, 2001: 108-137.

Kamu tesislerinin toplandığı ikinci bölge, %20’ye yakın payla (6’şar tesis), Marmara ve Karadeniz bölgeleridir. Marmara bölgesinde başta Sakarya ve Kocaeli illeri ile Bursa ve İstanbul, Karadeniz bölgesinde ise Rize ve Zonguldak illerinde kamu tesisi bulunmaktadır. Akdeniz bölgesinde sadece Hatay ilinde bir kamu tesisi bulunmasına karşın; Ege, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde ilk 500 büyük sanayi tesisi içinde kamu tesisinin bulunmadığı

görülmektedir. Türkiye’de 500 büyük sanayi kuruluşunun bölgelere göre istihdam bakımından dağılışı ele aldığımız zaman, Marmara bölgesi tesislerinde toplam çalışanların %41’i (224.748 kişi) iş olanağı bulurken, ikinci sırada %34.2’lik bir payla (187,215 kişi) İç Anadolu bölgesinin yer aldığı görülmektedir. Bu bölgeleri çok geriden sırayla %8.7 oranında bir payla Karadeniz, %7.3’le Ege, %6.6 ile Akdeniz, %2.2 ile Doğu ve %0,3’le Güneydoğu Anadolu bölgeleri takip etmektedir (Şekil 3-4, Harita 2).

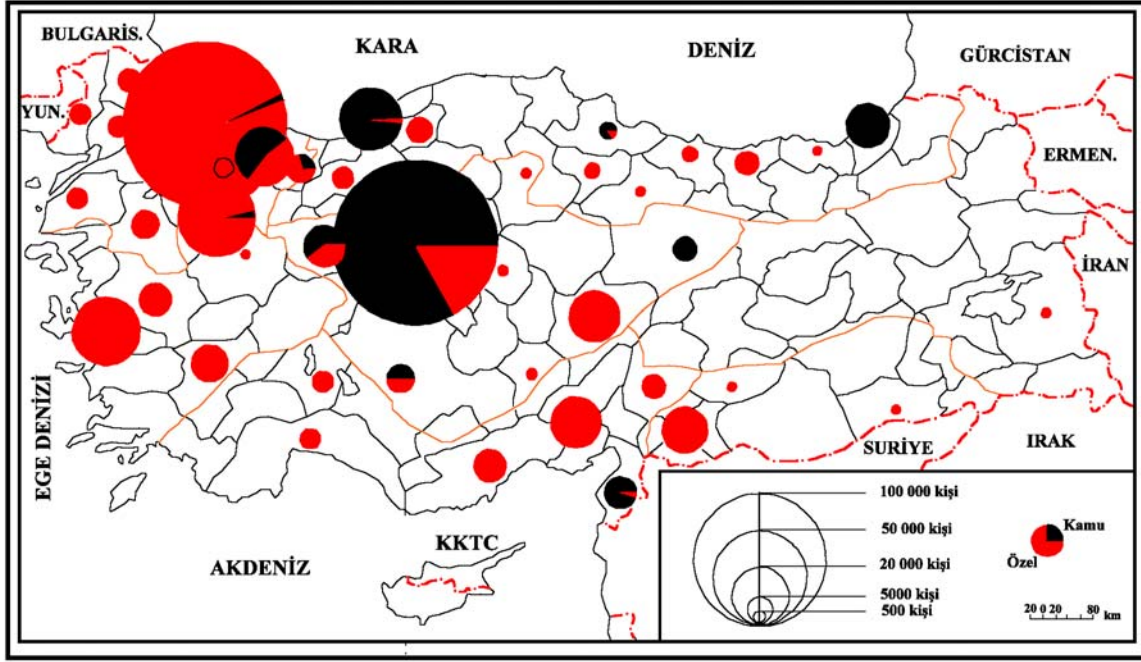
Şekil 3 Türkiye’de 500 büyük sanayi kuruluşunun bölgelere göre istihdam bakımından dağılımı (2000)

Şekil 4 Türkiye’de 500 büyük sanayi kuruluşunun bölgelere göre istihdam bakımından oransal dağılımı (2000)

TÜRKİYE'DE 500 BÜYÜK SANAYİ KURULUŞUNUN İŞÇİ SAYISINA GÖRE İLLERE DAĞILIŞI
(2000)

Harita 2

Türkiye’de 500 büyük sanayi kuruluşlarında işçi sayısı bakımından ilk sırada Marmara, ikinci sırada ise İç Anadolu bölgelerinin bulunması bir tesadüf değildir. Marmara bölgesinde işçi sayısının fazla oluşu, 500 büyük sanayi kuruluşunun %60’a yakınının bu bölgede toplanmasıyla ilgilidir. Marmara’da, özellikle bu bölgede İstanbul ili rakipsiz bir büyüklüğe sahiptir. Bu ili çok geriden Bursa, Kocaeli illerinin takip etmesi doğaldır. Çünkü, sözkonusu üç ilde bölge toplam tesislerinin %90’dan fazlası bulunmaktadır.

Marmara bölgesinde başta Kocaeli ili olmak üzere, Sakarya, Bursa ve İstanbul’da kamu tesisi vardır. Fakat kamu işçilerinin çok büyük bir bölümü Kocaeli ilinde toplanmıştır.

İç Anadolu bölgesi toplam çalışanların üçte birinden fazlasının toplandığı bir bölgedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, kamu tesislerinin Türkiye’nin değişik bölgelerine dağılmış olmasına karşın, genel müdürlüklerinin başkent Ankara’da bulunması, bu ili olduğundan daha büyük konuma getirmektedir. Bununla birlikte Ankara dışında Sivas, Eskişehir ve Konya kamu çalışanlarının fazla olduğu illerdir.

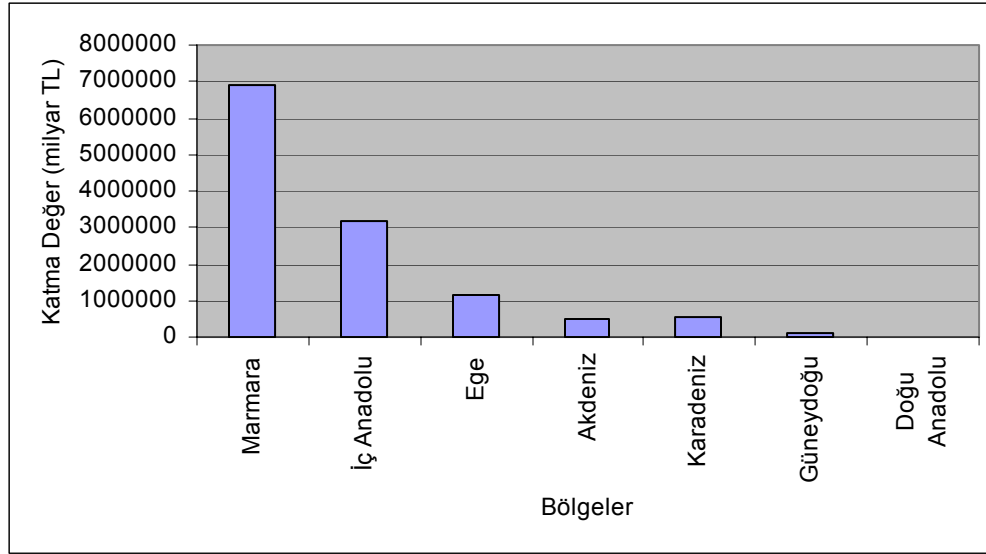
Karadeniz bölgesinde başta Zonguldak ve Rize’de kamu kuruluşları fazla işçi çalıştırmaktadır. Bölgenin işçi sayısında Ege ve Akdeniz’in önünde olması bununla ilgili bir olaydır.

Ege bölgesinde tesis sayısında olduğu gibi, başta İzmir olmak üzere Denizli ve Manisa’da bulunan tesislerde yoğun işçi çalışmaktadır.

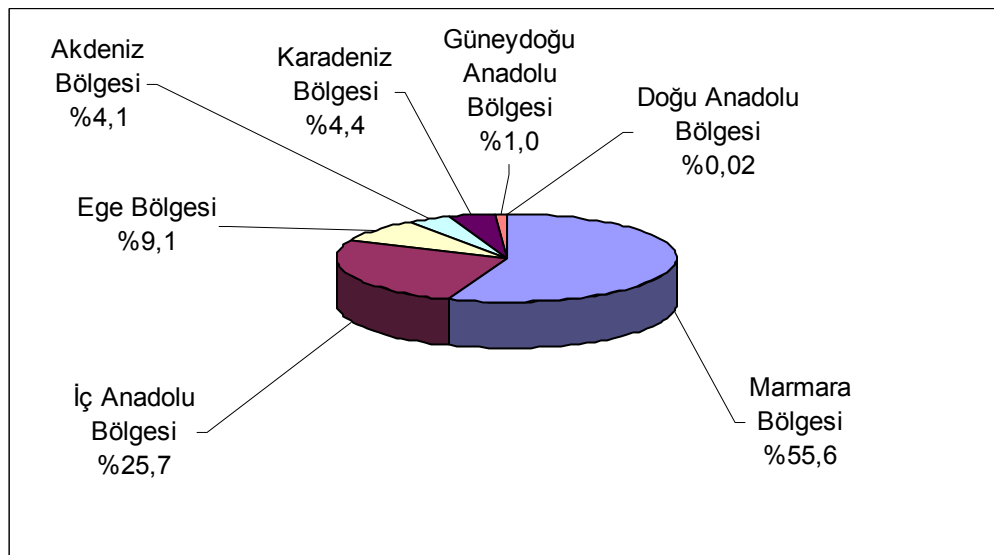
Akdeniz bölgesinde Adana ve Mersin, Güneydoğu Anadolu bölgesinde ise Gaziantep illeri önemlidir. Hatay ili bölgede kamu işçilerinin fazla oluşuyla dikkat çekmektedir.

3- Türkiye’de 500 büyük sanayi kuruluşunun katma değer bakımından bölgelere göre dağılışı ele aldığımız zaman, yine Marmara bölgesinin %55,6 oranla birinci olduğu görülür. İkinci sırada %25,7’lik payla İç Anadolu bölgesi gelmektedir. Geri kalan %20’den az katma değeri ise sırasıyla Ege %9,1, Karadeniz %4,4 Akdeniz %4,1, Doğu Anadolu %1 ve Güneydoğu Anadolu bölgesi %0,02 oluşturmaktadır (Şekil: 5-6, Harita 3).

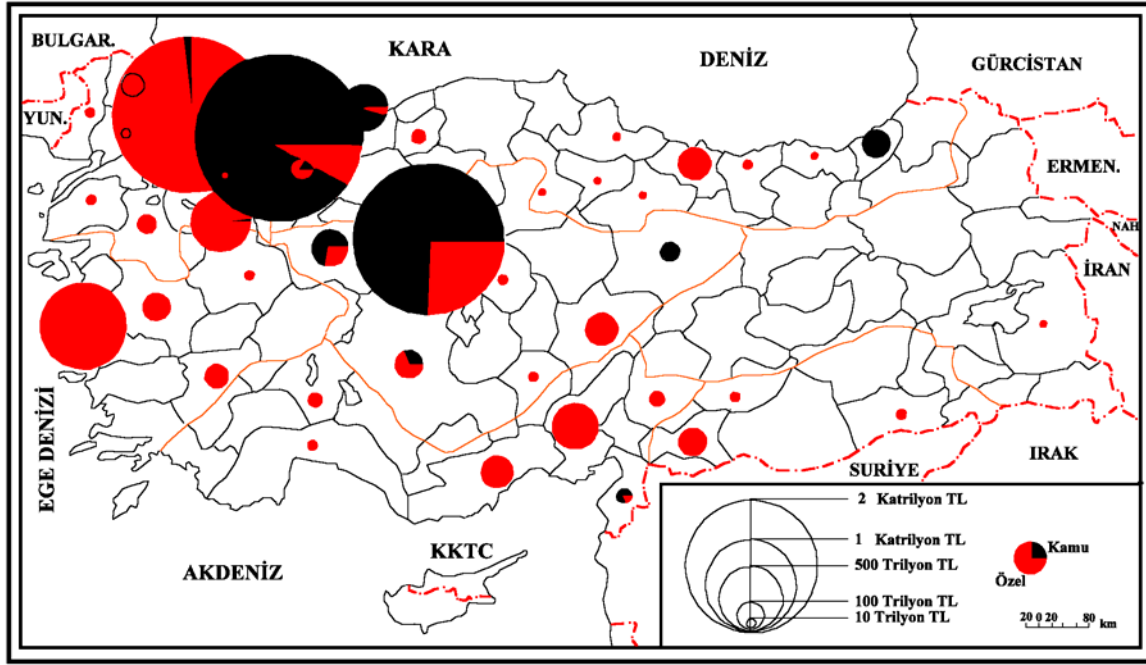
Şekil 5 Türkiye’de 500 büyük sanayi kuruluşlarının bölgelere göre katma değer bakımından dağılımı (2000)

Şekil 6: Türkiye’de 500 büyük sanayi kuruluşunun bölgelere göre katma değer bakımından oransal dağılımı (2000)

**TÜRKİYE'DE 500 BÜYÜK SANAYİ KURULUŞUNUN KATMA DEĞERE GÖRE İLLERE DAĞILIŞI
(2000)**

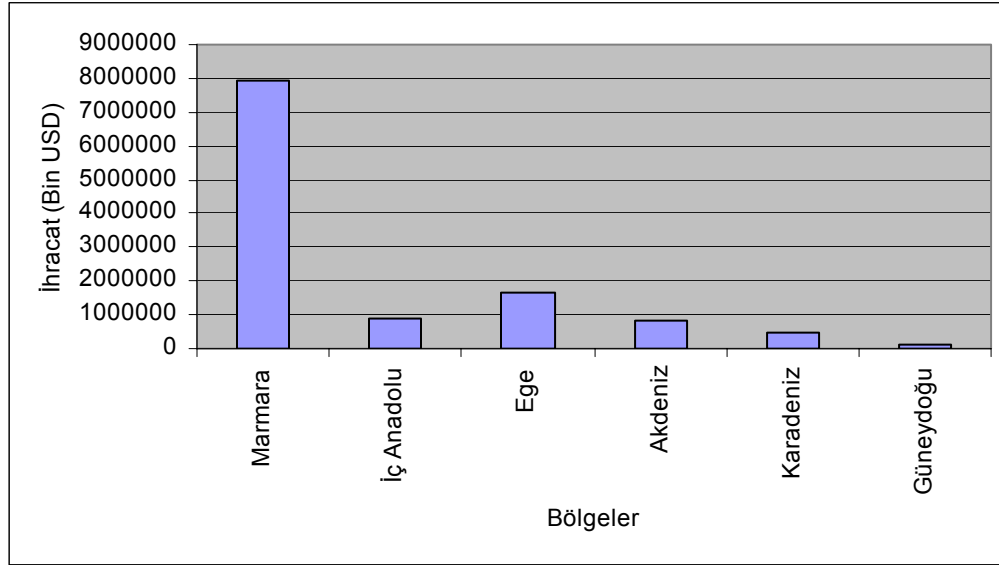
Harita 3

Marmara bölgesinde İstanbul ve Kocaeli illerinin önemi tartışılmaz. İstanbul özel sektör ağırlıklı, Kocaeli ise kamu tesisleri ağırlıklı katma değere sahiptir. Bu ili çok geriden Bursa ve diğer iller takip etmektedir.

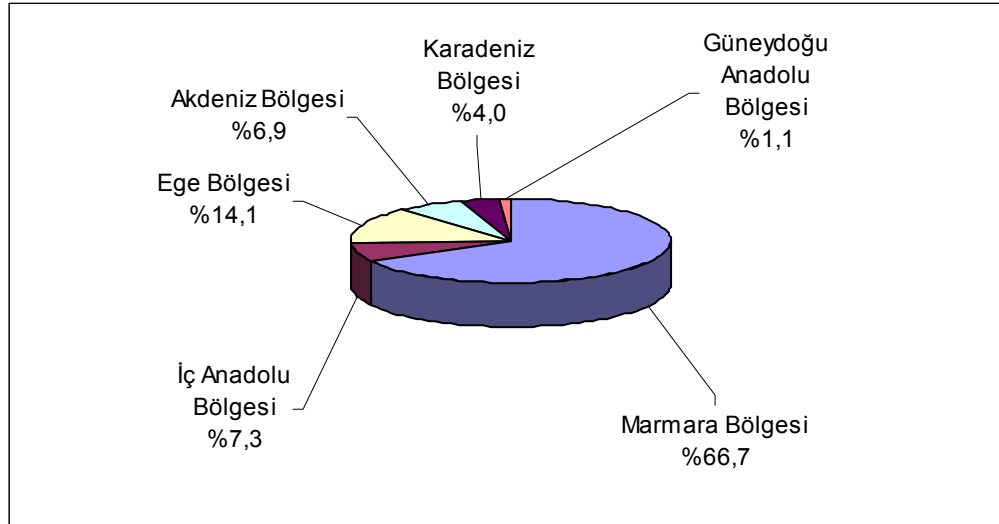
Katma değer yönüyle ikinci bölge İç Anadolu bölgesidir. Bu bölgede başkent Ankara'nın tartışılmaz bir yeri vardır. Bu ilin katma değer yönüyle önemli oluşu kamu kuruluşlarıyla ilgilidir. Ankara'yı çok geriden Kayseri, Konya, Eskişehir ve diğerleri takip etmektedir. Diğer bölgelerden Ege'de İzmir, Denizli ve Manisa, Akdeniz'de Adana ve Mersin, Güneydoğu Anadolu bölgesinde de Gaziantep katma değer yönünden önemlidir.

4- Türkiye'de 500 büyük sanayi kuruluşunun ihracata göre dağılışı incelendiği zaman, Marmara bölgesinin payı %66,7'ye çıkmaktadır. Tesis sayısı, işçi sayısı ve katma değerde ikinci durumda olan İç Anadolu bölgesi yerini ihracatta Ege bölgesine bırakmaktadır. Ege bölgesinin ihracattaki payı %14,1, İç Anadolu bölgesinin payı ise sadece %7,3'tür. Akdeniz bölgesi %6,9, Karadeniz bölgesi ise %4'lük bir paya sahiptir. Güneydoğu Anadolu %1,1 oranında ihracat yapmış olmasına karşın, Doğu Anadolu hiç ihracat yapmamıştır (Şekil: 7-8, Harita: 4).

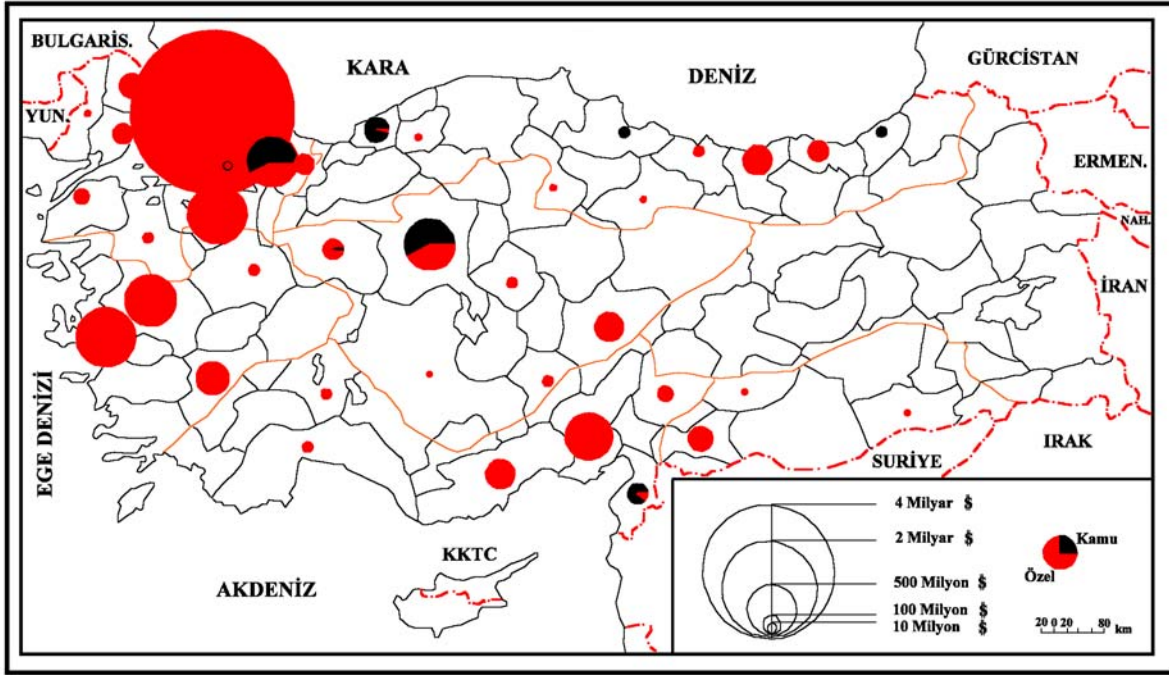
Şekil 7 Türkiye’de 500 büyük sanayi kuruluşunun bölgelere göre ihracat bakımından Dağılımı (2000)

Şekil 8 Türkiye’de 500 büyük sanayi kuruluşunun bölgelere göre ihracat bakımından oransal dağılımı (2000)

TÜRKİYE'DE 500 BÜYÜK SANAYİ KURULUŞUNUN İHRACATA GÖRE İLLERE DAĞILIŞI
(2000)

Harita 4

Marmara bölgesi toplam ihracatın yaklaşık 2/3'ünü tek başına yapmaktadır. Bu bölgede İstanbul ilinin tartışılmaz bir yeri vardır. Marmara bölgesinde Bursa ve Kocaeli illeri de önemlidir. Fakat Kocaeli ilinde ihracatın çok büyük bir bölümünü kamu kuruluşları yapmaktadır.

Ege bölgesinde İzmir, Manisa ve Denizli birbirini takip etmektedir. İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerinin payları birbirine yakındır. İç Anadolu'da Ankara, Akdeniz'de Adana illeri önemlidir. Ancak İç Anadolu bölgesinde Ankara, Akdeniz bölgesinde ise Hatay illerinde kamu sektörünün ihracat içindeki payı önemlidir. Karadeniz bölgesinde ihracatta Giresun önemlidir. Oysa, bu bölgede başta Zonguldak olmak üzere Samsun ve Rize'de ihracatı kamu sektörü yapmaktadır. Güneydoğu Anadolu bölgesinde ihracat önemli değildir. Fakat, bu bölgede Gaziantep ön plana çıkmaktadır. 2000 yılında Doğu Anadolu bölgesinden ihracat yapılmamıştır.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir:

- İstanbul Sanayi Odasının 2000 yılında yapmış olduğu Türkiye'nin ilk 500 büyük sanayi kuruluşu, toplam büyük sanayimizin içinde %4,5 gibi küçük bir paya sahip olmasına karşın, toplam çalışanların %48,5'ini, katma değer %52,2'sini ve ihracatımızın %42,9'unu elinde bulundurmaktadır.
- Türkiye'nin ilk 500 büyük sanayi kuruluşlarının bölgelere dağılışı bize çok daha ilginç sonuçlar vermektedir. Nitekim, söz konusu sanayi tesisleri bütün bölgelerimize dengeli bir şekilde dağılmamıştır. Yüzölçüm olarak en küçük bölgelerimizden biri olan Marmara bölgesi, toplam tesislerin %57,6'sını, çalışanların %41'ini, katma değer

%55,6'sını, ihracatın %66,7'sini tek başına elinde tutmaktadır. Bu bölgede İstanbul, Kocaeli ve Bursa illeri önemlidir. Fakat İstanbul'un bölge içinde olduğu kadar, Türkiye içinde de özel bir yeri vardır. Marmara bölgesinde bulunan tesislerin %73,6'sı, işçi sayısının %67,4'ü, katma değerin %42,3 ve ihracatın %78,8'i tek başına İstanbul iline aittir.

- Dağılış haritalarına baktığımız zaman, Türkiye'nin ilk 500 büyük sanayi tesislerinin çok büyük bir bölümü Gaziantep-Zonguldak illeri arasında çizilecek bir hattın batısında toplanmıştır. Ayrıca Marmara bölgesi, özellikle bu bölgede İstanbul ili, çok geriden Bursa ve Kocaeli illeri sanayinin yoğunlaşma merkezleridir.

Türkiye'nin ilk 500 büyük sanayi içinde kamu kesiminin tesis sayısı olarak payı %6,2 (31 tesis) ile çok fazla değildir. Fakat kamu tesisleri işçi sayısının %35'ini, katma değerin %46'sına sahip olmasına karşın, ihracatın ancak %7'sini gerçekleştirmektedir. Bu durum bize kamu tesislerinin daha çok iç tüketime yönelik üretim yaptığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

DİE (2000) Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, Ankara.

İstanbul Sanayi Odası (İSO) (2000) *Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu, Özel Sayı*, İstanbul.

Kara, H. (1982) *Çukurova'da Endüstri*, Ankara Üniv. DTCTF, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara.

Kara, H. (1986) *L'industrialisation de la Plaine de Çukurova (Turquie)*, "Travaux de L'Institut de Géographie de Reims" (Reims) No: 65-66, pp. 63-88.

Karaboran, H. (1989) "Elazığ'da Endüstrileşme Faaliyetleri", *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S.2.

Mutluer, M. (1995) *Gelişimi, Yapısı ve Sorunları ile Denizli Sanayii*, Denizli Sanayi Odası Yayını, Ege Üniv. Basımevi, İzmir.

Özgüç, N. (1986) "Türkiye'de Sanayi Faaliyetlerinin Gelişmesi, Yapısı ve Dağılışı", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, S.2.

Tümertekin, E. (1961) "İzmir'de Sanayi Faaliyetlerinin Bünyesi ve Dağılışı" *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl XVII, Sayı: 21, İstanbul.

Tümertekin, E. (1967) *İstanbul'da Bir Sanayi Bölgesi: Bomonti*, İst. Üniv. Yay. : 1282, İstanbul.

Tümertekin, E. (1969) *Sanayi Coğrafyası*, İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay. No: 22, İstanbul.

Yılmaz, M. (2002) *Çorum İlinde Endüstri*, Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.

Türkiye’de Bölgesel Düzeyde Kamu Yatırımları ile GDP İlişkisi

Erdal KARAGÖL

Yrd.Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF

Kerim ÖZDEMİR

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF

1. GİRİş

Kamu yatırımları ve Gayri Safi Milli Hasıla arasındaki ilişki araştırılmış ve çok sayıda çalışma yapılmıştır. Genel olarak kamu yatırımları Gayri Safi Milli Hasılayı iki yönde etkilemektedir. Birinci olarak kamu yatırımları özel yatırımlarını artırarak ve de dolayısıyla ülkedeki üretimi artıracakı iddia edilmektedir. İkinci olarak, kamu yatırımları artıkça kamunun artan fon ihtiyacı için özel kesimle rekabetinin faizleri yükselttiğı ve üretimin bileşimini değıştirdiğı, uzun dönemde özellikle özel yatırımlar üzerinde “crowding-out” etkisinin bulunduğı ileri sürölmektedir.

Son yıllarda, kamu yatırım harcamaları ile özel yatırımlar ve dolayısıyla üretim arasındaki ilişkileri araştırın çalışmalarda artış gözlenmesine rağmen, kamu yatırımlarının özel yatırımlar ve üretim üzerindeki etkisinin gelişmiş ve gelişmekte olan ölkelerde farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, gelişmiş ölkelerde kısa ve uzun dönemde, kamu yatırımlarının özel kesim yatırımlarını dışlayıcı etkisi (crowding-out) ortaya çıkarken, gelişmekte olan ölkelerde kamu yatırımlarının özel kesim yatırımları üzerinde uzun dönemde (crowding-in) etkisine dönüşmektedir. Bu yüzden elde edilen bulgulara göre kamu yatırımlarının özel yatırımlar ve dolayısıyla üretim üzerindeki etkisinin gelişmiş ve gelişmekte olan ölkelerde farklılık gösterdiğini ve kamu yatırımlarının özel yatırımlar üzerindeki etkisinin ne olduğı sorusu Aschauer (1989) tarafından araştırılmış ve kamu yatırımlarının özel yatırımlar arasında pozitif bir ilişki olduğı, Ghali (1998) ise kamu yatırımlarının özel yatırımları negatif yönde etkilediğini göstermiştir.

Bu çalışmada Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde kamu yatırımlarının GSYİH’yi uzun dönemde nasıl etkilediğı araştırılmaktadır. Çalışmanın ikinci kısmında metodoloji ve veriler kısaca gözden geçirilecek, üçüncü bölümde ekonometrik bulgular ve değıerlendirme, impulse response fonksiyonları yer alacaktır. Son kısımda ise genel bir değıerlendirme yapılacaktır.

2. METODOLOJİ VE VERİLER

Dickey-Fuller, zaman serilerinin bir çoğunun varyans ve kovaryanslarının zaman içinde artma eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Bu durumu ortaya koyabilmek için, öncelikle durağanlık testleri yapılmaktadır (Dickey-Fuller, 1979; Dickey-Fuller, 1981). Bu çalışmada durağanlık kavramı, Dickey-Fuller (DF) ve genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testleri ile incelenmiştir. Modelde yer alan değıışkenlerin, bütünleşme derecelerinin aynı olduğuna karar verilirse, kointegrasyon testi ile değıışkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı araştırılabilir.

Bu çalışmada, kamu yatırımlar ile GSYİH arasındaki ilişki, zaman serileri modellerinde, uzun dönem ilişkilerin varlığını araştırmaya yönelik olarak kullanılan kointegrasyon yöntemi ile ele belirlenmeye çalışılmıştır. Kointegrasyon ilişkisi, Johansen ve Johansen-Juselius'da belirtilen kointegrasyon metodu ile incelenmiştir (Johansen, 1988; Johansen ve Juselius, 1990). Zaman serisi kullanılan regresyonlar, bulguların yüzeysel olarak iyi görünmelerine rağmen sahte (spurious) bulgular taşıması olasılığını da taşırlar. Bu yüzden birim kök testleri ve çok değişkenli sistem kullanılarak bu sorun giderilebilir (Johansen ve Juselius, 1990). Bu analiz metodu sınırlanmamış kointegrasyon vektörler (unconstrained cointegration vectors) için en olası tahmin ediciyi(maksimum likelihood estimator) ve kaç tane kointegrasyon vektörü olup olmadığını açıkça gösterir. Bu nedenle (p) dereceden vektör otoregresyon (autoregression), VAR (p) şöyle açıklanabilir:

$$X_t = c + a_1 X_{t-1} + a_2 X_{t-2} + \dots + a_p X_{t-p} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$X_t : nx1$ değişkenler vektörü (PU ve Y),

$c : nx1$ sabit katsayı vektörü (5x1 bizim durumumuzda).

$PU : \text{Kamu yatırımları}$

$GDP : \text{GSYİH 'yi temsil etmektedir.}$

Dolayısıyla denklem (1)'deki vektör hata düzeltme modeli (VECM) olarak aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$\Delta X_t = \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \Gamma_2 \Delta X_{t-2} + \dots + \Gamma_{p-1} \Delta X_{t-p+1} + \Pi X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

2 numaralı denklemde Γ_i (5X5) matrisini; yani X değişkenlerindeki kısa dönem değişmelerini, Π uzun dönem katsayılarını ve ε ise beyaz gürültüyü göstermektedir (white noise). Bu metot ile birinci olarak sınırlanmamış kointegrasyon vektörler (unconstrained cointegration vectors) için en olası tahmin ediciyi (maksimum likelihood estimator) ve kaç tane kointegrasyon vektörü olup olmadığını açıkça gösterilecek. İkinci olarak, vektör hata düzeltme modeli (VECM) kullanarak impulse response fonksiyonları elde edilip analizimiz için kullanılacaktır.

Kamu yatırımları kamu tarafından gerçekleştirilen yatırımlar olarak (PU) ifade edilmiştir. Kamu yatırımları ve GSYİH verileri Devlet Planlama Teşkilatından (DPT, 2002) alınmıştır. Tüm veriler 1987 yılı baz alınarak reel hale getirilmiştir.

3. EKONOMETRİK BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Yapılan çalışmada, kamu yatırımları ve GSYİH arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla, her bölge için kamu yatırımları için (PU) ekonomik büyüme için (GSYİH; Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler, 1968-2001 dönemine ilişkin olarak yıllık ve logaritmik değerleri ile analize dahil edilmiştir. ADF test sonuçlarına göre, sistemdeki değişkenlerin tamamı birinci fark durağan sürece sahiptirler. Buna göre, seviyelerinde birim köke sahip olan, ancak birinci farklarında durağanlaşan değişkenler arasında kointegrasyon ilişkisi araştırılabilir.

Değişkenler, yıllık değerleriyle yer aldığından ve de birinci farkları ile durağanlaştırıldıklarından, bir gecikme seviyesi ile uygulanan toplu test sonuçları, Tablo 1'de

gösterilmiştir. Likelihood Ratio (LR) Testi, değişkenler arasında bir kointegre vektörün ($r=1$) varlığına işaret etmektedir. Yani değişkenlerde bir doğrusal trendin olduğu kabul edilir.

Tablo 1 Kointegrasyon Test Sonuçları

Null	Trace Test İstatistiği (Marmara)	Trace Test İstatistiği {Akdeniz}	Trace Test İstatistiği (Ege)
$r = 0$	18.390 {0.088}	30.608 [0.001] **	41.485 [0.000] **
$r = 1$	4.1065 [0.409]	3.0892 [0.573]	5.5341 [0.238]
(* ve **) Parantez içindeki değerler, %5 ve %1 kritik değerleri vermektedir			

Dolayısıyla, Tablo 2’de değişkenlerin normalleştirilen değerlerinden kamu yatırımlarının uzun dönem ilişkisi $r= 1$ durumunda aşağıdaki gibidir.

Tablo 2 Değişkenlerin Normalleştirilen Değerleri Marmara Bölgesi

LMGDP	1.0000	-1.2839
LMPU	-0.48690	1.0000
Sabit	-11.195	9.1673
Akdeniz Bölgesi		
LAGDP	1.0000	-1.9686
LAPU	0.24309	1.0000
Sabit	-19.371	20.058
Ege Bölgesi		
LEGDP	1.0000	-0.35060
LEPU	0.27543	1.0000
Sabit	-20.153	-6.2878

Marmara için uzun dönem ilişki:

$$\text{LMGDP} = 11.195 + 0.48690 \quad (3)$$

Akdeniz için uzun dönem ilişki:

$$\text{LMGDP} = 19.371 - 0.24309 \quad (4)$$

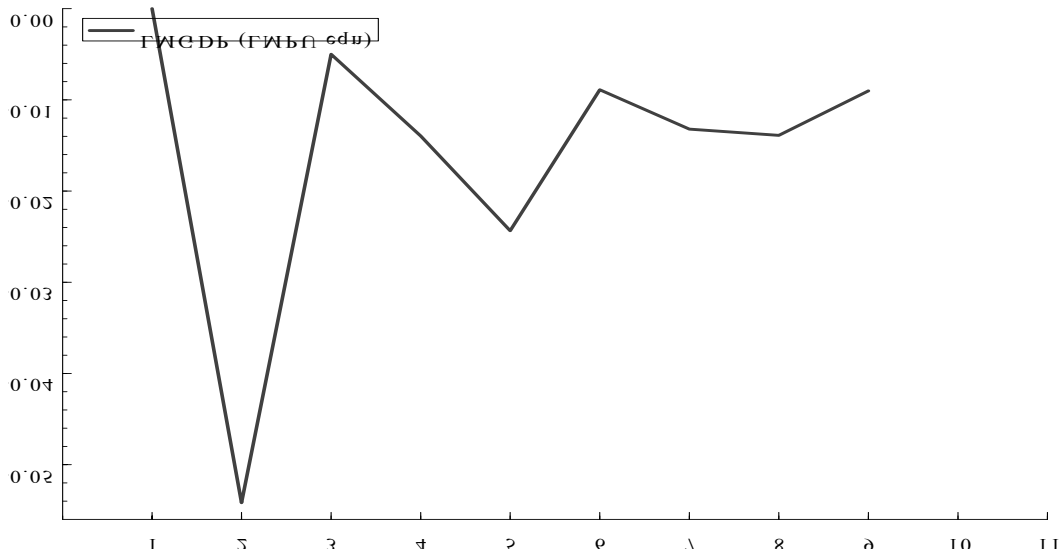
Ege için uzun dönem ilişki:

$$\text{LEGDP} = 20.153 - 0.27543 \quad (5)$$

Yukarıdaki 3, 4 ve 5 numaralı denkleme baktığımızda kamu yatırımları ve GSYİH (GDP) üzerinde Marmara bölgesinde pozitif etki yaparken, Akdeniz ve Ege bölgesinde negatif etki yaptığı görölmektedir. Bu sonuçlara göre; uzun dönemde kamu yatırımlarındaki artışlar Akdeniz ve Ege bölgesinde özel yatırımları azaltıcı yönde bir etkiye sahiptir. Böyle bir sonucun ortaya çıkması, teşvik edilen özel sektör yatırımlarında Ege ile Akdeniz bölgelerinin paylarının düşük kalması; Marmara Bölgesinin ise önemli büyüklükte (ortalama %40’ın üzerinde) pay alıyor olması ve özel sektör yeni yatırımlarının bu bölgede yoğunluk kazanmasından (Özdemir, 1999) kaynaklandığı belirtilebilir. Ayrıca kamu yatırımlarındaki artışlar, özel sektör tarafından planlanan verimli yatırımların yapılmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Mamatzakis (2001) belirttiği gibi kamu yatırımlarındaki artış ülkenin yatırımını özel sektör tarafından belirlenen yatırımların seviyesinden fazla bir seviyeye getirdiği için kamu yatırımları özel yatırımları azaltıcı (crowding- out) bir etki yapmaktadır.

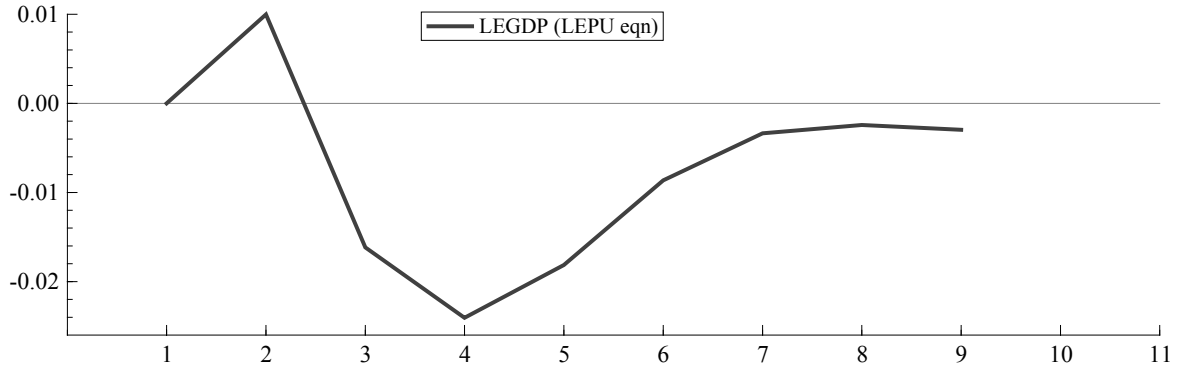
3.1. Impulse Response Fonksiyonu

Grafik 1’de Marmara bölgesinde kamu yatırımlarındaki artış GSYİH üzerinde pozitif etki yaratmaktadır. İlk yıl itibariyle kamu yatırımlarındaki %1 artış, GSYİH üzerinde %5’den fazla bir artışa neden olmaktadır. Kamu yatırımlardaki bu artışın GSYİH üzerindeki pozitif etkisi yaklaşık 10 yıl sürmektedir. 10.yıl dan sonra şok normal seyrine gelmektedir. Bunun yanında Grafik 2’de görüldüğü gibi kamu yatırımların Ege bölgesinde GSYİH üzerinde etkisi ilk yıldan itibaren tüm yıllar boyunca negatif etki yaratmaktadır. İlk yıl itibariyle kamu yatırımlarındaki %1 artış, GSYİH üzerinde %1-2 arasında bir azalışa neden olmaktadır. Öte yandan, Grafik 3’de görüldüğü gibi kamu yatırımların Akdeniz bölgesinde GSYİH üzerinde etkisi ikinci yıldan itibaren tüm yıllar boyunca negatif etki yaratmaktadır. İkinci yıl itibariyle kamu yatırımlarındaki %1 artış, GSYİH üzerinde %3-4 arasında bir azalışa neden olmaktadır.

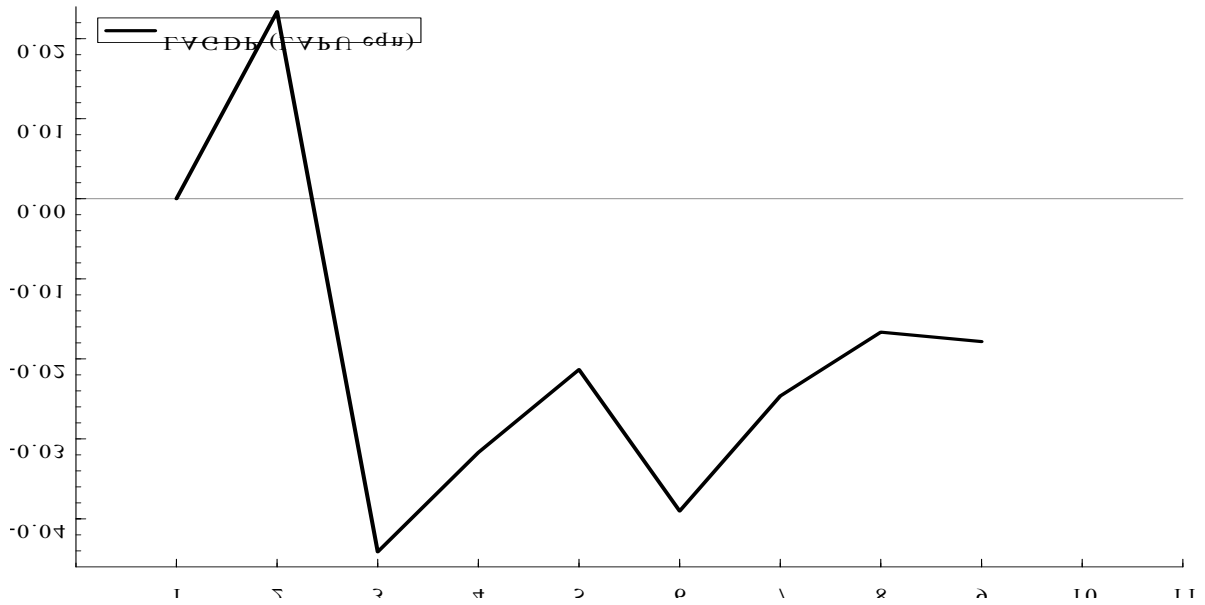

Grafik 1 Impulse Response Fonksiyonu : Marmara Bölgesi

Grafik 2 Impulse Response Fonksiyonu: Ege Bölgesi

Grafik 3. Impulse Response Fonksiyonu; Akdeniz Bölgesi

4. SONUÇLAR

Bu alışmada Kointegrasyon metodu kullanılarak Marmara , Akdeniz ve Ege bölgelerinde kamu yatırımları uzun dönemde GSYİH’yi nasıl etkilediği araştırılmıştır. Bununla birlikte, impulse response fonksiyonu kullanılarak şokların etkisi araştırılmıştır. Kamu yatırımları ve GSYİH zerinde Marmara bölgesinde pozitif etki yaparken, Akdeniz ve Ege bölgesinde negatiftir. Bu sonuçlara göre; uzun donemde kamu yatırımlarındaki artışlar Akdeniz ve Ege bölgesinde özel yatırımları azaltıcı yönde bir etki yapmaktadır. Ayrıca kamu yatırımlarındaki artışlar, özel sektör tarafından planlanan verimli yatırımların yapılmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Elde edilen sonuçlara göre, ayrıca, kamu yatırımları ile özel yatırımlar ikame yatırımlar olduğu için kamu yatırımlar ile özel yatırımlar arasında negatif bir ilişki grlmektedir.

KAYNAKLAR

- Aschauer, D. A. (1989) “Does Public Capital Crowd Out Private Capital?,” *Journal of Monetary Economics*, September 171-188.
- DPT (2002), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, 1950-2001. Ankara, Türkiye.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1981) “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with Unit Root,” *Econometrica*, June, 1057-1072.
- Erenburg, S. and Wohar, M. (1995) “Public and Private Investment: Are There Casual Linkages?,” *Journal of Macroeconomics*, Winter 1995, 17(1),1-30.
- Ghali, K.H. (1998) “Public Investment and Private capital Formation in a Vector Error – Correction Model of Growth”, *Applied Economics*, 30, 837- 844.
- Johansen, S. (1988) “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12 (2/3), 231-254.
- Johansen, S. and Juselius, K. (1990) Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-With Applications to the Demand For Money, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52 (2), 169-210.
- Mamatzakis, E.C. (2001) “Public Spending and Private Investment; Evidence From Greece”, *International Economic Journal*, 15-4, 33-46.
- Osterwald- Lenum. M (1992) “A Note With Quantiles Of The Asymptotic Distribution Of The Maximum Likelihood Cointegration Rank Test Statistics, *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, August , 461-472.
- zdemir, K. (1999) “Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Türkiye’de Bölgesel Dengesizliği Azaltmada Teşvik Uygulamalarının nemi”, *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 15, 121-129.

“Dünya Kenti” Kavramına Alternatif Bir Bakış

Elif KARAKURT

Öğr. Grv., Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu

1. GİRİş

Günümüz toplumunda küreselleşme söylemlerinin hızla yükseldiğine tanık olunmaktadır. Tek bir dünyada yaşanıldığı, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler neticesinde birlikte yaşanan dünyanın “global köy” haline geldiği şeklindeki söylemler gittikçe daha çok kullanılır hale gelmektedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinin hızlı bir şekilde birbirlerine yaklaştığı, mekanların birbirlerinden etkilenip birbirlerini etkileyebilme süreçlerinin her gün geçen gün daha da yoğunlaştığı da bu söylemler arasında yer almaktadır. Bu söz konusu süreçte birbirine tezat iki oluşum meydana gelmektedir: iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte tek bir küre altında birleşmek mümkün olabilmekte ve dünyanın homojenleşmesinden bahsedilebilmektedir; diğer yandan yine söz konusu teknolojik gelişmelerle birlikte farklı kültürler dünya düzlemine çıkabilmekte ve kendilerini tanıtabilmektedirler, bu yönüyle dünya parçalanmaktadır. Yani küçülen dünyada farklılıkların altı çizilirken parçalanmakta ve diğer yandan bu gelişmelerle dünyanın tek bir yer haline geldiği şeklindeki söylemlerle dünya birleşmektedir. Fakat söz konusu küreselleşme ve yerelleşme süreçleri bu bağlamda birbirine zıt iki oluşum değildir, aksine birbirlerinin bütünüleyicisi olan süreçlerdir.

Bu çalışmada küreselleşme ve yerelleşme süreçlerinin etkileriyle şekillenen yeni dünya düzeninde kentlerin değişen anlamları ve fonksiyonları irdelenecektir. Bu anlamda kentlerin ve bölgelerin tüm küre üzerinde göreceli olarak artan önemleri ve bunun sonuçları “dünya kenti” kavramı çerçevesinde ele alınacaktır. Dünya kenti kavramı irdelenerek bu kentlerin ortak özellikleri ortaya konulacak ve küre üzerinde sahip oldukları işlevleri ve etkileri ele alınacaktır. Nihayetinde ise Türkiye bağlamında dünya kenti kavramı sorgulanacak ve Türkiye’de dünya ekonomisi ile eklemlenebilecek kentler ile ilgili farklı bir alternatif ortaya konulacaktır: Türkiye’de dünya ekonomisiyle en çok etkileşimde bulunan, uluslararası piyasalara hizmet veren ve bu anlamda uluslararası piyasaların da ilgisini çeken kent İstanbul’dur. Fakat burada İstanbul’un tek başına dünya ekonomisine eklemlenmesinden ziyade içinde bulunduğu coğrafyanın da sağladığı imkanları kullanarak bu sürece dahil olması gerektiği savunulacaktır. Bu çerçevede öne sürülen tez; Dünya ekonomisine eklemlenme sürecinde bu misyonun tek bir şehre yüklenilmesi fikrinden daha ziyade belirli alanlarda uzmanlaşmış kentlerin oluşturduğu bir bölge politikası temelinde dünya ekonomisine eklemlenmenin ülkeye daha fazla katkıda bulunabileceği ve belki de dünya kentler hiyerarşisinde daha üst sıralara oturma ihtimalinin artabileceğidir. Bu çalışmada ele alınacak söz konusu bölge ise; İstanbul, Bursa, Kocaeli, Yalova kentlerinden oluşan bölgedir ve bu bölge “İstanbul Metropolen Bölgesi” olarak adlandırılacaktır.

2. KÜRESEL KENTLER VE DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ YERLERİ

Küreselleşme süreçlerinin yoğun olarak yaşandığı bir dönemde küreselleşme kavramı ile ilgili olarak akademik yazında birbirinden oldukça farklı tanımlamalara rastlamak

mümkündür. Burada Waters'ın küreselleşme tanımlaması kullanılacaktır. Waters'a göre küreselleşme: sosyal, ekonomik ve kültürel düzenlemeler içinde mekanın (coğrafyanın) etkisinin giderek azaldığı ve bireylerin bunun farkına varma düzeylerinin arttığı süreçtir (Aslanoğlu, 1998: 139). Waters, globalleşme süreçlerinde kültürel küreselleşmeye daha çok önem vermektedir fakat küreselleşmenin motoru olarak kapitalizmi ve ulus devlet krizini görmektedir. Küreselleşme; mekanı yeniden yapılandırarak ve ona yeni anlamlar yükleyerek kapitalizmin içinde bulunduğu krizi aşmasını sağlayabilecek bir süreçtir. Mekanın yeniden yapılanması ise; özellikle ulus devletin nüfuz alanının sorgulanması ve yeni mekan tanımlamaları ile mümkün olacaktır. Burada temel belirleyici unsur ekonomik küreselleşmedir. Buna göre; sermaye yeniden bir yapılanma sürecine girmiştir ve bunun neticesinde de modern dönemlere ait olan dünya düzeni yeniden şekillenmektedir.

Küreselleşme süreçlerinin yoğun olarak yaşandığı yeni dünya düzeninde ulus devletler modern dönemlere ait anlamlarını ve fonksiyonlarını yitirmeye başlamışlardır. Önceki dönemde gelişmenin sürdürülmesini sağlayan ulus devletin artık bazı ekonomik konularda karar verici olmadığını gösterirken, ulus devletleri kapsayan dünya ekonomisine yönelik mevcut düzenlemelerin geçerliliklerinin de sınırlı olduğunu gösterilmektedir. Bu nedenle, ulus devletin meşrutiyeti sorgulanırken, ekonomik açıdan ana birim olarak yerel birimler, kentler ve bölgeler önem kazanmaktadır (Eraydın, 2001: 368). Yeni şekillenmeye başlayan sistem içinde ekonominin motoru olarak kentler veya bölgeler ön plana çıkmaya başlamışlardır. Söz konusu yeniden yapılanma içersinde kenti anlamlandırma süreçleri de değişikliğe uğramıştır: artık belirli bir ulus devlet içinde yer alan ve söz konusu ulus devletin bir parçası olan kent tanımlamaları yerine tüm küre üzerinde nüfuz alanı oluşturabilen ve bunun için küre üzerindeki diğer kentlerle sürekli bir yarış içinde olan ve bu süreci hem etkileyen hem de ondan etkilenen kent tanımı ağırlık kazanmaktadır. Kentler bu yarışta yer alarak küresel sermayeyi çekebilmek için gerekli alt yapıyı oluşturmanın yanında yerel özelliklerini ve değerlerini ön plana çıkartarak farklılıklarını da vurgulamaktadırlar, bu da beraberinde küreselleşmenin diğer bir yüzü olan yerel kimliklerin tanınması ve kabul edilmesini içeren yerelleşme süreçlerinin önemini ortaya koymaktadır.

Ulus devletlerin göreceli olarak önemlerini yitirdikleri ve buna paralel olarak kentlerin ve bölgelerin ön plana çıktığı şeklindeki bir düşüncenin her zaman için doğru olduğu kabul edilemez. Çok hızlı dönüşümlerin yaşandığı günümüz toplumunda küreselleşme tüm mekan ve zamanlarda kendiliğinden gerçekleşecek doğal bir sonuç değildir. Bu süreçte yer alabilmek için kentlerin ve bölgelerin çeşitli girişimlerde bulunmaları gereklidir. Çünkü küreselleşme sürecinde sadece bazı kentler ön plana çıkarak cazibe noktası olurken bazıları ise önemsizleşmekte, terk edilerek yoksulluğa mahkum edilmektedir. Ulus devlet sınırlarının yok olması nedeniyle bazı kentlerin konumlarının değiştiği ve bu nedenle göreceli önemlerini kaybederek çöküş gösterdikleri, kendilerini yenileyemeyen eski sanayi kentlerinin ve hızlı ulaşım-iletişim altyapısına ayak uyduramayan merkezlerin ise yeni koşullara uyum sağlayamadığı görülmektedir. Tüm bu gelişmeler, kendilerini yenileyemeyen eski sanayi kentlerinin küresel ilişkiler ağının dışında kalmaları ve dolayısıyla bu ilişkiler ağının doğurduğu refahtan pay alamaması sonucunu doğurmaktadır. Bu noktada karşımıza çıkan kavram “yarışan kentler” kavramıdır. Bu süreçten dışlanmamak ve diğerlerin önüne geçebilmek adına kentler ve bölgeler birbirleriyle sürekli bir yarış halindedirler. Gerçekte ulus devletler gibi kentler de yarışmazlar; rekabet gücü buralarda yer alan firmalar ve bireylerle gerçekleşir. Bu nedenle, kentleri oluşturan birimlerin ortak bir strateji ve sinerji etkileri

yaratabilecekleri ortamı oluşturmak için dzenleme mekanizmalarına ihtiyaç vardır (Eraydın, 2001: 371). Söz konusu mekanizmaların oluşturulması bile her zaman için yeterli değildir. Dünyanın tüm bölgelerinde global sermayeyi kendisine çekebilecek maddi koşullara sahip sayısız kent olabilir. Fakat, bunların hangisinin başarılı olacağı; bu kentlerde yaşayan yöneticilerin, sermaye sahiplerinin, sivil toplum kuruluşlarının, halkın ve nihayetinde merkezi devletin sergileyecekleri işbirliğine bağlı olarak şekillenecektir.

Küreselleşme sürecinde kentler etkili oldukları bölgelere göre hiyerarşık bir yapılanma içinde yer alırlar. En geniş düzlemde etkili olan kentler, kentsel hiyerarşı sistemin tepesine oturarak gücün retildeği yer konumuna sahip olurlar. Kentler arası hiyerarşide konumsal ve ekonomik açılardan st noktada bulunan kentler dünya düzeyinde gerçekleşen bir kontrol sürecinde işlev görmektedir. Sektörel istihdam yapıları, nüfusları, mekansal dağılımları bu global işlev çerçevesinde anlaşılabilmektedir (Aslanoğlu, 1998: 113). Kentlerin nemsizleşerek yoksulluğa mahkum olmama adına söz konusu bu hiyerarşık yapılanma içersinde yer alabilmeleri onlar için oldukça önemlidir.

Kentsel hiyerarşık sistemin en st noktalarında yer alarak, küre üzerinde en geniş düzlemde etkili olan kentler “dünya kenti” olarak adlandırılmaktadır. Bu kentsel hiyerarşı sisteminde yer alan kentlerin sayısı oldukça azdır. Dünya kentlerinin küreselleşme süreçlerinde yerlerinin ve işlevlerinin açıklığa kavuşturulabilmesinde söz konusu kentlerin konumlarının anlaşılması önem taşımaktadır. Bu kentlerin ortaya çıkışı çok farklı değişkenlerle açıklanmakta ve tanımı da buna göre farklılaşmaktadır. Dünya kenti kavramlaştırması ile ilgili olarak Friedman’ın dünya kenti hipotezi önemli bir yere sahiptir. Friedman, dünya kenti hipotezi şu şekilde formüle etmiştir:

“Kentin dünya ekonomisine eklemleme biçimi ve bu süreçteki mekansal fonksiyonları kentte oluşan yapısal değişiklikleri etkilemektedir. Küresel sermayeyi çekebilecek alt yapıya sahip olan kentler giderek dünya kent hiyerarşisinde yerlerini alacaktır. Dünya kentlerinin küresel kontrol fonksiyonları kentin yapısında etkin bir şekilde yansıtılır. Dünya kentleri gerek i g, gerek uluslararası göç konusunda odak noktaları olarak ne çıkmaktadır. Dünya kenti mekansal kutuplaşma, sosyal sınıf kutuplaşması gibi sanayi kapitalizminin çelişkilerine sahne olmaktadır. Dünya kenti, devletin mali kapasitesinin üzerinde sosyal maliyetler yaratmaktadır.” (Aslanoğlu, 1998: 142)

Friedman’ın dünya kenti hipotezi oldukça önemlidir, ‘dünya kenti’ olarak hangi kentleri kabul edebileceğimiz konusunda ve bunların küresel düzlemde işlevleri ile ilgili olarak bize bir pencere açmaktadır. Sassen ise, globalleşme süreçlerinde dünya kentleri olarak adlandırılan kentler için yeni bir stratejik rol oluştuğunu ve bu rolün global etkileşim ve bu şehirlerin mekansal dağılımının bir kombinasyonundan meydana geldiğini vurgular. Bu kentler

“... uluslararası ticaret ve bankacılık için merkez olarak uzun tarihleri arkasında dört yeni rol bağlamında kurgulanmıştır: ilk olarak, dünya ekonomisinin organizasyonunda yüksek bir şekilde yoğunlaşmış kontrol noktaları olarak; ikincisi lider ekonomik sektörler olan imalat, hizmet ve ayrıca finans sektörü için anahtar yerlerdir; üçüncüsü, bu lider sektörlerde yeniliğin üretimlerini içermeleri açısından; dördüncü ise, yenilenmiş üretimler ve bu üretimler için piyasalar olarak. Bu kentlerin fonksiyonlarındaki bu değişmeler kentsel formda ve uluslararası ekonomik aktiviteler üzerinde bir büyük etkiye sahiptir: kentler geniş kaynaklar üzerinde kontrolde yoğunlaşmışlardır. Bu arada finans ve belirli hizmet endüstrileri kentsel sosyal ve ekonomik düzenlemeleri yeniden yapılanmıştır. Sonuçta kentin yeni bir çeşidi una liderlik eden ortaya çıkmıştır. Bu ‘global kent’ tir. Brnekler New York, Londra ve Tokyo’dur.” (Sassen, 1987: 62).

Bu kentler dünya kent hiyerarşisinde en üst sırada yer almaktadırlar. Tokyo, Londra, New York kentleri dünya içinde sermayenin yeniden üretilmesi, formüle edilmesini karar verme, bunu dikte etme ve kendi amacına göre yöneten organizasyonlar, kurumlar ve anahtar kişilere göre konumlanmıştır. Sahip oldukları bu özellikler açısından global kentsel hiyerarşide egemen pozisyon durumundadırlar. Tüm küre üzerinde bahsedilen bu üç kent dışında bu hiyerarşik sıralamada yer alan kentlerin sayısı oldukça azdır. Dünyadaki birçok önemli kent içinde bulundukları ülke veya bölge açısından oldukça önemli işlevlere sahip olsalar dahi ‘dünya kenti’ olgusunun gerekliliklerini yerine getirememektedir ve dolayısıyla dünya kenti olarak görülmemektedirler. Fakat bu noktada ortaya bir soru çıkmaktadır: Hangi kentler ‘dünya kenti’ olarak kabul edilmelidir?

Bu konudaki karışıklığı açıklamada Fuat Ercan’ın “dünya kenti” ve “uluslararasılaşmış kent” kavramlaştırmaları gücün üretildiği ve gücün içinden geçtiği kentler ayrımını yaparak kentsel hiyerarşi yapısını daha net ortaya koymada yardımcı olmaktadır.

“Dünya kenti, kavramının bu anlamda dünya ölçeğinde hacim ve hız olarak artan trafiğin kontrol edildiği mekanlar olarak belirlenmesi gerekir. ... Dünya kentlerinde kontrolün yoğunlaşması, aynı zamanda trafiğe konu olan değerin meta, para ve imgesel biçimlerinin mülkiyet haklarının belirli mekanlarda yoğunlaşması anlamına gelmekte. Kontrol ve yönlendirme işlevlerinin belirli mekanlarda yoğunlaşmasının, mülkiyetin bu mekanlarda yoğunlaşması ile ilişkili olduğunu vurgulamamız gerekiyor. Diğer yandan dünya kentleri kültürel malların ve sembolik hiyerarşinin dünya ölçeğinde üretildiği mekanlardır. Dünya ölçeğinde meta, para ve imgelerden oluşan yoğun trafiğin varlığı aynı zamanda bu trafiğin içinden geçtiği, bu trafiğin yoğunlaştığı bazı mekanların varlığına neden olmuştur. ... Dünya ölçeğinde işleyen trafiğin yoğunlaşarak içinden geçtiği bu mekanları/kentleri uluslararasılaşmış kent olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Uluslararasılaşmış kentler, meta, para ve imgelerden oluşan trafiğin yoğunlaştığı ve bu anlamda bu trafiğin (kapitalist ilişkilerin) alt birimlere/mekanlara iletilmesini kolaylaştıran mekanlardır. Dünya kentleri kontrolün merkezi olduğu ölçüde sınırlı sayıda iken, uluslararasılaşan kentlerin sayısı kapitalist ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak hızla artış göstermekte.” (Ercan, 1996: 67).

Fuat Ercan’ın bu tanımlamaları ile Tokyo, New York ve Londra gibi kentler ile diğer kentler arasındaki fark belirgin olmaya başlamıştır. Dünya üzerindeki birçok kent bu yönüyle küresel trafiğin alt birimlere aktarıldığı kent işlevini görmektedirler. Köprü işlevini gören kentlerin sayısı dünya kentlerinin sayısı ile kıyaslanamayacak kadar çok sayıdadır. Bu açıdan dünya şehirleri olarak tanımlanan şehirlerin fonksiyonları daha iyi bir şekilde ortaya konulmalıdır.

3. KÜRESEL KENTLERİN FONKSİYONLARI

Küresel kentlerin bugün diğer kentlerden en önemli ayırt edici noktaları, dünya ekonomisinin temel karar verme noktaları olmalarıdır. Bu kentlerde imalat sanayi ortadan kalkmıştır, buralarda üretim yapmaktan daha çok üretilen ürünlerin kontrol edilmesi söz konusudur. Sadece üretim üzerinde kontrol etme fonksiyonları yoktur, bunun yanında üretilen ürünlerin dağıtılmasında, aynı zamanda hizmet sektöründe de yönlendirici fonksiyonlara sahiptirler. Onlar uluslararası kentsel sistemin anahtar kavşaklarıdır. Dünya şehirleri bu aktiveleri kolaylaştıran ve destekleyen acenteler ve kişiler ve uluslararası tüketim ve üretimin kurumları için desteklenen mekanlardır. Buralarda üretim ve hizmet hacminden daha çok bu sektörlerde yapılanma anahtar kriterlerdir. Dünya kentleri ticaret, yönetim, finans, üretim ve hizmet sektörünün planlandığı ve kontrol edildiği merkezi olan mekanlardır.

Küresel kent olarak adlandırılan bu kentlerde, uluslararası üretim ve hizmetlerin yönetimi ve kontrol etme fonksiyonları yanında ulusal ekonomi içinde de oldukça öneme sahip yerlerdir. Bu küresel kentlerin yükselişı ile ulusal tabanda kendi ülkelerindeki diğerkentlerin düşüşü arasında da bir bağlantı kurmak mümkündür. Bugün biz yükselen bir asimetri görüyoruz. Küresel kentlerde yükselen büyümeler Japonya, İngiltere ve ABD'nin diğerbölgelerinin düşüşünün önemli unsurlarını içerir (Sassen, 1987: 71). Sözkonusu kentler ilk olarak kendi ulusal tabanlarında lider kent konumuna sahip olmuşlardır. Kendi ülkelerindeki diğerkentlerin düşüşü pahasına bu kentler dünya kentler hiyerarşisinde yükselmişlerdir.

“New York, ABD'nin yansıyan ekonomik gücü ve ayrıca küresel ortak gücün başlıca yeridir. Bu kontrol edilen ve tüketilen ve küresel üretimin büyük bileşenlerindeki bir mekan ve küresel politik gücün ana merkezidir. Tokyo, Japon ekonomisinin son yıllardaki başarısı nedeniyle başlıca dünya kentidir. Ulusal mali varlık için temel ihracat noktası olan dünya mali piyasaları gibi, para desteğinin içsel kaynaklarında güçlü bir yönlendirme gücüne sahiptir. İngiltere'nin imalat ekonomisi oldukça küçüktür fakat Londra bir dünya kentidir çünkü İngiliz Krallığının hareket merkezi olarak beliren rolü bağlamında, küresel piyasada üretici hizmetin ve mali gücün ana destekleyicisidir. Londra aynı zamanda İngilizce konuşan dünyanın bir kültürel merkezidir.”(Clark, 1996: 141).

Bu yönüyle ‘dünya kentleri’ küresel merkez olmadan önce ilk olarak kendi ülkeleri içinde ulusal merkez konumundadırlar. Londra, New York ve Tokyo gelişmiş teknolojik alt yapıları sayesinde tüm dünya ile bağlantı kurabilmektedirler. İletişim teknolojileri belirleyici bir rol oynamaktadırlar. Sermayenin büyük gücü her zaman seçme, nereye yerleşeceğine ve nereden çekileceğine karar verme yetisi taşır. Uydu, kablo ve mikrodalga çok daha incelikli yerleşik politikalarını dikkate alarak bu hareketliliği ve etki alanını son derece artırmıştır (Muffan, 1995: 208). Londra, New York, Tokyo gibi kentlerin küre üzerinde finansal merkez olabilmeleri gelişmiş iletişim alt yapılarıyla mümkün hale gelmiştir. Bu kentlerde dünya üzerinde gerçekleşen olaylardan anında haberdar olunabilmekte ve bunlara tepki verilmesi ise eş zamanlı olabilmektedir. 24 saat boyunca yürütölen global ticaret, elektronik sermaye yoluyla gerçekleşen finansal ödemeler bir butona dokunma ile yönetilebilirler. Uluslararası firmaların, bankaların, üretim yapan fabrikaların merkezi irtibat büroları genel olarak bu şehirlerde toplanmıştır. Dünya kentlerinde yönetim, hizmet, finans, uluslararası üretimin anahtar kurumları ve kişiler yoğunlaşmıştır; çünkü küre üzerinde en etkin iletişim alt yapısı bu kentlerde bulunmaktadır.

Bu merkez bürolarda şirketlerin ‘çekirdek elaman’ denilen kişiler çalışmaktadırlar. Firmalar en değerli elamanlarını dünya şehirleri olarak adlandırılan bürolarında görevlendirirler. Çünkü, bu kişiler dünyanın bir çok yerinde konumlanmış olan üretim ve hizmetin yönlendirilmesini ve kontrolünü yerine getiren temel karar vericiler konumundadırlar. Ve bu bürolarda çalışan çekirdek elamanların ücretleri, diğereklemanların ücretleri ile kıyaslanamayacak derecede yüksektir. Uluslararası firmalar için dünyanın diğerek yerlerindeki tesislerinde çalışan elamanlarının büyük bir kısmı değişebilir bir niteliktedir. Yani bu elamanları işlerinden çıkarıp yerlerine yenilerini alma çok daha kolaydır fakat bu merkez büroda bulunan elamanlar ise kilit konumda elamanlardır ve bunların işlerinden çıkartılıp yerlerine yenilerinin alınması çok nadir olan bir olaydır. Ayrıca bu merkez büroda çalışan kişiler oldukça yüksek bir eğitime ve donanıma sahip kişilerden oluşmaktadırlar. Şirketler eğitilmiş ve donanımlı elamanları ellerinde tutabilmek için yüksek ücretler yanında onlara oldukça geniş imkanlar sunarlar.

4. TÜRKİYE’NİN DÜNYAYA AÇILAN PENCERESİ ÜZERİNE ALTERNATİF ÖNERİ

Türkiye’deki kentler açısından küresel kent olgusu incelendiğinde ilk plana çıkan kent İstanbul’dur. İstanbul ülkenin küresel ekonomiye açılan en önemli penceresi, küresel süreçlerin etkilerinin en yoğun olarak yaşandığı kenttir. Bu nedenle, Türkiye’nin İstanbul basamağıyla dünyaya açılması gerektiği yönünde görüşler ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada, İstanbul’un tek başına dünya ekonomisine eklemlenmesinden ziyade içinde bulunduğu coğrafyanın da sağladığı imkanları kullanarak bu sürece dahil olması gerektiği savunulacaktır. Şöyle ki; İstanbul’un yakın etki sahası içinde yer alan Bursa, Yalova, Kocaeli gibi kentler Türkiye ekonomisi içinde oldukça önemli yerlere sahip kentlerdir. Bu çerçevede öne sürülen tez; Dünya ekonomisine eklemlenme sürecinde bu misyonun tek bir kente yüklenilmesi fikrinden daha ziyade belirli alanlarda uzmanlaşmış kentlerin oluşturduğu bir bölge politikası temelinde dünya ekonomisine eklemlenmenin ülkeye daha fazla katkıda bulunabileceği ve belki de dünya kentler hiyerarşisinde daha üst sıralara oturma ihtimalinin artabileceğidir. Bu şekildeki bir yapılanma dünya kentler hiyerarşisinin en üst noktasında yer alan New York, Londra, Tokyo kentlerinin bulundukları gelişmişlik seviyelerinin temelini oluşturmaktadır. A.B.D.’deki doğu sahili boyunca uzanmış olan Boston-NewYork-Philadelphia- Baltimore- Washington koridorunda olduğu gibi, Japonya’da Osaka-Kobe, Nagoya-Tokyo-Yokohama kentlerini birleştiren Tokaido koridorunda olduğu gibi (Hall, 1996: 15). Yürütülen bölge politikaları örnekleri, dünya kenti kavramsallaştırması içinde önemli yere sahiptir. Üstelik, süper kentleşmenin gerçekleştiği bu zonlardan her biri 30 ile 50 milyon arasında insanı bünyesinde aşmaktadır. Bu bölgeler içinde kentler birbirleriyle oldukça etkin bir şekilde otobanlar ve hava ulaşımı ile bağlanmış, ayrıca son zamanlarda yeni hızlı tren sistemiyle de takviye edilmektedir (Hall, 1996: 16). Bu bağlamda, Türkiye’de ele alınan bölge ise; İstanbul’un kontrol ve yönetim açısından başı çektiği bir platformda yakın etki sahası içinde yer alan Bursa, Kocaeli ve Yalova gibi kentlerin yer aldığı bir metropoliten bölgedir. Bu kentlerin kendi iç potansiyellerinin de sağladığı alt yapılarıyla belirli işlevler açısından uzmanlaşarak eşgüdüm içersinde hareket edecekleri bir bölge politikası oluşturulması dünya ekonomisine eklemlenme sürecinde ülkenin şansını daha arttırabilir.

4.1. İstanbul - Bursa - Yalova - Kocaeli Penceresinden Dünyaya Açılma: “İstanbul Metropoliten Bölgesi”

Ulusal bir temel bağlamında dünya ekonomisi ile bağ kurma çalışmaları günümüzde yerini kent ve bölge temelli teşebbüslere bırakmıştır. Türkiye açısından İstanbul merkezli bir bölge çerçevesinde yürütülecek çalışmalar, Türkiye’nin dünya ekonomisi içindeki rolünün artmasını sağlayarak daha geniş bir vizyon sunabilme şansını yükseltecektir. İstanbul’un yönetim ve kontrol işlevleri açısından merkezi rol üstleneceği bir platformda yakın etki sahası içinde yer alan Yalova, Bursa, Kocaeli ile gerçekleştirilebilecek bir işbirliği “dünya kentleri” olarak adlandırılan kentlerdekine benzer bir dönüşümün alt yapısını oluşturabilir. Bu bağlamda “uzmanlaşmış kentler” modeli bu işbirliğinin bel kemiğini oluşturmaktadır. Uzmanlaşmış kentler modeli ile birlikte; üretim sisteminin evrimi sırasında, sermayenin derinleşmesi, rasyonalizasyonu ve üretim ölçeğinin büyümesi ile birlikte gelen düşey bütünleşme, bazı sanayi kollarında yer alan üretim birimlerinde mal ve girdi akımları ve ilişkilerini kapsayan masraflarda büyük düşüşler sağlanmaktadır. Deneyim ve bilgi birikimi bu kentleri, küresel sistemin içine taşımaktadır (Eraydın, 2001: 382)

“İstanbul Metropoliten Bölgesi” içinde yer alan bu dört il Marmara Bölgesinde ve Marmara Denizinin etrafında yer almaktadırlar. Birbirlerine komşu olan bu iller başta coğrafi yakınlık nedeniyle sürekli etkileşim içindedirler. “İstanbul Metropoliten Bölge” içinde yer alan kentlerin bazı özelliklerinin ortaya konulması söz konusu proje için bir ilk adım olacaktır.

Tablo 1 “İstanbul Metropoliten Bölge” İçinde Yer Alan Kentlerin Nüfusları

<i>İller</i>	<i>1990 (000)</i>	<i>2000 (000)</i>	<i>Yıllık nüfus artış hızı (%)</i>
Bursa	1.596.161	2.125.140	28.62
İstanbul	7.195.773	10.018.735	33.09
Kocaeli	920.255	1.206.085	27.0
Yalova	135.121	168.593	22.13

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (www.die.gov.tr/konulari/nufus/iller.html)12.06.2003

Bu illerin içinde bulundukları bölge Türkiye’deki diğer bölgelere oranla en fazla nüfusu bünyesinde taşıyan bölgedir. Bunun nedeni ise, Marmara bölgesinin daha çok ekonomik sebeplerle ülke içinden göç alıyor olmasıdır.

Tablo 2 “İstanbul Metropoliten Bölge” İçinde Yer Alan Kentlerin Nüfus Yoğunlukları

<i>İller</i>	<i>Nüfus(2000)</i>	<i>Yüzölçümü(km2)</i>	<i>Yoğunluk</i>
Bursa	2.125.140	11.043	192
İstanbul	10.018.735	5.712	1753
Kocaeli	1.206.085	3.626	333
Yalova	168.598	839	201

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (www.die.gov.tr/konulari/ekonomikvesosyal verileri.html) 22.08.2003

Tablo 3 Türkiye’deki Bölgelerin Karşılaştırmalı Nüfusları Ve Nüfus Artış Hızları

<i>Bölgeler</i>	<i>1990 (000)</i>	<i>2000 (000)</i>	<i>Yıllık nüfus artış hızı (%)</i>
Marmara Bölgesi	13.295.878	17.365.027	26.69
Ege Bölgesi	7.594.977	8.938.731	16.29
Karadeniz Bölgesi	8.136.713	8.439.213	3.65
İç Anadolu Bölgesi	9.913.306	11.608.868	15.78
Akdeniz Bölgesi	7.029.789	8.706.005	21.43
Doğu Anadolu Bölgesi	5.348.512	6.137.414	13.75
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	5.157.160	6.608.619	24.79

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (www.die.gov.tr/konulari/nufus/bolgeler.html,12.06.2003)

Yukarıda bahsedilen bu dört şehrin özelliklerinin ortaya konulmasında bu şehirlerin gayri safi milli hasılatları ve ülkede genelinde aldıkları pay da belirleyicidir. Buna göre bu dört ilin bir yıl içindeki cari fiyatlarla elde ettikleri gayri safi milli hasılatları ve ülke genelindeki payları şu şekildedir.

Tablo 4 İstanbul-Metropolitan Bölge İçinde Yer Alan Kentlerin GSMH ve Gelişme Hızları

İller	GSMH (Cari fiyatlarla/000. 000 TL)	İllerin Payı (%)	Gelişme Hızı (%)
Bursa	4 579 937 632	3.7	62.1
İstanbul	27 548 600 621	22.1	62.9
Kocaeli	5 663 425 950	4.5	73.5
Yalova	490 563 226	0.4	64.3
Türkiye	124 583 458 276	100.0	60.9

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (www.die.gov.tr/konuları/nüfus/illeritibarıylaGSMH.html, 12.06.2003)

Bu şehirler Türkiye GSMH'nın toplam % 30.7'sine sahiptirler ve hepside Türkiye ortalamasının üzerinde bir büyüme hızına sahiptir. Bu dört ilde GSMH yanında kişi başına düşen GSYİH rakamları ise Tablo 5'de gösterildiği gibidir.

Tablo 5 'İstanbul Metropolitan Bölge'de Yer Alan Kentlerin Kişi Başına Düşen GSYİH Dağılımları

SIRASI	İLLER	KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYİH(\$)
1.	Kocaeli*	7,556
3.	Yalova	4,665
4.	İstanbul	4,416
12.	Bursa	3,491

*Türkiye GSYİH Ortalaması : 2,941\$

Kaynak: Yalova Vali Yardımcısı Ahmet Şahin Özcan ile 15 Haziran 2003'de Gerçekleştirilen Röportaj, Bursa

Tablo 5'de de görüldüğü gibi bu dört il, kişi başına düşen GSYİH dağılımları bakımından ülke çapında ilk sıralarda yer almakta ve Türkiye ortalamasının üzerinde bir ortalamaya sahiptirler.

4.1.1. İstanbul

İstanbul, 10.118.735 nüfusuyla Türkiye'nin en büyük şehridir. Son 73 yılda Türkiye'nin nüfusu yaklaşık 5 kat artarken aynı dönemde İstanbul'un nüfusu 12,4 kat artış göstermiştir (Özcan, 2003). Şehrin ekonomik durumu ise şu şekildedir: Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1996 yılında yapılan "Gelişmişlik Endeksine Göre Kademeli İller Grubu Araştırması"nda İstanbul'un birinci sırada yer aldığı tespit edilmiştir. ... Bu endeks içinde demografik göstergelerin yanı sıra; istihdam, eğitim, sağlık, tarım, sanayi, inşaat ve kentleşme, altyapı, mali göstergeler ve elektrik tüketimi-telefon- bilgisayar-otomobil sahipliği gibi kriterler yer almaktadır (Özcan, 2003).

Kentte mevcut olan iş yerleri ve çalışanlara göre bir sınıflama yapıldığında İstanbul'da mevcut olan iş yerlerinin Türkiye'deki toplam iş yerlerinin yaklaşık üçte birini oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 7 Toplam İşyeri Ve İşçi Sayısı Bakımından Türkiye Ve İstanbul Karşılaştırması

TÜRKİYE/İSTANBUL KARŞILAŞTIRMASI		
	İŞYERİ SAYISI	İŞÇİ SAYISI
TÜRKİYE	382.932	4.564.164
İSTANBUL	138.759	1.470.964
ORAN (%)	36	32

Kaynak: Yalova Vali Yardımcısı Ahmet Şahin Özcan ile 15 Haziran 2003 tarihinde Gerçekleştirilen Röportaj

Kentin ticari yapısı incelendiğinde ise, yine İstanbul'un Türkiye'nin en önemli ticaret merkezi olduğu görülecektir. Tarih boyunca İstanbul jeopolitik konumu nedeniyle ticari bakımdan en önemli kentlerden birisi olmuştur. Bugün İstanbul, dünyanın 50. Büyük ekonomisine sahip duruma gelmiştir. İstanbul'un ticareti içindeki en büyük payı sanayi ürünleri ticareti almaktadır.

İstanbul'un ticari yapısının bir özelliği de büyük holdinglerin ülke ticaretindeki etkinliğidir. Günümüzde ülke ticaret kapasitesinin %55'i İstanbul'da toplanmış durumdadır. 315.096 ticari şirket bulunmaktadır. Bunların 213.173'ü sermaye şirkettir. Şirketlerin dağılımı şöyledir:

Tablo 8 İstanbul'da Yer Alan Şirketlerin Türleri

Limited Şirket	177.172
Şahıs Şirketi	84.808
Anonim Şirket	35.521
Kooperatifler	8.851
Kollektif Şirket	5.425
Komandit Şirket	937
Holding	480
Banka Merkez ve Şubeleri	1.902
TOPLAM	315.096

Kaynak: Yalova Vali Yardımcısı Ahmet Şahin Özcan'la 15 Haziran 2003'de Gerçekleştirilen Röportaj, Bursa

Türkiye genelindeki 21 serbest bölgenin 4 adedi İstanbul'da bulunmaktadır. Yine İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın varlığı da finans yönüyle kentte oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle İstanbul ticaret ve finans merkezidir. Dış Ticaret Müsteşarlığının verilerine göre Türkiye ihracatında İstanbul'un tek başına payı 1998 yılında % 49.9, ithalatındaki payı ise % 45.5'dir. 2001 yılında ise toplam ihracatın % 42'si, toplam ithalatın % 52'si İstanbul'dan sağlanmıştır (Özcan, 2003). Organize Sanayi bölgeleri, sanayinin gelişiminde oldukça önemli bir yere sahiptir. İstanbul'a bakıldığında zaman, burada toplam 8 adet Organize Sanayi Bölgesinin var olduğu görülmektedir. Bunların sadece 5 adeti tam kapasite ile hizmet verirken diğerlerinin çalışmaları halen devam etmektedir.

Yine, İstanbul coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca önemli ulaşım akslarının üzerinde bulunmuştur. Bu çerçevede İstanbul'a ulaşımında karayolu, denizyolu, demiryolu ve hava yolu olmak üzere tüm alternatifler mevcuttur. Özellikle küresel süreçlerinin yoğunlaştığı günümüz toplumunda ulaşımın hayati hususlardan birini oluşturması nedeniyle İstanbul'un bu özelliği 'dünya kentleri hiyerarşisinde' yer alabilmesi için onun önemli bir avantajı olacaktır. Kent, en az 2500 yıllık bir geçmişe sahip olması nedeniyle uygarlık tarihinin hemen hemen her dönemine ait tarihi eserler barındırmaktadır. Bu nedenle açık hava müzesi konumunda olan kent, her zaman yerli ve yabancı turistlerin ilgi odağı olmuştur. İstanbul'u ziyaret eden turist sayısı Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin toplam %35'ini oluşturmaktadır. 2002 yılında Ülkemize 13.248.875 turist gelmiş, bunlardan 2.699.131'i İstanbul'u ziyaret etmiştir. 2002 yılı ilk 9 ayında, ülkede elde edilen 9,6 milyar dolarlık turizm gelirinin 2,4 milyar dolarlık kısmı İstanbul'dan elde edilmiştir (Özcan, 2003). İstanbul'da beş yıldızlı otellerin varlığı küresel sermaye elitlerinin konaklama ihtiyaçlarını önemli ölçüde karşılayabilecek bir

düzeyde olması kentin çok önemli bir diğerk özelliğidir. Yine küresel sermaye elitlerinin konaklamalarına ve sürekli yaşama ortamlarının sağlanması çerçevesinde yüksek gelir gruplarına yönelik konutların varlığı söz konusu sermaye gruplarının bu kente çekilmesi yönünde önemli bir yere sahiptir.

İstanbul sahip olduğı bu özellikler çerçevesinde Türkiye’de dünya kentler hiyerarşisinde yer alabilme şansı en yüksek olan kenttir. Bursa, Kocaeli, Yalova kentlerinin içinde bulunacağı bir ‘metropolitan bölge’ projesinde İstanbul, bu metropolitan bölge içersinde yönetim, organizasyon, kontrol işlevlerini üstlenmelidir. Bu çerçevede muhasebe, danışmanlık, avukatlık, reklam, finans, sigorta, araştırma geliştirme hizmetlerinin yürütüleceğı merkez şehir konumunda olmalıdır. Yine bu bağlamda fabrika ve şirketlerin merkez bürolarının da bu kentte olması bu işletmelerin dünyanın diğerk bölgeleriyle daha hızlı ve daha kolay bir şekilde irtibat kurabilme şanslarını arttıracaktır. Bu amaçla ilk olarak kentte iletişim alt yapısının geliştirilmesi ve kentin dünyanın tüm bölgeleriyle iletişiminin hızlı ve kesintisiz bir biçimde sağlanması çalışmaları yapılmalıdır. Yine kentsel alt yapının iyileştirilerek küresel sermaye elitinin kente çekilmesi, İstanbul’un dünya kenti olması yönünde önemli bir adım olacaktır. Son olarak ‘İstanbul Metropolitan Bölgesi’ içinde bulunan üniversite ve araştırma merkezlerinin varlığından yararlanılarak bilimsel çalışmalar teşvik edilmeli ve böylece söz konusu bölge ‘yeniliklerin üretildiğı’ bir coğrafya olabilmelidir. İstanbul bu çalışmaların merkezi ve kontrol edildiğı bir yer olma rolünü de üstlenmelidir. Böyle bir çalışmanın başlatılmasında merkezi hükümetin ilk adımı atarak sürecin önünü açması ve bu süreci teşvik etmesi oldukça önemlidir.

4.1.2. Bursa

Bu kentler arasında Bursa’ya bakıldığında, Bursa’nın Türkiye genelinde ülkenin en büyük beşinci kenti, ‘İstanbul Metropolitan Bölgesi’ içinde yer alan şehirler arasında ise İstanbul’dan sonra bölgenin en büyük şehri konumunda olduğı görülecektir. Uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan kent, bulunduğu coğrafyanın da sağladığı avantajlar yoluyla ülke ekonomisinde tüm tarihi boyunca önemli bir yere sahip olmuştur. Bursa’nın ülke ekonomisi içersindeki yönlendirici ve etkileyici gücü çok eski yıllara dayandığı gibi, ekonomik değerlerin çeşitliliğı ve zenginliğinde Bursa’ya dönemin en önemli ticaret ve sanayi kenti vasfını kazandırmıştır. Şehre çok zengin bir tarihi yapı kazandıran bu özellikler, Bursa’nın ekonomi tarihine diğerk perspektiflerden bakılmasını zorunlu kılmaktadır (İpekyün, 1996: 233). Bursa’nın en önemli sanayi ve ticaret kolunu kuşkusuz ‘ipek ve ipekli dokuma’ meydana getirmektedir. XIV. yüzyılda başlayan XV. yüzyıldan itibaren gittikçe yukarı doğru ivme gösteren ipek dokumacılığı XIX. yüzyıla kadar kent ekonomisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Cumhuriyet Döneminde Bursa’da sanayi yatırımlarına önem verilmiştir. Merinos, Bursa Dokumacılık ve Trikotaj A.Ş. (İpekiş) fabrikalarının kuruluşuyla dokuma sanayi etkinliğini kentte devam ettirmiştir. 1960’li yıllar Bursa’da sanayinin en hızlı geliştiğı yıllardır. 1966 yılında Türkiye’de ilk defa Organize Sanayi Bölgesi Bursa’da açılmıştır. Böylece alt yapıların hazır olduğı bir bölgede hızla büyük tesisler, fabrikalar kurulmaya başlanmıştır, artık sektörde de bir çeşitlenme olmaktadır. İl de bulunan 6 Organize Sanayi Bölgesinde (Bursa Organize, Demirtaş, İnegöl, Nilüfer, Gürsu, Mustafakemalpaşa) toplam 681 sanayi kuruluşu bulunmaktadır. Bu kuruluşlarda toplam 86.750 kişi çalışmaktadır (Özcan,2003). Bursa özellikle şu sanayi kollarında Türkiye’de ilk sırada yer almaktadır: büyük sanayide dokuma, otomotiv ve gıda, küçük sanayide ise dokuma, orman ürünleri ve otomotiv ve otomotiv yan sanayi.

Bursa ilinin ülke genelindeki bazı sektörlerden aldığı paylar şu şekildedir:

Tablo 9 Bursa ilinde Hizmet Veren Sektörlerin Ülke Geneline Aldığı Pay

Sektör Adı	İlin Aldığı Pay (%)	Türkiye Sıralaması
İmalat	5.9	3
İnşaat	3.4	4
Ticaret	20.4	5
Madencilik	2.5	8
Tarım	2.2	13

Kaynak: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (www.btso.org.,05.06.2003)

Ayrıca Bursa ili, Türkiye Gayri Safi Milli Hasılası (GSMH) içindeki payı ile Türkiye üçüncüsüdür. “Bursa, genel bütçeden illerin aldığı payda 5. nci sırada yer alırken, teşvik belgeli yatırımlarda İstanbul’dan sonra 2. nci sırada yer almaktadır (Özcan, 2003). Bursa’nın sanayi alt yapısı yanında uzun tarihsel köklerine dayanan bir tarihi geçmişı vardır. Bu bağlamda özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk başkenti olması, Bursa’nın tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu döneme ait eserler ve yapılar Bursa’nın kent dokusunun oluşumunda belirleyici bir özelliğe sahiplerdir. Buna ilave olarak Bursa, coğrafi konumu ve sahip olduğu turistik değerleri itibariyle, turizm açısından da Türkiye genelinde müstesna bir yere sahiptir. Bursa, tarihi zenginlikleri yanında dağ, deniz, kaplıca ve kış sporları turizmi açısından da her mevsimde turistlerin ilgi odağı olmaktadır (İpekyün, 1996: 245). Bursa’nın turizm açısından zaten var olan kaynakları daha da geliştirilebilme potansiyellerini bünyesinde taşımaktadır. Bursa ilinin 2002 yılı turizm gelir toplamı 72.169.125 dolardır. İldeki konaklama tesislerinde 2002 yılı sonu itibarı ile toplam 687.325 turist konaklama yapmıştır. 31.12.2002 tarihi itibariyle; Turistik Belgeli Tesislerde Konaklayan kişi sayısı toplam 687.325’tir. Bunların 545.042’si yerli turistir ve 142.283’ü yabancı turistir (Özcan, 2003). Bursa’nın turizm potansiyeli tam olarak kullanılamamaktadır. Bursa’da turizmin geliştirilmesi kent ekonomisi için oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu amaçla 10-12 Ekim tarihinde ilk defa toplanacak olan I. Bursa İl Turizm Şurası, kentin turizm sektörü açısından sorunlarının neler olduğunun tespit edilerek çözüm arayışına gidilmesi ve neticede turizmin geliştirilebilmesi yolunda önemli bir adım olacaktır. Bu yöndeki çalışmaların devam ettirilmesi ile Bursa, mevcut turizm potansiyellerini maksimum şekilde kullanarak kent ekonomisine önemli girdiler sağlayabilecektir.

Bursa’nın eğitim sektöründe de çalışmalar yapması ‘dünya kenti’ kavramı çerçevesinde önemli bir yer tutmaktadır. Şöyle ki; Sassen’in belirttiği gibi dünya kentlerinin belirleyici özelliklerinden birisi de, dünya kentleri yeniliklerin üretildiği yerler olmalarıdır. Ekonomik, toplumsal, siyasal kısaca toplumsal oluşumların tamamında yeniliklerin üretilmesi eğitimle özellikle üniversite gibi eğitim kurumlarının çalışmalarıyla gerçekleşmektedir. Özellikle sanayi sektörüyle birlikte gerçekleştirilecek bir işbirliği çerçevesinde geliştirilecek araştırma ve geliştirme çalışmaları; Bursa’nın dünya kentlerinin misyonunda yer alan ‘yeniliklerin üretildiği yer’ olma özelliğini üstlenmesi avantajını sağlayabilecektir. Bu ise çalışmada ele alınan ‘metropolitan bölge’ projesi çerçevesinde diğer kentlere nazaran Bursa’nın ayrıcalık kazanma süreci ortaya çıkacaktır.

Metropolitan bölge projesi bağlamında Bursa’nın merkez şehir konumunda bulunacak İstanbul ile bağlantısının hem iletişim hem de ulaşım bağlamında çok iyi bir şekilde sağlanması hayati hususlardan birisidir. Bursa’da Ankara - Çanakkale, İstanbul - İzmir, İstanbul - Antalya karayolu üzerinde bulunmaktadır. Bursa coğrafi konum olarak önemli

anayollar üzerinde bir şehirdir, fakat Bursa’da ulaşım sadece karayolu ulaşımı çerçevesinde gelişebilmiştir. Demiryolu, denizyolu ve havayolu ulaşimleri yanlış yönetim politikaları nedeniyle Bursa’da ya hiç gerçekleştirilmemiştir yada çok az değerlerde gerçekleştirilmektedir. Yıllık yolcu kapasitesi 2 milyon 250 bin kişi olan ve 2001 yılında hizmete açılan Yenişehir Havaalanı günümüzde sadece küçük kapasiteli yolcu uçaklarına hizmet vermektedir (Özcan, 2003). Fakat, bu havaalanı bugün itibarıyla yolcu taşımacılığından daha ziyade taze sebze, meyve ve kargo taşımacılığı amacıyla ve yine kısıtlı bir biçimde kullanılmaktadır. Kentin diğerkentlerle demiryolu bağlantısı ise hiçbir zaman gerçekleştirilmemiştir. Denizyolu bağlantısı ise, kentin İstanbul ile bağlantısı kısmen de olsa Mudanya üzerinden deniz otobüsleri yoluyla sağlanmaktadır; fakat, İstanbul ile sağlanan bu denizyolu bağlantısı bugün itibarıyla oldukça yetersiz bir durumdadır. Bursa’nın, İstanbul ile bağlantısı daha çok Yalova üzerinden deniz otobüsleriyle sağlanmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Deniz İşletmelerinin faaliyetlerine göre bir yılda İstanbul-Yalova, İstanbul-Bursa arasında gerçekleştirilen sefer sayısı ve bu seferlerde taşınan yolcu sayısı aşğıdaki tabloda gösterildiğı gibidir.

Tablo 10 İstanbul Deniz İşletmelerinin Yalova ve Bursa Arasındaki Sefer ve Yolcu Sayısı

	<i>Sefer Sayısı</i>	<i>Yolcu Sayısı</i>
İstanbul-Yalova Arası	2,789	742,203
Yalova-İstanbul Arası	2,787	708,586
İstanbul-Armutlu-Mudanya Arası	466	115,924
Mudanya-Armutlu-İstanbul Arası	469	121,221

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2002) *Deniz İşletmeleri Yıllık Faaliyet Raporu*, İstanbul

Yalova-İstanbul arasında yapılan deniz ulaşımının büyük çoğunluğu Bursa’dan veya Bursa üzerinden geçiş yapan kişiler tarafından gerçekleştirildiğı halde Yalova- İstanbul bağlantısı Mudanya- İstanbul bağlantısına nazaran daha çok tercih edilmektedir. Oysa, Bursa, İstanbul ile direkt bağlantı yapabileceğı bir limana sahiptir. Yalova üzerinden sağlanan ulaşım yerine Bursa kendi imkanlarını geliştirmelidir. Bu çerçevede, Bursa il merkezi ile kentin İstanbul’a açılma penceresi konumunda olabilecek Mudanya ilçesinin bağlantısı daha hızlı ve daha az maliyetle gerçekleştirilmelidir. Bunun için Bursa il sınırları içersinde Mudanya yolu üzerinde Organize Sanayi Bölgesi’ne kadar ulaşan metro hattının yeniden projelendirilerek Mudanya’ya kadar uzatılması önemli bir adım olacaktır. Böylece bir kişi Bursa’dan Mudanya’ya tek bir vasıta ile hem daha hızlı hem de daha ucuz bir şekilde ulaşabilecektir. Mudanya’ya metro bağlantısının yapılmasından sonra gelmesi gereken bir sonraki adım ise, İstanbul ile Bursa arasında düzenli bir deniz seferinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.*

Bu proje gerçekleştiğinde Bursa ve civar yerleşim yerlerinden İstanbul’a ulaşım daha kısa zamanda gerçekleşeceği için bireylerin tercihleri Bursa-Yalova-İstanbul güzergahı yerine Bursa-Mudanya-İstanbul güzergahı yönünde olabilecektir. Söz konusu projeye geniş bir perspektiften bakıldığında, Bursa’ya getirilerinin çok daha fazla olabileceğı de göz önünde bulundurulmalıdır. Şöyle ki; Bursa’da var olan fabrika ve işletmelerin merkezlerini yine bu ilde tutarak Bursa’da yaratılan gelirin Bursa’da kalması sağlanabilecektir. Ulaşımın daha hızlı bir şekilde gerçekleşmesinden sonra söz konusu fabrika ve şirketlerin yöneticileri için herhangi bir durum karşısında İstanbul’a gitmek büyük bir zaman kaybı olarak

* İstanbul Deniz Otobüsleri işletmesinin söz konusu projeye ılımlı yaklaştığı bilinmektedir.

görmeyecektir. Yine bu bağlamda, İstanbul'un karmaşı ve kaosundan kaçmak isteyen üst gelir grupları için Bursa'daki özellikle Mudanya ilçesi sınırları içinde yer alan yaşam alanları (Karakurt, 2002: 45) önemli bir alternatif olabilecektir. Özellikle, İstanbul'da bir semtten diğerine gitmenin zaman zaman saatleri bulduğu göz önüne alınırsa üst gelir gruplarının yaşam bölgesi olarak Bursa'yı seçmeleri uzak bir ihtimal olarak görülmemektedir. İstanbul'dan Bursa'ya turizm amaçlı gelen kişilerin sayısı da bu çerçevede artabileceği için turizm gelirlerine de olumlu katkıda bulunacaktır. İstanbul ile ulaşımın kısa bir zaman diliminde gerçekleştirilmesi Bursa'da hizmet veren üniversite ve araştırma merkezleri gibi kurumlara da büyük avantajlar sağlayabilecektir. İstanbul'da oldukça fazla sayılarda bulunan veri kaynaklarına daha rahat ulaşılabilir, ortak projeler yürütülebilir, öğretim üyelerinin farklı üniversite ve araştırma merkezlerinde yürüteceği çalışmalar hızlanabilecektir.

İstanbul gibi hem Türkiye hem de dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olan bir kent ile Bursa'nın etkileşiminin sağlanmasının oldukça önemli olduğu göz önünde bulundurulmalı ve bu yönde yukarıda önerilen projelerin bir an önce hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Bursa turizm ve özellikle sanayi sektörlerinde Türkiye en önde gelen kentlerden biri konumundadır. Bursa'nın bu sektörlerdeki üstünlüğünü geliştirerek devam ettirmesi 'metropolitan bölge' projesi içinde Bursa'ya bir ayrıcalık getirebilecektir. Turizm ve sanayi sektörleri alanında özellikle üniversite işbirliği ile sürekli araştırma ve geliştirme çalışmaları yapmalı ve bölge içinde bu sektörlerdeki liderliği elinde tutmalıdır. Yani 'uzmanlaşmış kentler modeli' çerçevesinde Bursa ağırlıklı olarak sanayi ve turizm sektörlerinde çalışmalarını devam ettirmelidir.

4.1.3. Kocaeli

Kent, 1.206.085 nüfusa sahiptir (die.gov.tr) ve il yüzölçümü itibarıyla Türkiye'nin en küçük illerinden biridir. Fakat kentin Türk ekonomisine katkısı oldukça yüksektir. İller itibarıyla kişi başına GSYİH bakımından 7,566 dolar ile Türkiye'de ilk sırada yer almaktadır. Yine iller itibarıyla Bütçe Vergi Gelirlerine katkı bakımından Kocaeli %14.3 oranıyla İstanbul'dan ikinci sırada gelen kenttir. Kocaeli il merkezi itibarıyla gelişmişlik sıralamasında ise ülke çapında 6. sırada yer almaktadır. (kocaeli.gov.tr). Yine Kocaeli, Türk İmalat Sanayi üretimine yapmış olduğu yaklaşık %13'lük üretim katkısı ile İstanbul'dan sonra gelen ikinci Sanayi Metropolü olup, bu özelliğini son 20 yıldır korumaktadır (Özcan, 2003).

Kocaeli ilindeki sektörlerin ekonomi içindeki dağılımı incelendiği zaman sanayi sektörünün ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Buna göre İl GSYİH'nin sektörler itibarıyla dağılımına bakıldığında; Sanayi Sektörü: %75.43, Hizmetler Sektörü: %22,27, Tarım Sektörü: %2,30 oranındadır. (www.kocaeli.gov.tr). Kocaeli'nde ilk sırada yer alan imalat sanayiinin bileşimi incelendiğinde ise ağırlıklı olarak ara ve yatırım malları sanayi teşkil etmektedir (Özcan, 2003). Kocaeli İmalat Sanayiinin, Türkiye ara malları üretimi içindeki payı % 23.62, Türkiye yatırım malları üretimi içindeki payı % 10.43, Türkiye tüketim malları üretimi içindeki payı % 1.77, Kocaeli imalat sanayi içinde %33'lük pay ile kimya sanayi 1.sırada yer almaktadır. Yine kent özellikle yabancı sermaye tarafından önemli bir çekim merkezidir. Kentte toplam 80 adet çeşitli ülkelerden Yabancı Sermayeli Kuruluş bulunmaktadır. Ülke dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 11 Kocaeli İlindeki Yabancı Sermaye

ÜLKESİ	KURULUŞU	ÜLKESİ	KURULUŞU
Almanya	22	Belçika	2
A.B.D.	11	Güney Kore	2
Hollanda	9	İsveç	1
Fransa	8	Avusturya	1
İngiltere	6	Finlandiya	1
İsviçre	6	Lübnan	1
İtalya	5	S.Arabistan	1
Japonya	4	TOPLAM	80

Kaynak: Yalova Vali Yardımcısı Ahmet Şahin Özcan ile 15 Haziran 2003’de Gerçekleştirilen Röportaj

Kocaeli sanayi sektöründeki gelişmiş seviyesi ile Türkiye ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. İlin sahip olduğu bu avantaj, mevcut organize sanayi bölgelerinin geliştirme ve yeni organize sanayi bölgeleri projeleriyle daha da güçlendirilmek istenmektedir. Bu bağlamda, ilde toplam 16 Organize sanayi bölgesi mevcuttur, bunların üçü aktif olarak hizmet vermektedir. Kocaeli sanayi sektöründeki konumu ile ‘metropolitan bölge’ içindeki diğer illere oranla ciddi bir rakip durumundadır. Özellikle Bursa ile Kocaeli bu yönüyle bir yarışma içindedir. Bu her iki ilin rekabeti önce ‘metropolitan bölge’ projesine daha sonra ise ülke ekonomisine olumlu katkıları olacaktır.

Kocaeli ilinde sanayi oldukça gelişmiş olmasına rağmen ticaret sektöründe paralel bir gelişme görülmemektedir. Bunun en temel nedeni burada yer alan fabrika ve işletmelerin merkez bürolarının İstanbul’da olmalarıdır. Üretimin kontrolü, geliştirmesi, yönetim, pazarlama, muhasebe gibi işlemler bu merkez bürolarda gerçekleştirilmektedir. Kentte konut ve konaklama problemleri, çevre sorunları, sosyal yaşamın zayıf oluşu gibi nedenler şirket yönetimlerinin İstanbul’da yerleşmeyi tercih etmesinde önemli unsurlardır. Dünya kenti oluşumlarında küresel elitin bu kentlere çekilmesi hayati hususlardan birisidir. Küresel elitin de bulundukları yerde rahat edebilmelerini sağlayacak konaklama ve eğlence hizmetlerinin varlığı bu bağlamda temel öneme sahip noktalar arasındadır. Bu nedenle, Kocaeli ilinde var olan konaklama problemleri, çevre sorunları ve sosyal yaşamın canlanması konular bu çerçevede ele alınmalıdır.

Kocaeli ilinde, ilk olarak sanayi sektöründe yakalanan başarı arttırılarak devam ettirilmelidir. Bu yönde bölgede sanayi alanında güçlü bir il olan Bursa ile işbölümü yapılarak belirli sanayi dallarında uzmanlaşmalıdır. Sanayi alanında sürekli geliştirmeler yapılırken kentsel yaşamı olumsuz etkileyen sorunların çözümüne ilişkin çalışmalar yapılmalıdır. Mevcut problemleri çözebilmek amacıyla merkezi hükümetin de yönlendirmeleriyle düzenlenecek projeler üzerinde yoğunlaşarak bunlar biran önce çözüme kavuşturulmalıdır.

4.1.4. Yalova

Yalova kentine bakıldığında bu şehrin çok önemli bir coğrafi konuma sahip olduğu görülecektir: İstanbul’a sadece 45 dakika bir mesafededir. İstanbul Metropolitan Bölgesi içinde yer alan diğer üç ilin fiziksel olarak merkezinde yer almaktadır.

Yalova’nın ekonomik hayatı temel olarak tarım sektöründe çiçekçilik, seracılık ve turizm sektörüne dayanmaktadır. Sanayinin Yalova’da ‘metropolitan bölge’ projesi içinde yer alan kentlere nazaran pek gelişmediği ifade edilebilir. Yalova’nın tarım ve seracılık konusundaki mevcut alt yapısını geliştirmesi bu çerçevede daha akılcı olacaktır.

Teknolojideki gelişmelerin takip edilerek tarım sektörüne uygulama çalışmalarının Yalova’da başlatılması hem kent ekonomisi hem de ülke ekonomisi için yeni perspektiflerin açılmasını sağlayabilir. Tarım alanında sağlanacak ilerlemelerle Yalova, ‘İstanbul Metropoliten Bölgesi’nin başlıca tarım kenti konumu üstlenerek ilk önce bu bölgenin tarımsal gıda ihtiyacını giderebilir, daha sonra bir kısım tarım ürünlerinin ihracatını gerçekleştirerek önemli gelirler elde edebilir.

Yalova içinde bulunduğu coğrafi özelliklerle sahip olduğu zenginlikleri birbiriyle bütünleştirerek kent ekonomisine sağlanacak katkıyı maksimum noktaya getirebilecek imkanlara sahiptir fakat bunları yeterince kullanmamaktadır. İlk olarak kentte zaten mevcut olan tarım alt yapısında yukarıda da ifade edildiği şekilde teknolojik gelişmeler çerçevesinde bir Ar-Ge çalışması yapılmalıdır. İkinci olarak kent sahip olduğu sayfiye yerleri ve termal tesisleriyle önemli bir turizm potansiyeline sahip bir kenttir. Söz konusu yerlerin daha çok tanıtımı yapılarak özellikle yerli turistlerin çekilmesi için çalışmalar yapılmalıdır. Bu çalışmalar özellikle 17 Ağustos depreminden sonra bölgeye çekimser bakan kişilerin bölgeye çekilebilmesi için önem taşır. Üçüncü olarak ise, kentin bir üniversiteye ihtiyacı vardır. İstanbul’a ve Bursa’ya yakın olmasının avantajını, burada kurulacak üniversitenin alt yapısını ilk etapta buralardaki üniversiteler aracılığıyla karşılayabilme şeklinde kullanabilir. Şuan Yalova’da Uludağ Üniversitesine bağlı bir Meslek Yüksek Okulu bulunmaktadır. Yalova’nın içinde bulunduğu coğrafi özelliği, kentin yerel özellikleri ve İstanbul gibi bir ‘dünya kenti’ne kapı komşusu olması gibi faktörleri kullanılarak burada bir üniversitenin kurulması yönünde çalışmaların başlatılması gerekmektedir.

Yalova’da 2000’li yılların başlarında ilk adımı atılmış olan ve şuan geliştirilmesi için çalışmaları devam çok önemli bir proje vardır: Yalova’nın bilişim şehri olması projesi. Yalova, burada hizmet veren çeşitli kamu ve özel kurum kuruluşları yöneticilerinin başlattığı alt yapı çalışmalarıyla birlikte bir dünya kenti oluşumunda çok önemli bir işleve sahip olan bilişim alanında gelişme imkanını elinde bulundurmaktadır. Başbakanlığın destek ve yönlendirmesi ile, değişik 12 kurum ve kuruluş temsilcilerinden oluşturulan Ulusal Bazda Takip, Koordinasyon ve İzleme Çalışma Grubu, Yalova’da yapılan çalışmaların teşvik edilmesi, yerinde uygulamaların incelenmesi, gerekli yönlendirmenin yapılması ve Yalova’nın pilot şehir olması konularını da görüşmek üzere 13 Şubat 2002 tarihinde Yalova’da toplanmıştır (Özcan, 2002: 22). Bu tür bir çalışma Türkiye’de il bazında ilk defa Yalova’da gerçekleştirilmiştir ve Yalova bu konuda Türk Telekom’un pilot şehri seçilmiştir. Bu çerçevede yatırımcılara ve girişimcilere teşvik unsurları sağlayacak olan Teknoloji Geliştirme Bölgesi, Serbest Bölge, Bilişim İhtisas Organize Sanayi Bölgeleri konuları en önemli projeler olarak görülmektedir ve gerçekleştirilmesi için hızla çalışılmaktadır. Bu konuda öncelikli olarak Valilik, Belediye Başkanlığı ve Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı katılımı ile Bilişim Organize Sanayi Müteşebbis Heyeti oluşturulmuştur. Bilişim İhtisas Organize Sanayi Bölgesine ek olarak Teknoloji Geliştirme Bölgesi ve Bilişim İhtisas Serbest Bölgesi kurulması yönünde çalışmalar devam etmektedir (Özcan, 2002: 21).

Temelleri atılan bu projenin kaldığı yerden devam etmesi sonucunda bu şehirde temellenecek bir bilişim ağının, dünya ekonomisinde söz sahibi olma konusunda söz konusu bölgenin bu hedefinde başarılı olmasında hayati role sahip olacaktır. Yalova’da ön çalışmaları başlatılmış olan ‘Bilişim Kenti Yalova’ projesi hızlandırılarak ‘İstanbul Metropoliten Bölgesi’nin tamamına hizmet verilebilecek şekilde geliştirilmelidir. Ve Yalova bu alandaki

alışmaları üstlenerek bölgenin dünya ekonomisiyle kesintisiz ve hızlı bir biçimde iletişiminin sağlanması görevi almalıdır.

5. SONUÇ

ağlar Keyder'in ifadesiyle 'ulusal kalkınmacılığın iflas ettiği' toplumsal ortamda artık ulus devletin açtığı bir perspektifte dünya ekonomisiyle eklemlenme geçerliliğini yitirmiş durumdadır. Ulusal ekonomilerin yerini kent veya bölge ekonomilerinin aldığının iddia edildiği bir dönemde kentlerin ve bölgelerin inisiyatiflerini ortaya koyarak dünya kentler hiyerarşisi içinde yer almalarıyla birlikte hem kent önemini arttırarak bir cazibe merkezi olabilecek hem de kentin içinde bulunduğu devlete ekonomik anlamda yeni açılımlar sağlanabilecektir. Bu yarışta yer almayan kentler veya bölgeler ise nemsizleşerek, terk edilecek ve nihayetinde ise yoksulluğa mahkum olacaktır. Dünya kentler hiyerarşisine bakıldığında burada çok az kentin yer aldığı görülmekte ve bunlarında dünya ekonomisinin yönetilmesi, kontrol edilmesi ve denetlenmesinde belirleyici oldukları görülecektir.

Türkiye açısından bu kentler hiyerarşisinde yer almaya en yakın kent, İstanbul'dur. Bu alışmada İstanbul'un tek başına yürüteceği çalışmaların, dünya kentler hiyerarşisinde st sıralarda yer alabilme şansını azaltacağı bu nedenle yakın etki sahası içinde yer alan Bursa, Yalova, Kocaeli kentleriyle gerçekleştirilecek bir "metropolitan bölge" projesi kapsamında 'uzmanlaşmış kentler' modeli bağlamında yürütülecek çalışmalar neticesinde daha başarılı olunabileceği iddia edilmektedir. Buna göre 'İstanbul Metropolitan Bölgesi'" projesinde İstanbul; bu metropolitan bölge içerisinde yönetim, organizasyon, kontrol işlevlerini üstlenmelidir. Bu çerçevede muhasebe, danışmanlık, avukatlık, reklam, finans, sigorta, araştırma geliştirme hizmetlerinin yürütüleceği merkez şehir konumunda olmalıdır. Bursa ve Kocaeli sanayi sektöründe elde ettikleri başarıyı devam ettirmeli ve üretim işlevini üstlenmelidirler. Bursa'nın aynı zamanda turizm sektöründe sahip olduğu potansiyeli kullanabilmesi için çeşitli projelerle iyileştirme çalışmaları yapmalıdır. Yalova ise, teknolojik gelişmeler yoluyla tarımsal alanda yeni yöntemler kullanarak tarımsal üretimini arttırmalı ve Bursa ile birlikte bölgenin tarımsal gıda ihtiyaını karşılayan kent işlevini üstlenmelidir. Yalova'da daha önceden çalışmaları başlamış olan Bilişim Kenti projesi, hızlandırılarak bölgenin tamamına hizmet verecek şekilde genişletilmelidir. 'İstanbul Metropolitan Bölge' projesinin başarılı olabilmesi için; bu dört kent arasında ulaşım alt yapısındaki sorunların zme kavuşturulması ve bu kentler arası ulaşım ve iletişim sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmesi temel niteliktedir. Türkiye'de 'İstanbul Metropolitan Bölgesi' çerçevesinde gerekli çalışmaların yapılması ile birlikte İstanbul'un dünya kentler hiyerarşisinde st sıralarda yer alma hususunda daha önceden sahip olduğu avantaj daha st noktalara çıkabilecektir.

Bu noktada bir çelişki belirmektedir: Bir lke içinde bir kentin veya bölgenin dünya kentler hiyerarşisinde yer alması hem söz konusu kente hem de kentin içinde bulunduğu ülkeye çok önemli getirileri olacaktır. Fakat böyle bir projenin yürütülmesi büyük ölçekte ulus devletin atacağı adımlara bağlı olacaktır. Böyle bir bölgesel projenin başarıyla uygulanabilmesi için; ulus devletin bu projeyi onaylayarak bu yönde teknolojik dönüşümü destekleyen politikaları oluşturması, yeni buluşları ve araştırmaları desteklemesi, bölge içinde yer alan kentlerde sermaye ile emeği ortak hedef ve yapısal dönüşüm politikalarında buluşturma çabaları bu alanlarda hem yerel hem de merkezi hükümet politikalarının ağırlık olarak gündeme gelmesine neden olacaktır. Demek ki, bu koşul altında ulus devletin kararları

hala belirli bir öneme sahiptir. Ulus devletin öldüğü veya etkisinin çok büyük bir biçimde azaldığı ve bunun yerine tamamen kentlerin ve bölgelerin inisiyatiflerinin geçtiğinin ifade edilebilmesi için henüz oldukça erkendir. Bu çerçevede denilebilir ki; global ekonomiler döneminde, ulus devlet ve yerel oluşumların karşılıklı etkileşimi ve ortak çalışmaları esastır.

KAYNAKÇA

- Aslanoğlu, Rana (1998) *Kent Kimlik ve Küreselleşme*, Bursa, Asa Kitabevi.
- Clark, David (1996) *Urban World, Global Cities*, Londra, Routledge Publishers.
- Eraydın, Ayda (2001) “Küreselleşme-Yerelleşme ve İşlevleri Farklılaşan Kentler”, *Prof.Dr. Cevat Geray’a Armağan* içinde, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Yayınları 25, ss. 363-392.
- Ercan, Fuat (1996) “Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler:İstanbul”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 71, ss. 61-96.
- Hall, Peter (1996) “Global City”, *International Social Finance Journal*, Number 147, ff. 15-23.
- İpekyün, Ahmet (1996) *Bir Masaldı Bursa*, Engin Yenal (Editör), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, ss.233-245.
- Karakurt, Elif (2002) “Küreselleşme ve Küresel Yerel Süreçler Etkileşiminde Üst Gelir Grubu Konut Bölgeleri: Bademli”, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Laçiner, Ömer (1996) “Kentlerin Dönüşümü”, *Birikim Dergisi*, Sayı 86-87, ss.10-16.
- Muffan, Geoff (1995) “Kentin Değişen Yüzü”, *Yeni Zamanlar*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Özcan, Ahmet Şahin (2002) “Türkiye’de E-devlet Çalışmaları ve Yalova”, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, Ahmet Şahin (Yalova Vali Yardımcısı) İle 15.06.2003 Tarihinde Gerçekleştirilen Röportaj, Bursa.
- Sassen, Saskia (1991) *Global City*, New York, Princeton University Press.
- Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, www.btso.org, 05.06.2003.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, www.die.gov.tr/konulari/nufus/iller.html, 12.06.2003.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, www.die.gov.tr/konulari/nufus/bolgeler.html, 12.06.2003.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, www.die.gov.tr/illeritibariylegismhverileri.html, 12.06.2003.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, www.die.gov.tr/konulari/ekonomikvesosyalverileri.html, 22.08.2003.
- Kocaeli Valiliği, www.kocaeli.gov.tr/il_hakkında.html, 26.08.2003.
- Kocaeli Valiliği, www.kocaeli.gov.tr/il_hakkında/ticaret.html, 26.08.2003.

Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları

Taner KAVASOĞLU

Uzman, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara

1. GİRİş

Kalkınma planlarında belirtilen temel hedefler doğrultusunda ilçelerin, illerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyindeki değişmelerin ortaya konulması amacını taşıyan sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırmaları; ilçelerin, illerin ve bölgelerin ekonomik ve sosyal sektörler itibariyle zaman içinde izlenmesini ve karşılaştırmalar yapılmasını sağladığı gibi, kalkınmada öncelikli yörelerin belirlenmesine, kamu kaynaklarının tahsisine ve özel sektör yatırımlarının yönlendirilmesine ilişkin politikaların belirlenmesinde temel dayanak niteliği taşımaktadır.

Sekizinci beş yıllık kalkınma planı (bykp), küreselleşme ve bilgi toplumuna dönüşüm sürecinin hız kazandığı bir ortamda hazırlanmıştır. Birbirleriyle ilişkili olan bu iki oluşumun ortaya çıkardığı olanaklardan en yüksek düzeyde yararlanabilmek için; ölkemizin sosyal yapısının güçlendirilmesi, bölgesel dengelerin sağlanması ve gelir dağılımı dengesizliklerinin giderilmesi, yapısal reformların tamamlanması ve küreselleşme ile bilgi toplumu olgularının ortaya çıkardığı olanaklardan yararlanabilecek bir altyapının oluşturulması önem taşımaktadır.

Uzun vadeli gelişme stratejisi ve Sekizinci BYKP dönemleri (2001-2005) için öngörölen başlıca hedeflerden biri ise bölgesel gelişmişlik farklılıklarının ve gelir dağılımı dengesizliklerinin azaltılması konusudur.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005) bölgesel gelişmeye ilişkin olarak “sürdürölebilir gelişme” kavramı önemli bir yere sahip olmaktadır. Plan'da “Bölgesel gelişme politikalarının uygulanmasında; sürdürölebilirlik, bölgelerarası bütünleşme, sosyal ve ekonomik dengelerin sağlanması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, fırsat eşitliği, kültürel gelişme ve katılımcılık ilkeleri esas alınacaktır” ifadesi ile konunun önemi vurgulanmıştır.

Kalkınma Planlarımızda, ölk coğrafyasında ve kesimler arasında dengeli bir gelişme sağlanması hedefi, ölk ekonomisi için hedef alınan yüksek bir kalkınma hızı kadar önemli görölmektedir. Dengeli gelişme amacı doğrultusunda alınması gereken tedbirlerin ve uygulanacak politikaların beşeri ve fiziki kaynakların dağılım deseni ile tutarlı olması ve kamu yatırımlarının dağılımında ekonomik coğrafyanın, bölgesel gelişmenin ve sosyal faydanın dikkate alınması kısaca; mekan ve sosyal yapı ile ilişkinin sağlanması önemle belirtilen hedefler arasında yer almaktadır.

Benzer şekilde adaylık aşamasında olduğumuz Avrupa Birliği'nde de (AB) bölgesel dengelerin sağlanması konusu önem taşımaktadır. Zira AB, üye ölkelerdeki bölgesel gelişme politikalarına büyük önem vermekte, Birlik üyesi ölkelerdeki bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermek, mekansal ve sosyal uyumu sağlamak için bu amaç doğrultusunda oluşturduğu fonlar yoluyla geniş finansal olanaklar sağlamaktadır. Kaynakların yönlendirileceği bölgelerin belirlenmesinde de bölgesel istatistikler önemli bir yer tutmaktadır.

Ülkemiz gündeminde önemli bir yeri olan ve Plan'da önemle ele alınan bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi ve sürdürülebilir kalkınma ilkesi ile uyumlu politikaların gerçekleştirilmesinde ilk adım, yerel ve sektörel bazda sosyo-ekonomik gelişmişliğin belirlenmesidir. Bu amaçla sözkonusu çalışmalar, il, ilçe ve bölge ölçeğinde, veri sağlama ve envanter oluşturmada önemli bir adım olmaktadır. Bilimsel yöntem ve tekniklerle yapılan bu tür tespitler, mevcut durumun analizi yanında, “gelişmenin yönü” konusunda da daha gerçekçi ve tanımlayıcı sonuçlar elde etmeyi mümkün kılmaktadır. Diğer taraftan, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla birlikte uygulaması başlatılan Kalkınmada Öncelikli Yörel politikası çerçevesinde, il ve ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin bilinmesi gerekli olmaktadır.

Bilindiği gibi, Kalkınmada Öncelikli Yörel uygulaması ile, kamu kaynaklarının tahsisi ve özel sektör yatırımlarının yönlendirilmesi konularında mekansal öncelikler ortaya konulmaktadır. Mekan bazında yapılan planlama çalışmalarında daha etkin ilke ve tedbirlerin alınmasına imkan sağlayan ve dönemler itibariyle tekrarlanan “İllerin veya İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması” araştırmaları yoluyla, ülke genelinde illerin ekonomik ve sosyal sektörler açısından gelişme yönleri ve geldikleri son durumları zaman serileri bazında izlenebilmektedir. Bu nedenle, Kalkınmada Öncelikli Yörel belirlenmesine yönelik temel araştırmalardan biri olarak karar organının değerlendirmesine sunulmaktadır.

İl bazında karşılaştırmalı olarak gelişmişlik göstergelerinin belirlendiği çalışmalara ilişkin değinilmesinde yarar görülen bir diğer konu da “gelişme” kavramıyla ilgili olmaktadır. Zira, 1970'li yıllarda gelişmenin felsefesinde yaşanan değişim, önemli ölçüde gelişmeyi ölçen göstergelere de yansımıştır. Günümüzde kabul gördüğü biçimiyle gelişme, sosyal ve ekonomik göstergeler arasında bir etkileşim yapısını sergileme eğilimindedir.

Gelişme kavramında meydana gelen ve beşeri sermaye ile sosyal ve mekansal dengeli gelişmeyi kalkınmanın en önemli unsuru olarak odak noktasına alan yeni anlayış; plan ve programlarda yeralan gelişme stratejilerinde, politikalar, ilkeler ve tedbirler olarak kendini göstermiştir. Yeni anlayışla, kalkınma analizinin kapsamı da genişlemiştir.

Özetlenen bu yaklaşım doğrultusunda sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırmalarında; illerin veya ilçelerin performansı ile geldikleri durumun belirlenmesi ve değerlendirilmesinde, sadece Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile ölçülen gelir ögesi üzerinde durulmamakta, GSYİH değişkeninin de içinde yer aldığı ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardan seçilen çok sayıda değişkenden oluşan veri seti kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle bu araştırmalarda niceliksel bir büyüme anlayışından ziyade, niteliksel bir sosyo-ekonomik gelişme yaklaşımı benimsenmektedir.

Bu anlayış doğrultusunda çalışmaların öncelikli amacı, illerin veya ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerini tespit etmek ve bu tespit doğrultusunda gelişmişlik sıralamalarını yapmaktır. İkinci amaç ise, aynı veri setini kullanarak, benzer özellikleri taşıyan il grupları ile coğrafi bölgeler ve istatistiki bölge birimlerine göre gelişmişlik sıralamaları elde etmektir. Üçüncü amaç ise iller, coğrafi bölgeler ve istatistiki bölge birimlerine göre sektörel (sanayi, eğitim, sağlık) gelişmişlik sıralamaları yapmaktır.

Mevcut idari yapı temelindeki illerin kapsandığı araştırmalarda; *sosyal* (demografik, istihdam, eğitim, sağlık, altyapı, diğer refah) ve *ekonomik* (imalat, inşaat, tarım, mali) alanlardan seçilen 58 değişken kullanılmıştır. 1996 yılında yapılan ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırmasında ise 32 değişken kullanılmıştır. Araştırmalarda birbiriyle bağımlı olan değişkenlerin kullanılmasına imkan veren gelişmiş bir istatistik tekniği olan temel bileşenler analizi uygulanmıştır.

2. SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARI OLGUSU

2.1. Türkiye’de Mekansal Gelişmenin Dağılımında Ortaya Çıkan Başlıca Değişimler

Ülkemizde sanayileşme sürecinin ivme kazandığı 1960’lı yıllarda, gelişme dinamikleri büyüme kutuplardan çevre illere doğru yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde yaşanan mekan boyutundaki gelişim, iki büyük ulusal kutup olan İstanbul ve Ankara arasında yeni gelişme odaklarının belirginleşmesi şeklinde yansımıştır. Kimya ve metal sanayinin yoğunlaşmaya başladığı Kocaeli, gıda, tekstil ve otomotivde uzmanlaşma eğilimi gösteren Bursa ve Eskişehir’i de içine alan bu yeni gelişme bölgesi, Ankara-İstanbul doğrultusunda giderek homojenleşen bir ticaret, sanayi ve hizmet kuşağı ortaya çıkarmıştır. Bu kuşağa, 1970’lerde pazar için buğday üretiminde uzmanlaşmış Konya da eklenmiştir. Yine bu dönemde, İstanbul merkezli sanayi, öncelikle Tekirdağ olmak üzere, çevre illere de taşmaya başlamıştır.

Ekonomik etkinliklerin yoğunlaştığı ve çevreye yaygınlaştığı bir diğer kutup ise Adana merkezli Çukurova Bölgesi’dir. Adana, pamuk ve tekstil üretiminde uzmanlaşırken; Hatay İli, İskenderun ilçesinde yer alan limanı ile uluslararası ticaret ve çelik üretiminde öne çıkmıştır. Bölgeye, 1980’lerin sonunda uluslararası bir limana ve serbest bölgeye sahip Mersin’de eklenerek kuşak genişlemiştir.

Bir diğer gelişme bölgesi ise İzmir merkezli Ege Bölgesi’dir. Başlangıçta ihracata dönük tarımın yapıldığı gıda ve tekstil sanayiinde uzmanlaşmış bölge merkezi İzmir’den, iktisadi faaliyetler, zamanla çevreye yayılmaya başlamıştır. İlk önce Manisa ve Aydın, sonra da Denizli, Uşak ve Afyon doğrultusunda meydana gelen gelişmeyle, Ege Bölgesi’nde de giderek homojenleşen bir yöre oluşmaya başlamıştır. Manisa, Denizli, Uşak ve Afyon illerinin gelişmesinde öncü sektör sanayi olurken; Güney Ege’de Muğla ve Batı Akdeniz’de Antalya illeri de, 1980’lerde canlanan turizm faaliyetleriyle birer turizm merkezi olarak uzmanlaşarak Ege ve Akdeniz’de yer alan gelişme bölgelerine eklenmiştir. Turizm sektörü başta olmak üzere, ulaştırma ve ticarete meydana gelen hızlı gelişmelerle, Antalya da bir merkez konumunu almıştır.

Özetle, ülkede gelişmenin mekan üzerinde dağılımı, başlangıçta başlıca dört kutupta yoğunlaşmış, ardından halkalar halinde çevre illere yayılmıştır. Yayılmanın kapsamı ve uyarılan çevre iller üzerindeki etkisi, bölge merkezindeki iktisadi faaliyetlerin yoğunluğu ve dinamizmi ile orantılı olmuştur.

2.2. Mevcut Politikalar Çerçevesinde Araştırmaların Önemi

Ülkemizin başlıca yapısal sorunlarından birisi; ilçeler, iller, coğrafi bölgeler ve istatistiki bölge birimleri olmak üzere çeşitli düzeylerdeki mekan birimleri arasında gözlenen gelişmişlik farklılıkları sorunudur. Mevcut sorunların uygun politikalarla giderilmesinde ilk adım, şüphesiz, sağlıklı verilerin elde edilmesidir. Mevcut araştırmalar farklı mekan birimleri

düzeyindeki gelişmişlik farklılıklarının gidermeye hizmet edecek çok sektörlü bir yapıda sağlıklı veri girdisi sağlamaktadır.

Diğer yandan son yıllarda tüm dünyada ve ülkemizde bölgesel gelişme ve yerel konulara olan ilgi artmıştır. Yerel birimler arasında kalkınma odaklı artan rekabet olgusu, bu sürecin bir uzantısı olarak belirtilebilir. Bu kapsamda yukarıda belirtilen çeşitli düzeylerdeki mekan birimlerinin süreç içinde gelişme performanslarının belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu doğrultuda olmak üzere mevcut sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması çalışmaları, daha önce benzer nitelikli çalışmalardan farklı olarak dönemsel karşılaştırma yapmaya dönük gerekli altyapıyı sağlamaktadır.

Bundan önce yapılan iller itibariyle sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi çalışmalarından farklı olarak 2003 yılında yapılan çalışmada, Avrupa Birliği sınıflandırmaları çerçevesinde yapılan “İstatistiki Bölge Birimleri”ne göre de sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi sıralaması yapılmıştır. İstatistiki bölge birimleri sınıflandırması, bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği bölgesel istatistik sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda olmak üzere çalışmada, düzey-1 ve düzey-2 olarak sınıflandırılan istatistiki bölge birimlerine göre sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi sıralamaları yapılmıştır.

Mevcut çalışmanın bir diğer yeniliği de; farklı ölçekteki mekan birimlerine göre (iller, istatistiki bölge birimleri düzey-2 ve coğrafi bölgeler); sanayi, sağlık ve eğitim olmak üzere sektörel gelişmişlik sıralamalarının yapılmasıdır. Elde edilen sonuçlarla sektörel gelişmelerin mekan üzerindeki dağılımlarının izlenmesi mümkün olabilecektir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Amaç

Ülke içinde çeşitli yörelerin birbirleriyle ölçülebilir ve göreceli olarak karşılaştırılabilir sosyal, ekonomik ve kültürel göstergeler yardımıyla gelişmişlik düzeylerinin saptanması, plancılara üzerinde önemle durdukları bir konudur. Bu tür tespitlerle, geçmiş dönemlerde uygulanan ekonomik ve sosyal politikaların coğrafi sonuçlarının, göreceli gelişmişlik düzeyleri saptanarak izlenmesi olanağı doğmaktadır. Nitekim, bu tür araştırmaların ortaya koyduğu veriler, bir yandan mevcut politikaların başarı derecesini görme olanağı sağlarken, diğer yandan da mekansal boyutla tutarlı, günün koşullarına uygun yeni politikalar üretebilme altyapısı da sunmaktadır.

Belirtilen doğrultuda çalışmaların başlıca amaçları şunlardır:

- (1) Sosyal ve ekonomik alanlardan seçilen değişkenler baz alınarak, illerin veya ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi ve bu belirleme doğrultusunda sıralamalarının yapılması,
- (2) Aynı özellikleri taşıyan il gruplarının belirlenmesi,
- (3) Coğrafi bölgelere göre gelişmişlik sıralamalarının belirlenmesi,
- (4) İstatistiki bölge birimlerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi
- (5) Eğitim, sağlık ve sanayi gibi sosyal ve ekonomik sektörlerle göre farklı mekan birimlerinin (iller, coğrafi bölgeler ve istatistiki bölge birimleri) sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin ölçülmesidir.

3.2. Araştırmaların Kapsamı

İller bazında yapılan araştırmalar, mevcut idari yapı çerçevesinde 1996 yılında 76 ili, 2003 yılında ise 81 ili kapsamaktadır. Ayrıca aynı veri tabanı ve araştırma tekniği kullanılarak 7 coğrafi bölge ile istatistiki bölge birimleri (düzey-1 ve düzey-2) araştırma kapsamında yer almaktadır. İlçeler bazında yapılan araştırmalar ise mevcut idari yapı çerçevesinde 1996 yılında 858 ilçeyi, 2003 yılında ise 923 ilçeyi kapsamaktadır.

3.3. Araştırma Tekniği

Planlama açısından ülke, bölge, il ve ilçeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerinin belirlenmesi için, yerleşim birimleri arasındaki farklılıkları oluşturan ve birbirleriyle etkileşim içindeki göstergelerin mümkün olduğunca birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle, kullanılan göstergeler, verilerin toplanabilir ve güvenilirliğine bağlı olarak çok sayıda olabilmektedir.

İllerin veya ilçelerin gelişmişlik sıralamalarının yapıldığı benzer çalışmalarda, önceleri endeksleme ve taksonomi gibi istatistik teknikleri kullanılmıştır. Bu gibi tekniklerde, gelişmişliği tanımlayan değişkenler, araştırımcı tarafından seçilmekte ve her değişken eşit değer taşımaktadır. Böylece, araştırımcıya farklı değişken gruplarıyla, farklı gelişmişlik sıralamaları elde etme fırsatı tanımaktadır. Belli bir değişken ya da değişkenler grubu açısından illerin sıralamasını yapmak için söz konusu teknikler kullanılabilir. Ancak, yapılmak istenen genel bir gelişmişlik sıralaması ise kullanılacak tekniğin nesnelliği vazgeçilmez bir koşul olmaktadır.

1969 ve 1972 yıllarında yapılan Türkiye’de İller İtibariyle Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi çalışmalarında basit endeksleme yöntemleri uygulanmış, bu tarihlerden sonra 1972 ve 1973 yıllarında yapılan iki ayrı çalışmada ise taksonomi yöntemi kullanılmıştır. 1980 yılında Bilge Hacıhasanoğlu tarafından yapılan “İller için Bir Gelişmişlik Göstergesi ve Sıralama” çalışmasında, Faktör Analizi tekniklerinden Temel Bileşenler Analizi yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemin tutarlı sonuçlar verdiği ve diğer ülkelerde de aynı amaçla yayın olarak kullanıldığı tespit edildiğinden, 1981, 1985, 1991, 1996 yıllarında Devlet Planlama Müsteşarlığınca yapılan diğer araştırmalarda da aynı yöntem kullanılmıştır. 2003 yılında başlanan sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması çalışmaları da aynı yöntem kullanılarak devam etmektedir.

Endeksleme ve taksonomi teknikleri, değişkenler için somut ve objektif bir ağırlıklandırma getirememiş olmaları yanında, ağırlıklandırma ve sonuçlar üzerinde de araştırımcıya çok fazla insiyatif tanımaktadır. Bu nedenlerle, yerleşim birimlerinin gelişmişlik sıralamalarının yapıldığı araştırmalarda, söz konusu tekniklerin kullanılmasından vazgeçilmiştir. Bunların yerine, daha tutarlı sonuçlar verebilen, istatistiki anlamlılık testleri yapılabilen ve birçok ülkede değişik araştırımcılar tarafından benzer amaçlarla yaygın olarak kullanılan, temel bileşenler analizi (principal components analysis) tekniği kullanılmış ve kabul görmüştür.

Temel bileşenler analizi, kabaca, çok sayıdaki özelliklerin belli bir nitelik yönünden özetlenmesi ve ortak nitelik ve biçimlerden bir soyutlama yapabilmeyi mümkün kılmaktadır. Bu özelliğiyle temel bileşenler analizi, çok sayıda ve farklı boyuttaki bilgi setinin kapsadığı ortak ve temel anlamı veya bilgi özünü açığa çıkarabilme, görebilme ve tanımlayabilmeyi sağlayan istatistiksel bir tekniktir.

Mekansal gelişmişlik farklılıklarının belirlenmesi konusunda çalışan araştırmacıların birçok değişkeni dikkate almaları ve çok değişkenli bir uzayda karar vermeleri zorunluluğu vardır. Bu ise, çok değişkenli bir uzayda değişken sayısını azaltarak, analizi daha küçük boyutlu bir uzaya indirgeme amacını taşıyan temel bileşenler analizi ile mümkün olmaktadır. Temel bileşenler analizi ile bir taraftan değişkenlere uygulamacının isteğine bağlı olabilecek ağırlıklar verilmesinden kurtulunurken, diğer taraftan birbiriyle etkileşim içinde olan çok sayıdaki değişkenden, bu değişkenlerin bileşkeleri olarak ortaya çıkan daha az sayıda yeni değişkenler ya da faktörler (temel bileşenler) oluşturulmaktadır. İstatistiki açıdan hiçbir bilgi kaybına neden olmaksızın elde edilen temel bileşenler, aynı zamanda birbirinden bağımsızdırlar. Böylece değişkenler arası bağımlılık yapısı da ortadan kaldırılmaktadır. Ayrıca, sonuçlar üzerinde istatistiki anlamlılık testleri de yapılabilmektedir.

Temel bileşenler analizi, analiz konusu değişkenler arasında görülen istatistiki ilişkilerin, bir ya da birkaç temel faktörün etkisi sonucunda meydana geldiği varsayımı üzerine kurulmuş çok değişkenli istatistiksel bir tekniktir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin büyük bir bölümü ise tek bir temel faktörün etkisi sonucu ortaya çıkmaktadır. Literatürde, söz konusu temel faktöre “genel nedensel faktör”, “bileşen” veya “boyut” adları verilmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan araştırmalarda, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerinin, kullanılan tüm değişkenlere etki eden ve birlikte değişimlerini sağlayan “genel nedensel faktör” olduğu kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, “genel nedensel faktör”, illerin veya ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlikleridir.

3.4. Araştırmalarda Kullanılan Değişkenler

Araştırmalarda, gelişmişliğin mümkün olduğu kadar çok boyutunu hesaba katabilmek için, değişken sayısının güvenilir ve tutarlı veri bulunabildiği ölçüde geniş tutulmasına çalışılmıştır.

Ülke idari bölünüşünde son yıllarda çok sayıda mekansal değişiklik yapılmıştır. 1988 yılında 67 olan il sayısı, 1996 yılına gelindiğinde 79 ile, 2003 yılında ise 81’e ulaşmıştır. Dolayısıyla, illerde zaman içerisinde meydana gelen gelişmeler ile değişikliklerin izlenmesini sağlayan ve gelişme dinamiğini yansıtan değişkenlerin, seri olarak elde edilmesi olanağı belirli ölçüde ortadan kalkmış bulunmaktadır.

İllerdeki gelişme dinamizmini yansıtan değişkenlerin temin edilememesi, doğal olarak araştırma sonuçlarını etkileyen ve sınırlayan önemli bir unsur olmuştur. Ancak, araştırmada kullanılan değişkenler, uzun süreli çalışmalar sonucu il ölçeğinde elde edilebilen hemen hemen tüm göstergeleri kapsamaktadır. Söz konusu değişkenler gelişmişliğin ana odaklarında meydana gelebilecek değişimlerden etkilenerek, gelişme dinamizmini yansıtabilecek niteliktedirler.

Değişkenler; belli bir dönem içindeki gelişmeleri değil, belirli bir dönemdeki mevcut durumu yansıtmaktadır. Dolayısıyla, yapılan analiz bir kesit çalışması niteliğindedir.

Araştırmalara, mevcut idari yapı çerçevesindeki illerin veya ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerini yansıttığı varsayılan ve gelişmişliğin neden ve/veya sonucu olarak ortaya çıkan göstergelerin çeşitli kurum ve kuruluşlardan temin edilmesi ile başlanmıştır. Bu aşamada, göstergelerin tutarlılığı ve güvenilirliği konusunda yapılan ön inceleme ve değerlendirmeler sonunda, il veya ilçe ölçeğinde kullanılabilir nitelikte olan göstergeler kullanılmıştır.

Daha sonra, seçilmiş göstergeler, yardımcı veriler aracılığıyla oranlanarak, değişken haline getirilmiştir. Bu işlem yapılırken, illerin ve ilçelerin nüfus büyüklüğü etkisini ortadan kaldırmak için, verilerin tamamına yakın bir kısmı il ve ilçe nüfuslarıyla veya bu etkiyi ortadan kaldıracak çeşitli büyüklüklere bölünerek, oransal hale getirilmiştir. Böylece, illerin veya ilçelerin gelişmişliğinin, yüzölçümleri ya da nüfuslarıyla orantılı olarak değil, büyük ölçüde fert başına düşen refah payı olarak değerlendirilmesi sağlanmıştır.

Gelişmişlik, kişiler üzerindeki etkileriyle beraber, ilin veya ilçenin sosyo-ekonomik yapısını bir bütün olarak da ilgilendirmektedir. İl veya ilçe genelinde birikimi ve gelişme potansiyelini yansıtan toplam büyüklüğü gösteren değerlerin, ortalama ya da fert başına düşen değerlere göre daha iyi bir gösterge olduğu ileri sürülebilir. Diğer taraftan, sahip oldukları nüfusun, sosyo-ekonomik gelişmeden etkilenen önemli bir unsur olduğu da gözardı edilemez. Gelişme sürecinde, az gelişmiş yerleşim birimlerinden, ekonomik ve sosyal açıdan daha cazip durumda olan yerleşim birimlerine doğru nüfus hareketleri olmaktadır. Gelişmişlik farklılıklarından kaynaklanan nüfus hareketleri sonucu, az gelişmiş illerin veya ilçelerin nüfusu azalırken, ya da düşük oranlarda artarken, gelişmiş illerin veya ilçelerin nüfusunda önemli oranda artışlar olmaktadır. Kullanılan tüm değişkenlerin nüfusa oranlanıp, fert başına düşen değerler ölçeğinde kullanılması halinde, nüfusu oldukça fazla olan iller veya ilçeler aleyhinde bir durum ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle, göstergelerin duyarlılığını artırdığı durumlarda değişkenler; orantılı ya da fert başına düşen değerler olarak, bunun dışında ise iller veya ilçeler itibariyle toplam mutlak büyüklükler olarak kullanılmış ve denge sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece, bir taraftan, nüfusu fazla olan illerin veya ilçelerin bu nedenle üst sıralarda yer almaları önlenirken, diğer taraftan bu birimlerin aynı nedenle daha alt sıralarda yer almaları sakıncası giderilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamaları incelenirken, bu hususun önemle dikkate alınması gerekmektedir.

3.4.1. Sosyal Değişkenler

A. Demografik Değişkenler

Araştırmada kullanılan demografik göstergeler nüfusun; sayısal yönü, büyüme hızı ve mekansal dağılımı gibi unsurları içermektedir. Demografi ile ilgili gelişmişlik unsurlarını açıklamak için; toplam nüfus, şehirleşme oranı, yıllık ortalama nüfus artış hızı, nüfus yoğunluğu, doğurganlık hızı ve ortalama hanehalkı büyüklüğü değişkenleri kullanılmıştır.

Görelilik olarak gelişmiş ve gelişmekte olan iller, ekonomik ve sosyal hayatta sağladıkları imkan ve kolaylıklar bakımından göç çekim merkezi olma özelliği taşımaktadırlar. Bu özelliğe sahip illerde görülen hızlı nüfus artışı, kentsel nüfusta artış meydana getirerek nüfus yoğunluğunu da yükseltmektedir.

Diğer taraftan, geleneksel kültürün hakim olduğu az gelişmiş bölgelerde, doğurganlık hızı ve buna paralel olarak, ortalama hanehalkı büyüklüğü yüksektir. Ekonomik ve sosyal gelişmeyle beraber, modernleşme ögeleri toplum yapısına egemen olmakta ve geleneksel aile tipi yerini modern çekirdek aileye bırakmaktadır. Bu nedenlerle, doğurganlık hızı ve ortalama hanehalkı değişkenleri gelişmişlik düzeyi ile ters orantılı bir bağlantı yapısına sahip

bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, illerin gelişmişlik düzeyi arttıkça, doğurganlık hızı ve ortalama hanehalkı büyüklüğü düşmektedir.

B. İstihdam Değişkenleri

İstihdam göstergelerini oluşturan değişkenler, illerde; tarım, sanayi, ticaret ve mali kurumlar işkollarında çalışan nüfus ile ücretli çalışanlar, ücretli kadın çalışanlar ve işverenlerin, toplam istihdam içindeki yüzde paylarını ifade etmektedir.

İstihdamın sektörel dağılımı, illerin temel ekonomik faaliyetlerinin yapısını göstermesi bakımından önemli bir göstergedir. Modern tarımsal üretim tekniklerinin kullanılmadığı ve buna bağlı olarak, tarımsal verimliliğin düşük olduğu görece geri kalmış yörelerde, tarım kesiminde çalışanların, toplam istihdam içerisindeki payının görece olarak yüksek olduğu gözlenmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmeyle birlikte, toplam istihdam içinde, tarım sektörünün payı görece olarak gerilerken, sanayi ve hizmetler sektörlerinin payı artmaktadır. Bununla birlikte, iktisadi faaliyetlerin gelişmesi ve çeşitlilik göstermesiyle gelir ve refah düzeyinin artmasına paralel olarak, ticaret ve mali kurumlarda çalışan kesimin payı da görece olarak artmaktadır.

Diğer istihdam değişkenlerinden, ücretli çalışanların ve işverenlerin toplam istihdam içindeki payının artması ise, iş hacminin genişlemesi ve iktisadi faaliyetlere katılımın yaygınlığı anlamına gelmektedir. Yine, ücretli çalışanlar içinde kadınların oranı, kadınların çalışma hayatına ve ekonomik faaliyetlere katılımı yanında, sosyal gelişmişliği de açıklamaktadır.

C. Eğitim Değişkenleri

Eğitim göstergeleri; okur-yazar nüfus oranı, okur-yazar kadın nüfus oranı, üniversite bitirenlerin oranı ile ilköğretim, liseler ile mesleki ve teknik liselerde okullaşma oranları olmak üzere, sosyo-kültürel gelişmişlik düzeyini yansıtabilen nicel değişkenler tarafından oluşturulmuştur.

Neden-sonuç ilişkisi bakımından, ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyi ile toplumu oluşturan fertlerin genel eğitim seviyesi arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanmasında en önemli araçlardan biri, gerekli sayıda ve nitelikte insangücü yetiştirilmesi olmaktadır.

Nitekim, insangücünün bilgi ve becerilerinin artırılması ile sosyal yaşama katılımın asgari gereği olarak kabul edilen, okur-yazarlık oranı değişkeni, illerin genel eğitim düzeyini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Okuma yazma bilen kadın nüfus oranı, kadınların sosyo-ekonomik statülerini yansıtmaktadır. İlköğretim, liseler ile mesleki ve teknik liselerde okullaşma oranları ise, eğitimin yaygınlığı ve katılım düzeyini göstermektedir.

Diğer taraftan, ekonomik ve sosyal faaliyetler itibariyle çeşitlilik gösteren gelişmiş iller, yüksek öğretim görmüş nitelikli işgücü için çekim merkezi olmaktadır. Dolayısıyla, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin artmasına paralel olarak, yüksek öğrenim görmüş nüfus oranı da artmaktadır.

Çalışmada kullanılan okur-yazar nüfus oranı, illerde altı ve yukarı yaştaki toplam nüfusun; okur-yazar kadın nüfus oranı ise, altı ve yukarı yaştaki kadın nüfusun içinde okuma yazma bilenlerin oranını göstermektedir. Üniversite bitirenlerin oranı, yüksekokul ya da fakülte bitirenlerin 22 yaş ve üstü nüfusa oranlanmasıyla elde edilmiştir. İlköğretim, liseler ile

mesleki ve teknik liselerde okullaşma oranları ise ilgili eēitim kademelerindeki öğrenci sayılarının çağ nüfusuna oranlanması suretiyle bulunmuştur.

D. Saēlık Deēiřkenleri

Saēlık göstergeleri, illerde, onbin kişiye düşen hekim, diş hekim, eczane ve hastane yatak sayısı ile bebek ölüm oranı deēiřkenlerinden olmaktadır.

Bireylerin yaşamlarını saēlıklı sürdürüebilmeleri bakımından, saēlık hizmetleri arzı ve bu hizmetlerden yararlanma potansiyeli, sosyal gelişme düzeyini yansıtan unsurlar arasında bulunmaktadır. Ayrıca, eēitimli işgücü olarak da nitelendirilebilecek saēlık personelinin gelişmiş yöreler doğrultusundaki tercihi, illerin sosyo-ekonomik gelişme düzeyiyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenlerle onbin kişiye düşen; hekim, diş hekim, eczane ve hastane yataēı deēiřkenleri, araştırma kapsamında saēlık göstergeleri olarak kullanılmıştır

Bebek ölüm oranı ise, illerdeki saēlık hizmetlerinin yaygınlıēı, eēitim ve kültür düzeyinin yüksekliēi, ekonomik olanakların artması gibi çeşitli sosyo-ekonomik unsurlarla yakından ilgilidir. Bebek ölüm oranı deēiřkeni, sosyo-ekonomik gelişmeyle birlikte düştüēü için, gelişmeyle zıt yönde bir baēlantı yapısına sahiptir.

E. Altyapı Deēiřkenleri

Altyapı göstergeleri, nüfusun çağdaş hizmet ve olanaklardan yararlanma düzeyi kadar, diēer sektörlerin gelişmesi için de önem taşımaktadır. Yatırımların kuruluş yeri seçiminde, elektrik, su, ulaşım gibi altyapı imkanlarının yeterli düzeyde olduēu yöreler daha fazla tercih edilmektedir.

Altyapı göstergeleri olarak, illerde, kırsal yerleşmelerde asfalt yol oranları, içmesuyuna sahip nüfus oranı ve devlet ve il yollarında asfalt yol oranı deēiřkenleri kullanılmıştır.

F. Diēer Refah Deēiřkenleri

Diēer refah göstergelerini oluşturan deēiřkenler, illerde, onbin kişiye düşen özel otomobil ile motorlu kara taşıtı, fert başına düşen telefon kontör deēeri ve elektrik tüketim miktarı ve yeşil karta sahip nüfus oranıdır.

Sosyo-ekonomik gelişme aynı zamanda gelir ve refah düzeyinin yükselmesi anlamına gelmektedir. Gelir ve refah düzeyinde saēlanan gelişmeler, çağdaş hizmet ve araçlardan yararlanma olanakları ile kitle iletim ve iletişim araçlarından faydalanma oranını da artırmaktadır.

3.4.2. Ekonomik Deēiřkenler

A. İmalat Sanayii Deēiřkenleri

Sanayileşme, geleneksel tarım toplumundan modern sanayi toplumuna geçişin yaşandığı bir deēişim süreci olmakla beraber, toplumun sosyo-kültürel yapısını ve ekonomik sistemi bir bütün olarak etkilemektedir.

Sanayi sektörünün gelişmesi tarım ve hizmetler sektörlerini de olumlu yönde etkilemektedir. Tarım sektörü, gelişmesini sürdürmek ve verimliliēini artırmak için sanayi sektöründen girdi almak zorunda olduēu gibi, bu sektöre hammadde de saēlamaktadır. Sanayinin gelişmesiyle beraber ticari ve mali kesim ile diēer hizmetler sektörü faaliyetleri de

canlılık kazanarak yaygınlaşmaktadır. Bunun yanında, sanayi, gerek yan sanayi dallarını gerekse iç ve dış sermaye kanallarını harekete geçirerek kendi kendini yenileyen bir mekanizmanın oluşmasını sağlamaktadır. Bu anlamda, sanayileşme sosyo-ekonomik gelişme ya da kalkınmanın temel dinamiğini oluşturmaktadır.

Çalışmalarda ülke genelindeki toplam sanayi üretiminin büyük bir kısmını oluşturan imalat sanayii göstergeleri kullanılmıştır.

İmalat sanayii göstergeleri, illerde faaliyet gösteren kamu sektörüne ait işyerlerinin tamamı ile özel sektörde on ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerini kapsamaktadır. Bu kapsamda kullanılan değişkenler, işyeri sayısı, yıllık çalışanlar ortalama sayısı, toplam çevirici güç kapasitesi, fert başına tüketilen elektrik enerjisi miktarı ve fert başına düşen imalat sanayii katma değeri ile illerde faal durumda bulunan organize sanayi bölgelerindeki parsel sayıları ve küçük sanayi siteleri işyeri sayılarından oluşmaktadır.

B. İnşaat Değişkenleri

İnşaat sektörü, gerek diğer sektörlerle olan bağlantısı gerekse yarattığı katma değer ve istihdam bakımından ekonominin önemli sektörlerinden birini oluşturmaktadır. İnşaat sektörü, ekonomik ve sosyal gelişmeyle birlikte görülen hızlı, nüfus artışı, göç ve şehirleşme hızı unsurlarına bağlı olarak gelişim göstermektedir.

İnşaat göstergesini oluşturan değişkenler, daire sayısı ve borulu su tesisatı bulunan daire oranıdır.

C. Tarım Değişkenleri

Ülke genelinde, GSYİH içinde yüzde 15 paya sahip olan tarım sektörü, toplam istihdamın yüzde 54'ünü oluşturmaktadır. Çalışan kesimin yaklaşık yarısının gelirini tarım sektöründen elde ettiği dikkate alınırsa, illerdeki tarımsal gelişmeyi ve üretim düzeyini açıklayan göstergelerin bilinmesi önem taşımaktadır.

Tarımsal üretim ve gelişme mekansal olarak farklılıklar göstermektedir. İllerin coğrafi yapısı, iklim özellikleri, gelişmiş pazarlara yakınlığı, tarımsal üretimde modernizasyon gibi özellikleri bu farklılıkların başlıca nedenleri arasındadır.

Tarım göstergeleri; illerin, kırsal nüfus başına düşen tarımsal üretim değeri ile ülke tarımsal üretim değeri içindeki payını gösteren değişkenlerden oluşturulmuştur.

Kırsal nüfus başına düşen tarımsal üretim değeri değişkeni, tarım sektöründe çalışan kesimin gelir düzeyini ve verimliliği yansıtmaktadır. Tarımsal üretim değerinin ülke tarımsal üretiminin içindeki payı ise, illerin tarımsal üretim değerine yaptıkları katkıyı gösterdiği gibi, tarımsal potansiyeli ve üretimin gerçek boyutlarını ortaya koymaktadır.

D. Mali Değişkenler

Mali göstergeler adı altında toplanan değişkenler, illerdeki; gelir seviyesini, sermaye birikimini, sermayenin yatırıma dönüşme düzeyini, kamu ve özel sektör yatırım harcamaları, mahalli idareler tarafından yapılan harcamalar ile ihracat ve ithalat miktarlarını yansıtan, parasal büyüklüklerle ilgili verilerden oluşmuştur. Üretilen tüm mal ve hizmetlerin toplam değeri olan GSYİH, doğal olarak, ekonomik gelişmişlik düzeylerinin karşılaştırılmasında kullanılan en önemli değişkenler arasında yer almaktadır.

Gelişmiş ekonomilerde bankalar, ekonomik işlemler sırasında gelirin kullanılması ve saklanması ile borçlandırılmalarda yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Ticari ve sınai faaliyetlerin finansmanı için bankalar tarafından kullanılan krediler, yatırım potansiyeli ve tasarrufların yatırıma dönüşme eğilimiyle doğrudan ilişkilidir. Banka mevduatı ise, büyük ölçüde, gelir düzeyi, tasarruf eğilimi ve sermaye birikimine bağlı olarak değişmektedir.

Bankacılık işlemleri ile ilgili olarak; tasarruf hacmi, kullanılan kredi düzeyi ve hizmetlerin yaygınlığı gibi unsurlar, gelişmişlik göstergeleri olarak ele alınmıştır. Bu göstergeleri oluşturan değişkenler, iller itibariyle olmak üzere; banka şube sayısı, fert başına düşen banka mevduatı, toplam mevduat içindeki pay, toplam krediler içindeki pay, kırsal nüfus başına düşen tarımsal krediler ile fert başına düşen sınai-ticari-turizm kredileri olmaktadır. Kişisel ve kurumsal gelir düzeyini yansıtan diğer göstergeler ise; fert başına düşen bütçe gelirleri ile fert başına düşen gelir ve kurumlar vergisi değişkenleridir.

Büyük ölçüde altyapıya yönelik yatırımları kapsayan, kamu yatırım harcamaları ve mahalli idareler tarafından yapılan harcamalar da, sosyo-ekonomik gelişmeyi hızlandıran unsurlar arasındadır. Bu bakımdan, mali göstergeler içinde fert başına düşen kamu yatırım harcaması ve fert başına düşen belediye gideri değişkenleri de yer almıştır. Kamu yatırım harcamaları, 1995-2000 dönemini kapsamakta olup, ilgili yılların nüfuslarına bölünerek elde edilen “fert başına düşen” değerlerin ortalaması alınarak oluşturulmuştur.

Fert başına düşen teşvik belgeli yatırım tutarı değişkeni, özel sektörün kalkınma faaliyetlerine katkısı, girişimcilik potansiyeli ve yatırım dinamizmini göstermektedir. Değişken, 1995-2000 döneminde, yatırım teşvik belgeli toplam yatırım tutarlarının, ilgili yılların nüfusuna bölünerek bulunan değerlerin ortalaması alınarak elde edilmiştir. Son olarak, mali göstergeler arasında yer alan, fert başına düşen ihracat ve ithalat rakamları ise, 1995-2000 yılları ortalama değerlerini içermektedir.

Devlet planlama teşkilatı müsteşarlığınca yaklaşık beş yıllık aralıklarla, ayrı ayrı veya birlikte, ilçelerin, illerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirleyen çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalarda, mevcut veritabanı kapsamındaki ekonomik ve sosyal alanlardan seçilen ve gelişmişlik düzeylerini en iyi biçimde yansıtabilecek çok sayıda değişken tercih edilmektedir. Araştırma yöntemi seçilirken ise ülkemizde ve diğer ülkelerdeki gelişmeler takip edilerek en tutarlı ve etkin araştırma yöntemi kullanılmaktadır.

2003 yılında çalışmalarına başlanan ve halen devam etmekte olan, illerin ve ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması çalışmaları ise en kısa zamanda tamamlanıp yayın olarak sunulacaktır. Birkaç küçük değişken farklılığıyla beraber; bir önceki 1996 yılı iller çalışması ile 2003 yılında yapılan bu çalışmada aynı yöntem ve 58 değişken kullanılmıştır. Dolayısıyla iki çalışma arasında bir ölçüde zamana dayalı olarak değerlendirme yapabilme olanağı sağlanacaktır. Ayrıca, araştırma sonuçları sadece kamu kesimi tarafından kullanılmayıp, aynı zamanda özel sektör ve sivil toplum kuruluşları tarafından da kullanılmaktadır. Örnek olarak bazı firmalar, ülke genelindeki bayi ağlarını revize ederken , ağırlıklı olarak bu gelişmişlik endeks değerlerini kullanmaktadır.

Bölgesel Kalkınma Ajansları: Türkiye Üzerine Öneriler

Serap KAYASÜ

Yrd. Doç. Dr., ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Suna Senem YAŞAR

Araş. Gör., ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

1. GİRİŞ

1970’li ve 1980’li yıllardan sonra dünyada teknoloji, üretim ve yönetim gibi alanlarda hızlı değişimler yaşandığı sıklıkla gözlenen bir olgudur. Bu değişimler sonucunda ulus altı ölçeklerde tanımlanan bölgelerin öneminin artması ile ekonomik ve sosyal yapıların temel ögesi olarak bölgeyi gören yaklaşımların vurgulanması önemlidir. Bölgenin bir bağlamda anlamı değişirken bölgesel politikalardaki yaklaşımların da dünyadaki değişimlere paralel olarak yeniden şekillendiği ve değiştiği de gerçektir. Bu alandaki en önemli değişim ekonomik faaliyetlerin yeniden dağıtımının yerini içsel kalkınmaya verilen önemin almasıdır. Aynı zamanda, bölgesel politikanın bu dönemde değişik ölçeklerde sürdürülmesi yeni bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Batchler ve Yuill, 2001). 1970’lerde Batı Avrupa’da iki farklı yaklaşım birarada uygulanmaya başlamıştır. Birinci yaklaşım yukarıdan aşağıya politikaları içerirken, ikincisi aşağıdan yukarıya bir yaklaşımdır. Bu ikinci yaklaşımla birlikte bölgesel ölçekte, ekonomik aktörler arası etkileşimlerin düzenlerken bölgesel politikaları yönlendiren kurumların önemi de artmıştır. Bu bağlamda Avrupa ülkelerinde bölgenin önemi artmış ve bölge

gerçe Türkiye’de erlendirilmesidir.

ölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) özellikle 1950’li ve 1960’lı yıllardan bu yana Avru

projeleri destekler (EURADA, 1999). Aslında Avrupa ölçeğinde BKA'ların genel bir tanımını yapmak risklidir ve belki de BKA'ların tek ortak özelliği belli bir coğrafi alanda varolan içsel potansiyeli geliştirmekle ilgili olmalarıdır.

- BKA'ların amacı belirli bir bölgenin ekonomik kalkınması olmakla birlikte üç temel amacı vardır:
- uzun dönemli bölgesel ekonomik kalkınma için uygun koşulların yaratılması gibi açılardan ekonomik,
- bölgenin çekiciliğini arttırmak açısından çevresel,
- bölgenin sosyo-kültürel değerlerinin geliştirilmesini sağlama gibi açılardan sosyal.

Aslında bir BKA'nın hedefleri geniş kapsamlı olmalı ve bölgesel rekabet, kalkınma, yerel KOBİ gelişmesi, yabancı yatırım gibi olguları içermelidir (Hughes, 1998). Örneğin İngiltere'de BKA'ların beş amacı şu şekilde tanımlanmıştır.

- Bölgesel ekonomik kalkınma ve yeniden yapılanmayı desteklemek.
- İş alanında yatırımı, verimliliği ve rekabet gücünü arttırmak.
- İş imkanlarını arttırmak.
- Bölgelerindeki becerileri geliştirmek.
- Sürdürebilir kalkınmayı desteklemek (DETR, 1997).

İspanya'nın Bask bölgesindeki BKA olan SPRI'nın (The Society for the Promotion and Restructuring of Industry) asıl amacı Bask hükümeti tarafından değişik zamanlarda uygulanan sanayi politikalarını geliştirmektir. Bugün çalışmaları şu amaçlar doğrultusunda sürdürmektedir:

- Sanayi aktivitelerinin gelişebileceği ortamlar yaratmak.
- Bölgede yabancı yeni firmaların oluşumunu desteklemek.
- Bask firmalarına uygulanabilecek yeni ürünler, üretim işlemleri, teknolojiler araştırmak.
- Yenilikçilik yönünden firmaların rekabet gücünü arttırmak.

Özellikle uluslararasılaştırma ve iş imkanı yaratma konularında yeni projeler geliştirmek ve girişimleri bu yönde teşvik etmektir (Uranga ve Etzebarria, 2000; SPRI, 2002).

İtalya'nın Emilia-Romagna Bölgesindeki ERVET ajansının ise aktiviteleri doğrultusunda üç ana hedefi vardır. Bunlar:

1. İş alanındaki firmalara uluslararası alanda rekabette ve yenilikçilik aktivitelerinde yardımcı olmak için hizmetler ve çalışmalar tasarlamak ve yapmak.
2. Yereldeki potansiyel kaynaklardan yararlanmak için analizler hazırlamak, pilot projeler yürütmek, yerel yönetimler, kamu kurumları, iş birlikleri ve özel sektörle anlaşmalarda bulunmak.
3. Bölgesel hükümete programlarını uygularken teknik yardımda bulunmaktır.

BKA'lar bürokratik özerkliklerine, kuruluş amaçlarına ve eylemlerine göre sınıflandırılabilirler. BKA'ların bir gelişimin yasallaştırılmasını sağlayan politik özerkliği ile politikaların uygulanmasında bürokratik öncülüğu arasındaki ilişkileri tariflemek mümkündür (Halkier, 1992). BKA'lar arasındaki temel ayrım, seçilmiş politik hükümetin çekirdek idari yapısının içinde veya dışında yer alması ile belirlenebilir. Politik destek, yerel, bölgesel veya ulusal olabilir. Bağımsız bir kuruluşun hem uzun vadeli stratejik kararları hem

de günlük işlerle ilgili bürokratik özerkliğine karşın hükümet bünyesi içinde yer alan bir yapılaşmaların politik etki altında kalacağı olasılığı vardır. Belirli bir mesafede duran destek kuruluş, ancak çok genel politikaların kararlaştırılmasında ve kaynakların çok geniş anlamda kullanımına müdahale eder, buna karşın, stratejik girişimleri ve glerin kullanılmasını BKA'ların bürokrasisine bırakır (Halkier ve Danson, 1998).

Avrupa lkelerinde birçok BKA bağımsız birer kuruluş olarak varolur ve politik destekleyicilerine belirli bir mesafede çalışmalarını sürdürür. Bu kuruluşların çoğu tek bir ekonomik ve politik desteğe bağlıdırlar. Dolayısıyla yasal olarak özerk olan BKA'ların faaliyetlerine olumsuz bir etki olarak politik müdahale olanağı vardır. Kalkınma ajanslarının yasal yapıları ve yasal konumları, ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye değişmektedir. Bu anlamda yasal yapıları belediyeler arası ajanstan, kar amacı olmayan vakfa; kamu-özel yasa kurumundan, anonim şirket yapısına kadar değişik yapılanmalarda olabilmektedir. BKA'lar için Fransa, İspanya gibi lkelerde özel yasalar vardır. Diğer bölgelerde ve lkelerde yasal kurumları ya bir ereve yasaya göre, ya da bizzat devlet tarafından kurulmuş olmalarına göre belirlenmektedir.

Birçok BKA'nın finansal kaynakları yardımlardan oluşmaktadır (Yuill, 1982). Avrupa lkelerindeki BKA'ların blerinin kaynakları, hizmet ettikleri alanın byklğine, yasal yapılarına ve sundukları hizmetin kapsamına göre farklılıklar gösterir. Birçok Avrupa ülkesinde yerel ve bölgesel yetkililer tarafından oluşturulan BKA'lar ödeneklerini kendilerini destekleyen politik yapılardan almaktadır (EURADA, 1999). BKA'ların finansal kaynaklarını dört ana grupta toplamak mümkündür: Politik desteklerden sağlanan doğrudan fonlar, politik desteklerden sağlanan dolaylı destekler: Çalışma yerleri, iletişim olanakları, personel, Hizmetlerden ve dışarıdan sağlanan gelirler; KOBİ'lerin sermayelerine katılma, KOBİ'lere sağlanan danışmanlık ve benzeri destek hizmetleri karşılığında alınan ücretler, gayrimenkul yatırımları ve yönetimi, yerel ve bölgesel yönetime verilen danışmanlık hizmetleri, eğitim gelirleri, seminer organizasyonları, fon desteği alınarak yapılan faaliyetler ve hükümet programları yönetimi gelirleri, girişim sermayesi fon yönetimi ücretleri, yabancı yatırımcılara ve şirketlere verilen hizmetler, yeni sanayi alanları ve sanayi parkları yönetimi, Uluslararası fonlar ve projeler (AB programları gibi) (EURADA, 1999).

Örneğin İrlanda'nın Shannon Bölgesinde'ki Shannon Kalkınma'nın besi çoğunlukla hizmetlerinden gelen gelirlerle, AB fonları ve Merkezi hükümet fonlarından oluşmaktadır. alışmalarına göre iki tür fonu vardır. Bunlardan ilki Oireachtas denekleridir. Bunlar sanayiye, harcamalara ve kalkınma çalışmalarına verilen deneklerdir. İkincisi YKA ve İrlanda Girişimin verdiği deneklerdir. Bunun dışında özellikle AB Sosyal Fonundan, Bölgesel Fonundan, AB programlarında verilen danışmanlık hizmetlerinden finansal kaynak sağlamaktadır (Shannon Development, 2001). İtalya'daki ERVET'in finansal kaynaklarında birliklerin ve yerel kurumların önemi büyüktür. Bunlar odalar, girişimci birlikleri, ve kredi bankalarıdır. (Cooke ve Morgan, 1998). ERVET'in besinin % 58 gibi önemli bir kısmı bölgesel hükümet tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca %19'u AB programları ve fonlarından karşılanırken, yine aynı oran bölgenin özel fonlarından gelmektedir. % 4'lk bir bölüm ise birlikler ve diğer kamu kurumlarınca finanse edilmektedir (ERVET, 2002). Hollanda'daki Kuzey Kalkınma Ajansı, NOM'un finansal kaynaklarının büyük bir oranı Hollanda hükümeti tarafından karşılanmaktadır. Kalan kısmı ise kredi kuruluşları ve AB programlarından karşılanmaktadır (NOM, 2001).

BAKA'ların etkinliğini ve başarısını etkileyen yedi önemli faktör sayılabilir (Maude ve Beer, 2000).

1. Finansal kaynaklar. Kaynakların varlığı planlama, yönetim ve uygulama aşamalarında BKA'ların etkinliğini belirler.

2. Personel. Nitelik ve nicelik olarak yeterli personelin varlığı BKA'nın etkinliğini belirleyen diğer bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

3. Vizyon oluşturmaya içeren stratejik planlama sürecinin varlığı.

4. Meşruiyet ve yetki. BKA'nın etkin olabilmesi için, tabandan tavana yerel ölçekte ve tavandan tabana merkezi yönetimlerce desteklenmesi gereklidir.

5. Yerel girişimcilerle bağlarının gücü. Özel sektörün ve yerel girişimciliğin bölgesel kalkınmadaki rolünden yola çıkarak, BKA'ların bünyesinde yerel iş dünyasından temsilciler olması önemlidir.

6. Görevleri. Ajansların bölgesel ekonominin motorunu oluşturan sektörlerle ilgili çalışmalar yapmaları gereklidir.

7. Bölgesel tutarlılık. Bölgede geçerli olan ortak hedeflerin BKA'lar tarafından benimsenmesi, böylelikle içinde bulundukları toplumun desteğini kazanmaları önemlidir.

Kalkınma ajanslarının etkin olabilmesi için bölgesindeki yerel gruplarla yakın bağlantılar kurması gerektiği yukarıda vurgulanmıştı. Bu bağlantılar BKA'ların finansman desteği alabilmesi ve uygulamalarının kalıcı olabilmesi için de gereklidir. Yerel ve bölgesel yönetimler ve özel sektörle kurulan bağlantılar kurumsal, finansal ve şeffaf olmalıdır. Belirli projeler üzerinde kurulan kamu-özel ortaklıkları ekonomik kalkınmayı canlandırmak için gereklidir (EURADA, 1999). Üniversiteler ve eğitim sistemi ile ilişkiler de BKA'ların işlevlerini gerçekleştirebilmesinde önem taşır (Goddard ve Chatterton, 1999).

Avrupa'daki BKA'lar ile Avrupa Birliği'nin (AB) ilişkisi ise iki kanalda tanımlanır: (i) Yapısal fonların aktarımı: AB, aslında BKA'lar için önemli bir finansman kaynağıdır. BKA'lar stratejilerinin ve önceliklerinin tanımladığı operasyonel programlar yaparlar. Ancak 1988'den bu yana BKA'lar operasyonel programların uygulanmasından çok AB inisiyatiflerine katılmaktadır.(ii) Birliğin politikalarıyla uyumlu projeler yönetmek: Avrupa Komisyonu tarafından yaratıcı projeler uygulamak için seçilen BKA'ların sayısı giderek artmaktadır. Projeler KOBİ desteği, araştırma ve teknoloji geliştirme, eğitim, staj, üye olmayan ülkelerle işbirliği ve yardımlaşma konularında olabilir (EURADA, 1999).

2.2. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının İşlevleri

BAKA'lar 1950'li ve 1960'lı yıllarda yabancı yatırımcıları çekerek ve sanayi parklarını yöneterek ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmuşlardır. Daha sonraları, yerel ve bölgesel şirketlere tek başlarına veya ortaklıklar halinde hizmetler sunmuşlardır. Özel altyapıları da (iş merkezleri, yeni sanayi alanları ve teknokentler gibi) yönetmeye başlamışlardır (EURADA, 1999)

Halkier ve Danson'a (1998) göre BKA'ların politika uygulama alanları, stratejik yönlenmelerine göre üç gruba ayrılır. Birincisi, bölgeye dışarıdan gelen gelişmeyi olanaklı kılan merkezi yönetim politikalarının yerini alan veya tamamlayan geleneksel önlemlerdir. İkincisi, merkezi yönetim politikaları kapsamında olmayan ve öncelikle yerel firmalarda büyüme ve rekabeti kamçılama amacını güden yeni önlemler olarak sayılabilir. Sonuncusu, stratejik özelliklerin çok değişken olduğu, dolayısıyla sınıflamanın yapılamadığı sınırlı

sayıdaki politika alanlarıdır. Faaliyetlerinin çoğu tavsiye anlamında hizmetlerdir. Tüm Avrupa'daki BKA'lara bakıldığında geleneksel politikalar ile yeni politikalar arasındaki denge farklılık göstermektedir. Bazı BKA'lar, geleneksel ve yeni faaliyetlerde yer alırken, diğerleri bölgeye dışarıdan yatırımın teşviki, ya da bölgesel firmalara tavsiyelerde bulunma gibi stratejileri içeren politikalara yoğunlaşabilirler. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere BKA'lar genelde heterojendirler (Halkier ve diğ., 1998).

Bölgesel Kalkınma Ajanslarının faaliyetleri altı ana gruba ayrılır: İçsel kalkınma, yabancı yatırım çekmek, girişimlere verilen hizmetler, yerel ve bölgesel yetkililere verilen hizmetler, eğitim hizmetleri, uluslararası faaliyetlerdir.

Örneğin Avısturya'nın Stryia Bölgesindeki Stryia Kalkınma Ajansı faaliyet alanını ve aktivitelerini, farklı finansal destekler sağlamak, bilgi ve danışmanlık hizmetleri vermek, yeni firmaların oluşumunu desteklemek, teknoloji parkları kurmak ve yönetmek, sınır ötesi girişimlerde bulunmak, teknoloji aktarımını geliştirmek için fuarlar, seminerler, atelyeler, düzenlemek olarak tanımlamıştır.

İçsel kalkınmayı içeren faaliyetlerde, birçok BKA'larda olduğu gibi, bölgenin içsel potansiyelini ulusal ve uluslararası ölçekte ortaya çıkaran faaliyetler yer almaktadır. Bunlar, yerel yetkililer ve girişimler için bölgenin potansiyeli ile ilgili verilerin toplanması, çevre koruma gibi altyapı faaliyetleri, turizm gibi bölge potansiyelin geliştirilmesi, endüstri parkları, serbest ticaret bölgeleri, teknokentler, bilim kentleri, araştırma merkezleri ve yeni oluşan sanayi alanları gibi altyapıların yönetim faaliyetleridir.

BKA'ların büyük çoğunluğu tarafından önemsenen yabancı yatırım çekimi ile ilgili faaliyetlerdir. BKA'lar bölgelerine sermaye çekmek için değişik araçlar kullanırlar. Bu araçlar ya doğrudan yurt dışında bir ofis kurmaktır, ya da dolaylı olarak ihtisaslaşmış ulusal kurumlarla işbirliği, bilgilendirme kampanyaları, ihtisaslaşmış ticaret fuarlarına ve sergilerine katılma gibi faaliyetlerdir.

BKA'lar hedef ve strateji olarak yörenin zenginliğini arttırıcı girişimlere destek verirler. Bu destekler finansman danışmanlığı veya hizmetleri ile finansman dışı hizmetler olarak iki ana sınıfta toplanabilirler. Finans dışı hizmetler de üç alt sınıfa ayrılabilir; varolan girişimlere verilen hizmetler, potansiyel girişimcilere ve KOBİ'lere kuruluş aşamasında verilen hizmetler, KOBİ'lerin uluslararasılaştırılmasına verilen hizmetler. Varolan girişimlere verilen hizmetler için de dokuz işlev sayılabilir. Bunlar yönetim, üretim, teknoloji transferi ve yayılması, firma ağlarının desteklenmesi, bilgi ve iletişim, araştırma, pazarlama ve operasyonel hizmetlerdir. BKA'lar bu işlevleri altyapı oluşturarak, danışmanlık ve eğitim hizmetleri vererek sağlarlar. Burada amaç, varolan KOBİ'leri geliştirmek ve girişimci ruhu canlandırmaktır. Ajansların bazıları araştırma hizmetleri de verirler. Bunlar genellikle büyük ölçekli ajanslardır (Yuill, 1982). Yeni kurulan firmalara verilen hizmetlerde ilk politika alanı, girişimci ruhu canlandırmaktır. Bu, kampanyalar ve medya üzerinden yapılır. İkinci alan potansiyel girişimcileri belirleyerek, onlara destek sağlamaktır. Üçüncü alan yönetim konusunu içerir; bir sektöre veya bir hedef gruba yönelir. Finansal olmayan hizmetlerin sonuncusu KOBİ'lerin uluslararasılaştırılmasıdır. Buna yönelik olarak kalkınma ajansları bilgi desteğinden eğitim hizmetlerine, firmaya özel hizmetlerden ihtisaslaşmış kolektif hizmetlere kadar değişen hizmetler sunmaktadır.

Tablo1 Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Çalışma Alanları

Çalışma Alanları		
İçsel kalkınma	Planlama Kaynak değerlendirme Altyapı yönetimi Altyapı ile ilgili hizmetler İçsel kaynakların geliştirilmesi	
Yabancı yatırım çekmek	Yüzyüze mülakatlar Belirli görevler Yurtdışı ofisleri Pazarlama Atelyeler ve seminerler Finansal aracılık Finansal güvence Teknik yardım Arsa sağlama	Büyükelçilikler Sergiler Aracı kurumlar Ortaklılar Çevre ve yaşam kalitesi İnsan kaynakları Araştırma kurumlarının varlığı Finansal avantajların varlığı Altyapı
Girişimlere verilen servisler	Danışmanlık Yeni girişimcilere destek hizmetleri Mevcut girişimcilere destek hizmetleri Teknojik gelişme için Teknoloji aktarımında İhracaatta Şirket birleşmelerinde Fuarlar ve seminerler Girişimlerin yeniden yapılanmasında İşbirliği oluşturma merkezleri Yurtdışı temsilcilikler	Finansman desteği Sübvansiyonlar Kredi imkanları Risk sermayesi, kuruluş sermayesi Kredi garanti fonları Vergi indirimleri İhracaat için sübvansiyonlar
Yerel ve Bölgesel otoritelere verilen servisler	Danışmanlık Yerel ve bölgesel otoriteler adına yönetim Girişimlere finansal destekler Bölgeye yabancı yatırımcı çekme çalışmaları Sanayi bölgesi ve yerleşimi çalışmaları	
Eğitim alanındaki çalışmalar	Girişimcilere İş alanında yöneticilere Kırılgan grupların (kadınlar, özürlüler gibi) işe alınmasında	

Kaynak: EURADA (2002)'ye dayalı olarak hazırlanmıştır.

Finansal hizmetler konusunda, bazı AB'ye üye ülkelerde kalkınma ajansları finansal araçların yönetimini kendi kontrolünde tutarken, diğerlerinde ajansların işlevleri merkezi veya yerel yönetimlerin finansal olarak destekledikleri projelerin uygulamasıyla sınırlanır. Bazı durumlarda ise finansmanla görevli belirli birimler de tanımlanabilir. 1990'lı yılların başından bu yana Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda BKA'lar zor durumda olan küçük ölçekli firmalara gerektiğinde finansman desteği verebilecek ağlar ve risk sermayesi projeleri oluşturmaktadır. Örneğin, İrlanda'daki Shannon Kalkınma'nın Yatırım Bölümü bölgedeki küçük işletmeler, uluslararası sanayi ve turizm girişimleri arasındaki farkı eşitlemeye çalışmaktadır. Ayrıca gelişme potansiyeli olan firmaların stratejik yatırım portfolyalarını hazırlamak gibi bir görevleri de vardır. Ulusal Teknoloji Parkı'nda da ofisi bulunan Yatırım Bölümü firmanın müşterilerine yönelik fonlarını ihracata yönelik, imalat ve uluslararası servis firmalarını desteklemek amacıyla kullanır. Bu bağlamda beş tane fona sahiptir:

Asıl Sermaye Fonu: Bu fon korunmaya değer ürünleri ve fikirleri olan firmalara verilmektedir. Yeni teknolojilerin kullanılması ve yenilikçi ürünlerin ve fikirlerin olmasında önemlidir.

İlk Dönem Öz Sermaye Fonu: Başlangıç aşamasında ve ticaretle uğraşan firmalardan büyüme potansiyeli olanlara verilen fondur.

Risk Sermayesi: Belli başarıları yakalamış olan ve daha fazla kar elde edebilecek potansiyeli olan firmalara verilen fondur.

Turizm Girişimi Fonu: İlk dönemlerinde olan ve büyümek için sermayeye ihtiyaç duyan bölgedeki turizm firmalarına verilen fondur.

İş Melekleri: İş melekleri girişimci, firma sahibi veya yöneticisi, iş alanında deneyimi olan kişiler olarak tanımlanabilir yani özel yatırımcılardır. Genellikle yatırım yaptıkları şirketlerin yönetim kurullarına danışman olarak eşlik eder ve yatırım konusundaki deneyimlerini aktarırlar.

BKA'ların diğer bir grup faaliyeti yerel ve bölgesel yönetimlere verdikleri hizmetlerle ilgilidir. Bu hizmetler danışmanlık ve yönetimlerin belirli finansal işlemlerini onlar adına yürütmek olabilir. Yabancı yatırımcı arayışları, profil analizleri ikinci gruptaki faaliyetlere örnek olarak sayılabilir. Eğitim alanında girişimcilere, yöneticilere ve işgücüne verilen eğitimin dışında bazı ajanslar bölge için gerekli kalifiye işgücünün hesabı gibi görevler de alır. Ayrıca Avrupa'daki BKA'lar AB'nin programlarına, Avrupadaki ve dünyadaki ağlara katılmakta, AB adına projeler ve danışmanlık hizmetleri yürütmektedirler.

Bu işlevlerin, doğal olarak, tüm kalkınma ajansları tarafından gerçekleştirilmesi beklenemez. BKA'ların verdikleri hizmetler, ölçeklerinden, bütçelerine veya bulundukları bölgenin içsel faktörlerine kadar değişen birçok etmenle yakından ilgilidir. Bazı BKA'lar değişik örgütlenmeler ve ihtisaslaşmış merkez veya yan kuruluşlarla bu hizmetleri ve aktiviteleri gerçekleştirmeye çalışır. Örneğin İtalya'daki ERVET Kalkınma Ajansı merkezler ve bunların arasındaki ağdan oluşan bir grup olarak çalışır. ERVET sisteminde bir grup lideri ve on hizmet merkezinden bulunmaktadır. Bu hizmet merkezleri:

ASTER teknolojik kalkınma ajansı araştırma ve yenilikçilik üzerine birçok konuda çalışmalar yapmaktadır.

CERAMIC Merkezi seramik sanayisinin gelişimi için çalışmalar sürdürmektedir. Yeni seramik tekniklerini desteklemek, malzemeleri test etmek gibi çalışmaların yanısıra Bologna ve Modena Üniversiteleriyle birlikte seminer ve kurslar düzenlemektedir.

CERCAL ayakkabı sektöründe hem yabancı hem de yerel firmalara destek ve hizmet sağlamaktadır. Moda bilgisi, yenilikçi teknolojiler ve pazarlar hakkında bu firmalara bilgi vermektedir.

CERMET kalite üzerine çalışan fonksiyonel merkezlerden biridir. Ürünlere, firmalara ve araçlara sertifika verirken, bu alandaki yenilikleri de takip eder.

CESMA tarım araçlarına yönelik makina sektörü üzerine çalışmalar yapan merkez bu alandaki firmalara çeşitli yönlerden destek sağlamaktadır.

CITER sistemde giyim ve tekstil alanında çalışan merkezidir. Yenilikçilik zerine çalışmaları bulunan KOBİ'lere bu ve daha birçok yönde hizmet vermektedir.

DEMOCENTER otomasyon üzerine çalışmalar yapmaktadır. Merkez yeni teknolojilerin kullanılması konusunda firmalara teknik destek vermektedir.

QUASCO inşaat sektörü üzerine çalışmalar yapmaktadır. Bir inşaat kültürü yayılması üzerine araştırmalar ve metodolojiler geliştirmektedir. Teknik ve diğerk alanlarda merkez yine firmalara destek sağlamaktadır.

QUASP Merkezi yerel ajansların çalışmasında kalitenin sağlanması yönünde çalışmalar yapmaktadır.

EARTH Merkezinin görevi kalite, yenilikçilik alanlarında tarım ve gıda sektörüne hizmet sağlamaktır.

ERVET sisteminde lider olarak görev alan kalkınma ajansının görevleri ise şu şekilde belirtilmektedir:

Bilgi aktarımını sağlamak: Giderek dijitalleşen ekonomide bölgenin e-bölge olarak gelişmesini sağlamak ile bilgi ve iletişim teknoloji okullarının yayılımı, sanayide internet hizmetlerinin geliştirmek, bölgenin internet ve telekomünikasyon altyapısını geliştirmek.

Mekansal kalkınma programları:Hem dış hem de i finansal kaynakları kullanarak bölge için btncl bir kalkınma planı geliştirmek, ekonomik kalkınma alanında varolan olanaklar hakkında bilgi yayılımını sağlamak, İtalya'nın diğerk bölgelerindeki ajanslarla kurumsal ağlar oluşturmak.

Yeni katılımlar sağlamak ve kamudan politik destek almak: Hazırlanan planlar hakkında bilgi vermek.

Sürdürebilir Kalkınma: Yerel Ajanda 21'i geliştirmek, üretim alanında teknoloji ve temiz üretim kavramını yaymak, üretim de sürdürülebilir kalkınmaya yönelik tasarımlar geliştirmek.

AB'ye hem bilgi hem politik anlamda entegrasyon: AB entegrasyonu, programları ve AB ile ilgili diğerk konular hakkında bilgi veren bir iletişim platformu oluşturmak (Eurolettera, Infomail ve Europ@facili bu alanda internet üzerinde geliştirilen çalışmalarındandır),

Kültür ve sağlık alanında yenilikçilik alışmaları: Kentsel alanlar, ulaşım, boş zamanlar gibi konularda ulaşabilirlik ve sağlık alanında yeni teknolojilerin araştırılması ile uygulanması konusunda çalışmalar yapmaktır (ERVET, 2002).

3. SONUÇ

Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansı kavramına yönelik ilk ele alışlar 1990'lı yıllarda başlamıştır. Ancak bu örneklerin çoğu proje aşamasında kalmış ya da uygulamanın başında çıkan sorunlar nedeniyle sona erdirilmiştir. Uygulanmış bir örnek olarak Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) erevesinde kurulan Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezlerini (GİDEM) rnek göstermek mümkündür. Aslında Türkiye'de bölgesel olarak alışan GAP İdaresi de tam olarak olmasa da Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın belli bazı işlevlerini bünyesinde barındırmaktadır. alışmaları süren örnekler olarak Ege bölgesi için Ege

Ekonomiyi Geliştirme Vakfı (EGEV) ve İzmir Ticaret Odası (İZTO) tarafından ayrı yürütölen BKA kurma çalışmalarını ve Mersin’de Mersin Ticaret Odası öncölüğünde yürütölen Kalkınma Ajansı çalışmalarını göstermek mümkündür. Bunlara ek olarak Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT), çoğu bölge planında BKA’lara benzer örgütlenme ve kurum önerileri gelişmektedir.

Türkiye’de BKA kurulacak ise dünyadaki her örneğın kendine has olduğu unutulmamalıdır. Yani dünya örneklerindeki BKA’lar Türkiye’deki kurulacak BKA’lar için bize sadece ipuçları verebilir. Kurulacak ajansların modelleri bu ipuçlarından yola çıkılarak her yerelliğın kendisine özgü olmalıdır. Belki de BKA’ların en önemli avantajlarından biri esnek yapılarıdır. Çünkü değişen dinamiklere uyum sağlayabilen BKA’lar 1970 ve 1980 sonrası ekonomik ve sosyal alanda gerçekleşen değişimlere bu yapıları sayesinde adapte olmayı başarmışlardır. Ayrıca bu yapı küresel ve yerel değişikliklere uyum göstermelerine yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de kurulacak BKA’lar her bir bölge için tek bir modele bağlı olarak oluşturulursa bu esnek yapıdan uzaklaşılmış olunacaktır.

Kurulacak olan BKA’lar için diğer bir önemli unsur yereldeki aktörlerin katılımının sağlanmasıdır. Bu, ortak bir bölgesel kalkınma hedefi oluşturulurken BKA’nın meşruyetini ve desteklenmesini sağlayacaktır. Aslında bölgesel kalkınma ve BKA kurma açısından Türkiye’de en başta yerelde ortak bir hedef altında bu örgütlenmelerin nasıl gerçekleştirileceği probleminin karşımıza çıkacağı açıktır. Burada önemli olan BKA’ların kalkınma politikaları oluşturma süreçlerinde kurulabilecek ortaklık ve işbirlikleri kapsamında çalışmalarının gerekliliğidir. Oluşturulacak kurumların her yerelliğın kendi içsel dinamiklerini temel alması önemlidir, ancak ortak hedefe yönelik oluşturulacak işbirliği tüm modellerin temeli olmalıdır.

Türkiye’de BKA kurma konusunda karşılaşılacak en büyük problemlerden bir de finansal kaynakların nasıl karşılanacağıdır. Bu problem özölmeden kurulacak olan BKA’ların çalışmalarında sorun ortaya çıkması kaçınılmazdır. Burada karşımıza çıkan en önemli olgu, bu işleve yönelik yeni finansman modellerinin oluşturulması gerekliliğidir.

1990’lı yıllarda bölgesel kalkınma artık sadece bir kurumun, merkezi yönetimin veya Bölgesel Kalkınma Ajansının tek başına üstlenebileceği bir sorumluluk değildir. Aksine bu sorumluluk bir kısmı yerel, bir kısmı bölgesel, diğerleri ulusal veya uluslararası kurumlar adına çalışan bir grup aktör tarafından paylaşılmalıdır. Kamu veya özel sektör temsilcileri olan aktörler aralarında işbirliği ve ortaklıklar oluşturmak durumundadır (Danson ve diğ., 2000). Kısaca BKA’ların bölgesel kalkınmayı gerçekleştirecek tek kurum olarak kurgulanması yeterli değildir. Türkiye’de bu alanda yapılan veya yapılacak merkezdeki ve yereldeki çalışmaların bu koşulları dikkate alması önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Batchler, J.; Yuill, D. (2001) “Policies and Strategies for Regional Development: A Shift in Paradigm?”, *Regional and Industrial Policy Research Paper 46*, European Policies Research Center, University of Strachclyde, UK.
- Cooke, P., Morgan K. (1998) *The Associational Economy: Firms, Regions and Innovation*, Oxford University Press, UK.

- Danson, M., Halkier H. ve Cameron G. (2000) *Governance, Institutional Change and Regional Development*, Asgate Publishing, UK.
- DETR, (1997) "Building Partnership for Prosperity: Sustainable Growth, Competitiveness and Employment in the English Regions", (www.detr.gov.uk)
- ERVET (2002) ERVET (www.ervet.it)
- EURADA (1999) "Creation, Development and Management of RDAs, Does it have to be so difficult?" (www.eurada.org)
- EURADA (2002) European Regional Development Agencies (www.eurada.org)
- Goddard, J. B., Chatterton P. (1999) "Regional Development Agencies and The Knowledge Economy: Harnessing The Potential of Universities", *Environment and Planning C: Government and Policy* 17, sf. 685-699
- Gorzalak, G., Kozak M., Roszkowski W. (1998) "Regional Development Agencies in Poland", *Regional Development Agencies in Europe'de*, sf. 104-124, H. Halkier M. Danson ve C. Damborg (derleyenler), Jessica Kingsley Publishing, UK.
- Halkier, H. (1992) "Development Agencies and Regional Policy: The Case of Scottish Development Agency", *Regional Politics and Policy*, 2.3, sf 1-26.
- Halkier, H., Danson M. (1998) "Regional Development Agencies in Western Europe. A Survey of Key Characteristics and Trends", *Regional Development Agencies in Europe'de*, sf. 26-44, H. Halkier M. Danson ve C. Damborg (derleyenler), Jessica Kingsley Publishing, UK.
- Halkier, H., Danson M. and Damborg C. (1998) *Regional Development Agencies in Europe*, Jessica Kingsley Publishing, UK.
- Hughes, J. T. (1998) "The Role of Development Agencies in Regional Policy: An Academic and Practitioner Approach", *Urban Studies* 35.4, pp. 615-626.
- Maude, A., Beer A. (2000) "Regional Development Agencies in Australia: A comparative Evaluation of Institutional Strengths and Weaknesses", *The Town Planning Review* 71.1 sf. 1-24.
- NOM (2001) N.V. NOM Annual Report 2000.
- Shannon Development (2001) Shannon Development Annual Report 2000 (www.shannon-dev.ie)
- SPRI (2002) Sociedad para la Promoci3n y Reconversi3n Industrial internet sitesi, (www.spri.es)
- Uranga, M., Etxebarria G. (2000) "Panorama of the Basque Country and its Competence for Self-Government", *European Planning Studies*, 8.4, sf. 521-536.
- Yuill, D. (1982) *Regional Development Agencies in Europe*, Aldershot, Gower.

Yeni Ekonomi Anlayışı İçinde Kurumsallaşma: Kurumsal Ekonomi ve Yönetişim

Serap KAYASÜ

Yrd. Doç. Dr., ODTÜ, Mimarlık Fakóltesi, şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Uğraş DOYDUK

ODTÜ, Mimarlık Fakóltesi, şehir ve Bölge Planlama Bölümü

1. GİRİş

Yeni ekonomi bilgi teknolojilerine dayalı ekonomik ilişkiler sistemi içinde internet ağı, bilgi teknolojileri devrimi ve dijital ekonomi gibi çarpıcı söylemlerle anılmaktadır. Dünya örnekleri incelendiğinde yeni ekonominin yalnızca ekonomik ve sosyal boyutlarının değıl, mekansal boyutlarının da ön plana çıktığını görüyoruz. Son yıllarda yaşanan ekonomik dönüşümün en önemli sonucu ise; ‘bölge ’ kavramının yeniden doğuşu ve algılanma biçiminin değışmesidir.

Yeni ekonomi yaklaşımı ile kurumsallaşma süreçleri arasında varolan güçlü ilişkiler birçok alanda gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, ekonomik olgular ve kurumsallaşma süreçleri toplumsal yapıların içinde gömülü faaliyetler olarak tanımlanabilir. Bu faaliyetler bağlam-bağımlıdır ve toplumsal olguların evrimle sürecinde şekillenir. Bilgi teknolojilerine dayalı olarak gelişen yeni ekonomi anlayışı, sürekli öğrenme ve buluşçuluk üzerine temellendirilmiş ve küresel bağlantılarda artışa neden olmuştur. Bu öyle bir çağıdır ki; insan beyni insan kaslarını yenmiştir.

2. KURUMSALLAşMA KURAMI

Bölgesel ekonomik kalkınma kuramları sürekli evrilmekte ve paradigmaları doğurmaktadır. Yeni ekonomik coğrafya anlayışının temel taşlarından biri sosyal ve ekonomik kalkınmayla birebir ilişkili bu paradigmalardır. 1960lı yıllarda firma odaklı ve merkezietçi kalkınma modelleri baskınken 1970li yıllara gelindiğinde bölgelerarası eşitlik konularına öncelik verilmiştir. Bunu takiben esnek üretim, uluslararası yeni işbölümleri, yerel-küresel ilişkisi gibi konular 1980lerde gündeme otururken, 1990lı yıllara gelindiğinde küreselleşme tartışmaları bir ivme kazanmıştır. Kurumsallaşma kuramı ise, bu paradigmaların en yeni olanıdır, dolayısıyla tartışmaları sürmektedir ve temeli bölgesel ekonomik kalkınmaya dayanmaktadır. Ayrıca yeni ekonomi yaklaşımı ile kurumsallaşma süreçleri arasında birçok alanda gözlemlenen güçlü ilişkiler vardır.

1990lı yıllardan bu yana yaygın olarak tartışılan kurumsallaşma kuramı, küreselleşmeye referansla bölgesel ekonomik kalkınmaya yeni açılımlar getirirken, kültürel kuramlardan da girdi alır. Kurumsal kuramcılara göre analizler yalnızca birey üzerinden değıl, toplum üzerinden de yapılmalıdır. Ayrıca kurumsallaşma sürecinde küresel-yerel ilişkileri anlamak temel bir odak noktasıdır. Rekabetçi küresel ekonomi içinde yerel odaklar oluşturulup, bu odakların ağısal örgütlenmeler olarak çalışmaları sağlanabildiğı zaman küresel pazarlara eklenilebilmek daha kolay olacaktır. Yine kurumsallaşma kuramı kapsamında ticarileşmemiş bağımlılıklar, kurumsal sağlamlık, yörünge bağımlılık ve yerellik önemli kavramlar olarak öne çıkmaktadır. Kurumlar formel olarak; kanunlar, kurallar ve örgütler

olarak, enformel olarak ise sosyal ve kültürel normlar ve değerler yani toplumda yerleşik davranışlar biçimi olarak tanımlanmaktadır. Küresel düzlemde, çok hızlı bir teknolojik dönüşümün yaşandığı düşünülürse, bu dönüşüme katılmak formel veya enformel kurumlar üzerinden bilgi paylaşımını gerçekleştirmekle olanaklı olacaktır.

Kurumsallaşma kuramını tartışmaya başlamadan önce ‘kurum’ kavramına göz atmak gerekir. Yukarıda özetlendiği gibi, yeni ekonomik coğrafya anlayışı içinde kurumlar soyut anlamda kültürel normlar ve değerler, yani toplumda yerleşik ve tekrarlanan davranışları tanımlamak için kullanılır. Somut anlamda ise; kanunlar, kurallar ve örgütler olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda, ‘kurum’ denildiğinde çoğu zaman bir örgüt akla gelse de, aslında büyük ölçüde kültürel teori üzerine oturan, özünü insanların toplumdaki davranış şekillerinden alan kurumlar; kurumsallaşma süreçlerinin bir numaralı aktörleridir. Paydaşlar, diğer anlamıyla kurumlar, kuvvetli ekonomik ve sosyal ilişkiler sistemi içerisinde, örgütlerin sosyal bağımlılıklarından yola çıkararak kurumsal düzeni yakalamaya çalışırlar.

Kurumsal kuramcıların üzerinde durdukları önemli noktalardan biri de analizlerin yalnız birey üzerinden değil, toplum üzerinden de yapılmasının gereğidir. Ayrıca kurumsallaşma kuramı küreselleşmeyi referans olarak bölgesel ekonomik kalkınmaya zemin hazırladığından küresel-yerel ilişkileri anlamak temel bir odak noktası olmaktadır. Bunun yanında küresel-yerel ilişkilerin algılanması akıllı blgeciklerin ortaya çıkıp gelişmesini yakından ilgilendirirken, mekanda gmllğn bir sonucu olarak kuram içerisinde yer alır (Raco, 1998). Kuramsal olarak, yerelliklerde ‘toplanmalara’, küresel ölçekte ise ‘coğrafi dağılmalara’ rastlanır, fakat; merkezi kontrol ve yerel kontrolün de sıkı bir ilişki içerisinde olduğu gözlemlenir. Rekabetçi küresel ekonomi içerisinde yerel odaklar oluşturulup, bu odakların ağsal örgütlenmeler olarak çalışmaları sağlanabildiği zaman küresel pazarlara eklenilebilmek, dolayısıyla bölgesel ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmek daha kolay olacaktır.

Kurumlar, sosyal ve ekonomik ağsal yapılanmalarda en önemli aktörler olarak yer alırken, bölgesel ekonomik kalkınmanın başlangıç noktası olarak güçlü yerel kurumsal yapılanmaları da oluşturarak sinerji sağlarlar. Çünkü kurumlar sembolik olarak; yalnızca politik ekonomik ya da yasal kurumlar çevresinde konumlanıyormuş gibi görünse de aslında insan aktivitelerini yönlendiren ve düzenleyen yapılanmalar olarak sosyal hayatın ayrılmaz bir parçasıdır (Giddens, 1991). Burada gelinen nokta ise; kültürel teorinin ve insan davranışlarının kurumsal kuramı şekillendirdiği ve ekonomik kalkınmaya yönelik yeni açılımlar sağladığıdır.

Kurumlar farklı endüstriyel kümelenmeler içerisinde farklılıklar gösterirken genelde finans ve eğitim konularıyla ilişkilidirler. Kurumları çok genel olarak iki kategoride toplamak mümkündür. Birincisi finansal kurumlardır ki bu kurumlar parasal konularla ilgilenir ve kalkınmanın sağlanabilmesi için gerekli finansman şemalarını üretilirler. İkincisi ise; finansal olmayan kurumlardır ve bölgesel ölçekte ekonomiyi canlandırmak ve aynı zamanda örgütlemek adına çalışmalar yapmaktadırlar. Finansal olmayan kurumlar bölgesel ekonomik kalkınma stratejileri üreterek bölgenin kalkınmasına yardımcı olurlar. Bilgiye dayalı bir platformda politika üreten çok çeşitli bölgesel kurumlar vardır. Bunlar; niversiteler, dernekler, yerel yönetimler, çeşitli klpler, profesyonel topluluklar ve sivil toplum örgütleri gibi diğer gönüllü kuruluşlardır.

Kurumsallaşma kuramının içeriği son yıllarda değişime uğramıştır. Kuramın ortaya çıktığı ilk yıllarda, dünyada hareketli olaylar yaşanıyordu ve özellikle kapital-işçi karmaşası gündeme hakimdi. Bu karmaşayla eş zamanlı olarak, küçük-orta ölçekli sanayi birimlerinde çalışan küçük bir işçi topluluğu basit kurumsallaşma çabaları gösteriyordu. Bu basit girişim daha sonra çok önemli açılımlara sebep olmuş ve tam bu noktada, noktasal değil ağsal yapılanmalar halinde çalışan yönetim biçimi olan bölgesel yönetişim konusu ortaya çıkmıştır. Kurumsal birlikler özel ve kamu birimleri arasındaki iletişimi ve koordinasyonu sağlarken bütünleşik program stratejilerini uygulamaya yardımcı olurlar. Bu tür gelişmelerin doğal sonucu olarak, kurumsallaşmanın içeriği yerellikten ağsal yapılanmaya doğru değişmiştir. Günümüzde yerellikler hala önemini korumaktadır, ancak ağsal yapılanma sağlanamadığı sürece hem bilgi alış-verişi sağlanamayacak, hem de küresel pazarlarda etkin olarak yer seçebilmek zorlaşacaktır. Küresel düzlemde, çok hızlı bir teknolojik dönüşümün yaşandığı düşünülürse, bu dönüşüme katılmak formel veya enformel kurumlar üzerinden bilgi paylaşımını ve aktarımını gerçekleştirmekle olanaklı olacaktır. Özetle, yeni kurumsallaşma paradigması, yenilikçi düşünceyi, buluşçuluğu ve kurumsal düzenlemeleri aynı platformda buluşturmayı amaçlamaktadır.

Kurumsallaşma kuramının temel taşları sayabileceğimiz çok önemli kavramlar vardır ki, daha önce bahsettiğimiz gibi bunlar; yörünge bağımlılık, yerellik; diğer anlamıyla mekanda gömülülük, kurumsal sağlamlık, ticarileşmemiş bağımlılıklardır. Yörünge bağımlılık kavramının özü kültürel teoriye dayanır ve teknolojiyle ilgili geçmişteki kararların, gelecektekileri mutlaka etkileyeceği tezi üzerine kurulmuştur. Bir başka deyişle; kültürel ve kurumsal yaklaşımların aynı düzlemde tartışılması ve örtüşmesidir. Özellikle teknoloji ile ilgili kararlar değiştirilemez olunca bazı bağımlılıkları kapsayarak dış etkenlerin de yardımıyla yörünge bağımlılığı doğurur. Bunun sonucu olarak da teknolojik avantajlar kazanma gerekliliği ortaya çıkar.

Diğer bir kavram olan mekanda gömülülük, kuvvetli sosyal ilişkileri ön koşul olarak kabul eder. Her ne kadar küreselleşmenin etkisiyle mekandan sıyrılma ya da ayrılma olguları gündeme gelse de, bütün ekonomik aktiviteleri de içine alan bütün olaylar sosyal ilişkilere dayanmaktadır ve sosyal ilişkilerin de ağsal yapılanmaları yaratması kaçınılmazdır.

Mekanda gömülülük kavramının doğurduğu en önemli ilkelerden bir tanesi de kurumsal sağlamlıktır. Kurumsal sağlamlık bölgesel iktisadın gelişmesinde sosyal ve kültürel ilişkilerin önemini vurgularken, kurumsal sağlamlığa sahip bölgeler küçük üreticiyi ve bilgiye dayalı ekonomik aktiviteleri desteklemekte çok başarılı olmaktadırlar. Kısacası, birbirleriyle sıkı ilişkiler içerisinde olan ve belli bir mekanda konumlanmış bölgeye özel kurumsal altyapının kurulması ve bölgesel kalkınmaya bir adım daha yaklaşılması olarak açıklanabilir. Amin & Thrift (1995) kurumsal sağlamlığın ögelerini; kurumların varlığı, ağsal yapılanmalar, g dengeleri ve ortak bir hedefin varlığı olarak sıralamışlardır. Ağsal yapılanmanın gerçekleşmesi ve bilgi aktarımı için ilişkilerin organizasyonunda bir kurumun varlığı şarttır. Hakimiyeti ve kontrolü sağlamak için glerin yapılanmasına ihtiyaç duyulurken, kurumlar arasındaki işbirliğini geliştirmek ve otoriteyi sağlamak için ortak bir hedefin varlığı şarttır.

Son kavram olan ticarileşmemiş bağımlılıklar ise ağsal yapılanma ilişkileri içerisinde enformel alış-verişlerin karşılıklı güven ve işbirliği içerisinde gerçekleştirilmesidir. Geçmişten gelen bağımlılıkların ve ilişkilerin güdüldüğü belli bir bölge içerisindeki

organizasyonların kümelenmesi ticarileşmemiş bağımlılıkları doğurur. Ancak mekanda biraradalık sağlandığında gerçekleşir ve kurumlar arası bilginin yayılımını hızlandırır.

3. KURUMSAL EKONOMİ VE BÖLGESEL YÖNETİŞİM

Kurumsal ekonomi, ekonomik coğrafya ve bölgesel gelişme ile ilgili çalışmaların önemli bir bölümünü oluşturmaya başlamıştır ve aynı zamanda bölgesel ekonomi, sanayi ekonomisi ile ekonomik sosyoloji alanlarına da girdi sağlamaktadır. Bunun yanında, kurumsal ekonominin en önemli öğeleri; yerel ve dönüşlü bilgi, kurumsal analizler, mekanda gömülülük ile ağsal yapılanma, kültürel normlar ve gelenekler ile yörünge bağımlılıktır.

Yönetişim kavramının kökeninde sosyal ve ekonomik yapılanma ile kurumsal örgütlenme yer alır. Yönetişim, toplumsal yapılanma içinde varolan aktörlerin karar alma süreçlerine katılımını temel alan, işbölümünü sağlamlaştıran bir araçtır. Kısaca bu tanımıyla bir kurumdur ve bu kurum bilgiye dayalı bir platformda politika üretirken, politikaların uygulanmasına da yardımcı olur.

Bölgesel ekonomik kalkınmaya yönelik kurumsallaşma süreçleri doğal olarak uzun vadeli programlar ve yenilikçi süreçleri kapsayacaktır. Yönetişim kavramının hayata geçmesi ise bundan daha zorlu süreçleri içerecektir. Ancak bölgesel ölçekte ekonomiyi canlandırmak, örgütlemek ve geliştirmek üzere kurulan bölgesel kalkınma ajansları bu yönde atılmış ilk adım olarak düşünülebilir.

Başarılı politikalar üretilebilmesi için gerekli koşullardan ilki, bölgesel ekonomik politikaların bireysel aktörlerden çok ağsal yapılanmaları destekler biçimde kurgulanmasının gereğidir. İkincisi, müzakere ile uzlaşma anlayışı içinde geliştirilen ve öğrenmeyi hedefleyen, yenilik ve buluşçuluk üzerine temellendirilmiş stratejik vizyonlara yönelik olmalıdır. Üçüncüsü, merkezi, yerel ve özel kurumlar arası güç dengelerinin organizasyonu düzenlenmelidir. Dördüncü koşul ise, yerelliklerde kurumsal sağlamlığın yani geçmişten gelen bağların iyi değerlendirilmesinin gerekliliğidir ki bunun öğeleri tekrarlanacak olursa; kurumların varlığı, ağsal yapılanma, güç dengelerinin iyi korunması ve ortak hedeflerin oluşturulmasıdır. Sonuncusu ise; yerelliğe özel, yani bağlam-bağımlı, ve bölgenin tarihsel süreçte oluşmuş özelliklerini dikkate alan çözümler üretilmesinin hedeflenmesidir.

Bölgesel ekonomik kalkınma sürecinde, başarılı bir ekonomik, kurumsal ve sosyal yapılanma bireysel yani girişimci ve toplumsal başarının ön koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda yerelliklerin rekabet avantajlarının oluşabilmesi bir taraftan eğitim, yenilik ve buluşlar ile etkin iletişimin sağlanmasına bağlıken diğer taraftan etkin bir kurumsal altyapının oluşturulmasına bağlıdır ki bu kurumlar kalkınma ajansları, yerel yönetimler ve girişimci örgütlenmeleri ile sektör bazlı örgütlenmeleri içermektedir.

Mekansal biraradalık yani mekansal yakınlık bu anlamda önem kazanmaktadır. Bu noktada yerel dinamiklerin önemi vurgulanmalıdır. Bu dinamikler o yerelliğe özgü yerleşik davranış biçimleri ve ortak sosyal davranışlar olarak tanımlandığı zaman, bölgesel ve yerel ölçekli kurumsal yapılanmanın önemi ve sağlayabileceği olanaklar ortaya çıkmaktadır. Bu platformda yüzyüze ilişkiler kanalıyla öğrenmeyi ve yenilikleri geliştirmeyi vurgulayan yaklaşımların, küresel ölçekte de kurulabilen karşılıklı ilişkilerin önemini gözardı ettiği üzerinde biraz durulabilir. Ancak her iki ele alışı da üzerinde anlaşıtı nokta, bölgesel ve

yerel ölçekli endüstriyel yapılanmanın, o yerelliğe ait dinamiklerin ve kurumsal örgütlenmelerin küresel ölçekli endüstriyel ve finansal örgütlenme içinde ekonomik kalkınma sağlamada çok önemli olduğudur (Amin, 1999).

Gerek mekanda biraradalığı vurgulayan kurumsalcı yaklaşımlar, gerekse küresel karşılıklı ilişkilerin önemi üzerinde oluşan yaklaşımların geleneksel yerel ekonomik gelişme yaklaşımlarının ötesine geçen politika önermeleri vardır. Burada odak tek tek firmalar yerine bölge üzerinde kurgulanmakta; başarı için ekonomik, kurumsal ve sosyal altyapının geliştirilmesi ön koşul olarak algılanmaktadır. Bu anlamda yerelliklerde ekonomik, sosyal ve mekansal altyapının gelişmesi ve buna öncelik verecek etkin kurumsal altyapının oluşturulması vurgulanmaktadır.

4. SONUÇ

Bu tartışmaların ardından, kurumsal yeniden yapılanmanın ötesine geçen yeni bir ele alışın gerekliliği açıktır. Dahası Avrupa Birliği içinde merkezi bir yer alan ‘Bölgeler Avrupa’sı’ söylemi artan yerel, finansal ve yönetsel özerklik anlayışından yola çıkmaktadır. Ancak kurumsalcı yaklaşımlar, bu ele alışın sınırları ve problemleri üzerinde odaklanmaktadır. Kısaca amaç yerel ölçekli kurumlar bünyesinde, ki bunlar merkezi yönetimin birimleri, yerel yönetimler, kalkınma ajansları, işveren örgütlenmeleri olabilir, yeni bir elit yönetici grup yaratmak değildir. Bu anlayışın ötesine geçen ve kamuyu temsil eden yapılanmaları da barındıran bir çerçeve oluşturmak bu anlayışta esastır. Tüm yerel aktörlerin karar verme sürecinde yer aldığı bir kurumsal yenilenme süreci ortak hedeflerin gerçekleştirilmesinde önem taşımaktadır. Buna bir örnek olarak varolan potansiyelin değerlendirilmesini hedefleyen özel komisyonların uzmanlar ve yerel aktörlerin temsilcileri tarafından oluşturulması ve kurumlarla işbirliği içinde çalışmaları olabilir. Yerel sosyal sermayenin harekete geçirilmesi olarak da tanımlanabilecek bu yaklaşım, o yerellikte yaşayanların katılımını içeren sosyal faaliyetlerle de desteklenmesi dünya örneklerinde izlenmektedir. Kısacası, yönetim sanatını geliştirmek, bugün dünya ölçeğinde önemle üzerinde durulan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Cameron, 2000).

Kurumsalcı yaklaşım varolan politika yaklaşımlarını üç biçimde değiştirmeyi önermektedir. Birincisi, oldukça uzun vadeli programlar üzerinde durmakta; ikincisi, alışılmış davranış biçimlerini değiştirmeyi önermekte; üçüncüsü, ekonomik başarının içeriğini geniş bir kapsama yaymaktadır. Buna ek olarak, yerel dinamiklerin harekete geçirilmesi ile mucizeler oluşmasını beklemek doğru olmayacaktır. Her şeyden önce yerelliklerin, küresel endüstriyel ve finansal organizasyonlarla ilişkilerinin oluşturulması ve yenilikler ile buluşçuluğun özendirildiği bir platform kalkınma için esastır. Tüm bunlar merkezi yönetimlerin oluşturacağı makro-ekonomik politikalarla olanaklı olacaktır. Bunlar gerçekleşmeden, yerelliklerden uzun soluklu ve kapsamlı kalkınma programları geliştirmeleri beklenemez.

KAYNAKÇA

- AMIN, A. (1999) “An Institutionalist Perspective on Regional Economic Development”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 23(2): 1-11.
- AMIN, A. and THRIFT, N. (1995) “Globalisation, institutional thickness and the local economy”, *Managing Cities: The New Urban Context*, pp. 91-108 Chichester: John Wiley&Sons.

CAMERON, J. (2000) “Development Economics, The New Institutional Economics and NGOs”, *Third World Quarterly*, 21(4): 1-6.

GIDDENS, A. (1991) *The Consequences of Modernity*, Cambridge, Polity Press.

RACO, M. (1998) “Competition, Collobration and the New Industrial Districts: Examining the Institutional turn in Local Economic Development”, *Urban Studies*, 36 (5-6).

Yığılma Ekonomileri

Ümit KIYMALIOĞLU

Arş. Grv., Akdeniz Üniversitesi, İİBF

1. GİRİŞ

Yığılma ekonomileri, kent ekonomisi literatüründe merkezi bir kavramdır ve ekonomik faaliyetlerin belirli bir yersel alanda toplanması sonucu maliyetlerde gerçekleşen azalmayı ifade etmektedir. Birey ve firmaların dolayısıyla ekonomik etkinliklerin belirli bir coğrafi alanda toplanması ile ortaya çıkan etkiler yığılma ekonomileri olarak tanımlanmaktadır (Nakamura, 1985).

İçsel bağlantılı bir ekonomide mal ve hizmet üretimlerinin yersel yakınlığından sağlanan yararlar olan yığılma ekonomileri, alansal yapının etkinliğini artırmakta, verimlilik ve yenilik oranlarını yükselterek büyümeyi hızlandırmaktadır. Yığılma ekonomilerinin varlığı nedeniyle coğrafi alanlarda oluşan sosyo-ekonomik toplanma birimleri ise kentler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Krugman (1996), ekonomik faaliyetlerin belirli coğrafi alanlarda ve dolayısıyla kentlerde toplanması'nın ardında yığılma ve saçılma güçlerinin bulunduğunu, birbirine zıt olan bu güçlerin karşılıklı etkileşimi ile oluşan iktisadi coğrafi örüntülerinin ise araştırılması gereken önemli konular olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda şu sorular önem kazanmaktadır: Neden yığılma ve saçılma güçleri vardır? Niçin farklı bölge ve kentler farklı ekonomik etkinliklerde uzmanlaşmaktadır? Neden farklı bireyler tarafından oluşturulan yığılmalar gözlenmektedir?

Kentsel yığılmaların oluşum nedenlerini ortaya koyabilecek tek ve kabul görmüş bir model bulunmamaktadır. Ekonomik gelişimin farklı aşamalarında veya kurumsal yapılanmaların niteliğine bağlı olarak kentsel coğrafi oluşumlar farklılık gösterebilmektedir. Bu sorulara yanıt verebilmek için kent ekonomisinin farklı yönlerine odaklanan farklı modeller dikkate alınmalıdır. Her bir model, tek başına, ekonomik coğrafya örüntüsünün farklı bir yönünü açıklayabilmektedir (Fujita ve Thisse, 2000).

Yığılma güçleri,

- Pazar ölçeği etkisi(ileri-geri bağlantılar),
- Gelişmiş işgücü piyasası,
- Saf dışsal ekonomilerdir.

Pazarın büyüklüğü ileri ve geriye doğru bağlantı etkileri yaratmaktadır. Pazar büyüdükçe ara malları sektörü gelişmekte, böylece bu girdilerin kullanıldığı nihai malların üretim maliyetlerinde azalma sağlanmaktadır (ileri bağlantı). Diğer yandan, girdi-çıktı ilişkisi olan ve yığılma avantajlarından yararlanmak isteyen firmalar yığılmanın gerçekleştiği coğrafi alanlara yerleşmeyi tercih etmektedirler (geri bağlantı).

Endüstriyel yoğunlaşma ile işgücü piyasası büyür ve derinleşir, böylece işçi ve iş arama ile eşleşme maliyetlerinde önemli tasarruflar elde edilmektedir. Firmalar arasında bilginin değişimi dışsallık etkisi yaratmaktadır. Bilginin önemli bir özelliği doğasının kamu malı

oluşudur, yani bir firma tarafından kullanılması diğerkleri tarafından kullanımını etkilememekte, aksine firmalar arasında bilginin paylaşımı önemli yararlar ortaya koymaktadır. Firma sayısının artması ve yersel olarak yakınlaşmaları bilgiye ulaşmak için geçen zamanı ve aşamaları azaltarak bilginin daha etkin kullanımını sağlamaktadır.

Ekonomik faaliyetlerin belirli bir yersel alanda toplanmasının ardında bu yığılma güçleri vardır. Ekonomik karar birimleri yersel olarak yakın olmak isterler, çünkü;:

Üretim faktörlerinde çeşitlilik sağlanır.

Üretim aşamalarında uzmanlaşma sağlanır.

Kamu kaynakları ve hizmetleri ortak kullanılarak ölçek ekonomilerinden yararlanılır.

Firmaların işgücü arama maliyetleri azalır, kalifiye eleman bulma olanakları artar.

İşgücü için iş arama ve iş değiştirme maliyetleri azalır.

Firmalar retim aşamalarında gerekli uzmanlaşmış girdi hizmetlerine daha kolay ve daha az maliyetle ulaşabilir.

Firmaların ürettikleri ürünlere yeni pazar bulma olanağı artar.

Bilgi yayılımı kolaylaşır.

Tüketim yönünden daha fazla sayı ve çeşitte ürüne ulaşmak mümkün olur.

Bireylerin sosyal, kültürel ve boş vakit değerlendirme beklentileri karşılır.

Bu özendirici ve verimliliği artırıcı faktörler aslında “Marshallgil Dışsal Ekonomi” kaynaklarıdır. Marshallgil dışsal ekonomiler başlığı altında firmaların yersel yoğunlaşmayı karlı bulup belirli bir alanda yığılmalarının nedenleri şu şekilde özetlenebilir (Fujita, 1989):

- Toplu retim (kitle üretimi, içsel ekonomiler)
- İleri derecede uzmanlaşmış işgücü havuzunun varlığı
- Uzmanlaşmış girdi hizmeti sağlayan firmalarının varlığı
- Taşıma olanaklarını da içeren modern altyapının varlığı.

Yersel yoğunlaşmalar bir noktadan sonra firma ve bireylere bazı tıkanıklık maliyetleri yükleyebilmektedir. Firmalar aşırı yoğunlaşmanın beraberinde getirdiği yüksek kira ve ücret maliyetleri ile karşılaşırken bireyler kirlilik, trafik ve suç gibi olumsuzluklar yaşamak durumunda kalmaktadır ve böylece ekonomik birimler daha az maliyetli alt-kentlere yönelmektedir. Yani, bu kez saçılma güçleri etkili olmaktadır. Bu anlamda, endüstriyel yerleşim durağan bir özellik sergilememektedir. Saçılma güçleri, hareketsiz üretim faktörleri, arsa rantları ve saf negatif dışsal ekonomilerdir.

2. YIĞILMA EKONOMİLERİNİN BELİRLEYİCİLERİ

Ekonomik etkinliklerin yersel yığılmaları temelde ölçek ekonomileri, dışsal ekonomiler, artan getiriler ve eksik rekabetçi piyasa yapısı üzerinde şekillenmektedir.

Ölçek Ekonomileri: Firma düzeyinde ölçek ekonomilerinin varlığı, yığılmaların oluşumunu açıklamak için kullanılan önemli bir faktördür. Ölçeğe göre artan getiriler etkili bir yığılma gücü oluşurmaktadır. Yığılma sonucunda firmaların ürünlerine olan talebin artışı ile üretim leği büyürken diğerk yandan coğrafi yakınlık üretim maliyetlerinde azaltarak üretim ölçeğini etkilemektedir. Firmalar için minimum maliyetin gerçekleşmesi, faaliyetlerin mekansal olarak toplanması ve pazarın büyümesi ile sağlanmaktadır (Levy, 1985).

Kişi, konut, ekipman ve kamu hizmetleri gibi girdilerdeki bölünemezlikler ve bu durumun yol açtığı faktör uzmanlaşması nedenleri ile etkinlik ancak büyük ölçekli üretim ile sağlamaktadır. Üretim ölçeği büyüdükçe bu kez uzmanlaşmış işgücü, ekipman ve üretim süreçlerinin koordinasyon sorunu gündeme gelmektedir. Etkin ve başarılı bir koordinasyon için yersel yakınlık şarttır. Diğer yandan, girdi-çıkıtı ilişkisi içinde olan firma ve endüstriler, birbirlerine yakın yerleşmeleri durumunda özellikle taşıma maliyetlerinin azalması anlamında önemli avantajlar sağlamaktadırlar. Ayrıca, kamu hizmetlerinin doğası gereği sahip oldukları bölünemezlikler nüfusun toplanması sonucunu yaratmakta ve ölçek ekonomilerinin işlemlerini sağlamaktadır. Sonuç olarak, ortalama maliyetlerin azalması, üretim faaliyetlerin büyük ölçekli ve yersel olarak yakın olmasına bağlıdır. Faaliyetlerin yersel yakınlığı kaynakların etkin kullanımını sağlamaktadır (Goldstein ve Gronberg, 1984; Küçüker, 1998).

Dışsal Ekonomiler: Dışsal ekonomiler, firmaların birbirleri ile olan önsel ve gerisel bağlantıların varlığından kaynaklanan etkilerdir. Ölçek ekonomileri ve karşılaştırmalı üstünlükler kent alanların varlığını gelişimini sağlayan belirleyiciler iken dışsal ekonomiler büyük endüstriyel kentlerin gelişimi sağlamaktadır (O’Sullivan, 2003). Dışsallıklar önemli bir yığılma kaynağıdır. Dışsal ekonomilerin varlığı, ekonomik faaliyetlerin bir araya toplanması için bir “kartopu etkisi” yaratmaktadır.

Yığılma ekonomilerini konu alan çalışmaların çoğu Marshallgil dışsal ekonomiler kavramını kullanmaktadır (Hanson, 1996). Scitovsky’dan (1954) itibaren dışsallık kavramını “teknolojik (saf) dışsallıklar” ve “parasal dışsallıklar” olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmektedir. Teknolojik(saf) dışsallıklar, piyasa dışı etkileşimlerden kaynaklanırken parasal dışsallıklar ekonomik faaliyetlerin doğrudan piyasa mekanizması içinde fiyatlar yoluyla oluşturduğu etkilerdir. Marshall, dışsallık tanımlamasını bu ayırmadan önce yapmıştır.

Marshallgil dışsallıkların varlığında yığılmanın nasıl gerçekleştiğini açıklayabilmek için birey eylemlerini ikiye ayırmak gerekir: “üretim faaliyetleri” ve “yaratım faaliyetleri”. Üretim, rutin aşamalar sonucu gerçekleşir ve standart üretim faaliyeti gerçekleştiren firma ve bireylerin yığılmaları için parasal dışsallıkların varlığı şarttır. Ancak, birey ve firma rekabeti çoğunlukla yaratıcılık ve özgün düşünce üretebilme gücüne dayalıdır. Ekonomik hayat da tıpkı bilim ve sanatta olduğu gibi yaratıcılık üzerine kuruludur. Lucas (1998), aynı ilgi alanına sahip ve ortak çıkarları paylaşan bireylerin karşılıklı etkileşiminin yaratıcılık için önemli bir girdi olduğunu belirtmiştir. Yersel yakınlığın sağladığı yüz yüze iletişim, ürün ve üretim aşamalarının geliştirilebilmesi için çok önemlidir. Böylece, rekabetçi firmalar arasında bu aşamalar ile ilgili bilgiler karşılıklı yayılır. Bireylerin farklı bilgi ve becerilere sahipliği veri iken bu grupların büyüklüğü önemli ölçek ekonomileri yaratmaktadır. Bilgi ve fikirler kamu malı olma özelliği taşıyarak dışsal etkiler ortaya çıkarırlar. Böylece, yaratıcı aşamaların kendisi piyasa mekanizmasından bağımsız dışsal etkiler doğurmaktadır. Sonuç olarak, hem parasal hem de teknolojik dışsallıkların yığılmaya yol açtığını söylemek mümkündür.

Artan Getiriler: Sabit veya artmayan getiriler, kent ekonomisi açısından önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Artan getirilerin sağlanamadığı durumda firmalar ve endüstrilerin yersel olarak yakın olmalarının bir anlamı kalmaz, çünkü yığılma ekonomileri ortaya çıkmaz. Artmayan getiriler “Robinson Crouse” tipi ekonomik yapıyı doğurmaktadır. Buna göre, her bir birey kendisi için üretim yapmaktadır. Bu nedenle, artan getiriler yığılmaların açıklanmasında temel faktör niteliği taşımaktadır (Fujita ve Thisse, 2000).

Eksik Rekabetçi Piyasa Yapısı: Endüstriyel yığılmanın temelinde tekelleri rekabetçi güçler yatmaktadır. Üretici hizmetlerindeki çeşitliliğin ulaşılabilirliği yığılmayı desteklemektedir. Hizmet üretimindeki çeşitlilik, üretici firmalar için çekici bir durumdur. Elde edilebilir ara hizmet türü arttıkça ticarete konu olan malları üreten endüstrilerde de verimlilik artışı gözlenmektedir. Ekonominin tüketim yönünde de çeşitlilik arzu edilebilir bir durumdur çünkü ürün çeşitliliği bireylerin faydasını artırmaktadır. Sonuç olarak yığılmalar ve dolayısıyla kentler şu temel faktörlerin bir şekilde bir araya gelmesi ile oluşmaktadır (Fujita, 1989): Kaynak elde ediminde ve taşımacılıkta sağlanan avantajlar, bölünmezlikler ve ölçek ekonomileri, dışsallıklar ve retim ve tüketimde tercih çeşitliliği.

3. YIĞILMA EKONOMİLERİ TÜRLERİ

Dışsal ekonomiler yolu ile diğer firmaların üretimlerinin artması sonucunda maliyetlerin azalması ile sağlanan faydalar olarak tanımlanan yığılma ekonomileri kentsel ekonomi literatüründe genel olarak ikiye ayrılarak ele alınmaktadır: Yerelleşme ekonomileri ve kentleşme ekonomileri. Ancak, farklı sınıflandırmalar da söz konusudur.

İlk olarak Ohlin ve daha sonra Hoover, yığılma ekonomilerinin doğasının yerleşim alanlarına göre farklılaşabileceğini belirterek Marshallcı çizgide üçlü bir sınıflama geliştirmişlerdir (McCann, 2001). Bu sınıflamaya göre yığılma ekonomileri üçe ayrılmaktadır: Firmalar için içsel olarak belirlenen ölçek ekonomileri, yerelleşme ekonomileri ve kentleşme ekonomileri.

Ölçek ekonomileri firma düzeyinde geçerlidir ve firmaların ölçek büyüklükleri yolu ile sağladıkları temel tasarrufları kapsamaktadır. Diğerleri firmalar için dışsal olarak belirlenmektedir, bir firmanın üretim faaliyeti ile diğer firmalara karşılıksız sağladığı yararlar olarak ortaya çıkan dışsal ekonomilerdir (Scitovsky, 1954).

Marshallgil dışsal ekonomilerin toplu üretim(içsel ekonomiler), yüksek derecede uzmanlaşmış işgücü, uzmanlaşmış girdi hizmetleri ve modern altyapı olduğu hatırlanırsa ölçek ekonomilerinin Marshallgil dışsallıkların birinci tipi, yerelleşme ekonomilerini ikinci ve üçüncü tipi, kentleşme ekonomilerini ise ikinci, üçüncü ve dördüncü tipi olarak sınıflamak mümkün olacaktır (Fujita ve Thisse, 2000).

Bir başka sınıflama Richardson tarafından yapılmıştır: Hane halkları (aile) yığılma ekonomileri, iş yığılma ekonomileri ve sosyal yığılma ekonomileri. Hane halkı ve iş yığılma ekonomilerinin arasında bir ayrıma gidilmesinin nedeni, bireylerin ve firmaların yersel yoğunlaşmasına yol açan güçlerin farklı olabileceğini ortaya koymaktır. Firmaların kuruluş yeri seçimleri ile hane halklarının yerleşim yeri tercihleri her zaman uyumlu olmayabilmektedir. Hane halklarını mekansal olarak yoğunlaştıran nedenler arasında gelir avantajları, istihdam fırsatları, tüketim malları çeşitliliği, hizmet kalitesi ile sosyal, kültürel ve boş vakit değerlendirme olanakları sayılabilir. Firmalar ise derinleşmiş işgücü piyasasının varlığı, üretim sürecinde gerekli girdi hizmetlerine ulaşılabilirlik, kaliteli ve daha az maliyetli hizmet(reklam,mali ve hukuki müşavirlik hizmetleri vb.) elde edilebilirliği gibi nedenler ile yoğunlaşmaktadır. Sosyal yığılma ekonomileri, kent hizmetlerindeki ölçek ekonomilerini içermektedir. Bu tip yığılma ekonomileri, kamu mal ve hizmetlerinin verimliliğini artırmaktadır. Diğer yandan, kentler, yenilik ve gelişmeler için uygun ortamlar oldukları için sosyal yığılma ekonomilerinin etkinliği artmaktadır. Yığılma ekonomileri, Yeni Ekonomik Coğrafya literatürü kapsamında statik ve dinamik dışsallıklar bağlamında ele alınmaktadır.

3.1. Statik Dışallıklar Bağlamında Yığılma Ekonomileri

Statik dışallıklar çerçevesinde iki tip yığılma ekonomisi tanımlanmaktadır: Yerelleşme ekonomileri ve kentleşme ekonomileri.

3.1.1. Yerelleşme Ekonomileri

Belirli bir yersel alanda firmalar için dışsal, endüstri için içsel yararlar olması durumunda söz konusu olan yerelleşme ekonomileri, bir endüstrinin toplam çıktısında oluşan artışın firma maliyetlerini azaltması sonucunu yaratmaktadır. Yerelleşme ekonomileri, aynı alana yerleşmiş aynı endüstriye dahil olan firmaların oluşturduğu yığılma ekonomileridir ve firmalar için dışsal, endüstri için ise içsel sonuçlar doğurmaktadır.

Yersel yakınlığın maliyet azaltıcı dışsal etkisi firmaları belirli bir alanda toplanmaya teşvik etmektedir. Endüstri ölçeğinin artması ile ortaya çıkan uzmanlaşma kazançlarından yararlanılması için yersel yakınlık gerekli koşul niteliğindedir ve yersel yakınlık ile ekonomik faaliyetlerin koordinasyon maliyeti azaltılmaktadır (Goldstein ve Gronberg 1984). Yerelleşme ekonomilerini ortaya çıkaran nedenler ara girdi üretiminden elde edilen ölçek ekonomileri, nitelikli işgücü temininde elde edilen dışallıklar, bilgi dışallıkları, satın alınan uzmanlaşmış hizmetlerden elde edilen dışallıklardır (O’Sullivan 2003).

Ara Girdi Üretiminde Ölçek Ekonomileri

Firmalar, bireysel bir firmanın ara malı üretimindeki ölçek ekonomilerini yeterli miktarda kullanamadığı, girdi talep edenler ile arz edenlerin yüz yüze iletişiminin gerektiği ya da girdinin hacimli, kırılgan veya hızlı tesliminin gerektiği durumlarda ortak bir arz edicinin etrafında toplanırlar. Diğer yandan, fasoncu firmalar da girdi arz ettikleri ana firmaya yakın yerleşme eğilimindedir. Çünkü, taşıma maliyetleri yer seçim kararlarını etkileyen önemli bir faktördür. Firmalar girdi ya da çıktı yönlü olma özelliklerine göre girdi kaynağı ya da pazara yakın alanlarda yığılırlar.

Nitelikli İşgücü Sağlanmasıyla Elde Edilen Dışallıklar

Bir firma, gelecekteki işgücü talebi ile ilgili olarak iki belirsizliğe sahiptir: “Ne kadar işgücü istihdam edilecek?” ve “Ne beceride işgücüne ihtiyaç duyulacak?”. Bireysel bir firma, bu belirsizlikler nedeni ile diğer firmalara yakın yerleşerek ortak işgücü havuzundan yararlanmayı ister.

Üretim teknolojisinin ve üretim aşamalarının hızla değiştiği endüstrilerde uzmanlaşmış eleman ihtiyaı giderek artmaktadır. Yeni ürün geliştirme çalışmalarında firmaların tümü aynı başarıyı gösterememektedirler ve bazı firmalar piyasa koşullarında başarısız olabilmektedir. Bu durumda, topluluk içinde yer alan işçiler daha düşük araştırma maliyetlerine sahip oldukları için farklı bir firmada kendilerine uygun bir iş bulabilmektedirler. İş ile ilgili bilgi, resmi olmayan bir şekilde hızla yayılmaktadır. Firmalar aynı yersel alanda kümelandikleri için, işgücü açısından aynı coğrafî alan içinde, aynı endüstri bünyesinde iş arama ve iş değiştirme maliyetleri düşük olmaktadır.

Uzmanlaşmış yerel işgücü havuzunun varlığı firmaların işgücü istihdam maliyetini iki şekilde azaltır:

Firmalar, piyasa şartlarındaki değişimlere yeterli miktarda işgücü istihdam ederek uyum sağlamak isterler. Örneğin, piyasa talebinin hızla arttığı bir durumda firma da istihdamını aynı hızla artırabilmelidir.

Firmalar, üretim süreçlerinin farklı aşamalarında görevlerini doğru şekilde yapacak kalifiye elemana ihtiyaç duyarlar. Birçok sektörde işçilere uzmanlaşma kurslarının ve eğitimlerinin verilmesi gerekmektedir. Ancak, işgücünün eğitimi ve beceri kazandırılması oldukça pahalıdır ve eğitimlerde harcanacak zamanın fırsat maliyeti de yüksektir. Yerel işgücü havuzunun genişlemiş olduğu yığılma alanlarında bu maliyetler azalır. Çünkü firmaların uygun işe uygun eleman bulma fırsatları artar, ihtiyaç duydukları kalifiye elemana eğitim maliyetinden de kurtularak ulaşırlar (David ve Rosenbloom, 1990).

Bilgi Dışsallıkları

Aynı endüstriye ait, bir araya toplanmış firmalar arasında teknolojik ve piyasaya ait bilgiler hızla yayılmaktadır. Firmaların yersel yakınlığı nedeni ile bilgiye ulaşım kolaylaşır. Yığılmanın gerçekleştiği yersel alanda eğitim düzeyi ve ilgi alanı farklı birçok elemanın varlığının yarattığı yenilikler kısa süre içinde firmalar arasında yayılabilmektedir. Böylece, teknik ilerleme daha kolay sağlanır ve verimlilik artışı gerçekleşir.

Bilgi edinimi ya işe bağlı ilişkilerde yüz yüze iletişim ile ya da iş dışında resmi olmayan bir şekilde gerçekleşmektedir. İşe bağlı olmayan, sosyal aktiviteler gibi toplantıların önemli bir özelliği gizli bilgilerin katılımcılar arasında paylaşılmasına izin vermesidir. Yığılma içinde yer alan firmaların bilgi sağlama avantajları artar. Aynı coğrafi alanda yoğunlaşan endüstri içinde firma sayısı arttıkça bu durumun sağladığı yararlıklar da artar.

Satın Alınan Hizmetlerden Elde Edilen Dışsal Ekonomiler

Bir firma, ürettiği ürünün tüm bileşenlerini kendi üretirse maliyetleri yükselir. Bu nedenle uzmanlaşma önem kazanır, firmalar daha düşük maliyetler ile üretim yapan uzmanlaşmış diğer firmalardan ara malı ve hizmet satın alarak önemli bir dışsal yarar elde ederler. Aynı endüstriye dahil, yersel olarak yakın yerleşen firmalar, mali ve hukuki müşavirlik, sigorta, reklam ve dağıtım gibi uzmanlaşmış hizmetleri kendi bünyelerinden karşılamaktansa hizmet kuruluşlarını birlikte kullanma yoluna gitmeleri durumunda bu hizmetleri daha az maliyetli ve daha kaliteli şekilde sağlayabilirler. Çünkü, bu hizmetlerin sağlanmasında ölçek ekonomileri vardır ve yığılma içindeki firmalar uzmanlaşmış hizmet kuruluşlarını birlikte kullanarak ölçek ekonomilerinden yararlanırlar. Yersel yakınlık kaynak kullanımında etkinlik artışı sağlamaktadır. Yerelleşme ekonomileri ile endüstriyel uzmanlaşmanın sağlandığı kentler oluşmaktadır. Bu tip kentlerin ekonomik yapısı belirli sayıdaki endüstrinin varlığı tarafından belirlenmektedir. Bu konuda verilen en yaygın örnek bilgisayar endüstrisinin merkezi olan Silikon Vadisi'dir.

Yerelleşme ekonomilerinin hakim olduğu, endüstriyel uzmanlaşmanın sağlandığı kentler yeni ve olgunlaşmamış endüstrilerde yer alan firmalar için bir çeşit "küvez ortamı" yaratmaktadır. Bu endüstriler için talep belirsizdir ve üretim aşamaları için standardizasyon sağlanamamıştır. Firmalar ürün ve üretim aşamaları ile ilgili farklı ve yeni bilgileri kullanabilmek, diğer yerelleşme avantajlarından yararlanabilmek için yığılmanın oluşturduğu uzmanlaşmış kentlere yerleşirler. Endüstri olgunlaşıp ürün ve üretim aşamaları standart hale gelince ölçek ekonomilerinden yararlanabilirler. Bu şekilde gelişen endüstriler,

daha düşük maliyetle daha büyük ölçekli üretim yapabilecekleri coğrafi alanlara kaymaktadırlar. Bu sonuçlar, kent uzmanlaşması ve ürün devresi hipotezi ile ilgilidir: yeni endüstriler büyük, çeşitlenmiş metropol alanlarda, olgunlaşmış endüstriler ise daha küçük ölçekli kentlere yerleşme eğilimindedirler (Henderson, Koncoro ve Turner, 1995).

3.1.2. Kentleşme Ekonomileri

Kentleşme ekonomileri, belirli bir kent alanındaki toplam çıktı artışı sonucunda tüm firmaların maliyetlerinde azalma yaratan dışsal etkiler olarak tanımlanmaktadır (Goldstein ve Gronberg, 1984).

Kentleşme ekonomileri, yerleşme ekonomilerinden iki noktada ayrılır:

Kentleşme ekonomileri, yerleşme ekonomileri gibi sadece tek bir endüstri ölçeğinde değil, kentin bütününde ortaya çıkarlar.

Kentleşme ekonomileri, yerleşme ekonomileri gibi sadece tek bir endüstriye dahil olan firmalar için değil, kentteki tüm firmalar için geçerli olurlar.

Kentleşme ekonomilerini ortaya çıkaran nedenler yerleşme ekonomilerinininki ile benzerdir. Aralarındaki fark, kentleşme ekonomileri için firmaların aynı endüstride bulunma kısıtının olmamasıdır. Kentleşme ekonomilerinin ortaya çıkması için aynı coğrafi alanda farklı endüstrilerin faaliyet göstermesi gerekmektedir (McCann, 2001).

Kentleşme ekonomilerinin egemen olduğu kentlerde endüstriyel çeşitlilik oluşmaktadır. Farklı endüstrilerdeki firmalar da aynı tedarikçi firmadan ara malı sağlayabilir, iş ve kamu hizmetlerinin sağlanmasında ortaya çıkan ölçek ekonomilerinden yararlanabilir. Bir kentte ilişkisiz alanlarda faaliyet gösteren birçok firmanın yerleşmesi, bu firmalar tarafından paylaşılan girdi için taşıma maliyetlerini azaltır. Farklı endüstrilerdeki firmalar aynı hizmet arz edicisini paylaşır, böylece banka, sigorta, gayri menkul, ulaşım gibi hizmetlerin temininde ölçek ekonomilerinin gerçekleşmesi sağlanır. Benzer şekilde, kamu hizmetlerinin paylaşımından sağlanan yararlar söz konusudur. Farklı endüstrilerden birçok firmanın aynı yersel alana yığılması kamu hizmetlerinin çıktısını artırmakta ve sabit sermayenin daha etkin kullanımına izin vermektedir. Büyük ve endüstriyel anlamda çeşitlenmiş kentler geniş bir işgücü havuzu sağladığı için istihdam hacminde istikrarı sağlamak mümkündür. Bir endüstride iş olanakları azaldığında diğerleri ortaya çıkan işgücü fazlasını istihdam edebilirler. Ayrıca, değişik endüstrilerde faaliyet gösteren firmaların bir araya toplanmaları yeni ürün geliştirmek ve üretim aşamalarında yenilik yapmaya olanak tanımaktadır. Üretimde verimliliğin artışı ilişkili faaliyetlerin ortak bir coğrafi alanda yığılmaları ile mümkün olmaktadır. Kentleşme ekonomileri, aynı yersel alanda birçok ürün için uzmanlaşma sağladığı gibi endüstriler arasında ekonomik faaliyetlerin koordinasyon maliyetinin azaltılması yönünde de önemli etkilerde bulunmaktadır.

Kentleşme ekonomileri, endüstri ayırımı olmaksızın kent alanlarında yer alan tüm firmalar için dışsal yararlar sağlamaktadır. Kent alanları, alansal entegrasyon için bir araç olarak görülmektedir. Kent alanlarının bu şekilde tanımlanması tek ürün üreten ancak farklı endüstrilerde yer alan firmaların sağladığı kentleşme ekonomilerini ifade eder ve bu anlamda dikey entegrasyonu sağlayan çok ürünlü firmaların sağladığı “kapsam ekonomileri” ile paralellik göstermektedir. Dikey entegrasyon, maliyet azalması, hammadde kesintisi yaşamama, piyasa üzerinde kontrol gücü elde etmek gibi yararlar sağlamaktadır. Ancak,

dikey entegrasyonun bu üstünlükleri varken geniş bir kent alanında entegrasyon sağlamış tek bir büyük firma gözlenemez. Çünkü firmalar, kentleşme ekonomilerinin maliyet azaltıcı etkilerinden yararlanmak isterler. Kentin ekonomik yapısının özelliği endüstriyel çeşitliliğidir. Dikey entegrasyon sağlayan firmalar, çok ürünlü üretimlerinden etkinlik kazancı sağlarlar. Kent alanları alansal entegrasyon için bir araç olarak görüldüğü durumda farklı faaliyetlerin bir arada yapılması da benzer etkinlik kazançları doğuracaktır. Üretimdeki verimliliğinin geliştirilmesi, ilişkili faaliyetlerin ortak alanda yerleşmeleri ile mümkündür. Kentleşme ekonomileri, aynı yersel alanda bir çok ürün için uzmanlaşma sağladığı gibi endüstriler arası faaliyetlerin koordinasyon maliyetlerinin azaltılması üzerinde de önemli etkileri bulunmaktadır (Goldstein ve Gronberg, 1984).

Kentleşme ekonomileri, bir kentteki farklı endüstri firmaları arasındaki dışsal ekonomileri yaratırken yerleşme ekonomileri bir endüstriye ait firmaları arasında bu yararları sınırlamaktadır. Firma düzeyinde hem kentleşme hem de yerleşme ekonomileri dışsaldır, ancak endüstri düzeyine yerleşme ekonomileri içseldir. Bu iki yığılma ekonomisi tipinden hangisinin daha önemli olduğu saptanırsa kent ekonomisinin yapısının ifadesi de mümkün olabilmektedir (Nakamura, 1985). Kent alanlarındaki endüstriyel yapılaşma, kent hiyerarşisini belirlemektedir. Yığılma ekonomilerinin etki gücüne bağlı olarak farklı büyüklükte kentler oluşmaktadır. Yerleşme ekonomileri egemen ise küçük ve orta çaplı kentler, kentleşme ekonomileri egemen ise büyük kentler ortaya çıkmaktadır. Kentleşme ekonomilerine gereksinim duyan moda, medya, uzmanlaşmış girdi hizmetleri gibi sektörler metropollerde ve büyük kentlerde yoğunlaşırken yerleşme ekonomilerinin etkili olduğu gıda, konfeksiyon gibi endüstriler daha küçük çaplı kentlerde toplanmaktadır (Abdel-Rahman, 1990; Henderson, Kuncoro ve Turner, 1995).

3.2. Dinamik Dışsallıklar Bağlamında Yığılma Ekonomileri

Marshallgil dışsallıklardan biri olan firmalar ve endüstriler arasındaki bilgi yayılmaları, modern içsel büyüme literatürünün temelini oluşturan dinamik dışsallıklar ile çakışmaktadır. İçsel büyüme modellerine göre büyümenin ve teknolojik yeniliklerin itici gücü dinamik bilgi yayılmalarıdır (Henderson, 1997). Bilgi yayılmaları ile ilgili dışsallıklar “büyümenin motoru” olarak görülmektedir. Dinamik bilgi dışsallıkları, teknolojik yenilikler için yönlendiricidir ve bu şekilde ekonomik büyüme sağlanmaktadır (Gleaser, Kallal, Scheinkman ve Shleifer, 1992). Lucas (1988), kentlerin, ekonomik birimler arasındaki iletişimi kolaylaştırdığı için dinamik dışsallıkların analiz edilebilmesi için doğal bir laboratuvar ortamı sağladığını ileri sürmektedir.

Dinamik dışsallıklar, genel olarak teknolojik dışsallık niteliğindedir (Henderson, Kuncoro ve Turner, 1995). Bir firma ya da endüstride gerçekleşen bir yenilik, bilgi yayılmaları yolu ile piyasa mekanizmasına dahil olmadan diğer firma ve endüstrilere olumlu dışsallıklar sağlayıp verimliliklerini artırmaktadır. Kentlerdeki bireyler ve firmalar sürekli iletişim olanağının bir sonucu olarak kolayca bilgi alışverişinde bulunabilirler. Bu şekilde oluşan bilgi yayılması tipik dışsallık etkileri ortaya koyar. Bu etkileşimin devamlılığı ancak bireylerin yakın yerleşmeleri, belirli coğrafi alanlarda yığılmaları ile sağlanabilmektedir (Lucio, Herce ve Goicollea, 2002).

Dinamik dışsal ekonomiler, piyasa yapısının niteliğine ve bilgi kaynağına göre iki alt grupta incelenebilir. Bilgi yayılmaları, aynı endüstri içinde ya da farklı endüstriler arasında

gerçekleşebilir. Buna göre dinamik dışallık türleri aynı endüstride yer alan yerel firmalar arasında bilgi yayılımı ile ortaya çıkan ve tekelci piyasa yapıları ile uyumlu “Marshall-Arrow-Romer (MAR) Dışallıkları” ve farklı endüstriler arasında bilgi yayılımı ile ortaya çıkan ve rekabetçi piyasalar ile uyumlu “Jacobs Dışallıkları”. “Porter Dışallıkları”, bir ara durum niteliğindedir, bilgi yayılması ve büyümenin sağlanması için rekabetçi piyasaların daha uygun olduğunu ileri sürerken bilgi yayılımının en etkin şekilde aynı endüstriye dahil firmalar arasında gerçekleştiğini ifade eder.

Dinamik dışallıkların üç teorisi de bilgi yayılmaları üzerine odaklanmıştır. Ancak, dışallık kaynağı ve bu dışallıkların en etkin kullanım şekli konusunda birbirlerinden ayrılmaktadırlar (Gleaser, Kallal, Scheinkman ve Shleifer, 1992).

Tablo 1 Dinamik Dışallık Türleri

		Piyasa Yapısı	
		Rekabetçi	Eksik Rekabetçi
Bilgi Kaynağı	Endüstri içi (Uzmanlaşma)	Porter Dışallıkları	MAR Dışallıkları
	Endüstrilerarası (Çeşitlilik)	Jacobs Dışallıkları	

Kaynak: Lucio, Herce ve Goicolea 2002: 243

3.2.1. Marshall-Arrow-Romer (MAR) Dışallıkları

MAR dışallıkları, aynı endüstride yer alan yerel firmalar arasında bilgi yayılımı ile ortaya çıkan dışallıklardır. Statik anlamda endüstri-içi yerel dışallıklara, yani yerelleşme ekonomilerine karşılık gelmektedir. Marshall (1890)’a göre, bir kentte gerçekleşen coğrafi endüstriyel yoğunlaşma firmalar arasında bilgi yayılımını sağlamakta ve böylece hem kentin heöm de endüstrinin büyümesine katkıda bulunmaktadır. MAR teorisi tıpkı Schumpeter gibi büyüme ve yenilik için tekelci piyasa yapılarının daha uygun olduğunu savunmaktadır. Çünkü bu koşullar, firmaların ortaya koydukları yeniliklerin yararlarının içselleştirilebilmesine izin vermektedir. Ancak bu şekilde yenilik ve bilgi üretimi artmaktadır.

Bir firmanın AR-GE çalışmaları ile elde ettiği yeni bir bilgi, aynı kentte, aynı endüstri içinde yer alan diğer yerel firmalarla karşılıklı etkileşim sonucu yayılır. Ulaşılan her yeni bilgi, firmaların verimliliklerini olumlu etkilemektedir ve böylece oluşan MAR dışallıklarından yararlanabilmek için firmaların coğrafi olarak yakın yerleşmesi zorunluluktur (Küçüker, 1998). Ancak, MAR teorisine göre, yenilikleri ortaya koyanlar, yeni fikir ve buluşlarının bedel ödenmeksizin taklit edileceğinin ya da geliştirileceğinin farkındadırlar. Bu durum, yenilikçi firmaların araştırma-geliştirme faaliyetlerini azaltmasına neden olmaktadır. Yenilikçi firmalar, ancak kendi geliştirdikleri yenilikler üzerine tekel oluşturabildikleri durumda bu dışallıkları içselleştirebilmektedirler. Bu nedenle de yerel tekeli piyasa yapısı, teknolojik dışallıkların içselleştirilmesine olanak tanıdığı için yenilik ve büyüme için daha uygundur (Gleaser, Kallal, Scheinkman ve Shleifer, 1992).

MAR dışsallıklarının etkili olduğu endüstrileri barındıran kentler, çoğunlukla bir ya da birkaç yakın ilgili ihracat faaliyetlerinde yoğunlaşmaktadırlar. Uzmanlaşma, ölçek ekonomilerinden bütünüyle yararlanmayı sağlamaktadır. Ayrıca, standardize edilebilmiş üretim faaliyetleri, çoğunlukla daha küçük boyutlu uzmanlaşmış kentlerde gerçekleşmektedir (Henderson, 1997).

3.2.2. Porter Dışsallıkları

Porter dışsallıkları, MAR dışsallıkları gibi bilginin en iyi endüstri içinde yayıldığını kabul etmesine rağmen piyasa yapısı açısından MAR dışsallıklarından ayrılır. Porter, coğrafi olarak yoğunlaşmış ve uzmanlaşmış endüstrilerde bilgi yayılması için en uygun ortamın rekabetçi piyasalar olduğunu, yerel rekabetin yeniliklerin ortaya konma sürecini hızlandırdığını savunmaktadır.

Porter’a göre, dışsallıklar en çok rekabetçi endüstrilerin coğrafi olarak uzmanlaştığı kentlerde ortaya çıkmaktadır, çünkü yerel rekabet yenilikçi firmaları teşvik edici bir etkide bulunmaktadır. Rekabetçi firmaların birbirlerinin fikir ve yeniliklerini taklit etmesi firmalar üzerine yenilik yapmak anlamında bir baskı oluşturmaktadır. Porter, teknolojik olarak yenilik ortaya koyamayan firmaların rekabet güçlerini kaybettiklerini savunur.

3.2.3. Jacobs Dışsallıkları

Jacobs dışsallıkları, dinamik dışsal ekonomilerin diğer bir türüdür ve statik bağlamda kentleşme ekonomilerine karşılık gelmektedir. Firmaların kendilerinin dahil olduğu endüstri dışından bilgi yayılmaları ile sağladıkları dışsallıklardır. Jacobs dışsallıkları, endüstriyel çeşitlenme ve rekabetçi piyasa yapısında kentleşme ekonomilerine benzer etkiler ortaya koymaktadır.

Jacobs modelinde bilgi yayılması yerel ortamın çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Farklı sektörler arasındaki bilgi değişimi, bir sektör içindeki bilgi alışverişine göre daha verimlidir. Jacobs, MAR ve Porter dışsallıklarının aksine en önemli bilgi transferlerinin farklı endüstriler arasında gerçekleştiğini, büyüme için endüstriyel çeşitliliğin uzmanlaşmadan daha önemli olduğunu savunmaktadır (Gleaser, Kallal, Scheinkman ve Shleifer, 1992). Endüstriyel açıdan çeşitliliğin sağlandığı kentlerde, fikir çeşitliliği sağlanır ve fikirlerin yayılımı kolaylaşır. Jacobs dışsallıklarının oluştuğu moda, medya ve birçok hizmet faaliyeti (turizm, finans piyasaları, reklamcılık, AR-GE gibi) metropol alanlarının oluşumu sağlamaktadır. Buna göre, endüstriyel çeşitlenmesi daha büyük ve piyasa yapıları daha rekabetçi olan kentler daha hızlı büyümektedir. Jacobs, endüstriyel çeşitliliğin büyüme için daha önemli olduğunu ifade etmektedir (Henderson, 1997; Lucio, Hecce ve Goicollea, 2002).

KAYNAKÇA

- ABDEL-RAHMAN, Hesham (1990) “Agglomeration Economies, Types and Size Of Cities”, *Journal of Economics*, sayı 27, sayfa 25-45.
- FUJITA, Masahisa, Paul KRUGMAN, Anthony J. VENABLES (2000) *The Spatial Economy*, 2. Basım, The MIT Press.
- FUJITA, Masahisa ve Jacques-François THISSE (2000) “The Formation of Economic Agglomerations: Old Problems and New Perspectives”, J.M. Huriot ve J.F. Thisse (Editörler), *Economics Of Cities*, Cambridge University Press, sayfa 3-73

- FUJITA, Masahisa (1989) *Urban Economic Theory: Land Use and City Size*, Cambridge University Press
- GLEASER, E.L., H.D. KALLAL, J.A. SCHEINKMAN ve A.SHLEIFER (1992) “Growht in Cities”, *Journal of Political Economics*, sayı 100, sayfa 1123-1149.
- GOLDSTEIN, G.S. ve T.J. GRONBERG (1984) “Economies of Scope and Economies of Agglomeration”, *Journal of Urban Economics*, sayı:16, sayfa:91-104
- HANSON, Gordon H. (1996) “Agglomeration, Dispersion, and the Pioneer Firm”, *Journal of Urban Economics*, sayı 39, sayfa 255-281.
- HENDERSON, Vernon (1997) “Externalities and Industrial Development”, *Journal of Urban Economics*, sayı 42, sayfa 449-470.
- HENDERSON, Vernon, Adi KUNCORO, Matt TURNER (1995) “Industrial Development in Cities”, *Journal of Political Economics*, sayı 103, no 5, sayfa 1067-1090.
- KRUGMAN, Paul (1996) *Development, Geography, and Economic Theory*, The MIT Press.
- KÜÇÜKER, Celal (1998) “Kentsel Büyüme Dinamikleri”, Celal KÜÇÜKER (editör), *Anadolu’da Hızla Sanayileşen Kentler: Denizli Örneği*, Türk Ekonomi Kurumu, sayfa:40-82
- LEVY, J.M (1985) *Urban and Metropolitan Economics*, New York: McGraw Hill Publications
- LUCAS, R.E. (1988) “On The Mechanism of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, sayı:22, sayfa:2-42
- LUCIO, Juan de J., Jose A. HERCE ve Ana GOICOLEA (2002) “The Effects of Externalities on Productivity Growth in Spanish Industry”, *Regional Science and Urban Economics*, sayfa 32, sayı 241-258.
- McCANN, Phillip (2001) *Urban and Regional Economics*, New York, Oxford University Press.
- NAKAMURA, Ryohei (1985) “Agglomeration Economics in Urban Manufacturing Industries: A Case of Japanese Cities”, *Journal of Urban Economics*, sayı: 17, sayfa:108-124.
- O’SULLIVAN, Arthur (2003) *Urban Economics*, 5.Ed, Irwin, McGraw-Hill
- SCITOVSKY, Tibor (1969) “Two Concepts of External Economies”, K.J. ARROW ve T. SCITOVSKY (Editörler), *Readings in Welfare Economics*, American Economic Association Series, London :George Allen And Unwin Ltd., sayfa:242-252
- TABUCHI, Takatoshi (1986) “Urban Agglomeration, Capital Augmenting Technology, and Labor Market Equilibrium”, *Journal of Urban Economics*, sayı 20, sayfa:211-228
- TABUCHI, Takatoshi ve Atsushi YOSHIDA (1999) “Urban Agglomeration Economies in Consumption and Production”, *NBER Working Paper*, CIRJE-F-41.